ЗМІСТ

Частина І

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ТА ДЕРЖАВНІ ДОКУМЕНТИ

Про молодіжні та дитячі громадські організації
Закон України від 1 грудня 1998 року №281-XIV 6

Про свободу совісті та релігійні організації
Закон України від 23 квітня 1991 року №987-XII (витяг) 9

Про загальну середню освіту
Закон України від 13 травня 1999 року №651-XIV (витяг) 11

Про статус і соціальний захист громадян,
які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи
Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII (витяг) 12

Про державну допомогу сім'ям з дітьми
Закон України від 21 листопада 1992 року (витяг) 16

Про захист суспільної моралі
Закон України від 23 листопада 2003 року №1296-IV 17

Про об'єднання громадян
Закон України від 16 червня 92 року №2460-XII (витяг) 28

Про Національну доктрину розвитку освіти
Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. №347/2002 30

Національна доктрина розвитку освіти
Затверджено Указом Президента України
від 17 квітня 2002 року №347/2002 (витяг) 31

Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування
та розвитку освіти в Україні
Указ Президента України від 4 липня 2005 р. №1013/2005 34

Про проведення в Україні у 2006 році
Року захисту прав дитини
Указ Президента України
від 29 листопада 2005 року №1673/2005 38

Частина ІІ

НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Про проведення Всеукраїнського конкурсу
«Заступник директора з виховної роботи
загальноосвітнього навчального закладу — 2006»
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 22. 02. 2006 р. №122 40

Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 20 лютого 2002 р. №114 45

Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад 45

Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України 51

Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 6 вересня 2000 р. №434 61

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти 62

Про організацію та проведення свят у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України
Методичний лист Науково-методичного центру середньої освіти МОН України
від 14. 10. 2004 р. №14/18. 1-866 65

Про посилення уваги до використання державної символіки у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладах
Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 25. 02. 2004 року №1/9-86 68

Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв
Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 08. 11. 2004 року №1/9-560 69

Методичні рекомендації щодо виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності
Лист Міністерства освіти і науки України
від 01. 06. 2004 р. №1/9-302 71

Проблеми діяльності класного керівника (за матеріалами Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року»)
Методичний лист Науково-методичного центру середньої освіти МОН України від 16. 02. 06 р. №14/18. 1-113 78

Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.
Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах
Спільний наказ МОН України та АПН України
від 25. 02. 2004 р. №151/11 85

Про впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах
Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 07. 04. 2004 року №1/9-173 130

Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя 134

Про затвердження Концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 21 липня 2004 року №605 135

Програма педагогічної освіти батьків «Сім'я і діти» 145

Концепція виховання громадянина України (проект) 185

Частина III

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді 197

Частина IV

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРО СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИХОВАННЯ

Коберник О. М. Технологія психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі 225

Т. Д. Дем'янюк, Т. Ф. Умурзакова, Л. В. Манюк, І. П. Яремчук Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді 276

Програма самоосвітньої роботи заступників директорів з виховної роботи (функціональна підготовка)
Розроблено Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти 357

Концепція виховання гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості
За науково-методичним посібником «Виховна система гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості»;
кол. авт. Кириленко С. В., Сібіль О. І., Овдієнко Л. К. 372

Частина І

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ТА ДЕРЖАВНІ ДОКУМЕНТИ

Про молодіжні та дитячі громадські організації

Закон України
від 1 грудня 1998 року №281-XIV

Цей Закон визначає особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Стаття 1. Законодавство України про молодіжні та дитячі громадські організації

Законодавство України про молодіжні та дитячі громадські організації складається з Конституції України (254 к/96-ВР), Закону України «Про об'єднання громадян» (2460-12), цього Закону та інших нормативно-правових актів, прийнятих на їх виконання.

Стаття 2. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

молодіжні громадські організації — об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів;

дитячі громадські організації — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства;

український національний комітет молодіжних організацій — спілка, що об'єднує більшість легалізованих всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій, а також обласних, Автономної Республіки Крим, київських та севастопольських міських об'єднань молодіжних та дитячих громадських організацій.

Стаття 3. Принципи утворення і діяльності молодіжних дитячих громадських організацій

Молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності, зокрема: молодіжні та дитячі громадські організації зобов'язані доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність у формах, що не суперечать законодавству; інформація, що міститься у статутах, про склад керівних органів, про джерела матеріальних та інших надходжень, а також пов'язана з діяльністю молодіжних та дитячих громадських організацій, не є конфіденційною або іншою інформацією, яка охороняється законом.

Стаття 4. Засновники молодіжних та дитячих громадських організацій та їх спілок

Засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 15-річного віку.

Засновниками спілок молодіжних та дитячих громадських організацій є молодіжні та дитячі громадські організації.

Стаття 5. Членство в молодіжних та дитячих громадських організаціях

Членами молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 28 років, членами дитячих громадських організацій — особи віком від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників. Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних та дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цих організаціях не перевищує третину загальної кількості членів; у складі виборних органів молодіжних та дитячих громадських організацій кількість осіб старшого віку не може перевищувати третину членів виборних органів.

Обмеження щодо кількості осіб, вік яких перевищує відповідно 28 та 18 років, у складі виборних органів не поширюється на спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

Стаття 6. Статус молодіжних та дитячих громадських організацій

Статус молодіжних та дитячих громадських організацій і їх спілок визначається відповідно до цього Закону та Закону України «Про об'єднання громадян».

Молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій, який є незалежною неурядовою організацією і має статус всеукраїнської спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

У своїй діяльності Український національний комітет молодіжних організацій керується законодавством України та власним статутом.

Вступ Українського національного комітету молодіжних організацій до міжнародних молодіжних організацій (асоціацій, союзів тощо) не є підставою для його реєстрації як міжнародного.

Стаття 7. Права молодіжних та дитячих громадських організацій

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки користуються правами, наданими їм Законом України «Про об'єднання громадян», цим Законом, іншими законодавчими актами.

Молодіжні та дитячі громадські організації та їх спілки не можуть утворювати та вступати у виборчі блоки.

Молодіжні громадські організації можуть вступати у виборчі коаліції.

Членські внески і добровільні пожертвування, отримані від юридичних чи фізичних осіб, що спрямовуються на здійснення статутної діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій та їх спілок, не є об'єктом оподаткування.

Стаття 8. Участь молодіжних та дитячих громадських організацій у підготовці та прийнятті рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді

Молодіжні та дитячі громадські організації залучаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування до розроблення і обговорення проектів рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді.

Стаття 9. Форми державної підтримки молодіжних та дитячих громадських організацій

Державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій здійснюється в таких формах:

- надання молодіжним та дитячим громадським організаціям інформації про державну політику щодо дітей та молоді;
- подання методичної та організаційної допомоги з питань соціального становлення та розвитку молоді і дітей;
- сприяння створенню підприємств, установ і організацій, які надають послуги молоді та дітям або сприяють зайнятості молоді.

Молодіжні та дитячі громадські організації звільняються від сплати за державну реєстрацію та збору за реєстрацію їх символіки.

Держава здійснює підтримку і в інших формах, що не суперечать законодавству України.

Стаття 10. Фінансова підтримка діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій

Верховна Рада України при затвердженні Державного бюджету України передбачає в ньому окремим рядком видатки на підтримку спілки, членами якої є більшість зареєстрованих всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій, а також обласних, Автономної Республіки Крим, київських та севастопольських міських спілок молодіжних та дитячих громадських організацій, діяльність яких спрямовується на забезпечення соціального становлення та розвитку молодих громадян.

Фінансова підтримка діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій здійснюється через відповідні органи виконавчої влади, що працюють з молоддю, органи місцевого самоврядування та спілку всеукраїнських молодіжних громадських організацій.

При затвердженні місцевих бюджетів передбачаються видатки на реалізацію програм молодіжних та дитячих громадських організацій.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть делегувати молодіжним та дитячим громадським організаціям повноваження щодо реалізації відповідних програм (проектів, заходів). У цьому випадку вони подають молодіжним та дитячим громадським організаціям фінансову та матеріальну допомогу і здійснюють контроль за реалізацією наданих повноважень, у тому числі за цільовим використанням виділених коштів.

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки, які одержують фінансову або іншу матеріальну підтримку, зобов'язані подавати звіти про цільове використання фінансів і матеріальних цінностей органам, що їх надавали, у терміни, встановлені цими органами.

Стаття 11. Відповідальність молодіжних та дитячих громадських організацій за порушення законодавства

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки несуть відповідальність за порушення ними законодавства.

За неподання звіту про використання бюджетних коштів, інших матеріальних цінностей, наданих молодіжним, дитячим громадським організаціям та їх спілкам або нецільове використання таких цінностей, отримання їх з порушенням законодавства винні особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

Стаття 12. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. До приведення законодавства у відповідність із Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» нормативно-правові акти України застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Кабінету Міністрів України у двомісячний термін:

- внести до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;
- привести свої рішення у відповідність з цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;
- відповідно до компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом.

4. Статутні документи молодіжних і дитячих громадських організацій та їх спілок, зареєстрованих до набрання чинності цим Законом, протягом року після його опублікування мають бути приведені у відповідність із цим Законом. За поданням легалізуючого органу або прокурора діяльність молодіжних і дитячих громадських організацій та їх спілок, статутні документи яких суперечать цьому Закону, може бути заборонена в судовому порядку.

Президент України Л. Кучма
м. Київ, 1 грудня 1998 року N281-XIV

Про свободу совісті та релігійні організації

Закон України
від 23 квітня 1991 року
№987-XII (витяг)

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

- гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;
- забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;
- визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;
- визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;
- подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;
- гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображання почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих, державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, ви-

користовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Голова Верховної Ради Української РСР
Л. Кравчук
М. Київ, 23 квітня 1991 року
№987-XII

Про загальну середню освіту

Закон України
від 13 травня 1999 року
№651-XIV (витяг)

Цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні.

Стаття 5. Завдання загальної середньої освіти

Завданнями загальної середньої освіти є:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;
- реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

Стаття 17. Виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах

1. Виховання учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

Цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України.

2. У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань.

3. Примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації, воєнізовані формування забороняється.

Стаття 19. Учасники навчально-виховного процесу

Учасниками навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є:

учні (вихованці);

керівники;

педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі;

інші спеціалісти;

батьки або особи, що їх замінюють.

Президент України Л. Кучма
м. Київ, 13 травня 1999 року №651-XIV

Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Закон України
від 28 лютого 1991 року №796-XII (витяг)

Чорнобильська катастрофа торкнулася долі мільйонів людей. У багатьох регіонах, на величезних територіях виникли нові соціальні та економічні умови. Україну оголошено зоною екологічного лиха. Створення системи надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи потребує залучення значних фінансових, матеріальних та наукових ресурсів.

Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

Розділ V. Захист дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи

Стаття 27. Визначення дітей, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутрішньоутробного розвитку;

2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;

3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променеву хворобу;

7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

Стаття 28. Лікування потерпілих дітей

Рятування, лікування та реабілітація (включаючи психологічну) потерпілих дітей дошкільного і шкільного віку визнаються пріоритетними напрямами в усіх медичних програмах і заходах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Лікування потерпілих дітей забезпечується на базі кращих вітчизняних санаторно-курортних закладів, спеціалізованих медичних центрів, обладнаних сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням, з сучасними лікарськими засобами, із залученням до роботи в них найдосвідченіших вітчизняних та зарубіжних спеціалістів із своїми методиками, устаткуванням та медикаментами.

Стаття 29. Забезпечення потерпілих дітей продуктами харчування

Потерпілі діти забезпечуються відповідно до фізіологічних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я України, продуктами харчування, а також харчовими додатками, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму, в порядку, передбаченому статтею 30 цього Закону.

Стаття 30. Пільги та компенсації потерпілим дітям та їх батькам

Потерпілим дітям, зазначеним у пунктах 1–6 статті 27 цього Закону, та їх батькам надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

1) повне державне забезпечення дітей до вступу їх до школи (не старше 8 років) шляхом безплатного виховання (утримання) їх у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах і надання щомісячної грошової допомоги, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України;

2) виплата допомоги з тимчасової непрацездатності з догляду за хворою дитиною віком до 14 років — у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування, одному з батьків або особі, яка їх замінює, якщо дитина потребує догляду батьків згідно з медичним висновком закладу охорони здоров'я, в якому дитина лікується чи перебуває на диспансерному обліку;

3) безплатний проїзд у межах України на всіх видах транспорту (крім таксі) дитині та особі, яка супроводжує хвору дитину до місця лікування (реабілітації), оздоровлення та назад (за направленням медичних закладів) з правом позачергового придбання квитків;

4) безплатне придбання ліків за рецептами лікарів, а також безплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та металів, прирівняних до них за вартістю, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);

5) щорічне безплатне забезпечення потерпілих дітей за місцем роботи одного із батьків путівками на оздоровлення строком до двох місяців.

Потерпілі діти віком до 10 років забезпечуються путівками разом з одним із батьків або особою, яка їх замінює, за умови, що останні належать до постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні. Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України.

При цьому, в разі недостатньої тривалості щорічної відпустки одному з батьків або особі, яка доглядає за потерпілою дитиною, надається додаткова відпустка без збереження заробітної плати;

6) щомісячна виплата 50% мінімальної заробітної плати незалежно від інших виплат на кожну дитину шкільного віку, яка евакуйована із зони відчуження або народилася після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері має підстави належати до категорії 1 або 2, або матері, яка на час настання вагітності або під час вагітності має підстави належати до категорії 1 або 2, а також на кожну дитину, яка проживала у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

8) щомісячна виплата мінімальної заробітної плати сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку із захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи, замість виплати, передбаченої пунктом 6 цієї статті, якщо вказана дитина не перебуває на повному державному забезпеченні. Необхідність взяття дитини на такий диспансерний облік визначається лікарською консультаційною комісією;

11) безплатне харчування учнів середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних закладів освіти, студентів коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення (пункти 2, 3, 4 статті 2 цього Закону), а також дітей, евакуйованих із зони відчуження, дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, і тих, які проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення. Дітям, які не харчуються в зазначених навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, до досягнення повноліття виплачується грошова компенсація у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

12) забезпечення продуктами харчування потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), на суму середньої вартості харчування в цих закладах, що встановлюється місцевими Радами народних депутатів, або виплата грошової компенсації батькам за їх бажанням, якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні;

13) зарахування до стажу роботи одному з батьків часу догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею віку 12 років.

Дітям, зазначеним у пункті 7 статті 27 цього Закону, надаються пільги, передбачені пунктами 3, 4 та 5 частини першої цієї статті. Одному з батьків зазначених дітей або особі, яка їх замінює, надаються пільги, передбачені пунктом 2 частини першої цієї статті.

Дітям, зазначеним у статті 27 цього Закону; яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою, надаються компенсації та пільги, передбачені пунктами 1, 2, 3, 4, 6 ,7, 8, 9, 10, 11 частини першої цієї статті, а також надаються такі компенсації та пільги:

1) безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі з числом посадочних місць для пасажирів не більше 9) на території України;

2) позачергове обов'язкове забезпечення місцями у дошкільних закладах освіти незалежно від відомчої підпорядкованості;

3) використання чергової відпустки у зручний час для одного з батьків дитини-інваліда або особи, яка їх замінює, а також отримання одним із батьків або особою, яка їх замінює, додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком на 14 робочих днів на рік;

4) вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти та на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання тим, хто не має житла, і гарантованою виплатою підвищеної на 100% стипендії, незалежно від місця навчання на території України. Особи, які закінчили середні загальноосвітні школи та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою (відмінними оцінками), приймаються без екзаменів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди. Зазначені особи навчаються в цих закладах освіти за рахунок держави;

5) позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо дитина-інвалід не має близьких родичів, які проживають разом з нею;

6) розмір соціальної пенсії дітям-інвалідам віком до 16 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, підвищується на 100% від розміру, передбаченого пунктом «в» статті 94 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

7) надання додаткової жилої площі у вигляді окремої кімнати дитині, яка стала інвалідом внаслідок Чорнобильської катастрофи та потребує особливого догляду. Відсутність окремої кімнати є підставою для взяття на квартирний облік. Сім'ям, що мають дітей-інвалідів, надається право позачергового одержання жилих приміщень;

8) 50-процентна знижка плати за користування сім'єю, що має дитину-інваліда, житлом (квартирна плата), телефоном (в тому числі щодо оплати послуг електрозв'язку за місцеві телефонні розмови з квартирних телефонів при похвилинному обліку їх тривалості) та комунальними послугами (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) у житлових будинках (квартирах) усіх форм власності в межах норм, передбачених законодавством, за умови, що дитина проживає разом з сім'єю.

Абзац другий пункту 8 частини третьої статті 30 виключено.

Сім'ям, що мають дітей-інвалідів, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення, відшкодовується 50% вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню;

9) позачергове встановлення сім'ї, що має дитину-інваліда, телефону з оплатою 50% вартості його встановлення;

10) щорічне безплатне забезпечення дитини-інваліда та одного з батьків чи особи, яка їх замінює, путівкою для будь-якого виду оздоровлення чи відпочинку протягом двох місяців. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

11) першочергове безкоштовне протезування дітей-інвалідів.

Дітям, які мають підстави для встановлення категорії 2 або 3, до досягнення повноліття, крім компенсацій та пільг, зазначених у частині першій цієї статті, надаються пільги, передбачені пунктами 2, 4 і 5 частини третьої цієї статті.

Після досягнення повноліття (в разі одруження або влаштування на роботу у передбачених чинним законодавством випадках до досягнення повноліття — за їх бажанням, відповідно з часу одруження або влаштування на роботу) особам, зазначеним у статті 27 цього Закону, надаються пільги та компенсації відповідно до встановлених статтею 14 цього Закону категорій.

Дітям до досягнення повноліття, які до вступу в державні вищі заклади освіти, професійно-технічні заклади освіти, розташовані за межами зони забруднення, мали підстави для отримання категорії 4, надаються пільги, передбачені пунктами 4 і 5 частини першої цієї статті та пунктом 4 частини третьої цієї статті, а студентам з числа цих дітей віком до 23 років надаються пільги, передбачені пунктом 6 статті 22 цього Закону.

Стаття 31. Допомога сім'ям, що мають дітей шкільного віку, які проживають на територіях радіоактивного забруднення

Сім'ї, що мають дітей віком від 7 до 16 років (учнів віком до 18 років), які проживають на територіях радіоактивного забруднення, допомога, передбачена чинним законодавством України, виплачуються у подвійному розмірі.

Голова Верховної Ради України
Л. Кравчук
м. Київ, 28 лютого 1991 року
№796-XII

Про державну допомогу сім'ям з дітьми

Закон України
від 21 листопада 1992 року (витяг)

Цей Закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Стаття 16. Право на допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається особам, визначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Стаття 17. Умови призначення допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування за умови, що середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів, пенсії за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Стаття 18. Розмір допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів та пенсій за попередні шість місяців.

Стаття 21. Відповідальність підприємств, установ та організацій за недостовірність даних і документів, виданих для призначення державної допомоги

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, мають право у разі потреби перевіряти обґрунтованість видачі та достовірність відповідних документів, поданих для призначення допомоги.

Підприємства, установи та організації несуть відповідальність за шкоду, заподіяну сім'ям з дітьми або державі внаслідок несвоєчасної видачі документів або видачі недостовірних даних, і відшкодовують її в установленому законом порядку.

Стаття 22. Відповідальність громадян за недостовірність документів, поданих для призначення державної допомоги

Одержувачі державної допомоги зобов'язані повідомляти органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, про зміну всіх обставин, що впливають на виплату допомоги.

Суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги, тощо), стягуються згідно з законом.

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, мають право перевіряти матеріальний стан сімей з дітьми.

Про захист суспільної моралі

Закон України
від 23 листопада 2003 року №1296-IV

Цей Закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль.

Стаття 1. Визначення термінів

У Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

видовищний захід сексуального характеру — публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру і (або) сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій;

державне регулювання і контроль обігу продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, — визначення законом і прийнятими на його основі нормативно-правовими актами порядку й умов обігу відповідної продукції та контроль за ним, вироблення правових механізмів і встановлення прав та обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій усіх форм власності по забезпеченню захисту суспільної моралі;

обіг продукції сексуального характеру — виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження такої продукції у будь-якій

формі, в тому числі і торгівля нею, ввезення, вивезення та транзит через територію України, поштова пересилка продукції сексуального характеру; порнографія — вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антиестетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти;

продукція еротичного характеру — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, у тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, що містять інформацію еротичного характеру, мають за мету досягнення естетичного ефекту, зорієнтовані на доросле населення і не збуджують в аудиторії нижчі інстинкти, не є образливими;

продукція порнографічного характеру — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, у тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру;

продукція сексуального характеру — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, у тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, призначені для задоволення сексуальних потреб людини;

спеціалізований засіб масової інформації — періодичне друковане видання, радіо-, теле-, відеопрограми, інша форма розповсюдження масової інформації, у тому числі на електронних носіях, матеріали та повідомлення якого у цілому і систематично висвітлюють питання сексу або використовують сексуальну тематику як провідну;

спеціально визначене місце — територія чи приміщення, відведене для реклами, розповсюдження продукції чи проведення видовищних заходів сексуального характеру, з пристойним зовнішнім оформленням, максимально віддалене від місць масового відпочинку, освітніх закладів для неповнолітніх, пам'яток історії й культури, сакральних і ритуальних об'єктів та військових частин;

суспільна мораль — система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Інші поняття і терміни вживаються в цьому Законі в значеннях, визначених чинним законодавством України.

Стаття 2. Загальні положення

Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру в Україні забороняються. Критерії віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер, встановлюються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері культури та мистецтв.

Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції еротичного характеру та продукції, що містить елементи насильства та жорстокості, дозволяються виключно за умови дотримання обмежень, встановлених законодавством.

Забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка:

- пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України;

- пропагує фашизм та неофашизм;
- принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою;
- пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь;
- принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей;
- пропагує невігластво, неповагу до батьків;
- пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнокуріння та інші шкідливі звички.

Стаття 3. Законодавство щодо захисту суспільної моралі

Правові засади України щодо захисту моральності у суспільстві складає Конституція України, цей Закон, інші закони та нормативно-правові акти щодо захисту суспільної моралі, загальновизнані норми і принципи міжнародного права й міжнародних договорів України.

Стаття 4. Сфера дії Закону

Дія Закону поширюється на діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування у частині державного регулювання і контролю за обігом продукції сексуального чи еротичного характеру, на діяльність установ та організацій усіх форм власності, юридичних осіб та громадян у сфері обігу відповідної продукції на території України, а також за її межами, якщо суб'єктами правовідносин є громадяни України та юридичні особи, зареєстровані відповідно до чинного законодавства України.

Дія цього Закону не поширюється на виробництво чи розповсюдження документальних матеріалів, художніх творів літератури, мистецтва та культури, які визнані класичним чи світовим мистецтвом, на обіг наукових, науково-популярних, публіцистичних, освітніх матеріалів з питань статі й сексу та виробів сексуального характеру медичного призначення.

Стаття 5. Основні напрями державного регулювання обігу інформаційної продукції, що негативно впливає на суспільну мораль

Змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Основними напрямами державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, є:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;
- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії;
- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;
- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидання, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;
- заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;
- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;

- приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі.

Стаття 6. Заборона обігу предметів та продукції порнографічного характеру

Забороняється:

- виробництво і ввезення в Україну творів, зображень, інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження, їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення, реклама, збут чи розповсюдження;
- обіг, демонстрація та прокат друкованих видань, кіно-, аудіо-, відео-, радіо-, телепродукції, матеріалів на електронних носіях, інших видів продукції, що пропагують порнографію.

Розміщення оголошень про інтимні зустрічі за винагороду та девіантні форми інтимних стосунків не в спеціалізованих засобах масової інформації заборонено.

Стаття 7. Захист неповнолітніх від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру

З метою захисту морального та фізичного життя неповнолітніх забороняється:

- втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;
- розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх;
- використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру.

Стаття 8. Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру

Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру дозволяється за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі у спеціально відведених для цього місцях, визначених цим Законом, та у спосіб, встановлений органами державної влади й органами місцевого самоврядування в межах своєї компетенції.

Розповсюдження та реклама продукції сексуального характеру в житлових будинках, приміщеннях органів державної влади, закладах культури і мистецтва, в підземних переходах, станціях метрополітену, електропотягах і вокзалах, у кіосках продажу періодичної преси і павільйонах, у місцях громадського відпочинку, на вуличних лотках і ринках забороняються.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть визначати, зважаючи на особливості місцевих умов, звичаї і традиції, додатково території та місця, в яких заборонено розповсюдження продукції сексуального характеру та проведення заходів сексуального характеру.

Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру допускається в спеціалізованих медичних закладах і установах, які мають відповідну ліцензію та ліцензію для надання медичної допомоги особам з сексуальними розладами.

Розповсюдження предметів сексуального чи еротичного характеру допускається лише у спеціалізованих магазинах. Власник магазину,

що здійснює продаж відповідної продукції, зобов'язаний інформувати громадян про його специфіку.

Продукція сексуального чи еротичного характеру може розповсюджуватися лише за умови недоступності її неповнолітнім і не нав'язування споживачам.

Рішення про обмеження обігу матеріалів і продукції сексуального характеру за віковою ознакою приймають органи державної влади та органи місцевого самоврядування за погодженням з відповідними державними органами освіти.

Продукція сексуального чи еротичного характеру може розповсюджуватися лише за умови герметичної упаковки, спеціального маркування і за наявності повідомлення «продукція сексуального характеру, продаж неповнолітнім заборонено».

Порядок та умови оподаткування продукції сексуального чи еротичного характеру визначаються чинним законодавством.

Стаття 9. Умови та порядок ліцензування діяльності з обігу продукції сексуального чи еротичного характеру

Ввезення на територію України, виготовлення (виробництво), зберігання з метою розповсюдження та розповсюдження продукції, здійснення послуг і проведення видовищних заходів сексуального характеру здійснюються виключно за умови наявності спеціального дозволу (ліцензії) на кожний вид діяльності.

Вивіз з України, транзит через її територію та пересилка продукції сексуального чи еротичного характеру також потребує спеціального дозволу відповідних державних органів.

Надання ліцензій на ці види діяльності та їх анулювання здійснюються на загальних підставах тим органом виконавчої влади, до компетенції якого входить надання ліцензій на здійснення заявленої діяльності з урахуванням положень і в порядку, встановленому Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Ліцензія видається терміном не менше трьох років. Продовження терміну дії ліцензії здійснюється у порядку, встановленому для її отримання.

Не можуть мати ліцензії:

- неповнолітні;
- особи, визнані судом недієздатними чи обмеженими судом у дієздатності;
- особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі;
- особи, які мають судимість за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, за тяжкі злочини проти життя, здоров'я та гідності людини, а також за особливо небезпечні злочини; іноземці та особи без громадянства.

Ліцензування діяльності зі створення, транслювання та розповсюдження телерадіокомпаніями України кіно-, аудіо-, відеопродукції еротичного чи сексуального характеру здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Ліцензування і реєстрацію кіно-, аудіо-, відеопродукції, що має обмеження глядацької аудиторії, здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері культури і мистецтв. Відомості про реєстрацію кіно-, відеопродукції такого характеру обов'язково включаються до державного реєстру фільмів.

Ліцензування і реєстрацію спеціалізованих засобів масової інформації сексуального чи еротичного характеру здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері інформації.

Ліцензію на експертну діяльність у сфері продукції, послуг і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, пов'язану з визначенням видів продукції, послуг і видовищних заходів сексуального характеру, умов їх розповсюдження, можуть мати лише органи державної влади.

На території України не діють ліцензії на будь-який вид продукції сексуального чи еротичного характеру та діяльність з обігу такої продукції, видані органами чи установами інших держав.

Стаття 10. Експертна діяльність та реєстрація продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Метою експертизи продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру є підготовка висновків про допущення обігу такої продукції відповідно до цього Закону та чинного законодавства у сфері захисту моральності суспільства.

Експертиза продукції сексуального чи еротичного характеру повинна проводитися щодо кожного виду продукції та видовищного заходу сексуального чи еротичного характеру за ініціативою фізичних та юридичних осіб і передувати етапу введення такої продукції в обіг.

Експертиза продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру за ініціативою органів державної влади та органів місцевого самоврядування може проводитися на будь-якому етапі обігу продукції сексуального чи еротичного характеру.

Експертну діяльність у сфері обігу продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру здійснюють виключно органи державної влади.

Стаття 11. Умови продажу і розповсюдження друкованої продукції сексуального чи еротичного характеру

Продаж і розповсюдження друкованої продукції та поліграфії сексуального чи еротичного характеру дозволяються лише за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі і в спеціально відведених місцях. Реалізація еротичної друкованої продукції чи друкованої продукції засобів масової інформації сексуального еротичного характеру, що не зареєстрована відповідно до Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», забороняється.

Розповсюдження друкованої продукції або поліграфії еротичного чи сексуального характеру поштою дозволяється лише в непрозорій герметичній упаковці, а продаж еротичних друкованих видань — у герметичній упаковці. На обкладинці забороняється детальне зображення статевих органів.

Розповсюдження друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру без належних вихідних даних, а також індивідуальними розповсюджувачами забороняється.

Демонстрація і (або) реклама друкованої продукції, поліграфії чи друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру у вікнах, вітринах та інших місцях загального огляду забороняються.

Залучення до продажу друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру неповнолітніх, а також продаж (ознайомлення) особам, які не досягли 16, а в окремих випадках 18 років, продукції сексуального чи еротичного характеру забороняються,

У разі порушення положень цієї статті, а також при відсутності права займатися видавничою діяльністю друкована продукція чи поліграфія відповідного характеру вилучається із продажу уповноваженими органами державної влади у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Стаття 12. Порядок організації та проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру фізичними та юридичними особами дозволяється лише за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі і в спеціально відведених місцях при дотриманні необхідних санітарних та гігієнічних норм, передбачених чинним законодавством.

Під час проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру забороняється демонстрація порнографії, пропаганда насилля чи жорстокості.

Під час проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру забороняється здійснення сексуальних контактів.

Стаття 13. Порядок і умови публічної демонстрації продукції, що містить елементи еротики, засобами масової інформації

Теле- і радіокомпаніям, які діють в Україні, забороняється створювати, поширювати інформацію і транслювати кіно-, аудіо-, відеопродукцію, яка містить елементи порнографії.

Аудіо-, радіо-, кіно-, відеопродукція сексуального характеру, з елементами еротики, підлягає оцінці Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі.

Розповсюдження теле-, радіо-, аудіо- і відеопродукції сексуального чи еротичного характеру спеціалізованим засобом масової інформації можливе лише за умови спеціальної обробки сигналу. Організація, яка транслює відповідні програми, повинна блокувати передачу кодованого сигналу таким чином, щоб прийом сигналу став неможливим без пристрою декодування.

Трансляція теле-, відео- і радіопрограм, що містять елементи еротики, допускається з 24 годин до 4 годин, якщо інше скорочення часу трансляції не передбачено органами місцевого самоврядування.

Перед трансляцією теле- і радіопрограм сексуального чи еротичного характеру обов'язково має бути зроблено звукове або текстове повідомлення про характер програми і заборону перегляду чи прослуховування її неповнолітніми.

Час публічного показу, публічного сповіщення фільмів еротичного чи сексуального характеру, щодо яких встановлені певні обмеження глядацької аудиторії, визначаються умовами їх демонстрування відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів.

Продаж або прокат населенню продукції електронних засобів масової інформації сексуального характеру, продукції та аудіо-, відеокасет із записами сексуального чи еротичного характеру дозволяється за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії Україна з питань захисту суспільної моралі на кожен вид такої продукції, ліцензії та інших необхідних документів, визначених чинним законодавством.

Кінотеатри, відеосалони, відеозали мають право публічної демонстрації кіно-, аудіо-, відеопродукції сексуального чи еротичного характеру лише за наявності позитивного висновку Національної експертної

комісії України з питань захисту суспільної моралі, ліцензії та інших необхідних документів, визначених чинним законодавством.

Адміністрація організації, що публічно демонструє кіно-, аудіо-, відеопродукцію еротичного чи сексуального характеру, зобов'язана вказувати на афіші чи програмі передач категорію прокату відповідної продукції.

У разі порушення положень цієї статті ліцензії теле- чи радіокомпаній, а також організацій, що розповсюджують чи публічно демонструють кіно-, аудіо-, відеопродукцію еротичного характеру, скасовуються у встановленому чинним законодавством порядку.

Стаття 14. Рекламна діяльність та її особливості при реалізації продукції сексуального чи еротичного характеру

Реклама діяльності з обігу продукції, послуг і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, а також реклама діяльності рекламодавця та розповсюджувача реклами дозволяється лише за наявності спеціального дозволу (ліцензії), отримання якого повинно передувати етапу її виробництва і розповсюдження.

Використання в рекламі текстової, візуальної чи звукової інформації, що здатна спричинити шкоду моральному здоров'ю населення, в засобах масової інформації забороняється.

Реклама будь-якої продукції, товарів і послуг, що містить тексти і (або) зображення сексуального характеру, дозволяється лише в спеціалізованих засобах масової інформації.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру, що не містить зображень і текстів сексуального характеру, допускається без будь-яких обмежень. Порядок виробництва і розповсюдження реклами продукції сексуального характеру визначається чинним законодавством.

Зовнішня реклама (відкриті вітрини, щити на будинках, вулицях тощо), що містить тексти і (або) зображення сексуального чи еротичного характеру, забороняється.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру та реклама про самого рекламодавця забороняється, якщо його діяльність, згідно з положеннями цього Закону, потребує спеціального дозволу, але відповідної ліцензії немає.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру іноземною мовою повинна містити переклад мовою більшості населення країни.

Стаття 15. Нагляд і контроль у сфері захисту суспільної моралі

Державний нагляд за додержанням вимог цього Закону та чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюють Міністерство культури і мистецтв України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти України, Міністерство внутрішніх справ України, Генеральна прокуратура України, Державна митна служба України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі.

Контроль за наявністю ліцензії у суб'єктів господарювання, дотримання ними ліцензійних умов здійснюють спеціально уповноважений орган, що видав відповідну ліцензію, правоохоронні органи та інші органи виконавчої влади в межах своїх повноважень шляхом проведення планових та позапланових перевірок.

Орган, що здійснює перевірку, за її результатами складає протокол (акт) із зазначенням виявлених порушень чинного законодавства і вимагає рішення, в якому зобов'язує суб'єкт господарювання усунути порушення у сфері захисту суспільної моралі чи ліцензування.

Державні контролюючі органи та органи місцевого самоврядування у разі виявлення порушень ліцензійних умов зобов'язані повідомити про ці порушення орган ліцензування.

Спеціально уповноважений орган, що видав відповідну ліцензію, має право розглядати справи про порушення суб'єктами господарювання вимог цього Закону, чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі, ліцензійних умов і за результатами розгляду виносити попередження, застосовувати штрафні санкції, призупиняти чи анулювати ліцензію, передавати справи про порушення у цій сфері на розгляд прокуратури та суду.

Стаття 16. Повноваження вищих органів державної влади України у сфері захисту суспільної моралі та обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру

Верховна Рада України і Президент України визначають державну політику у сфері захисту суспільної моралі та обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, а також продукції, що містить пропаганду культу насильства, жорстокості і порнографії, законодавчі основи її реалізації та гарантії правового захисту працівників цієї сфери.

Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту суспільної моралі й обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, координує і контролює діяльність міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері.

Стаття 17. Статус Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі

З метою реалізації та додержання вимог чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі, обігу продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, продукції, що містить пропаганду культу насильства, жорстокості, порнографії, створюється Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі (далі — Національна комісія).

Національна комісія є постійним позавідомчим державним експертним і контролюючим органом, який діє відповідно до цього Закону та чинного законодавства України і є відповідальним за утвердження здорового способу життя, належного стану моральності суспільства, контролює обіг продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру.

Рішення Національної комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для розгляду центральними і місцевими органами влади, засобами масової інформації всіх форм власності, а також фізичними та юридичними особами.

Національна комісія має право залучати державні органи та їх представників, а також на договірних умовах окремих спеціалістів для надання й аналізу інформації у сфері захисту суспільної моралі.

Фінансування Національної комісії здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Стаття 18. Організаційні засади діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі

Національна комісія формується з провідних діячів культури, мистецтва, науки і освіти, психіатрів, сексопатологів, фахівців у галузі інформації та інших, які рекомендуються для участі у роботі Національної комісії установами і організаціями, в яких вони працюють.

Чисельність і персональний склад Національної комісії та положення про неї затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням її голови. Термін повноважень членів Національної комісії — 5 років.

Члени Національної комісії не можуть бути засновниками (співзасновниками) чи мати фінансову зацікавленість у жодному засобі масової інформації чи телерадіокомпанії.

Члени Національної комісії обирають із свого складу голову Національної комісії та його заступників.

Голова та його заступники працюють у Національній комісії на постійній основі, решта членів Національної комісії — на громадських засадах.

Стаття 9. Компетенція Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі

Основними завданнями Національної комісії є:

- координація розробки концепції захисту суспільної моралі, розробка засад державної політики з обігу продукції сексуального характеру та регулювання відповідних відносин;
- аналіз процесів і тенденцій, що відбуваються у сфері захисту суспільної моралі, розробка рекомендацій для органів державної влади та місцевого самоврядування по їх правовому регулюванню;
- контроль за дотриманням чинного законодавства України у сфері захисту суспільної моралі;
- участь у розробці міжнародних договорів України з питань захисту суспільної моралі.

До обов'язків Національної комісії належить:

- аналіз теле-, радіо-, відеопродукції, репертуару кінотеатрів, кіно-, відеоустановок, відеозалів, друкованої продукції засобів масової інформації, а також видовищних заходів стосовно їх відповідності вимогам чинного законодавства щодо захисту суспільної моралі;
- попередження розповсюдження та заборона демонстрації фільмів, програм, інформаційних матеріалів, видовищних заходів тощо, які завдають шкоди моральності суспільства;
- консультативна допомога органам державної влади і місцевого самоврядування, установам і організаціям всіх форм власності, фізичним і юридичним особам з питань державного регулювання і контролю за обігом продукції і видовищних заходів сексуального характеру;
- створення бази даних (каталогу) всіх видів продукції сексуального характеру і продукції, що містить елементи еротики, насилля і жорстокості;
- створення архіву та бібліотеки матеріалів еротичної проблематики, порнографічного характеру та матеріалів, що пропагують насилля і жорстокість;
- моніторинг практики застосування законодавства з питань захисту суспільної моралі, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;
- організація та проведення науково-практичних конференцій, семінарів з актуальних питань утвердження моральності у суспільстві, встановлення міжнародних зв'язків та вивчення досвіду роботи відповідних зарубіжних організацій;
- розгляд скарг громадян про порушення вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі та вжиття належних заходів реагування відповідно до своїх повноважень.

Національна комісія має право:

- отримувати від усіх органів державної влади і місцевого самоврядування, засобів масової інформації документи, інформацію щодо їх діяльності з питань, визначених цим Законом;

- отримувати копії фільмів, аудіо-, відеозаписи теле- і радіопрограм, продукцію друкованих засобів масової інформації, необхідні для виконання своїх завдань та проведення експертизи;
- проводити у межах своєї компетенції перевірки діяльності засобів масової інформації, установ і організацій всіх форм власності, що займаються діяльністю з обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, а також продукції, що містить елементи насилля і жорстокості;
- викликати на свої засідання представників теле-, радіокомпаній, демонстраторів відеофільмів, редакторів друкованих засобів масової інформації, організаторів видовищних заходів сексуального характеру для отримання інформації та роз'яснень з питань їхньої діяльності;
- вносити пропозиції стосовно притягнення засобів масової інформації та їх керівників, які порушують законодавство у сфері захисту суспільної моралі, до передбаченої законом відповідальності;
- ініціювати питання про припинення дії ліцензії на діяльність з обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, за умови виявлення порушень цього Закону.

Стаття 20. Порядок проведення експертизи продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Метою експертизи продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру є підготовка висновків про відповідність такої продукції чинному законодавству про захист суспільної моралі й можливість її обігу на території України.

Ініціювати експертизу, крім самої Національної комісії, мають право державні й громадські організації, фізичні та юридичні особи, виробники і розповсюджувачі предметів і продукції, що звернулися до Національної комісії з офіційним зверненням.

Для експертної оцінки й одержання висновку щодо відповідності продукції вимогам чинного законодавства до Національної комісії, центральних органів виконавчої влади у сфері культури і мистецтв, інформації, телебачення і радіомовлення, освіти, захисту прав споживачів та інших, до відання яких входять питання захисту суспільної моралі, подаються заява, предмети і (або) продукція сексуального чи еротичного характеру та платіжне доручення про оплату проведення експертизи.

Орган, що здійснює експертизу, у місячний термін розглядає заяву і проводить експертизу продукції, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам.

Перевищення встановленого цим Законом терміну прийняття рішення щодо експертної оцінки відповідної продукції може бути оскаржено в суді у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Документи та матеріали, що подані для експертної оцінки, реєструються, оформлюються резолюцією державного органу, що здійснює експертизу, і передаються експерту (експертам) для оцінки.

Експертні висновки мажуть бути оскаржені в порядку цивільного судочинства.

Стаття 21. Відповідальність за порушення законодавства про захист суспільної моралі

Порушення норм законодавства України про захист суспільної моралі, умов обігу продукції, порядку проведення публічних заходів сексуального характеру та розповсюдження продукції, яка містить еле-

менти порнографії, тягне за собою цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Дії посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, засобів масової інформації, дії установ і організацій усіх форм власності, юридичних і фізичних осіб, що порушують норми цього Закону, можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Стаття 22. Порядок введення в дію цього Закону

Закон України «Про захист суспільної моралі» набирає чинності з дня його опублікування.

У тримісячний термін усі закони та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади приводяться у відповідність з положеннями цього Закону.

До приведення законодавства у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Кабінету Міністрів України у шестимісячний термін з дня опублікування цього Закону підготувати та затвердити інші нормативно-правові акти, положення й кошториси Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі.

Президент України Л. Кучма
м. Київ, 20 листопада 2003 року
№1296-IУ

Про об'єднання громадян

Закон України
від 16. 06. 92 №2460-XII
(витяг)

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленим Загальною декларацією прав людини, і гарантується Конституцією та законодавством України. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань.

I. Загальні положення

Стаття 1. Об'єднання громадян

Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією.

Дія цього Закону не поширюється на релігійні, кооперативні організації, об'єднання громадян, що мають основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування (в тому числі ради і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети), органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди тощо), інші об'єднання

громадян, порядок створення і діяльності яких визначається відповідним законодавством.

Особливості правового регулювання діяльності профспілок визначаються Законом України про профспілки.

Стаття 2. Політична партія

Політичною партією є об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Стаття 3. Громадська організація

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Стаття 4. Обмеження на створення і діяльність об'єднань громадян

Не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих об'єднань громадян забороняється у судовому порядку, коли їх метою є:

-зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави;

-підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав;

-пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму;

-розпалювання національної та релігійної ворожнечі;

-створення незаконних воєнізованих формувань;

-обмеження загальновизнаних прав людини.

Забороняється створення і діяльність політичних партій, керівні органи чи структурні осередки яких знаходяться за межами України, а також будь-яких структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади, у Збройних Силах, Національній гвардії та Прикордонних військах, на державних підприємствах, в установах і організаціях, державних навчальних закладах.

Стаття 5. Законодавство про об'єднання громадян

Законодавство про об'єднання громадян складається з Конституції України, цього Закону та актів законодавства, прийнятих відповідно до нього.

II. Засади діяльності та статус об'єднань громадян

Стаття 6. Принципи створення та діяльності об'єднань громадян

Об'єднання громадян створюються і діють на основі добровільності, рівноправності їх членів (учасників), самоврядування, законності та гласності. Вони вільні у виборі напрямів своєї діяльності.

Обмеження діяльності об'єднань громадян може встановлюватись тільки Конституцією та законами України.

Всі основні питання діяльності об'єднань громадян повинні вирішуватись на зборах всіх членів або представників членів об'єднання.

Об'єднання громадян повинно регулярно обнародувати свої основні документи, склад керівництва, дані про джерела фінансування та витрати.

Стаття 7. Заборона обмеження прав і свобод громадян у зв'язку з їх належністю або неналежністю до об'єднань громадян

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян. Належність чи неналежність до об'єднання громадян не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг.

Вимога про зазначення в офіційних документах щодо членства (участі) у тому чи іншому об'єднанні громадян не допускається, крім випадків, передбачених законами України.

Забороняється відмова у прийнятті або виключення з політичної партії особи в зв'язку з її статтю або національною належністю. Обмеження щодо перебування у політичних партіях окремих категорій громадян встановлюються Конституцією та законами України.

На працівників апарату об'єднань громадян поширюється законодавство про працю, соціальне забезпечення і соціальне страхування.

Стаття 8. Держава та об'єднання громадян

Держава забезпечує додержання прав і законних інтересів об'єднань громадян, легалізованих у порядку, передбаченому цим Законом.

Втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян, так само як і втручання об'єднань громадян у діяльність державних органів, службових осіб та у діяльність інших об'єднань громадян, не допускається, крім випадків, передбачених Законом.

Верховна Рада України встановлює пільги щодо оподаткування доходів по окремих видах господарської або іншої комерційної діяльності об'єднань громадян, створених ними установ та організацій, заснованих підприємств, максимальні розміри окремих та загальних річних пожертвувань на користь політичних партій, затверджує перелік всеукраїнських громадських організацій, яким держава надає матеріальну допомогу.

Стаття 9. Статус об'єднань громадян

Об'єднання громадян України утворюються і діють із всеукраїнським, місцевим та міжнародним статусом.

До всеукраїнських об'єднань громадян належать об'єднання, діяльність яких поширюється на територію всієї України і які мають місцеві осередки у більшості її областей.

До місцевих об'єднань належать об'єднання, діяльність яких поширюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону. Територія діяльності самостійно визначається об'єднанням громадян.

Громадська організація є міжнародною, якщо її діяльність поширюється на територію України і хоча б однієї іншої держави.

Політичні партії в Україні створюються і діють тільки з всеукраїнським статусом.

Стаття 10. Спілки об'єднань громадян

Об'єднання громадян мають право на добровільних засадах засновувати або вступати між собою в спілки (союзи, асоціації тощо), утворювати блоки та коаліції, укладати між собою угоди про співробітництво і взаємодопомогу.

Створення і легалізація спілок об'єднань громадян, порядок їх діяльності та ліквідації здійснюються відповідно до цього Закону.

Про Національну доктрину розвитку освіти

Указ
Президента України
від 17 квітня 2002 р. №347/2002

З метою визначення стратегії та основних напрямів дальшого розвитку освіти в Україні постановляю:

1. Затвердити Національну доктрину розвитку освіти (додається).

2. Кабінету Міністрів України розробити та затвердити у тримісячний строк заходи з реалізації Національної доктрини розвитку освіти.

3. Центральним і місцевим органам виконавчої влади забезпечити реалізацію Національної доктрини розвитку освіти та передбачати кошти на фінансування відповідних заходів.

Президент України Л. Кучма

Національна доктрина розвитку освіти

Затверджено
Указом Президента України
від 17 квітня 2002 року №347/2002 (витяг)

I. Загальні положення

Освіта — основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»).

Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та дальше утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним залишається стан фінансування освіти і науки, недостатнім є рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Потребують державної підтримки дошкільна, загальна середня освіта у сільській місцевості, професійно-технічна освіта, навчання здібних та обдарованих учнів і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку.

Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні тех-

нології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

В Україні повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя.

Національна доктрина розвитку освіти (далі — Національна доктрина) визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

II. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти

1. Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову Державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

2. Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку освіти є:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
- органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

3. Держава повинна забезпечувати:

- виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;

- виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;
- формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;
- підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці;
- створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- підтримку дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;
- стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;
- розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;
- етичне, естетичне виховання;
- екологічну, правову, економічну освіту;
- наступність і безперервність освіти;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;
- моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних, науково-педагогічних працівників відповідно до їх ролі у суспільстві.

III. Національний характер освіти і національне виховання

4. Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

5. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета — виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

6. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

7. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

VI. Освіта і фізичне виховання — основа для забезпечення здоров'я громадян

10. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійс-

нюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

12. В усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи закладаються основи для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

комплексний підхід до гармонійного формування всіх складових здоров'я;

удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів;

використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного вдосконалення.

Виконання зазначених завдань дасть змогу досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати у людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

13. Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

Глава Адміністрації
Президента України В. Литвин

Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні

Указ Президента України
від 4 липня 2005 р. №1013/2005

З метою дальшого розвитку освіти в Україні, її інтеграції в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до якісної освіти, утвердження високого статусу педагогічних працівників у суспільстві постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) розробити до 1 жовтня 2005 року концепцію реформування освіти в Україні, враховуючи перспективи інтеграції України до Європейського Союзу;

2) підготувати та подати до 1 листопада 2005 року на затвердження програму роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки, спрямовану на створення в Україні сприятливих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді; самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві;

3) забезпечити розроблення та затвердити:

-до 1 вересня 2005 року Державну програму інформатизації загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладів на 2006–2007 роки, передбачивши, зокрема, заходи щодо завершення протягом 2006 року комп'ютеризації загальноосвітніх шкіл, забезпечення їх телекомунікаційними засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет, залучення для цього необхідних коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

- до 1 січня 2006 року державну програму «Студентський гуртожиток», спрямовану на поліпшення умов для навчання та проживання студентської молоді;

4) опрацювати і забезпечити реалізацію заходів щодо:

- докорінного поліпшення виховної роботи з дітьми, учнівською та студентською молоддю на основі традицій і звичаїв Українського народу, вивчення його історичної та культурної спадщини, формування у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, поваги до державних символів України;

- зміцнення демократичних засад в освіті, у тому числі шляхом розвитку учнівського і студентського самоврядування, залучення в установленому порядку дітей та молоді до участі у вирішенні питань місцевого значення;

- здійснення переходу протягом 2005–2006 років до проведення вступних випробувань до вищих навчальних закладів шляхом зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, передбачити відповідне фінансування цих заходів;

- удосконалення системи прогнозування та задоволення потреб суспільства в педагогічних і науково-педагогічних працівниках та запровадження, починаючи з 2005 року, практики укладання тристоронніх угод «студент — вищий навчальний заклад — роботодавець» для осіб, які навчаються за державним замовленням за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю;

- запровадження, починаючи з 2005 року, прийому за державним замовленням на денну форму навчання до державних вищих навчальних закладів в обсягах не менше 50% від загального обсягу прийому громадян із забезпеченням відповідного фінансування;

- створення умов для реалізації громадянами України, які тимчасово або постійно проживають за кордоном, права на повну загальну середню освіту, зокрема шляхом використання технологій дистанційного навчання;

- удосконалення наукового супроводження розвитку освіти, збільшення обсягів фінансування наукових досліджень у цій сфері, видання Академією педагогічних наук України навчальної, наукової та методичної літератури;

- створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв держав — членів Європейського Союзу та забезпечення участі загальноосвітніх навчальних закладів у міжнародних обстеженнях якості освіти;

5) вжити в установленому порядку заходів щодо викоренення хабарництва та інших негативних явищ у сфері освіти, активізувати дії, спрямовані на їх профілактику та запобігання;

6) забезпечувати дотримання вищими педагогічними навчальними закладами квот прийому на навчання сільської молоді;

7) здійснити низку заходів, спрямованих на реалізацію в Україні положень Болонської декларації, зокрема розробити та затвердити нові переліки напрямів (спеціальностей), за якими здійснюватиметься підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, державні стандарти вищої освіти, вирішити питання щодо вдосконалення мережі вищих навчальних закладів, їх підпорядкування та створення в установленому порядку укрупнених регіональних університетів, утворити міжвідомчу комісію з підтримки Болонського процесу в Україні;

8) вирішити до 1 січня 2006 року питання щодо налагодження виробництва та постачання загальноосвітнім, професійно-технічним і вищим навчальним закладам сучасних технічних засобів навчання з природничо-математичних та технологічних дисциплін;

9) удосконалити систему видання навчальної літератури, здійснити заходи щодо підвищення її якості, забезпечення такою літературою навчальних закладів, ефективно використовувати виділені для цього бюджетні кошти, забезпечити підготовку та видання комплекту навчально-методичних посібників серії «Бібліотека вчителя» для педагогічних працівників, студентів вищих педагогічних навчальних закладів;

10) забезпечити поетапне підвищення розмірів оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників з метою приведення їх у 2006 році у відповідність із вимогами статті 57 Закону України «Про освіту»;

11) удосконалити умови оплати праці педагогічних працівників, зокрема щодо встановлення підвищених посадових окладів залежно від кваліфікаційної категорії і педагогічного звання, збільшення розмірів доплат за окремі види педагогічної діяльності;

12) забезпечити виплату доплат педагогічним працівникам позашкільних навчальних закладів у розмірах, визначених статтею 22 Закону України «Про позашкільну освіту»;

13) вирішити в установленому порядку питання щодо встановлення доплати протягом трьох років за першим місцем роботи педагогічним працівникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості;

14) переглянути посадові оклади (ставки заробітної плати) педагогічних працівників шкіл-інтернатів усіх типів і позашкільних навчальних закладів, методистів районних та міських методичних кабінетів, а також керівників дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації з метою залучення висококваліфікованих педагогічних працівників для роботи на цих посадах;

15) збільшити розміри грошових премій переможцям всеукраїнського конкурсу «Учитель року»;

16) опрацювати питання щодо проведення у 2007–2009 роках реформи оплати праці працівників освіти;

17) передбачати щорічно під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України бюджетні призначення на:

- реалізацію в повному обсязі державних цільових програм у сфері освіти, зокрема Державної програми «Вчитель», Програми «Шкільний

автобус», Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки, визначивши кошти для цих потреб окремим рядком;

- видання достатньої кількості навчально-методичної літератури, модернізацію матеріально-технічної бази загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів;

- роботу з обдарованою молоддю та розвиток діяльності Малої академії наук України;

- розвиток державних навчальних закладів в обсязі не менше 10% від загального обсягу асигнувань на освіту;

18) переглянути у тримісячний строк порядок визначення нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації;

19) удосконалити порядок фінансування позашкільних навчальних закладів, внести в установленому порядку відповідні пропозиції;

20) вирішити в установленому порядку питання щодо збільшення у 2006 та наступних роках бюджетних призначень для надання цільових пільгових державних кредитів громадянам для здобуття вищої освіти;

21) опрацювати питання щодо підвищення з 1 січня 2006 року розмірів стипендіального забезпечення студентів вищих навчальних закладів, передбачивши додаткове збільшення на 10% стипендій студентам, які навчаються за напрямами та спеціальностями педагогічного профілю;

22) вивчити питання та внести в установленому порядку пропозиції щодо надання, починаючи з 1 січня 2006 року, адресної грошової допомоги випускникам вищих навчальних закладів, які здобули освіту за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю та уклали не менше ніж на три роки угоду про роботу в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах, визначених органами управління освітою;

23) вжити заходів щодо поліпшення умов проживання та запровадження ефективного механізму забезпечення житлом педагогічних і науково-педагогічних працівників, насамперед у сільській місцевості;

24) внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо встановлення Державної премії України в галузі освіти та почесного звання «Народний вчитель України»:

2. Заснувати, починаючи з 2006 року, щорічні стипендії Президента України для переможців Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України у розмірі, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Кабінету Міністрів України подати у двомісячний строк проекти положень про порядок призначення зазначених стипендій та передбачати, починаючи з 2006 року, у проектах Державного бюджету України видатки на їх виплату.

3. Міністерству освіти і науки України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

- розробити критерії оцінювання якості навчального процесу та здійснювати на їх основі із залученням органів учнівського та студентського самоврядування, батьків, громадськості моніторинг ефективності діяльності навчальних закладів та визначати їх рейтинг;

- визначити перелік населених пунктів, навчальні заклади яких необхідно в першочерговому порядку забезпечити педагогічними пра-

цівниками, та створювати умови для залучення до роботи в них випускників вищих навчальних закладів;

- забезпечити створення належних умов для здобуття якісної освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, їх соціальної адаптації;

- вжити заходів щодо розвитку мережі позашкільних навчальних закладів, у тому числі еколого-природничого, науково-технічного, фізкультурно-оздоровчого напрямів, територіальних відділень Малої академії наук України, їх матеріально-технічного забезпечення та фінансування;

- забезпечити ефективне використання інформаційних, зокрема мультимедійних та електронних засобів навчання, створення мережі інформаційного забезпечення сфери освіти, запровадження інтерактивних методів навчання;

- запровадити, починаючи з 2006 року, психолого-педагогічне тестування для вступників до вищих навчальних закладів на напрями і спеціальності педагогічного профілю;

- вжити заходів щодо модернізації матеріально-технічної та навчально-методичної бази інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення ефективності їх діяльності;

- вирішити в установленому порядку питання щодо забезпечення приміщеннями Українського центру оцінювання якості освіти та його регіональних підрозділів;

- забезпечити створення державної відеотеки педагогічного досвіду, започаткувати видання Книги педагогічної слави України;

- проаналізувати об'єкти незавершеного будівництва державних навчальних закладів та за результатами такого аналізу вжити протягом 2006–2008 років заходів щодо завершення будівельних робіт на об'єктах, готовність яких складає понад 70%;

- вирішити в установленому порядку питання про заснування стипендій для переможців II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів Малої академії наук України.

Президент України В. А. Ющенко
м. Київ, 4 липня 2005 р. №1013/2005

Про проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини

Указ Президента України
від 29 листопада 2005 року №1673/2005

З метою посилення уваги суспільства до проблем дітей, захисту їх прав та законних інтересів, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку дітей, особливо тих, які перебувають у складних життєвих обставинах,

ПОСТАНОВЛЯЮ:

1. Провести в Україні у 2006 році Рік захисту прав дитини.

2. Утворити Організаційний комітет з підготовки та проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини (далі — Організаційний комітет).

Призначити **КИРИЛЕНКА В'ячеслава Анатолійовича** — Віце-прем'єр-міністра України — головою Організаційного комітету.

3. Кабінету Міністрів України до 1 січня 2006 року:

затвердити персональний склад Організаційного комітету;

розробити та затвердити план заходів з підготовки та проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини.

4. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям розробити та здійснити регіональні заходи з проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини, спрямовані, зокрема, на:

- активізацію роботи з сім'ями, в яких є діти, надання їм всебічної допомоги у вирішенні нагальних проблем, здійснення соціального захисту дітей, насамперед тих, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- підвищення ефективності діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо захисту прав дітей, посилення відповідальності за додержання законодавства у цій сфері, удосконалення роботи органів опіки і піклування;

- поліпшення фінансового та матеріально-технічного забезпечення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

5. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити широке висвітлення заходів з підготовки та проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини.

Президент України В. Ющенко
м. Київ 29 листопада 2005 року №1673/2005

Частина ІІ

НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Про проведення Всеукраїнського конкурсу «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006»

Наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 02. 2006 №122

Відповідно до заходів Міністерства освіти і науки України з реалізації Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 4 липня 2005 року №1013/2005 та спільної угоди з часописом «Позакласний час плюс», з метою докорінного поліпшення виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, сприяння поширенню та впровадженню інноваційних виховних моделей і технологій в практику діяльності заступників директорів з виховної роботи, виявлення та пропагування адрес кращого педагогічного досвіду

НАКАЗУЮ:

1. Провести Всеукраїнський конкурс «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006» з 1 квітня 2006 року до 15 грудня 2006 року.

2. Затвердити Умови проведення Всеукраїнського конкурсу «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006» (додаток 1).

3. Затвердити склад журі Всеукраїнського конкурсу (додаток 2).

4. Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій:

4.1. Провести у квітні-червні 2006 року районні, у вересні-жовтні — обласні, в Автономній Республіці Крим — республіканський конкурси.

4.2. Забезпечити надходження конкурсних матеріалів на ІІІ (всеукраїнський) етап Конкурсу до 16 жовтня 2006 року.

5. Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю. І.):

5.1. Здійснити організаційно-методичне забезпечення проведення конкурсу.

5.2. Підвести підсумки конкурсу до 15 грудня 2006 року.

5.3. Забезпечити висвітлення кращого досвіду організації виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах на сторінках педагогічної преси: журналу «Світ виховання», «Позакласний час плюс» (за погодженням).

6. Опублікувати наказ в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розмістити на сайті www. mongov. ua/smc-se.

7. Контроль за виконанням даного наказу покласти на директора департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України Десятова Т. М.

Міністр С. М. Ніколаєнко

Додаток 1
до наказу МОН України
від 22. 02. 2006 №122

УМОВИ
проведення Всеукраїнського конкурсу
«Заступник директора з виховної роботи
загальноосвітнього навчального закладу — 2006»

І. Загальні положення

1.1. Всеукраїнський конкурс «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006» (далі — Конкурс) проводиться спільно з часописом «Позакласний час плюс», журналом «Світ виховання» відповідно до заходів Міністерства освіти і науки України з реалізації Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 4 липня 2005 року №1013/2005 з метою привернення уваги громадськості, органів влади до проблем виховання; виявлення і підтримки творчої праці заступників директорів з виховної роботи, підвищення професійної майстерності та їх ролі у житті учнівського та педагогічного колективів, рівня вихованості учнів; удосконалення керівництва змістом і організацією виховним процесом; популяризації педагогічних здобутків.

1.2. Завданнями Конкурсу є:

- сприяння творчим педагогічним пошукам;
- забезпечення незалежної експертної оцінки педагогічної діяльності;
- виявлення кращих виховних моделей і технологій у системі загальноосвітніх навчальних закладів, якісно нових форм і методів організації колективних творчих справ;
- узагальнення досвіду представлених на Конкурс творчих педагогічних програм, систем, моделей;
- формування інформаційно-аналітичного банку даних авторських доробок, зорієнтованих на підвищення професійної компетентності заступників директорів з виховної роботи як організаторів виховної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі;
- поширення та впровадження кращих методик та технологій виховання, досвіду організації виховного процесу у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

1.3. Для участі у Конкурсі запрошуються (на добровільних засадах) заступники директорів з виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів, які мають стаж педагогічної роботи не менше 5-и років.

ІІ. Організація та проведення Конкурсу

2.1. Конкурс проводиться за трьома номінаціями:

- заступник директора з виховної роботи міського загальноосвітнього навчального закладу;

- заступник директора з виховної роботи сільського загальноосвітнього навчального закладу;

- заступник директора з виховної роботи гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів

у три етапи:

І-й — районний (міський) — з 1 квітня до 30 червня 2006 р. у районах та містах обласного підпорядкування, де визначаються три переможці у кожній номінації;

ІІ-й — обласний — з 1 вересня до 15 жовтня 2006 р. в Автономній Республіці Крим, у областях, містах Києві та Севастополі, де визначаються три переможці у кожній номінації;

ІІІ-й — всеукраїнський — з 16 жовтня до 15 грудня 2006 р.

2.2. ІІІ-й (всеукраїнський) етап проводиться за заочною формою.

2.3. Для організації та проведення Конкурсу на всіх його етапах створюються організаційні комітети та журі, склад яких затверджується керівниками відповідних органів управління освіти.

Склад журі ІІІ-го (всеукраїнського) етапу Конкурсу затверджується наказом Міністерства освіти і науки України.

Відповідні оргкомітети вирішують всі питання, пов'язані із проведенням Конкурсу.

ІІІ. Вимоги до оформлення матеріалів,

що надсилаються на Конкурс

3.1. Для участі у ІІІ (всеукраїнському) етапі Конкурсу роботи надсилаються до 16 жовтня 2006 р. на адресу: 04070, м. Київ, вул. П. Сагайдачного, 37, Науково-методичний центр середньої освіти МОН України з поміткою «На Всеукраїнський конкурс «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006»».

3.2. До журі Всеукраїнського конкурсу подаються такі матеріали:

Заявка на участь у Конкурсі від Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласної (для м. Києва та м. Севастополя — міських) державних адміністрацій.

Висновок обласного журі, зроблений на підставі матеріалів, поданих управлінням (відділом) освіти районної (міської) державної адміністрації.

Об'єктивні дані на заступника директора з виховної роботи, чиї матеріали представлені на Конкурс (прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; освіта — коли і який навчальний заклад закінчив, спеціальність за освітою; повна назва і поштова адреса навчального закладу, де працює; стаж роботи на цій посаді; повна поштова адреса місця проживання).

Фотографія розміром 9х13 (у незаклеєному конверті).

Опис діяльності заступника директора з виховної роботи, що розкриває оригінальність педагогічних ідей, виховних моделей і технологій в системі загальноосвітнього навчального закладу; наявність умов для забезпечення виховного процесу; інноваційну діяльність закладу, впровадження нових форм і методів роботи; наявність соціально важливих творчих справ, цільових програм з різних напрямів виховної роботи; дієвість виховної системи загальноосвітнього навчального закладу (раціональне планування, модель випускника, рівень вихованості учнів); встановлення зв'язків з позашкільними та культосвітніми закладами, громадськими організаціями, трудовими колективами, залучення учнів

до роботи гуртків, секцій, клубів, творчих об'єднань; науково-методичну та навчально-методичну роботу з вдосконалення педагогічної майстерності та професійної компетентності класних керівників, вихователів груп продовженого дня та інших педагогічних працівників; забезпечення умов діяльності органів учнівського самоврядування; організацію превентивного виховання; педагогізацію батьківської громадськості; аналіз результатів діяльності — за підписом директора загальноосвітнього навчального закладу, завіреного печаткою навчального закладу.

Інші матеріали (сценарії, методичні рекомендації та розробки, моделі, публікації в пресі, фотографії([у конвертах, не приклеювати!]), супроводжуючі відеоматеріали, інші матеріали), які розкривають сутність його роботи та досягнення у визначеній номінації.

3.3. Подані на Конкурс матеріали не рецензуються і не повертаються.

Авторські права на творчі роботи переможців Конкурсу переходять до його організаторів, які залишають за собою право їх використання при організації виставок, реалізації міжнародних гуманітарних програм.

3.4. Конкурсні роботи надсилаються у двох примірниках, українською мовою; комп'ютерний набір, кегль 14, інтервал 1,5. Обов'язково додається електронна версія у текстовому редакторі Word.

IV. Нагородження переможців

Переможці ІІІ-го (всеукраїнського) етапу Конкурсу нагороджуються Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України та цінними подарунками від часопису «Позакласний час плюс» у кожній номінації.

Учасникам ІІІ-го (всеукраїнського) етапу Конкурсу присуджується звання «Лауреат конкурсу «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006»».

Матеріали переможців та учасників ІІІ (всеукраїнського) етапу Конкурсу будуть опубліковані на сторінках часопису «Позакласний час плюс» протягом 2007 року.

Додаток 2
до наказу МОН України
від 22. 02. 06 №122

Склад журі
Всеукраїнського конкурсу «Заступник директора з виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу — 2006»

Бех Іван Дмитрович (голова)	директор Інституту проблем виховання АПН України, академік, доктор психологічних наук (за погодженням)
Завалевський Юрій Іванович (заступник голови)	директор Науково-методичного центру середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук, доцент
Кириленко Світлана Володимирівна (відповідальний секретар)	завідувачка відділу виховної роботи та захисту прав дитини Науково-методичного центру середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук

Березіна Ніна Олексіївна	головний спеціаліст відділу позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини МОН України
Бак Ярослава Василівна	завідувачка лабораторії національного виховання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Горлач Тетяна Анатоліївна	завідувачка сектору відділу виховної роботи та захисту прав дитини Науково-методичного центру середньої освіти МОН України
Дем'янюк Тамара Дмитрівна	завідувачка кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук, професор
Коваленко Євгенія Іванівна	завідувачка кафедри педагогіки та психології Ніжинського національного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук, професор
Косарєва Наталія Іванівна	перший заступник директора Науково-методичного центру середньої освіти МОН України
Красномовець Людмила Вереміївна	методист відділу виховної роботи та бібліотек Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Малахова Наталія Іванівна	заступник директора НВО №136 м. Дніпропетровська
Назаренко Галина Анатоліївна	завідувачка кабінету виховної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Орловська Надія Михайлівна	директор гімназії №2 м. Хмельницького
Рудковська Руслана Андріївна	начальник відділу позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини МОН України
Сергієнко Валентина Павлівна	директор гімназії №1 «Надія» м. Бердянська Запорізької області
Страшна Лідія Серафімівна	директор СЗОШ №34 м. Києва, кандидат педагогічних наук

Тарасенко Галина Сергіївна	завідувачка кафедри початкового навчання Вінницького державного педагогічного університету, доктор педагогічних наук, професор

Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 20 лютого 2002 р. №114

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
13 травня 2002 р. за №428/6716

На виконання пункту 2 статті 8 Закону України «Про загальну середню освіту», з метою установлення порядку здійснення інноваційної освітньої діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад (додається).
2. Структурним підрозділам Міністерства освіти і науки України, Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, Головному управлінню освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управлінням освіти і науки обласних, Севастопольської міської державних адміністрацій забезпечити організацію роботи експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до норм цього Положення.
3. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника державного секретаря Міністерства освіти і науки України Науменка Г. Г.

Міністр В. Кремень
Погоджено:
Перший віце-президент
Академії педагогічних наук України
В. М. Мадзігон

Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад

Затверджено
наказом Міністерства освіти і науки України
від 20 лютого 2002 р. №114

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
13 травня 2002 р. за №428/6716

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблено відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про загальноосвіт-

ній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14. 06. 2000 №964 (далі — Положення про загальноосвітній навчальний заклад).

1.2. Експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом є загальноосвітній навчальний заклад, у якому проводиться експеримент з перевірки результативності та можливості застосування освітніх інновацій.

1.3. Загальноосвітньому навчальному закладу надається статус експериментального всеукраїнського або регіонального рівня.

1.4. Статус експериментального всеукраїнського рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу, на базі якого проводитиметься експеримент з перевірки результативності та можливості застосування:

- освітніх, дидактичних, виховних систем;
- державних стандартів загальної середньої освіти, інваріантної складової змісту загальної середньої освіти.

1.5. Статус експериментального регіонального рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу, на базі якого проводитиметься експеримент з перевірки результативності та можливості застосування:

- варіативної складової змісту загальної середньої освіти;
- систем організації навчально-виховного процесу, методів навчання та виховання у загальноосвітньому навчальному закладі;
- систем внутрішньошкільного управління або їх компонентів.

1.6. Статус експериментального всеукраїнського рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу Міністерством освіти і науки України (далі — МОН України).

Статус експериментального регіонального рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу відповідно Міністерством освіти Автономної Республіки Крим (далі — Міносвіти Автономної Республіки Крим), Головним управлінням освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управлінням освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації (далі — управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації).

1.7. Статус експериментального не змінює підпорядкування, тип, форму власності загальноосвітнього навчального закладу.

1.8. Експериментальний загальноосвітній навчальний заклад у своїй діяльності керується законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 07. 11. 2000 р. №522 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 26. 12. 2000 за №946/5167 (далі — Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності), цим Положенням та власним статутом.

2. Надання статусу експериментального загальноосвітньому навчальному закладу

2.1. Рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального приймається одночасно з рішенням про проведення експерименту на його базі на підставі висновків експертизи заявки на проведення цього експерименту, експериментальних матеріалів або відповідного подання Президії Академії педагогічних наук України (далі — АПН України).

2.2. Для прийняття рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального ініціатор експерименту (юридична або фізична особа) подає до відповідного органу управління

освітою заявку на проведення експерименту на базі цього навчального закладу (далі — заявка).

2.3. Заявка подається:

- до МОН України для надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського рівня;
- до Міносвіти Автономної Республіки Крим або до відповідного управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації для надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального регіонального рівня.

2.4. Заявка наукового працівника (працівників) або підвідомчої установи (установ) АПН України на проведення експерименту всеукраїнського рівня може подаватися до Президії АПН України.

2.5. Заявка має містити:

- інформацію про її автора (авторів), за потреби — про наукового керівника (керівників) експерименту (адреса, телефон, місце роботи, посада, кваліфікаційна категорія, педагогічне, вчене звання, науковий ступінь);
- формулювання теми дослідно-експериментальної роботи;
- опис очікуваних результатів експерименту, пропонованої освітньої інновації;
- визначення мети і завдань, гіпотези дослідно-експериментальної роботи;
- перелік загальноосвітніх навчальних закладів, на базі яких пропонується провести експеримент;
- визначення термінів проведення експерименту;
- пропозиції щодо змісту і термінів здійснення контролю за ходом експерименту;
- опис наявного і необхідного забезпечення експерименту (організаційного, науково-методичного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового), його кошторис.

До заявки додаються:

- підтвердження згоди на проведення експерименту загальноосвітнього навчального закладу, органу управління освітою, засновників, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, відповідно Міносвіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації (копії листів до органу управління освітою або до АПН України, що розглядає заявку);
- експериментальні навчальні плани, програми, книги (їх рукописи), за якими пропонується здійснювати навчально-виховний процес;
- інші експериментальні матеріали.

2.6. Експериментальні навчальні плани, програми з предметів інваріантної складової змісту загальної середньої освіти, підручники та навчальні посібники подаються до МОН України з метою отримання дозволу на їх застосування у навчально-виховному процесі експериментального загальноосвітнього навчального закладу.

2.7. Форма заявки встановлюється МОН України або Президією АПН України.

2.8. Експертиза заявки на проведення експерименту всеукраїнського рівня, експериментальних матеріалів здійснюється відповідною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (далі — експертна комісія).

Експертиза заявки наукового працівника (працівників) або підвідомчої установи (установ) АПН України на проведення експерименту всеукраїнського рівня здійснюється АПН України.

2.9. Експертиза заявки на проведення експерименту регіонального рівня, експериментальних матеріалів здійснюється експертною комісією, що створюється органом управління освітою, до якого подається заявка.

2.10. Термін експертизи заявки та експериментальних матеріалів становить не більше трьох місяців від дати їх надходження.

2.11. Згідно з висновками експертизи заявки автор (автори) доопрацьовує заявку та експериментальні матеріали і подає їх до відповідного органу управління освітою або до Президії АПН України для проведення повторної експертизи.

2.12. Автор (автори) заявки у тримісячний термін може оскаржити висновки експертизи у МОН України. У цьому разі МОН України створює експертну комісію у новому складі, що здійснює повторний розгляд відхиленої заявки.

2.13. Термін повторного розгляду заявки становить не більше трьох місяців від дати її надходження. Висновки повторної експертизи є остаточними.

2.14. За наявності позитивного висновку експертної комісії про доцільність проведення експерименту, надання статусу експериментального загальноосвітньому навчальному закладу автор (автори) заявки подає програму дослідно-експериментальної роботи на затвердження до відповідного органу управління освітою або до Президії АПН України.

2.15. Для прийняття рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського рівня Президія АПН України звертається до МОН України з відповідним поданням.

До подання Президії АПН України додаються:

- програма дослідно-експериментальної роботи;
- кошторис експерименту;
- перелік загальноосвітніх навчальних закладів, на базі яких пропонується провести експеримент;
- підтвердження згоди на проведення експерименту загальноосвітнього навчального закладу, органів управління освітою, засновників, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, відповідно Міносвіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації (копії листів до АПН України);
- експериментальні навчальні плани, програми, книги (їх рукописи), за якими пропонується здійснювати навчально-виховний процес;
- пропозиції щодо змісту і термінів здійснення контролю за ходом експерименту.

2.16. Після отримання позитивного висновку експертної комісії про доцільність проведення експерименту, надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального або відповідного подання Президії АПН України орган управління освітою:

а) спільно з автором (авторами) заявки або АПН України визначає:

- загальноосвітній навчальний заклад (заклади), на базі якого проводитиметься експеримент;
- зміни у його діяльності, у навчально-виховному процесі;
- терміни проведення експерименту;
- кошторис експерименту;
- осіб, відповідальних за проведення експерименту і його результати, їх повноваження щодо контролю за ходом дослідно-експериментальної роботи;

б) виділяє необхідні для проведення експерименту кошти, за потреби спільно з автором (авторами) заявки залучає юридичних і фізичних

осіб, які здійснюватимуть фінансове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення експерименту;

в) за потреби:

- погоджує питання фінансування, матеріально-технічного забезпечення експерименту з іншими органами державної виконавчої влади, відповідними місцевими органами управління освітою, засновниками загальноосвітнього навчального закладу, на базі якого передбачається провести експеримент;
- укладає угоди з автором (авторами) заявки, науковим керівником (керівниками) експерименту, виконавцями дослідно-експериментальної роботи, юридичними та фізичними особами, які забезпечуватимуть проведення експерименту.

2.17. На підставі позитивного висновку експертної комісії, програми дослідно-експериментальної роботи, укладених угод, підтверджень згоди на проведення експерименту юридичних і фізичних осіб або подання Президії АПН України відповідний орган управління освітою видає наказ про проведення експерименту всеукраїнського або регіонального рівня, надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського або регіонального рівня, за потреби — спільний з іншими органами виконавчої влади.

Цим наказом дається дозвіл на проведення експерименту, затверджуються програма дослідно-експериментальної роботи, кошторис експерименту, надається статус експериментального загальноосвітньому навчальному закладу (закладам), встановлюються:

- юридичні та фізичні особи, які здійснюватимуть наукове керівництво експериментом, забезпечуватимуть його проведення;
- обсяги та джерела фінансування експерименту;
- особи, відповідальні за проведення і результати експерименту, їх повноваження щодо контролю за ходом дослідно-експериментальної роботи;
- порядок і терміни звітування про хід і результати дослідно-експериментальної роботи.

За потреби цим наказом:

- затверджуються експериментальні навчальні плани, індивідуальний штатний розпис експериментального загальноосвітнього навчального закладу;
- дається дозвіл на використання в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі експериментальних навчальних програм, підручників та посібників, інших матеріалів, що пройшли відповідну експертизу.

До наказу додаються:

- програма дослідно-експериментальної роботи і кошторис експерименту;
- за потреби — форма звіту про хід і результати експерименту, перелік загальноосвітніх навчальних закладів, яким надається статус експериментальних, а також перелік наукових керівників експерименту.

3. Повноваження експериментального загальноосвітнього навчального закладу

3.1. Згідно з наказом про проведення експерименту відповідний орган управління освітою надає експериментальному загальноосвітньому навчальному закладу та органу управління освітою, засновникам, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, право вносити передбачені програмою дослідно-експериментальної роботи зміни в:

- зміст освіти (працювати за експериментальним навчальним планом, застосовувати у навчально-виховному процесі експериментальні навчальні програми, книги);
- методи, форми організації навчання та виховання;
- організацію навчально-виховного процесу, режим роботи;
- систему внутрішньошкільного управління;
- штатний розпис (право вводити додаткові штатні одиниці);
- форми комплектування, підготовки та перепідготовки кадрів, оплати їх праці з наданням права встановлювати доплати до посадових окладів працівникам експериментального загальноосвітнього навчального закладу, які виконують дослідно-експериментальну роботу.

3.2. Експериментальний загальноосвітній навчальний заклад повинен:
- здійснювати дослідно-експериментальну роботу згідно з наказом про проведення експерименту на його базі;
- вносити передбачені програмою дослідно-експериментальної роботи зміни до своєї діяльності, як правило, на початку навчального року;
- звітувати про хід і результати дослідно-експериментальної роботи перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту на його базі, та органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, у встановлені ними терміни.

4. Особливості управління експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом

4.1. Безпосереднє керівництво експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом здійснює його директор згідно з повноваженнями та обов'язками, встановленими Положенням про загальноосвітній навчальний заклад.

4.2. Загальне управління експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту на його базі, відповідно до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності.

4.3. Безпосереднє управління експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється автором (авторами) заявки, науковим керівником (керівниками) експерименту спільно з директором загальноосвітнього навчального закладу.

4.4. Автор (автори) заявки, науковий керівник (керівники) експерименту спільно з директором загальноосвітнього навчального закладу за погодженням з органами його громадського самоврядування, учасниками навчально-виховного процесу:
- готують пропозиції органу управління освітою, що видає наказ про проведення експерименту, органу управління освітою, засновникам, яким загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, про внесення змін до змісту освіти, методів, форм організації навчання та виховання, його організаційної структури і режиму функціонування, системи внутрішньошкільного управління, штатного розпису, форм комплектування, організації підготовки керівників і педагогів до роботи за програмою дослідно-експериментальної роботи, їх морального та матеріального заохочення;
- визначають склад учасників експерименту (керівних, педагогічних працівників, учнів);
- планують, організовують дослідно-експериментальну роботу;

- забезпечують дотримання учасниками експерименту умов здійснення інноваційної освітньої діяльності, визначених Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності;
- звітують перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту, перед Президією АПН України (щодо експерименту, що проводиться на підставі її подання), органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи, виносять на їх розгляд пропозиції щодо внесення змін до її програми, розширення бази, припинення експерименту.

4.5. Автор (автори) заявки, науковий керівник (керівники) експерименту:
- здійснюють наукове керівництво експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі;
- звітують про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту, та перед Президією АПН України (щодо експерименту, що проводиться на підставі її подання) у встановлені ними терміни.

4.6. Директор експериментального загальноосвітнього навчального закладу щороку звітує про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи перед органами громадського самоврядування цього закладу, органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, у встановлені ними терміни.

5. Зняття статусу експериментального із загальноосвітнього навчального закладу.

6. Фінансування дослідно-експериментальної роботи в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі

Фінансування дослідно-експериментальної роботи в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється органами управління освітою, іншими юридичними та фізичними особами.

Фінансування дослідно-експериментальної роботи може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, спеціальних коштів, а також інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

Начальник департаменту розвитку
загальної середньої, дошкільної
та позашкільної освіти
В. П. Романенко

Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України

Затверджено
наказом Міністерства освіти України
від 6 квітня 1999 р. №96

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
20 травня 1999 р. за №320/3613

1. Загальні положення

1.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України розроблено з метою забезпечення ви-

конання Закону України «Про освіту» та відповідно до Положення про Міністерство освіти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08. 07. 92 №384.

1.2. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України є обов'язковими для всіх навчальних закладів, установ та організацій освіти незалежно від підпорядкування і форм власності, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю.

1.3. Дія цих Правил поширюється на учнівські та студентські туристські групи незалежно від місця проведення подорожі, для яких навчальний заклад або інша організація освіти виступає як організація, що проводить подорож.

Учасники та організатори туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю під час підготовки та проведення туристських подорожей керуються Законом України «Про освіту», Законом України «Про туризм», іншими законодавчими та підзаконними актами України, а також цими Правилами.

1.4. До туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю належать спортивні туристські походи, експедиції, екскурсії (далі — туристські подорожі), що проводяться за заздалегідь розробленими маршрутами у конкретні терміни.

1.5. Спортивні туристські походи (групове або командне проходження туристського спортивного маршруту визначеної протяжності з подоланням природних перешкод (перевалів, порогів, печер тощо) різної категорії або ступеня складності за нормативний час, далі — походи) можуть бути організовані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, спелео, автомобільного, мотоциклетного тощо. Можливе проведення комбінованих походів з елементами різних видів туризму.

1.6. Залежно від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості походи поділяються на категорійні — з I до VI категорії складності та некатегорійні. До некатегорійних походів належать походи, що мають складність, протяжність або тривалість, меншу від установленої для маршрутів I категорії складності, — 1–3-денні походи та походи 1, 2, 3 ступеня складності (додаток 1).

Категорія складності походу визначається відповідно до класифікації маршрутів (переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів), перевалів, печер тощо.

1.7. Експедиції з учнівською та студентською молоддю (подорожі пошукового, дослідницького характеру) проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких технічних засобів пересування або ж без них. Залежно від мети та напрямку роботи можуть проводитись туристсько-спортивні, краєзнавчі, наукові експедиції тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності для таких маршрутів установлюється, як і для походів. Туристський досвід та вік керівників, заступників керівників та учасників таких експедицій повинні відповідати вимогам, що висуваються до відповідних категорій учасників походів. Оформлення документів і випуск групи на маршрут відбуваються за тих самих умов, що й у похід відповідної складності.

1.8. Тривалість активної частини походів може бути збільшена проти вказаної в додатку 1 при збільшенні протяжності маршруту, кількості і складності локальних перешкод, проведенні краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, потрібних для проведення розвідки маршруту та резервного часу на випадок непогоди. У будь-якому разі проходження маршрутів повинне бути компактним за часом. Розриви між окремими частинами походу більше 3 днів не допускаються.

Збільшення тривалості походів за рахунок краєзнавчої роботи на маршруті допускається лише для походів, складність яких не перевищує II категорії.

1.9. Походи та експедиції в залежності від території проведення поділяються на місцеві та дальні.

До місцевих належать походи та експедиції, що проводяться в межах області (автономної республіки), в якій проживають (навчаються) учні та студенти. При цьому допускається вихід у сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші походи та експедиції вважаються дальніми.

1.10. Для проведення категорійних, дальніх ступеневих походів, а також місцевих ступеневих походів тривалістю більше 4 днів туристські групи учнівської та студентської молоді повинні обов'язково отримати позитивний висновок щодо можливості здійснення подорожі від туристської маршрутно-кваліфікаційної комісії (далі — МКК), що має відповідні повноваження. Для туристських груп учнівської та студентської молоді первинний розгляд маршрутних документів проводиться в своїх територіальних маршрутно-кваліфікаційних комісіях навчальних закладів (далі — МКК освіти).

Для місцевих походів тривалістю до 4 днів включно, а також екскурсій (подорожей тривалістю до 24 годин, що забезпечують задоволення пізнавальних, інформаційних, духовних та оздоровчих потреб учнівської та студентської молоді) отримання позитивного висновку МКК не потрібне.

1.11. Туристські групи учнівської та студентської молоді, що використовують для руху автомобільні дороги та вулиці, судноплавні водні шляхи, території заповідників, заказників, національних парків, прикордонну зону тощо, зобов'язані діяти у відповідності до вимог, що визначають порядок користування цими шляхами та пересування на зазначених територіях.

1.12. Під час проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю забороняється безпідставний поділ груп на підгрупи. Підставами для мотивованого поділу можуть бути:

-потреба проведення розвідки окремих ділянок маршруту;

-організація базового табору, проміжних пунктів зберігання продуктів харчування та спорядження;

-проведення радіальних виходів на маршруті з поверненням до початкового пункту виходу;

-запобігання, виникнення та ліквідація наслідків аварійної ситуації, потреба надання допомоги іншим туристським групам або окремим громадянам.

2. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю

2.1. Адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю, здійснюють випуск туристських груп у туристські подорожі самостійно, без погодження з органами державного управління освітою.

Адміністрація несе відповідальність за підготовку та успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність та результативність.

2.2. У разі прийняття позитивного рішення про проведення туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти зобов'язана:

2.2.1. Сприяти успішній роботі туристської групи з підготовки та проведення подорожі, систематично контролювати хід її підготовки.

2.2.2. Видати наказ про проведення туристської подорожі, в якому: визначити мету, район, терміни та складність (ступінь, категорію) проведення подорожі; призначити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (туристської подорожі — походу, експедиції, екскурсії); обумовити відповідальність керівника та заступника (заступників) керівника групи (подорожі) за збереження життя та здоров'я учасників на весь час подорожі; визначити основні заходи безпеки проведення подорожі; затвердити персональний склад учасників, маршрут та план проведення подорожі; визначити, у разі потреби, порядок дій керівника групи (подорожі) при плановому поділі групи на підгрупи, а також кандидатуру керівників та заступників (помічників) керівників підгруп тощо.

Для місцевих походів та експедицій з активними способами пересування тривалістю більше 4 днів, дальніх походів та відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

2.2.3. Ознайомити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (подорожі) з їх обов'язками згідно з цими Правилами, провести з ними інструктаж з питань охорони праці та техніки безпеки під час подорожі з оформленням у журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30. 11. 93 №429 і зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03. 12. 93 за №178 (додаток 5).

2.2.4. Після отримання позитивного висновку туристської МКК про можливість проведення групою туристської подорожі видати керівнику підписані і завірені печаткою: наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника та його заступника (заступників), а також завірити печаткою закладу туристські маршрутні документи групи (маршрутний листок — для некатегорійних походів, маршрутну книжку — для категорійних походів).

2.2.5. При проведенні подорожей, що вимагають отримання позитивного висновку туристської МКК, контролювати відправлення групою повідомлення встановленого зразка у відповідні територіальні підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби (при наявності останніх) не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут; вести контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту.

2.2.6. У разі порушення групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок з територіальними органами освіти, відповідними підрозділами туристської пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби району походу для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй, при потребі, допомоги.

2.2.7. Після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, в навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників врахувати при атестації і заохоченні.

3. Вимоги щодо формування туристських груп учнівської та студентської молоді

3.1. Туристські групи формуються з учнів та студентів, які об'єднуються на добровільних засадах спільними інтересами, мають відповідний вік, туристський досвід і здійснюють підготовку запланованої туристської подорожі.

Основні вимоги до учасників, керівників та заступників керівників туристських груп (подорожей), а також до складу груп наведені в додатках 2, 3, 4.

3.2. Керівник, заступник (заступники) керівника туристської групи (подорожі) учнівської і студентської молоді призначаються адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож. У походах та експедиціях з учнями та студентами повинен бути заступник керівника віком старше 18 років. Досвід заступника керівника повинен відповідати вимогам, які висуваються до досвіду учасників. Керівник і заступник (заступники) керівника повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом або іншою організацією освіти, що проводить подорож, з урахуванням вимог цих Правил.

3.3. Якщо в поході чи експедиції беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II–VI категорій складності — не менше 20) і їх маршрути та графіки руху в цілому збігаються, то можливе покладання загального керівництва цими групами на спеціально призначеного старшого керівника. У цьому разі всім керівникам зараховується досвід керівництва подорожжю.

3.4. При проведенні місцевих походів та експедицій 1 ступеня складності або ж інших місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, за згодою керівника туристської групи (подорожі) та за умови забезпечення безпеки учасників, замість заступника керівника може призначити помічника (помічників) керівника з числа старшокласників (для груп учнівської молоді) або студентів (для груп студентської молоді), які мають досвід участі в таких самих подорожах.

3.5. При проведенні екскурсій (крім автобусних) з учнівською та студентською молоддю в межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника групи (подорожі) не є обов'язковим.

При проведенні екскурсій з учнівською молоддю (крім автобусних) та з студентською молоддю на будь-яких видах транспорту, пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються

екскурсанти, склад керівників та заступників керівників (помічників керівників) групи (подорожі) комплектується відповідно до вимог, що висуваються до складу керівників місцевих некатегорійних походів.

При проведенні автобусних екскурсій з учнівською молоддю склад керівників екскурсійної групи комплектується згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 18. 02. 97 №176.

3.6. Кількісний склад туристської групи учнів, студентів, що беруть участь у поході, експедиції, визначається керівником групи спільно з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, з урахуванням вимог цих Правил.

Кількісний склад екскурсійної групи учнів, студентів визначається адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить екскурсію, та кількістю місць для сидіння в автобусі з урахуванням вимог цих Правил.

3.7. У туристських подорожах можуть брати участь альпіністи, які мають відповідний технічний та експедиційний досвід, достатній, за висновками МКК, для проходження маршруту.

3.8. Для учнів, що отримали теоретичну та практичну підготовку протягом не менше одного року занять у туристських гуртках позашкільних навчальних закладів і оволоділи програмним матеріалом, віковий ценз для участі в категорійних та ступеневих походах та відповідних експедиціях з активними способами пересування може бути знижений на один рік за наявності медичного дозволу.

3.9. Учасники та керівники комбінованих походів, що включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід проходження таких ділянок.

3.10. Учасники та керівники походів, що проводяться в міжсезоння (час з несприятливими для даного виду туризму природними умовами), повинні мати відповідний туристський досвід участі (керівництва) в походах, проведених у міжсезоння, або в походах тієї ж категорії складності, які здійснені у звичайних умовах.

3.11. Учасники походів, у яких передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинні мати досвід проходження таких самих локальних перешкод на півкатегорії (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Одна третина учасників таких походів (крім походів IV–VI категорії складності) можуть мати досвід проходження таких же локальних перешкод на дві півкатегорії складності нижче.

Керівник походу, у якому передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинен мати досвід керівництва при проходженні локальних перешкод на півкатегорії (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Керівник, крім того, повинен мати досвід проходження локальної перешкоди такого самого типу і такої самої складності.

3.12. Учасниками походів II–VI категорій складності можуть бути учні та студенти відповідного віку, які мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого у будь-якому виді туризму, якщо вони мають досвід подолання локальних перешкод, характерних для заявленого маршруту на одну півкатегорію складності нижче.

3.13. Керівники походів II–VI категорій складності повинні мати досвід участі в поході тієї самої категорії складності в будь-якому виді

туризму, а також досвід керівництва походом на одну категорію складності нижче у будь-якому виді туризму і при цьому повинні мати досвід участі та керівництва в подоланні локальних перешкод, характерних для заявленого походу, тієї самої категорії складності або на одну півкатегорію складності нижче.

3.14. До участі в походах до II категорії складності включно, крім основного складу групи, допускаються діти, молодші визначеного цими Правилами віку (але не більше 20% від загальної чисельності туристської групи), які беруть участь у поході зі своїми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що несуть за них повну юридичну відповідальність. Туристський досвід їм зараховується лише з віку, вказаного в додатку 4 цих Правил.

3.15. У походах III–V категорій складності одну третину членів групи можуть становити туристи з досвідом участі в походах на дві категорії складності нижче, у походах I та II категорій складності — з досвідом участі в походах 2 та 3 ступеня складності відповідно. При цьому дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід та вік.

3.16. У походах вище III категорії складності при можливому поділі групи на екіпажі, штурмові групи тощо в кожній підгрупі повинен бути учасник віком старше 18 років, який має відповідний туристський досвід.

3.17. Учасники та керівники некатегорійних походів та експедицій з активними способами пересування, що включають елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи більш високих категорійних походів, повинні відповідати вимогам, які висуваються до учасників та керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.

3.18. Усі учасники категорійних походів з будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні вміти плавати.

3.19. Туристський досвід керівників та учасників походів, що включають сходження на вершини або траверси хребтів, повинен відповідати категорії складності цих сходжень або траверсів.

3.20. Учасники водних походів I–III категорій складності повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі човнів, а починаючи з IV категорії складності — у тому самому класі човнів або на байдарках.

Керівники водних походів повинні мати відповідний досвід участі і керівництва в тих самих класах човнів, що і у запланованому поході.

3.21. Усі учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) та вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.

3.22. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники: у спелеопоходах I категорії складності: у горизонтальних необводнених печерах — з 13 років, у вертикальних печерах — з 14 років;

у спелеопоходах II категорії складності: у горизонтальних — з 14 років, у вертикальних — з 15 років;

у спелеопоходах III категорії складності; у горизонтальних — з 15 років, у вертикальних — з 16 років.

Проходження печер, у яких передбачається застосування апаратів для автономного дихання, дозволяється учасникам походів старше 18 років. Учасники та керівники таких походів повинні мати посвідчення пловця-підводника. Керівник, крім того, повинен мати досвід роботи у сифонах.

Тимчасовий поділ туристської групи учнів або студентів, які здійснюють спелеопохід будь-якої категорії складності, на підгрупи допускається тільки при роботі в одній печері. У цьому разі кожна підгрупа повинна очолюватись керівником або його заступниками і мати комплект життєзабезпечення, розрахований на непередбачені обставини в печері, не менш ніж на 2 доби. При проходженні вертикальних печер, починаючи з II категорії складності, та горизонтальних печер, починаючи з III категорії складності, у групі повинно бути не менше одного керівника (заступника керівника) на чотирьох учасників.

3.23. Керівники та учасники походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм), повинні мати відповідний досвід керівництва або участі у походах на таких самих засобах пересування.

4. Обов'язки і права керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді

4.1. Керівник, його заступник (заступники), а також старший керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді несуть, відповідно до чинного законодавства, відповідальність за життя, здоров'я учасників подорожі, а також за виконання плану заходів, зміст оздоровчої, виховної і пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо.

4.2. Обов'язки керівника та заступника (заступників) керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді:

4.2.1. При підготовці та проведенні будь-яких туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю керівник та заступник (заступники) керівника зобов'язані:

- забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку та туристського досвіду;
- ознайомити учасників подорожі з Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України;
- провести цільовий інструктаж учасників з техніки безпеки у туристській подорожі з обов'язковою реєстрацією в журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30 листопада 1993 року №429 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03. 12. 93 за №178;
- отримати необхідну документацію та дозволи на проведення туристської подорожі;
- при потребі розв'язати питання страхування учасників туристської подорожі;
- провести збори батьків учасників туристської подорожі (для подорожей учнів та студентів віком до 18 років);
- забезпечити під час подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання Правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності.

4.2.2. При підготовці туристських подорожей з активними способами пересування керівник та заступник (заступники) керівника, крім заходів, викладених у пункті 4.2.1 цих Правил, зобов'язані:

- до початку проведення туристської подорожі проконтролювати проходження медичного огляду всіма її учасниками, враховуючи, що

до подорожей з активними способами пересування допускаються фізично здорові учасники;

- при підборі групи врахувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну та спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;
- розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами та обов'язками;
- організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, вміння та навички, в т. ч. і вміння плавати, надавати долікарську допомогу та використовувати туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи;
- провести запобіжне інформування учасників подорожі про фактори ризику в запланованій подорожі і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму (травмонебезпечність, психофізіологічне навантаження, вплив навколишнього середовища, пожежонебезпечність, небезпечні біологічні фактори, небезпечні види випромінювання тощо);
- разом з учасниками всебічно ознайомитись з районом подорожі, розробити раціональні основний і запасний варіанти маршруту подорожі та вивчити їх складні ділянки, способи та засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;
- підготувати відповідний картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти та терміни проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;
- при потребі отримати консультації щодо маршруту в туристських МКК освіти або федерації туризму;
- узгодити з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводять туристську подорож, та туристською МКК освіти порядок дій при планових (у разі потреби) поділах групи на підгрупи, а також кандидатури керівників, заступників керівників (помічників) підгруп, туристська кваліфікація яких відповідає вимогам даних Правил;
- організувати підбір та підготовку якісного групового та індивідуального спорядження, в т. ч. і спорядження для страховки, з урахуванням вимог техніки безпеки та специфічних особливостей конкретної подорожі (району подорожі, виду туризму, категорії (ступеня) складності походу, часу проведення подорожі тощо);
- організувати підготовку та підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;
- одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (прикордонна зона, заповідники тощо);
- оформити в установленому порядку маршрутні документи;
-розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті, якщо такі заплановано проводити;
- не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування направити у відповідний підрозділ пошуково-рятувальної або контрольно-рятувальної служби повідомлення встановленого зразка, завірене туристською МКК. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується декількома підрозділами, — направити повідомлення в кожний з них;
- у разі потреби зміни маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах до від'їзду групи в подо-

рож погодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу або іншою організацією освіти, що проводить подорож, та туристською МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення подорожі, і повідомити про це підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби, які зареєстрували групу.

4.2.3. Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівнику та заступнику (заступникам) керівника потрібно:

- дотримуватися затвердженого маршруту, робити, у міру можливості, відмітки в маршрутних книжках та маршрутних листках про проходження маршруту в туристських та інших організаціях;
- виконувати одержані в МКК вказівки та дотримуватися рекомендацій МКК;
- забезпечити дотримання учасниками правил використання туристського спорядження, в т. ч. і для страховки;
- повідомляти телеграмою навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож, а також відповідну МКК та підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби про початок та закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;
- у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді адміністрацію навчального закладу або іншу організацію освіти, що проводить подорож, та відповідну МКК;
- вживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників подорожі, аж до зміни маршруту або припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, а також у разі потреби надання допомоги потерпілому; при цьому ускладнення маршруту допускається тільки у виняткових випадках і не дає підстави для підвищення залікової категорії складності походу;
- не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівників (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі два або більше заступників керівника);
- у разі тимчасового планового поділу групи призначити в кожній підгрупі своїх заступників та їх помічників з числа дорослих (можливе призначення помічників керівника з числа найбільш досвідчених учасників — учнів, студентів), що мають відповідний рівень туристської кваліфікації з урахуванням вимог цих Правил;
- при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників подорожі) вжити всі можливі заходи щодо збереження життя та здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил та засобів для ліквідації аварії;
- при будь-якому поділі групи на підгрупи (плановому або через виникнення аварійної ситуації) визначити підгрупам завдання для виконання, контрольні терміни, порядок дій та зв'язок;
- у разі нещасного випадку керівник подорожі зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги потерпілому та його доставку до лікувальної установи, викликати, при потребі, найближчу туристську пошуково-рятувальну (контрольно-рятувальну) службу; повідомити про випадок, що стався, керівника навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, відповідну МКК, службу безпеки життєдіяльності та інші відповідні служби; до

прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточуючих і не призведе до більш тяжких наслідків). Про нещасний випадок, що трапився під час далеких подорожей поза територією району (міста), керівник подорожі негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події;

- організувати, при потребі, оперативну допомогу іншій групі, що перебуває в даному районі і потребує допомоги.

4.3. Після закінчення подорожі керівник та його заступники спільно з учасниками в обумовлені строки і у разі потреби оформляють звіт про подорож і подають його у навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож.

Звіт про похід або експедицію з активними способами пересування подається також у відповідну МКК. Після розгляду та затвердження звіту в МКК керівник подорожі оформляє довідки про здійснення походу та спортивні розряди на кожного учасника групи.

4.4. Керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді має право:

- у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передавати керівництво подорожжю своєму заступнику, який відповідає вимогам, що висуваються до керівника такої подорожі, за умови, що в наказі на проведення подорожі обумовлено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Якщо заступник керівника один, — передача керівництва не допускається. Про передачу керівництва керівник групи повинен, при першій нагоді, повідомити в організацію, що проводить подорож;
- звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді з результатами розбирання його дій в подорожі;
- ураховуючи фізичний, технічний та моральний стан групи або окремих учасників, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

Наказ
Міністерства освіти і науки України
від 6 вересня 2000 р. №434

Зареєстровано у Міністерстві юстиції України
26 вересня 2000 р. за №659/4880

Відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» і Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 7 червня 2000 р. №773/2000,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати таким, що втратило чинність, Тимчасове положення про класного керівника середнього закладу освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України 01. 07. 97 №239 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26. 08. 97 за №337/2141.

3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій довести Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти до відома керівників навчальних закладів.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Г. Кремень

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

Затверджено
наказом Міністерства освіти
і науки України
від 6 вересня 2000 р. №434

Зареєстрованого в Міністерстві
юстиції України
26 вересня 2000 р. за №659/4880

1. Загальні положення

1.1. Це положення регламентує діяльність класного керівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу (далі — класний керівник).

1.2. Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.

1.3. Класний керівник у визначенні змісту роботи керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», іншими законодавчими і нормативно-правовими актами України, а також цим Положенням.

1.4. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдарувань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;

- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

2.2. Обов'язки класного керівника покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника за його згодою і не можуть бути припинені до закінчення навчального року. У виняткових випадках з метою дотримання прав та інтересів учнів (вихованців) зміна класного керівника може бути здійснена протягом навчального року.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

У професійно-технічному навчальному закладі класне керівництво здійснюється в навчальних групах, учні (вихованці) яких під час навчання здобувають повну загальну середню освіту або навчаються на основі базової загальної середньої освіти без отримання повної.

Функціональні обов'язки класного керівника розробляються відповідно до цього Положення з урахуванням типу закладу та завдань навчально-виховного процесу і затверджуються директором навчального закладу.

2.4. Класний керівник як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвиткові їхніх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

2.5. Класний керівник має право на:

- відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних занять у своєму класі (групі),

присутність на заходах, що проводять для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітницькі заклади, юридичні або фізичні особи;

- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);

- ініціювання розгляду адміністрацією навчального закладу питань соціального захисту учнів (вихованців);

- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;

- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;

- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;

- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);

- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;

- матеріальне заохочення за досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);

- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;

- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;

- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;

- пропагувати здоровий спосіб життя;

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;

- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани робота тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи.

2.9. Класний керівник може бути заохочений (відзначений) за досягнення високих результатів у виховній роботі з учнями (вихованцями). Форми і види заохочення регулюються законодавством України.

Начальник головного управління
нормативного забезпечення
та взаємодії з регіонами
Я. П. Корнієнко

Про організацію та проведення свят у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України

Методичний лист
Науково-методичного центру середньої освіти
Міністерства освіти і науки України
від 14. 10. 2004 №14/18. 1-866

Життя людини наповнене різноманітними подіями. Найбільш значущими є день народження, хрестини, вступ та закінчення школи (вищого навчального закладу), початок трудової діяльності, весілля, народження дітей тощо. Повсякденне життя в основному складається із буденних справ (навчання, професійна діяльність, домашня робота, інше). У вихідні дні люди мають можливість відпочити і набратися сил для подальшого навчання та трудових звершень.

Але є особливі дні — це свята, коли люди не просто відпочивають, а збираються у колі близьких, друзів, знайомих, колег, однокласників, щоб разом поспілкуватися, цікаво провести час. Тому так важливо навчити учнів, вихованців з користю розпоряджатися своїм вільним часом, відпочивати, цікаво проводити дозвілля, знати і вміти відзначати різні свята.

Визначення свята можна дати по-різному. По-перше, це день, який встановлено у пам'ять чи на честь кого-небудь, якоїсь події. По-друге, це традиційна форма відзначення важливих у житті людей історичних дат, видатних подій, значних явищ, великих досягнень. У цей день з'являється можливість глибоко осмислити, по-новому пережити їх та емоційними засобами передати досвід новому молодому поколінню, прилучивши його до цінностей суспільства. Зважаючи на це, нагадуємо про більш значущі свята та даємо деякі рекомендації з їх відзначення (перелік — у додатку).

Свята бувають **міжнародні** (всесвітні), **державні** (всеукраїнські), **народні, релігійні, професійні, регіональні, сімейні, шкільні** та інші. Кожне з них має обов'язкові традиційні пам'ятні елементи, ритуали, церемонії, обряди. Їх проведення потребує об'єднання людей для відповідних колективних дій, в яких виявляється ставлення до того чи іншого святкового заходу, відбувається безпосередній вираз почуттів, настроїв у зв'язку з пам'ятними подіями у житті суспільства, колективу, сім'ї, особи.

Головними в країні є **державні свята**, які визначаються Верховною Радою України і затверджуються Президентом України. Під час їх проведення вулиці всіх населених пунктів, від великих міст і до маленьких містечок та селищ, приміщення закладів, установ, організацій, підприємств прикрашаються державною символікою, яка визначена і описана Конституцією України і є обов'язковою складовою їх оформлення. У навчальних закладах вона присутня у кабінетах, бібліотеках, актовій залі, адміністративних приміщеннях і використовуватись при проведенні офіційних церемоній, урочистих заходів. Учні повинні знати ідейну сутність державних символів, правила їх використання та етичні норми поведінки під час цих урочистостей. Цю роботу слід проводити відповідно до вікових категорій дітей та учнівської молоді.

Нагадаємо, що найбільш важливими святами є ***День Конституції України (28 червня) і День Незалежності України (24 серпня)***, відзначаються під час літніх канікул, тому доцільно згадати про них на

початку навчального року. Це варто робити при проведенні Першого уроку або виховних годин.

Кожна людина, закінчуючи загальноосвітній навчальний заклад, вибирає свій життєвий шлях. У першу чергу, вона повинна визначитись, чим буде займатися у подальшому житті, яку обере професію. Учнівська молодь повинна знати, що це дуже важливий і відповідальний крок. Усі професії є почесними і потрібними, але важливо, щоб вибір був до душі і подальша робота приносила задоволення. Учням, особливо старшої школи, слід нагадати напередодні про професійне свято, яке буде відзначатись. Той, кого цікавить відповідна професія, у цей день (у більшості він припадає на вихідний) на радіо і телебаченні може отримати інформацію або побачити матеріали про людей — найкращих представників тієї чи іншої професії, про їх професійні труднощі та трудові перемоги. Це спонукає молоду людину до роздумів і утвердження правильності власного вибору щодо майбутньої професії.

Учні повинні знати, що українці мають тисячолітнє коріння своєї культури. Можна нагадати, що у часи дохристиянської доби, ще в період язичництва, перші свята у житті людей були нерелігійними. З появою релігійних вірувань світським святам намагалися надати релігійного характеру. Згодом з'явилися суто релігійні свята, але в багатьох з них збереглися дохристиянські звичаї (виготовлення писанки на Великдень, клечання світлиці зіллям на Святу Трійцю, запалювання вогнищ на Івана Купала, приготування куті й узвару на Святий вечір). Ці свята у більшості складаються з комплексу заходів, які доповнюють і збагачують одне одного. Це музичні, поетичні, театральні, обрядові, іноді карнавальні дійства, які включають у себе молитви, закликання, приспівки, ритуальні страви тощо.

В Україні проживають представники багатьох національностей, існує декілька конфесій. У державі поважають релігійні почуття громадян і надають можливість для відзначення найважливіших **релігійних свят**: ***Різдво Христове, Великдень, Трійця***.

На уроках з народознавства, літератури, історії, дисциплін художньо-естетичного циклу педагоги повинні давати дітям інформацію про різні свята, у тому числі й релігійні, роз'яснюючи їх суть. Крім того, в практичній діяльності, особливо у позанавчальний час, на заняттях у гуртках, студіях, інших творчих об'єднаннях педагоги та керівники творчих об'єднань розучують з дітьми пісні (наприклад, різдвяні колядки), танці (весняні хороводи), виготовляють обрядові предмети (писанки, крашанки на Великдень). Це розширює кругозір дітей, допомагає заглибитись у культурно-історичні витоки свого народу.

Учнівська молодь повинна знати, що кожний народ має свої традиційні свята та обряди, які відрізняються своєрідними звичаєвими діями, що пов'язані з побутовими традиціями або релігійними віруваннями. Слід розповісти, що обряди виникли у первісному суспільстві внаслідок багаторазового повторення дій, зумовлених трудовою діяльністю, побутовими умовами, суспільними відносинами. Багато з них мали магічний та міфологічний характер. Доцільно повідомити про найбільш поширені свята, що відзначають інші народи і які пов'язані з відповідними традиційними ритуалами та обрядами: в Україні — Щедрування, в Росії — Масниця, на Кавказі — Свято збору винограду, в Узбекистані — Свято червоної троянди, у народів Півночі — Свято оленя і т. д.

Народні свята кожної пори року мають свою виховну спрямованість, життєствердкжуючу силу, оспівують щедрість людської душі, віру

в краще майбутнє, пронизані побажаннями здоров'я, щастя, добробуту. Педагогічні працівники знайомлять з ними учнів і на уроках, і в позаурочний час, використовуючи народознавчі матеріали.

На сучасному етапі найкращі народні традиції, звичаї, обряди повертаються, вписуються у сьогодення і благотворно впливають на формування та розвиток творчої гармонійної особистості. Пізнаючи свою культуру, історію, знаючи свій родовід, усвідомлюючи нерозривний зв'язок з минулими поколіннями, дитина морально і духовно самовдосконалюється.

Шкільне життя — це особливе життя, наповнене яскравими сторінками, насичене багатьма подіями. Але дуже важливо з самого початку перебування дитини у навчальному закладі, крім формування системи знань, вводити її у світ національних культурних надбань та знайомити з історичним шляхом розвитку українського та інших народів. Кожний педагогічний працівник повинен пам'ятати, що дитина тут не просто навчається, а зростає, відбувається її становлення та формування як громадянина своєї держави. Перші кроки учня починаються зі ***Свята першого дзвоника***, який сповіщає про значний етап у житті кожної дитини. А закінчується водночас радісним ***Святом останнього дзвоника*** (учень стає дорослим і розпочинає нове самостійне усвідомлене життя) і трохи сумним (настав час розставання зі школою, улюбленими вчителями, своїм класним колективом, разом з яким тут проведено багато захоплюючих годин дитячого та юнацького життя). Невід'ємним ритуалом і красивою формою завершення шкільного життя є проведення ***випускного вечора***.

Проведення кожного святкового заходу у школі має свою навчальну, розвиваючу і виховну мету. Відзначення його вважається визначною подією у житті шкільного колективу і важливим засобом патріотичного, морального, естетичного, трудового виховання учнів. Тому бажано, щоб кожна дитина брала активну участь у святковому дійстві, отримала позитивні емоції. Різний їх зміст зумовлює і різні форми святкування. Але незалежно від того, що форми проведення й їх тематика є різними, вони повинні бути наповнені цікавим змістом, щоб участь у них була бажана для кожного учня і охоплювала їх переважну більшість. При цьому слід враховувати вікові особливості дитини, її творчі можливості та особисті побажання. Це сприятиме комунікативному входженню у колектив, утвердженню серед своїх однолітків, розкриттю здібностей, тобто допоможе стати впевненішим у собі, позбутися комплексів, відчувати радість і насолоду від своєї діяльності. Кожний такий захід згуртовує дитячий колектив, об'єднує однодумців, діти тягнуться до краси, до цікавої роботи.

Більш глибоко та емоційно зрозуміти і пережити ідеї свята допомагає мистецтво. Адже воно містить у собі людський досвід в усіх сферах життя та великий естетично-емоційний потенціал, тим самим збільшуючи позитивний вплив на людину. При проведенні різних свят можна використовувати художні твори, які допоможуть глибше і дохідливіше розкрити зміст і значення того чи іншого свята. Музика, пісні, танці є обов'язковим доповненням і неодмінним атрибутом естетичного оформлення свят. Щоб воно мало своє обличчя, педагогічному і учнівському колективу слід проявити фантазію і творчість, розробити комплекс оригінальних заходів або обрядів, які мають свою естетичну своєрідність і можуть стати традиційними для того чи іншого навчального закладу.

Позитивним моментом є допомога і участь батьків у підготовці та проведенні шкільних свят (виготовлення костюмів, оформлення класів,

коридорів, актової зали, репетиція номерів вдома, безпосередня участь у виступах з дітьми або особисто тощо).

Форми проведення святкових заходів можуть бути різними. Щоб учням було цікавіше, перевагу слід надавати найбільш видовищним формам, таким, де буде задіяна максимальна більшість учнів — різноманітні театралізовані дійства, святкові гуляння, фестивалі, тематичні композиції тощо, куди можна органічно включити різні види і жанри мистецтва, які підсилять значимість та органічність дійства. Кожне свято повинно нести певну цікаву інформацію і проводитись на високому естетичному та художньому рівні, оскільки має великий вплив на формування поведінки і світогляду, на смаки дітей.

Слід констатувати, що сьогодні інтерес до мови, культури, історії України зростає не тільки серед українців, а й у всьому світі. Тому вчителі покликані змалку прищеплювати дітям любов до рідного слова, розкриваючи його красу і чарівність, формувати активну життєву позицію, сприяти вихованню ціннісного ставлення в першу чергу до себе, як до носія духовних, фізичних і соціальних сил, а також до праці, мистецтва, довкілля, своєї культури, держави, суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, зробимо висновок, що проведення свят у навчальних закладах має велике значення у формуванні позитивної поведінки, розвитку моральних і духовних якостей характеру, самостійності, утвердженні своєї особистості, тобто сприяє вихованню високоморальних, національно свідомих громадян, патріотів України — спадкоємців і продовжувачів прогресивних національних ідей і традицій.

Директор Ю. І. Завалевський

Про посилення уваги до використання державної символіки у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладах

Методичний лист
Міністерства освіти і науки України
від 25. 02. 2004 №1/9-86

У статті 20 Конституції України визначені та описані державні символи нашої країни: ***Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України***.

Вивчення історії виникнення та вигляду зовнішньої атрибутики державності України, тексту Державного Гімну України має велике значення у становленні громадян нашої держави. Історичне надбання українського народу, частка його етнокультури — державна символіка — покликана формувати громадянську гідність, патріотичні почуття, свідоме розуміння символів у житті молодого покоління, впевненість молоді у майбутньому України.

Головна роль у вихованні шанобливого ставлення до державних символів України належить органам освіти. Тому Міністерство освіти і науки України звертає увагу керівників дошкільних, загальноосвітніх,

професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів на необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед дітей та учнівської молоді щодо ідейної суті державних символів і правил їх використання в навчально-виховному процесі.

Державна символіка повинна бути складовою оформлення всіх навчальних кабінетів, бібліотеки, актової зали, адміністративних приміщень і використовуватись при проведенні офіційних церемоній, різноманітних урочистих заходів, таких як Свято знань, Свято першого дзвоника, Свято останнього дзвоника, при врученні атестатів, посвідчень про закінчення навчального закладу, державних відзнак.

Особлива роль у громадсько-політичному житті країни як силі, що мобілізує, організовує, підносить національний дух, належить Державному Гімну України. Вважаємо за необхідне посилити роботу серед учнів щодо вивчення тексту Гімну та вміння його виконувати, передбачити заходи (виховні години, бесіди, учнівські науково-теоретичні та читацькі конференції, свята державної символіки тощо), які розкривають історію виникнення Державного Гімну України, його сучасне тлумачення, використання його в урочистих подіях.

Рекомендуємо інститутам післядипломної педагогічної освіти під час проведення курсової підготовки педагогічних працівників передбачити вивчення тексту і мелодії Державного Гімну України.

Заступник Міністра В. О. Огнев'юк

Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв

Методичний лист Міністерства
освіти і науки України
від 08. 11. 2004 №1/9-560

В Україні спостерігається високий рівень вживання алкоголю підлітками та учнівською молоддю, а також зростання обсягів споживання найпоширеніших для цього віку пива, слабоалкогольних та міцних напоїв.

Розвиток нових економічних відносин, відкритість нашого суспільства зумовили істотне розширення ринку алкогольних виробів в Україні. Нав'язлива реклама, відносно доступні ціни, легкість придбання та різноманітність асортименту алкогольних виробів роблять їх привабливими для молоді.

Інтенсивне «знайомство» з цими виробами призводить до зниження віку споживачів алкогольних напоїв.

Варто зазначити, що початок вживання пива припадає на досить ранній вік (діти 12–13 років), а міцних напоїв — на 14 років. Більше 90% неповнолітніх хлопців і дівчат вже мають «досвід знайомства» з алкоголем. В уявленні багатьох з них вживання алкогольних напоїв є ознакою стильного життя, що стимулює бажання «йти в ногу з часом».

Систематичне вживання алкоголю у середовищі неповнолітніх має тенденцію до зростання. Останнім часом особливого поширення набуло побутове пияцтво серед дітей та молоді. Не може не турбувати факт зростання частки підлітків (хлопців), які протягом місяця більше 10 разів вживають алкогольні напої. За даними Українського інституту

соціальних досліджень, Державного інституту проблем сім'ї та молоді, 9% підлітків 13—14 років випивають частіше ніж раз на тиждень, а серед 15—16-річних хлопців — кожний сьомий та кожна десята дівчина у цьому віці, частіше ніж раз на тиждень вживає алкоголь кожний п'ятий хлопець та кожна сьома дівчина віком 16—17 років. Практично щоденно вживають алкоголь майже 3% хлопців та 1% дівчат. Таким особам лікарі встановлюють діагноз «дитячий або підлітковий алкоголізм».

Складовою частиною будь-якого алкогольного напою є етиловий спирт — отрута, що руйнує статеві клітини та клітини головного мозку. Відомо, людина, яка зловживає спиртним, може народити дитину з певними відхиленнями у фізичному та психічному розвитку. При зловживанні алкоголем порушується обмін речовин, з'являються патологічні зміни у внутрішніх органах: шлунку, серці, печінці, нирках тощо. Настає соціальна та психологічна деградація особистості, зростає кількість злочинів, скоєних в стані алкогольного сп'яніння.

Дитячий та підлітковий алкоголізм — соціальне явище. Причин цьому багато. Найпоширенішою серед них є наслідування дорослих (батьків, знайомих, негативних літературних, кіно-, телегероїв). Причиною може стати соціальнонапружена конфліктна ситуація, викликана сімейним неблагополуччям, непорозумінням в колі однолітків і батьків. Вживання алкоголю дитина іноді може сприймати як своєрідний експеримент, як задоволення допитливості, як потяг до «забороненого». Підлітки, що випивають, намагаються зняти стан тривожності, повернути впевненість, привернути до себе увагу, «відірватися» (за їхніми висловлюваннями) тощо.

Вирішення завдань попередження вживання алкогольних напоїв, інших шкідливих звичок в учнівському середовищі реалізується під час вивчення окремих навчальних курсів, що входять до Базового навчального плану, зокрема предметів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», затвердженого Державним стандартом середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року №24 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної середньої освіти»). Зміст лінії «Фізичне здоров'я людини» дає можливість учням вивчити особливості власного організму та його фізичного розвитку, основи здорового способу життя, набути практичні навички щодо систематичних занять фізичною культурою, відновлення і корекції власного здоров'я, уміння організувати активне і безпечне дозвілля та відпочинок.

Відповідно до статті 56 Закону України «Про освіту» педагогічні працівники зобов'язані запобігати вживанню дітьми та молоддю алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

У практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів України з 2000 року впроваджується Комплексна програма формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків (за проектом «Діалог»), до якої ввійшли авторські програми психолого-педагогічних тренінгів: «Як бути цілісним і контролювати своє життя» (профілактика алкогольної залежності у підлітків і молоді), автор Коструб О. П., «Підлітковий алкоголізм — дорога в нікуди», автор Сомова І. Г. та інші.

Враховуючи, що проблема вживання учнями алкогольних напоїв набула особливої гостроти, Міністерство освіти і науки України звертає увагу Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівників закладів освіти усіх типів та рівнів акредитації на необхідність:

- покращання профілактичної роботи щодо попередження вживання алкогольних напоїв в учнівському середовищі, ефективного використання спеціальної науково-методичної літератури із зазначеного питання у навчально-виховному процесі;

- спільно із медичними працівниками виявити всіх учнів, які систематично вживають алкогольні напої, і запровадити їх облік; забезпечити індивідуальну профілактичну роботу з цією категорією дітей щодо позбавлення їх шкідливої звички, налагодити дієву взаємодію «навчальний заклад — сім'я» щодо профілактики вживання алкогольних напоїв;

- провести у грудні 2004 року педагогічні ради та батьківські збори, присвячені посиленню профілактики вживання учнями алкогольних напоїв, запобіганню проявів побутового пияцтва серед дітей та підлітків;

- організувати конкурси серед дітей, учнівської та студентської молоді на кращий зразок інформаційно-просвітницького матеріалу антиалкогольного спрямування та переваг здорового способу життя (листівки, плакати, літературні твори тощо);

- сприяти залученню неурядових громадських організацій, працівників охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціальних служб для молоді до участі в антиалкогольних пропагандистських заходах тощо.

Заступник Міністра
В. О. Огнев'юк

Методичні рекомендації щодо виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності

Лист МОН України
від 01. 06. 2004 №1/9-302

На виконання Указів Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» від 24.01.2001 №42/2001, «Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки» від 21.02.2003 №154/2003 загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні навчальні заклади здійснюють комплекс заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, зокрема виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності і пов'язаної з нею злочинності.

Дитяча злочинність як наслідок бездоглядності, девіантна поведінка підлітків (як результат негативного впливу соціуму) — одні з найболючіших проблем сучасної України. Однак сьогодні надто часто проблеми такого ґатунку намагаються списати за рахунок загальної соціально-економічної кризи.

Як правило, бездоглядність породжує бродяжництво, жебрацтво та ще багато негативних явищ в житті дитини. Неприпустимим у наш час є безпритульність, педагогічна занедбаність та відсутність постійного контролю над дітьми та підлітками з боку дорослих членів суспільства.

На жаль, не вдається зменшити зростання кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, таких як крадіжки, умисні тяжкі тілесні ушкодження, вбивства, правопорушення, пов'язані з вживанням алкоголю, наркотичних речовин, підлітковою проституцією.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2003 році підлітками скоєно 33493 злочини, що на 3,6% більше, ніж у 2002 році. У 2003 році зафіксовано збільшення на 3,2% (з 26611 до 27451) кількості неповнолітніх, які брали участь у вчиненні злочинів, у тому числі учнів загальноосвітніх навчальних закладів — на 4,8% (з 6442 до 6750), учнів професійно-технічних навчальних закладів — на 6,2% (з 2503 до 2659). Однак спостерігається зменшення числа працюючих неповнолітніх, які вчинили злочини, на 34,5% (з 725 до 475).

До причин існування в Україні бездоглядності дітей і підлітків необхідно віднести:

- соціально-економічну та політичну нестабільність в державі;
- відсутність скоординованих дій міністерств, відомств, установ та організацій, що відповідають за стан роботи з дітьми (учнівською молоддю);
- негативний вплив соціального середовища на особистість дитини;
- недоліки в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, педагогічна занедбаність;
- зниження виховної функції сім'ї, незадовільне матеріальне становище більшості родин;
- відсутність ідеалів та позитивних прикладів для наслідування;
- відхилення у фізичному та психічному розвитку дітей і підлітків.

Важливими напрямами виховної роботи в навчальних закладах щодо виявлення та запобігання дитячій бездоглядності слід вважати:

- проведення постійного обліку дітей і підлітків з девіантною поведінкою, які не відвідують заняття, бродяжать, схильні до вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин тощо;
- організація роботи ради (комісії) з профілактики правопорушень;
- розвиток учнівського самоврядування, організація та проведення з його участю рейдів-перевірок («Урок», «Перерва», «Діти вулиці», «Дозвілля», «Комп'ютерні клуби», «Канікули» та ін.);
- формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків шляхом впровадження у навчально-виховний процес цілісної виховної системи з використанням здоров'яформуючих, здоров'язміцнюючих, здоров'язберігаючих технологій;
- формування в учнів почуття відповідальності за власне життя і здоров'я, за наслідки своїх дій шляхом отримання відповідних знань, умінь і навичок для своєчасного їх застосування в різних життєвих ситуаціях;
- формування у дітей та підлітків навичок правової культури шляхом усвідомлення, засвоєння та дотримання положень Статуту навчального закладу, Правил поведінки для учнів, залучення до участі в гуртках, факультативах, конкурсах, олімпіадах, проведення декад і місячників правових знань, прослуховування спеціальних курсів («Підліток і закон», «Правова освіта учнів», «Конфліктологія», «Я маю право» тощо);
- психологічний супровід, створення умов для самовиховання, самовдосконалення, самореалізації шляхом застосування особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей і підлітків;
- організацію дозвілля, що передбачає змістовний відпочинок учнів на канікулах, участь у туристичній і краєзнавчій роботі, спортивних секціях, клубах, гуртках за інтересами, відвідування театрів, музеїв, виставок та ін., залучення до цієї роботи підлітків, що складають «групу ризику»;
- проведення роботи з батьками (або особами, що їх замінюють), яка передбачає попередження фізичного, морального, психологічного насильства дітей в сім'ї.

Зауважимо, що підлітки як одна з найбільш вразливих категорій нашого населення схильна до депресії, апатії, роздратування та агресії (особливості психофізіологічного розвитку дітей цього віку). Вони (підлітки) відчувають на собі вплив стресових, конфліктних ситуацій і, не отримуючи належного виховання та соціального захисту, стають «дітьми вулиці».

Позбавлені батьківської уваги «діти вулиці» часто попадають під негативний вплив своїх однолітків та дорослих. Особливої уваги потребують учні, батьки яких в сучасних соціально-економічних умовах змушені виїжджати на заробітки (часто далеко від постійного місця проживання). Батьки залишають своїх дітей на бабусь, дідусів, інших родичів, приятелів та сусідів. Зрозуміло, що ці особи не можуть компенсувати справжній батьківський догляд.

Зазначимо, що більше половини випадків девіантної поведінки дітей та підлітків обумовлені недоліками сімейного виховання. Тому педагогічним колективам загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів радимо надавати більше уваги питанням організації педагогічної батьківської просвіти, інформувати батьків або осіб, що їх замінюють, про особливості та інноваційні підходи до навчання і виховання учнів (підлітків). Без тісного контакту з батьками або особами, що їх замінюють, їхньої особистої участі у вихованні дітей та підлітків така робота буде малоефективною. Знайти стежку до серця кожного вихованця педагог зможе за умови активної допомоги і підтримки сім'ї.

Педагогічним працівникам рекомендуємо планувати і проводити профілактичну роботу щодо недопущення будь-якого насильства над дитиною в сім'ї. Батькам необхідно роз'яснювати, що не можна переносити на дітей свій пригнічений психологічний стан. Адже незадовільний виховний клімат в сім'ї, надмірна суворість в стосунках відчужує дитину, вона може вирости замкнутою і жорстокою. Батькам важливо пам'ятати про необхідність створення атмосфери поваги, любові, дружби і взаєморозуміння в родинному колі. Тільки спільна праця, спільні духовні інтереси, правильна організація дозвілля — запорука сімейного благополуччя та щастя.

Доцільно наголосити, що в системі виховання учнів, у запобіганні дитячій бездоглядності та злочинності важлива роль належить класному керівнику (куратору групи). Виховання як цілеспрямований процес формування особистості має здійснюватися на гуманістичній основі. Гуманність (від лат. humanus) означає людяність, почуття любові до людей, поваги до їхньої гідності. Взаємна повага, порозуміння і співпраця педагогів та учнів — особливості гуманістичного виховання. Головним завданням такого виховання є соціальна адаптація учнів (входження дитини в систему суспільних і творчих відносин), захист від впливу конфліктів, життєвих негараздів, самотності.

Варто зазначити, що прорахунки у навчально-виховній роботі, відсутність педагогічного такту у певної частини вчителів може негативно позначитися на профілактичній роботі з важковиховуваними учнями щодо запобігання дитячій бездоглядності та злочинності.

За відсутності кваліфікованого педагогічного керівництва у дитини можуть сформуватися спотворені уявлення про реальний стан речей та стосунки між нею й дорослими. Думки про несправедливе ставлення педагога можуть спричинити виникнення в дитини почуття образи, спровокувати агресивність, упертість, конфлікти з учителями. Зухвала поведінка підлітка є виявом протесту проти такої оцінки педагога. Учень може дедалі більше замикатися в собі, протиставляючи вимогам

дорослого неслухняність, непокірність, різкість та грубість. Схильність до такої поведінки може бути спричинена також спадковістю та особливостями характеру дитини.

У підлітковому віці в організмі дитини, її психіці відбуваються зміни. Психофізіологічна перебудова може впливати на самопочуття підлітка. У цей «переломний», «важкий», «критичний» вік психіка стає нестійкою, підліток може бути грубим та брутальним у стосунках з дорослими. Педагогу варто брати до уваги цей фактор і не провокувати свого вихованця на емоційні спалахи, оскільки такі негативні прояви поведінки можуть бути спричинені психофізіологічним станом учня.

Рекомендуємо класним керівникам (кураторам) до планів виховної роботи включати заходи, спрямовані на посилення індивідуальної роботи з важковиховуваними учнями. Щоб правильно проводити профілактичну роботу щодо попередження дитячої бездоглядності, підліткової злочинності, керівникові класу (групи) необхідно вміти розрізняти такі типи важковиховуваних учнів: конфліктно-ситуативний (переважно з позитивною спрямованістю особистості), неврівноважено-ситуативний (з незначною негативною спрямованістю особистості), нестійкий (переважно з негативною спрямованістю особистості) та стійкий (з негативною спрямованістю особистості). У практичній роботі найчастіше зустрічаються змішані типи важковиховуваних, тому цей поділ досить умовний. Але знання особливостей кожного типу допоможе педагогу визначити стратегію корекційної роботи з учнями.

Формування особистості учнів, у яких переважає конфліктно-ситуативний тип, відбувається у позитивному середовищі. Це учні з середнім рівнем розумової діяльності та самоорганізації, позитивним ставленням до навчання та праці. Однак підлітки потребують допомоги у виборі пізнавальних, трудових видів діяльності, постійного контакту з дорослими (педагогами, батьками). У таких важковиховуваних учнів спостерігаються незначні надмірні матеріальні потреби, хоча правомірні шляхи їх задоволення дещо обмежені, правопорушення носять поодинокий ситуативний характер. Ізольованою в учнівському колективі може бути незначна частина таких підлітків.

Формування особистості учнів, у яких переважає неврівноважено-ситуативний тип, відбувається у середовищі з незначними відхиленнями. Це учні з послабленим інтересом до навчання та середньою працездатністю, слабко вираженими аморальними елементами в свідомості та поведінці. Такі важковиховувані підлітки схильні до куріння, вживання алкоголю та наркогенних речовин. Вони відрізняються звичкою до бродяжництва, жебрацтва, до безцільного проведення вільного часу в компаніях (групах) з негативною спрямованістю.

Рекомендуємо педагогам, які спільно з батьками мають знати, де, коли і з ким проводить вільний час підліток, постійно контролювати таких важковиховуваних учнів, допомагати їм у виборі трудової діяльності (за вибором самого учня, а не за примусом дорослого) з метою запобігання бездоглядності та інших негативних проявів поведінки.

Підлітки з переважаючою негативною спрямованістю особистості (нестійкий тип) формуються у несприятливому середовищі. Це учні з низькими моральними установками, байдужим ставленням до навчальної діяльності та зниженою загальною працездатністю. Схильність до девіантної поведінки проявляється у непоодинокому вживанні наркогенних речовин, наслідуванні негативних звичок дорослих

(агресивність, дратівливість, бійки). Конфліктність у поведінці, намагання бути самостійним, дотримуючись принципу «за себе постою сам», — риси характеру, що притаманні підліткам з нестійким типом важковиховуваності.

Рекомендуємо таких учнів більше залучати до трудової діяльності (ремонт класу тощо). Інколи вони можуть проявляти високу трудову активність за грошову винагороду. Особливої уваги необхідно надавати роботі щодо педагогічної профілактики вживання наркогенних речовин.

Підлітки четвертого стійкого типу виявляються переважно у несприятливому середовищі. Це учні з низьким рівнем розумової діяльності, невстигаючі (другорічники). Незадовільною поведінкою і негативними звичками можуть впливати на учнівський колектив. Ведуть споживацький спосіб життя. Основні правопорушення — крадіжки, сутички з однолітками та дорослими. Вони є учасниками, а інколи і лідерами протиправних (злочинних) груп. Важковиховувані учні зі стійким типом потребують не тільки особливої уваги, але й постійного контролю з боку педагогічного колективу та батьків або осіб, що їх замінюють.

Доцільно звернути увагу педагогів на необхідність проведення профілактики наркозалежності у дітей та підлітків, що має тісний зв'язок з проблемою запобігання бездоглядності та злочинності. Сьогодні важливо проявляти максимальну «наркогенну пильність», щоб захистити наших дітей від раннього вживання тютюну, алкоголю, наркотиків. Така робота повинна бути складовою частиною всієї педагогічної діяльності. Це відповідальність, яку повинні розділити між собою педагогічні працівники і батьки учнів.

При проведенні профілактичних заходів слід враховувати такі питання:

- вживання наркогенних речовин у підлітковому середовищі має антисоціальну та криміногенну спрямованість;
- ранніми ознаками наркозалежності можуть бути певні зміни у психофізіологічній поведінці підлітків, що не були властивими раніше (агресивність, замкнутість, злобність, брехливість, відчуженість, втрата зацікавленості до навчання, праці, пропуски навчальних занять, поява у лексиконі неповнолітніх нових жаргонних слів типу баян, машина, колеса, драп, план, дур, знаходження у підлітка флаконів з невідомими хімічними речовинами, шприців, голок, гумових джгутів, тривале безпідставне зникнення підлітка з дому, крадіжки цінних речей та ін.).

Зауважимо, одному класному керівникові (куратору групи), навіть досвідченому, далеко не завжди вдається вирішувати проблеми запобігання бездоглядності, злочинності, жебрацтва, наркозалежності тощо, адже це складна робота. Рекомендуємо до організації та проведення заходів, спрямованих на подолання таких складних проблем більше залучати соціальних педагогів, вчителів-предметників, психологів, педагогів-організаторів, лікарів, працівників правоохоронних органів, юристів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що лише спільними, скоординованими зусиллями батьків, педагогічних колективів загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних навчальних закладів, широкого кола громадськості, за сприяння зацікавлених фінансових організацій можна виховати фізично й морально здорове покоління, вирішити проблему бездоглядності та інших негативних явищ, що мають згубний вплив на дітей та підлітків.

Заступник Міністра
Т. М. Десятов

Додаток 1

Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань профілактики пияцтва, алкоголізму та наркоманії

5–9 класи

1. Тверезість — норма життя.
2. Алкоголь і здоров'я.
3. Підлітку особливо шкідливий алкоголь.
4. Хвороби, викликані алкоголем.
5. Вуличний травматизм і алкоголь.
6. Наркоманія — тяжке захворювання.
7. Боротьба з пияцтвом та алкоголем — справа всіх і кожного.
8. Охорона громадського порядку — обов'язок кожного. Законодавство про боротьбу з пияцтвом та наркоманією.

10–12 класи

1. Сучасна медицина про шкідливий вплив алкоголю на здоров'я.
2. Вплив алкоголю на потомство: п'ють батьки — страждають діти.
3. Алкоголь руйнує сім'ю. Легкі алкогольні напої — омана, яка веде до раннього алкоголізму.
4. Пристрасть до алкоголю — це небезпечно!
5. Вплив алкоголю на продуктивність праці.
6. Від пияцтва до злочину — один крок.
7. Вино — ворог мудрості і спільник божевілля.
8. Шляхи викоренення пияцтва та наркоманії.

Додаток 2

Орієнтовна тематика бесід для учнівської молоді /група ризику/

1. Божевілля з моєї вини.
2. Відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво.
3. Кримінальна відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво. Відповідальність за залучення неповнолітніх до пияцтва.
4. Алкоголізм та наркоманія — медико-соціальна проблема /причини, поширення, наслідки/.
5. Шкідливий вплив наркотиків на здоровий організм підлітка. Дівчатам-підліткам про алкоголізм та наркоманію.

Додаток 3

Тематика занять з батьками (у межах програми батьківської просвіти)

1. Законодавство України про відповідальність батьків за виховання своїх дітей.
2. Благополучні і неблагополучні сім'ї: за і проти своїх дітей.
3. Наркоманія — тяжке захворювання. Причини виникнення, процес лікування, наслідки.
4. Медицина і народна фармакологія. Препарати для лікування.

5. Адміністративна і кримінальна відповідальність за незаконний посів, вирощування та збут маку.
6. Вплив наркоманії на подальшу долю підлітків: навчання, працевлаштування та створення сім'ї.
7. Загальнобіологічна дія наркотиків — вплив на організм людини, його органи і системи.
8. Генетична дія наркотиків — вплив на спадковість організму, потомство.
9. Медична дія наркотиків — шкідливі наслідки для здоров'я людини, тривалості її життя.
10. Негативний вплив наркотиків на виробничу діяльність.
11. Наркоманія і ВІЛ/СНІД — найгостріша сучасна медична проблема. оголошено Роком боротьби зі СНІДом.
12. Форми соціального контролю за дотриманням правових і моральних норм поведінки неповнолітніх.
13. Чи треба родині все знати про коло друзів своєї дитини?

Додаток 4

Пам'ятка для батьків «Що робити, якщо Ви відчуваєте, що Ваша дитина вживає наркотики»

1. Намагатися не драматизувати ситуацію, зберігати спокій у сім'ї.
2. Насамперед Вам треба відверто і довірливо поговорити з дитиною. Важливо зрозуміти, чи усвідомлює підліток свою пристрасть як нещастя? Можна почати із такого запитання: «Чи можемо ми для тебе щось зробити?»
3. Переконайте, що дитині потрібна консультація. Негайно дізнайтеся, де можна розшукати компетентного лікаря-нарколога.
4. Не запитуйте імен та адреси друзів підлітка, не шукайте винних.
5. Терміново влаштуйте для дитини надто несподівано-радісне: подарунок, поїздку, свято. Зробіть все, щоб дитина усвідомила своє «викриття» не як приниження, а як можливість порятунку.
6. Не шкодуйте для цього ні сил, ні часу.

Додаток 5

З досвіду роботи учнівського самоврядування у навчальних закладах Одеської області

Міському голові

21 листопада 2003 року в рамках міжнародної кампанії «Не залишити жодної дитини без уваги», організованої Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) при підтримці Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, службою у справах неповнолітніх спільно з Центром соціальних служб для молоді Іллічівської міської ради проведено засідання Круглого столу «Об'єднаємо зусилля» (з питань профілактики негативних явищ серед неповнолітніх і молоді).

У роботі Круглого столу взяли участь представники учнівських колективів навчальних закладів міста, лідери дитячих і молодіжних громадських організацій, правоохоронних органів, відділів і служб

виконкому, медичних установ, депутати і представники громадських організацій м. Одеси та м. Іллічівська.

Обговоривши проблему боротьби з наркоманією і її наслідками — злочинністю, захворюваннями на ВІЛ/СНІД, а також проблему змістовного дозвілля неповнолітніх і молоді як альтернативу негативним явищам, учасники Круглого столу вирішили направити Звернення до органів міської влади.

Звернення учасників Круглого столу «Об'єднаємо зусилля» від 21 листопада 2003 року

Ми, представники учнівських колективів навчальних закладів, лідери дитячих і молодіжних громадських організацій м. Іллічівська, у «День спільних дій в інтересах дітей», який проводився в Україні в рамках міжнародної кампанії «Не залишити жодної дитини без уваги», звертаємося до органів міської влади з такими пропозиціями:

1. З метою активного залучення дітей і молоді до процесів прийняття рішень на рівні міської влади в плануванні, реалізації, моніторингу та оцінці всіх видів діяльності, що впливають на права дитини, просимо утворити при виконкомі Іллічівської міської ради Дитячий парламент з дорадчими функціями.

2. Вжити заходів щодо інтегрування в програми загальноосвітніх навчальних закладів питання профілактики алкоголізму, тютюнокуріння, наркоманії, ВІЛ/СНІД.

3. З метою боротьби з наркоманією та її наслідками на території міста: забезпечити можливість безкоштовного тестування на ВІЛ/СНІД для неповнолітніх і молоді; вжити дійових заходів щодо викорінення фактів реалізації наркотичних та одурманюючих засобів в місцях дозвілля молоді та на територіях, які прилягають до навчальних закладів.

4. Забезпечити умови для вивчення актуальних проблем і потреб учнівської молоді. З цією метою ввести в практику роботи керівників органів і служб, які працюють з неповнолітніми та молоддю, прямі телефонні лінії на ІТ-3; встановити скриньки для звернень в навчальних закладах, Дні «телефону довіри».

5. Наповнити дозвілля дітей і молоді сучасними формами, забезпечити розвиток таких видів спорту як пейнтбол, стрільба, баскетбол тощо.

Ми, діти і молодь міста, не є джерелами проблем, ми є ресурсами, що необхідні для їх вирішення.

Ми не є витратами, ми є інвестиціями. Ми — не лише молоді люди, ми — люди і громадяни цього міста. Ми об'єднуємося для того, щоб створити наше місто кращим для всіх.

Ви називаєте нас майбутнім, але ми також є сучасністю.

Підписи учасників «Круглого столу».

Для розробки рекомендацій, поданих у додатку 5, використано інформаційно-методичні матеріали Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (лист від 22. 03. 2004 №104).

Проблеми діяльності класного керівника (за матеріалами Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року»)

Методичний лист Науково-методичного центру середньої освіти МОН України від 16. 02. 2006 №14/18. 1-113

За останні півтора десятка років в Україні відбулися значні зміни у політичному, економічному і суспільному житті. Це призвело до багатьох протиріч у житті людей, до змін життєвих цілей, орієнтирів, принципів, ідеалів. Сьогодення породжує новий тип духовності, носієм якого повинна бути людина з новим типом мислення, яка бачить перспективу свого власного життя та розуміє своє місце у суспільному житті країни. Це громадянин — патріот, який щиро любить свою Батьківщину, хоче бачити її багатою і розвиненою в усіх сферах життєдіяльності та втілюватиме в життя ідеї та плани, що покладатиме на нього держава.

Перед сучасною школою стоїть відповідальне завдання виховання такого громадянина. Це завдання є стратегічним для закладів освіти і для результативного вирішення педагогічних завдань на практиці потребує кардинальних змін у підходах до виховання дітей та учнівської молоді. Педагогічні працівники, в першу чергу класні керівники, повинні усвідомити свою роль у цьому процесі та пам'ятати, що, крім надання учням необхідних знань, вони разом з батьками повинні спрямувати зусилля на виховання такої особистості, яка б гармонійно поєднувала у собі духовний, фізичний, інтелектуальний, психічний розвиток, могла адаптуватись у сучасному мінливому суспільстві та усвідомлювати себе часткою українського народу, своєї країни.

Школа виходить сьогодні на новий етап і знаходиться у пошуках нових підходів, методик, ефективних педагогічних технологій та місця класного керівника як особи, що здійснює корекцію виховних впливів з боку соціального середовища на учнівський колектив, зокрема на конкретного учня. Щоб привернути увагу науково-педагогічної громадськості до проблем виховання у загальноосвітніх навчальних закладах, які актуалізовані практикою і потребують теоретико-методологічного осмислення та наукового забезпечення, а також з метою виявлення кращих педагогів, які ефективно використовують форми і методи виховної роботи, інноваційні виховні технології, поширення і впровадження у практику виховної діяльності педагогічних колективів досвіду роботи вчителів-новаторів, Міністерство освіти і науки України провело в 2004/2005 навчальному році Всеукраїнський конкурс «Класний керівник року» за чотирма номінаціями: вчителі початкових класів, класні керівники 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, вихователі шкіл-інтернатів, класні керівники 5–11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колежів.

Аналіз конкурсних матеріалів засвідчив, що більшість класних керівників (кураторів, вихователів, опікунів) головною метою своєї діяльності вважають виховання гармонійно розвиненої особистості учня, людини нової формації, що акумулює в собі найкращі гуманістичні якості. У практиці їх роботи прослідковуються пріоритетні напрями виховання: духовно-моральний, родинно-сімейний, громадянський, національно-патріотичний, художньо-естетичний, трудовий, екологічний, турис-

тично-краєзнавчий, формування здорового способу життя та інші. Слід відмітити прагнення класних керівників до творчого пошуку нетрадиційних форм виховної роботи та змістовного її наповнення; винайдення оригінальних шляхів реалізації напрацьованих матеріалів, впровадження їх у практичну діяльність. Більшість з них передбачає узгоджену діяльність різних функціональних модулів: навчально-виховного, експериментально-дослідного, науково-методичного, інформаційно-просвітницького, соціально-педагогічного, діагностично-оздоровчого. Крім того, вони розробляють виховні концепції і системи, моделі і авторські програми, впроваджують новітні виховні технології, методики.

Конкурсанти підготували два домашніх завдання за темами «Сучасні діти, які вони?», «Сучасний погляд на педагогічну та психологічну науку», які показали рівень залучення вчителів до наукової роботи в галузі педагогіки і психології розвитку особистості дитини та намагання застосовувати теоретичні знання на практиці. Їх доробки відзначалися аргументованістю, самостійністю мислення, теоретичною і практичною значущістю та написані з любов'ю до дітей, вірою в те, що їх вихованці виростуть справжніми патріотами, гідними громадянами України.

Всеукраїнське журі конкурсу зауважило такі недоліки: неструктурованість систем виховання, розроблених конкурсантами, невизначеність їх компонентів; невміння проектувати тактичні виховні задачі; в деяких — традиційність форм і змісту виховної роботи; в описах досвіду роботи досить часто не вказано, що нового привнесено у власну виховну систему, на якому етапі здійснюється інноваційна діяльність та які конкретно позитивні результати вже отримано на даний момент.

У Міністерстві освіти і науки України відбувся Круглий стіл з проблем виховання дітей та учнівської молоді за участю переможців Всеукраїнського конкурсу, науковців, завідувачів лабораторій виховної роботи обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, співробітників Науково-методичного центру середньої освіти. Запропоновані для дискусії проблеми було згруповано у чотири блоки: підготовка вчителя до виховної діяльності; проблема збереження і зміцнення здоров'я дітей та учнівської молоді як найважливішої суспільної цінності; реорганізація навчальних закладів із центрів лише навчальних — у центри духовно-морального розвитку особистості дитини; проблема утвердження престижу роботи класного керівника, вихователя.

Науковці і практики зійшлися на думці, що сьогодення потребує удосконалення системи підготовки та перепідготовки вчителів до виконання обов'язків класного керівника, що сприятиме підвищенню його ролі й статусу як компетентного педагога XXI століття.

На жаль, останнім часом сформувалася тенденція до підготовки викладачів з основ наук; поступово втратилося розуміння і зміст підготовки вчителя як свідомого громадянина, вихователя людської особистості — духовно багатої, морально і фізично здорової, з інтелектуальними, естетичними, творчими потребами й прагненнями. З огляду на це, нагально постає проблема переорієнтації педагогічних кадрів, їх перехід до гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки. Це передбачає модифікацію змісту підготовки студентів вищих навчальних закладів до виховної діяльності, а форми і методи цієї підготовки повинні спрямуватися на модернізацію рівня знань і вмінь учителя та мають бути гнучкими й адекватними запитам сучасної школи. Для цього необхідно вирішити завдання підготовки педагогічних кадрів шляхом

удосконалення їх професійно-педагогічної компетентності, психолого-педагогічної підготовки до виконання обов'язків класного керівника; упровадження інноваційних виховних технологій та кращого педагогічного досвіду. Приклади такої діяльності існують.

У Рівненському державному гуманітарному університеті на єдиній в Україні кафедрі теорії і методики виховання вироблено інноваційний стиль діяльності студентів, їх готують як до професійної діяльності вчителя-предметника, так і до здійснення виховної роботи.

У Ніжинському державному університеті ім. Миколи Гоголя багато часу відведено на психолого-педагогічну підготовку майбутніх вчителів; розроблено Програму особистісного розвитку вчителя, Кодекс вчителя.

У Київському міському педагогічному університеті ім. Б. Д. Грінченка проводиться експеримент: в різних загальноосвітніх навчальних закладах створено чотири педагогічні класи, до яких приймають не просто всіх бажаючих, а тих, хто пройшов психолого-педагогічні тести та відповідають вимогам до сучасного вчителя.

У Закарпатському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти кілька років проводяться курси, де значна увага приділяється виробленню вмінь і навичок організації життєдіяльності класного колективу в позаурочний час з використанням новітніх виховних технологій.

Обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти необхідно використовувати цей досвід, включати у навчальні плани курси підвищення кваліфікації класних керівників, проводити активну роботу з підвищення їх компетентності як вихователів. Кожний з них повинен знати і вміти реалізовувати на практиці особистісно зорієнтовані, проектні, інформаційні та модульно-розвивальні технології, технології психолого-педагогічного супроводу, педагогічної взаємодії з учнівським самоврядуванням, створення ситуації успіху, елементи вальдорфської педагогіки, впроваджувати педагогіку життєтворчості, використовувати різні творчі методи виховання, що саме спрямовані на трансформацію ціннісних орієнтацій, набуття учнями соціально-комунікативного досвіду, навичок саморозвитку, подальше самовизначення та самореалізацію в особистому і суспільному житті.

Сучасний вчитель, моделюючи свою педагогічну діяльність, повинен спрямовувати її на творчий пошук ефективних форм і методів виховання. З метою визначення мотивації поведінки учнів класним керівникам необхідно використовувати дослідницькі й пошукові методи, у тісній співпраці з психологами вивчати особистість учня, проводити тестування, анкетування, володіти прийомами діагностики психолого-педагогічних особливостей вихованців; вміти проводити моніторинги рівня вихованості учнів та духовного розвитку учнівського колективу, діагностику вихованості певних якостей особистості, соціометричні дослідження розвитку класного колективу та сформованості в ньому міжособистісних взаємин.

Перспективним шляхом побудови демократичної держави є виховання соціально активних громадян, які здатні жити, працювати і співпрацювати в демократичному суспільстві. До такої діяльності наближає учнів діяльність в органах дитячого і молодіжного самоврядування. Тому педагогічним працівникам необхідно приділяти значну увагу організації учнівського самоврядування, де учні знайомляться із формами, методами та технологіями самоврядування, вчаться відходити від стереотипів, приймати серйозні нестандарті рішення, виробляють організаторські вміння і навички. Це сприяє максимальному

розвиткові у кожної дитини організаторських здібностей, формуванню в учнів високої конкурентоспроможності, ініціативи, творчості, розкриттю й утвердженню кожної особистості, заохоченню її до самодіяльної і колективної діяльності.

Визнаючи роль родини у формуванні характеру дитини, її особистісних рис, розвитку творчих задатків, на перший план виходить родинно-сімейне виховання. Розуміючи, що тільки спільними зусиллями сім'ї та школи можна подолати негативні прояви у вчинках молодого покоління, позитивно впливати на почуття, свідомість, поведінку учнівської молоді, класним керівникам потрібно проводити цілеспрямовану роботу з батьками щодо вирішення проблемних питань, використовуючи як традиційні, так і нестандартні форми роботи.

Важливо зазначити, що без допомоги й підтримки батьківської громадськості, органів місцевого самоврядування й самоорганізації населення вчителям важко ефективно і якісно здійснювати завдання виховання.

У місті Києві серед стратегічних напрямів удосконалення діяльності навчальних закладів одними із пріоритетних визначено розвиток державно-громадського управління освітою, налагодження тісної співпраці навчальних закладів з батьками, сприяння розвиткові органів учнівського самоврядування. З 1998 року Головне управління освіти м. Києва активно співпрацює з Об'єднанням батьків, учнів міста Києва та органом учнівського самоврядування - Київською міською радою старшокласників. Між ними підписано тристоронню Угоду про співпрацю та спільний план роботи, в якій сформульовано основні принципи взаємовідносин, окреслено засади і напрями спільної роботи, проголошено визнання сторонами рівноправного партнерства у навчально-виховному процесі, що сприяє спільному вирішенню шкільних проблем демократичним шляхом.

Всеукраїнський конкурс «Класний керівник року» також засвідчив, що певний досвід співпраці педагогічних колективів та громадськості накопичено у Львівській, Черкаській, Чернігівській, Луганській та інших областях. Вчителі розуміють, що виховувати громадянина демократичної України необхідно через залучення молоді до вирішення реальних проблем школи та громади. Особливо актуально це для сільської місцевості, де школа може реалізувати себе як «школа-родина», що постійно вивчає, підтримує, продовжує традиції виховання в українській сім'ї, здійснює свою діяльність у тісному взаємозв'язку з сільською громадою. Завдяки такому партнерству у Синьківській ЗОШ I–III ст. Львівської області учні разом з батьками реалізували 17 соціальних проектів (впорядкування території сільського стадіону і центру села; поповнення шкільної бібліотеки новими виданнями; створення музею села; написання книги «Історія села Синьків»; наведення порядку в старому хімічному складі; встановлення у школі Інтернету; створення і видання спільно з громадою газети «Родина» тощо). Ці факти підтверджують, що соціальне проектування в школі є вагомим важелем виховної роботи, яке дає можливість дітям набувати позитивного досвіду громадянської активності.

На сучасному етапі гостро постає проблема збереження рівня життєдіяльності молодого покоління. Статистика останніх років засвідчує погіршення стану здоров'я дітей, зростання захворюваності серед молоді. За результатами дослідження лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання АПН України, половина дітей, які мають проблеми з фізичним та психічним здоров'ям, схильні до негативних проявів поведінки, піддаються впливу наркотичної залежності, кожний

п'ятий важко засвоює навчальний матеріал. Крім багатьох соціальних факторів можна назвати низький рівень мотивації на здоровий спосіб життя та культуру здоров'я у вчителів і в учнів; цьому не сприяє організація навчально-виховного процесу у більшості навчальних закладів.

Щоб задовольнити вимоги суспільства щодо життєдіяльної молодої людини, збереження фізичного, психічного, духовного здоров'я дітей і підлітків, потрібна системна робота: необхідно активно проводити інформаційно-просвітницьку та роз'яснювальну роботу з питань культури здоров'я, профілактики шкідливих звичок; привертати увагу учнівської молоді до збереження власного здоров'я, постійно розвивати уміння і навички здорового способу життя, в тому числі і власним прикладом; інформувати про вплив згубних звичок на стан їхнього здоров'я; залучати батьків, органи учнівського самоврядування до утвердження принципів здорового способу життя, зміцнення і збереження здоров'я.

Здійсненню профілактичної роботи та формуванню позитивної мотивації на здоровий спосіб життя допомагають Комплексна програма формування навичок здорового способу життя серед дітей та підлітків (за проектом «Діалог»), програма «Сприяння просвітницькій роботі «Рівний-рівному»» та інші.

Сьогодні Україна знаходиться у новій соціальній реальності. Це вносить зміни і в механізми людської взаємодії та у визначення пріоритетності життєвих цінностей та ідеалів. Серед молоді спостерігається відчуження від моралі, бездуховність, зневажливе ставлення до культури і традицій свого народу, байдужість до долі держави і до своєї власної. Перед освітньою галуззю постають нові завдання, в першу чергу з формування духовного світу дітей і молоді, духовності як провідної якості особистості. Духовність і висока моральність — це той рівень розвитку особистості і суспільства, який є консолідуючим началом, здатним об'єднати людей, стимулювати національне відродження України, забезпечити громадянський мир і злагоду в суспільстві, поліпшити соціально-економічні умови життя людей і підвищити авторитет держави у світовому співтоваристві.

Науково-методичний центр середньої освіти схвалює ініціативу загальноосвітніх навчальних закладів України щодо пошуку нових педагогічних технологій та разом із Інститутом проблем виховання координує дослідно-експериментальну роботу за п'ятьма науково-пошуковими проектами, в тому числі з «Формування духовно-моральних цінностей особистості» в різних регіонах України (Український колеж ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Рогатинська гімназія ім. Володимира Великого, Івано-Франківська обл., школа-комплекс естетичного навчання і виховання №9, м. Запоріжжя). Підсумки системної роботи навчальних закладів за цим напрямом дають позитивні результати. Відчутний вплив на духовний розвиток особистості прослідковується і в тих регіонах, де протягом декількох років проводяться уроки християнської етики.

Організацію виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі здійснюють директор, його заступники, шкільні психологи і соціальні працівники, педагоги-організатори, бібліотекарі, керівники гуртків, секцій, студій. Але найпершими і безпосередніми виконавцями завдань виховання учнів є класні керівники (вихователі, куратори, опікуни). Класне наставництво є давньою традицією українського шкільництва. Саме класний керівник одним з перших допомагає дитині здійснювати моральний вибір власної поведінки у різних ситуаціях, що виникають у шкільному і навіть особистому житті. Тому він повинен бути взірцем для своїх вихо-

ванців у багатьох особистісних аспектах, користуватися авторитетом серед учнів, бути старшим товаришем і порадником, наставником і опікуном, успішно впливати на вихованців, домагаючись позитивних і ефективних результатів. Вплив класного керівника складає ту виховну силу, яка не лише забезпечує передачу знань від одного покоління до іншого, але й допомагає молодій людині стати людиною культурною, носієм людських цінностей, провідником ідей державотворення і демократичних змін.

Міністерство освіти і науки України здійснює діяльність, спрямовану на допомогу класним керівникам в організації виховного процесу: в серії «Бібліотека вчителя» у 2005 році випущено «Книгу класного керівника»(упорядники Кириленко С. В., Косарєва Н. І.); підготовлено науково-методичний посібник «Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі» (авт. Дем'янюк Т. Д.), якому надано гриф Міністерства освіти і науки України; у журналі «Світ виховання», часописі «Позакласний час» друкуються матеріали переможців і лауреатів Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року»; з 2006 року співробітники відділу виховної роботи та захисту прав дитини Науково-методичного центру середньої освіти упорядковують матеріали для спеціального видання з проблем організації виховної роботи часопису «Позакласний час плюс», кожний номер якого містить документи і матеріали за окремою проблематикою.

Зауважимо, що в тих областях, де до проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року» органи управління освітою, обласні інститути післядипломної педагогічної освіти, кабінети виховної роботи підійшли відповідально, відзначено високий рівень конкурсних матеріалів. Сподіваємось, що й надалі місцеві органи управління освітою, в міру своїх можливостей, створюватимуть необхідні організаційні, методичні, кадрові, ресурсні та інші умови, які забезпечуватимуть інтенсифікацію виховної діяльності, моральне та матеріальне заохочення безпосередніх виконавців державної політики у сфері виховання — класних керівників, кураторів, опікунів, вихователів.

Обласним, Київському, Севастопольському міським інститутам післядипломної педагогічної освіти пропонуємо ввести до навчальних планів курси підвищення кваліфікації класних керівників з метою удосконалення їх педагогічної майстерності як вихователів. Кафедрам, відділам, лабораторіям виховної роботи разом з районними методичними об'єднаннями класних керівників слід глибого і всебічно проаналізувати результати конкурсу, обговорити проблеми, пов'язані з вирішенням нагальних виховних завдань та можливі шляхи їх вирішення на практиці.

Адміністраціям загальноосвітніх навчальних закладів радимо створювати профільні педагогічні класи. При відборі до них слід враховувати власне бажання претендентів та їх особистісні якості. Необхідно проводити психолого-педагогічні тести, які допоможуть виявити їх готовність як до здійснення професійних обов'язків як вчителя-предметника, так і до виховної роботи.

У Міністерстві освіти і науки України розробляється Положення про проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року», який буде проводитись один раз на 3 роки, починаючи з 2007 року. При підготовці матеріалів просимо звернути увагу на недоліки, вказані журі попереднього конкурсу. Запрошуємо до тісної співпраці практиків і науковців, рекомендуємо вчителям звертатися за консультаціями та допомогою у впровадженні інноваційних виховних технологій та визначенні їх ефективності до науковців, які займаються проблемами виховної роботи, методистів, викладачів кафедр педагогіки і психології вищих навчальних закладів.

На сучасному етапі класні керівники повинні бути готові до проведення цілеспрямованої системної роботи з формування гармонійно розвиненої особистості учня. Для вирішення завдань його життєдіяльності та в цілому класного колективу слід залучати особисті ресурси кожного, постійно працювати над згуртуванням колективу, створенням в класі сприятливого психологічного мікроклімату, атмосфери творчого пошуку, що сприятиме виявленню, розвитку і повному розкриттю нахилів, талантів, здібностей кожної дитини, такого виховного середовища, яке буде комфортним для кожного учня, забезпечуватиме соціалізацію кожної дитини, відчуття успіху у власній життєтворчості.

Директор
Ю. І. Завалевський

Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах

Затверджено спільним наказом
МОН України та АПН України
від 25.02.2004 №151/11

Автори розробки — співробітники лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання АПН України Масол Л. М., к. п. н., зав. лабораторії (наук. керівник, автор концепції); Ганнусенко Н. І., к. п. н., с. н. с. ; Комаровська О. А., к. п. н., с. н. с. ; Ничкало С. А., н. с. ; Оніщенко О. І., доктор філософ. н., с. н. с. ; Рагозіна В. В., к. п. н., н. с.

Зміст

1. Загальні положення
2. Мета і завдання
3. Функції, принципи
4. Система художньо-естетичного виховання та її структурні компоненти
5. Навчальна діяльність — фундамент естетико-виховної системи школи
6. Діалогова стратегія педагогічної взаємодії — основа навчально-виховного процесу
7. Роль соціокультурного середовища
8. Умови реалізації концепції.
Додаток (глосарій, література)

1. Загальні положення

Концепція розроблена відповідно до Законів України «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», вона ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямована на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 №347/2002. У названих документах закладено нові підхо-

ди до організації системи загальної середньої освіти та виховання, органічною складовою якої є художньо-естетична освіта.

Глобалізація як провідна ознака сучасності та соціокультурні процеси в Україні, що формуються на ґрунті багатовікових вітчизняних традицій і в загальному контексті європейської та світової інтеграції з орієнтацією на загальнолюдські фундаментальні демократичні цінності громадянського суспільства, зумовлюють необхідність переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання школярів. Нові тенденції розвитку культури інформаційного суспільства, пов'язані з глобальним поширенням мас-медіа, не можуть не впливати на систему освіти та виховання, яка в усі часи гнучко реагувала на соціокультурні умови і потреби. Естетичне ставлення школярів до світу, до різних видів мистецтва формується переважно під впливом стихійних факторів соціального оточення, зокрема засобів масової інформації, особливо телебачення. Дисципліни художньо-естетичного циклу — музичне та образотворче мистецтво — посідають занадто скромне місце в загальноосвітніх навчальних закладах. Тому шкільна освіта у відриві від усієї системи позаурочної та позашкільної виховної роботи об'єктивно не може реалізувати необхідний комплекс культуротворчих функцій, притаманних мистецтву.

Сьогодні набуває все більшого визнання розуміння того, що реальність світу створюється багатьма голосами культур із власними дискурсами. Для нового імовірнісного стилю мислення характерне прийняття культурної різноманітності, «консенсусної або соціальної раціональності», яка виникає в результаті обговорення різноманітних ідей, альтернативних суджень, варіативних перспектив.

Мистецька спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етнонаціональної специфіки, тому вона є ефективним засобом виховання моральності, патріотичних почуттів, громадянської позиції. Цінності мистецтва важливі також з огляду на сучасне існування дітей і молоді в полікультурному просторі. Завдяки універсальності художньо-образної мови, вони передають зрозумілу для різних народів смислову інформацію, дають змогу особистості вступати в невербальний діалог з різними культурами минулого і сучасності, розуміти інших і розширювати таким чином свій власний духовний світ, його унікальність і самобутність.

Художньо-естетичне виховання — ефективний шлях «гуманізації глобалізації», надання їй «людського обличчя» в умовах економічної нестабільності, ідеологічної невизначеності та світоглядного плюралізму.

Отже, сучасні загальноосвітні школи та позашкільні навчальні заклади мають стати осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою.

Цілі розробки концепції: узагальнити здобутки передового педагогічного досвіду в галузі педагогіки мистецтва, результати досліджень вітчизняних і зарубіжних учених — філософів, мистецтвознавців, психологів, педагогів та обґрунтувати теоретико-методологічні та організаційно-методичні засади художньо-естетичного виховання, що передбачає виокремлення провідних інноваційних тенденцій і перспектив розвитку, визначення мети, завдань, принципів, напрямів та орієнтовних підходів до формування змісту і технологій виховання учнів засобами мистецтва.

2. Мета і завдання

Мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, тому художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття

художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів. Особистісний розвиток учнів передбачає виховання у них системи цінностей, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, стимулювання образно-асоціативного мислення, розвиток творчого потенціалу. Мистецтво, як відомо, сприяє формуванню світоглядних уявлень, естетичних оцінок, ідеалів, переконань, що регулюють духовно-творчу активність особистості, зумовлюють її ставлення до світу — природи, суспільства, людей, самого себе. Тому актуалізується культурно-антропологічний підхід до художньо-естетичного виховання, яке охоплює всі основні компоненти художньо-естетичного досвіду особистості — *свідомість і діяльність, світосприймання та світорозуміння*.

Мета художньо-естетичного виховання полягає в тому, щоб у процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивати естетичну свідомість і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні.

Загальна мета конкретизується в основних **завданнях**, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти:

- збагачення емоційно-естетичного досвіду, формування культури почуттів, розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості;

- виховання в учнів естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, світоглядних уявлень і ціннісних художніх орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації;

- виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки;

- розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніми вміннями та навичками в практичній діяльності, формування художньої компетентності — здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями;

- формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв — музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного;

- виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання.

3. Функції, принципи

Коли наприкінці XX ст. стабільні філософські орієнтири було втрачено, вектор пошуків методології загальної мистецької освіти та художньо-естетичного виховання був спрямований у площину новостворених галузей науки: синергетики, герменевтики, феноменології, аксіології, акмеології,

кожна з яких висвічує нові грані художніх цінностей і виховні можливості їх впливу на людину. Активізувалися культурологічний та антропологічний аспекти методологічної рефлексії, адже художня освіта на всіх етапах життя людини виступає умовою її розвитку як суб'єкта культури, складовою культурного відтворення. Мистецтво дає змогу особистості засвоїти унікальну культуру людства і створювати свій власний духовний світ.

Існують різні підходи до класифікації функцій художньої культури, до виділення з-поміж них провідних, а також домінуючих у навчально-виховному процесі. Узагальнюючи теоретичні здобутки, що віддзеркалюють філософську множинність поглядів щодо функціонування мистецтва в соціумі, можна перерахувати такі **основні функції**: естетична, інформативно-пізнавальна, світоглядно-виховна, духовно-творча, аксіологічна, евристична, соціально-орієнтаційна, комунікативна, регулятивна, сугестивна, гедоністична, релаксаційно-терапевтична, компенсаторна. На відміну від традиційного домінування в освітньо-виховній системі інформативно-пізнавальної функції доцільно виділити і посилити в педагогічній практиці духовно-творчу функцію, яка тісно пов'язана з світоглядно-виховною.

Узагальнюючи сучасні наукові досягнення, можна сформулювати специфічні **принципи** художньо-естетичного виховання, які враховують стратегічні методологічні принципи, сформульовані в державних законодавчих документах про освіту та виховання, у новітніх методологічних працях з педагогіки:

1) органічне *поєднання універсального* (загальнолюдського, полікультурного), *національного* (державного) і *регіонального* (етнолокального, краєзнавчого) *компонентів освіти та виховання* з безумовним пріоритетом їх національної спрямованості, що забезпечує формування в учнів патріотичних почуттів, громадянської свідомості;

2) *синергетичний підхід*, що зумовлює націленість освітньо-виховної системи на художньо-естетичний саморозвиток особистості шляхом поєднання освіти із самоосвітою, виховання із самовихованням, на їх безперервність і відкритість до змін;

3) *природовідповідність* (врахування вікових особливостей та індивідуальних здібностей учнів) та *культуровідповідність* (розгляд системи художньо-естетичної освіти та виховання школярів як соціокультурного феномена, забезпечення культурної спадкоємності поколінь);

4) *гуманітаризація і гуманізація* (повага до інтересів і потреб особистості, «олюднення» знань, побудова навчально-виховного процесу на основі педагогіки співробітництва, толерантності взаємин і спілкування);

5) *цілісність*, що передбачає багатофакторну взаємодію відображених у змісті освіти та виховання основних компонентів соціального досвіду — художньо-естетичних знань, світоглядних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення, художніх умінь, творчості;

6) *поліхудожність, інтегральність, діалогічність* (відображення в змісті художньо-естетичної освіти та виховання об'єктивно існуючих зв'язків між видами мистецтв, діалогу культур);

7) *варіативність* на основі індивідуалізації, широкої диференціації та допрофесійної спеціалізації;

8) *взаємозв'язок художньо-естетичного виховання з соціокультурним середовищем* (координація шкільної та позашкільної роботи, узгодження освітніх і дозвіллєвих заходів, гармонізація суспільних, професійно-педагогічних і сімейно-родинних виховних впливів).

4. Система художньо-естетичного виховання та її структурні компоненти.

Цілісна педагогічна система художньо-естетичної освіти та виховання включає такі складові:

- змістовно-цільова — цілі (у соціальному й особистісному вимірах), принципи і завдання, зміст навчання і виховання;
- функціонально-процесуальна (педагогічні засоби, форми, методи і прийоми, способи взаємодії, педагогічні технології);
- результативно-оцінна (критерії оцінювання проміжних і кінцевих результатів навчання, інтегральні показники художньо-естетичної вихованості, гуманістична експертиза педагогічної системи загалом).

Система художньо-естетичної освіти та виховання включає структурні компоненти:

1. **Базовий освітньо-виховний компонент**, що передбачає навчання, виховання й розвиток учнів під час вивчення предметів та курсів освітньої галузі «Мистецтво — Естетична культура» і складається з двох частин:

а) *інваріантної частини*, представленої предметами і курсами базового навчального плану державного освітнього стандарту, які мають опановуватися всіма учнями, незалежно від типу навчального закладу і профілю навчання (предмети «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» або інтегрований курс «Мистецтво»; курс «Художня культура», «Естетика»).

б) *варіативної частини*, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного навчального закладу відповідно до можливостей і потреб педагогічного колективу, учнів, батьків («Хореографія», «Основи театру і кіно», «Українське декоративно-ужиткове мистецтво», «Дизайн», «Комп'ютерна графіка» тощо).

2. **Позаурочний компонент художньо-естетичного виховання**, що передбачає організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу і школи, але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами, художньо-творчих колективах, клубах; організація екскурсій до музеїв, фольклорних експедицій; відвідування театральних вистав, концертів, художніх майстерень тощо);

3. **Позашкільний освітньо-виховний компонент**, що охоплює різні типи позашкільних навчальних закладів усіх форм власності — державних і громадських (спеціальні музичні та художні школи, мистецькі заклади, студії, будинки й палаци дитячої та юнацької творчості тощо).

4. **Компонент художньо-естетичної самоосвіти та самовиховання**, початковий досвід яких набувається в школі завдяки створенню відповідних організаційно-педагогічних умов, різних форм індивідуальної роботи вчителя з учнями, методів педагогічного стимулювання художньо-естетичного саморозвитку учнів, а також за допомогою залучення батьків до естетико-виховного процесу, сприяння сімейно-родинному аматорству.

5. Навчальна діяльність — фундамент естетико-виховної системи школи

Основою виховного впливу мистецтва на особистість школяра є навчальна діяльність, адже саме у перебігу систематичного викладання предметів художньо-естетичного циклу вчитель має змогу цілеспрямовано і систематично виявляти могутній виховний потенціал художніх цінностей, впливаючи на всіх без винятку учнів молодшого, середнього і старшого шкільного віку.

Через кардинально новий механізм — державний освітній стандарт — визначається оптимальний, науково обґрунтований обсяг змісту освіти та виховання, необхідний для соціалізації особистості. Невід`ємний компонент загальної середньої освіти становить освітня галузь «Мистецтво — Естетична культура» як чинник духовно-творчого розвитку учнів, гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу. Державний освітній стандарт забезпечує можливість безперервної художньо-естетичної освіти, що дає змогу учням продовжувати її на різних ступенях навчання і складає основу для подальшої самоосвіти та самовиховання.

У *початковій* школі в галузі «Мистецтво» виділено змістові лінії, що охоплюють основні види мистецтв — музичне, візуальне (образо-творче), хореографічне, театральне, екранні. Домінуючими змістовими лініями залишаються музичне та візуальне мистецтва, у зміст яких інтегруються елементи інших змістових ліній. Завдяки варіативності освіти реалізується можливість викладання або окремих предметів («Музика», «Образотворче мистецтво»), або інтегрованого курсу («Мистецтво»).

В *основній* школі виділяються музична, візуальна (образотворча), мистецько-синтетична (хореографічне, театральне та екранні мистецтва) і культурологічна змістові лінії. Доцільно розглядати зміст загальної мистецької освіти як органічну частину культури, будувати інтегровані курси з урахуванням культурологічного підходу. Аналогічно до початкової ланки освіти в основній школі галузь може бути представлена або окремими предметами («Музика», «Образотворче мистецтво»), або інтегрованим курсом («Мистецтво»). Завершується мистецька освіта в основній школі узагальнюючим курсом «Художня культура», який є водночас пропедевтичним для вивчення української та зарубіжної художньої культури у старшій школі. З огляду на можливості залучення годин варіативної частини Базового навчального плану доцільно починати вивчення курсу художньої культури з 5-го класу — паралельно й синхронно з основними мистецькими предметами.

Концептуальні засади формування змісту мистецької освіти в *старшій школі* зумовлені загальною інтегральною педагогічною стратегією, профільною диференціацією змісту освіти, компаративним підходом до опанування цінностей вітчизняної та зарубіжної художньої культури як складових єдиної духовної спадщини людства.

Курс «Художня культура» вводиться як базовий у класах усіх профілів, у класах художньо-естетичного профілю він вивчається поглиблено. Курс «Естетика» має узагальнююче значення щодо всієї мистецької освіти в школі, тому він впроваджується після вивчення мистецтва та художньої культури (в 12 кл.) у класах універсального, філологічного, суспільно-гуманітарного і художньо-естетичного профілів (в останньому профілі — поглиблено). За рахунок варіативної частини доцільно введення різних спецкурсів, які враховують сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства, зокрема «Медіакультура», «Комп'ютерний дизайн» тощо.

За таких умов освітня галузь «Мистецтво — Естетична культура» матиме *цілісний, неперервний, наскрізний* характер, охоплюючи всі роки навчання в загальноосвітній школі, всі види мистецтва, функціонуючи в системі гнучких взаємозв'язків між усіма предметами і курсами.

6. Діалогова стратегія педагогічної взаємодії — основа навчально-виховного процесу

Культурологічний підхід до інтерпретації твору мистецтва передбачає проникнення в природу знаків і символів крізь так звані мовні

коди. Мова мистецтв відрізняється від інших тим, що вона звернена до особистісного саморозуміння і самоорієнтації. Складність полягає в тому, що індивідуальне художньо-естетичне переживання не перекладається мовою здорового глузду чи взагалі вербально. Розуміння мистецтва — це творчий процес співпереживання та інтерпретації, що носить активно діалогічний характер. Саме *«діалог культур»* дає змогу особистості не тільки прилучитися до вітчизняних і загальнолюдських цінностей, а й самовизначитися у світі культури, включитися в її творення і водночас вдосконалювати себе як суб'єкта культури. Тобто діалог культур є не просто форма спілкування, а тип відносин між культурами — історичними, національними, регіональними тощо.

У шкільній практиці абсолютизуються раціонально-логічні форми навчання мистецтва, споріднені з тими, які характерні для негуманітарного знання, і недооцінюються інтуїтивні, емоційно-образні шляхи осягнення істини, які належать до сфери духовних здібностей і потреб людини. Мистецтво має стати відкритою образною моделлю входження в світ і не лише завдяки його пізнанню, але й індивідуальному емоційному «переживанню» і «проживанню».

Щоб зняти існуючі бар'єри у спілкуванні учнів «з приводу мистецтва», поряд із оновленням змісту художньо-естетичної освіти та виховання, необхідно змінити педагогічні технології з авторитарно-інформативних на суб'єкт-суб'єктні (діалогічні), інтерактивні (рефлексивні), спрямовані на підвищення духовно-енергетичного потенціалу навчально-виховного процесу (виникнення катарсису, емпатії тощо).

Пріоритетною має стати **діалогова стратегія педагогічної взаємодії**, забарвлена позитивними емоційно-естетичними переживаннями, захопленням художньою діяльністю, емпатійними почуттями, з домінуванням відчуття успіху, насолоди від мінімальної самостійної участі на шляху до пізнання мистецтва. Під терміном «діалог» мається на увазі не просто розмова, бесіда, а, насамперед, ланцюжок взаємозалежних вербальних і невербальних спілкувань між педагогом і учнями на основі партнерських стосунків, обміну особистісними духовними цінностями. Комунікативна функція мистецтва виявляється в різних видах спілкування: діалог з митцем, діалог культур, діалог особистісних смислів в системі «учень — учень» або «вчитель — учні», внутрішній діалог (інтеріоризована дискусія).

З огляду на пріоритет особистісно-розвивальної освіти замість традиційного «аналізу» творів мистецтва необхідно ввести в науково-педагогічний обіг і шкільну практику поняття **«інтерпретація»** творів мистецтва, адже принципового значення набуває пошук учнями в мистецтві особистісно значущих смислів, співзвучних власному духовному світу, художньо-естетичному досвіду. Тому актуальності набуває проблема розвитку в учнів, особливо старшого шкільного віку, навичок самостійної інтерпретації творів різного художнього рівня, критичного мислення.

Таким чином, методична система виховання мистецтвом та викладання дисциплін художньо-естетичного циклу в загальноосвітній школі має спрямовуватися на розвиток таких якостей учнів як ініціативність, активність, самостійність, креативність, критичність, забезпечувати умови для самореалізації та безперервного самовдосконалення і самовиховання, нейтралізовувати зовнішні антихудожні впливи мікро- і макросередовища. Для цього пріоритет має надаватися технологіям особистісно-розвивального спрямування на основі суб'єкт-суб'єктних взаємин. В організації практичної художньої діяльності

молодших школярів мають домінувати ігрові методики, підлітків — проблемно-пошукові методи, старшокласників — дослідницькі, спрямовані на здійснення самостійних художньо-творчих проектів.

7. Роль соціокультурного середовища

Однією з умов ефективного впровадження цілісної системи художньо-естетичної освіти та виховання учнів є створення естетичного середовища в навчальному закладі, відкритого до активної взаємодії з навколишнім соціокультурним середовищем.

Важливим завданням сучасної школи стає створення інноваційної педагогічної інфраструктури, що охоплюватиме:

- **естетику предметного середовища**, в якому школярі зможуть реалізувати свої художньо-творчі здібності (естетика шкільного довкілля — картинні галереї, мистецькі світлиці, художні майстерні; сучасний дизайн шкільних інтер'єрів тощо);

- **естетику соціально-педагогічного середовища** (естетика шкільного спілкування і життєтворчості, краса міжособистісних відносин, панування педагогічного оптимізму і віри, що кожна дитина — в душі митець).

Школа із специфічним соціально-культурним середовищем у нових суспільно-економічних умовах має бути відкритою **до контактів із закладами культури і мистецтв** (музеями, філармоніями, театрами тощо), до взаємодії з професійними та самодіяльними мистецькими колективами і відомими митцями, більш того — вона повинна стати ініціатором таких контактів. Саме художньо-естетичні аспекти шкільного життя мають змогу нейтралізовувати зовнішні антиестетичні впливи макросередовища, засобів масової інформації, виконувати арттерапевтичну і превентивну функції щодо девіантної поведінки учнів.

Педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів не повинні займати позицію нейтралітету в організації культурного відпочинку, змістовного й цікавого дозвілля дітей, підлітків і юнацтва. Вони мають налагоджувати систематичну взаємодію **з культурно-освітніми закладами** та представниками культури для прилучення учнів до художніх цінностей з максимальним урахуванням індивідуальних здібностей, задоволенням інтересів і потреб учнів.

Оновлення потребують і зв'язки школи з **сімейно-родинним оточенням** учнів; особливого значення набуває їх гармонізація в сфері художньо-естетичного виховання. Залучення батьків до творчої співпраці сприятиме збереженню народних традицій і звичаїв, забезпеченню духовної спадкоємності поколінь.

8. Умови реалізації концепції

Вирішальною умовою реалізації концепції є комплексне розв'язання питань щодо її забезпечення у таких напрямах:

1) *нормативне* забезпечення (нагальна необхідність розробки закону «Про художньо-естетичну освіту та виховання»);

2) *наукове та організаційно-методичне* забезпечення (створення навчально-методичного забезпечення — програм, підручників, методичних посібників, довідкових енциклопедичних видань, словників з мистецтва для учнів і вчителів);

3) *кадрове* забезпечення (модернізація вищої та післядипломної педагогічної освіти з урахуванням потреб поліхудожнього виховання школярів, започаткування галузевого підходу до підготовки і перепідготовки вчителів художньо-естетичного профілю;

4) *матеріально-технічне* забезпечення, адже хронічний дефіцит сучасного технічного обладнання саме для мистецької галузі (аудіовізуальної апаратури, якісних касетних фонохрестоматій і комплектів слайдів, відеоматеріалів, CD тощо) в умовах інформаційно-техногенного суспільства вкрай негативно позначається на результатах художньо-естетичного виховання учнів, тому що невпинно збільшується дистанція між тим, що існує в культурно-інформаційному просторі, і тим, що використовується в школі та позашкільних навчальних закладах.

Система художньо-естетичної освіти та виховання має відкритий характер, широкий простір для вдосконалення, відродження кращих національних культурних традицій і впровадження найсучасніших інноваційних ідей. Головне, щоб нагальну потребу в кардинальних змінах у цій царині відчули й усвідомили не тільки представники вузького кола фахівців — науковців і педагогів-практиків, а й усі члени суспільства, причетні до виховання дітей і молоді — майбутнього України.

Глосарій

КОНЦЕПЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА — це система наукових положень, що визначає теоретико-методологічні засади, зміст освіти і виховання, стратегії організації і технології навчально-виховного процесу, включає констатацію проблеми, прогностичні педагогічні ідеї та орієнтовні підходи до їх реалізації.

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ —

а) у *широкому* (соціальному) значенні — це формування естетичних якостей особистості шляхом залучення до цінностей мистецтва, вітчизняної та зарубіжної культури;

б) у *вузькому* (суто педагогічному) значенні — забезпечення спеціально організованих педагогічних умов для духовного збагачення особистості засобами мистецтва, формування естетичної культури, світоглядних уявлень, ціннісних художніх орієнтацій у соціокультурному просторі.

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК — це становлення особистості як суб'єкта художньо-естетичної діяльності, який характеризується естетичним ставленням до мистецтва і дійсності, розвинутими спеціальними художніми здібностями та мисленням, що забезпечують готовність до художньо-творчої самореалізації і безперервного духовного самовдосконалення протягом життя.

Основна література

1. Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту» // Виховна робота в закладах освіти України. Вип. II. — К., 1998.

2. Національна доктрина розвитку освіти // газета «Освіта України» — 2002, квітень.

3. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Педагогічна газета. — 2002, січень.

4. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. — 2001. — №1 . — С. 28–54.

5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // газета «Освіта України». — 2004, січень.

6. Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад. — К.,1999.

7. Національна комплексна програма естетичного виховання (автори — І. Зязюн, О. Семашко) // Рідна школа. — 1995. — №12. — С. 29–52.

Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах

Розділ І. Художньо-естетичне виховання учнів у навчальній діяльності

1.1. Огляд зарубіжних тенденцій (*Масол Л. М.)*

1.2. Виховання школярів у процесі опанування навчальних предметів:

- Образотворче мистецтво (*Ничкало С. А.)*
- Музика (*Рагозіна В. В.)*
- Ритміка та хореографія (*Рагозіна В. В.)*

1.3. Виховний потенціал інтегрованих курсів (*Масол Л. М.)*:

- Мистецтво
- Художня культура
- Естетика

1.4. Міжгалузеві зв'язки (*Масол Л. М.)*

Розділ ІІ. Художньо-естетичне виховання учнів у позаурочній діяльності

2.1. Загальні положення (*Ганнусенко Н. І., Масол Л. М.)*

2.2. Створення художньо-естетичного середовища (*Ганнусенко Н. І.)*

2.3. Зміст художньо-естетичного виховання (*Ганнусенко Н. І.)*

2.4. Методи організації позаурочної діяльності школярів у сфері мистецтва (*Ганнусенко Н. І.)*

2.5. Особливості виховання учнів засобами різних видів мистецтва (образотворче мистецтво, музичне мистецтво, театральне мистецтво, кіномистецтво) (*Комаровська О. А., Оніщенко О. І.)*

Розділ ІІІ. Художньо-естетичне виховання учнів у системі позашкільної освіти

3.1. Загальні положення (*Ганнусенко Н. І.)*

3.2. Національні пріоритети виховання (*Ганнусенко Н. І.)*

3.3. Застосування нових виховних технологій і використання соціокультурного середовища (*Масол Л. М.)*

РОЗДІЛ І
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Огляд зарубіжних тенденцій

У різних країнах світу існують певні відмінності у підходах до визначення освітньо-виховного статусу мистецьких дисциплін, їх короткий огляд і порівняння дають змогу виділити оригінальні риси національних систем і загальні тенденції.

У **Німеччині** згідно з навчальним планом початкової школи на предмет «Художнє виховання, музика, праця» виділяється сукупно 3 год. на тиждень у 1-му класі та по 4 год. на тиждень у 2–4-х класах.

Середня освіта здобувається в таких типах навчальних закладів: основна школа, реальна школа і гімназія. Навчальним планом основної школи передбачено вивчення предметів «Музика» та «Художнє виховання» у 5–6-х класах по 2 год. на тиждень, в решті — предмет

«Музика» залишається обов'язковим (1 год. на тиждень), а «Художнє виховання» входить до складу обов'язково-вибіркових предметів (2 год. на тиждень). У реальній школі музика викладається в усіх класах (1 год. на тиждень), а «Художнє виховання і праця» (2–3 год. на тиждень), починаючи з 8-го класу включена до групи предметів «за вибором». У гімназіях дисципліни художньо-естетичного циклу посідають значне місце, їх обсяг залежить від профілю закладу — гуманітарного, естетичного, математичного тощо.

За структурою куррикулума художньо-естетичний цикл (музика, мистецтво, дизайн) віднесено до групи розвиваючих предметів. Реформа шкільних структур в напряму інтеграції охоплює і мистецькі дисципліни. Особливу роль універсального засобу розвитку особистості відіграє мистецтво у вальдорфських школах. Живопис, малюнок, ліплення, спів, гра на інструментах, евритмія, театр, художньо-прикладна діяльність тощо безпосередньо вплітаються в навчання з усіх предметів. Педагоги вважають, що глибина переживання важливіша за глибину навчання, тому образ — кращий спосіб засвоєння будь-якого матеріалу.

У **Франції** структура загальноосвітньої школи складається з трьох рівнів: п'ятирічна початкова школа, чотирирічний колеж — перший ступінь середньої освіти та трирічний ліцей (загальноосвітній і технологічний та професійний) — другий ступінь середньої освіти. Загальна мистецька освіта охоплює цикл предметів: пластичні мистецтва, музику, танець, театр, кіно.

В елементарній (початковій) школі, яка зберігає наступність з материнською школою, навчальним планом передбачено на цикл предметів «фізкультура, музична освіта, мистецтво» від 6 до 8 навчальних годин. Програми передбачають єдність основних видів діяльності — сприймання, пізнання та оцінювання творів мистецтва національної та інших культур і художньо-творчого самовираження.

У колежі, починаючи з 6 класу, протягом чотирьох років учні пізнають мистецтво різних епох і регіонів світу, поступово засвоюють мистецтвознавчі поняття, набувають різноманітних практичних художніх вмінь.

У ліцеї протягом трьох років учні можуть продовжувати вивчення того чи іншого виду мистецтва як елективний чи факультативний предмет залежно від профільності навчання.

Французькій школі притаманне партнерство з різними соціальними інституціями, митцями у справі мистецької освіти; значну активність виявляє місцева влада в справі організації у навчальних закладах (з окремою оплатою вчителів) занять з музики, танцю, образотворчого мистецтва, які вивчаються поглиблено у багатьох навчальних закладах).

Існують класи спеціальної підготовки з мистецтва, зокрема музики та танцю в загальноосвітніх і технологічних ліцеях. Таким чином, відбуваються позитивні зміни в змісті освіти, спрямовані на залучення школярів до культурних цінностей через глибоке засвоєння кращих творів світового мистецтва.

Аналіз навчальних планів **Великобританії** показує, що мистецтву приділяється належна увага, адже кількість годин на предмети художньо-естетичного циклу є досить значною. Предмети «Мистецтво» і «Музика» у граматичних школах викладаються у перші три роки навчання по 2 год. на тиждень.

З четвертого — п'ятого років навчання 50% часу відводиться на предмети за вибором. Застосовується блочний принцип, який передба-

чає вибір по 4 години з кожного блоку (до них входять «Музика», «Образотворче мистецтво», «Дизайн», «Драма»).

У 4–5-х класах вивчається «Музика» — 3 години, «Історія мистецтв» — 2 години, а з 6-го класу — по-різному на природничо-науковому та класичному відділеннях (по 2 та 7 годин відповідно).

На відміну від середньої школи Великобританії, у початковій, як правило, діють комплексні програми, оцінюються міждисциплінарні знання й навички учнів; педагогічні колективи шкіл самі вирішують, як викладати предмети національного навчального плану — у вигляді окремих предметів чи у вигляді інтегрованих курсів, програмних модулів.

В Англії (як, до речі, і в інших західноєвропейських країнах) до сьогоднішнього часу широко розповсюджені переконання, що повноцінна середня освіта має базуватися на «класично-гуманітарній культурі». Наприклад, при розподілі учнів, (починаючи з 4-го класу) на паралелі A,B,C до паралелі A з переважно гуманітарним ухилом зараховуються найбільш сильні учні.

У **Бельгії** у початковій школі (1–6 класи) цикл мистецьких предметів (artistic education) викладається одним учителем. Ця єдина освітня сфера складається з чотирьох компонентів: «музика — малювання — танець — драма». Учитель може на власний розсуд, але за бажанням дітей і з урахуванням їхніх інтересів, потреб і здібностей створювати підгрупи для опанування окремих видів художньої діяльності. Кількість годин на весь художній цикл та його окремі компоненти визначається педагогічним колективом школи.

В основній школі (7–11 класи) мистецька освіта є обов'язковою лише перші два роки навчання, тобто у 7-му і 8-му класах: «Музика» (1 год.) та «Образотворче мистецтво» (1 год.). З наступного 9-го класу ці дисципліни належать до вибіркових. Певні відмінності існують між державними (муніципальними) та різними недержавними школами (католицькими, вальдорфськими тощо).

У **США** не існує загальнонаціонального навчального плану (curriculum), виділяються лише базові предмети для обов'язкового вивчення у всіх штатах; до них належать співи та мистецтво. Поряд із обов'язковими пропонується велика кількість предметів за вибором (інколи до 100). Окрім офіційних — державних, — ефективно діють громадські механізми визначення освітніх стратегій. У школах різного типу спостерігаються надзвичайно великі відмінності в обсязі, змісті та технологіях художнього виховання.

В англомовних країнах поширення набули різноманітні інтегровані курси з естетичним компонентом. Естетизація педагогічного процесу в школах англомовних країн — **США, Канаді, Великій Британії** — здійснюється за технологією створення естетичного поля і передбачає чотири основні шляхи реалізації програми «Виховання мистецтвом»:

1) — розробка інтегративного курсу (об'єднання образотворчого, музичного, хореографічного, драматичного мистецтв), на викладання якого відводиться шоста частина щоденного навантаження; застосовується «групове викладання», тобто співробітництво викладачів мистецтвознавчого циклу;

2) — доповнення змісту кожної навчальної дисципліни естетичним компонентом («естетика мовлення», «естетика математики», «естетика природознавства» тощо) і водночас диференційоване вивчення предметів мистецтвознавчого циклу;

3) — періодичне проведення тематичних занять-блоків, де окремі мистецтвознавчі та загальноосвітні дисципліни інтегруються навколо спільних для них понять;

4) — викладання мистецтва як базової основи загальної освіти («Образотворче мистецтво і математика», «Музика і фізика», «Хореографія і література» тощо).

У молодших класах багатьох шкіл на предмети естетичного циклу виділяється 7 год. на тиждень, також 80% часу впродовж дня відведено на художні заняття, де мистецтво виступає методологією навчання.

Загалом в освіті США діє принцип так званої «контрольованої свободи вибору». Перспективи подальшої трансформації шкільної освіти пов'язуються з розвитком *шкіл-магнитів* із профільною специфікою. У концепцію цієї моделі закладена ідея варіативності освітніх послуг, що втілюється за рахунок розширення спектра елективних можливостей школи шляхом уведення курсів за вибором при одночасній високій якості викладання. Впровадження національних стандартів і системи тестування в шкільну освіту помітно скоротило межі децентралізації. В умовах послаблення виховних функцій школи та падіння внаслідок цього культури школярів, особлива увага стала приділятися моральному, громадянському, патріотичному вихованню, партнерству школи й родини.

У скандинавських країнах — **Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії** — розповсюдження набуло варіативне навчання: школи мають значну свободу вибору при складанні навчальних планів і програм з різних предметів, які обирають педагогічні колективи та адміністрація навчальних закладів. Наприклад, музика викладається впродовж 9–10-ти років як обов'язковий предмет по 1–2 години щотижня у молодших і середніх класах та по 1 годині в старших класах (окрім середніх шкіл Норвегії). Водночас заклади, які мають відповідні умови, організовують різноманітні заняття з мистецтва (гра на музичних інструментах, хоровий спів, оркестр, естрадні ансамблі, ритміка тощо). У Швеції у початковій школі практикується інтегроване навчання, у середній — викладається предмет «Мистецтво» (по 3–4 години на тиждень), який охоплює широке коло художніх явищ. Різноманітні творчі контакти існують між загальною та спеціальною мистецькою освітою.

Високого рівня в художньому, зокрема музичному, вихованні школярів досягла **Угорщина**. Протягом останніх років функцію основоположного документа для розробки різних програм з мистецтва виконує державний освітній стандарт, який, до речі, з кожним роком удосконалюється і перевидається в оновленому вигляді. Згідно з цим документом предмети мистецтва — музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного — охоплюють 16% загального обсягу навчання в загальноосвітній початкові школі та близько 10% в старшій (для порівняння: в Україні в початковій школі мистецькі дисципліни складають близько 7%, в основній — 5%, у старшій — були завжди відсутні).

Музика і співи викладаються в угорських загальноосвітніх школах з 1-го по 10-й клас. Велика роль приділяється охопленню всіх дітей хоровими заняттями. У старших класах гімназій вивчається історія музики. У цій країні також набули популярності загальноосвітні школи з музично-естетичним ухилом, які сприяють інтенсивному загальному розвитку дітей, зростанню успішності з інших предметів. Досвід угорських педагогів з музично-естетичного виховання вивчається у різних країнах світу.

У **Польщі** реформування загальної середньої освіти відбувається в напрямку інтеграції мистецьких дисциплін (практичне впровадження проекту реформи почалося з 2001 року). У 1–3-х класах уроки музики проводяться спільно з уроками польської мови (вивчення фольклору), фізичної культури (танцювальна діяльність), природознавства (вивчення пісень певної пори року). В основній введено інтегрований курс «Мистецтво» (музика та образотворче мистецтво). У 4–6 класах основної школи заняття згруповуються в блоки, і предмет «Мистецтво» входить до групи гуманітарних дисциплін, вчителі яких широко застосовують міжпредметні зв'язки. У трирічній гімназії також викладається курс «Мистецтво», учні опановують польську культуру минулого і сучасності. Для вчителів видано нові базові програми, зокрема авторські, розроблені вчителями-новаторами.

У **Росії** згідно з останнім варіантом концепції освітньої галузі «Мистецтво» у 12-річній школі передбачено введення після вивчення музики та образотворчого мистецтва в початковій та основній школі інтегрованого курсу «Світова художня культура». На основі різних концепцій з базових предметів «Музика» (1–8 кл.) та «Образотворче мистецтво» (1–7 кл.), «Світова художня культура» (10–11 кл.) розроблено чимало різноманітних програм, які, як правило, забезпечені кількома альтернативними навчально-методичними комплексами. Створено програми поліхудожнього розвитку учнів молодших і середніх класів (переважно на основі одного з видів мистецтва). Більшість інтегрованих курсів для початкової, основної та старшої школи побудовані в межах традиційної схеми — «література — музика — живопис».

Згідно з освітньою реформою в **Латвії** мистецька загальна освіта набула досить вагомого значення як фактор розвитку емоційної сфери та художньо-творчого самовираження особистості. Предмети «Музика» (спів, гра на інструментах, сприймання музики), «Візуальне мистецтво» (малювання, ліплення) і «Література» (з елементами театру) складають єдиний цикл, який викладається протягом усіх 9-ти років навчання в початковій та основній школі. На музику та візуальне мистецтво виділено сукупно 4 години на тиждень (по дві години на кожний предмет).

В **Японії**, де в державних школах діють єдині програми і де завжди приділялася значна увага естетичним чинникам освіти, кількість навчального часу на художньо-естетичний компонент (разом з літературним) доходить до 50% . Музика вивчається тричі на тиждень у 1-му класі, двічі — у 2–8-х класах, один раз на тиждень у 9-му класі. Майже всі школи створюють хорові колективи. Існує своєрідна практика організації великих зведених оркестрів юних скрипалів. Опанування образотворчого мистецтва ґрунтується на поєднанні національних традицій з вивченням світової художньої спадщини.

У багатьох західноєвропейських країнах законодавчо закріплено впровадження театральної та кіноосвіти в державних школах. Так, наприклад, драматичне мистецтво глибоко ввійшло у навчальну практику шкіл Англії, де театральна гра використовується і як самостійний предмет, і як форма вивчення інших предметів (історія, література, історія культури), зокрема засіб поглиблення знань з англійської мови. Існує також широка мережа шкільних театральних студій, склалася система спеціальної підготовки вчителів для керівництва шкільною театральною діяльністю. На думку англійських учених і педагогів-практиків, театралізовані дії є універсальним методом впливу як на вихованця, так

і на вихователів. Постановою Парламенту Велика Британія ввела «Основи екранних мистецтв» у державні школи ще в 1965 р. Аналогічні постанови у 60-х р. р. з'явилися в Данії, Польщі, Угорщині та ін.

Для порівняння — декілька фактів по Україні: у 1984 р. факультативний курс «Основи кіномистецтва» викладався в 36 школах Києва, була створена українська Асоціація діячів кіноосвіти, з 1990 р. на кафедрі кінознавства Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого готувалися фахівці із спеціалізацією «Кінознавець. Викладач основ кіномистецтва» (заочна форма), на яку запрошувалися вчителі-гуманітарії та керівники дитячо-юнацьких кіностудій. Існувала реальна можливість поширення курсів «Основи екранних мистецтв» через випускників цього вузу, але тепер ця робота практично згорнута.

Таким чином, навіть побіжний компаративний аналіз змісту художньо-естетичної освіти і виховання в різних країнах дає підстави для висновків щодо провідних світових тенденцій у цій галузі, до яких, на нашу думку, належать: підвищення ролі та статусу мистецтва у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів; вивчення різних видів мистецтв (поліхудожня освіта і виховання), орієнтація на створення інтегративних курсів, особливо у молодших класах школи; охоплення художньо-естетичним вихованням усіх ланок школи з пріоритетним значенням початкової художньої освіти; поширення міждисциплінарних зв'язків у межах не тільки художньо-естетичного та спорідненого гуманітарного циклів, а й з іншими — так би мовити віддаленими предметами; використання мистецтва і як засобу розвитку спеціальних художніх здібностей та мислення, і як універсального способу стимулювання творчого потенціалу особистості.

1.2. Виховання школярів у процесі опанування мистецьких предметів

Впродовж тривалої історичної еволюції українська школа накопичила значний досвід виховання дітей та юнацтва засобами мистецтва. У педагогічних пошуках сьогодення вчені та вчителі-практики можуть спиратися на традиції українського шкільництва попередніх епох. Ретроспективний аналіз кращих досягнень школи минулого, доробку багатьох поколінь талановитих попередників свідчить, що витоки художньо-естетичного виховання сягають шкіл Київської Русі, де запроваджувався обов'язковий хоровий спів; основоположні принципи та національні особливості педагогіки мистецтва почали формуватися в братських і козацьких школах, колегіумах XVI–XVIII ст., що спричинило розквіт української хорової культури, появу мистецьких шедеврів українського бароко, виникнення оригінального явища «шкільної драми» тощо. У гімназіях та ліцеях XIX ст. гуманітарно-естетичний напрямок виховання збагачувався новими формами занять учнів, поширення набули музично-літературні вечори, інструментальне, зокрема й оркестрове музикування, театральна діяльність тощо. Оригінальним, національно своєрідним навчально-виховним системам видатних представників української педагогіки Г. Сковороди, С. Русової, В. Сухомлинського та ін. характерні кордоцентричні ідеї, домінування емоційно-образних, зокрема художньо-естетичних чинників становлення особистості, єдність інтелектуального, морального та естетичного розвитку учнів. Естетико-виховні традиції української національної школи на сучасному етапі її реформування стають важливими орієнтирами розвитку.

Протягом останніх десятиліть у загальноосвітніх навчальних закладах до обов'язкових мистецьких дисциплін традиційно належали

«Музика» (1–8 кл.) та «Образотворче мистецтво» (1–7 кл.). Предмети з інших видів мистецтв — хореографія, театр, кіно — були відсутні в навчальних планах загальноосвітніх шкіл або вивчалися факультативно (переважно хореографія у початковій школі). У старших класах художньо-естетичне виховання здійснювалося переважно в умовах позаурочної роботи, лише в окремих закладах вводилися факультативи.

Згідно з державними освітніми стандартами початкової та загальної середньої освіти в Україні предмети освітньої галузі «Мистецтво» — «Естетична культура» мають охоплювати всі роки навчання на засадах цілісності, наступності і неперервності:

I. МУЗИЧНЕ (1–8 кл.) ТА ОБРАЗОТВОРЧЕ (1–7 кл.) МИСТЕЦТВО або ІНТЕГРОВАНИЙ КУРС «МИСТЕЦТВО» (1–8 кл.)

II. ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА (9–11 кл.)

III. ЕСТЕТИКА (12 кл.)

Під час проектування стандарту інноваційні зміни в загальній мистецькій освіті спрямовувалися не лише на її екстенсивний розвиток (збільшення годин, уведення нових курсів), а також на інтенсивний — поліхудожній і полікультурний розвиток. Усі змістові лінії державного освітнього стандарту (музична, візуальна, мистецько-синтетична, культурологічна) включають універсальні компоненти: гностичний, аксіологічний, праксеологічний, креативний, комунікативний), пріоритетність яких зумовлюється віковими етапами навчання. Посилюється світоглядно-виховна і культуротворча спрямованість загальної мистецької освіти.

Образотворче мистецтво

Рівень естетичної вихованості школярів визначається цілісністю сприймання ними художніх образів, емоційно-вольовою готовністю до творчої діяльності, спрямованої на відтворення суспільно значимої культури, її світоглядних елементів.

Образотворчим є таке мистецтво, яке різними засобами на площині або просторі створює візуальний образ довкілля чи предметів людського побуту. Образотворче мистецтво надає людині можливість оцінювати красу природи, бачити кольорове та пластичне багатство дійсності, виховує здатність відчувати духовне багатство людини. Саме тому образотворче мистецтво входить до змісту навчально-виховного процесу, сприяючи емоційно-діяльному успадкуванню творчого досвіду минулих поколінь, забезпечуючи сенсорне, емоційно-почуттєве та інтелектуальне виховання дитини.

Предмет «Образотворче мистецтво» має на меті виховання в учнів цілісного сприймання дійсності за художньо-естетичними законами, розвитку зорової культури і творчої уяви, художньо-естетичного сприймання різноманітності виявів цілісної образної картини світу, а також оволодіння різноманітними засобами створення художніх образів. У предметі «Образотворче мистецтво» взаємопов'язані три провідні компоненти — образне бачення світу, мистецтвознавчі знання та відповідні способи образотворчої діяльності.

До основних виховних **завдань** предмету належать:

— ознайомлення учнів з образотворчим мистецтвом як явищем духовної культури;

— розвиток художнього сприймання, здатності отримувати естетичну насолоду від творів образотворчого мистецтва, краси навколишнього світу;

— формування у школярів відчуття і розуміння художніх засобів виразності — колориту, форми, простору, композиції, а також засвоєння художніх технік та мистецької термінології;

— виховання в учнів потреби у самовиявленні, відтворенні художніх образів у власних роботах з використанням різних художніх технік та матеріалів;

— виховання творчої активності, художнього мислення і здібностей з урахуванням вікових особливостей учнів;

— формування в учнів морально-естетичних якостей, працездатності та наполегливості.

У загальноосвітній школі предметна сфера образотворчого мистецтва охоплює:

— **живопис** (пейзаж, портрет, натюрморт, жанрова картина);

— **графіку** (книжкова, силуетна, анімаційна, плакатна, комп'ютерна);

— **скульптуру** (опукла, рельєфна, декоративна, анімалістична, портретна);

— **декоративно-ужиткове мистецтво** (писанкарство, витинанки, кераміка, народні іграшки, розпис, народне малярство).

— частково якості та риси образотворчого мистецтва містять в собі такі специфічні види людської діяльності як **архітектура** та **дизайн**.

Минуле XX сторіччя доповнило сферу образотворчих мистецтв новими факторами художньої творчості: **художньою фотографією** та **комп'ютерною графікою**, які, загалом, можна розглядати в контексті такого виду образотворчого мистецтва, як графіка та у перспективі включати до змісту предмету.

Усі види образотворчого мистецтва розраховані на зорове сприйняття їх людиною, тому інколи їх називають зоровими, або **візуальними**. Напрями художньо-естетичного виховання за допомогою «Образотворчого мистецтва» випливають із специфіки та характерних особливостей самого візуального мистецтва.

На уроках образотворчого мистецтва учні вчаться як сприйманню творів мистецтва, так і самостійному їх творенню. В органічному поєднанні процесів розвитку сприйняття художніх творів та розвитку художніх навичок учнів (малюнок, ліплення, живопис тощо) закладено великий потенціал виховання цілісної особистості, здатної як до емоційного сприймання навколишнього світу, так і до активного, діяльного, творчого і благотворного втручання у цей світ. Отримати естетичну насолоду від твору образотворчого мистецтва можна лише за умови емоційного сприйняття специфічних художніх засобів: лінії, кольору, співвідношення частин та цілого, ритму, форми тощо.

Саме виховання здатності отримувати естетичну насолоду як під час власної художньої творчості, так і під час ознайомлення з творами мистецтва, повинно набути особливого значення в комплексі завдань художньо-естетичного виховання. Картину робить твором не те, ***що*** зображено на ній, а те, ***як*** воно зображено, які барви та інші зображальні засоби використав художник, як він їх поєднав між собою, чи досягнуто гармонії та цілісності. Тому слід відходити від ставлення до твору образотворчого мистецтва лише як до засобу передачі певної інформації (сюжету, розповіді), від орієнтації переважно на раціоналістичне сприймання, яка досі переважає в навчальних закладах.

Виховний потенціал образотворчого мистецтва реалізується через такі компоненти змісту предмета, як сприймання, опанування елементів художньо-образної мови образотворчого мистецтва, художньо-творча діяльність учнів.

Сприймання творів образотворчого мистецтва відбувається під час специфічного процесу споглядання. Він проходить стадії розвитку від первинного одномоментного враження-сприйняття до все глибшого занурення глядачем у власні переживання в контакті з художнім твором. Виховання здатності до самозаглиблення, погляду на світ через призму власної індивідуальності необхідне для повноцінного сприйняття мистецтва.

Твори образотворчого мистецтва зовнішньо нерухомі. Водночас художні образи можуть бути напрочуд динамічними, оскільки образотворчому мистецтву притаманні як зображальні, так і виражальні функції, які взаємозалежні та взаємозумовлені.

Образотворче мистецтво є специфічною формою пізнання навколишнього світу. У процесі художньої діяльності, потяг до якої закладено в глибинах людської психіки, формується художній світогляд. Діапазон його виявлення досить широкий: він охоплює художні традиції, стилі, напрями, жанри, творчі манери окремих митців та індивідуальні художні смаки. Формування та розвиток світогляду є одним з головних завдань художньо-естетичного виховання, яке здійснюється на заняттях із образотворчого мистецтва в процесі ознайомлення учнів з творчістю видатних митців, вивчення української та світової художньої спадщини, оволодіння мистецтвознавчими поняттями, також під час практичної художньої діяльності.

Опанування елементів художньої мови образотворчого мистецтва. Образотворче мистецтво має власні специфічні засоби художньої мови, які відрізняють його від інших видів художньої діяльності людини — музики, хореографії, театральної гри тощо. Більшість із цих засобів спільні для всіх видів образотворчого мистецтва (включно з архітектурою та декоративно-ужитковим мистецтвом). Первинними серед них є лінія, форма, колір. З їх комбінацій утворюється композиція — глобальне мистецьке явище, що охоплює такі поняття, як пропорції, співвідношення частин та цілого, ритм. В основі творів образотворчого мистецтва знаходиться рисунок — лінійна фіксація художнього задуму. Усім видам образотворчого мистецтва властиві такі поняття як пластика, фактура, світлотінь, об'ємність та площинність. Могутній засіб емоційного впливу на людину — колір та пов'язане з ним поняття колориту — становить прерогативу та суть живопису. Без буяння різноманітних насичених кольорів неможливо уявити твори декоративно-ужиткового мистецтва: килими, вишивки, писанки тощо.

Скульптура, як і архітектура, є засобом просторово-художнього формування навколишнього середовища людиною. У школі знайомство з мистецтвом скульптури починається з оволодіння навичками ліплення, які виховують почуття пластичності, вчать об'ємно-просторовому сприйманню дійсності. Крім цього, стимулюють діяльність головного мозку, позитивно впливають на розвиток інтелектуальної сфери людської особистості.

Різноманітна і своєрідна образотворча мова графіки. Саме з оволодіння первинними графічними навичками — лінії, рисунку — починається вивчення основ образотворчого мистецтва в початковій школі. Саме для графіки властиве використання ефекту контрасту чорного та білого кольорів, штриха, розчерку, плями, а також фону паперу (чи іншого матеріалу — основи) як повноправних художніх засобів). У багатьох творах графічного мистецтва використовується своєрідний ефект

певної незавершеності зображення, що надає великі можливості для розвитку фантазії, уяви, асоціативного мислення.

Архітектура справедливо вважається «матір'ю» образотворчих мистецтв. Вона є створеним людиною середовищем власного перебування. Саме в архітектурному просторі можливе здійснення синтезу мистецтв, тобто ідейно-художньої цілісності різних видів мистецтва (переважно архітектури, скульптури та живопису). Для архітектури особливо важливі такі художні засоби як пластичність, монументальність, симетрія та асиметрія, контраст, масштаб. Розповіді про архітектуру на уроках розширюють загальний світогляд учнів, поглиблюють їх знання про художні стилі різних епох та країн, розвивають почуття поваги до людської праці, інтерес до пам'яток культури, розуміння єдності природи та плодів діяльності людини.

Поєднання художності та утилітарності, а також архітектонічність (художнє вираження структури, конструкції) споріднюють архітектуру з декоративно-ужитковим мистецтвом. Це найбільш древній вид художньої творчості. Він органічно пов'язаний з трудовою діяльністю людей, з народними традиціями, обрядами, фольклором, спрямований на естетично-художнє формування побуту. Декоративно-ужитковому мистецтву притаманна різноманітність форм, технологічних засобів та сфер застосування. Головним художнім засобом його є орнамент — візерунок, побудований на ритмічному повторенні різноманітних елементів — геометричних, рослинних, зооморфних, антропоморфних. Ритм, барвистість, органічне взаємопоєднання декору та форми предмета — типові риси творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Практична художньо-творча діяльність. Художньо-творча діяльність, зокрема в галузі декоративно-ужиткового мистецтва, особливо близька дітям молодшого та середнього шкільного віку завдяки своїй різноманітності, доступності, близькості до домашнього середовища, поєднанню красивого й корисного. Вона сприяє вихованню естетичного ставлення до побуту, праці, інших сфер людської життєдіяльності, викликає потребу в естетично-художньому наповненні навколишнього середовища, почуття власного етнічного коріння, єдності з народом та любов до нього, бажання продовжувати народні традиції, дає розуміння глибини цих традицій, єдності матеріальної та духовної культури, пробуджує інтерес до історії, етнографії, фольклору.

Розуміння значення форми, відчуття її відповідності (чи невідповідності) змісту, ідеї твору мистецтва є важливим напрямом художньо-естетичного виховання. Виховання відчуття взаємозв'язку форми та змісту відбувається у процесі виконання на уроках творчих завдань, побудованих за наступною схемою: формування задуму (ідеї твору) — пошук варіантів його втілення (різними засобами) — вибір учнем найбільш вдалого, на його погляд, рішення — колективне обговорення результатів творчих пошуків, обмін думками, ідеями, враженнями.

Інтегративні можливості предмета. Багато елементів художньої мови образотворчого мистецтва властиві іншим видам художньої діяльності: музиці, хореографії, театру, кінематографу. Це композиція, пластика, ритм, зображальність, співвідношення частин та цілого, контрастність, гармонійність чи дисонанс тощо. Така взаємна спорідненість мистецтв забезпечує можливість здійснення інтегрованого підходу до викладання мистецьких дисциплін у школі.

Одним із методів його реалізації може бути використання поняття «композиція» в живописі та музиці. Деяким жанрам живопису та скульптури (історичному, побутовому) притаманна літературна основа, сюжет, розповідність, психологізм, що наближує їх до художньої літератури. Особливо близькою є література до мистецтва графіки. Їх взаємодія знайшла своє вираження в таких напрямах графічного мистецтва як книжкова та газетно-журнальна ілюстрація, плакат. Символічність художньої мови графіки, її поетичність надають можливість для асоціацій не лише з літературою, але й з музично-пісенною творчістю.

Пластичність та просторовість єднають скульптуру з мистецтвом танцю, з хореографією, незважаючи на їх принципову відмінність: відсутність фізичного руху в першому випадку та його необхідність у другому.

Театральне мистецтво важко уявити без декорацій та костюмів — творів образотворчого мистецтва. Вони сприяють розкриттю теми та ідеї вистави, створюють відповідний настрій, викликають певні емоції.

Декоративно-ужиткове мистецтво викликає асоціації з фольклором, народнопісенною творчістю, народним танцем, обрядами, звичаями, побутом. Можливості інтегрованого підходу до вивчення цих сфер життя невичерпні.

Можна відшукати багато паралелей та «точок перетину» між різними видами мистецтва та життєдіяльності людини. Важливо, щоб їх пошуки та використання стали співтворчістю вчителя та учнів, формували особистісно-індивідуальне ставлення до художньої діяльності, виховували розуміння багатогранності життя, полікультурності світового простору.

Музичне мистецтво

Музичне мистецтво є важливим засобом виховання, який сприяє розвитку особистості школяра, осягнення духовних цінностей, накопичених людством, залучення до світової художньої культури. Опанування досягнень світової культури відбувається у процесі активної музичної діяльності учнів, різних способів пізнання музичного мистецтва (а через нього навколишнього світу і себе самого), за допомогою яких здійснюється художньо-естетичний і загальний розвиток особистості.

Завдання художньо-естетичного виховання школярів у процесі навчальної діяльності засобами музичного мистецтва:

— ознайомлення з музичною культурою України, народів світу; формування гуманістичних і демократичних загальнолюдських цінностей, характерних для сучасного громадянина світу;

— формування пізнавального інтересу учнів до музичного мистецтва, потреби у сприйманні творів, ціннісного ставлення до них;

— розвиток творчих здібностей учнів, художньо-образного асоціативного мислення, уяви, фантазії, стимулювання художньо-естетичної діяльності, імпровізації та інтерпретації, виховання здатності до художньо-творчої реалізації та самореалізації особистості;

— оздоровлення організму, формування краси і виразності співу, музично-ритмічних рухів;

— формування соціальних моральних норм, виховання рис колективізму і вмінь спілкування з людьми; усвідомлення своєї індивідуальності, формування позитивних рис характеру.

Кожний вид музичної діяльності має свої специфічні особливості, завдяки яким впливає на розвиток дітей. У процесі сприймання відбувається розвиток почуттєво-емоційної сфери дитини. Простежування динаміки

музичного образу зумовлює формування розумових операцій — порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення. Спів як один із видів виконавської діяльності сприяє розвитку голосового апарату, виробленню правильної постави та дикції дітей. Музично-ритмічна діяльність формує легкість, ритмічність, виразність і красу рухів учнів. Гра на дитячих музичних інструментах активізує музичний слух, пам'ять. Дитяча музична творчість включає інтерпретацію музичних образів і пісенну, танцювальну, інструментальну імпровізації, що задовольняють одну з найважливіших потреб дітей — потребу самовираження.

Наводимо орієнтовний зміст художньо-естетичного виховання учнів у процесі навчання музики, що допускає різні варіанти практичної реалізації, відкриває можливості для роботи вчителів за різними програмами, зокрема й інтегративного спрямування.

Сприймання творів мистецтва. Визначення настрою, характеру музики. Розрізнення висоти, тривалості звуку, динаміки та темпу музики. Сприймання творів української та зарубіжної музики, народної, класичної та сучасної; розпізнавання різних інструментальних і вокальних жанрів, відчуття форми творів, динаміки розвитку музичних образів. Розрізнення за тембром інструментів.

Практична (виконавська) діяльність.

Спів. Точне інтонування звуків, мелодій. Оволодіння правильною співацькою поставою, навичками звукоутворення, дикції, дихання, навичками співу у хорі та ансамблі. Виконання вокальних вправ, народних та дитячих пісень з інструментальним супроводом та без нього.

Гра на музичних інструментах. Гра, елементарний інструментальний супровід пісень на дитячих (трикутник, металофон тощо) та народних (сопілка, бубон та ін.) інструментах.

Музично-ритмічна діяльність. Відтворення ритму музичних фраз, пульсу музики, характеру музики та її виразних особливостей в рухах.

Оволодіння мовою мистецтва. Розуміння основних музичних понять: музичний звук і його властивості (висота, тривалість, динаміка); засоби музичної виразності (мелодія, ритм, темп, лад, гармонія); музичні форми (куплетна, 2-, 3- частинна, рондо, варіації), жанри вокальної (пісня, романс, кантата), інструментальної (симфонія, концерт, соната) та театральної музики (опера, балет, оперета, мюзикл) тощо.

Художня творчість. Ритмічна, вокальна, інструментальна імпровізація. Участь у колективних музичних іграх, інсценізаціях народних обрядів, виконанні фрагментів дитячих опер-казок.

Ритміка і хореографія

Мистецтво хореографії має значні можливості у вихованні школярів, особливо молодшого шкільного віку, оскільки танець, а також пов'язані з ним ігри, вправи з рухами, співом тощо розвивають розумові й фізичні здібності дітей, їхні почуття й творчу фантазію. У вітчизняній практиці художньо-естетичного виховання засобами хореографії накопичено цінний досвід, започаткований класиками вітчизняного хореографічного мистецтва В. Авраменком, В. Верховинцем, П. Вірським. Незважаючи на розуміння науковцями і практиками важливості хореографічного мистецтва у розвитку особистості дитини, у системі естетичного виховання воно недооцінюється, тому предмет «Хореографія» не набув статусу базової дисципліни інваріантної частини навчального плану в загальноосвітній школі і викладається за рахунок варіативної частини — як **предмет за ви-**

бором. Елементи ритміки та хореографії застосовуються на уроках фізичного виховання, музичного мистецтва, у позаурочній діяльності учнів.

Завдяки участі в музичних іграх, танцях учні мають чудову можливість доторкнутися до джерел українського народного мистецтва, а також традицій народів світу. Танцювальний етнографічний матеріал, що є зразком норм поведінки, музичної та хореографічної культури українського народу, сприяє розвитку національної свідомості, патріотичних почуттів. Різноманітні ігри, лічилки, казки, пісні, що залучають дітей до фольклору, — це доступна й цікава форма навчання і виховання. Інтелектуальний розвиток дитини відбувається завдяки пізнавальному потенціалу танців, їх глибокому смисловому навантаженню.

Рухливі музичні ігри, що домінують у процесі хореографічного навчання в початковій школі, є відтворенням уявних дій і передбачають перевтілення учасників у певні образи. І в цьому виявляється соціальне значення хореографічного виховання, яке сприяє більш швидкому пізнанню та оволодінню побутовими і трудовими навичками, необхідними у повсякденному житті, професійній сфері.

Складнощі екологічного і економічного характеру в нашій країні вплинули на загальний стан здоров'я школярів, що зумовило низький рівень їхнього фізичного розвитку. Рухова діяльність є необхідною, оскільки рухи всіляко зміцнюють організм. Задоволення від ігор та вправ супроводжуються значними фізіологічними змінами в організмі, поліпшенням дихання, кровообігу, серцево-судинної системи. Ритмічні танці збуджують нервову систему і пов'язані з інтелектуальними та вольовими процесами. Ритмічно-хореографічні заняття сприяють корекції фігури, постави, розвитку фізичних якостей учнів. За допомогою ритмічних вправ можна корегувати фізичні недоліки й психічні вади (перевтомлення, мускульну в'ялість, надмірне збудження, викривлення хребта та ін.). Важливим елементом хореографічного навчання є виконання рухів під музику, завдяки чому рухи набувають таких якостей, як легкість, пружність, пластичність, точність.

Значна виховна роль хореографічної діяльності полягає у її впливові на моральну сферу особистості дитини: на заняттях опановуються нові принципи, правила, норми поведінки, формується моральне обличчя учня. Заняття з хореографії допомагають позитивному вирішенню проблеми адаптації першокласників до шкільного життя. Чіткість, злагодженість і гармонія рухів сприяє вихованню позитивних рис характеру.

Процес хореографічного виховання добре впливає на подолання труднощів у стосунках між хлопчиками і дівчатками, основи яких закладаються в початковій школі. Сумісне виконання танців, зокрема парних, участь у масових іграх і забавах вчить доброзичливому та уважному ставленню один до одного, формує риси гуманності, людяності, виявлення найкращих рис характеру. Емоційно забарвлена музика, різноманітність видів танців зацікавлюють і приваблюють учнів шкільного віку. Практичне оволодіння хореографічними навичками сприяє розвитку творчої активності, фантазії та уяви, здібності до імпровізації.

Таким чином, виховні можливості хореографічного мистецтва визначають його вплив на основні сфери розвитку особистості — світоглядної, морально-етичної, інтелектуальної, емоційно-почуттєвої, комунікативної та ін.

За традиційного підходу хореографія розглядалася у системі освіти як заняття з ритмічно-рухової підготовки, оволодіння танцями. У сучасних умовах шкільної освіти, спрямованої на розвиток особистості

дитини, хореографія розглядається з позицій культурологічного підходу, що дозволяє накреслити **напрями** роботи у цій галузі.

По-перше, враховуючи синтетичність хореографічного мистецтва, намітити зони перетину хореографії з іншими предметами, зокрема й художньо-естетичного циклу, що дозволяє хореографії, як одному із засобів виховання, органічно входити у загальну систему виховання школяра. Такий напрям *зовнішньої інтеграції* дозволяє через хореографічне мистецтво долучатися до різних галузей знань — художньо-естетичних, гуманітарних, технічних тощо і, навпаки, у процесі вивчення цих предметів краще усвідомлювати особливість хореографічного мистецтва.

По-друге, специфічність і різноманіття видів і жанрів хореографії дає можливість учням здійснювати *внутрішню інтеграцію* через діалог танцювальних мов різних народів, жанрів хореографічного мистецтва, митців і учасників хореографічних дійств.

Навчально-виховні **завданнями** художньо-естетичного виховання школярів засобами хореографії у навчальній діяльності є:

- ознайомлення з елементами культури (історичними, географічними фактами, середовищем, звичаями, традиціями) народів України, світу; формування гуманістичних і демократичних загальнолюдських цінностей, характерних для сучасного громадянина світу;

- формування пізнавального інтересу до мистецтва, зокрема музичного і хореографічного, виховання потреби у сприйманні й інтерпретації музичних творів і хореографічних вистав;

- оздоровлення організму, корекція фізичних вад і психологічних відхилень, розвиток фізичних якостей — сили, рухливості, вимогливості, легкості, спритності та ін., формування краси і виразності виконання рухів та танців (естетика рухів), що все разом становить культуру рухів;

- розвиток творчих здібностей учнів, мотивації, художньо-образного асоціативного мислення, уяви, фантазії, формування досвіду активної художньо-естетичної діяльності, стимулювання проявів імпровізації;

- формування соціальних норм, правил поведінки, ознайомлення з шкільним режимом і вимогами навчальної діяльності; виховання рис колективізму, формування умінь корпоративної діяльності і спілкування, усвідомлення своєї індивідуальності; формування позитивних рис характеру — наполегливості, вимогливості, терпіння, поваги, доброзичливості, порядності тощо; формування основ позитивного ставлення до людей протилежної статі, вмінь спілкування з ними.

Реалізація виховних завдань відбувається через зміст художньо-естетичного виховання засобами хореографії. Наводимо **орієнтовні розділи змісту**, що дають уявлення про хореографічну роботу в цілому та її складові компоненти.

Ритміка. Сприймання музичних творів з елементами інтерпретації. Вираження рухами характеру і настрою музики. Відтворення рухами основних засобів музичної виразності (ритм, темп, динаміка), форми і жанрів музичних творів. Виконання ритмічних рухів руками, ногами, головою, тулубом. Оволодіння різними видами бігу, стрибків тощо. Участь у музично-ритмічних іграх, виконання вправ.

Пропедевтична хореографічна підготовка. Виконання вправ, (позиції рук, ніг, корпуса, присідання). Оволодіння колективно-порядковими вправами (марш на місці, перебудови в коло, колони, шеренги, в пари, лінії тощо; повороти вправо, вліво, на 90 і 180 градусів; вправи з різними предметами).

Танці. Сприймання з елементами інтерпретації танців світу і України. Сприймання і розпізнавання танців різних жанрів, епох: історико-побутових, народних, бальних, сучасних. Відтворення елементів танців (танцювальних кроків, положень корпуса, рук, голови).

Художньо-творча діяльність. Пластичні імпровізації на задану і вільну теми (тварини, птахи, люди). Участь у колективних музично-хореографічних іграх, постановках, інсценізаціях фрагментів народних обрядів, дитячих опер-казок.

3. Виховний потенціал інтегрованих курсів

Реалізація цілісного підходу до художньо-естетичної освіти та виховання в умовах особистісно-розвивальної парадигми передбачає поряд із застосуванням традиційного монопредметного викладання окремих видів мистецтва пошук шляхів внутрішньої галузевої інтеграції в межах циклу художньо-естетичних дисциплін, а також прогнозування міжгалузевих зв'язків у шкільній освіті загалом.

Ідеї взаємодії, комплексу, синтезу мистецтв, міжпредметних зв'язків, інтегрованих курсів, емпірично впроваджувалися і продовжують впроваджуватися вчителями в шкільну практику. Узагальнення традицій вітчизняного шкільництва, передового педагогічного досвіду, світових тенденцій, науково-педагогічних джерел дають підстави для теоретичного обґрунтування змісту **поліхудожнього** виховання на основі **поліцентричної інтеграції** мистецьких знань. Поліхудожнє виховання може здійснюватися засобами окремих мистецьких предметів, які вивчаються лінійно (послідовно по класах) або паралельно. Принцип поліцентризму передбачає взаємопроникнення художніх знань шляхом інтегрування елементів окремих видів мистецтва (щонайперше домінантних — музичного та образотворчого) в єдиному курсі. Інтеграція не просто здатна змінювати якісні параметри змісту як цілого, а й стимулювати появу нового знання, яке не завжди забезпечується відокремленим засвоєнням цих елементів (відбувається своєрідний перехід кількості в якість). Тому на відміну від монопредметного викладання мистецтва інтегровані курси мають додаткові резерви для духовно-світоглядної та емоційно-естетичної наповненості завдяки інтегративним технологіям, які здатні кількісно збільшувати та якісно збагачувати діапазон порівнянь, аналогій, стимулювати виникнення явища синестезії, більш широких художньо-естетичних узагальнень. Інтегративність змісту детермінує перебудову процесу навчання, організаційних засад педагогічної взаємодії вчителя та учнів, систему засобів виховання. Таким чином, *змістова інтеграція* стимулює *процесуально-виховну інтеграцію.*

Інтегративні технології можна умовно поділити на три групи (за провідним інтегрантом або декількома визначальними):

— *духовно-світоглядний* вид інтеграції, що здійснюється на основі спільного для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з відображенням у мистецтві різних аспектів життя;

— *естетико-мистецтвознавчий* вид інтеграції, що забезпечується введенням споріднених для різних видів мистецтв понять і категорій — естетичних, художньо-мовних, жанрових тощо;

— *комплексний* вид інтеграції, що передбачає одночасне поєднання декількох видів інтеграції, провідних інтегрантів із двох попередніх груп або ще й із додаванням до них інших різновидів.

Зазначені види інтеграції, що реалізуються через систему творчих завдань інтегративного типу, передбачають активізацію міжсенсорних образ-

них асоціацій учнів як у процесі сприймання, так і у перебігу художньо-творчої діяльності. З-поміж них, наприклад, можуть бути такі: передати характер руху мелодії лініями, добрати відповідну музичним образам-настроям твору кольорову гаму в живописних композиціях; створити музичні образи (інтонації, ритми, «звукові плями»), які б характеризували героїв казки чи оповідання або малюнки, що передають ідеї або настрої віршів; проілюструвати фрагменти літературних або музичних творів, намалювати ескізи декорацій та костюмів до театральної вистави тощо.

Образно-тематичний принцип поєднання змістових елементів — це найдоступніший для учнів загальноосвітньої школи принцип об'єднання різних видів мистецтв у змісті та технологіях навчання і виховання. Технологічне забезпечення тематичної інтеграції, що втілює певну духовно-світоглядну ідею, досягається шляхом зіставлення і порівняння художніх образів (одномодальних та різномодальних), а також додаткового вербального емоційно-естетичного та етичного підсилення основної ідеї засобами мистецтва слова та театралізації (діалоги з уявними героями, пластичні імпровізації, інсценізації тощо).

Естетико-мистецтвознавча інтеграція є досить складною з огляду на обмеженість мистецького досвіду і недостатньо сформований художньо-естетичний тезаурус учнів загальноосвітньої школи. Тому основою технології цього типу мають стати емоційно-образні аналогії, що розкривають сутність мистецтвознавчих та естетичних понять і категорій, а не їх вербальне засвоєння, раціональне усвідомлення і запам'ятовування.

Таким чином, інтегровані курси створюють оптимальні можливості для активізації міжсенсорної взаємодії, отже, сприяють збагаченню емоційно-почуттєвої сфери, уяви, фантазії, розвитку цілісного художнього мислення.

Мистецтво

Основою проектування змісту інтегрованого курсу «Мистецтво» є положення щодо провідної ролі світоглядно-виховних орієнтацій у загальній мистецькій освіті. Мета вивчення мистецтва у загальноосвітній школі дещо відрізняється від мети навчання у спеціалізованих мистецьких закладах і полягає у вихованні у дітей щонайперше світоглядних уявлень, художньо-образного мислення. Засвоєння учнями елементів мови мистецтв, форм, жанрів, стилів, а також опанування ними суто технічних параметрів художньої діяльності є необхідним засобом, інструментом духовного осягнення змісту мистецьких цінностей, але не самоціль.

Духовно-світоглядна спорідненість тем і образів різних видів мистецтв — вербальних, візуальних, звуко-інтонаційних, синтетичних, які різними мовними засобами відбивають універсалізм світосприймання людини, зумовлюють логіку об'єднання матеріалу в блоки в межах навчального року, семестру тощо.

Поліцентрична інтеграція передбачає виділення не однієї, а двох рівноцінних змістових ліній, наприклад, «Музика» (1 год.) та «Образотворче мистецтво» (1 год.), які органічно поєднуються в тематичний цикл на основі загальної духовно-світоглядної орієнтації. У двокомпонентну модель інтегруються елементи синтетичних мистецтв (хореографія, театр, кіно).

Спільними для всіх видів мистецтв є відображення закономірностей людського буття в художніх образах, універсальність естетичного сприйняття світу та художнього мислення, яке відрізняється лише мовними

засобами. Ставлення особистості до себе, до інших людей, до соціуму, до світу, до культури — провідні духовно-світоглядні цінності — стають базовими у моделюванні змісту загальної художньої освіти, засадничими у виховному процесі.

Ефективному опануванню специфіки художньо-образної мови кожного з видів мистецтва, з одного боку, і розумінню його поліфонічної цілісності, з іншого, сприяє також інтеграція елементів змісту на основі єдності універсальних художньо-естетичних категорій — «ритм», «контраст», «симетрія», «композиція», «розвиток» тощо. Такий тип інтеграції поряд із тематичною доцільно використовувати у процесі розробки конкретних інтегрованих уроків.

Якщо у початковій поліхудожній освіті з домінантою синкретичних форм творчості у процесі усвідомлення своєрідності і водночас спорідненості художніх мов різних видів мистецтв збагачується індивідуальний естетичний досвід, закладається фундамент художнього мислення учнів, то у середніх класах відбувається поглиблене пізнання специфіки мистецтв на матеріалі широкого спектру художніх зразків різних епох, стилів, жанрів, форм, технік. Опанування мистецтва в основній школі доцільно здійснювати за часо-просторовими культурологічними контурами.

Виховний потенціал інтегрованого курсу «Мистецтво» реалізується, насамперед, через художньо-тематичний зміст, високохудожні твори українського і зарубіжного мистецтва, використання яких у навчальному процесі сприяє вирішенню завдань морально-естетичного, національно-патріотичного, громадянського виховання.

Художня культура

На завершальному етапі художньої освіти в школі культурологічний аспект опанування мистецтв стає провідним. Базовий курс «Художня культура», що, згідно з освітнім стандартом, вводиться у загальноосвітніх навчальних закладах, починаючи з 9-го класу і продовжується у всіх, без винятку, профілях старшої школи (10–11 кл.), набуває значення *узагальнюючого* щодо вивчення циклу мистецтв у середній школі.

Конструювання різних моделей організації змісту курсів з художньої культури можливе на засадах синтезу словесної, музичної, візуальної та інших видів художньої творчості. Основою традиційної побудови часто стає тріада «слово — звук — колір» як специфічна форма буття різних типів культури, які послідовно проходять через історично зумовлені «архетипи». Сучасне збагачення пізнавальних і виховних можливостей мистецької освіти передбачає введення обов'язкового компоненту кіномистецтва.

Структурування матеріалу можливе на історико-хронологічній (художньо-стильовій) основі, з поділом на дві частини — українську і зарубіжну культуру або без такого поділу; циклічно (культура різних цивілізацій), за «принцип культурних регіонів». Останній варіант базується на прийнятому ЮНЕСКО поділі культури на такі регіони: європейський, арабо-мусульманський, африканський, індійський, далекосхідний, американський — північноамериканський та латиноамериканський. Компаративний підхід («Україна — Європа», «Україна — світ») уможливлює посилення виховного потенціалу курсу художньої культури завдяки впровадженню полікультурної складової й одночасного збереження національних пріоритетів. Наріжною ідеєю стає акцент не на тому, що ***роз'єднує***, а на тому, що ***об'єднує*** різні культури в глобалізованому світі, це зумовлює органіку етнонаціональної серцевини й полікультурного контексту: через ціннісний вплив мистецтва ефективніше відбувається і національно-культурна ідентифікація особи, і діалог культур.

Естетика

Курс **«Естетика»**, який викладатиметься у 12-х класах гуманітарно-естетичних профілів, можна вважати своєрідною художньо-світоглядною кодою шкільної мистецької освіти. **Мета** курсу — узагальнення знань та уявлень учнів, які вони здобули, вивчаючи мистецтво і художню культуру в школі, залучення їх до пізнання естетичних закономірностей дійсності та мистецтва в контексті філософського дискурсу, зокрема через усвідомлення структурних компонентів естетичної свідомості («естетичне чуття», «смак», «ідеал»), основних естетичних категорій («прекрасне», «піднесене», «трагічне», «комічне», «потворне» тощо). Естетичні поняття мають тісно взаємодіяти з елементами знань із філософії, культурології, етики, мистецтвознавства. Водночас саме цей навчальний предмет сприятиме розумінню випускниками загальноосвітніх шкіл ролі людських почуттів у сприйманні будь-яких предметів і явищ навколишнього світу. «Естетика» сприятиме формуванню емоційної та пізнавальної сфер, національного менталітету і вітального досвіду особистості.

Провідною проблематикою курсу «Естетика» мають стати не тільки і не стільки історико-теоретичні знання, скільки розуміння значення естетичних аспектів життєтворчості, включення кожного з учнів у процес **естетизації** середовища і **гармонізації** буття. Спектр проблем «живої естетики» має охоплювати естетичні аспекти природи, виробництва, духовного і фізичного світу людини, її зовнішніх і внутрішніх характеристик, мислення, мовлення, поведінки, взаємин, спілкування, а також побуту, спорту, дозвілля, різноманітних видів трудової і творчої діяльності. За умов такого входження у світ «живої естетики» курс долатиме межі суто інформативно-пізнавальної орієнтації, розширюватимуться його форми, збагачуватимуться методичний апарат і система творчих завдань. Ці прикладні акценти дадуть змогу старшокласникам сприймати й оцінювати життя з широких світоглядних і морально-етичних позицій.

Отже, опанування старшокласниками естетичних знань сприятиме підвищенню культуротворчого потенціалу шкільної освіти.

4. Міжгалузеві зв'язки

Необхідно підкреслити важливе методологічне положення, яке виникає у зв'язку з розширенням дисциплінарного поля освітньої галузі «Мистецтво — Естетична культура» (в плані горизонтальних і вертикальних координат): ефективність художньо-естетичної освіти та виховання залежатиме не тільки від якості викладання кожного окремого предмета циклу, а, насамперед, від *взаємозв'язку* та *взаємоузгодженості* між усіма предметами й курсами, які входять до інваріантної та варіативної частин. Обґрунтування предметно-інтегративної моделі шкільної мистецької освіти, яка реалізується через державні освітні стандарти і комплекс предметних навчальних програм, передбачає здійснення гнучких зв'язків не тільки між предметами та курсами в межах галузі, а й широких міжгалузевих зв'язків, що дає змогу наблизити зміст художньо-естетичного виховання до реального статусу культури і сучасному інформативному суспільстві епохи глобалізації. Процес художньо-естетичного виховання не може обмежуватися

лише вивченням дисциплін освітньої галузі «Мистецтво — Естетична культура», він поширюється і на інші види навчальної діяльності школярів. Мистецтво має можливості перетину з усіма освітніми галузями: «Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Математика», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура».

Усі види мистецтва тісно пов'язані з літературою (пісенний фольклор, театральні постановки та екранізації української та зарубіжної літературної класики), історією (епічні музично-словесні жанри, живописні та скульптурні портрети видатних людей минулого та сучасності; пам'ятники та архітектурні споруди минулих епох), народознавством (фольклор, декоративно-ужиткове мистецтво). Доцільно розширювати сферу художньо-естетичного виховання на уроках природознавства (анімалістичний та пейзажний жанри живопису, пасторальна музика), математики (краса і гармонія геометричних форм), фізики (акустичні закономірності звуків у музичному мистецтві, природа кольору і світла в образотворчому мистецтві) тощо. Творче застосування різних мистецьких засобів на уроках з різних навчальних дисциплін сприятиме розширенню світогляду учнів і розвитку їхнього інтелекту за рахунок співставлень і усвідомлення найрізноманітніших зв'язків; такі широкі паралелі та асоціації сприятимуть вихованню естетико-екологічної свідомості, почуття патріотизму, громадянської позиції.

Інтегративна спрямованість програми художньо-естетичного виховання учнів у навчальній діяльності має на меті формування цілісного художнього образу світу особистості як невід'ємної частини загальної картини світу. У сучасній науці існують різні холістичні вчення, філософські теорії, що намагаються поєднати «все у всьому», знайти універсальні моделі цілісності знань, обґрунтувати своєрідні освітньо-виховні метатеорії. Ідеї синергетики здатні «примирити» різні погляди, часом полярні й несумісні. Провідне положення синергетики полягає в тому, що неупорядкованість є не тимчасовим явищем, яке треба подолати як недолік, а нормальним станом природних, соціальних, психологічних явищ і процесів. Аналогічно не можна абсолютизувати будь-яку модель інтеграції знань і взагалі перебільшувати її значущість, адже самоорганізація хаосу знань — справа не тільки систематизованих курсів і цілеспрямованих педагогічних зусиль загалом, а й справа особистості учня, якому вчитель допомагає «подолати хаос у собі». Виховна сила мистецтва полягає в тому, що воно не тільки дає можливість засвоєння унікальних надбань людства, цінностей багатьох поколінь, а, щонайперше, сприяє створенню власного духовного світу.

Розділ ІІ
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Загальні положення

Мистецтво набирає дедалі вагомішого значення для всебічного розвитку особистості у позанавчальній діяльності.

Метою художньо-естетичного виховання учнів у позаурочній діяльності є засвоєння цінностей, формування ціннісного ставлення до світу, здатності сприймати й примножувати художні цінності у сфері дозвілля. Щоб формувати духовну культуру учнів, недостатньо забезпечення умов для опанування системою знань і вмінь, включення в художню діяльність, необхідно виховувати ціннісне ставлення до мистецтва через власний емоційно забарвлений досвід. Змістом цього досвіду виступає:

- сукупність потреб соціокультурного характеру, спрямованих на соціально значущі об'єкти та види діяльності;
- здатність до відчуття широкої палітри емоцій, до морально-естетичних переживань, до вияву емоцій різної інтенсивності у відповідності з суспільною системою цінностей та ідеалів.

Емоційна сфера не залежить від знань, хоча й передбачає їх, адже без мінімальних знань про художній твір ставлення до нього не виникає. Чим щиріша, природніша сила радості, захоплення, печалі, що охоплює школярів під час спілкування з художніми цінностями, тим ближче вони до засвоєння емоційного досвіду.

Сказане передбачає істотні зміни в традиційній практиці позаурочної виховної роботи. Її нерегламентований, неформальний характер потребує і неформальних методів впливу, пошуку й об'єднання в систему формуючих ситуацій, в яких активною ланкою виступає спільна творчість педагога і школяра. Ні виховний вплив, ні окремий педагогічний захід, а педагогічна взаємодія в комунікативному полі мистецтва. Адже для формування цінностей особистості є лише один шлях — духовне спілкування людей. І сила мистецтва виявляється в тому, що воно входить у сферу спілкування людей, доповнюючи в ній реальне спілкування індивідуумів.

Для забезпечення «поля» спілкування необхідний ретельний аналіз існуючих і підключення нових факторів:

- моделювання процесу виховання засобами мистецтва у конкретній школі;
- повноцінне використання художньо-естетичного середовища, яке відповідало б цілям формуючого впливу;
- організація спілкування школярів у ньому з широким спектром варіативності видів та змісту діяльності, що зумовлюють співіснування і взаємодію середовища й особистості.

Специфіка художньо-естетичного виховання у позаурочний час дозволяє виділити його провідні **функції** і розглянути їх у двох площинах: з боку соціальних та особистісних потреб.

Найважливішою з погляду реалізації соціальних потреб є *функція естетичної соціалізації* — забезпечення безперервного розвитку учнів, залучення їх до активного процесу оволодіння художніми цінностями.

Перетинаючись із попередньою, функції, детерміновані потребами й інтересами особистості, мають низку специфічних особливостей, що дозволяє їх виділити в самостійну групу.

Рекреаційна функція — забезпечення доречного, емоційно привабливого дозвілля, регенерації і спілкування учнів в одночасному процесі їхнього особистісного розвитку. Різноманітність і насиченість видів діяльності, а отже, й ролей, виконують стосовно школяра роль стимулятора його самодіяльності, самовираження, самовиховання. Через цю діяльність відбувається розширення духовного світу індивіда в дусі гуманістичних ідеалів і цілей, згуртування школярів навколо дозвіллєвих інтересів, динамізація художньо-естетичних потреб особистості.

Компенсаторна функція — надолуження прогалин у художній освіті, забезпечення творчого зростання й активності особистості. Водночас вона поєднує естетичне виховання з моральним і світоглядним розвитком особистості, з формуванням її потенційної готовності до створення художніх цінностей.

До цієї функції дуже щільно примикає *релаксаційна функція*, що робить акцент на розвагах, відповідно до можливостей художньо-естетичної діяльності учнів.

Надзвичайно важлива в особистісному відношенні *ціннісно-орієнтаційна функція*, яка допомагає шукати і знаходити життєві орієнтири, естетичні ідеали, що мають силу наочного прикладу і зразка вдосконалення та змін у власному розумінні образу світу.

Регулятивна функція — переведення цінностей і норм художньої культури в план поведінки особистості та регуляція навчальної та дозвіллєвої сфер життєдіяльності.

Художньо-естетичне виховання учнів у позаурочний час здійснюється на **загальних принципах**, які лежать в основі педагогіки дозвілля:

- *особистісно-орієнтований підхід*, що виходить із самоцінності особистості, її духовності та суверенності, передбачає, що його реалізація має ґрунтуватися на діалогічній основі, що визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників виховного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію;
- *принцип дієвості, активності і самостійності школярів* передбачає розвиток самостійності мислення, критичності щодо потоку художньої інформації, творчості у позаурочній діяльності;
- *принцип соціокультурної адекватності, багатоманітності і варіативності* спрямовує на створення варіативних програм художньо-естетичного виховання у позаурочний час для різних типів шкіл з урахуванням локальної специфіки та можливостей;
- *принцип безперервності і послідовності* передбачає, що процес прилучення до мистецтва і розвитку естетичної свідомості, естетичного ставлення до нього здійснюватиметься (з орієнтацією на вікові особливості, рівень розвитку, потреби та інтереси учнів) поступово, поетапно збагачуючи здатність художньо-естетичного сприйняття явищ різних мистецтв, потребу творчого самовираження й особистої участі в естетичному перетворенні навколишнього життя.

2.2. Створення художньо-естетичного середовища

Художньо-естетичне середовище ми розглядаємо як діяльнісну основу та стійку сукупність наявних культурних цінностей; воно, з одного боку, вбирає в себе предметну сферу, певним чином організовані предметні результати художньо-творчої діяльності, а з другого, — форми відносин людей із реаліями культури, естетичного оточення.

Школа в сучасних умовах повинна виконувати місію педагогізації художньо-естетичного середовища, а саме:

- вивчати та враховувати соціокультурні потреби учнівської молоді, різні типи її ставлення до мистецтва, художні інтереси, а також можливості інститутів сфери дозвілля;
- визначати конкретні виховні програми, організовувати діяльність школярів у сфері мистецтва;
- об'єднувати зусилля педагогів, працівників концертних організацій, театрів, кінотеатрів, музеїв, народних майстрів, батьків для реалізації накреслених цілей;
- встановлювати контакти безпосередньо з тими людьми, які залучаються до розв'язання виховних проблем;
- здійснювати самоаналіз і самооцінку власної діяльності, своїх можливостей у досягненні поставлених цілей, пов'язаних із задоволенням художньо-естетичних потреб та інтересів.

Якість художньо-естетичного середовища дає змогу посилити виразність культурної комунікації за рахунок локальних мистецьких реалій, орієнтуючи учнів не на механічне запам'ятовування інформації, а на активне творче засвоєння мистецтва рідного краю; воно має стимулювати ***самоусвідомлення*** (розуміння себе у широких соціальних зв'язках і відносинах), ***самопроектування*** (постановку перед собою певних цілей); ***самореалізацію*** в різних видах художньої діяльності.

У зв'язку з цим, активізація позаурочної виховної практики пов'язується з повноцінним використанням **краєзнавчого підходу**, розширенням і збагаченням виховного простору в мікросоціумі.

Краєзнавчий підхід передбачає опанування культури та мистецтва рідного краю з максимальним використанням виховного потенціалу художньо-естетичного середовища та включає залучення до цінностей українського та зарубіжного мистецтва, народного та професійного (академічного), духовної та світської культури, кращих зразків сучасної молодіжної субкультури. Водночас етнохудожній напрям стає домінуючим у межах шкільного краєзнавства.

Пам'ятки народного мистецтва зазвичай використовуються лише з наочно-ілюстративною метою, а не як тип художньої творчості, що об'єднує у собі матеріальне виробництво і духовну культуру. Ознайомлення з матеріальною спадщиною минулого дозволяє учням глибше зрозуміти духовний, естетичний світ тих, хто жив і творив до нас, конкретно уявити спосіб життя, думки людей, систему цінностей попередніх епох. В основі такого підходу лежить розуміння непорушної єдності образу (зразка художньої творчості та світосприймання її автора — народу) та зв'язків цього образу з природою, побутом, працею, історією і національними традиціями.

2.3. Зміст художньо-естетичного виховання

Зміст художньо-естетичного виховання школярів у позаурочний час має спрямовуватися на узгодження системи цінностей суспільства, комплексу функцій мистецтва у формуванні духовного світу особистості з можливостями їх сприймання кожним індивідом у процесі інтерпретації. Організаційна регламентованість позаурочних виховних заходів у сфері мистецтва та залежність учнів від неї суперечить зростаючим устремлінням школярів, особливо підліткового та юнацького віку до художньої самореалізації, вільної атмосфери спілкування під час дозвіллєвої діяльності.

Школа має забезпечити умови вибору різноманітних видів художньо-естетичної діяльності учнів, перетворення дозвілля у фактор особистісного творчого розвитку за допомогою духовного потенціалу різних видів мистецтв, використання активних форм різного характеру, спрямованих на самовираження та самоствердження засобами музики, образотворчого мистецтва, театру, хореографії, кіно тощо. Світоглядна орієнтація позаурочної виховної роботи зумовлюється роллю мистецтва в соціалізації особистості та формуванні духовності, акцентуванням загальнолюдських гуманістичних цінностей, художнього осмислення естетичних параметрів буття та емоційного реагування на багатобарвні життєві прояви.

Кожен вид художньої діяльності — сприймання та інтерпретація, художньо-практична, соціокультурна діяльність — відрізняються один від одного за способом дії і за характером впливу на школярів, в кожному з них вирішуються як загальні, так і специфічні виховні завдання.

Організація діяльності учнів зі сприймання та інтерпретації мистецтва передбачає:

- орієнтацію на розширення предметного поля народного та професійного мистецтва, в яке включається особистість, на виявлення, розкриття, поглиблення її художніх інтересів і потреб, розвиток здібностей і нахилів, ненав'язливий характер педагогічних впливів;
- домінування можливостей, що розвивають не тільки пасивне сприйняття мистецтва, а й дослідницький пошук, творчу ініціативу, самостійність, критичність;
- гуманістичну і комунікативну спрямованість педагогічних дій, що висувають на перший план морально-естетичні, емоційні аспекти виховання школярів, формування навичок спілкування з творами мистецтва;

Реалізація цього підходу включає такі завдання:

- сприяти розвитку художніх інтересів та потреб учнів;

- стимулювати не просто емоційні реакції дітей, а й естетичні почуття (радість від сприйняття духовної краси, майстерності художника тощо);

- розширювати уявлення дітей про види і жанри мистецтва, (музичного, театрального, образотворчого), про напрями народного мистецтва (народна архітектура, різьблення по дереву, художня обробка металу, кістки, шкіри, декоративний розпис тощо), витоки оберегової символіки (вишивка, ткацтво, гончарство, писанкарство тощо);

- розвивати усвідомлене естетичне сприйняття, здатність осмислювати художні засоби мистецтва;

- розвивати вміння виражати власні художні враження, використовуючи асоціативно-образні порівняння та давати самостійну, естетичну оцінку творам мистецтва різних епох і стилів;.

- залучати учнів до інтерпретації художніх творів, створювати проблемно-пошукові ситуації, що вимагають розв'язання творчих (колективних, групових, індивідуальних) завдань.

Спілкування із справжніми творами мистецтва не повинно зводитися до простого накопичення художніх знань, його необхідно співвідносити з багатством діяльнісних проявів особистості.

Художньо-практична діяльність пов'язана з реалізацією цільової установки виховання — пробудження творчого начала в кожному учневі, формування художньо-творчих здібностей.

До найважливіших факторів, що визначають здатність до творчості, належать уява і фантазія; функції стимулятора цього процесу виконують емоції. Перехід від репродуктивної художньої діяльності, в якій, безумовно, присутні елементи творчості, до самостійної творчості може здійснюватися лише за умови досить високого розвитку захопленості мистецтвом, насолоди художніми цінностями.

Тому необхідно перенести акценти з набуття школярами певної суми технологічних умінь і навичок на стимулювання їхньої творчої активності. Це веде до оновлення форм і методів виховання, до зміни педагогічних технологій, які мають бути спрямовані на самонавчання, художньо-творче самовираження школярів.

Перспектива вбачається в переході на індивідуалізовану, самостійну творчість, в якій досить повно й яскраво виявилося б власне естетичне бачення, саморозвиток кожного школяра. Сучасна виховна практика має повною мірою створювати належні умови для гармонійного розвитку особистості, надавати учням можливість оволодіння багатоманітними видами художньо-естетичної діяльності у їх єдності та взаємозбагаченні.

Завданнями організації художньо-практичної діяльності є:

- стимулювання самостійного вибору школярами напрямів і форм, які найбільш відповідають їх потребам у художньо-творчому самовизначенні;
- включення до художньої діяльності всіх учнів, з урахуванням динаміки змін їхніх інтересів і потреб, індивідуальних здібностей кожного;
- забезпечення відповідності педагогічних умов вимогам розвитку художньо-творчої активності учнів.

Комунікативна функція мистецтва дає змогу вписати його в динаміку культури, програмуючи процеси соціалізації особистості. Тому сенс ***соціокультурної діяльності*** полягає не просто в залученні учнів до діяльності з виявлення, збирання, зберігання і поширення художніх цінностей, а в тому, щоб викликати в них ініціативу, творчість, екологічне ставлення до художньої спадщини, осмислення своєї відповідальності перед майбутнім за збереження художніх цінностей минулого і сьогодення, формування особистості як спадкоємця і суб'єкта культури.

Доцільно змінити виховну, соціокультурну практику з демонстраційно-концертної спрямованості на сферу спілкування, відновлення напівзабутих чи майже втрачених творів української культури, зокрема народних звичаїв, обрядів, уведення їх в ужиток на засадах тривалого й активного спілкування з носіями цього мистецтва.

Розширення меж соціокультурної діяльності школярів передбачає вирішення таких *завдань*:

- формування вдумливого, відповідального ставлення школярів до проблем виявлення, оцінки і збереження художніх цінностей, що відбивають сукупний досвід людської діяльності;
- роз'яснення сутності та гуманістичного змісту народних традицій, синтезу із сучасністю;
- об'єднання представників різних поколінь (учнів, батьків) в організації художньо-естетичної діяльності, залучення родоводів, родинних зв'язків та стосунків до орбіти діалогу з мистецтвом.
- активізацію енергетики поведінкового самовираження школярів у художній сфері.

2.4. Методи організації позаурочної діяльності учнів у сфері мистецтва

Організація виховання як творчого процесу передбачає ставлення вихователя до учня як до особистості. Тому провідним методом художньо-естетичного виховання у позаурочний час виступає **метод творчого діалогу**, коли вчитель і учень спільно шукають і знаходять відповіді на питання, що дає можливість послідовної самореалізації особистісних сил.

Відкритість, нерегламентованість сфер спілкування, насиченість змісту виховання емоційно-образною аурою мистецтва, його суб'єктивне проживання та переживання школярем виступають як вирішальний фактор саморуху, творчого розвитку особистості, а також стимулювання і коригування поведінки. При такому підході змінюється і стиль роботи вихователя, він спрямовує, коректує процес художньо-естетичного розвитку школярів.

Методи художньо-естетичного виховання умовно можна об'єднати в три групи.

Перша група включає **методи стимулювання і збагачення сприймання та інтерпретації** творів мистецтва.

Застосування методів цієї групи викликає у школярів прагнення до опанування цінностями мистецтва, сприяє формуванню естетичної свідомості, світосприймання, що ґрунтується на свідомій рефлексії.

Емоційне стимулювання художнього сприймання учнів, зміцнення і розвиток їх здібностей передбачає введення різноманітних прийомів, передусім інтригування, ігрових ситуацій, де акцент робиться не на раціональні способи трансляції художньої інформації, а на процеси її емоційного переживання. Реалізація ігрових прийомів у виховному процесі здійснюється з урахуванням вікових особливостей школярів.

В ігровій діяльності розвивається здатність учнів співвідносити художні предмети та явища з навколишнім світом, продуктивно конструювати їх за допомогою уяви, випробовувати себе в різних ролях.

Другу групу методів виховання складають **методи сприяння творчості в художньо-практичній діяльності**, які здійснюються опосередковано за допомогою прийомів емоційного впливу. Головним їх змістом є спрямованість на створення сприятливих, позитивних емоційно-психічних станів учнів у процесі художньої діяльності, створення атмосфери творчого пошуку, емоційної активності і захопленості. До числа прийомів належать: ігрові імпровізації, обговорення у формі бесіди чи дискусії, самохарактеристики та взаємні характеристики, критика і самокритика, переключення уваги школяра на різноманітні завдання тощо.

Третя група об'єднує **методи, спрямовані на стимулювання і регулювання соціокультурної діяльності**.

Один із механізмів становлення особистості — ідентифікація із значущою особистістю. Оточивши школярів «золотим фондом» людських життів, відображених у художніх образах, педагог тим самим допомагає їм у засвоєнні кращого досвіду людства, накреслюючи естетичні та моральні орієнтири на їхньому шляху. Мистецтво вчить розрізняти добро і зло, красу і потворність, надає яскраві приклади — моделі поведінки у світі.

Для виконання цих завдань педагог використовує методи і прийоми співвіднесення первинного і нового рівнів художньо-естетичної вихованості, критики і самокритики, обговорення й дискусії, аналізу конкретних соціально значущих ситуацій. За допомогою цих методів активізуються соціокультурні зусилля школярів, стимулюється їх самоорганізація, соціальна активність, ініціативність та свідомість у ставленні до різних явищ культури. Школярі повинні розмірковувати, об'єктивно оцінювати художні явища, знаходити в них позитивні або негативні сторони, співвідносити із своїми морально-естетичними позиціями; це вчить відчувати переходи від «позиції поза мною» до «моєї позиції» і до «позиції, яку я змінюю відповідно до обставин».

Варіативність художнього матеріалу, різнобарвність методів та прийомів, зумовлені національними та етнорегіональними культурними традиціями, але підпорядковані головній меті — формуванню духовно-естетичної культури школярів, розвитку сутнісних сил особистості.

2.5. Особливості виховання учнів засобами різних видів мистецтва

У позаурочний час створюються сприятливі умови для реалізації творчого потенціалу школярів у різноманітних формах: художніх гуртках і студіях, виконавських колективах (хори; музичні, танцювальні, фольклорні ансамблі), самодіяльних театрах, тимчасових об'єднаннях школярів, у процесі підготовки та відвідування концертів, театрів, музеїв, виставок, вернісажів, зустрічей із митцями, під час переглядів телепередач, підготовки та проведення різноманітних мистецьких заходів, шкільних свят з використанням музики, театралізації, кіно та відео, декоративного оформлення тощо, а також у формі клубів, які спрямовані на інтегрування різних напрямів мистецького життя, згуртування вихованців різного віку.

Одним із провідних завдань художньо-естетичного виховання є розвиток творчих, насамперед художньо-творчих здібностей учнів. Як відомо, явище художніх здібностей є комплексним і включає здібності образотворчі, рухо-пластичні, театральні, музичні; водночас, розвиток одного з різновидів сприяє розкриттю решти й комплексу загалом. Тому важливим є безпосереднє або опосередковане залучення учасників будь-якого виду художньої діяльності до інших видів мистецтва, принаймні на рівні сприйняття, що забезпечує розширення загального мистецького кругозору, сприяє поліхудожньому розвитку особистості. Наприклад, на заняттях із образотворчого мистецтва може відбуватися поглиблення художніх знань та уявлень учнів через ознайомлення з суміжними видами мистецтва — *театром* (через освоєння засобів декоративного оздоблення вистави, сценічного костюму, гриму, освітлення); *музикою* (через використання програмно-зображальних творів у живописних студіях або народної пісні та інструментарію в гуртках декоративно-ужиткового мистецтва); *танцем* (через костюм, пластику, орнаментику танцю, сценічний простір); *кіно* (осягнення організації кадру, специфіки роботи художника); *літературою* (через книжкову ілюстрацію). Такий поліхудожній підхід до виховання виявляє себе також в інших видах мистецької діяльності: створення літературно-музичних композицій, музичного супроводу до лекторіїв з різних видів мистецтва, музичного оформлення вистав драматичного гуртка, організація театралізованих фольклорних свят тощо. «Екскурси» в суміжні види мистецтва мають на меті формування в учнів цілісного художнього образу світу.

Виховний вплив мистецтва, коригування його дії на особистість також слід враховувати й використовувати в інших напрямах виховної роботи, наприклад, в організації різноманітних спортивних свят, інтелектуально-пізнавальних змагань, оскільки саме мистецтво, значення якого характеризується гармонією в людині фізичного та духовного начал, єдністю емоційного та раціонального аспектів, може стати допоміжним дійовим каналом впливу на духовність особистості.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Умови позаурочної діяльності значно розширюють межі пізнання образотворчого мистецтва завдяки екскурсіям, під час яких відбувається ознайомлення з пам'ятками архітектури, садово-паркового мистецтва, відвідуванню майстерень живописців, скульпторів, народних майстрів і безпосередньому спостереженню за творчим процесом, оптимальному використанню можливостей канікулярного періоду для подорожей, експедицій тощо.

Образотворча діяльність у позаурочний час спрямовується на опанування різновидами *декоративно-ужиткового мистецтва* — кераміки, писанкарства, витинанок, народної іграшки, розпису, лозоплетіння, різьблення тощо. У місцях, де збережено традиції народних промислів, учні мають переймати ці традиції старших поколінь, пов'язані з побутом, звичаями, навколишнім середовищем конкретної місцевості; у тій місце-

вості, де традиції майже втрачені, має відбуватися активне ознайомлення школярів із найпоширенішими видами українського народного мистецтва та його етнолокальними різновидами. Це сприятиме проникненню крізь призму творів народних майстрів в історію свого краю, ознайомленню з відомими осередками декоративно-ужиткового мистецтва (Васильків, Кролевець, Косів, Опішня, Петриківка тощо). Залучення до декоративно-ужиткового мистецтва має спиратися на зв'язок із сучасними вимогами до його ролі в організації предметного простору — домашнього побуту, одягу, прикрас, інтер'єру школи, усвідомлене використання художньої та прикладної функцій витворів, виховання здатності самостійно створювати та оцінювати мистецькі вироби.

Не менш важливим є опанування основ *дизайнерської творчості*, яка за своєю специфікою поєднує утилітарну та художню функції, поширюється на оточуюче середовище, побут, предметний світ. Як і декоративно-ужиткове мистецтво, дизайн також тісно пов'язаний із перетворенням архітектурного простору, інтер'єру. У процесі дизайнерської творчості у школярів виховується художньо-образне сприйняття дійсності, творчий підхід до оформлення предметного оточення, оригінальність художнього мислення, конструкторські здібності, почуття міри, формується чуття пропорцій, єдності красивого й корисного.

На заняттях *живопису* досягається органічне поєднання сприйняття й власної практичної діяльності, удосконалюється вміння втілювати в конкретному матеріалі свої життєві враження, розвивається чуття кольору, ритму, форми, об'єму, вміння осмислювати оточуючий світ через художній твір.

Завдяки сучасним комп'ютерним технологіям учні мають можливість опанувати основи *комп'ютерної графіки*, використовувати у власній художній творчості різні художні матеріали на основі їх досконалого імітування комп'ютером. Прискорюється процес втілення задуму, інтенсивно розвивається уява, асоціативне та логічне мислення, удосконалюються рухові навички, активізується увага. В організації діяльності слід звернути увагу на органічне поєднання «віртуальної» та «реальної» творчості.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Виховні можливості музичного мистецтва завжди були пов'язані з тим важливим місцем, яке займає музика в системі мистецтв, а музична творчість — у контексті людської діяльності загалом завдяки унікальній здатності музики виражати, перетворювати, моделювати людські емоції та почуття у всій їх багатобарвності та різноманітності. Це стосується всіх стильових і жанрових напрямів — музики академічної, фольклору, естради. Особливості змісту художньо-естетичного виховання засобами музики у позаурочний час на сучасному етапі визначаються високою насиченістю «інтонаційного словника» звукового оточення школяра розважальною музикою, яка звучить не тільки в концертних залах, але й складає постійно впливаючий на особистість звуковий фон її життя. Інтенсивно зростає вага *стихійного* входження підростаючого покоління в художньо-естетичне середовище, особливо у сфері дозвілля, яке в музичному мистецтві все більше орієнтується на «ринок» і «комерціалізацію». Академічне мистецтво з втіленими у музичних шедеврах глибокими ідеями, соціально-значущим змістом має високий виховний потенціал, але звужену сферу застосування. Поряд із цим у популярній музиці також створюються зразки високого художнього рівня, які здатні привернути увагу дітей і молоді.

Беззаперечні факти різноманітності й швидкої змінюваності стихійних музичних впливів зумовлюють підвищені вимоги до організаторів виховного процесу, які повинні швидко реагувати на ті зміни, що відбуваються в інформаційному потоці, що активно впливають на вихованців під час дозвілля, а також компетентно аналізувати ці зміни.

Завдання використання, коригування, нівелювання, нейтралізації стихійних впливів музичної інформації можливо вирішити, передусім, на підґрунті активнішого залучення до класичного й народного музичного мистецтва. Зацікавлення школярів пізнанням місцевих фольклорних традицій, заохочення до сприймання академічної «живої» музики у концертному виконанні, пробудження ініціативи в ознайомленні з творчістю сучасних композиторів і виконавців, розкриття соціально-значущих мотивів такого спілкування з музикою сприяє не просто вихованню високих естетичних смаків, але й формуванню імунітету до впливів музики низького художнього ґатунку.

У *молодшому шкільному* віці та, певною мірою, для *молодших підлітків* важливим є своєчасне залучення вихованців до кращих зразків популярної музики, при якому не протиставляється, а підкреслюється спорідненість «легких» і «серйозних» жанрів, завдяки чому відбувається розширення музичного кругозору, поступово формуються ті музичні потреби, які складатимуть у наступні вікові періоди основу для формування оціночної позиції, вміння орієнтуватися у звуковому потоці.

Музичне виховання в *підлітковому та юнацькому* віці, коли спостерігається пік занурення учнів у розважальну музику, спрямовується на формування оцінково-вибіркового ставлення. У зв'язку з підвищенням інтересу школярів до цього різновиду музичної інформації актуалізується проблема нейтралізації негативних впливів «квазімистецтва». Ефективним є шлях коригування вибору музики для ознайомлення, для дискусій, для дозвілля, коректного введення творів високого художнього рівня водночас із популярними жанрами, використання на різних етапах спілкування з мистецтвом ігрових форм діяльності, популярних у молодіжному середовищі: «прес-клубів», «брейн-рингів», «бліц-турнірів» тощо.

До традиційних виконавських форм залучення школярів до музичного мистецтва належать — хор, ансамбль, гурток любителів музики. Участь школярів у музично-виконавській творчості сприяє розвиткові музичних здібностей, активізує мистецьке *спілкування й самовираження*. Робота виконавського колективу завжди повинна мати результатом концертні виступи, які розвивають інтерес до музичної творчості як у виконавців, так і слухачів, виховують такі особистісні риси, як організованість, відповідальність, охайність, культуру поведінки на сцені і в побуті, вміння усвідомлювати власні емоції й контролювати їх вияв.

Дійовою формою залучення школярів до музичного мистецтва у позаурочній діяльності є дитяча філармонія, участь у якій можуть брати школярі, які навчаються в музичних школах, студіях, батьки, вчителі, які володіють грою на інструментах, співом, професійні музиканти.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Актуальність театрального мистецтва в системі засобів художньо-естетичного виховання зростає в зв'язку із загостренням проблем виховання цілісної особистості, оскільки театр є вираженням комплексного художнього погляду на оточуючий світ. Завдяки синтезу драматургії, музики, сценографії, акторської гри, сценічної дії театральне мистец-

тво виступає своєрідною моделлю єдиної мистецької палітри, в якій усі види мистецтв, маючи різну природу, доповнюють один одного в процесі творення художнього образу та його сприймання. Театр виконує інтегруючу функцію для решти напрямів художньо-естетичного виховання, а також для пізнання історії, літератури, філософії, естетики.

Включення школярів у театральну діяльність є неоцінимим з огляду на громадянське становлення особистості, ефективним шляхом морально-етичного виховання: театральна творчість сприяє формуванню спостережливості та уважного ставлення до оточуючого світу, людей, здатності до співчуття і співпереживання, готовності до співдії, тому що більшою мірою, ніж інші види художньо-творчої діяльності, потребує міжособистісного спілкування в процесі спільного знаходження художнього рішення і розв'язання організаційних питань. Виховання усіх цих рис «переплітається» з розвитком емоційності сприйняття різноманітних життєвих явищ і творів мистецтва. Театральну творчість у всьому її розмаїтті слід розглядати як основу пізнання школярами життя.

Відповідно до жанрово-видової диференціації театрального мистецтва, школа звертається до його різновидів — драматичного, музичного, лялькового театрів. На всіх вікових етапах основними складовими виховного процесу засобами театру є:

- розв'язання загальновиховних завдань, пов'язаних із формуванням емоційної культури, емпатії, здатності до духовної рефлексії, пізнання й усвідомлення реальних життєвих явищ, збагачення естетичного досвіду;
- поліхудожній розвиток особистості, який відбувається завдяки залученню до різних видів мистецтва — компонентів театрального синтезу;
- розвиток сенсорної сфери, здібностей, специфічних для кожного виду театрально-сценічної творчості (техніки мовлення, дикції, пластики тіла, голосу тощо).

Провідною формою театральної діяльності є самодіяльний театральний колектив. Незалежно від виду театрально-сценічної творчості (драматичний гурток, «дитяча опера», театр «пластичної драми», хореографічний, лялькoвий тощо), зміст діяльності визначається необхідністю опанування його учасниками таких компонентів, як *творча гра, театральна імпровізація, акторська майстерність, сценічний рух, танець, сценічне мовлення, ритміка, музика, основи гриму, технічне конструювання*.

Специфіка кожного виду театрально-сценічної творчості зумовлює особливості його використання у виховному процесі, а саме:

- драматична творчість вимагає володіння юним актором інтонаційно-смисловою виразністю мовлення, а також тим, що логічно її супроводжує — виразністю міміки, жестикуляції, пластичною виразністю тіла;
- у постановці «дитячої опери» поряд з акторською майстерністю важливим є удосконалення вокальної майстерності виконавців, їхній музичний розвиток;
- у балеті підвищуються вимоги до фізичного апарату танцівника поряд із розвитком його музичних здібностей, акторської майстерності;
- у лялькoвому театрі розвивається особливе відчуття сценічного простору, координація рухів, гнучкість, ритмічність тощо.

Оскільки в лялькoвому театрі лялька і є головним носієм образу персонажу, учасники театру виступають водночас і творцями самої ляльки, тому зміст діяльності вбирає в себе і вимоги до розвитку творчого потенціалу у *театрально-технічній* сфері під час конструювання різних видів ляльок: маріонеток, дротяних, рукавичних тощо.

Значну користь приносить сценічне втілення програмних творів, які вивчаються на уроках літератури, музики, художньої культури, влаштування святкових вечорів у формі театралізованих вистав у школі та поза нею.

Хореографія, яка в театральному мистецтві складає основу балетної вистави, в позаурочній практиці розглядається як самостійний вид мистецької діяльності. Мистецтво танцю, що базується на музичній організації, умовно-образному узагальненні рухів, на пластичному інтонуванні перебігу емоцій і почуттів, криє в собі великий педагогічний потенціал. Через пізнання образної символіки рухів, міміки, жестикуляції особистість пізнає особливості характеру, почуттів, своєрідність іншої людини. Хореографічна діяльність сприяє формуванню просторових уявлень, розвитку музичних і образотворчих здібностей (через створення костюмів, гриму, атрибутів танцю), загальному фізичному розвиткові вихованців, відточуючи красу рухів, пластичність тіла, правильність постави, гармонійність ходи, жестів, культури поведінки загалом.

У хореографії запрограмована багата структура соціальної діяльності. Танець, що є видом мистецтва, у практиці позаурочної діяльності доцільно розглядати і як *специфічний засіб спілкування*, і як засіб формування загальної та естетичної культури, і як спосіб згуртування вихованців у спільноту на ґрунті інтересу до танцювального мистецтва. Отже, поряд із розвитком хореографічних здібностей, пріоритетне значення надається формуванню творчої активності, комунікативних навичок.

Кожний жанровий різновид хореографії має свою виховну специфіку. Основою балетного мистецтва та універсальною системою виховання юних танцівників є *класичний* танець. *Народно-сценічний* танець слід розглядати як джерело пізнання школярами танцювального фольклору — вітчизняного та зарубіжного. Його опанування якнайкраще впливає на виховання патріотичних почуттів, відчуття особливостей національного характеру свого та інших народів; використання засобів народно-сценічного танцю сприяє розширенню і збагаченню уявлень вихованців про світову культуру, історію, побут, традиції різних народів. *Естрадний* танець поєднує елементи акробатики, ексцентрики, народних пластичних мотивів, класичного танцю, побутової пластики, вимагає від виконавців технічної майстерності, точності рухів, енергійності ритмів, почуття гумору, особливої акторської виразності. *Бальний* танець має спрямовуватися на виконання гармонійності рухів, виховання музикальності, естетичного смаку, які виявляються учнями у повсякденному побуті, спілкуванні, на танцювальних вечорах, дискотеках. Опанування стародавніх бальних танців доцільно пов'язувати з вивченням історії, культури та побуту народів різних країн.

Однією з розповсюджених форм проведення дозвілля, особливо серед підлітків та старшокласників, є **дискотека**, використання можливостей якої може стати засобом нейтралізації негативних впливів на особистість. Враховуючи місце, яке займає розважальна музика у запитах сучасних школярів, а також їхні потреби в реалізації рухової активності та спілкуванні, основним завданням дискотеки слід визначити виховання культури дозвілля, яка, крім вибіркового ставлення до мистецтва, сформованих музичних смаків, широкого мистецького кругозору, вбирає в себе і пластичну культуру рухів, культуру поведінки, культуру спілкування тощо. Тому організатори дискотеки при розробці

її сценаріїв мають звертати увагу на зміст музичної, рухової, пластичної складових.

КІНОМИСТЕЦТВО

Актуальність сучасного кінематографа пов'язана з його особливим статусом у системі естетичного виховання. Природні особливості кіно як синтетичного мистецтва безпосередньо сприяють процесу синестезії (від гр. *synaisthesis* — співвідчуття) — розвитку в дитини міжпочуттєвих зв'язків. Стрімкий розвиток відео і телебачення (сьогодні вони виконують функцію основних кіноносіїв) дещо «потіснив» інші класичні види мистецтва в плані «глядацької потреби». Активне використання засобів кіномистецтва сьогодні є об'єктивною вимогою і пов'язане з тією роллю, яку відіграють аудіовізуальні засоби у дозвіллі молоді. Кіноекран впливає на розширення меж пізнання світу, історії людських стосунків, на виховання моральних орієнтирів, створення цілісної картини світу.

Під впливом кіномистецтва в особистості розвивається зорово-слухове сприйняття, здатність динамічного сприймання зображеної на екрані художньої інформації, тоді як «монтажні» особливості кіно сприяють розвиткові асоціативного мислення.

Наочність подій, які розгортаються перед школярем-глядачем у часі й просторі і є максимально наближеними до «справжнього життя», можливість спостерігати вчинки героїв, ідентифікуючи себе з ними, — все це активно формує емоційну сферу особистості, її ціннісно-вибіркове ставлення до життя.

Місце, яке посідає кіно (відео, телебачення) у сфері дозвілля сучасного школяра, вимагає посилення педагогічного керування й спрямування виховного процесу.

Жанровий діапазон фільмів, до яких мають залучатися школярі, досить великий. Відбір матеріалу для переглядів повинен здійснюватися на засадах його високих художніх якостей, спрямування інтересу школярів на пізнання творів національного та зарубіжного мистецтва, ознайомлення з новими фільмами, що вийшли на екран, а також з обов'язковим урахуванням індивідуальних запитів школярів.

Залучення кінематографа до виховного процесу вимагає врахування такого специфічного моменту як гіпертрофія «хвилі жахів і насильства» на сучасному екрані, що стимулює розвиток жорстокості та агресивних нахилів. Особливо показовою у зв'язку з цим є ситуація в підлітково-молодіжному середовищі.

Зрозуміло, що зміна соціокультурної ситуації зумовила відповідні трансформації на психологічному рівні, і школярам початку XXI ст. важко зрозуміти проблеми, якими переймалися їхні однолітки у попередні десятиріччя. Водночас далеко не всі кінокартини минулого мають бути викреслені із сучасної фільмографії.

Виховання молодших школярів має ґрунтуватися на казковому матеріалі. Метафоричність казкової кінематографічної оповіді (емоційна сфера) стимулюватиме роботу дитячої фантазії, яку сьогодні ставить під загрозу гіпертрофія раціонально-технологічного начала. Завдання кіноосвіти полягає в тому, щоб, апелюючи до казкових образів, у доступній і зрозумілій формі ознайомити дітей із смисложиттєвими категоріями «добро» — «зло» і показати специфічні особливості вітчизняної та зарубіжної моделей їхньої інтерпретації. Така орієнтація сприятиме

емоційному збагаченню учнів і надасть можливість спрямувати їх на здійснення порівняльного аналізу образів позитивних героїв.

Виховання підлітків ускладнюється через розширення жанрового спектра. Відповідно до вікових особливостей слід активно залучати пригодницькі кінострічки та кінофантастику, які містять у собі значні можливості стосовно виховної роботи за умов її правильної організації. У процесі виховання до розширеної межі розуміння життєвої проблематики й до опанованої на першому рівні антиномії «добро» — «зло» додаються «об'єктивні» та «суб'єктивні» категорії моральної свідомості: «щастя», «обов'язок», «відповідальність», «справедливість» тощо.

Використання в процесі кіновиховання підлітків та юнацтва такого найуразливішого й найдискусійнішого кіножанру, як фільм жахів і його модифікації — фільм катастроф або трилер, зумовлюється зростанням інтересу молоді до нього, що неможливо ігнорувати. Але використання даного жанру має спиратися на створення проблемних ситуацій його сприймання, організацію дискусій із розглядом особливостей виражальних засобів.

Виховання засобами мистецтва кіно у позаурочній діяльності може здійснюватись через організацію переглядів фільмів, зустрічей із діячами кіно, обговорення теле- та радіопередач про діячів кіномистецтва, створення дискусійних клубів, рецензування та обмін інформацією в шкільній пресі, заснування пунктів «прокату» відеокасет у навчальних закладах, ознайомлення з історією українського та зарубіжного кінематографа, творчістю видатних митців, засвоєння основних кінематографічних понять, усвідомлення художніх прийомів, структурних елементів кіно, жанрів, його місця у системі мистецтв і особливостей створення художнього образу; знайомство з роллю і специфікою роботи режисера, сценариста, оператора, художника, композитора тощо, роботу секції кінознавців, яка ознайомить школярів не тільки із здобутками світової кінокласики, але й кінопошуками їхніх однолітків.

Ефективною формою виховання може стати *студія кіноаматорів*, де учасники на практиці осягають особливості виражальних засобів кіно, мови кіномистецтва, його законів, створюючи сценарії фільмів, опановуючи закони операторського мистецтва. Діяльність учнів може спрямовуватися на створення фільмів про шкільне життя (історія навчального закладу, видатні люди, події року та інше). Бажано, щоб такі творчі роботи переглядалися всіма школярами, вчителями, батьками.

Розділ III
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Відповідно до вимог Закону України «Про позашкільну освіту» система художньо-естетичного виховання у позашкільних закладах розглядається як елемент безперервної художньо-естетичної освіти — процес гармонійного розвитку особистості, духовного збагачення, розкриття її творчого потенціалу, зростання сутнісних сил і здібностей. Вона тісно пов'язана зі шкільною освітою і передбачає створення простору багатоманітних видів художньо-естетичної діяльності, що забезпечують становлення індивідуальності учня як суб'єкта власного розвитку. Щоб стати активним фактором розвитку особистості, позашкільна худож-

ньо-естетична освіта має стати частиною освітнього процесу, в якому відбувається соціалізація індивіда, його входження в культуру.

Художньо-естетичний напрям позашкільної освіти включає такі установи (державні, громадські, приватні):

— *профільні заклади* (художні та музичні школи, школи мистецтв);

— *комплексні заклади* (центри, палаци та будинки творчості школярів, у яких функціонують мистецькі гуртки, студії, майстерні, театри, музеї тощо);

— *мистецькі утворення* (товариства та об'єднання, клуби, окремі творчі колективи).

У нових умовах установи позашкільної освіти повинні розглядатися не тільки і не стільки як заклади, що адаптують учнів до ринкових відносин (оволодіння сучасними мистецькими технологіями), але, передусім, як центри духовного збагачення учнів у сфері художньої культури, що сприяють формуванню особистості в її національній визначеності, у своєрідності морально-естетичної свідомості та світовідчуття.

Діяльність позашкільних навчальних закладів художньо-естетичного напряму має бути єдиною у площині забезпечення духовно-творчої орієнтації, надання можливостей кожному учневі розкрити свої здібності, обдарування, своє громадське призначення. Проте вона не повинна бути одноманітною, адже наявність різних типів позашкільних навчальних закладів дає змогу кожному педагогічному колективу мати своє оригінальне творче кредо, а кожному керівнику — свій власний педагогічний почерк.

Функції позашкільного художньо-естетичного виховання передбачають власне сходження особистості до цінностей світової культури. Відповідно до цього, і самі функції мають стати індивідуалізованими, динамічними, здатними стрімко змінювати ставлення індивіда до світу. Для реалізації соціокультурних потреб найважливішою є функція **соціалізації**, що забезпечує безперервний художньо-естетичний розвиток учнів, залучення їх до активного процесу оволодіння гуманістичними цінностями культури в усьому багатстві їх проявів, активного відновлення індивідом соціокультурного досвіду у його власній життєвій практиці засобами культури, культуротворчості. Культуротворче начало — це не лише здатність до засвоєння матеріальних і духовних цінностей або до їх створення учнями, але, передусім, здатність перебувати у пошуку нових культурологічних вимірів власного та соціокультурного життя.

До функцій, що детерміновані потребами й інтересами особистості, належать: **рекреаційна, орієнтаційна, регулятивна, комунікативна, компенсаторна, релаксаційна.** Особливо важливо встановити відповідні пропорції між різноманітними, вільно обраними можливостями в пізнавальній, творчо-практичній, соціокультурній діяльності і розвагами учнів. Між тим, як свідчить практика, останнім часом розважальні форми починають витісняти всі інші, що звужує естетико-виховні можливості позашкільних навчальних закладів. При гіперболізації репродуктивно-розважальних форм слід поступово переводити їх у художньо-творчі види діяльності за рахунок підвищення активності, ініціативи, зацікавленості школярів.

Метою художньо-естетичного виховання учнів у позашкільних закладах є забезпечення умов і створення відповідного середовища шляхом розширення предметного поля культури для естетичного розвитку і художньо-творчої самореалізації особистості з домінантою індивідуальних інтересів і вільного самовизначення.

Основні **завдання** художньо-естетичного виховання у позашкільних навчальних закладах:

- опанування та інтеріоризація національних культурних традицій, що має перетворитися на духовне джерело сучасного та майбутнього розвитку особистості, її адаптація до життя у суспільстві;

- забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку школярів на основі актуалізації гуманістичних традицій світової культури, врахування художніх інтересів і потреб, виховання естетичної свідомості — ідеалів, смаків, суджень, оцінок;

- розвиток творчого потенціалу та самостійного мислення учнів, розширення свободи вибору форм художньої самореалізації, які відповідають здібностям і професіональним орієнтаціям особистості;

- організація змістовного дозвілля, формування комунікативної культури як механізму людської взаємодії.

Основні завдання вирішуються на кількох **рівнях**, а саме:

- рівень *розважальності* обмежується організацією та естетизацією вільного часу учнів, їхнього спілкування за допомогою мистецтва (варіанти наповнення змісту дозвілля різноманітні — мистецькі ігри, музичні та театралізовані розваги, дискотеки, кіно-шоу, інші нестандартні форми спілкування, які виконують функції відпочинку);

- рівень *елементарної художньо-естетичної грамотності*, що передбачає засвоєння найпростіших способів художньо-естетичної діяльності у певному виді мистецтва (музичного, хореографічного, візуального, театрального) та зумовлює необхідність пріоритетного виховання емоційно-естетичної культури, допитливості, пізнавальних інтересів, навичок спілкування;

- рівень *функціональної художньо-естетичної грамотності*, який спрямований на розвиток у школярів здатності до професійного вирішення художніх завдань у різноманітних сферах мистецької діяльності, націлює на диференційований підхід до кожного учня та допомогу в особистісному художньо-творчому самовизначенні;

- рівень *художньої компетентності*, що включає загальнокультурний і професійний компоненти: загальнокультурний передбачає розвиток здібностей, здатності критично оцінювати власні здобутки та можливості у галузі художньої культури, а професійний — досягнення компетентності в певному виді мистецтва та розвиток художньої творчої обдарованості учня, який стає суб'єктом діяльності.

Отже, педагог має спрямовувати навчально-виховний процес не стільки на розвиток вузько професійних навичок у галузі мистецтва, скільки на формування всебічної художньо-творчої активності та емоційно-естетичного досвіду учнів на основі інтересу до певного виду мистецтва, а оцінювати результати виховання «за кроками» особистісного розвитку, а не суто художніми критеріями виконаної діяльності.

Національні пріоритети виховання

Оскільки самосвідомість особистості виражається, зокрема, в її самоідентифікації, в тому числі — національній, то важливою складовою людської духовності виступає національна самосвідомість, яка включає культурно-історичну пам'ять як образ минулого, сучасного і майбутнього. Сучасні процеси глобалізації та зумовлене ними розмивання національних меж не повинні призвести до нівелювання культурних відмінностей. Навпаки, лише усвідомлення своєї національної культурної унікальності може стати найважливішою передумовою асиміляції універсальних цін-

ностей та інтегрування у світову культуру. Кожний народ має свій «індивідуальний код цінностей», і якщо діти недостатньо оволодівають духовними цінностями свого народу, а засвоюють переважно загальнолюдські, то це призводить до кризових процесів у розвитку особистості. Звернення до духовних засад національної культури формує національно-культурні координати не лише естетичного, а й морального простору.

Якщо з минулого в сучасне переносять культурно-історичний досвід у буквальному вигляді, здійснюється спроба припасувати його до нових умов, то така спроба, як правило, є невдалою. Головне полягає в тому, щоб виявити, чим наповнене минуле, якою мірою воно відбиває духовний стан суспільства. Пам'ятки гуманістичної культури, естетичний досвід, система народних традицій, знань, умінь — це наш невичерпний потенціал у справі виховання підростаючих поколінь. Національна культура втілює глибоку духовність, національну психологію, світогляд, світовідчуття. Тому через усі її засоби (народну та професійну творчість, мистецькі зразки, національні традиції, звичаї, обряди) проходить ідея гармонії людини з навколишнім світом, любові до Батьківщини.

Освітньо-виховна практика позашкільних навчальних закладів протягом тривалого часу була позбавлена можливості спиратися на прогресивні національні традиції та народно-культурну спадщину. Однак протягом останнього десятиріччя, коли значно підвищився інтерес до етнокультурних цінностей, ці протиріччя поступово згладжувалися, вплив народної культури на позашкільні навчальні заклади ставав дедалі гнучкішими, наповнився новим змістом. Саме у цей час набули масового поширення малі академії народних мистецтв, гуртки та клуби, що сприяють оволодінню навичками декоративно-ужиткової творчості — вишивки, плетіння, гончарства, різьбярства, писанкарства тощо. Активізувалася діяльність, яка прилучає школярів до дослідницької роботи — участі у пошукових загонах, фольклорних експедиціях, створенні краєзнавчих, етнографічних музеїв, розширилась мережа гуртків музичної, театрально-хореографічної творчості.

Національну культуру часто розуміють вузько, однобічно, обмежуючи її фольклорними зразками — піснями, танцями тощо, але культура народу — це весь устрій його життя, певна система цінностей, світоглядних орієнтирів, взаємовідносин. Ці духовні засади потрібно опановувати в сучасній позашкільній практиці. У роботі позашкільних навчальних закладів доцільно відмовлятися від надмірного і часто удаваного пафосу, щоб учні дістали можливість відкрити нові форми культурного діалогу. Сьогодні в учнів потрібно формувати цілісну художню картину світу, відчуття причетності до національної культури через пряму співучасть у мистецькому житті.

Одним із найважливіших аспектів позашкільного художньо-естетичного виховання особистості є пробудження, формування сталого інтересу до гуманістичних цінностей культури різних народів світу, що необхідно з огляду на сучасне існування дітей і молоді в полікультурному просторі. Таким чином, у вихованні реалізується ідея єдності національного та загальнолюдського в культурній спадщині.

Застосування інноваційних виховних технологій та використання соціокультурного середовища

Особливістю культуротворчої діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах є те, що вона спрямована на співтворчість педагогів

та учнів з метою естетизації навколишньої дійсності та пошуку нових моделей індивідуального розвитку. Відповідно можна визначити основні напрями позашкільної освіти в цій сфері:

- розвиток культури творчого мислення;
- розвиток культури спілкування і соціокультурних відносин;
- розвиток культури перетворення середовища;
- розвиток культури самоорганізації життя.

Технології організаційно-педагогічної діяльності можуть бути представлені як послідовність процедур: аналіз стану локальної позашкільної навчально-виховної діяльності — виявлення і прогнозування освітніх запитів — створення проекту оновлення діяльності конкретного позашкільного навчального закладу — визначення цілей, цінностей, норм, принципів, завдань, напрямів, освітніх програм діяльності, адекватних потребам учнів та позашкільного навчального закладу загалом, а також культурно-виховним можливостям конкретного середовища, — створення організаційно-діяльної структури, що забезпечує розв'язання цих завдань, — відбір засобів, методів, шляхів організаційно-педагогічної діяльності — розробка і реалізація системи організаційних заходів — оцінка діяльності.

Серед низки педагогічних засобів у позашкільну систему освіти доцільно запроваджувати такі інноваційні технології, як: технологія розв'язання творчих завдань, технологія організації колективних творчих справ, технологія проектної діяльності, технологія дослідження, сугестивна технологія, технологія саморозвитку.

Завдяки розширенню діапазону **форм і методів** діяльності учням надається можливість не лише для репродуктивної, але й для самостійної продуктивної творчості, спрямованої на самовираження. Для цього необхідно створити відповідний мікроклімат, застосовувати різні форми проблемних емоційно-образних ситуацій на основі спілкування, організації самостійного пошуку школярами справ, які найбільшою мірою відповідають їх художнім потребам; врахування динаміки змін їхніх інтересів і запитів, індивідуальних здібностей кожного. Плануючи навчальні заняття, педагог має вибрати найдоцільніші, а саме: заняття-гра, заняття-змагання, заняття-міркування, заняття-свято, заняття-зустріч, заняття-вернісаж, заняття-екскурсія, заняття-презентація тощо.

Доцільно змінити художньо-виховну практику з демонстраційної, концертно-показної спрямованості на стратегії культуротворчості. Культурна спадщина у цьому відношенні і виконує роль середовища, в якому через прилучення до вічних цінностей культури формується людина. Зберігаючи спадщину, ми тим самим зберігаємо культурну пам'ять і саме середовище, в якому тільки і може виникнути ситуація спілкування, діалогу сучасної культури та культури минулого.

Педагогіка співробітництва передбачає, що у неформальному спілкуванні учнів та педагогів позашкільних навчальних закладів має домінувати **діалог**, що ґрунтується на вірі в позитивний потенціал кожного учня. Він пов'язаний із перетворенням керівної позиції педагога та підлеглої позиції учня та зміною функцій учасників: педагог не інформує, а актуалізує, стимулює прагнення школяра до пізнання, творчого розвитку, створює умови для саморуху. Діалогічність взаємин спрямована на розвиток культури спілкування від найпростіших систем: «учень — учень», «учень — учитель», «учень — колектив», з поступовим переходом до більш складних систем — «людина — мистецтво», «людина — культура». Різні форми спілкування (бесіда, колективний пошук, діалог, полілог) сприяють

ефективному розвитку мовленнєвої діяльності, зокрема різними художніми мовами — мистецтвом слова, звуко-інтонації, рухопластики тощо.

Діалог як провідна форма спілкування містить у собі величезне комунікативне багатство: бесіду і суперечку, конкуренцію і співробітництво, ствердження і заперечення, що особливо важливо у процесі опанування неоднозначних феноменів сучасного мистецтва. Атмосфера неформального спілкування, психологічного комфорту, вільного виявлення себе — найсприятливіша для розвитку творчих здібностей кожного.

Принцип діалогічності є вихідною базою принципу **емоційної насиченості**, адже навички спілкування (з людьми та творами мистецтва) створюють основу для виникнення середовища, збагаченого ціннісними взаєминами. Емоції і почуття належать до найважливіших факторів, що визначають здатність до творчості, тому що саме вони виконують функцію стимулятора художньо-творчого процесу. Висока емоційна насиченість мистецьких занять — ігор, змагань, конкурсів — дає змогу учням відчути себе художником, актором, музикантом, співаком, що надає їм естетичної насолоди. Шлях активізації творчої діяльності школярів неможливий без урахування механізмів підсвідомості: інтуїції, уяви, фантазії, асоціативних зв'язків, емпатії та ідентифікації.

У сучасних умовах розвитку інформативного простору зростає роль новітніх інформаційних технологій, зокрема комп'ютерного дизайну та анімації, електронної музики (гра на синтезаторах), медіакультури (преса, звукозапис, радіо, кіно, телебачення, відео, Інтернет). Тому педагогам необхідно розширювати спектр технічних можливостей закладів позашкільної освіти та виховання з урахуванням сучасних тенденцій.

Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у навчальній, позаурочній та позашкільній діяльності є **орієнтовною**, вона націлює освітян на створення на цій основі *регіональних, локальних* та авторських програм і проектів, які враховуватимуть етнокультурні особливості, реальні можливості педагогічних колективів, учнівсько-батьківські запити.

Про впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах

Методичний лист
Міністерства освіти і науки України
від 07.04.2004 №1/9-173

Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента від 17. 04. 02 №347/2002, визначила стратегію, пріоритетні шляхи та напрями розвитку освітньої галузі. Нова філософія освіти і виховання, закладена у Доктрині, поставила у центр навчально-виховної діяльності дитину з її потребами та інтересами, що сприяло активізації гуманістичних, духовно-моральних та естетичних факторів.

Нові тенденції розвитку суспільства сприяли суттєвому оновленню змісту освіти, методик навчання і виховання, вдосконаленню традиційних та розвитку інноваційних виховних технологій. Це вимагає переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання учнівської молоді.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 15. 09. 99 р. №1697 «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (пп. 35, 36) та Постанови Президії АПН України від 19. 01. 00 №1-7/1-3 «Про хід виконання Заходів АПН України щодо науково-методичного забезпечення художньо-естетичного та морального виховання дітей і молоді» Інститутом проблем виховання АПН України розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (далі — Концепція) і Комплексну програму художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (далі — Комплексна програма), які затверджені спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25. 02. 04 №151/11.

Розробляючи ці документи, автори врахували різні підходи і погляди на проблему, найкращі традиційні та інноваційні тенденції художньо-естетичної освіти, прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Ґрунтовний аналіз існуючого досвіду підтвердив необхідність підвищення ролі та статусу дисциплін художньо-естетичного циклу, поширення міждисциплінарних зв'язків, вивчення різних видів і комплексу мистецтв. Тому особлива роль у Комплексній програмі відводиться саме мистецтву, яке розвиває емоційну сферу, художньо-образне мислення, творчий потенціал особистості, тобто формує людину не тільки інтелектуально, а й духовно.

Актуальність розробки Концепції і Комплексної програми не викликає сумніву, адже стан вихованості дітей і молоді взагалі і рівень їх естетичної культури зокрема мають тривожні тенденції, а вчителі не мають чіткої, науково обґрунтованої програми, яка б поєднувала навчальну і виховну роботу в галузі мистецької освіти. У пропонованій Комплексній програмі ці складові розглядаються цілісно, принципи інтеграції та варіативності є інноваційними з огляду на використання перерахованих авторами складових: інваріантний і варіативний компоненти, позаурочна та позашкільна робота.

Фундаментом естетико-виховної системи у загальноосвітньому закладі звичайно є навчальна діяльність. Кожна навчальна дисципліна сприяє естетичному розвитку учня, і цю можливість необхідно використовувати на всіх уроках. Але визначальними залишаються уроки мистецтва, на яких закладаються основи життєдіяльності через зацікавленість мистецтвом.

В сучасних умовах більш цілісного підходу набуває художньо-естетичне виховання завдяки інтегрованим курсам: «Мистецтво» (спрямовується на формування світоглядно-виховної орієнтації); «Художня культура» (направлений на засвоєння учнями цілісної картини художнього образу світу); «Естетична культура» (виконує роль заключного, узагальнюючого при вивченні предметів художньо-естетичного циклу і сприяє підвищенню гуманітарного культуротворчого потенціалу особистості).

З метою формування духовної культури учнів, крім отримання ними системи знань і вмінь, необхідно активно включати у навчально-виховний процес художню діяльність, яка допомагає розвивати емоційну сферу дитини, виховувати ціннісне ставлення до мистецтва, традицій, звичаїв українського народу, його культури. Особливого значення ця діяльність набуває у позаурочний час, неформальний характер якої потребує і неформальних методів впливу, пошуку нових формуючих

ситуацій. Для цього слід використовувати методи, що базуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самовдосконалення, сприяють формуванню ініціативи та розвитку творчості дітей на основі можливостей мистецтва.

Художньо-естетичне виховання у позашкільних навчальних закладах є складовою безперервної художньо-естетичної освіти. Тут є значно більше можливостей для створення сприятливих умов соціалізації дітей та учнівської молоді, оволодіння гуманістичними цінностями і входження у сферу культури.

І позаурочна робота, і позашкільна діяльність повинні спрямовуватись на формування у вихованців потреби до спілкування з мистецтвом, створення художніх цінностей, поєднувати художньо-естетичне і моральне виховання, особистісний та світоглядний розвиток молодої людини. При цьому необхідно враховувати значущість соціокультурного середовища на основі вивчення потреб і запитів дітей, молоді. Не менш важливими факторами є створення якісного художньо-естетичного середовища (естетика шкільних приміщень, подвір'я, навчальної та суспільної праці, культура спілкування і поведінки тощо), активне використання етнокраєзнавчих підходів (зв'язок з історією, побутом, природою рідного краю, національними звичаями і традиціями тощо).

Важливим аспектом виховної діяльності є задоволення особистісних дозвіллєвих інтересів дітей і молоді. З цією метою слід продовжити пошук нових моделей індивідуального розвитку дитини, запроваджувати інноваційні технології (саморозвитку, організації колективних творчих справ, розв'язання творчих завдань тощо), використовувати різні форми занять (гра, змагання, екскурсія, зустріч, презентація та інші).

На жаль, значна частина сучасної молоді має спрощені інтереси і запити у дозвіллєво-розважальній діяльності. Тому слід приділяти значну увагу організації змістовного дозвілля, формуванню комунікативної культури, для чого враховувати естетичні інтереси і смаки учнів, щоб успішно їх скеровувати, використовувати цікаві традиційні і нові нестандартні форми спілкування за допомогою мистецтва (мистецькі ігри, театралізовані вистави, різноманітні шоу тощо).

На сучасному етапі зростає роль новітніх інформаційних технологій. Особливу роль тут відіграють засоби масової інформації (радіо, телебачення, аудіо-, відеозаписи). Потужний вплив на дітей і молодь здійснює телебачення, яке є найбільш доступним для учнів усіх вікових груп. На жаль, в останнє десятиріччя цей вплив має негативний, шкідливий для психіки дитини характер, що спонукає її до негативних проявів у стосунках з однолітками, старшими людьми, до неадекватної поведінки в суспільстві. Це програми і фільми (в основному іноземного виробництва) низького художньо-естетичного та ідейного рівня не сприяють патріотичному, духовному, морально-етичному вихованню взагалі і, зокрема, підвищенню загального культурного рівня молодої людини, формуванню естетичних смаків.

Винятково важливого значення у формуванні естетичних смаків учнів, вихованців, слухачів має родинно-сімейне виховання. Тому так важливо забезпечити організаційно-педагогічні умови для залучення до естетико-виховного процесу батьків, зосередивши першочергову увагу на цій проблемі.

Про деякі шляхи вирішення проблеми формування естетичного смаку у дітей та молоді йдеться у методичних рекомендаціях «Формування естетичного смаку учнів засобами телебачення і радіо» (автори Масол Л. Д., Миропольська Н. Є., Онищенко О. І., Юцевич Ю. Є.). Вони надруковані у газеті «Шкільний світ», №38–39, жовтень 2003 р. Авторами зроблено аналіз інтенсивного впливу телеінформації на дітей шкільного віку, викладено результати досліджень з проблеми телевізійних пріоритетів молоді (фільми, програми, телеведучі, яким, здебільшого, надає перевагу учнівська молодь). А найголовніше — це запропонована для педагогічних працівників система практичних засобів щодо вирішення вищезазначеної проблеми та технології надання учням методичної допомоги.

Процеси оновлення художньо-естетичної освіти відбуваються у навчальних закладах з поглибленим вивченням музики, образотворчого мистецтва, у школах гуманітарно-художнього спрямування. Тут збільшено кількість годин на уроки музики, образотворчого мистецтва; хореографія викладається як самостійний предмет; практикуються елементи театрального мистецтва; викладаються інтегровані курси «Історія мистецтв», «Українська художня культура» та ін.

З метою підтримки, розвитку цих процесів, наукової та методичної експертизи цих напрацювань Академія педагогічних наук України, Науково-методичний центр середньої освіти надають науково-методичну та організаційно-координаційну допомогу закладам, яким надано статус експериментальних навчальних закладів всеукраїнського рівня та затверджено тематику науково-дослідної та експериментальної роботи: «Розробка моделі гуманітарної школи художньо-естетичного спрямування» (школа-комплекс естетичного навчання і виховання №9 м. Запоріжжя); «Реалізація культурологічної моделі загальноосвітнього навчального закладу» (авторський навчально-виховний комплекс №2 м. Ужгорода); «Розвиток художньо-творчого мислення особистості на основі синтезу наук, філософії, мистецтва» (середня спеціальна загальноосвітня школа мистецтв і прикладних ремесел м. Миколаєва, яка отримала статус «Академія дитячої творчості»).

У цих закладах напрацьовано досвід художньо-естетичного виховання. Проводячи педагогічні пошуки, експерименти, розробляючи інноваційні технології навчання і виховання, педагогічні колективи навчальних закладів розбудовують якісно нові моделі гуманітарних шкіл естетичного спрямування.

Оптимальних позитивних результатів можна досягти при поєднанні навчальної діяльності, позакласної та позашкільної роботи з естетичного виховання та скоординованості дій цих закладів з роботою місцевих закладів культури. Тому так важливо налагоджувати взаємозв'язки між закладами освіти і культури.

Відповідно до Концепції профільного навчання щодо організації навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах Типовий навчальний план старшої школи реалізує зміст освіти залежно від обраного профілю навчання. Кожен з профілів передбачає вивчення предметів на одному із трьох рівнів. У профільному рівні зміст поглибленого вивчення відповідних предметів орієнтовано на майбутню професію. У зв'язку з цим, особливого значення набуває співпраця загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів у частині використання навчальної бази останніх для профільного навчання.

Однією із умов успішної реалізації художньо-естетичного виховання є належне навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу. Сьогодні початкова школа повністю забезпечена програмами, під-

ручниками, навчальними та навчально-методичними посібниками. З метою вирішення цієї проблеми для основної та старшої школи наказом Міністерства освіти і науки України від 03. 02. 04 №88 оголошено Всеукраїнський конкурс навчальних програм та підручників для 5–12 класів відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

У позашкільній освіті процес навчально-методичного забезпечення діяльності гуртків, шкіл, центрів, закладів художньо-естетичного спрямування знаходиться на етапі систематизації: проходять апробацію примірні навчальні плани; проводиться Всеукраїнський конкурс на кращу науково-методичну розробку з питань позашкільної освіти, на який надійшло понад 400 програм, з них близько двохсот — художньо-естетичного спрямування.

Для забезпечення оновлення процесу естетичного виховання, впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання необхідно виконати великий обсяг роботи, вирішити ряд організаційних, педагогічних та методичних питань. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій необхідно довести інформацію про затвердження Концепції і Комплексної програми до всіх педагогічних працівників свого регіону з метою осмислення та створення на їх основі регіональних програм, які враховують етнокультурні особливості, запити учнів і батьків.

На засіданнях районних методичних об'єднань, при проведенні курсів підвищення кваліфікації обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти необхідно приділити увагу більш глибокому вивченню вищезазначених документів з вчителями дисциплін художньо-естетичного циклу для подальшої реалізації їх у навчально-виховному процесі.

Директорам позашкільних навчальних закладів разом зі своїми педагогічними колективами слід виробити стратегію дій для створення сприятливих умов щодо забезпечення гармонійного розвитку дітей та молоді відповідно до мети і завдань художньо-естетичного виховання, визначених у Концепції та Комплексній програмі.

Завдання художньо-творчої діяльності можуть бути реалізовані при наявності необхідної матеріальної бази, за допомогою якої безпосередньо відбувається навчально-виховний процес. Місцевим органам управління освітою, керівникам загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів слід звернути увагу на модернізацію технічних можливостей закладів.

Перед освітянами стоїть відповідальне завдання: виховати особистість естетично зрілу, із сформованими естетичними смаками, позитивним відношенням до мистецтва, природи, праці, поведінки і взагалі до краси життя.

Заступник Міністра Т. М. Десятов

Про затвердження Концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 21 липня 2004 №605

На виконання п. 9 спільного наказу Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 23. 07. 03 №491/236

«Про підсумки проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю у 2002-2003 навчальному році» була створена робоча група з розробки проекту Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (розпорядження МОН від 17. 11. 03 №168-р).

Проект Концепції публікувався у газеті «Шкільний світ». Робочою групою проведено «Круглі столи» за участю науково-педагогічних працівників Донецької, Житомирської, Одеської, Тернопільської областей та м. Києва.

Рішенням Вченої ради Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, відповідно до результатів наукової експертизи, рекомендовано затвердити Концепцію (витяг із протоколу №3 від 24 березня 2004 року додається).

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Концепцію формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (додається).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій на серпневих конференціях педагогічних працівників у 2004 році провести обговорення та розробити заходи щодо впровадження Концепції в діяльність навчальних закладів.

3. Керівникам навчальних закладів системи освіти України запроваджувати науково-методологічні засади Концепції під час організації навчально-виховного процесу.

4. Академії педагогічних наук України (Мадзігон В. М.), директорам Науково-методичного центру середньої освіти (Завалевський Ю. І.), Науково-методичного центру професійно-технічної освіти (Паржницький В. В.), Науково-методичного центру вищої освіти (Левківський К. М.) до 01. 12. 04 розробити плани науково-методичного забезпечення впровадження Концепції на 2005–2010 роки.

5. Щорічно до 1 січня, починаючи з 2005 року, інформувати Міністерство про стан провадження Концепції.

6. Контроль за виконанням наказу покласти на заступників Міністра Огнев'юка В. О., Десятова Т. М., Степка М. Ф.

Міністр В. Г. Кремень

Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя

Концепція підготовлена авторським колективом у складі:
В. О. Огнев'юк (керівник), І. Д. Бех, Н. О. Березіна, М. С. Гончаренко, Т. Д. Дем'янюк , С. В. Кириленко, Н. І. Косарєва, Н. Ю. Максимова, С. В. Мельник, Н. І. Новікова, В. М. Оржеховська, С. О. Свириденко.

І. Стан здоров'я дітей та молоді в Україні

Конституція України визнає життя і здоров'я людини найвищими соціальними цінностями. Згідно з Основним Законом, держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність і зобов'язана вирішувати завдання виховання здорового покоління, від чого значною мірою залежить соціально-економічний розвиток країни і суспільства в цілому.

1991 року в Україні набула чинності Конвенція ООН про права дитини. Виконання її умов, а також положень Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей вимагає від Української держави, всього суспільства цілеспрямованих дій щодо створення сприятливих умов для життя дітей та молоді, оскільки стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показником суспільного розвитку, дієвим чинником впливу на економічний, культурний, оборонний потенціал країни.

З метою поліпшення здоров'я населення в Україні здійснено відповідні практичні кроки: прийнято ряд законів і підзаконних актів щодо запобігання поширенню інфекційних хвороб, порядку правового регулювання питань, пов'язаних із поширенням СНІДу; організовано Центр планування сім'ї при Інституті педіатрії, акушерства і гінекології АМН України, 45 обласних, міських центрів планування сім'ї, що забезпечують доступність медичних послуг, спрямованих на збереження репродуктивного здоров'я, в першу чергу, дітей та молоді. Особливою увагою оточено потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи; розвивається мережа соціальних служб для молоді, збільшується обсяг та різноманітність соціальних послуг для них, створюються нові типи спеціалізованих соціальних служб: консультативні пункти, кризові стаціонари, школи батьківської підтримки тощо.

Незважаючи на це, серед молоді продовжують поширюватися такі шкідливі явища як куріння, наркоманія, зловживання алкоголем, що відбуваються на фоні надмірного психоемоційного навантаження, безладних статевих стосунків, неправильного харчування, гіподинамії та інших складових нездорового способу життя.

Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України, в останні десять років зареєстровано підвищення рівня захворюваності й поширення серед молоді хвороб крові та кровотворних органів, новоутворення, сечостатевої та кістково-м'язової систем та кровообігу; почастішали ускладнення вагітності, пологів і післяпологового періоду, вроджені вади розвитку. Залишається високим рівень захворювань, що передаються статевим шляхом.

Соціально небезпечною проблемою став для країни СНІД (ВІЛ-інфекція): за темпами розвитку цієї епідемії Україна посідає одне з перших місць у світі. Переважна більшість ВІЛ-інфікованих наркоманів (70%) — особи віком від 15 до 30 років; спостерігається зростання ВІЛ-інфекції серед наркоманів-підлітків і дітей.

В Україні відзначається щорічне погіршення психічного здоров'я підлітків, в першу чергу внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних та інших психотропних речовин.

Низький рівень здоров'я молодих людей, що призиваються на службу до Збройних Сил України, є свідченням негативних тенденцій у ставленні молоді до власного здоров'я: придатними до військової служби визнається 74–76% юнаків, а кількість тих, хто отримує відстрочку за станом здоров'я, постійно збільшується.

Окрім того, низький стан здоров'я молоді спричиняється падінням моральних устоїв, значним соціальним розшаруванням населення, складною криміногенною ситуацією, комерціалізацією статевих стосунків, раннім початком статевого життя, на що також негативно впливає інформаційний простір, який обирають молоді люди у своїй дозвіллєвій сфері.

Школа, трудові колективи, сім'я — найефективніші інституції формування здорового способу життя та культури здоров'я — недостатньо

використовують свої можливості через брак досвіду та відповідних, належно забезпечених виховних технологій.

ІІ. Методологічні засади, підходи, принципи, критерії формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Методологічною основою формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді є гуманістичний підхід, сутність якого полягає у створенні сприятливої ситуації для їх готовності до сприйняття й адекватного реагування на виховні дії шкільного та соціального середовища.

Рівень цієї готовності характеризується здатністю дітей та молоді перетворювати зовнішні вимоги на внутрішні спонуки, мотиви поведінки з пробудженням їх самосвідомості і відповідальності за власну культуру.

Поняття «здоровий спосіб життя» розглядається у співвідношеннях тріади: здоров'я — здоровий спосіб життя — культура здоров'я.

Здоров'я за визначенням ВООЗ — це стан повного фізичного, душевного (духовного) та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби чи фізичних вад. Тому здоров'я розглядається не лише як ресурс, а як мета життя. За Національною програмою «Діти України» визначено чотири аспекти здоров'я: фізичне, психічне, духовне, соціальне.

Поняття «здоров'я» нерозривно пов'язане із поняттям «здоровий спосіб життя» як сценарій життєдіяльності, спрямованої на збереження та покращення здоров'я дітей.

Результатом сформованості здорового способу життя є культура здоров'я як інтегративна якість особистості і показник вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення та зміцнення здоров'я і характеризується високим рівнем культури поведінки стосовно власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Методологічним підґрунтям Концепції є діяльнісний і системний підходи до формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

Діяльнісний підхід вимагає культивування дієвої позиції особистості з метою власного становлення й розвитку її морального і духовного самовдосконалення.

Системний підхід передбачає цілісність у практичній діяльності, що спрямована на комплексну реалізацію здорового способу життя.

Базовими принципами формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді є:

- *принцип науковості і доступності знань*, адаптація відповідних знань для усіх ланок освіти з врахуванням особливостей різних вікових категорій; взаємозв'язок науки про здоров'я з практичним досвідом;

- *принцип системності і наскрізності* означає, що процес формування здоров'я людини, природних і соціальних умов його збереження і зміцнення організується як системний педагогічний процес, у логічному зв'язку всіх його етапів; спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості;

- *принцип неперервності та практичної цілеспрямованості* передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів цієї роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється у різних соціальних інститутах, у навчальній і позакласній виховній роботі;

- *принцип інтегративності* передбачає синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань в цілісній картині про здоров'я та здоровий спосіб життя;

- *принцип відкритості* передбачає синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань у цілісній картині про здоров'я та здоровий спосіб життя;

- *принцип плюралізму* уможливлює варіативність авторських проектів, планів і програм на основі інваріантного рівня знань для різних, відносно самостійних типів навчальних закладів із врахуванням потреб, інтересів і нахилів усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, студентів, вихователів, вчителів, викладачів, батьків);

- *принцип превентивності* означає, що виховні впливи держави, всіх виховних інститутів, на основі врахування інтересів особистості та суспільства, спрямовуються на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення неприйняття до негативних впливів соціального оточення. За таких умов забезпечуватиметься система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок безпечних статевих стосунків;

- *принцип гуманізму* передбачає орієнтацію на підростаючу особистість як вищу цінність, врахування її вікових та індивідуальних особливостей, задоволення фундаментальних потреб вихованця (у розумінні, пізнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); вироблення індивідуальної програми її розвитку; стимулювання розвитку в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;

- *принцип цілеспрямованості*, який утверджує спрямованість на досягнення основної мети — підвищення ефективності функціонування власного організму і свідомого позитивного ставлення до нього.

Критеріями формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді можна вважати:

- *на рівні фізичного здоров'я*: прагнення до фізичної досконалості, ставлення до власного здоров'я як до найвищої соціальної цінності, фізична розвиненість, загальна фізична працездатність, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування;

- *на рівні психічного здоров'я (психологічного комфорту)*: відповідність пізнавальної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції, адекватна самооцінка, відсутність акцентуацій характеру та шкідливих поведінкових звичок;

- *на рівні духовного здоров'я*: узгодженість загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, наявність позитивного ідеалу, працелюбність, відчуття прекрасного у житті, в природі, у мистецтві;

- *на рівні соціального здоров'я (соціального благополуччя)*: сформована громадянська відповідальність за наслідки нездорового способу життя, позитивно спрямована комунікативність, доброзичливість у ставленні до людини, здатність до самоактуалізації, саморегуляції, самовиховання.

Формування здорового способу життя, культури здоров'я, підвищення їх виховних можливостей потребує максимальної уваги до мотиваційної сфери дітей та молоді у прагненні бути здоровими. Мотивація на здоровий спосіб життя — це система ціннісних орієнтацій, внутрішніх спонук до збереження, відновлення і зміцнення здоров'я.

III. Суб'єкти спільної діяльності та цільові групи з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Суб'єктами спільної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є:

- управління (відділи) освіти і науки, охорони здоров'я обласних (міських, районних, районних у місті) державних адміністрацій;
- органи місцевого самоврядування та самоорганізації населення, батьківська громада;
- науково-дослідні інститути АПН України та АМН України, навчальні заклади різних типів та рівнів акредитації, відповідні медичні установи, обласні інститути післядипломної педагогічної освіти; дитячі та молодіжні громадські організації, благодійні фонди, соціальні служби для молоді;
- засоби масової інформації та інші.

Основним завданням суб'єктів спільної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є консолідація зусиль щодо здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я, спрямованої на забезпечення прав громадян на якісну і доступну медико-санітарну допомогу та створення умов для формування здорового способу життя.

В основу виконання цього завдання покладено міжгалузевий комплексний підхід у діяльності держави, всіх її інституцій до збереження та зміцнення здоров'я кожного громадянина, незалежно від віку.

У рамках Концепції доцільно виділити такі цільові групи: діти дошкільного віку; учні загальноосвітніх та вихованці позашкільних навчальних закладів; учнівська та студентська молодь; вихователі дошкільних навчальних закладів; вчителі, класні керівники, вихователі груп продовженого дня та шкіл-інтернатів, шкільні психологи, соціальні педагоги; викладачі вищих навчальних закладів усіх типів та рівнів акредитації, куратори, соціальні психологи; батьківська громадськість.

IV. Мета, стратегії та завдання Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Метою Концепції є створення умов для зміцнення фізичного, духовного здоров'я, психологічного комфорту та соціального благополуччя дітей і молоді шляхом визначення пріоритету здорового способу життя як основного чинника збереження та зміцнення здоров'я, утвердження свідомого ставлення та громадянської відповідальності за власне здоров'я.

Стратегії Концепції:

- надання пріоритетності проблемі формування здорового способу життя дітей і молоді в усіх ланках освіти;

- гуманізація та демократизація відносин учасників навчально-виховного процесу, забезпечення у навчальних закладах сприятливого психологічного мікроклімату та відповідного інформаційно-предметного середовища;

- розширення Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, впровадження їх досвіду в практику роботи дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладів;

- залучення учнівської та студентської молоді до активної участі у просвітницькій та волонтерській роботі з пропаганди здорового способу життя в середовищі однолітків;

- підтримка, розвиток національних та родинно-сімейних традицій здорового способу життя та виховання здорової дитини; широке залучення батьків до цього процесу;

- послідовне формування культури здоров'я педагогів як необхідної умови розвитку позитивної мотивації в учнів та студентів на здоровий спосіб життя.

Концепція спрямована на виконання таких **завдань:**

- створення у навчальних закладах усіх типів та рівнів акредитації цілісної системи формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя;
- розробка і впровадження в практику роботи навчальних закладів сучасного моніторингу діагностики і корекції стану здоров'я дітей і молоді;
- впровадження у навчально-виховний процес особистісно зорієнтованого підходу формування в учнів і студентів навичок здорового способу життя, вміння приймати оптимальні рішення щодо збереження і зміцнення власного здоров'я у різних життєвих ситуаціях, в тому числі екстремальних;
- удосконалення форм і методів формування здорового способу життя;
- формування в учнів та студентів негативного ставлення до шкідливих поведінкових звичок, посилення ефективності механізмів подолання залежності від них;
- забезпечення якісної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, здатних формувати у дітей та молоді позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя;
- визначення пріоритету у роботі з батьками і громадськістю формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

V. Зміст, форми і методи формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді. Організоване навчання та самоосвіта

Формування здорового способу життя є за своєю сутністю системоутворюючою моделлю, яка спрямована на діагностику, корекцію функціонального, психофізіологічного та духовно-морального стану людини.

Системність полягає у взаємопогоджених знаннях, уміннях та навичках, сформованих у дітей та молоді, які забезпечують необхідний рівень їх працездатності, моралі та духовності. Для цього необхідно знати основні положення фізіології, психології людини, соціології та інших суміжних дисциплін, які в сукупності дозволять реалізувати необхідні здоров'язберігаючі, здоров'язміцнюючі, здоров'яформуючі технології щодо свідомого ставлення до власного здоров'я і проявлятися у відповідних позитивних вчинках і діях.

Вказане свідчить про доцільність формування таких знань про:

- *фізичне здоров'я:* організм людини як біологічна система; органи і системи життєзабезпечення, їх функції і здоровий стан; фізіологічна діяльність, біохімічні процеси і здоров'я; гігієна тіла; гігієнічні нормативи; рух і здоров'я; генетичне здоров'я; репродуктивне здоров'я; статеве виховання; профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом, і СНІДу; культура харчування; фізична гармонія тіла;
- *психічне здоров'я (психологічний комфорт):* індивід, особистість, індивідуальність; психіка людини; індивідуально-типологічні особливості людини; уявлення, емоції, воля, свідомість; сфера пізнання; самосвідомість, самооцінка, саморегуляція, самоактуалізація, самовиховання; основні психічні процеси, їх вплив на здоров'я; мотивація поведінки і ціннісні орієнтації; психологія спілкування; стрес, психотравма; девіантна поведінка; попередження шкідливих звичок; психологічна самодопомога; резерви психічних можливостей людини; вплив засобів масової інформації та мистецтва на психічне здоров'я людини;

- *духовне здоров'я:* здоров'я в системі загальнолюдських цінностей; духовність людини як основа здоров'я; закони діалектики про життя та смерть; ноосфера; релігія про здоров'я, духовні вчення про здоров'я; ідеал здорової людини; здоров'я як компонент патріотичного виховання; духовні цінності і засоби розвитку духовності; здоров'я в системі життєвих цінностей народу, цнотливість, гідність, мужність; традиції культури здоров'я українського народу; національні особливості формування здоров'я; календарні народні свята і здоров'я;
- *соціальне здоров'я (соціальне благополуччя):* людина як елемент соціуму; наслідки антропоцентричного відношення до навколишнього середовища; соціальні співтовариства; етика родинних зв'язків; соціальні потреби та інтереси; мотивація поведінки; соціальне забезпечення життєво важливих потреб; соціальна адаптація; ергономічні аспекти формування здоров'я; асоціальна поведінка; популяційне здоров'я; здоров'я нації; держава, право і здоров'я, права і обов'язки громадянина у ставленні до власного здоров'я та здоров'я оточуючих; шкідливий вплив наркогенних речовин на здоров'я; попередження соматичних і інфекційних захворювань, хвороб, що передаються статевим шляхом, і СНІДу; здоровий спосіб життя; культура здоров'я.

Ефективність процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Серед форм і методів процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До них також належать соціальне проектування, метод відкритої трибуни, ситуаційно-рольова гра, соціально-психологічний тренінг, інтелектуальний аукціон, «мозкова атака», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, гра-драматизація тощо.

Доцільно застосовувати традиційні методи: бесіда, диспут, лекція, семінар, роз'яснення, переконання, позитивний і негативний приклади, методи вироблення звичок, методи вправ, контролю і самоконтролю, створення громадської думки тощо.

Застосування цих методів сприяє утворенню у дітей, учнівської та студентської молоді адекватної моральної самооцінки, дає можливість організувати дієву роботу з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, знецінити і зруйнувати негативні мотиви, перебудувати і змінити негативні форми у поведінці дітей та молоді на позитивні; підтримати, посилити позитивні моральні спонуки, активізувати їх прояви чи загальмувати негативні мотиви, знизити їх силу, утримати учня від прояву негативної мотивації на здоровий спосіб життя.

З нетрадиційних для педагогіки методів ефективно спрацьовують методи «педагогічної психотерапії», а саме: саморегуляції, педагогічного аутотренінгу, рефлексотерапії. Ці методи створюють певну єдність і доповнюють один одного.

Організоване навчання здійснюється у дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладах, у закладах післядипломної педагогічної освіти за умови вирішення таких основних завдань:

1) участь у реалізації державних стандартів початкової, середньої, вищої освіти та відповідного комплексу нормативних, навчально-мето-

дичних, інших документів, які регламентують та унормовують організацію навчально-виховного процесу під керівництвом педагогів;

2) організація навчання дітей, учнівської та студентської молоді з використанням традиційних та інноваційних форм і методів;

Самоосвіта базується на необхідності громадян формувати, зберігати та зміцнювати власне здоров'я з використанням навчально-методичної і технічної бази, що забезпечує самостійне навчання.

Самоосвіта можлива за таких умов:

1) наявність освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки дітей та молоді до ведення здорового способу життя з конкретними методичними рекомендаціями та коментарями;

2) наявність доступної навчально-методичної та наукової літератури з даної проблеми у бібліотеках, книжкових магазинах, електронних підручниках, в Internet, електронних засобах масової інформації;

3) розгалужена мережа консультативних пунктів з надання практичної допомоги в оволодінні знаннями, уміннями та навичками з формування, збереження та зміцнення власного здоров'я під керівництвом педагогів, методистів та психологів.

Самоосвіта дітей та молоді з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя здійснюватися також за участю державних, комерційних телевізійних і радіопрограм.

VI. Управління та функції навчально-виховної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Управління формуванням позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді здійснюється на основі нормативно-правової бази та за умови науково-методичного забезпечення на рівні:

1) органів державного управління, установ, відомств, де створюються відповідні управління (відділи, сектори) виховної роботи, на які покладається управління процесом виховання та контроль за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

2) органів освіти та охорони здоров'я у співпраці з органами місцевого самоврядування та самоорганізації населення на всіх рівнях управління; навчальних закладів різних типів та рівнів акредитації.

Системний аналіз процесів управління формуванням позитивної мотивації на здоровий спосіб життя проводиться органами місцевого самоврядування з метою забезпечення подальшого розв'язання проблем зменшення кризових явищ у підлітковому та молодіжному середовищі і вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни.

Ефективність координації (оперативного управління) процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя зростатиме за умови узгоджених дій державних органів управління, органів місцевого самоврядування та самоорганізації населення, громадських організацій із залученням дитячих та молодіжних організацій, батьківської громадськості.

VII. Система підготовки кадрів до здійснення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя

Основним завданням підготовки педагогічних кадрів до здійснення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є забезпечення неперервності у формуванні культури здоров'я особистості як невід'ємної складової її професійної компетентності та адаптації до гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу.

Система підготовки кадрів включає кілька рівнів відповідно до структури ступеневої освіти в Україні.

З цією метою здійснюється підготовка спеціалістів з валеології у поєднанні з підготовкою за суміжними спеціальностями (дошкільне виховання, початкове навчання, біологія, фізична культура, психологія, основи медичних знань, соціальна педагогіка, дефектологія).

Умовою для підготовки педагогічних кадрів є введення Міністерством освіти і науки України професії «валеолог» до Державного класифікатора України (зміни та доповнення №4).

Класифікатором професій передбачена підготовка вчителів за освітньо-кваліфікаційними рівнями: «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

У навчальних планах педагогічних вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, які готують асистента валеолога, передбачено курси «Основи валеології» (обсяг — один кредит) та «Методика викладання навчального курсу для початкової школи «Основи здоров'я»» (один кредит), які повинні сформувати індивідуальну валеологічну культуру майбутнього педагога, забезпечити його підготовку до проведення системної навчально-виховної роботи.

Система підготовки студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» включає вивчення курсів: «Вікова фізіологія з основами гігієни дітей», «Основи педагогічної валеології», «Теорія і методика викладання валеології» і педагогічну практику (загальний обсяг часу — не менше 5 кредитів). Перелік спецкурсів формується з урахуванням основної спеціальності студента. У кінці вивчення курсу (курсів) з питань формування здорового способу життя студенти складають іспит (залік).

Підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» передбачає вивчення курсу «Теорія, методологія, методика формування здорового способу життя», спецкурсів відповідно до основних аспектів валеології.

Післядипломна перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів з формування здорового способу життя відбувається на базі педагогічних вищих навчальних закладів, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, які мають ліцензію на такий вид діяльності.

У планах навчальних курсів підвищення кваліфікації забезпечується диференційований підхід до слухачів:

а) керівні кадри освіти вивчають обов'язковий курс «Вступ до валеології» (обсягом до 18 годин);

б) для вихователів дошкільних навчальних закладів, вчителів початкових класів та класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів з метою ознайомлення з валеологічними технологіями, окрім обов'язкового курсу «Вступ до валеології», пропонується спецкурс «Основи педагогічної валеології»;

в) викладачі природничого профілю, фізкультури, психології розширюють одержані у вищих навчальних закладах знання при вивченні курсів «Валеофілософія», «Педагогічна валеологія», «Методика викладання валеології», спецкурсів з інноваційних методик формування здорового способу життя (ознайомлення з діяльністю закладів Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю).

Педагогічні кадри, відповідно до планів Міністерства освіти і науки України, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти,

міських (районних) відділів освіти, залучаються до участі у постійно діючих методичних семінарах, семінарах-тренінгах, інформаційно-методичних нарадах, школах педагогічної майстерності, роботі «круглих столів», науково-практичних конференціях тощо.

Підготовка кадрів щодо реалізації Концепції передбачає:

- теоретичну підготовку (введення обов'язкового навчального спецкурсу для всіх категорій педагогічних кадрів «Педагогіка здорового способу життя», який забезпечує засвоєння положень інноваційних педагогічних систем, технологій виховання і навчання та системи управління цим процесом);

- засвоєння вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик та положень, які випливають з них, для побудови змісту, вибору форм та методів навчання, способів та критеріїв оцінки досягнення цілей навчання;

- розробку стандартів якості підготовки і технології об'єктивного визначення ступеню відповідальності кожного фахівця, який отримав відповідну професійну освіту;

- розробку принципово нової циклічної моделі виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нової тренінгової методики;

- збір, узагальнення та системний аналіз світових та національних досягнень у навчанні здоровому способу життя та оперативну корекцію змісту навчання, навчальних та виховних технологій, способів активізації пізнавальної діяльності учнів та роботи педагога.

VIII. Шляхи, умови та очікувані результати реалізації Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді.

Формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді здійснюється шляхом:

- нормативно-правового забезпечення реалізації Концепції, що регулюється відповідними нормативними актами: Законами України, Указами Президента України, постановами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, відповідними наказами Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України, рішеннями органів місцевого самоврядування;

- розробки і впровадження навчальних програм з валеології та формування здорового способу життя у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних, вищих навчальних закладах незалежно від форм власності і відомчого підпорядкування; забезпечення реалізації цих програм за допомогою високоякісних підручників, посібників, технічних засобів навчання й наочного дидактичного матеріалу, а також варіативних програм, орієнтованих на інтеграцію широкого кола питань щодо профілактики ВІЛ/СНІДу, сексуальної поведінки, репродуктивного здоров'я, вживання наркотиків тощо; комплексних моделей формування здорового способу життя для різних типів навчальних закладів;

- проведення моніторингу стану здоров'я дітей, молоді, педагогічних працівників із залученням сучасних технологій;

- організації та науково-методичного забезпечення діяльності регіональних центрів та експериментальних навчальних закладів всеукраїнського та регіонального рівнів для відпрацювання основних положень Концепції;

- створення серед освітньої громадськості атмосфери сприяння розвитку Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, активізація зусиль науковців з метою здійснення теоретико-методологічного забезпечення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді на рівні сучасних досягнень науки і практики (розробка і викладання відповідних навчальних курсів, проектування моделей Шкіл сприяння здоров'ю тощо).

- активного використання засобів масової інформації та інших джерел для пропаганди та розповсюдження вітчизняних та зарубіжних новітніх теоретичних розробок, здобутків вчителів-новаторів та вчителів-експериментаторів; забезпечення впровадження сучасних інформаційно-освітніх програм та соціальної реклами з урахуванням особливостей цільових груп;

- поширення культурно-мистецьких та фізкультурно-оздоровчих акцій для дітей та молоді, спрямованих на формування здорового способу життя, культуру здоров'я;

- забезпечення якісної ступеневої підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для здійснення завдань, окреслених Концепцією;

- створення фахового науково-методичного видання (газета, журнал);

- формування економічних основ забезпечення здорового способу життя, створення належної матеріально-технічної бази у навчальних закладах різних типів та рівнів акредитації.

Ефективна реалізація даної Концепції можлива за умови раціонального використання фінансових, технологічних, інформаційних, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів держави, які спрямовуються на формування фізично, психічно, морально здорової особистості з високим рівнем громадянської відповідальності, готової до самостійного вибору власного місця в житті, високоерудованої і культурної особистості, яка має гуманістичний світогляд та гуманістичні якості, поважає батьків, інших людей, які її оточують, із сформованою культурою спілкування; веде здоровий спосіб життя, прагне до самовдосконалення; толерантна, доброчесна, милосердна, доброзичлива.

Програма педагогічної освіти батьків «Сім'я і діти»

Програма та навчально-тематичний план «Сім'я і діти» підготовлені в Інституті проблем виховання АПН України лабораторією сімейного виховання і призначені для використання в системі підвищення рівня педагогічної культури населення. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

Для керівників загальноосвітніх навчальних закладів, класних керівників, учителів, шкільних психологів, лекторів, що організовують роботу з батьками учнів шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів, і для самостійної роботи всіх, хто підвищує свій педагогічний рівень.

Колектив авторів: кандидати педагогічних наук
В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексєєнко, О. М. Докукіна, С. І. Жевага,
Т. В. Кравченко, Л. В. Повалій, О. Л. Хромова,
м. н. с. Т. М. Плахотник.

Вступ

Суспільно-політичні умови, в яких функціонує сучасна українська сім'я, характеризуються досить різкою зміною соціально-економічних відносин у суспільстві, за яких пріоритети надаються особистості лю-

дини, її практичній діяльності в усіх галузях господарювання і духовної культури.

Найповніше духовну культуру особистості забезпечує виховна функція сім'ї. Таким чином, сучасна сім'я все більше стає головною ланкою у вихованні дитини. Вона має забезпечити їй достатні матеріальні та педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку.

У новій Конституції — Основному Законі України, прийнятому Верховною Радою України 28 червня 1996 року, в статті 48 сказано, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло». Нова Конституція певним чином розширює право сім'ї та обов'язки батьків і дітей. Так, у статті 51 йдеться про те, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Ці основоположні ідеї і раніше були у звичаєвих та юридичних правах української сім'ї. Проте сім'я, позбавлена приватної власності та травмована духовно, не могла в тоталітарному режимі повністю використати юридичні права та розвивати кращі традиції і звичаї виховання в ній дітей.

Педагогічні дослідження, вивчення практики засвідчують, що процес урбанізації й міграції населення, зниження віку, коли молодь бере шлюб, створює сім'ю, не сприяє засвоєнню моральних і етичних цінностей народу цією віковою групою, а веде до втрат кращих традицій, досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися системою суспільного, в тому числі дошкільного і шкільного виховання дітей, організацією педагогічної освіти батьків і всього населення, що забезпечувало б високий рівень педагогічно грамотного і цілеспрямованого виховання дітей у сім'ї. Однак тривале перебування в умовах тоталітарного режиму, в якому ідеологічним доктринам було підпорядковано економіку, науку, культуру, освіту та саму особистість людини, негативно позначилося і на виховній функції сім'ї.

Критично оцінюючи надбання сімейної педагогіки та досліджень педагогічного всеобучу батьків минулих десятиліть, водночас констатуємо й певні позитивні досягнення. Це передусім стосується практичного розв'язання організаційно-педагогічних проблем, форм і методів роботи школи з батьками, розробки й застосування різноманітних методик вивчення сім'ї, батьків, учнів, створення й функціонування системи педагогічного всеобучу, роботи з «важкими» сім'ями та виховання в них дітей, відродження кращих традицій українського народу та освоєння світового досвіду.

У зв'язку з цим виникла необхідність уточнення або й повної зміни концептуальних позицій щодо виховання дітей у сучасній українській сім'ї. До цього спонукає соціально-педагогічна дійсність. Враховуючи сучасний стан соціально-педагогічних умов виховання дітей в сім'ї, організації підвищення рівня педагогічної культури батьків, ми розробляємо програму й тематичний план «Сім'я і діти», виходячи із завдань, визначених законодавством України про сім'ю і шлюб, про загальну середню освіту, Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Національною програмою «Планування сім'ї», Національною програмою «Діти України». Методологічні засади цієї програми подані в концепції «Сім'я і родинне виховання», розробленій

науковими співробітниками лабораторії (В. Г. Постовий, П. М. Щербань, Т. Ф. Алексєєнко, О. М. Докукіна, Н. М. Стрєльнікова).

Родинну педагогіку ми розглядаємо як синтез галузевих культур, об'єктивних соціально-економічних умов, психологічних особливостей кожного народу, що в сукупності визначають його менталітет, який характеризується оригінальністю складу інтелекту, мислення, спрямованістю розуму.

Ми виходимо з того, що у вихованні підростаючих поколінь важливим чинником має стати саме родинна педагогіка, яка еволюційним шляхом виробила оригінальні форми й методи впливу на особистість дитини. Вся система родинної педагогіки спрямована на підготовку дітей до самостійного життя, їхню адаптацію в природному й суспільному довкіллі. Головним критерієм виховання й вихованості дитини є її суспільна поведінка, практична діяльність у сім'ї та поза нею. Звичайно, що виховання дітей в родині не зводиться до простого засвоєння певних морально-етичних норм поведінки, їх відтворення в сім'ї, побуті, суспільних і міжособистісних відносинах. Родинна педагогіка розглядає виховання дитини як певну взаємодію головним чином батьків і конкретних умов, що впливають на формування й соціальне становлення особистості.

Важливим моментом у розробці стратегій виховання дітей як батьками, так і вихователями мають бути знання ними особистісних якостей дитини: фізичне й психічне здоров'я, стійкість нервової системи, реакції на ті чи інші види подразнень, витривалість, готовність до співпраці й взаємодії, інтереси й можливості. Для успішного здійснення виховання дитини маємо зосереджувати увагу батьків і педагогів на достовірності, об'єктивності й повноті інформації, на основі якої здійснюється виховний процес. Виходячи з цього, в нових соціально-економічних умовах важливо поєднувати елементи наукової педагогіки та родинно-національної етнопедагогіки, яка найкращим чином забезпечує можливості використання народних традицій, звичаїв і обрядів у підготовці батьків, вихователів і педагогів до здійснення ними виховної функції, підвищення рівня педагогічної культури сім'ї.

Таким чином, це зумовлює задоволення потреби сучасної сім'ї в підвищенні рівня педагогічної культури, в налагодженні її взаємозв'язків з соціальною виховною системою. Важливе місце в цьому процесі займає робота з підвищення рівня педагогічної культури батьків. Адже в останні роки вона була настільки заідеологізована, що майже не враховувала досвіду народної педагогіки та особливостей і умов сім'ї. Сьогодні в основу роботи загальноосвітніх навчальних закладів з батьками учнів має бути покладена конкретна система педагогізації населення, починаючи з шкіл молодих батьків та учнів-старшокласників і завершуючи різноманітними формами роботи з дорослим населенням. Важливим етапом педагогізації батьків має стати їх підготовка за новими програмами і посібниками з питань виховання дітей у сучасній сім'ї, врахування всіх обставин і складностей суперечливого часу, підготовка педагога до роботи з сім'єю в нових умовах.

Отже, сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпеченні достатніх матеріальних та педагогічних умов для її фізичного, морального й духовного розвитку. Водночас сучасна сім'я і сама потребує матеріальної, педагогічної та культурологічної допомоги. Цю допомогу їй надають певною мірою державні, виробничі, громадські організації, заклади освіти та культури.

Проте ще й сьогодні суспільство й наука не позбулися старих підходів в оцінці сім'ї, педагогічних явищ, виробленні теоретичних поло-

жень, які різнобічно охоплювали б умови й процес, за яких функціонує повноцінна сім'я, здійснюється освіта й виховання особистості. Все це вимагає по-новому підійти до проблеми сім'ї і виховання в ній дітей, зв'язків з соціальним середовищем, осмислення історичного досвіду української родини та формування в ній оригінальної й самобутньої педагогіки, освоєння й розвитку цієї педагогіки всіма наступними поколіннями українського народу.

В основі української родинної педагогіки й психології завжди чітко вирізнялися її ідеали, що своєю суттю випливали з глибин життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими й святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми виявлення творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі перетворювальної діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; громадянства як відчуття особистої приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способу життя, традицій і звичаїв, відповідальності за захист, збереження, розвиток і примноження добробуту країни.

На цих засадах і мають відроджуватись українська сім'я та виховання підростаючих поколінь. Такий підхід забезпечить повноцінний розвиток суспільства і суспільних відносин в умовах ринкових реформ, соціальної дестабілізації й моральної пригніченості значних мас населення, спаду народжуваності дітей, зниження сільськогосподарського і промислового виробництва.

Турбота й вболівання за долю традиційно міцної, працьовитої, духовно багатої, громадянсько свідомої і зрілої української сім'ї, виховання в ній дітей спонукали нас до розробки програми «Сім'я і діти».

Послідовне втілення її в життя сприятиме зміцненню самого інституту сім'ї, відродженню української держави, визнанню українського народу цивілізованими народами світу.

Сучасна педагогічна наука виходить з положення, що виховання дитини — це є не лише система цілеспрямованого і планомірного формування світогляду, переконань і почуттів, волі й характеру, потреб і здібностей, а й адаптація її в соціальному середовищі та відбиття його характерних ознак у світогляді, поведінці, повсякденній діяльності і відносинах особистості з оточуючим середовищем. Таким чином, виховання дітей визначається як інтегрований процес взаємодії і впливу всіх соціально-економічних, духовних і біогенетичних факторів, що є основними умовам розвитку особистості.

Умови є важливою складовою частиною системи, в якій формується національно-психологічна ментальність особистості, розвивається її активність і подальша соціальна діяльність. До таких умов належать:

-родинно-національні традиції сім'ї, що найкращим чином забезпечують зв'язок поколінь, освоєння і збереження культурних скарбів українського народу;

-соціально-побутові традиції, що впливають на розвиток, соціальну спрямованість дитини в сім'ї та соціальному середовищі;

-педагогічні традиції, що визначають сукупний рівень, зміст, напрям, форми й методи виховання і ступінь вихованості дитини в сім'ї.

Саме тому найнеобхіднішим сьогодні є здійснення родинно-національного виховання на основі відроджуваних традицій української етнопедагогіки та досягнень світової педагогіки, формування на цій основі педагогічної культури батьків.

З цією метою вихователям дошкільних закладів, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів, працівникам служб сім'ї доцільно створювати групи батьків для підвищення рівня їхньої педагогічної культури, враховуючи при цьому загальний розвиток, різноманітні інтереси, активність та ін. Такі групи можна створювати як на основі батьків учнів класів, так і окремо організованих за інтересами, рівнем досвіду й педагогічної культури. Працювати ж вони мають за певною програмою, реалізація якої забезпечить інтереси батьків в педагогічних знаннях і вміннях щодо виховання дітей. У процесі навчання батьків варто частіше спиратися на їхній власний позитивний досвід, поєднувати лекційні форми занять із елементами живої і невимушеної бесіди, здійснювати педагогічний аналіз окремих випадків і ситуацій виховання дитини в сім'ї, її поведінки в громадських місцях, у гостях та ін. Такий аналіз сприяє виробленню у молодих батьків поглядів на виховання дитини як складний і динамічний процес взаємодії дорослого і його вихованця, формуванню у них конкретних методів і прийомів педагогічного спілкування, доброзичливого ставлення до дітей, серйозного і сумлінного виконання своїх обов'язків.

Значний інтерес у батьків викликають заняття, які проводяться у формі запитань і відповідей. Слід також практикувати домашні завдання для батьків, виконання яких вимагає різноманітних знань з педагогіки, психології, санітарії і гігієни, культури та ін.

Живий обмін досвідом виховання дітей у сім'ї найкраще сприяє критичному самоаналізу батьків тих сімей, де виховання здійснюється на педагогічно низькому рівні. При цьому завжди треба пам'ятати про такт у розмові з такими батьками, не зачіпати їхнє самолюбство, збуджувати природний потяг до самовдосконалення, розвивати й заохочувати позитивні бажання кращого виховання своїх дітей.

Важливим чинником ефективного педагогічного навчання батьків є їхнє стимулювання. Воно має здійснюватись у формі похвали батьків і дітей, які на це заслуговують, підтримки в розумних починаннях сім'ї, різноманітних заохочень та ін.

У сучасних умовах все більшого поширення й застосування набуває етнопедагогіка виховання дітей як в сім'ї, так і в дошкільних закладах та загальноосвітніх навчальних закладах. Етнопедагогіка — це те живе джерело, яке здатне задовольнити прагнення батьків здобути знання з виховання дітей, перевірені досвідом багатьох поколінь. Справді, етнопедагогіка найприродніше відображає процес виховання і всебічного розвитку дитини як в сім'ї, так і в навколишньому соціальному середовищі. Вона призвичаює батьків і дітей до думки про самоцінність людини, приналежність її до певної культури, визнання й шанування людей з іншою культурою. Застосовуючи елементи етнопедагогіки та етнокультури у вихованні підростаючих поколінь, батьки й вихователі передають їм кращий історичний досвід народу, його здобутки. При цьому, наприклад, у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах України часто необхідно зважати на поліетнічний склад вихованців та їхніх батьків. Батькам інших національностей слід так само давати завдання, які б сприяли засвоєнню й збереженню дітьми їхньої самобутньої культури та визнанню й повазі українського народу, його культури, держави Ук-

раїни, яка створює умови для їхнього повноцінного соціального, духовного й культурного розвитку, всебічного задоволення інтересів.

Формування й розвиток педагогічної культури батьків буде тим ефективнішим, чим більше різноманітних чинників буде включено в його процес. Серед них важливе місце посідає педагогічна майстерність лектора, вихователя, який проводить заняття з батьками. Він є головною постаттю цього процесу, і від його вміння визначити зміст і обсяг матеріалу занять, обрати ефективні форми й методи їх проведення залежить успішність засвоєння батьками педагогічних знань, оволодіння конкретними вміннями і навичками виховання дітей у сім'ї.

Школа, ліцей, гімназія, коледж тощо є центрами виховної роботи не лише з учнями, а й з батьками. І від того, як організована й ведеться ця робота, значною мірою залежить успіх навчання й виховання підростаючого покоління.

В організації підвищення педагогічної культури батьків, населення важливу роль можуть відігравати університети педагогічних знань, педагогічні «світлиці», школи молодих батьків, створювані при навчальних закладах і розраховані як на постійний, так і на динамічний контингент слухачів. Та при цьому слід забезпечувати цілісне й послідовне вивчення системи знань з педагогіки та суміжних наук, оволодіння слухачами конкретними вміннями й навичками, що мають значення для успішного виховання дітей у сім'ї. Враховуючи освітній рівень сучасних батьків, пропонований навчально-тематичний план і програма підвищення педагогічної культури батьків передбачають одночасне проведення занять для батьків учнів різного віку. Тут можна застосувати дворічний строк навчання. Заняття можуть проводитись один-два рази на місяць у заздалегідь визначені дні.

Програма та навчально-тематичний план «Сім'я і діти» призначені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, за місцем роботи чи проживання батьків і покликані надати допомогу керівникам цих закладів, методистам, вихователям, іншим фахівцям в організації педагогічної освіти батьків.

Мета пропонованої програми — дати батькам мінімум педагогічних знань для успішного виховання дітей у сім'ї.

Навчальний план передбачає 80 годин навчальних занять. З них 54 години лекційні, 26 — семінари і практичні заняття.

При визначенні змісту, форм і методів проведення занять організаторам необхідно враховувати загальну підготовку і соціально-педагогічний досвід слухачів, особливості сімей, національні традиції, умови міста, села.

Виклад теоретичних знань у вигляді лекцій чи бесід важливо підкріплювати прикладами з досвіду виховної діяльності батьків, конкретними порадами і рекомендаціями. Практичні заняття можуть проводитись у вигляді педагогічних практикумів, розв'язування педагогічних задач і ситуацій. На цих практичних заняттях молодих батьків потрібно навчити догляду за дітьми, прийомів і методів виховання дитини в сім'ї. Після вивчення кожної теми рекомендуємо давати батькам домашні завдання, які повинні сприяти більш глибокому вивченню матеріалу, спонукати їх до спільної діяльності з дітьми.

У процесі занять із слухачами необхідно також практикувати прийоми вироблення у них конкретних педагогічних умінь і навичок виховання дітей у сім'ї, вчити мистецтва доброзичливого й оптимістичного спілкування з дітьми, аналізу педагогічної атмосфери в сім'ї та самоаналізу, організації всього способу життя сім'ї, який би позитивно

впливав на виховання дитини, розвиток їхніх творчих здібностей, формування громадянських почуттів і життєвої позиції.

З цією метою в процесі роботи слід широко використовувати різноманітні види самостійної пізнавальної діяльності слухачів:

- підготовка рефератів, виступів, поглиблене висвітлення окремих питань, обмін досвідом, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язування конкретних задач та ін. Наприкінці вивчення окремих тем можна проводити підсумкові семінари, конференції, практичні заняття;
- визначення тем, розподіл годин приблизні. Залежно від конкретних умов організатори можуть вносити в них зміни. В кінці програми подається список рекомендованої літератури. Він адресований передусім організаторам педагогічної просвіти батьків;
- успішному проведенню занять з батьками сприятимуть виставки педагогічної літератури, дитячих малюнків і виробів, папки-пересувки, концерти дитячої самодіяльності, перегляд відеофільмів і телефільмів, виступів батьків з рефератами щодо досвіду виховання дітей в сім'ї, тренінги.

Засвоєння батьками певного педагогічного мінімуму знань допоможе їм оволодіти мистецтвом виховання дітей у сім'ї, а також передавати, поширювати й застосовувати ці знання в найближчому соціальному середовищі, ставати носіями й пропагандистами педагогічної культури.

1. Основні завдання і зміст сімейного виховання дітей у сучасних умовах

Мета, завдання і зміст сімейного та суспільного виховання підростаючих поколінь. Умови забезпечення демократичного розвитку суспільства, сім'ї і кожної особистості.

Забезпечення в сім'ї матеріально-побутових і морально-психологічних умов формування й виховання різних сторін особистості дитини: пізнавальних інтересів, потреб у трудовій діяльності, фізичному розвитку й самовдосконаленні, високої духовної культури та активної громадянської діяльності, самостійності і колективізму, відповідальності й дисциплінованості.

Формування світогляду дитини як першооснови й серцевини духовного світу та практичної діяльності людини. Формування гуманних якостей соціальних установок і життєвих орієнтирів: доброти, чуйності, співчуття, милосердя, товариськості, інтернаціоналізму та національної самосвідомості, спрямованості на вибір професії і напрямів трудової діяльності.

Зумовленість змін і вдосконалення змісту, форм і методів виховання дітей у сім'ї в сучасних умовах.

Характер і тенденції змін у структурі й змісті життя сучасної сім'ї та виховання в ній дітей:

- посилення економічної і духовної незалежності сім'ї;
- посилення зв'язків сім'ї з найближчим соціальним середовищем та її відповідальність за долю дітей, наступних поколінь і долю країни;
- зміцнення духовної культури сім'ї, її соціальної, громадсько-політичної активності.

Розвиток виховних традицій в сучасних умовах.

Зв'язок етнопедагогіки українського народу, педагогічної науки і суспільної практики в підвищенні ефективності виховання особистості.

Врахування в сімейному вихованні індивідуальних і вікових особливостей дітей.

Любов, повага і вимогливість до дитини. Єдність вимог батька і матері.

Література

1. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27 квітня 1999 р, №456/99. — Урядовий кур'єр. — 11. 05. 99 р. — №26.

2. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» від 9 жовтня 2001 р. №941/2001. — Освіта, №№57–58, 10–17. 10. 2001

3. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на 111 Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. — Освіта. — №№57–58, 10–17. 10. 2001

4. Доповідь Міністра освіти і науки України В. Г. Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. — Освіта. — №№57–58, 10–17. 10. 2001

5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. — Освіта. — №№60–61, 24–31. 10. 2001

6. Закон про освіту. — Освіта. — №31, 1995

7. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — №13. — 1996

8. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа. — №6. — 1996

2. Дитина: процес її розвитку та умови виховання

2.1. Вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, їх урахування в сімейному вихованні

Поняття про психічний розвиток. Характерні риси і умови, рушійні сили психічного розвитку. Навчання, виховання і розвиток дитини. Роль батьків у психічному розвитку дитини. Спадковість і виховання, їх роль у психічному розвитку дитини. Періодизація психічного розвитку. Кризи в розвитку особистості, їх характеристика, причини і наслідки.

Гра, навчання, праця в житті людини. Спілкування як важливий фактор розвитку та соціалізації особистості. Такт батьків у спілкуванні з дітьми різного вікового періоду, темпераменту, особливостей психіки і нервової діяльності. Засвоєння знань, набуття навичок і вмінь у різноманітних видах діяльності дошкільника та школяра залежно від віку.

Гармонійна особистість — головна мета виховання. Своєрідність індивідуального розвитку. Залежність змісту і темпів індивідуального розвитку від умов виховання. Контроль за розвитком дитини в умовах сім'ї: спостереження, аналіз поведінки, бесіди, спільна діяльність.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. Психологии, Воронеж: МОДЗК, 1998.

2. Березин. В. О воспитании ребенка в семье. — М.: Лилия ЛТД, 2000.

3. Бех І. Д. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — №1. — 1998.

4. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управления по печати, 1991. — 146 с.

5. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обласний науково-методичний ін-т освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996.

6. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. Для родителей, педагогов и врачей. — М., 1996.

7. Гурлєва Т. С. Дівчинка — підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.

8. Детство (короткий словарь-спровочник) / Под общ. ред. Лиханова А. А., Рыбинского Е. М. — М.: Дом, 1996.

9. Добсон Д. Воспитание ребенка с задатками сильной личности / Пер. с англ. — М.: КРОН-Пресс, 1998.

10. Дорно И. В. Современный брак: Проблемы и гармония. — М.: Педагогика, 1990.

11. Еремеева В. Д., Хризман Т. П. Мальчики и девочки — два разных мира. — М.: ЛИНКА-Пресс, 1998.

12. Каптерев П. Ф. О семейном воспитании. —М.: Академия, 2000.

13. Ковалев С. В. Психология современной семьи. — М.: Просвещение, 1988.

14. Кон И. С. Психология ранней юности. —М.: Просвещение, 1985.

15. Кон И. С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — 191 с.

16. Корнієнко С. М. Родинні виховні заходи у початкових класах. — Навч. -метод. посібник. — Тернопіль, 1996.

17. Кемпбелл Р. Как любить своего подростка / Пер. с анг. — СПб.: Мирт, 1998.

18. Лябик О. 600 практических советов девчонкам и их родителям. — М.: ТИД Контитент-Пресс, 2001.

19. Мицельський Яцек. Буквар для батьків / Г. Теодорович (пер. з пол.). — Львів: Свічадо, 1998.

20. Мухіна В. С. Детская психология. — М.: Апрель-Пресс, ЕКСМО-Пресс, 1999.

21. Наш проблемний подросток / Алексеева Е. В. и др. — СПб.: Союз, 1999.

22. Нижегородцева Н. В., Шадриков В. Д. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе: Пособие для практ. психологов, педагогов и родителей. — М.: ВЛАДРС, 2001.

23. Обухова Л. Ф. Детская возрастная психология. — М.: Роспедагенство, 1996.

24. Овчарова Р. В. Семейная академия: вопросы и ответы. — М.: Просвещение, Учеб. лит., 1996.

25. Фридман Л. М. Психология воспитания: Кн. для всех, кто любит детей. — М.: Сфера, 1999.

2.2. Діти дошкільного віку

Значення дошкільного віку в розвитку особистості. Вікова періодизація (від народження до 1 року; від 1 року до 3 років; від 3 років до 6 років) діяльності дошкільника.

«Криза одного року». Потреба у співпраці з дорослими.

«Криза трьох років». Початок дошкільного віку. Потреба брати участь у житті і діяльності дорослих. Ігри «в дорослого», наслідування.

Головний вид діяльності — рольова гра. Потяг до самостійності. Впертість і проблема негативізму.

«Криза 6 років». Розвиток нервової системи, вдосконалення функцій головного мозку, врівноваженість нервових процесів. Формування нових видів і способів діяльності дитини. Перехід від практичної діяльності з предметами до розумових маніпуляцій з ними (мислення, уява).

Значення режиму в житті дошкільника. Основні принципи його будови: чергування різних видів діяльності і відпочинку, дотримання режиму харчування, достатня кількість часу для сну. Необхідність дотримання єдиного режиму в сім'ї і дитячому закладі.

Основні завдання морального виховання дітей дошкільного віку: виховання основ гуманізму, гуманних відносин між дітьми і дорослими (виконання елементарних правил співжиття, доброзичливості, чуйності, турботи про інших). Потреба дитини в любові, ласкавому ставленні; в емоційному і діловому спілкуванні з батьками, в позитивній оцінці їхніх вчинків.

Неприпустимість знервованого тону у спілкуванні з дітьми та їхнього фізичного покарання. Формування у дитини почуття відповідальності за свої вчинки та за доручені справи. Розвиток дитячої самостійності, самоорганізації. Залучення дітей до посильної спільної праці з батьками. Попередження негативних проявів поведінки, поганих звичок дитини.

Розвиток мовленнєвої культури дитини. Залежність термінів і темпів оволодіння мовою від індивідуальних особливостей дитини, умов її життя і виховання, напрямків розвитку кожної конкретної дитини (пасивне оволодіння словом чи активний розвиток). Причини затримки активного мовлення дитини. Вік «чомучок» та важливість уміння батьків відповідати на запитання дитини.

Негативний вплив на формування особистості дитини дошкільного віку емоційної нестабільності, конфліктності сімейних стосунків, невдоволеності її потреби в діяльності, в пізнавальному і діловому спілкуванні з дорослими членами сім'ї.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Розв'язати педагогічну задачу і проаналізувати педагогічну ситуацію з брошури: Алексєєнко Т. Ф., Постовий В. Г. Школа молодих батьків. — К., 1991. — С. 7—8.

2. Поміркувати над питанням «Яку мету ви ставите перед собою, виховуючи сина чи доньку?»

3. Скласти разом з фахівцями режим дня для дитини дошкільного віку.

Література

4. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. Программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. Дом «Нева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
2. Гебель В.

5. Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов й врачей. — М., 1996.

6. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? — М.: Творч. Центр «Сфера», 2000.

7. Корнієнко. Родинні виховні заходи у початкових класах: Навч. — метод, посібник . — Тернопіль, 1990.

8. Мухина В. С. Детская психология. — М.: Апрель — Пресс. ЕКСМО-Пресс, 1999.

9. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная) психология. — М.: Роспедагенство, 1996.

10. Энциклопедия для мам и пап / Под. Ред. Савельевой Г. М., Таболина В. А. — М.: Изд. дом «Юность», 1997.

11. Энциклопедия для родителей первоклассника / Сост. Белый Е., Белая К. — М.: АСТ. 2000. — 488 с.

2.3. Молодші школярі

Характеристика анатомо-фізіологічних та індивідуально-психологічних особливостей молодшого школяра. Розвиток скелетно-м'язової системи, особливості серцево-судинної діяльності, співвідношення процесів збудження і гальмування. Врахування цих характеристик у здійсненні правильного підходу до організації виховання дітей.

Пізнавальні процеси. Особливості розвитку уваги, пам'яті, мислення, спостереження, уяви молодших школярів. Можливості сім'ї у розвитку пізнавальних процесів у дітей.

Особливі труднощі у навчанні (дефекти мовлення, заїкання, розлад письма, читання), правильні шляхи їх подолання.

Особливості працездатності молодших школярів, циклічність коливання розумової працездатності дітей залежно від часу доби, дня тижня, місяця року, залежність рівня працездатності від створення умов, що відповідають гігієнічним нормам (освітлення приміщення, температура повітря, збереження правильної робочої пози, розміщення стола і стільця).

Провідний вид діяльності молодшого школяра. Психологічна перебудова пов'язана із вступом дитини до школи. Входження та звикання до нових умов шкільного життя. Засвоєння нових обов'язків, моральних норм і правил поведінки. Особливості процесу засвоєння знань, умінь і навичок молодшими школярами. Допитливість, інтерес до оточуючого. Роль учителя в житті молодшого школяра,

Зміна стосунків з дорослими та однолітками. Становище дитини-школяра в сім'ї.

Режим дня школяра. Забезпечення повноцінного сну, відпочинку на свіжому повітрі, режиму харчування, виділення відповідного часу на приготування уроків. Обов'язкове врахування в режимі дня дитини часу на заняття, відповідно до її нахилів та інтересів — читання улюблених книг, конструювання, малювання, заняття спортом, музикою, перегляд телепередач та ін. Раціональне чергування різних видів діяльності школяра.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Протягом двох тижнів провести спостереження над тим, як у сім'ї організовано режим дня дитини відповідно до встановлених норм. У разі потреби вжити заходи щодо усунення помічених недоліків.

2. Провести спостереження, як син чи донька запам'ятовує матеріал підручника (скільки разів читає текст, чи складає план, чи розповідає про себе вголос зміст прочитаного).

На основі відтворення (дослівного, за своїми словами) дитиною змісту тексту, а також відповідей на поставлені запитання встановити, наскільки ефективні прийоми запам'ятовування, які застосовує дитина.

3. Проаналізувати педагогічну ситуацію за книгою: Педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В. Г. Постового. — К, 1989 (на вибір лектора).

Література

1. Воспитание младшего школьника: Пособие для сред. й высш. пед. учеб. заведений, учителей нач. кл. и родителей / Сост. Л. В. Ковинько. — 4-е изд., стереотип. — М.: Академия, 2000.

2. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Энигма, 1996.

3. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — К.: Рад. школа, 1985.
4. Дробинская А. О. Школьные трудности «нестандартних» детей. — М.: Школа-Пресс, 2001.
5. Корнієнко С. М. Родинні виховні заходи у початкових класах: Навч. -метод, посібник. — Тернопіль, 1996.
6. Мицельський Яцек. Буквар для батьків / Г. Теодорович (пер. з пол.). — Львів: Свічадо, 1998.
7. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная) психология. — М.: Роспедагенство, 1996.
8. Семейное воспитания: Кр. словарь. / Гребенников И. В., Ковинько Л. В. — М.: Политиздат, 1990.
9. Семейное воспитание: Хрестоматия / Сост. Лебедев П. А. — М.: Академия, 2001.
10. Энциклопедия для мам и пап / Под. ред. Савельевой Г. М., Таболина В. А. — М.: Изд. дом «Юность», 1997.
11. Энциклопедия для родителей первоклассника / Сост. Белая Е. К. — М.: АСТ, 2000. — 488 с.

2.4. Підлітки

Місце і значення підліткового періоду в розвитку дитини. Кількісні і якісні зміни у всіх напрямках розвитку підлітка: фізичному, розумовому, моральному, соціальному.

Анатомо-фізіологічна перебудова організму.

Кардинальні зміни на шляху до біологічної зрілості (інтенсивний ріст організму, підвищений обмін речовин, різке посилення діяльності залоз внутрішньої секреції). Порушення рівноваги функціонування серцево-судинної, нервової системи. Розгортання процесу статевого дозрівання. Виникнення почуття дорослості на основі уявлень про схожість з дорослими людьми. Поява інтересу до іншої статі, особливих почуттів, переживань, відчуттів.

Формування особистості підлітка. Криза підліткового віку.

Становлення і розвиток якісно нових психологічних новоутворень. Джерела виникнення стрижневого новоутворення особистості підлітка своєрідного почуття дорослості. Специфічні труднощі у спілкуванні дорослого і підлітка. Причини конфлікту. Негативний вплив конфліктної ситуації на становлення моральних і соціальних установок особистості.

Розвиток і становлення нового типу взаємостосунків підлітка і дорослого. Необхідність надання більшої самостійності дитині, розширення її обов'язків і прав. Встановлення дружніх стосунків батьків і дитини. Створення в сім'ї атмосфери довір'я, взаємоповаги, тісної співпраці.

Психічний розвиток підлітків. Особливості розвитку сприймання, пам'яті, уваги, мислення.

Розвиток самосвідомості у підлітковому віці. Виникнення потреби знати власні особливості, інтересу до себе. Знання підлітком себе як важливий засіб, необхідний йому для організації взаємостосунків, досягнення значущих успіхів тепер і в майбутньому.

Значення об'єктивних оцінок дорослих для розвитку правильних уявлень підлітка про себе та про інших, прагнення до самовиховання.

Спілкування з однолітками в житті підлітка. Вибірковість у спілкуванні з ровесниками. Становлення різних за ступенем близьких стосунків з товаришами (просто товариші, близькі товариші, особистий друг). Посилення впливу однолітків на формування особистості дитини-підлітка.

Допомога батьків дітям у виборі друзів. Провідна роль дорослих у формуванні правильних стосунків між підлітками, вихованні почуття справжньої дружби.

Практичні заняття

1. Протягом тижня (місяця) провести спостереження та аналіз поведінки сина (доньки). Занотувати позитивні і негативні прояви характеру. Пояснити причини їх виникнення.

2. Проаналізувати коло друзів сина (дочки). Провести з підлітком бесіду про те, кого він (вона) вважає найближчим другом і чому. Провести спостереження, як змінилась поведінка дитини під впливом її взаємостосунків з друзями.

Порадити батькам поділитись своїми спостереженнями з класним керівником.

Література

1. Акимова Г. Словарь-справочник для неравнодушних родителей / СПб.: Весь, 2001,
2. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становлення. — Ровно: РИО управлення по печати, 1991. — 146 с.
3. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.
4. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Знигма, 1996.
5. Гурлєва Т. С. Дівчинка — підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
6. Круковер В. 400 практичних советов: Воспитание подростка. — М.: ТИД «КОНТИНЕНТ-Пресс», 2001.
7. Максимова Н. Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. — К., 1997.

2.5. Рання юність

Юнацький вік — завершальний етап фізичного розвитку організму, формування тілесної конституції. Розвиток координації рухів, закінчення окостеніння скелета, приріст м'язової сили, вдосконалення функціонування серцево-судинної та нервової систем, статеве дозрівання.

Особливості психічного розвитку: інтенсивність інтелектуального дозрівання; розвиток абстрактного і узагальнювального мислення, його логічність, системність; пошуки способів теоретичних пояснень явищ дійсності; логічність пошукових міркувань і наукові гіпотези. Емоційний характер пізнавальної діяльності. Свідоме, активне, творче ставлення до навчання. Зміни мотивів навчання.

Розширення соціальних ролей, істотні зміни становища в школі, сім'ї, суспільстві. Зміни взаємостосунків зі старшими, батьками. Значення рівноправності, самостійності, правильного розуміння з боку дорослих поведінки, поглядів, прагнень, смаків, уподобань юнацтва, визнання їх дорослості для формування особистості.

Особливості спілкування з однолітками. Юнацька дружба та її роль у формуванні особистості юнаків і дівчат. Вимогливість у виборі товаришів, глибинна психологічна інтимність і неповторність перших почуттів юнаків і дівчат.

Розвиток самосвідомості, визнання власного «я», самовизначення, самопізнання, самоствердження себе як особистості. Внутрішній світ

сучасних юнаків і дівчат та їхній інтерес до власних почуттів, настроїв. Складність процесів спілкування: потяг до самотності та одночасне прагнення не відрізнятись від оточуючих однолітків. Прагнення до самовиховання, вдосконалення особистості, розвиток здатності регулювати свої дії, керувати своєю поведінкою.

Становлення громадянської зрілості, розвиток світогляду, формування громадсько-політичних поглядів. Формування моральних якостей особистості, нетерпимість до нещирості, несправедливості, підвищення критичності суджень. Юнацький максималізм.

Пошук сенсу життя, вироблення життєвих планів, розвиток професійних інтересів, прагнення знайти своє місце у житті, свою сферу діяльності. Юнацький романтизм, ідеали, почуття і мрії.

Моральний авторитет батьків, їхні чуйність, такт, повага, дружні взаємостосунки — необхідна умова успішного виховання юнацтва в сім'ї. Допомога батьків у визначенні життєвих орієнтацій, майбутньої сфери діяльності.

Протиріччя між статевою і соціальною зрілістю в юнацькому віці. Педагогічний такт батьків у ставленні до перших юнацьких почуттів. Виховання в юнаків і дівчат відповідальності за свою статеву поведінку, формування чоловічої гідності та дівочої гордості.

Підготовка юнаків і дівчат до сімейного життя. Особистий приклад батьків, етика взаємостосунків у сім'ї, сімейний мікроклімат, сімейні традиції та їх роль у підготовці юнаків і дівчат до сімейного життя.

Причини виникнення алкоголізму, наркоманії, токсикоманії у юнацькому віці, їх негативний вплив на організм. Алкоголізм і правопорушення. Роль сім'ї у профілактиці алкоголізму, наркоманії, токсикоманії.

Практичні заняття

1. Обговорити з батьками педагогічні ситуації з питань юнацької дружби, підготовки юнаків і дівчат до сімейного життя, організації навчальної діяльності, вибору професії та ставлення до цього батьків.

2. Запропонувати батькам провести спостереження за характерними проявами юнацького віку сина, доньки з метою більш глибокого розуміння їхніх індивідуально-психологічних особливостей:

- розвиток інтелекту, самостійність суджень, здатність до абстрактного мислення;
- моральні якості, ідеали, прагнення, мрії;
- плани на майбутнє, професійні інтереси;
- здатність до самовиховання, вміння керувати своєю поведінкою;
- особливості естетичних ідеалів;
- юнацька дружба; дружба з юнаками, дівчатами; на чому будується дружба;
-особливості спілкування з батьками, наявність поваги, взаєморозуміння.

3. Корекційна робота з налагодження взаємостосунків з сином, донькою. Індивідуальні консультації батьків.

Література

1. Акимова Г. Словарь-справочник для неравнодушых родителей / СПб: Весь, 2001.

2. Амонашвили Ш. А. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основанный на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1998.

3. Бех І. Д. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — №1. — 1998.

4. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управлення по печати, 1991. — 146 с.

5. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М. : Знигма, 1996.

6. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: Тесты, опросники, ролевые игры. — М.: Просвещение, 1991.

7. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1985.

8. Кон И. С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — 191 с.

9. Корчак Я. Воспитание личности. — М.: Просвещение, 1992.

10. Леви В. Искусство быть другим. — М., 1980.

11. Леви В. Искусство быть собой. — М., 1991.

12. Наш проблемний подросток / Алексеева Е. В. и др. — СПб.: Союз, 1999.

13. Тархова Л. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели. — М.: Знание, 1997.

14. Трухин И. А. Будущему семьянину. — К.: Рад. школа, 1987.

2.6. Особистість дитини: інтелект, темперамент, здібності, характер

Знання батьками індивідуальних особливостей дитини — важлива умова сімейного виховання. Особистість як інтегральна цілісність усіх психічних процесів, станів і якостей людини. Гармонійний розвиток дитини — необхідна умова сімейного виховання.

Здібності, нахили та вподобання дітей. Види та психологічна природа здібностей. Здібність і уява дитини. Загальна характеристика математичних, літературних, художніх і музичних здібностей. Методи виявлення здібностей і нахилів дітей у сім'ї. Умови розвитку здібностей дитини в сім'ї. Здібності та обдарованість. Процес керування розвитком здібностей дитини.

Спрямованість особистості — система життєвих цілей і цінностей людини. Розвиток спрямованості дитини у процесі її виховання. Переконання як основа спрямованості. Пристрасті, інтереси, захоплення. Виникнення, розвиток і зміст інтересів дитини. Методи виявлення інтересів учня. Врахування інтересів дитини у сімейному вихованні. Формування захоплень та читацьких інтересів — важливе завдання сім'ї. Роль особистого прикладу батьків у формуванні інтересів дитини. Форми і методи розвитку пізнавальних інтересів дитини в сім'ї.

Поняття про темперамент особистості. Типи темпераменту, їх характеристика та особливості. Залежність поведінки дитини від типу темпераменту. Методи виявлення типу темпераменту дитини в умовах сім'ї. Врахування особливостей темпераменту в процесі сімейного виховання.

Формування характеру дітей в умовах сім'ї. Риси характеру, їх походження й розвиток. Методи вивчення характеру дитини в умовах сім'ї. Методи формування характеру. Особистий приклад батьків і формування рис характеру дітей.

Передумови формування у дітей дошкільного віку навичок навчальної діяльності.

Особливості мислення дітей різного віку. Види мислення. Формування мисленнєвих дій у процесі навчання. Розвиток мислення дитини в сім'ї у процесі ігрової діяльності, розв'язання різноманітних інтелек-

туальних задач, вправ і завдань у трудовій діяльності. Способи вивчення й контролю розвитку мислення дитини в сім'ї. Методи діагностики та його формування.

Розвиток пам'яті учня. Види пам'яті. Характеристика процесів запам'ятовування, зберігання, відтворення та забування. Шляхи і способи розвитку пам'яті дитини в різноманітних видах діяльності і сімейного спілкування.

Готовність батьків зрозуміло і доступно відповідати на запитання дітей.

Психологічна природа уваги як процесу розумової діяльності. Увага і уважність як риса особистості. Види уваги. Методи вивчення уваги. Робота сім'ї з формування уважності, допитливості, системи конкретних знань про предмети й явища навколишнього життя, правильного до них ставлення.

Питання для обговорення

1. Особистість дитини — цілісне утворення; зв'язки між її окремими складовими.
2. Здібності дітей, їх вивчення і розвиток у сім'ї. Типові помилки у розвитку здібностей.
3. Спрямованість особистості, її інтереси та пристрасті — важливий напрямок педагогічної діяльності батьків. Роль особистого прикладу батьків у формуванні спрямованості дітей.
4. Досвід виховання і перевиховання окремих рис характеру дітей в сім'ї. Типові помилки.
5. Розвиток уваги й уважності дітей в процесі сімейного відпочинку.
6. Застосування методів спостереження, аналізу поведінки, бесіди, спільної діяльності для вивчена особливостей індивідуального розвитку дитини.

Література

1. Акимова Г. Словарь-справочник для неравнодушых родителей / СПб: Весь, 2001.
2. Амонашвили Ш. А. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основанных на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1998.
3. Бех І. Д. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — №1. — 1998.
4. Бех І. Д. Нравственность личности: стратегія становлення. — Ровно: РИО управления по печати, 1991. — 146 с.
5. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. Дом «Нева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
6. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? — М.: ЧеРо, Творч. Центр «Сфера», 2000.
7. Добсон Д. Непослушный ребенок / Пер. с анг. — СПб.: Мирт, 2001.
8. Доровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. пед. агенство, 1997.
9. Кэнфилд Д., Сикконе Ф. 101 советов о том, как повысить самооценку и чувство ответственности у школьников / Пер. — М.: УРСС, 1997.
10. Леви В. Искусство быть другим. — М., 1980.
11. Леви В. Искусство быть собой. — М., 1991.
12. Леви В. Нестандартна дитина. — К., 1991.
13. Литвинова Г. А. Авторитет матери. — К., 1982.
14. Мелхорн Г. Геніями не народжуються. — К., 1989.
15. Тихомирова Л. Развитие интелектуальных способностей ребенка: Младший подростковый возраст. 10—14 лет. — М.: Айрис-Пресс, Рольф, 2001.

16. Фридман Л. М. Психология воспитания: Кн. для всех, кто любит детей. — М.: Сфера, 1999.
17. Хахалин Л. Н. Загадка вашего ребенка. — М.: Знание, 1992.

2.7. Дотримання санітарно-гігієнічних норм — запорука здоров'я дитини

Гігієнічне виховання дітей — основа здорового способу життя й моралі у сім'ї. Забезпечення санітарно-гігієнічних умов фізичного та інтелектуального розвитку організму дитини.

Збереження і зміцнення здоров'я дітей — важлива умова їхнього різнобічного розвитку. Попередження дитячого травматизму.

Загальні питання поняття санітарно-гігієнічних норм. Правильне нормування фізичної і розумової діяльності дітей у сім'ї. Виховання індивідуальних психофізичних і фізіологічних особливостей у визначенні видів навчальної і трудової діяльності дітей.

Сучасні вимоги до охорони здоров'я дітей та умови їх дотримання.

Фізичний розвиток дитини — важливий показник стану її здоров'я. Умови фізичного виховання дитини в сім'ї: мета і завдання фізичного виховання відповідно до віку дитини.

Фактори впливу (кліматично-географічний, екологічний, генетичний, соціальний та ін.) на фізичний розвиток дитини.

Акселерація — прискорені темпи фізичного розвитку організму дитини, її статевої зрілості. Причини та показники цього прояву, врахування його батьками у вихованні дітей у сім'ї.

Вироблення у дітей практичних умінь і навичок дотримання гігієни та перетворення її на стійкі звички повсякденного життя. Привчання дітей до гігієни в процесі самообслуговування, виконання різноманітних видів розумової та фізичної праці.

Значення режиму в житті дитини. Умови організації режиму дня дітей у сім'ї. Взаємозв'язок домашнього режиму дня з режимом дошкільного закладу і школи. Показники правильної організації режиму.

Основні гігієнічні вимоги до дитячого куточка та місця приготування домашніх завдань дитиною. Робоче місце школяра.

Регулювання видів діяльності дітей у сім'ї.

Перевтома, ознаки і причини її виникнення у дітей.

Гігієна харчування дітей у сім'ї. Поняття про повноцінне харчування, його особливості і значення для організму дитини. Режим харчування, його роль у життєдіяльності організму дитини. Дотримання дітьми встановлених норм харчування.

Кишково-шлункові захворювання дітей, причини їх виникнення та профілактика.

Сон дитини, його гігієна. Повноцінний сон — головна умова нормальної життєдіяльності організму дитини. Основні умови повноцінного сну, тривалість його для дітей різного шкільного віку.

Гігієна тіла хлопчиків і дівчаток. Елементи статевого виховання в сім'ї відповідно до віку дитини.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Спостерігати протягом 2–3 тижнів за діяльністю своїх дітей удома з метою виявлення можливих недоліків в організації режиму дня дитини та його коригування.

2. Провести аналіз спостережень, зробити висновки, обмінятися досвідом виховання санітарно-гігієнічних навичок на наступному занятті.

Література

1. Еремеева В. Д., Хризман Т. П. Мальчики й девочки — два разных мира. — М.: ЛИНКА-Пресе, 1998.

2. Зайцев В. П. Валеология — учение о здоровье. — Харьков, 1996.

3. Культура і побут населення України / Авт. кол. під. кер. Наулко В. І. — К.: Либідь, 1991.

4. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук, думка, 1996.

5. Лански В. Советы родителям на каждый день: Настольная кн. для родителей / Пер. — М.: ЗКСМО-Пресс, 2001.

6. Лябик О. 600 практических советов девчонкам и их родителям. — М.: ТИД Континент-Пресс, 2001.

7. Никитин Б. П., Никитина Л. О. Ми та наші діти. — Пер. з рос.: Передмова Амосова М. М. — К., 1989.

8. Нікітін Б. П., Нікітіна Л. А. Мы, наши дети и внуки. — 4-е изд., доп. — Петрозаводск, 1990.

9. Никитина Л. А. Исповедь. — М., 1991.

10. Новосельский В. Ф. Азбука физической закалки детей. — К., 1991.

11. Петрик О. І. Медикобіологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя. — Львів: Світ, 1993.

12. Разумная организация жизни личности: проблемы воспитания и саморегулирования / Ред. кол. Сохань Л. В., Тихонович В. А., Михайличенко Н. И. АН УССР. Ин-т философии. — К.: Наук, думка, 1989.

13. Саркисов-Серозин И. М. Путь к здоровью, сильной й долгой жизни. — М., 1987.

2.8. Морально-психологічний клімат сім'ї і формування особистості дитини

Складові частини морально-психологічного клімату — взаємовідносини, спілкування, морально-етичні цінності, побутова культура. Умови гармонійних, повноцінних взаємовідносин і спілкування: емоційна близькість, взаємна повага, довіра і доброзичливість, увага, турботливе ставлення до всіх членів сім'ї, вміння обмежити себе заради інших, самодисципліна, відповідальність за свої вчинки та вчинки всіх членів сім'ї. Потреба дитини в спілкуванні.

Спільні пізнавальні, естетичні, спортивні, ігрові та інші інтереси та захоплення — основа зближення батьків і дітей, утворення єдності морально-етичних цінностей у сім'ї.

Культурні форми змістовного дозвілля — необхідна умова розвитку кожного члена сімейного колективу, підтримки в ньому здорового морально-психологічного клімату, зміцнення сімейних стосунків.

Довірливі стосунки дітей і дорослих, їх значення у моральному вихованні, в розвитку вміння дитини виражати свої почуття. Необхідність переваги позитивних емоцій у стосунках з дитиною. Культура побуту сім'ї: раціональне ведення домашнього господарства, вміння розподіляти обов'язки, створювати затишок, підтримувати чистоту та порядок.

Здоровий морально-психологічний клімат сім'ї — важливий фактор виховання у дитини моральних якостей, психологічної впевненості, душевної рівноваги та комфорту, почуття захищеності.

Негативний, ситуативний і позитивний типи сімейних взаємин, їх вплив на формування особистості дитини. Неприпустимість фізичного покарання, залякування дитини, приниження її гідності.

Деструктивний вплив поганих звичок батьків і створення здорового морально-психологічної клімату в сім'ї.

Література

1. Азбука любви. Кн. Для родителей / Кошелева А. Д. и др. М.: Изд-во РОУ, 1996.

2. Айхорн А. Трудний подросток / Пер. М.: Ап Пресе, ЗСКМО-Пресс, 2001.

3. Амонашвили Ш. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Инт практ. психологии; Воронеж: МОДЗК, 1998.

4. Бютнер К. Жизнь с агрессивными детьми / Пер. с нем. — М.: Педагогика, 1991.

5. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.

6. Виховна діяльність сучасної сім'ї. / Зб. наук. ст. / За ред. Постового В. Г. — К.: Пед. Думка, 2001.

7. Гребенников И. В. Основи семейной жизни. — М., 1991.

8. Гурлєва Т. С. Дівчинка-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.

9. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — Рад. школа, 1985.

10. Добсон Д. Непослушный ребенок / Пер. с анг. — СПб.: Мирт, 2001.

11. Добсон Д. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1997.

12. Дружинин В. Н. Психология семьи. — М., 1996.

13. Кэмпбелл Р. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.

14. Леві В. Нестандартна дитина. — К., 1991.

15. Пича В. М. Радость семейного общения. — Рад. школа, 1991.

16. Скотт Дж. -Г. Конфликты: пути их преодоления. — К., 1991.

17. Спок Б. О жизни и любви простыми словами. — М.: Пилигрим, 1999.

18. Татенко В. О. Живий зв'язок поколінь. — К.

19. Хоментаускас Г. Семья глазами ребенка. — М.

20. Хромова О. Л., Кравченко Т. В. Педагогічні всеобуч батьків. — Т-во «Знання», 1990.

3. Сім'я — основна ланка, первинний соціальний осередок розвитку особистості дитини

3.1. Сім'я як найперше соціально-педагогічне середовище виховання і розвитку дитини. Функції сім'ї. Типи сімей

Сучасна сім'я — складова частина суспільства. Наукові теорії створення і розвитку української сім'ї та її суспільних функцій. Біологічна, емоційна, соціальна функції сім'ї. Особливості і структура сучасної сім'ї та їх вплив на сімейне виховання. Місце молодої сім'ї у вихованні дитини. Культурно-освітній рівень сучасних батьків, їхня педагогічна культура. Виховання дітей — одне з найважливіших завдань сучасної сім'ї. Декларація прав дитини. Найперші завдання сімейного виховання дитини.

Процеси формування моральної атмосфери сучасної сім'ї. Організація і структура сімейного колективу, внутрішньосімейні відносини. Сімейні традиції та їх вплив на формування особистості дитини.

Роль батька і матері у вихованні дитини. Особистий приклад батьків, батьківський авторитет, батьківська любов, взаємостосунки батьків і дітей, єдність вимог до дитини та їх роль у сімейному вихованні. Мати і дитина. Батько і дитина.

Типи сімей. Благополучна сім'я, її вплив на формування особистості дитини.

Неблагополучні сім'ї. Особливості виховання дітей у неблагополучних сім'ях. Девіантні сім'ї.

Література

1. Алєксєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молодої сім'ї // Навч. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.

2. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии, Воронеж: МОДЗК, 1998.

3. Амонашвили Ш. А. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основаными на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1998.

4. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки дет. психиатра. — Кн. для учителей и родителей. — М.: Просвещение, 1998.

5. Виховна діяльність сучасної сім'ї. — Зб. наук. ст. / За ред. В. Г. Постового. — К.: Пед. думка, 2001.

6. Волков А. Г. Семья — объект демографии. — М.: Мысль, 1986.

7. Кваша Б. Ф., Спицнадель В. Б., Минко Н. И. Ценностные основы семьи: Моногр. — СПб: СПбЮИ, 1997.

8. Кенфилд К. 7 секретов эффективного отцовства / Пер. — СПб.: Библия для всех, 1998.

9. Ковалев С. В. Психология современной семьи. — М.: Просвещение, 1988.

10. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Якубова Ю. М. та ін. — К., 1998.

11. Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. — К.: Наукова думка, 1989.

12. Психологія і педагогіка життєтворчості. — К., 1997.

13. Сатир В. Психотерапия семьи / Пер. — СПб.: Речь, 2000.

14. Спиваковская А. С. Как быть родителями: О психологии родительской любви. — М., 1986.

15. Школа молодих батьків / Алєксєєнко Т. Ф., Постовий В. Г. — К., 1991.

3.2. Сім'я у структурі суспільних відносин

Сім'я і її роль у вихованні підростаючих поколінь, збереженні і передачі соціального досвіду, національних традицій. Українська сім'я — складова частина суспільства, її місце і роль у структурі суспільних відносин. Зв'язок науково-педагогічних теорій, суспільної практики й національних і сімейних традицій у підвищенні ефективності гуманістичного виховання особистості. Виховання дітей у молодій сім'ї.

Мета, завдання, зміст, форми і методи спільної роботи дошкільного закладу, школи та сім'ї в соціальному, фізичному і моральному розвитку особистості. Взаємодія дошкільного закладу, школи і сім'ї у формуванні гуманістичного світогляду дітей. Активна участь батьків у суспільному і громадсько-політичному житті як необхідна умова успішного сімейного виховання дітей. Сім'я і батьківська громадськість дитячих закладів і школи в удосконаленні організації навчання й виховання дітей, забезпеченні умов для їхнього розвитку, трудової та соціальної реальності. Взаємодія сім'ї і трудових колективів, підприємств, установ і організацій у підвищенні відповідальності батьків за виховання дітей, створенні умов для активної участі у вирішенні важливих суспільних, соціально-економічних, політичних і екологічних питань. Роль сім'ї у формуванні у дітей правосвідомості, почуттів національної свідомості й самосвідомості та духовності, ставлення до вселюдських цінностей.

Сім'я і мікро- та макросоціальне середовище здійснення виховання дітей. Зв'язки сім'ї з громадськими і дитячими організаціями. Дворові клуби, гуртки, команди тощо як ефективні форми організації позашкільної виховної роботи з дітьми та активної участі в ній сім'ї, широкої батьківської громадськості.

Особливості участі сім'ї у неформальних дитячих та юнацьких організаціях. Клуби молодої сім'ї, служби сім'ї, спілка багатодітних сімей — їх роль у піднесенні ролі сім'ї та її виховної функції.

Література

1. Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи. — М: Изд.-во МГУ, 1996.

2. Волков А. Г. Семья — объект демографии. — М.: Мысль, 1986.

3. Вчителі і батьки-вихователі /Кол. авторів/ Відп. ред. Постовий В. Г. — К.: НДІ педагогіки, 1990.

4. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук, думка, 1966.

5. Нижегородцева Н. В., Шадриков В. Д. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе: Пособие для практ. психологов, педагогов и родителей. — М.: ВЛАДОС, 2001.

6. Семья. Социально-психол. и этич. проблемы: Справочник / Зацепин В. И., Бучинская Л. М., Гавриленко И. Н. и др. — К., 1990.

7. Сімейне право України. — У., 1997.

8. Соколова В. Н., Юзефович Г. Я. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей й родителей. — М.: Просвещение, 1991.

9. Тархова Л. Как уберечь ребенка от тюрьмы й панели. — М.: Знание, 1997.

10. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. — К.,2000.

3.3. Особливості спілкування і стосунки в сім'ї, їх вплив на формування особистості дитини

Спілкування — об'єктивна необхідність існування суспільства, умова соціалізації дитини. Потреба дитини в спілкуванні.

Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості, засіб отримання дітьми інформації про навколишній світ, набуття досвіду взаємостосунків людей, контроль за розвитком дітей та їхньою поведінкою, засіб згуртування сім'ї, формування сімейного колективу. Залежність стилю сімейного спілкування від особливостей характеру батьків, їхніх темпераменту, культурного рівня, звичок, інтересів і моделі взаємовідносин у сім'ї.

Характеристики налагодженого повноцінного спілкування — зміст, інтенсивність, частота, тривалість, стиль, емоційна насиченість.

Завдання сімейного спілкування: соціалізація дитини, оволодіння рідною і державною мовами, розширення її кругозору, розвиток творчих здібностей, пізнавальних інтересів, морально-вольових почуттів та якостей; виховання у процесі спілкування любові до батьків, сестер, братів, рідних; формування у процесі спілкування гуманних почуттів,

гуманного ставлення до рідних, близьких, оточуючих. Урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі спілкування між членами сім'ї.

Сфери та форми сімейного спілкування: спільна побутова праця, трудова діяльність сім'ї, дозвілля — гра, читання та обговорення прочитаного, перегляд та обговорення переглянутих кінофільмів, телепередач, активний відпочинок — екскурсії, відвідування музеїв, театрів, концертних залів, виставок, подорожі, спорт, сімейний туризм, сімейні свята та ін. Підготовленість батьків до успішного спілкування у сім'ї. Особистий приклад батьків у формуванні почуттів дитини.

Вплив змісту спілкування батьків і дітей на формування особистості дитини. Формальне спілкування та його причини (низький рівень загальної культури, педагогічна неграмотність, несприятливі життєві умови, дефіцит часу).

Залежність між характером стосунків батьків і дітей і формуванням суспільне і психологічно значущих якостей особистості дитини. Роль батьків у вмінні дитини об'єктивно оцінювати, що і скільки вона вміє, хоче, в її вмінні дати об'єктивну оцінку елементарних результатів своєї діяльності.

Демократичні та авторитарні стосунки між дорослими та дітьми. Вплив різних категорій взаємин батьків і дітей («тепла демократичність», «холодна демократичність», «тепле обмеження», «холодне обмеження») на формування особистості дитини. Здатність батьків урахувати потреби і вимоги дітей у спілкуванні.

Рольова гра «Спілкуймося з дітьми»

У процесі підготовки до проведення гри необхідно звернути увагу на такі етапи та їх особливості.

1. Повідомлення теми і мети заняття, зачитування сюжету гри, настанова вчителя, що активізує знання батьків.
2. Розподіл ролей (на кожний сюжет необхідно визначили кілька груп батьків та експертів).
3. Власне гра (організувати розігрування сюжету спостереження за діалогом, мімікою та руховою реакцією учасників гри).
4. Колективний аналіз гри (провести аналіз обраних варіантів спілкування, визначити доцільність його змісту і форм, колективно зробити висновок щодо можливого впливу кожного варіанту спілкування на подальші стосунки з дитиною та формування особистісно значущих якостей); педагогічно грамотні лінії спілкування).
5. Підбиття підсумків (підкреслити позитивні, негативні моменти гри).
6. Завдання для самоосвіти батьків (визначається на основі висновків про засвоєння батьками даної теми).

Можливі сюжети

1. Дочка, яка добре вчиться, одержала в чверті за контрольну роботу трійку.
2. Син прийшов до дому у брудному, подертому одязі, з подряпаним обличчям та синцем під оком. Пояснює, що побився у дворі.
3. П'ятнадцятирічна дочка прийшла додому пізно, трохи напідпитку, її провів додому хлопець. Дівчина пояснює, що затрималася у подруги, у якої був День народження.
4. Подружжя йде через двір до свого будинку, перед яким діти грають у м'яча. М'яч несподівано влучає у жінку.

Література

1. Арутюнян М., Зеленов М. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.
2. Витек К. Проблемы супружеского благополучия / Пер. с чешск. — М.: Прогресс, 1988.
3. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? — М.: Творч. центр «Сфера», 2000.
4. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. — М., 1991
5. Давыдова М., Агапова И. Праздник в семье. — М.: Айрис Пресс, Рольф, 2000.
6. Детство (краткий словарь-справочник) / Под. общ. ред. Лиханова А. А., Рыбинского Е. М. — М.: Дом, 1996.
7. Джинот Х. Дж. Между родителем и подростком / Пер. с англ. — М.: Изд. группа «Прогресс», 2000.
8. Добрович А. Б. Общение: наука и искусство. — М., 1980.
9. Дружинин В. Н. Психология семьи. — М.: КСП, 1996.
10. Зязюн І. А.. Педагогічна майстерність. Підручник для пед. вузів / Зязюн І. А., Карамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. — К.: Вища школа, 1997.
11. Кэмпбелл Р. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
12. Кэмпбелл Р. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. з англ. — СПб.: Мирт, 2000.
13. Леві В. Нестандартна дитина. — К., 1991.
14. Молодой семье: Энциклоп. семейн. жизни / Сост. Рыкова З. Г., Щегольковская Н. В. — Х.: ИКФ «Гриф», 1997.
15. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Якубова Ю. М. та ін. — К. 1998.
16. Нікітін Б. П., Нікітіна Л. О. Ми та наші діти. — Пер. з рос.: Передмова Амосова М. М. — К., 1989.
17. Пича В. М. Радость семейного общения. — К.: Рад. школа, 1991.
18. Ричардсон Р. У. Силы семейных уз. — СПб, 1994.
19. Сатир В. Психотерапия в семье / Пер. — СПб.: Речь, 2000.
20. Торре А. Д. Ошибки родителей / Пер. с итал. — М.: Прогресс, Универс., 1993.
21. Хухлаева О. В., Кирилина Т. Ю., Федорова О. В. Счастливый подросток: Программа профилактики нарушений психол. здоровья. — М.: Апрель, Пресе, ЗСКМО-Пресс, 2000.
22. Школа молодих батьків / Алєксєєнко Т. Ф., Постовий В. Г. — К., 1991.

3.4. Авторитет та особистий приклад батьків

Визначальна роль морального, освітнього рівня батьків, їхньої трудової, громадянської та суспільної активності у виховному впливові на дітей.

Висування батьками високих вимог до своєї поведінки, праці, до виконання сімейних обов'язків.

Свідома оцінка батьками себе як вихователів, розвиток і набуття вмінь, якостей, необхідних для виконання батьківської місії.

Глибоке знання батьками життя дитини, її потреб, інтересів, захоплень, переживань.

Здатність дорослих поважати особистість дитини, рахуватися з її людською гідністю; повсякденний вияв інтересу до її успіхів у навчанні, праці, громадських справах.

Вияв батьківської турботи про дітей і любові до них, вдумлива, ненав'язлива допомога як життєво важливі потреби дитини, що забезпечують її емоційне благополуччя, підтримують фізичне і душевне здоров'я. Роль матері у вихованні дитини. Особливості батьківської любові. Взаємозв'язок емоційного та раціонального.

Єдність і послідовність у вимогах до дітей усіх членів сім'ї.

Шанобливе ставлення батьків до школи, вчителів, вихователів дошкільного закладу, оточуючих людей.

Порушення батьками міри у виявленні своїх почуттів до дитини (потурання всім капризам дитина, ставлення до неї як до своєї власності, надмірне опікування дітей та ін.).

Види фальшивого батьківського авторитету (авторитет придушення, авторитет резонерства, авторитет любові і доброти, авторитет підкупу. та ін.), їх негативний вплив на формування особистості дитини.

Шляхи підвищення рівня педагогічної культури батьків. Семінар «А. С. Макаренко про авторитет батьків».

Це заняття рекомендується провести як обговорення прочитаних заздалегідь слухачами робіт А. С. Макаренка «Книга для батьків» (розділ 6) і «Лекції про виховання дітей» (розділи 1, 2).

Питання для обговорення:

1. А. С. Макаренко про суть і коріння справжнього батьківського авторитету, основи, на яких він ґрунтується.
2. Характеристика А. С. Макаренком видів фальшивого авторитету.
3. А. С. Макаренко про згубний вплив фальшивого авторитету на формування особистості дитини, встановлення правильних взаємостосунків батьків і дітей.
4. На семінарі доцільно проаналізувати 1–2 (за вибором педагога) ситуації із збірника: Педагогічні задачі і завдання для батьків. — К., 1989. — Розділ «Батьки як вихователі». — С. 162, 163, 175, 184.

Література

1. Азаров Ю. П. Педагогика Любви и Свободы. — М., 1994. — 608 с.
2. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии, Воронеж: МОДЗК, 1998.
3. Арутюнян М., Зеленов М. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.
4. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? — М., Творч. центр «Сфера», 2000.
5. Джинот Ж. Дж. Между родителями и подростками / Пер. с англ. — М.: Изд. группа. «Прогресс», 2000.
6. Добсон Д. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеч. ценностей, 1997.
7. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: Підручник для пед. вузів / Зязюн І. А., Карамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. —К.: Вища, школа, 1997.
8. Корчак Я. Як любити дітей. — К., 1976.
9. Кэмпбелл Р. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
10. Кэмпбелл Р. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.
11. Макаренко А. С. Книга для батьків. — К., 1987.
12. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Якубова Ю. М. та ін. — К., 1998.

13. Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. — К.: Наукова думка, 1989.
14. Сатир В. Как строить себя и свою семью / Пер. с англ. — М.: Педагогика-Пресс, 1992.
15. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978.
16. Татенко В. О. Живий зв'язок поколінь. — К., 1992.
17. Токарева С. Н. Социальные и психологические аспекты семейного воспитания. — М.: МГУ, 1989.
18. Школа молодих батьків / Алєксєєнко Т. Ф., Постовий В. Г. — К., 1991.

3.5. Відповідальність батьків за виховання дітей

Конвенція ООН про права дитини.

Конституція України. Кодекс про сім'ю і шлюб України, державні документи про права та обов'язки батьків, їхню відповідальність за виховання дітей. Державні, суспільні обов'язки батьків, їхня відповідальність за виховання дітей. Готовність молодих батьків до виховання дитини.

Виховання дітей у дусі гуманізму і високої моралі, прищеплення їм трудових навичок, підготовка до суспільно корисної діяльності, турбота про здоров'я та фізичний розвиток. Відповідальність батьків за невиконання батьківських обов'язків: моральна, суспільна, юридична. Засоби громадського впливу: обговорення у комісіях сприяння сім'ї та школі, у справах неповнолітніх, батьківських комітетах школи, класу, матеріальне відшкодування за наслідки хуліганських дій дитини, кримінальна відповідальність батьків, позбавлення дієздатності за зловживання спиртними напоями тощо. Відшкодування аліментів. Позбавлення батьківських прав.

Правопорушення неповнолітніх. Причини їх виникнення. Девіантна поведінка. Відповідальність батьків. Запобігання правопорушенням і важковиховуваності школярів.

Круглий стіл «Законодавство України про сім'ю, правопорушення неповнолітніх».

Це заняття рекомендується провести як відповіді на запитання батьків. На заняття запрошуються працівники інспекції у справах неповнолітніх, комісії у справах неповнолітніх, прокуратури, а також психолог, лікар. Для успішної організації заняття слід заздалегідь попросити батьків підготувати запитання, що стосуються різних аспектів відповідальності батьків за виховання дітей, їхніх правопорушень. Під час проведення «круглого столу» слід дати можливість батькам висловити свої думки з того чи іншого питання. Бажано також запропонувати виступити перед батьками запрошених учасників круглого столу, які б висвітлили різні аспекти профілактики правопорушень неповнолітніх.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.:Вікар, 1997. — 64 с.
2. Гурлєва Т. С. Дівчинка-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод, посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
3. Данилин А., Данилина И. Как спасти детей от наркотиков: Пособие для родителей. — М.: Центр полиграф, 2000.
4. Димофф Т., Карпер С. Как уберечь детей от наркотиков / Пер. с англ. — М.: Золотой телец, 1999.

5. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. — Радянська школа. — №5.
6. Максимова Н. Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. — К., 1997.
7. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики неадекватної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 196 с.
8. Навайтис Г. Тайны семейного несчастья. — Ин-т практ. психологии. — Воронеж: МОДЗК, 1998.
9. Семья. Социально-психол. и этич. проблемы Справочник / Зацепин В. И., Бучинская Л. М., Кириленко И. Н. и др. — К., 1990.
10. Сімейне право України. — К., 1997.
11. Соколова В. Н., Юзефович Г. Я. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей и родителей. М.: Просвещение, 1991.
12. Якубова Ю. М., Лавриненко Н. В. та ін. Батьків не обирають (проблеми відповідальності батьківства в сучасній Україні). — К.: А. Л. Д., 1991.

3.6. Педагогічний такт батьків

Педагогічний такт — сукупність якостей, що застосовуються у вихованні дітей, уміння у кожному конкретному випадку спілкування знайти і здійсни найбільш доцільну, правильну, делікатну лінію поведінки у ставленні до дитини.

Основні складові педагогічного такту.

Дотримання почуття міри у своєму поводженні з дітьми; у виявленні найрізноманітніших почуттів до них, у задоволенні їхніх потреб, у вимогах до дітей, заохоченнях і покараннях та ін.

Вибір батьками ефективних виховних засобів впливу на особистість дитини на основі відчуття розуміння її душевного стану, врахування конкретних умов та обставин.

Урахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини, їх уміння поставити себе на її місце; своєчасна і тактовна реакція дорослих на вікові зміни у розвитку дітей. Емоційна сила слова.

Чуйність і тактовність у поводженні з дитиною, повага до її особистості; витримка, вміння володіти собою; знання дійсних мотивів вчинків дітей, уміння аналізувати причини, що їх породжують.

Об'єктивна оцінка поведінки дітей, допомога їм в усвідомленні своїх вчинків, успіхів і невдач, розумінні сильних і слабких сторін діяльності.

Моральна вихованість батьків, дотримання ними у спілкуванні з дітьми законів педагогічної етики (принциповість у вимогах, справедливість, розуміння інтересів і потреб).

Література

1. Волкова Е. М. Трудные дети или трудные родители? — М: Профиздат, 1992.
2. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. — М., 1987.
3. Добсон Д. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеч. ценностей, 1997.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: Підручник для пед. вузів / Зязюн І. А., Карамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. — К.: Вища школа, 1997.
5. Кенфидд К. 7 секретов эффективного отцовства / Пер. — СПб.: Библия для всех, 1998.

6. Корчак Я. Як любити дітей. — К., 1976.
7. Кэмпбелл Р. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт. 1998.
8. Кэмпбелл Р. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.
9. Лордкипанидзе Л. Н. Книга о детях для думающих взрослых, или Путешествие по пути развития личности. — СПб,: Союз, 2000.
10. От Я до Мы: Азбука семейной жизни / Сост. Ковалева С. В. — 2-е изд. — М.: Педагогика, 1990.
11. Лупан С. Поверь в свое дитя. — М.: Элмес Лак, 1993.
12. Римм С. Счастливый ребенок: Пособие для родителей / Пер. с англ. — М.: Мир книги, 2001.
13. Фингдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. — М.: Наука, 1995.
14. Хоментаускас Г. Семья глазами ребенка. — М., 1989.

3.7. Труднощі і помилки у сімейному вихованні, їх причини та шляхи запобігання

Психолого-педагогічний аналіз типових помилок сімейного виховання, що виникають унаслідок педагогічної неосвіченості батьків, недостатнього рівня їхньої педагогічної культури, непідготовленості до виконання батьківських обов'язків. Причини виникнення дитячої впертості, брехливості, жорстокості, розбещеності, егоїстичності, неслухняності, негативізму і т. п. Різні види дитячих неврозів. Причини їх виникнення та шляхи подолання.

Негативний вплив на формування особистості дитини надмірної суворості батьків, застосування фізичних покарань. Наслідки надмірної батьківської любові. Причини виникнення конфліктів між батьками, шляхи їх подолання. Наслідки відсутності єдності вимог батьків до дитини, нехтування індивідуально-віковими особливостями дитини в процесі сімейного виховання. Неправильне застосування методів заохочення та покарання в сімейному вихованні та їх наслідки. Класифікація батьківських помилок; традиціоналізм, егоїзм, батьківські ліноші, хвалькуватість, упередження, «маятникоподібне виховання».

Несприятливий сімейний мікроклімат, конфліктні ситуації в сім'ї, різні види сімейного неблагополуччя та їх вплив на виникнення труднощів сімейного виховання, важковиховуваності, педагогічної занедбаності.

Шляхи попередження та подолання недоліків, помилок у сімейному вихованні. Рівні педагогічної культури батьків і шляхи їх підвищення. Нормалізація сімейних взаємовідносин. Надання конкретної допомоги батькам у здобутті педагогічних знань. Форми колективної та індивідуальної педагогічної допомоги батькам.

Практичні заняття

1. Робота з педагогічними ситуаціями для з'ясування причин виникнення негативних рис характеру дитини.
2. Завдання батькам:

а) проаналізувати причини виникнення тих чи інших негативних рис характеру дитини;

б)проаналізувати правильність застосування методів заохочення та покарання у сімейному вихованні.

3. Індивідуальна допомога батькам з окремих питань сімейного виховання.

Література

1. Айхорн А. Трудный подросток / Пер. — М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001.
2. Аронт К. Развод: крах или новая личная жизнь? / Пер. с англ. — М.: Мир, 1995.
3. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.
4. Ваша дитина і наркотики: Брошура для батьків та інших вихователів. — К., 1999.
5. Волкова Е. М. Трудные дети или трудные родители? — М.: Профиздат, 1992.
6. Гурлєва Т. С. Дівчинка-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
7. Данилин А., Данилина И. Как спасти детей от наркотиков: Пособие для родителей. — М.: Центро-полиграф, 2000.
8. Димофф Т., Карпер С. Как уберечь детей от наркотиков / Пер. с англ. — М.:Золотой теленок, 1999.
9. Добсон Д. Непослушный ребенок / Пер. с анг. — СПб.: Мирт, 2001.
10. Леві В. Нестандартна дитина. — К., 1991.
11. Лупан С. Поверь в свое дитя. — М.: Эдмесс Лак, 1993.
12. Навайтис Г. Тайны семейного несчастья. — М.: Ин-т практ. психологии. — Воронеж: МОДЗК, 1998.
13. Трубавіна І. М.. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками / Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. — Київ: УДЦССМ, 2000.
14. Хромова О. Л., Кравченко Т. В.. Педагогічний всеобуч батьків. — Т-во «Знання», 1990.

4. Складові частини виховання дітей у сім'ї

4.1. Виховання громадянина України

Виховний ідеал української сім'ї. Формування особистих якостей громадянина України: національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури.

Національне виховання — фактор цілісного формування особистості, що відображає систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації молоді.

Формування національної самосвідомості дітей у сім'ї, відчуття етичної спільності засвоєння національних цінностей (мови, території, культури), причетності до історії держави, патріотизму. Формування в дітей і молоді національної гідності і гордості за свою землю, народ, Батьківщину; усвідомлення себе представниками державної нації, носіями незалежності і державності.

Етнізація виховного процесу; надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури. Виховання в сім'ї культури міжнаціональних відносин, дружби і глибокої поваги до інших народів, їхніх культури, звичаїв, мови.

Формування суспільної свідомості, ідейної зрілості, вміння орієнтуватися і оцінювати різні політичні погляди, суспільно-політичний лад, обстоювати інтереси й досягнення свого народу, здобутки національної та вселюдської культур. Педагогічна діяльність сім'ї, батьків з формування у дітей наукових уявлень про суспільство, роз'яснення суті політичних подій, розвитку інтересу до них, виховання громадянських почуттів, свідомості та обов'язку.

Патріотичне виховання — складова частина національного світогляду і поведінки людини, її ставлення до рідної країни, всіх націй і народів. Відданість Україні — невід'ємна ознака національне свідомого громадянина. Сім'я і національна школа у вихованні патріотів України, збереженні традицій народу, землі, на якій жили їхні предки, на якій живуть вони, на якій житимуть їхні діти та онуки.

Оволодіння мовною культурою свого народу, засвоєння основ його світосприймання, психології, національної духовності українців.

Допомога сім'ї у підготовці дітей до вступу в суспільно-політичні й громадські дитячі та юнацькі організації, рухи, органи громадського самоврядування та ін.

Виховання дітей на історичних, бойових трудових традиціях українського народу.

Контроль батьків за виконанням дітьми громадських доручень, стимулювання їхньої політичної активності, участі у різних заходах.

Виховання чесності й громадянської честі, гідності й мужності в обстоюванні істини, прав і свобод громадянина України, виховання обов'язків перед народом. Виховання батьками у дітей почуття громадянської відповідальності за особисті вчинки і позиції, за долю рідного краю, народу, захист, розвиток його духовної культури, зміцнення миру і дружби між людьми.

Література

1. Бех И. Д. Нравственность личности: стратеги становлення. — Ровно: РИО управлення по печати 1991. — 146 с.
2. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. — Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1997.
3. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обласний науково-методичний ін-т освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996.
4. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. — Радянська школа. — 1991. — №5.
5. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі: К.: ІЗМН. — 1997.
6. Корчак Я. Воспитание личности. — М.: Просвещение, 1992.
7. Семья. Социально-психол. и этичн. проблема: Справочник / Зацепин В. И., Бучинская Л. М., Гавриленко И. Н. и др. — К., 1990.
8. Сімейне право України. — К., 1997.
9. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К., 1985.
10. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. — К.: ІЗМН, 1997.
11. П. М. Щербань. Національне виховання в сім'ї. — К., 2000.

Семінар «Сім'я і формування у дітей якостей громадянина, патріота»

У процесі підготовки до семінару батьком пропонується список літератури з цього питання, методика вивчення інтересів дітей. Особливу увагу слід звернути на літературу, яку читають діти, музику, яку слухають, як оцінюють політичні події в країні і за рубежем, в яких масово-політичні організаціях, гуртках і заходах беруть участь, чи вміють обстоювати і чи обстоюють свої погляди, переконання.

На семінарському занятті слід розглянути питання.

1. Сім'я та її роль у формуванні якостей громадянина в дітей. Джерела формування громадянськості дітей у сім'ї.

2. Батько і мати — найперші вихователі юних громадян, приклад для наслідування.

3. Як ми виховуємо громадян і патріотів нашої країни в сім'ї?

4. Вивчення з дітьми історії сім'ї, роду — початок формування громадянських, патріотичних почуттів.

5. Загальнолюдські моральні цінності, їх формування в дітей.

4.2. Трудове виховання

Роль трудової діяльності у фізичному та розумовому вихованні особистості дитини.

Головна мета і завдання сім'ї у підготовці дітей до життя та праці в нових умовах суспільного розвитку (виникнення різних форм власності, оренда, кооперативи, індивідуальна трудова діяльність тощо).

Роль сім'ї у формуванні особистості дитини, орієнтованої на працю в нових економічних умовах. Виховання у дітей розуміння суспільної необхідності праці як громадянського обов'язку та джерела матеріального добробуту сім'ї.

Формування почуття відповідальності за якісне виконання трудових технологічних процесів, що сприяють розвитку технічного та економічного мислення, творчих здібностей у дітей. Активізація розумової і практичної діяльності, що сприяє прояву ініціативи та самостійності (організація та вирішення різноманітних технічних, конструкторських завдань, розробка проектів та їх виконання та ін.).

Виховання у дітей поваги і любові до праці, вироблення умінь і навичок культури і гігієни праці, дотримання правил техніки безпеки в роботі по дому, з ручним і машинним обладнанням.

Обмін інформацією у сім'ї про світ праці і професій, якості особистості, що відповідають тій чи іншій професії.

Єдність педагогічних вимог і впливу сім'ї, дошкільного закладу та школи в трудовому вихованні дітей.

Особистий приклад батьків, взаємостосунки у сім'ї та їх роль у трудовому вихованні дітей.

Урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини у трудовому вихованні. Охорона праці дітей. Санітарно-гігієнічні вимоги до праці дітей.

Передумови розвитку трудової діяльності і трудового виховання дітей раннього дошкільного віку. Тісний зв'язок ігрової і трудової діяльності дошкільників.

Орієнтовні види праці дітей у сім'ї в динаміці їх вікових етапів.

Розвиток творчих здібностей дітей у праці:

дошкільники: елементи самообслуговування, участь у догляді за свійськими тваринами, рослинами, у ремонті іграшок, виготовленні коробок;

молодший дошкільний вік (учні 1–4-х класів) — елементи самообслуговування та допомога у прибиранні квартири, догляді свійських тварин, робота на городі, в саду, піклування про молодших і старших членів сім'ї;

середній шкільний вік (учні 5–9-х класів) — самообслуговування, виконання складнішої праці у приготуванні їжі, участь у прибиранні та ремонті квартири, простих побутових приладів тощо, прання та ін.;

старший шкільний вік (учні 10–11-х класів) — можуть виконувати всі види домашніх і господарських робіт, які вимагають значних затрат фізичних сил і застосування технічних знань.

Єдність дій і вимог батьків до дітей у здійсненні трудового виховання.

Спільна трудова діяльність батьків і дітей, її вплив на формування особистості дитини.

Привчання дітей діяти організовано, відповідально доводити почату справу до кінця, виконувати трудові дії у певній послідовності, об'єктивно оцінювати результати своєї праці, підтримувати інтерес дитини до трудової діяльності.

Взаємодопомога. Поєднання гри та трудової діяльності дітей і дорослих. Роль сім'ї у відновленні народних промислів, залучення дітей до участі в їх відновленні.

Засвоєння дітьми народних трудових традицій. Традиції сім'ї, їх роль і використання в трудовому вихованні дітей.

Недоліки та помилки у трудовому вихованні дітей у сім'ї. Шляхи їх подолання батьками спільно із дошкільним закладом і школою.

Практичні заняття

На основі самоаналізу батьків визначити: режим навчання і трудової діяльності дітей у сім'ї; поняття про культуру праці, основні правила її дотримання; психологічні та педагогічні вимоги до організації навчально-трудової діяльності дітей у сім'ї; умови, які сприяють розвитку розумової і практичної діяльності дітей.

Література

1. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — К.: Рад. школа, 1985.

2. Нікітін Б. П., Нікітіна Л. О. Ми та наші діти. — Пер. з рос.; передмова М. М. Амосова. — К.,1989.

3. Никитин Б. П., Никитина Л. А. Мы, наши дети и внуки. — 4-е изд. доп. — Петрозаводск, 1990.

4. Никитина Л. А. Исповедь. — М., 1991.

5. Родинно-сімейна енциклопедія / Арват Ф. С., Благій В. М., Бєлкіна Н. І. та ін.; За заг. ред. Арвата Ф. С. та ін. — К.: Богдана, 1996.

4.3. Моральне виховання

Мораль як форма суспільної свідомості людей. Функції моралі: регулятивна (відображувальна, нормативно-оцінювальна), формувальна.

Головна мета морального виховання у сім'ї — набуття молодим поколінням морального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення культури міжособистісних і міжнаціональних взаємин.

Основні завдання морального виховання дітей у сім'ї: набуття знань про моральні принципи, норми та правила суспільної поведінки; виховання моральних почуттів, потреб і ставлення до оточуючого; формування моральних ідеалів, переконань, стійких навичок і звичок моральної поведінки.

Зміст морального виховання дітей у сім'ї: виховання любові до рідної землі, народу, його культури та мови; братерського ставлення до всіх інших народів, нетерпимості до національної та расової неприязні. Виховання гуманних почуттів, доброзичливого ставлення до людей, потреби надавати їм безкорисливу, посильну допомогу. Формування розумових потреб, свідомої дисципліни, відповідального ставлення до своїх обов'язків, колективної і суспільної праці, бережливого ставлен-

ня до її результатів. Виховання у дітей в сім'ї скромності, чесності і правдивості, почуттів честі, сорому та власної гідності; нетерпимого ставлення до порушників соціально-етичних норм і правил поведінки.

Культура поведінки як складова частина морального виховання дітей. Формування культури діалогу, вміння обирати відповідну до ситуації поведінку, зовнішній вигляд.

Специфіка морального виховання дітей у сім'ї: виховання прив'язаності до рідного дому, любові та поваги до батьків, інших членів сім'ї, звички до спільної праці. Роль батька у формуванні почуття поваги до матері, взагалі до жінки. Педагогічні умови засвоєння дитиною моральних норм у сім'ї: морально-психологічний клімат, існуючі у сім'ї моральні норми, особистий приклад й авторитет батьків, їхня педагогічна підготовленість.

Урахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі їхнього виховання.

Форми та засоби морального виховання дітей у сім'ї: роз'яснення дітям категорій моралі: бесіда та дискусії на морально-етичні теми; обговорення книжок, статей із дитячої преси, кінофільмів, радіо- і телепередач, життєвих ситуацій, привчання дітей до аналізу та критичного ставлення до своїх і чужих вчинків, почуттів; моральні вправляння: робота з незакінченими оповіданнями, створення реальних ситуацій морального вибору, надання допомоги рідним, сусідам і товаришам, упорядкування разом із дорослими подвір'я, дитячих майданчиків, лісу, джерел, піклування про птахів, свійських тварин і т. д.

Роль сімейних свят у прилученні до сімейних традицій, формуванні почуття гордості за свою сім'ю, рід.

Розумна вимогливість і контроль за виконанням вимог у поєднанні з повагою до дітей. Приклад батьків у засвоєнні дітьми норм культури поведінки, вияву вихованості. Розвиток етичних уявлень.

Моральне заохочення (схвалення, прилюдне визнання заслуги), покарання (осудження, громадський осуд).

Статеве виховання — складова частина морального виховання передбачає:

- статеву освіту і виховання дітей і молоді та засвоєння ними суспільно-історичного досвіду взаємовідносин між чоловіком і жінкою, багатства справжніх людських почуттів;
- формування моральних взаємовідносин між хлопчиками і дівчатками, юнаками і дівчатами, виховання культури інтимних почуттів;
- засвоєння наукових понять про біологічні, соціальні особливості статі, специфіку розвитку поведінки чоловіка і жінки;
- підготовку до шлюбу і створення здорової щасливої сім'ї.

Культура мови і мовлення дитини. Нетерпимість до уживання в сім'ї грубих слів: порушення етичних і моральних норм поведінки.

Практичні заняття

1. Проаналізувати відповідність застосування батьками методів морального виховання (заохочення та покарання) тим рекомендаціям, які були одержані на лекційних заняттях.
2. Ознайомити батьків з приблизною програмою спостережень за поведінкою дитини.

Домашнє завдання:

1. Скласти моральну характеристику своєї дитини на основі спостережень за раніше запропонованою програмою, визначити можливу наявність відхилення від моральних норм у поведінці дитини.

2. Упорядкувати разом з дітьми подвір'я, виготовити кілька годівниць для птахів, влаштувати надворі, дати дитині доручення постійно заповнювати їх насінням та іншим кормом.

Література

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика. — М.
2. Березин В. О воспитании ребенка в семье. — М.: Лилия ЛТД, 2000.
3. Вчителі і батьки-вихователі /Кол. авторів/ ред. Постовий В. Г. — К.: НДІ педагогіки, 1990.
4. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — Рад. школа, 1985.
5. Добсон Д. Воспитание ребенка с задатками сильной личности / Пер. с англ. — М.:КРОН, 1998.
6. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: Тесты, опросники, ролевые игры. — М.: Просвещение, 1991.
7. Нельсон Д., Лотт Л., Гленн Х. 101 советов родителей по воспитанию детей от А до Я / пер. с англ. — КРОН-Пресс, 1997.
8. Школа молодих батьків / Алєксєєва Т. Ф., Постовий В. Г. — К., 1991.

4.4. Фізичне виховання

Мета, зміст і завдання фізичного виховання дітей у сім'ї. Вимоги до фізичного виховання дітей у сім'ї.

Збереження та зміцнення здоров'я, загартування організму, підвищення його опору до різних захворювань; виховання у дітей стійкого інтересу, потреби до систематичних занять, розвиток у дітей рухливих здібностей (сили, швидкості, витривалості, спритності). Програма з фізичного виховання дітей у сім'ї. Визначення фізичної підготовленості дітей у сім'ї.

Умови фізичного виховання дитини у сім'ї.

Форми занять фізичними вправами дітей у сім'ї: ранкова гігієнічна гімнастика, комплекси гігієнічної гімнастики та умови їх виконання; ранкова спеціальна гімнастика; заняття із загальної фізичної підготовки; самостійні тренувальні заняття; участь у змаганнях; прогулянки (піші, велосипедні, лижні); загартування повітрям, водою, сонцем; туризм, похід вихідного дня (спорядження до походу, умови, організація і проведення походів; попередження нещасних випадків у походах); рухливі та спортивні ігри, ігри-змагання, колективні ігри для дітей всіх вікових груп, бадмінтон, настільний теніс, акробатика, легка атлетика. Вибір форм фізичного виховання дітей у сім'ї, обов'язкові форми занять фізичними вправами у сім'ї. Методика вивчення фізичних вправ у домашніх умовах.

Долікарняна допомога при заняттях фізичними вправами, захворюваннях і травмах. Особливості фізичного навантаження для дітей дошкільного, молодшого, середнього і старшого шкільного віку. Фізична підготовка юнаків до служби у Збройних Силах. Контроль за фізичним розвитком дітей на основі медичних і педагогічних даних.

Показники та контроль фізичного розвитку дитини: зріст і маса тіла, об'єм грудної клітки, ширина плечей, життєва ємкість легенів, сила м'язів. Проведення антропометричних замірів.

Дитячі хвороби та їх профілактика: дефекти постави і деякі деформації опорно-рухового апарату, сколіози, плоскостопість.

Дитячий травматизм і перша допомога при травмах: рани і садна, переломи, вивихи, розтягнення зв'язок і надриви м'язів. Повний

спокій, накладання різних видів шин, забезпечення повної нерухомості кістки в місці перелому.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Провести на початку і в кінці року антропометричні заміри дитини (зріст і маса тіла, об'єм грудної клітки, ширина плечей, сила м'язів і кистей рук). Порівняти одержані дані.

2. Опанувати методику проведення комплексу ранкової гігієнічної гімнастики (послідовність і правильне виконання фізичних вправ).

3. Відповідно до віку навчитися визначати пульсометрію своєї дитини до і після фізичних навантажень.

4. Оволодіти знаннями і методикою лікування при легких травмах і розтягненні м'язів.

Література

1. Арутюнян М., Зеленов М. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.

2. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями : В 2 т. / СПб.: Изд. дом «Ева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.

3. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Знигма, 1996.

4. Новосельский В. Ф. Азбука физической закалки детей. — К., 1991.

5. Петрик О. І. Медико-біологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя. — Львів: Світ, 1993.

6. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благін, Н. І. Бєлкіна. та ін. ; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.

7. Саркисов-Серозин И. М. Путь к здоровью, сильной и долгой жизни. — М., 1987.

4.5. Естетичне виховання

Зміст, завдання та особливості естетичного виховання дітей у сім'ї. Естетичне виховання дітей у сім'ї — цілеспрямована система розвитку позитивних емоційних почуттів, здатності сприймати та оцінювати прекрасне в житті, людині, природі, праці, мистецтві, взаєминах, творити прекрасне, жити й працювати за законами краси.

Формування зачатків естетичних смаків у дітей дошкільного віку.

Значення морально-психологічних умов сім'ї в розвитку емоційно-чуттєвої сфери дітей, виховання в них розуміння і відчуття прекрасного в слові, мові, творах мистецтва, стосунках між людьми, їхніх діях. Роль батьків у формуванні у дітей здатності до творчого самовиявлення, розвитку й вдосконалення здібностей, практичної участі у створенні прекрасного. Спільна діяльність батьків і дітей у вивченні культурної спадщини минулого, формуванні вмінь правильно оцінювати сучасне мистецтво, визначати тенденції його розвитку.

Засоби розвитку художньо-естетичної культури дітей у сім'ї. Праця (розумова і фізична), природа, ігри, спілкування, естетична діяльність. Естетичне виховання дітей засобами мистецтва: читання й обговорення творів літератури, вивчення пісень, танців, відвідування музеїв, виставок, перегляд кінофільмів, телепередач, спектаклів. Організація образотворчої діяльності: малювання, ліплення, різьблення, випалювання, вишивання та ін. Участь батьків і дітей у проведенні свят, художній самодіяльності та ін.

Засоби виховання у дітей естетичної культури зовнішнього вигляду, формуванні смаків і почуттів прекрасного, міри і доречності у всьому.

Особистий приклад батьків щодо естетики та етики поведінки в сім'ї, побуті, на виробництві — важлива умова здійснення естетичного виховання дітей.

Практичні заняття

1. Скласти характеристику естетичної вихованості та етичної культури дітей.

2. Навчити батьків методики вивчення естетичних інтересів дітей різного віку. Домашнє завдання:

а) здійснити з дітьми культпохід вихідного дня до музею, театру, кінотеатру, на виставку, на природу і т. д.; проаналізувати сприйняття і враження дітей, їхні висловлювання, емоційний стан;

б) визначити рівень естетичного розвитку дитини (за методикою, даною вчителем).

Література

1. Акимова Г. Словарь-справочник для неравнодушных родителей / СПб.: Весь, 2001.

2. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. дом «Ева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.

3. Добровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. пед. агенство, 1997.

4. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителей. — М., 1981.

5. Кабалевський Д. Б. Как рассказывать детям о музыке? — М.,1982.

6. Культура і побут України / авт. кол. під кер. В. І. Наулко. — К.: Либідь, 1991.

7. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук, думка. 1996.

8. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благін, Н. І. Бєлкіна. та ін. ; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.

9. Солиптер Д. Дети и компьютеры: Настольная книга для родителей. — М., 1996.

10. Щербакова К. Й., Григоренко Г. У. У сім'ї росте дитина. — К.: Освіта, 1995.

4.6. Інтелектуальне виховання

Місце і роль розумового виховання дитини в системі сімейного виховання, його взаємозв'язок з іншими напрямами. Завдання сім'ї в розвитку розумових здібностей дитини. Суспільні вимоги до розумового розвитку дитини.

Вікові та індивідуальні особливості дітей та їх урахування в розумовому вихованні. Особливості підготовки до навчання дітей дошкільного віку. Передумова формування навичок навчальної діяльності. Формування мотивації навчання, інтересу до школи і шкільного життя. Початкова школа. Формування навичок самостійної пізнавальної діяльності. Розвиток спостережливості, довільної уваги, прийомів запам'ятовування, мисленнєвих дій, контролю, самоконтролю.

Підлітковий вік. Виховання інтересів і нахилів дітей. Труднощі у навчанні і допомога батьків. сім'ї у формуванні наполегливості й від-

повідальності підлітка у навчанні. Врахування індивідуальних особливостей підлітка в організації його пізнавальної діяльності в сім'ї.

Особливості юнацького віку і навчальна діяльність: формування самостійності, світогляду, розгалуженої системи інтересів, навичок абстрактного мислення. Самостійність юнаків і дівчат і допомога батьків у навчанні. Професійні інтереси, плани молоді і навчання в школі. Розвиток пізнавальної активності старшокласників у сім'ї.

Зміст, форми і методи допомоги батьків дітям у підготовці до навчання та у навчанні. Народна дидактика, звичаї та традиції навчання дітей в сім'ї. Систематичний контроль і вимогливість батьків навчання дитини. Творче застосування набутих у школі знань на практиці, роль сім'ї в цьому, форми і методи стимулювання навчальної діяльності дітей, заохочення та покарання. Формування навичок самоконтролю і самовиховання. Вивчення в сім'ї історії, географії і культури рідного краю.

Практичні заняття

1. За допомогою методів спостереження, бесіди, аналізу поведінки дитини з'ясувати:

а) які навчальні предмети найбільше цікавлять дитину і до яких вона байдужа;

б) як виконуються домашні завдання (послідовність, час виконання, правильність виконання);

в) тематику позаурочного читання дитини;

г) зміст захоплень і позанавчальних інтересів учнів;

д) як пов'язані інтереси і нахили учня з його життєвими планами.

2. На основі зібраних даних проаналізувати особливості навчальної діяльності дітей, вказати помилки й недоліки, запропонувати програму гігієнічних дій сім'ї щодо їх усунення.

3. Взяти участь в обговоренні результатів спостережень і накреслених програм дій, з урахуванням власного досвіду та набутих знань висловити зауваження і пропозиції.

Література

1. Гебель В., Геклер М. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Знигма, 1996.

2. Добровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. Пед. агенство, 1997.

3. Зак А. Как ребенку стать умнее?: Кн. для детей и родителей. — М.: ВЛАДОС, 1997. — 200 с.

4. Лордкипанидзе Л. Н. Книга о детях для думающих взрослых, или Путешествие по пути развития личности. — СПб.: Союз, 2000.

5. Маджи Т. Как воспитать счастливого, уверенного в себе ребенка: 52 урока для родителей по воспитанию детей / пер. с англ. — М: КРОН-Пресс, 1998.

6. Мелхорн Г. Геніями не народжуються. — К., 1989.

7. Солиптер Д. Дети и компьютеры: Настольная книга для родителей. — М., 1996.

8. Тихомирова Л. Развитие интелектуальных способностей ребенка: Младший подростковый возраст. — 10—14 лет. — М.: Айрис-Пресс, Рольф, 2001.

4.7. Економічне виховання

Мета, зміст і завдання економічного виховання дітей у сім'ї. Економічне виховання дітей у сім'ї — цілеспрямована система формування

поглядів і ставлення до праці та її результатів, до різних форм власності та організації трудової продуктивної діяльності, оволодіння теоретичними знаннями з організації виробництва й практичними уміннями працювати розумово й фізично. Значення економічного виховання для різнобічного розвитку особистості й забезпечення умов підготовки молоді до самостійного життя, творчої діяльності.

Робота сім'ї з економічного виховання дітей, урахування індивідуальних і вікових особливостей.

Зв'язок економіки сім'ї із напрямами розвитку виробництва, поліпшення життєвого рівня людей.

Форми роботи батьків з економічного виховання дітей: роз'яснення (сімейний бюджет, ціна грошей, сімейне споживання і накопичення, співвідношення сімейного і суспільного); привчання (участь у складанні сімейного бюджету, вміння планувати свої потреби і витрати, берегти суспільне добро, особисті й сімейні речі). Формування в дітей умінь планувати, вести облік і контроль прибутків і витрат сімейного бюджету, здійснювати економічний аналіз витрат на електроенергію, воду, тепло, продукти харчування, одяг, взуття та ін. Формування розумних потреб дітей у сім'ї. Проблема кишенькових грошей.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Разом з дітьми провести аналіз тижневих витрат сім'ї: на продукти харчування, електроенергію, проїзд у транспорті.

2. Визначити витрати кожного члена сім'ї на тиждень; провести аналіз витрат сім'ї на одяг і взуття школяра і дорослих протягом року.

3. Разом з дітьми скласти план витрат на тиждень, місяць, рік.

4. Провести аналіз прибутків і витрат на місяць і рік.

Література

1. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. — М., 1991.

2. Кваша Б. Ф., Спицнадель В. Б., Минко Н. И. Ценностные основы семьи: Моногр. — СПб., 1997.

3. Молодой семье: Энциклоп. семейн. жизни / Сост. З. Г. Рыкова, Н. В. Щегольковская. — Х.: ИКФ «Гриф», 1997.

4. Овчарова Р. В. Семейная академия: вопросы и ответы. — М.: Просвещение, Учеб. лит., 1996.

5. От Я до Мы: Азбука семейной жизни / Сост. С. В. Ковалева. — 2-е изд. — М.: Педагогика, 1990.

4.8. Екологічне виховання

Мета, завдання і особливості екологічного виховання дітей у сім'ї на сучасному етапі. Формування екологічної культури у дітей. Спілкування дітей з природою як необхідна умова і цілеспрямоване формування їх практичного досвіду поведінки у природі. Сприймання і розуміння дітьми єдності природи і суспільства (природи і людини) як необхідна умова вироблення цінностей і досвіду у взаєминах з природою і навколишнім середовищем.

Роль бережливого ставлення батьків до живих об'єктів природи, його наслідування дітьми. Виховання у дітей розуміння своєї єдності з природою. Розвиток у них відчуття краси природи, її споглядання у різні пори року. Роль батьків у вихованні у дітей любові до природи,

всього живого. Спільна діяльність сім'ї і дітей у свідомому дотриманні норм впливу на природу, постійна участь в охороні, збереженні та відтворенні рослинного і тваринного світу своєї місцевості, запобігання засміченню відходами і забрудненню довкілля та ін.

Засоби розвитку екологічної культури дітей у сім'ї (проведення спільних спостережень за явищами і змінами в природі, окремими об'єктами природи - тваринами, рослинами; спільна природоохоронна практична діяльність; читання науково-популярної та художньої літератури про природу; розв'язування кросвордів, загадок, їх самостійне складання і т. д.).

Література

1. Борейко В. Е. Введение в природоохранную эстетику. — К., 1997.
2. Писарчук Е. А., Кухта А. М. Екологічне виховання учнів. — К.: Радянська школа, 1990.
3. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благін, Н. І. Бєлкіна. та ін. ; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.
4. Соколова В. Н., Юзефович Г. Я. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей и родителей. — М.: Просвещение, 1991.
5. Суравегина И. Т., Сенкевич В. М. Как учить экологии. — М.: Просвещение, 1995.
6. Сучасні проблеми гігієни навколишнього середовища / І. І. Даценко, О. Б. Денисюк, С. Л. Долощицький та ін. — Львів: Львівдержмедуніверситет, 1997.
7. Хижняк Л. І., Нагорна А. Н. Здоров'я людини та екологія. — К.: Здоров'я, 1995.
8. Шомоди В. З., Санько В. А. Разговор с природой: Народные приметы. — Минск, 1990.

4.9. Правова культура батьків

Батьки та діти. Відповідальність батьків за виховання, навчання і розвиток дітей.

Декларація прав дитини. Право на соціальний захист. Право на громадянство. Право на харчування, житло, розваги. Право на сім'ю, освіту. Захист від недбалого ставлення, жорстокості, експлуатації. Право на захист від расової, релігійної чи будь-якої іншої експлуатації.

Конвенція про права дитини. Невід'ємне праве на життя, збереження своєї індивідуальності. Право на свободу думки, совісті і релігії. Право на особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденцій. Захист від фізичного та психологічного насильства. Захист дітей, позбавлених сімейного оточення, всиновлених. Право дитини на користування послугами системи охорони здоров'я. Право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовною, морального, соціального розвитку. Право на освіту. Право на відпочинок і дозвілля. Захист від економічної експлуатації. Захист від сексуальної експлуатації. Захист прав дитини під час збройних конфліктів. Захист прав дитини у системі судочинства.

Батьківські права та обов'язки в Україні, їх конституційний характер. Відповідальність батьків за розвиток дитини у сім'ї (стаття 59 Закону України «Про освіту»), яка передбачає:

- рівну відповідальність кожного з батьків за виховання, навчання і розвиток дитини;

- постійну турботу батьків та осіб, що їх замінюють, про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їх природних здібностей;
- повагу до гідності дитини, виховання працелюбності, почуття доброти, милосердя, шанобливого ставлення до державної та рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій і звичаїв;
- сприяння здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечення повноцінної домашньої освіти відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;
- виховання поваги до законів, прав, основних свобод людини.

Державна допомога батькам і особам, що їх замінюють, у виконанні ними свої обов'язків, захист прав сім'ї.

Права і обов'язки батьків та дітей у законодавстві України про сім'ю і шлюб. Порядок і умови одруження. Регулювання особистих та майнових відносин, які виникають в сім'ї між подружжям, між батьками та дітьми.

Взаємність обов'язків батьків та дітей.

Підстави, при наявності яких може постати питання про позбавлення батьківських прав.

Адміністративна відповідальність батьків за ухилення від виконання своїх обов'язків.

Порядок виплати аліментів на неповнолітніх.

Законодавство і нормативні акти України щодо здорового способу життя. Права дітей і профілактика ВІЛ (СНІДу). Законодавча база охорони здоров'я дітей.

Література

1. Закон про освіту. — Освіта. — №31. — 1995.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — Вікар, 1997.
3. Родинно-сімейна енциклопедія. / Авт. В. М. Благінін, Н. І. Бєлкіна та ін. ; За заг. ред. Ф. С Вата та ін. — К.: Богдана, 1996.
4. Діти «групи ризику»: психологічні, соціально-правові аспекти. — К.: Київська міська держадміністрація. Служба у справах неповнолітніх.
5. Копєйчиков В. В. Правознавство. — Київ.
6. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального Кодексу України. — К., 2001.
7. Педагогічний словник для молодих батьків. — К.: ДЦССМ, 2002. Законодавство, яке тебе захистить. Авт кол.: Л. С. Волинець, Т. В. Говорун. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. — Кн. 2.
8. Сімейне право України. — К., 1997.
9. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики неадекватної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 196 с.

4.10. Захист прав дитини

Конвенція про права дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.) про утвердження пріоритетів прав дитинства. Основна мета Конвенції — вироблення загальних положень, що захищають дітей від неуваги суспільства, приниження, нерівності. Основний принцип Конвенції — будь-які рішення, пов'язані із здоров'ям дітей (від народження до 18 років), мають виходити насамперед з інтересів дитини.

Основні права дітей за Конвенцією: право виживання, розвиток, захист, участь у житті суспільства. Забезпечення прав на життя, медичне обслуговування, нормальні умови існування (помешкання, харчування), на ім'я та громадянство.

Право дитини на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування з боку батьків.

Право на освіту, відпочинок, прилучення до культури, вільну організацію дозвілля.

Дотації на дітей, альтернативні школи, служби соціальної реабілітації.

Захист неповнолітніх дітей, дітей-біженців, жертв соціальних катастроф, сиріт та полишених опікування з боку батьків.

Питання захисту прав дітей у Конституції України та інших законодавчих актах. Кодекс про шлюб і сім'ю щодо прав дитини і засобів її захисту.

Відповідальність батьків за створення належних умов для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку дитини.

Сімейний кодекс України.

Державна допомога сім'ям з дітьми.

Право дитини не розлучатися з батьками всупереч її волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини.

Спілкування дитини з батьками, що проживають окремо.

Проблеми захисту «дітей вулиці» (безпритульні діти — ті, що не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, вигнані з дому; бездоглядні діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів, психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей; діти-втікачі з виховних установ — ті, хто зазнав психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках; діти-втікачі із зовні благополучних сімей через наявність високого рівня конфліктності, патохарактерологічних особливостей, відхилень у психічному та особистісному розвитку; діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці, позбавлені батьківського піклування, аутсайдери шкільних колективів, діти з яскравими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу).

Основні напрями державного захисту дитини, всі форми фізичного та психічного насильства: образа, недбале й жорстоке поводження з нею, експлуатація, включаючи сексуальні зловживання, в т. ч. з боку батьків або осіб, які їх замінюють, втягнення до злочинної діяльності, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних, психо-культурних угрупувань та течій, використання для створення і розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Види захисту: презентація, профілактика, соціальна допомога, соціальна терапія, соціальне обслуговування, посередництво, соціальний супровід, ізоляція від батьків, забезпечення суспільного виховання і державного утримання.

Конференція «Сім'я і різнобічний розвиток особистості дитини».

Конференція — завершальний етап навчання батьків дошкільного закладу, школи педагогічної культури. До роботи конференції залучаються вчені, педагоги, батьки. Окремі питання можуть висвітлюватися

науковцями, вчителями, інші — батьками. Можна з одного питання запропонувати виступи і педагогам, і батькам з повідомленням про досвід сімейного виховання.

Успіх роботи конференції — в її хорошій організаційній підготовці, чіткому доборі виступаючих, умінні активізувати учасників.

Орієнтована тематика.

Всебічний розвиток особистості дитини — головна мета сімейного виховання підростаючого покоління,

Організація сімейного побуту — необхідна умова розвитку дитини в сім'ї.

Громадянське виховання дитини в сім'ї, формування світогляду.

Розвиток пізнавальних інтересів дитини в сім'ї.

Виховання здорової, фізично досконалої людини в сім'ї.

Моральне виховання дитини в сім'ї. Виховання доброти і милосердя.

Виховання працелюбності у дітей у сім'ї, трудових навичок. Роль сім'ї у підготовці старшокласника до вибору професії. Виховання в сім'ї інтересу до мистецтва, вміння його розуміти.

Література

1. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Радянська школа. — 1991. — №5.

2. Кодекс про шлюб і сім'ю України. — К., 1997.

3. Конвенція ООН про права дитини. — К.,2000.

4. Конституція України. — К.,1997.

5. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю. М. Якубова та ін. — К., 1998.

6. Сімейне право України. —К., 1997.

7. Тархова Л. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели. — М., 1997.

8. Фидгор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. — М.,1995.

9. Якубова Ю. М., Лавриненко Н. В., Московка М. М. Батьків не обирають (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні). — К.,1997.

Концепція виховання громадянина України (проект)

Проект Концепції виховання громадянина розроблений на основі проекту Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (автори: О. В. Сухомлинська — академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор; М. Й. Боришевський — член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; К. І. Чорна — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання АПН України; І. Г. Тараненко — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Українського інноваційного центру гуманітарної освіти АПН України; С. Г. Рябов — доктор філософських наук, директор Інституту громадянської освіти (Національний університет «Києво-Могилянська академія»; 2000 рік) відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 13. 12. 02 №700 «Про план організаційно-практичної роботи з виконання заходів щодо реалізації Рекомендацій парламентських слухань «Про виконання законодавства щодо розвитку загальної середньої освіти в Україні» (п. 21. 3. 8) у складі робочої групи: керівник Десятов Т. М. — заступник Міністра освіти і науки України; заступник керівника Бех І. Д. — директор

Інституту проблем виховання АПН України, доктор психологічних наук, академік; члени групи: Горлач Т. А. — завідувачка сектору відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Дем'янюк Т. Д. — завідувачка кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат педагогічних наук; Завалевський Ю. І. — директор НМЦ середньої освіти МОН України; Кириленко С. В. — завідувачка відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Косарєва Н. І. — завідувачка сектору відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Манюк О. І. — завідувач відділу виховної роботи НМЦ професійно-технічної освіти МОН України; Миколайчук В. М. — директор ліцею №18 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області; Орловська Н. М. — директор гімназії №2 м. Хмельницького; Рогожа М. М. — заступник начальника управління виховної роботи та захисту прав дитини МОН України; Удалова О. А. — завідувачка сектору виховної роботи НМЦ вищої освіти МОН України; Умурзакова Т. Ф. — директор Рівненської державної гуманітарної гімназії; Чорна К. І. — завідувачка лабораторії Інституту проблем виховання АПН України, кандидат педагогічних наук, затвердженої розпорядженням МОН України від 16. 02. 2004 №21-р «Про організацію роботи робочої групи з підготовки проекту Концепції виховання громадянина України».

І. Загальні положення

Актуальність виховання громадянина в сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється потребою розвитку та функціонування держави на засадах демократії, гуманізму, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні права для розвитку й використання їхніх потенційних можливостей і здібностей досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої морально-психологічної потреби особистості в самовизначенні та самоствердженні.

Процес утвердження суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави органічно пов'язаний із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу.

Актуальність завдання виховання громадянина визначається процесом відродження нації. Для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє особливо важливу роль ще й тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності України.

Важливу роль у цьому плані відіграють усі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання зокрема, особливо на перехідному суспільному етапі, де вони не тільки підтримують, а й закладають основи демократичного світогляду, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами.

Оскільки громадянське виховання набуває сьогодні особливого значення, виникає гостра потреба у визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів громадянського виховання, що цілеспрямовано й ефективно забезпечували б процес формування і розвитку високодуховної особистості, в якій органічно поєднуються високі

моральні цінності, громадянська зрілість, патріотизм, самоактивність, творчі начала, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

Виховання громадянина — це процес формування громадянськості як складної якості особистості, що дає їй можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними.

Громадянськість — це реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства.

Громадянськість є фундаментальною морально-духовною якістю, світоглядною характеристикою особистості, що має культурологічні засади.

У педагогічному плані громадянськість містить знання, переживання і вчинки. Ці складові перебувають у певних зв'язках і взаємодії на відповідних етапах розвитку індивіда.

Важливе місце в громадянському вихованні посідає громадянська освіта — навчання, спрямоване на формування знань про права і обов'язки людини. Громадянська освіта тісно пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності особистості в суспільній сфері, яка передбачає, насамперед, політичну, правову й економічну освіченість і здатність керуватися відповідними знаннями в умовах кардинальної перебудови суспільства.

ІІ. Принципи виховання громадянина

Досягнення цілей громадянського виховання вимагає додержання наукового підходу до організації цього процесу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників (раціональність, об'єктивність, наукова картина світу), що його детермінують.

Загальними закономірностями виховання громадянина є:

- характер виховання громадянина, насамперед, визначається інтересами громадянського суспільства;
- єдність мети, змісту та методів виховання;
- нерозривна єдність навчання і виховання у цілісному освітньому процесі.

Науковий підхід до процесу формування особистості громадянина передбачає, що дія загальних закономірностей розвитку громадянськості опосередковується впливом конкретно історичних умов життєдіяльності даного суспільства загалом і кожного члена зокрема.

Конкретно-історичний підхід допомагає сформулювати специфічні, найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання громадянського виховання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти.

Ефективність виховання громадянськості, як і багатьох інших особистісних характеристик, значною мірою визнається реалізацією у виховному процесі діяльнісної позиції, відповідно до якої у структурі особистості виникають і закріплюються передусім ті новоутворення, у розвиток яких індивід вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність. Отже, осо-

бистість громадянина формується за умови реальної участі у діяльності, в якій апробуються, перевіряються, зміцнюються на практиці відповідні громадянські цінності.

У громадянському вихованні особливого значення набуває особистісно орієтований підхід, коли в центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси дитини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів, як людина (особистість) — народ (культура, історія, освіта) — держава (суспільство), можна реалізувати перспективну й демократичну модель виховання в дусі громадянськості.

Необхідною умовою громадянського виховання є системний підхід, який передбачає розгляд багаторівневого, взаємозалежного, відкритого процесу в його постійному розвитку й саморозвитку. В умовах прогресуючої спеціалізації освіти та формування комунікаційних бар'єрів між людьми системний підхід виступає основою організації й впровадження в практику такого всеохоплюючого феномена як громадянське виховання.

Принципами, які обґрунтовують педагогічну інструментовку виховного процесу і формують уявлення про його здійснення на практиці, є:

- **принцип гуманізації та демократизації виховного процесу**, що передбачає рівноправність, але й різнозобов'язаність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємоповагу, переважаючу діалогічність, що викликає у вихованця позитивну налаштованість до впливів вихователя, відкритість до сприймання громадянських цінностей: справедливості, доброзичливості, щирості, співчутливості, милосердя тощо;

- **принцип високої духовності**, який передбачає розвиток творчих потенцій особистості, для пояснення яких використовуються терміни «совість», «честь», «гідність», «порядність», «сумління», «людяність», «милосердя», «доброта», що спрямовують її життєвий шлях;

- **принцип пріоритету духовно-практичної діяльності**, який передбачає створення таких технологій виховання, цільових програм, які активізують духовний пошук особистості та її творчу діяльність;

- **принцип соціалізації особистості**, який полягає у залученні учня до системи суспільних відносин, формуванні його соціального досвіду, становленні і розвитку його як цілісної особистості;

- **принцип самоактивності й саморегуляції**, який сприяє розвитку у вихованця суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, прийняття самостійних рішень, що поступово виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- **принцип наступності та безперервності**, який полягає у забезпеченні процесу громадянського виховання від сімейно-родинного до суспільного протягом усього життя людини. При цьому кожен наступний етап виступає логічним продовженням попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприйняття. Це сприяє збереженню і примноженню духовної єдності поколінь;

- **принцип комплексності та міждисциплінарної інтегрованості**, який передбачає встановлення у вихованні громадянина тісної взаємодії та поєднання навчального й виховного процесів, зусиль найрізноманітніших інституцій — сім'ї, дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних, вищих навчальних закладів, громадських спілок, дитячих, молодіжних самодіяльних об'єднань, релігійних організацій, усіх причетних до виховання та самовиховання;

- **принцип інтеграції в соціокультурне середовище**, який передбачає засвоєння учнями проблем духовності у контексті діалогу культур народів світу, місця України у контексті світової цивілізації;

- **принцип цінностей роду, родини, родинного співжиття**, який передбачає бережливе ставлення до дитини, збереження, зміцнення його здоров'я за всіма його складовими; плекання душі, організацію його життя в навчальному закладі як у здоровій сім'ї.

III. Мета й завдання виховання громадянина

Мета виховання громадянина — сформувати свідомого патріота, людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру; почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Мета виховання громадянина конкретизується:

- визнанням й забезпеченням в реальному житті пріоритету прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-якої дискримінації, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство;
- усвідомленням взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- формуванням національної свідомості й самосвідомості, приналежності до рідної землі, народу; визнанням духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; вихованням почуття патріотизму, відданості в служінні Батьківщині;
- утвердженням гуманістичної моралі та формуванням поваги до цінностей свободи, рівності, справедливості;
- формуванням соціальної активності і громадянської компетентності особистості на основі соціальних умінь: готовності до участі в процесах державотворення, здатності до спільного життя і продуктивної співпраці в громадянському суспільстві, готовності взяти на себе відповідальність; здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів, до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей; формуванням працелюбності особистості, відповідальності за свої дії;
- формуванням політичної та правової культури засобами громадянської освіти; вихованням поваги до Конституції України, законодавства, державної мови;
- розвитком критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію;
- умінням визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, спілкуватися з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаними зі способами соціального захисту;
- формуванням толерантного ставлення до інших культур і традицій;
- вихованням негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активним запобіганням виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв.

IV. Зміст громадянського виховання

Виховання громадянина має бути спрямованим передусім на розвиток **патріотизму** — любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму повинна бути турбота про благо на-

роду, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини.

Найважливішою складовою громадянської освіти є моральність особистості. Вона включає такі гуманістичні риси, як совість, чесність, чуйність, милосердя, толерантність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду.

Закони моралі полегшують сприйняття норм правових, які, в свою чергу, сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральна свідомість дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально цінну поведінку, застерігає від правопорушень.

З патріотизмом органічно поєднується **національна самосвідомість громадян**, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати культурні та моральні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Одним з головних показників громадянської зрілості є збереження української мови, досконале володіння нею.

Важливе місце в змісті громадянського виховання посідає формування культури міжетнічних відносин. Культура міжетнічних відносин — це реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального й духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.

Культура міжетнічних відносин проявляється у повазі до інтересів, прав, самобутності великих і малих народів: у підготовці особистості до свідомого життя у вільному, демократичному суспільстві; готовності й умінні йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі.

Громадянське виховання має стимулювати розвиток планетарної свідомості, яка включає в себе почуття єдності й унікальності життя на Землі, повагу до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності й різноманітності систем держав, які повинні мирно співіснувати, співпрацювати в умовах свободи, на засадах моральних ідеалів, гуманізації міжнародних відносин, визнання головним пріоритетом права людини, націй і народів.

Визначальною характеристикою громадянської зрілості як результату громадянського виховання є розвинена правосвідомість — усвідомлення громадянином своїх прав, свобод, обов'язків; свідомого ставлення до закону, державної влади. Правосвідомість охоплює знання, почуття, волю і сферу духовного досвіду особистості.

Важливою складовою змісту громадянського виховання є розвиток політичної культури, яка включає належну політичну компетентність, знання про типи держав, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему. Політична культура виявляється у лояльному і водночас критично вимогливому ставленні громадян до держави, органів влади, у їх здатності брати участь у прийнятті рішень, які мають впливати на владу.

Громадянська зрілість підростаючого покоління включає дбайливе ставлення до природи, що є справою як внутрішньодержавною, так

і міжнародною. Це ставлення виявляється в особистій причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств, вироблення вміння співіснувати з природою, усвідомленні особливостей і основних екологічних проблем навколишнього середовища.

Значне місце в змісті громадянського виховання займає формування культури поведінки особистості, що виявляється в сукупності сформованих соціально значущих якостей особистості, які ґрунтуються на нормах моралі, закону, вчинків людини. Культура поведінки виражає, з одного боку, моральні вимоги суспільства, закріплені в принципах, ідеалах закону, а з іншого — засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини; формують позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя.

Однією із складових змісту громадянського виховання є розвиток мотивації до праці, усвідомлення життєвої потреби трудової активності, ініціативи, підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, готовності до соціальної творчості як умови соціальної адаптації, конкурентоспроможності й самореалізації особистості в умовах ринкової економіки.

Усвідомлення працьовитості як високої моральної цінності є одним з найістотніших свідчень громадянської позиції людини, її суспільної значущості.

V. Форми і методи виховання громадянина

Процес виховання громадянина зумовлюється *змістом освітніх предметів* (суспільствознавство, історія, географія, природознавство, література — українська та зарубіжна, художньо-естетичного циклу відповідно до Державних стандартів освіти, спеціальних навчальних курсів) та виховними системами загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладів.

Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Серед форм і методів громадянського виховання пріоритетна роль належить *активним методам*, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До них належать соціальне проектування, соціодрама, метод відкритої трибуни, ситуаційно-рольова гра, соціально-психологічний тренінг, інтелектуальний аукціон, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, гра-драматизація тощо. Крім цих методів, доцільно використовувати також *традиційні*: бесіда, диспут, лекція, семінар, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо.

Застосування наведених форм і методів громадянського виховання покликане формувати в особистості пізнавальні та поведінкові норми, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися тощо.

Результативність громадянського виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми і методи виховної діяльності стимулюють розвиток таких важливих якостей громадянина-патріота як здатність до самовизначення, морального і соціального вибору, умін-

ня користуватися свободою на благо себе, інших людей, усвідомлювати і нести відповідальність за себе, своє життя і власний життєвий вибір. Це, в свою чергу, вимагає від людини здатності до самопізнання, самовиховання, реалізації своїх сутнісних сил.

Головною особливістю педагогічної діяльності в цьому напрямі є те, що вона має здійснюватися як підтримка потреб і дій самих вихованців. Діяльність педагогів з громадянського виховання в процесі самовиховання особистості може бути організована через клуби «Створи себе сам», «Пізнай себе», «Учись учитися», «Розкажи мені про мене».

VI. Суб'єкти виховання громадянина

Виховання громадянина України покладається на дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні, вищі (I–IV рівнів акредитації) навчальні заклади, а також на установи культури, громадські (неурядові) організації. До вирішення завдання виховання громадянина залучаються засоби масової інформації. Важлива роль у формуванні громадянськості особистості належить сім'ї.

Останнім часом зростає роль церкви та її інститутів у формуванні світоглядних орієнтацій особистості, що зумовлює потребу співпраці різних інститутів громадянського виховання. Досягненню цілей виховання громадянина сприяє діяльність різноманітних благодійних організацій та фондів.

У контексті формування рис громадянськості виховні інститути враховують всі складові, а саме: розташування навчального закладу (регіон, місцевість); тип навчального закладу; контингент дітей, учнівської та студентської молоді (моноетнічний чи поліетнічний); психофізіологічні (віковий період розвитку) та психосоціальні (соціальний статус, належність до певної конфесії) особливості; сприйняття особистістю національних і загальнолюдських цінностей та орієнтирів.

VII. Управління процесом виховання громадянина

Управління процесом виховання громадянина передбачає:

- наукове обґрунтування та методичне забезпечення процесу виховання громадянина;
- розробка організаційно-функціональної структури управління виховним процесом;
- системно-цільовий підхід до планування навчально-виховної роботи; постановка конкретних завдань і мети громадянського виховання в системі діяльності навчального закладу на основі аналізу рівня інтелектуального розвитку та вихованості дітей, учнівської і студентської молоді; забезпечення необхідних умов для їх практичної діяльності громадянської спрямованості;
- педагогічно доцільна організація життя учнівського, студентського колективів, високий рівень організації самоврядування;
- психологічно виправдана система заохочень і покарань;
- інформаційне, консультативне, інформаційно-комп'ютерне забезпечення виховного процесу;
- збалансований розподіл функціональних обов'язків між керівниками навчального закладу та викладачами, педагогами щодо керівництва окремими ділянками виховного процесу;
- реалізація демократичних засад в управлінні виховним процесом;
- спрямування системи управлінських функцій на досягнення кінцевого результату виховного процесу;

- педагогічна компетентність, цілеспрямованість і конкретність управлінських рішень щодо організації системи виховання громадянина-патріота;
- постійне вдосконалення професійних знань, умінь, навичок на основі досягнень психолого-педагогічних наук, кращого педагогічного досвіду;
- оперативність і дієвість контролю за станом процесу виховання дітей, учнівської та студентської молоді; створення системи зворотного зв'язку.

VIII. Шляхи реалізації Концепції

Ефективність процесу виховання громадянина залежить від реалізації всіх його складових: на рівні державного управління, науково-методичне забезпечення, практична діяльність педагогічних та науково-педагогічних колективів навчальних закладів всіх типів і рівнів акредитації; підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів до здійснення завдань громадянського виховання.

На рівні державного управління:

- використання можливостей засобів масової інформації; висвітлення кращого досвіду громадянського виховання дітей та молоді;
- встановлення контактів з міжнародними організаціями, проведення спільних міжнародних заходів в реалізації проектів з проблем громадянської освіти та виховання.

Науково-методичне забезпечення процесів управління та змістовне наповнення виховання громадянина вимагає:

- проведення психолого-педагогічних та соціологічних досліджень з проблеми громадянського виховання суб'єктів виховного процесу та впровадження їх результатів у практику роботи навчальних закладів;
- створення на базі кращих навчальних закладів експериментальних центрів для опрацювання інноваційних виховних технологій; вивчення, узагальнення та впровадження передового досвіду творчих педагогічних колективів, окремих педагогічних працівників;
- підготовку та видання наукових збірників, статей, науково-методичних, навчальних та навчально-методичних посібників, інформаційних листівок, буклетів про новітні виховні технології, педагогічний досвід тощо;
- проведення науково-теоретичних, науково-практичних конференцій, симпозіумів, методологічних та науково-методичних семінарів.

Практична діяльність педагогічних та науково-педагогічних колективів навчальних закладів всіх типів і рівнів акредитації включає:

- впровадження інноваційних виховних технологій в практичну діяльність педагогічних колективів; наповнення навчально-виховного процесу національним змістом, зосередження уваги учнівської та студентської молоді на вивченні історико-культурного розвитку українського народу, духовної і матеріальної культури нації;
- особистісна орієнтація навчальної діяльності, удосконалення викладання суспільно-гуманітарних, професійно орієнтованих дисциплін, зміст яких характеризується духовно-гуманістичною, громадянською, демократичною та фаховою спрямованістю;
- коригування та узгодження змісту освіти, навчальних планів і програм з метою орієнтації на формування у молодого покоління політичної, правової культури, громадянських якостей;
- цілеспрямованість, різноплановість позакласної, позааудиторної роботи;
- забезпечення діагностування та корекції виховного процесу, психолого-педагогічного проектування взаємодії учнівського (студентсь-

кого) і педагогічного (науково-педагогічного) колективів у формуванні громадянської спрямованості особистості;
- удосконалення діяльності громадських об'єднань, що базуються на національному, регіональному досвіді роботи дитячих, молодіжних організацій, які діють у відповідності до законодавства України, у напрямі виховання громадянина-патріота;
- реформування культурно-дозвіллєвої сфери підліткового та молодіжного середовища на засадах здорового способу життя;
- організація та забезпечення психолого-педагогічної освіти батьків з метою підвищення ролі сім'ї у вихованні громадянина України.

Підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів до здійснення завдань громадянського виховання передбачає:

- підвищення професійної компетентності педагогічних працівників; створення на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти динамічної та мобільної системи підготовки й перепідготовки педагогічних кадрів;
- створення позитивного морально-психологічного клімату в колективі навчального закладу, удосконалення стилю відносин суб'єктів навчально-виховного процесу у системі «учень — учитель», «учитель — учень», «учень — учень», «учитель — учитель»;
- забезпечення соціального захисту учасників навчально-виховного процесу.

IX. Очікувані результати

Випускник навчального закладу:

- морально-духовна особистість з високим рівнем громадянської і соціальної відповідальності, здатна вирішувати завдання, які забезпечать прогрес нації. Він готовий до самостійного вибору свого місця в житті, має належну ерудицію і високу культуру, володіє міцними знаннями, уміннями, навичками, які допомагають йому творити себе і своє життя;
- має розвинуту громадянську свідомість і самосвідомість, риси національної гідності і самоповаги; патріот України, який знає історію, духовну і матеріальну культуру української нації, сприяє консолідації і злагоді народу України, володіє українською мовою; шанобливо ставиться до символіки Української держави, загальнонаціональних святинь, духовних надбань, природних багатств і соціальних ресурсів України, піклується про їх збереження і раціональне використання;
- ідентифікує себе з українським народом, готовий жити в Україні, зв'язати свою долю з долею Батьківщини, розбудовувати її як демократичну, правову, соціальну державу;
- володіє системою знань про закономірності, тенденції та перспективи соціального поступу, готовий стати на захист рідної землі; активний учасник політичного життя, суб'єкт державотворчого процесу, розвитку громадянського, демократичного суспільства;
- має гуманістичний світогляд та гуманістичні якості: повагу до людини, людства, народу, нації, держави, культури і моралі; повагу до батьків, громадян, влади і загальнонародних святинь, культури спілкування, цивілізованого співжиття; має прагнення жити у співдружності з усіма народами і країнами;
- має достатній рівень загальної культури, правової свідомості, моралі; орієнтується на загальнолюдські, національні цінності; веде здоровий спосіб життя, прагне до самовдосконалення.

X. Понятійний апарат

Виховання громадянина — це процес формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дозволяє людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною і захищеною.

Громадянин — людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та додержання відповідних обов'язків.

Громадянство — юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку і документально засвідчується. Громадянський статус пов'язаний із одержанням людиною певних юридичних, політичних, економічних та інших прав і покладенням відповідальності за додержання встановлених у державі порядків.

Громадянськість — морально-духовна цінність, світоглядна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язані більш чи менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага прав людини, цінностей громадянського суспільства, готовність та вміння додержувати власних прав та обов'язків.

Громадянське суспільство — це система самостійних і незалежних від держави об'єднань вільних громадян, які забезпечують умови реалізації прав людини, її інтересів і потреб, самореалізації окремих індивідів і колективів. Права, інтереси і потреби груп і індивідів виражаються і здійснюються через такі інститути громадянського суспільства як сім'я, профспілки, політичні партії, творчі об'єднання, кооперативи, соціальні рухи, органи самоорганізації населення тощо.

Громадянська компетентність — це сукупність здібностей, що дозволяють активно і ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Громадянська освіта — це навчання людей особливостям життя в умовах сучасної держави, необхідності дотримуватися її законів і водночас навчання законному відстоюванню своїх прав за умови їх порушення владою, навчання бути громадянином демократичного суспільства.

Громадянська позиція — система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують людину як громадянина.

Законослухняність — здатність людини поважно ставитися до існуючих у суспільстві норм, правил суспільного життя, додержуватися їх, визнавати й шанувати суспільні авторитети, виконувати покладені на неї громадою обов'язки.

Національне виховання — формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою.

Національна свідомість та самосвідомість особистості — це усвідомлення себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку, її самореалізації як суб'єкта соціальної дії.

Національна ідентифікація — усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу, нації, усвідомлення своєї близькості з нацією, спорідненості з нею.

Права людини — єдині для всіх людей норми без будь-яких дискримінацій, що є основним принципом побудови демократичного, громадянського, відкритого суспільства.

Правосвідомість — усвідомлення людьми того, що в їхній взаємодії є таким, що відповідає існуючим правилам і нормам (зокрема, чинним законам), ознакам справедливості й порядку, знання громадян про норми суспільного регулювання.

Толерантність — терпеливе ставлення людини до політичних уподобань, позицій, думок та вірувань іншої людини. Є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

Частина III

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Схвалена Президією Академії педагогічних наук України
(протокол №1-7/6-98 від 1 липня 2004 року)
та колегією Міністерства освіти і науки України
(протокол №8/1-2 від 18 серпня 2005 року)

Авторський колектив:
Бех І. Д., дійсний член АПН України, доктор психол. наук, професор; Алєксєєнко Т. Ф., канд. пед. наук; Балл Г. О., докт. психол. наук, професор, член-кор. АПН України; Докукіна О. М., канд. пед. наук; Єрмаков І. Г., канд. пед. наук. ; Закатнов Д. О., канд. пед. наук; Зубалій М. Д., канд. пед. наук; Канішевська Л. В., канд. пед. наук; Кириленко С. В., зав. відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Кононко О. Л., доктор психол. наук, професор; Мачуський В. В., канд. пед. наук; Миропольска Н. Є., доктор пед. наук; Молчанова А. О., канд. пед. наук; Оржеховська В. М., доктор пед. наук; Охрімчук Р. М., канд. пед. наук; Постовий В. Г., канд. пед. наук; Пустовіт Н. А., канд. пед. наук; Чорна К. І., канд. пед. наук; Щербань П. М., канд. пед. наук.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

1. Мета і завдання програми

Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані у Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Конвенції ООН про права дитини. Закладена в них методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями та в контексті ідеї інтеграції Української держави у європейський простір.

Розробка й прийняття Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства у незалежній Україні. Програма спрямована на реалізацію соціальної функції виховання — забезпечення наступності

духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Мета Програми полягає у визначенні сучасних теоретичних засад виховання (мети, принципів, основних напрямів, змісту, технологій), науково-методичних, організаційних, кадрових, інформаційних умов розвитку виховних систем; сприянні підвищенню ефективності виховної діяльності.

Метою Програми також є створення організаційних, методичних, кадрових, ресурсних та інших умов, які забезпечують інтенсифікацію виховної діяльності, привертають увагу органів державної влади до виховання особистості в сучасній Україні, сприяють виробленню відповідної політики, підвищенню суспільного статусу виховання в освітніх закладах, оновленню виховних технологій на основі вітчизняних традицій та сучасного світового досвіду, забезпеченню цілісності та різноманітності виховного простору в державі, гармонізації сімейного і суспільного виховання.

Програма є стратегічним нормативним документом, який відкриває широкі можливості навчальним закладам різних типів, управлінням освіти різних рівнів для розробки системи заходів, що відповідають культурологічним орієнтаціям, етнічним особливостям, специфіці, профілю й типу організації-розробника і є актуальними в конкретних соціально-економічних умовах регіону.

Завдання Програми:

- підвищити статус виховання в українському суспільстві та системі освіти;
- зміцнити й розвивати виховні функції навчальних закладів, розширити склад суб'єктів виховання, посилити координацію їхніх зусиль;
- ефективніше використовувати національні традиції, сучасний педагогічний досвід та дослідження сучасної психолого-педагогічної науки у сфері виховання;
- зорієнтувати виховні системи на визнання пріоритету морально-духовного розвитку особистості;
- забезпечити взаємодію системи освіти з усіма соціальними інститутами;
- підтримувати розвиток регіональних та місцевих систем виховання, що враховують територіальні, соціальні та національні особливості;
- розвивати демократичний стиль керівництва виховним процесом;
- формувати шанобливе ставлення до зростаючої особистості у відповідності з Конвенцією ООН про права дитини;
- посилити роль сім'ї у вихованні дітей, зміцнити її взаємодію з навчальними закладами;
- забезпечувати науково обґрунтовану допомогу сім'ї у розв'язанні виховних проблем, психолого-педагогічну просвіту батьків;
- відродити на нових теоретичних засадах систему позакласного та позашкільного виховання дітей та учнівської молоді;
- сприяти розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як центрів самореалізації особистості;
- актуалізувати важливість психолого-педагогічної та медико-соціальної реабілітації дітей та учнівської молоді;
- спрямувати зусилля на підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;
- окреслити напрями співпраці із засобами масової інформації;
- сприяти подальшій демократизації державного управління процесом виховання.

2. Особливості сучасної соціокультурної ситуації виховання дітей та учнівської молоді в Україні

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України в світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру і визначають основні напрями модернізації навчально-виховного процесу. В основу національної системи виховання покладено *національну ідею* як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Форми і методи виховання спираються на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки і психології.

Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинена, національно свідома, високоосвічена, життєво компетентна творча особистість, здатна до саморозвитку і самовдосконалення. У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Позитивні процеси, що відбуваються в Україні, пов'язані перш за все із стабілізацією суспільного життя, соціально-економічного становища громадян, модернізацією освіти, гуманізацією навчального процесу, посиленням його виховного потенціалу. Суттєво зріс інтерес до проблем дітей та учнівської молоді, навчальні заклади стали відкритішими для батьків, громадських організацій; розширилося коло суб'єктів виховного впливу, набули узгодженості їхні дії; проводяться масові заходи, спрямовані на активізацію моральної позиції дітей та учнівської молоді, виховання в них активного творчого ставлення до життя.

В Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій виховання, формування гуманістичних цінностей та зразків громадянської позиції, виконання освітою своєї виховної, культурологічної місії. Зживається погляд на виховання як процес подолання негативних тенденцій в розвитку особистості та засіб перевиховання, сприйняття вихованця лише як об'єкта виховних впливів. На зміну йому приходить розуміння виховання як процесу залучення особистості до створеної людством системи цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні виховні системи й технології. Розвивається інфраструктура дитячого відпочинку. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Підвищується соціальний статус педагогічних працівників. Покращується оснащення навчальних закладів сучасними технічними засобами і знаряддями. Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Сучасні діти добре проінформовані щодо процесів, які відбуваються в різних сферах науки, техніки, соціального життя; динамічно оволодівають сучасними комунікаційними технологіями.

Усе це створює сприятливі умови для розвитку виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, для підвищення її статусу та потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, громадянському, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні дітей та учнівської молоді.

Водночас, соціальний фон виховання дітей та учнівської молоді залишається недостатньо сприятливим, що обумовлено як негативними тенденціями розвитку цивілізації в цілому, так і станом українського соціуму.

Поглиблення кризи сім'ї знижує її виховний потенціал; інтенсивна інформатизація суспільства кардинально перебудовує простір дитинства, впливає на психологію взаємодії особистості з оточуючим світом. Глобальні екологічні проблеми, міжнаціональні конфлікти, загострення протиріч на релігійному ґрунті, хвиля тероризму — все це посилює навантаження на психіку зростаючої особистості, деформує її духовну сферу, утруднює позитивну соціалізацію. Зростає кількість дітей, які зазнають фізичного насильства, у тому числі вдома; широко розповсюджені алкогольні традиції, авторитарний стиль спілкування в сім'ї. Недостатньою залишається педагогічна культура батьків, високими — показники соціального сирітства. Усе більшого поширення у дитячому середовищі набувають жебрацтво, бродяжництво, проституція.

Зміни суспільного життя позначаються на умовах життєдіяльності людей, їх залучення у соціальні процеси, виховному потенціалі середовища, можливостях, способах і формах передачі соціального досвіду підростаючому поколінню. Вони негативно впливають на систему ціннісних орієнтацій, світогляд і життєві пріоритети громадян. Сім'я і школа, основні інститути соціалізації та виховання дитини, виявляються неспроможними узгоджено відповісти на запитання про призначення людини в нових умовах життя. Це призводить до зниження авторитету батьків та педагогів в середовищі дітей і молоді. Соціальна стратифікація негативно позначилася на міцності сім'ї, засадах сімейного виховання, можливостях здійснення соціального контролю за дитиною з боку сім'ї та суспільних інститутів. Соціальний досвід сучасних дітей та учнівської молоді є недостатньо конструктивним, часто базується на культі сили, грошей, споживацькому ставленні до життя. Такий досвід значною мірою формується під впливом проблемного поля, створеного засобами масової інформації.

Книжкова дитяча продукція виявляється недоступною для соціально незахищених верств населення. Зростає соціальна роль бібліотечної мережі, яка володіє фізично зношеним фондом. Втрачене культурне сприйняття театрального мистецтва, репертуарна політика не сприяє гуманістичній спрямованості виховання. Мистецтво все більш стає засобом релаксації. Основне місце в дозвіллі учнівської молоді посідає комп'ютер. У цілому він позитивно впливає на академічну успішність учнів, проте незбалансоване віртуальне спілкування з ним розвиває в особистості опосередковане сприйняття світу, руйнує інтуїцію, формує ситуацію відчуження від етнічного коріння. Надзвичайно низькою є кількість дитячих передач, на українському телебаченні домінують сцени насильства та еротики. Зруйновано систему кінопрокату, мережу дитячих кінотеатрів.

Незважаючи на зростання суспільної активності дітей і молоді, участь підлітків у соціально значущій діяльності залишається недостатньою. Навчальні заклади не повною мірою використовують нові форми реалізації виховного потенціалу дитячого і молодіжного руху. Практично не знижується кількість правопорушень неповнолітніх. Тривогу викликає зловживання учнівською молоддю алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами. Залишається незадовільним кадрове забезпечення виховного процесу. Введення до штатних розписів навчальних закладів посад психологів і соціальних педагогів відбувається повільно.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припинення морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві. З огляду на це діяльність всіх інститутів соціалізації мусить будуватися так, щоб сприяти ставленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації та гуманізації відносин між нею та довкіллям.

3. Понятійний апарат Програми

Виховання — процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості.

Вихованець — суб'єкт виховного процесу, який свідомо засвоює морально-духовні цінності, на їх основі плекає власні особистісні надбання, приймає самостійні рішення, покладає на себе відповідальність, здійснює свідомий життєвий вибір.

Вихованість — результат виховання, який виявляється у соціально прийнятній поведінці особи, вмінні діяти справедливо, компетентно, на рівні вікових особливостей.

Вихователь — особа або організація, яка здійснює виховання і несе відповідальність за соціальний розвиток та діяльність вихованців.

Виховний процес — створення базису формування особистісної культури, системи ціннісних ставлень до світу та самого себе; забезпечення співробітництва вихователя і вихованця, спрямованого на засвоєння вироблених людством культурних цінностей.

Виховуюче навчання — організація процесу навчання, яка забезпечує органічний взаємозв'язок між життєво важливими знаннями, уміннями і навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості, емоційно-ціннісним ставленням до світу та самої себе.

Вчинок — основна особистісна форма й одиниця поведінки, акт моральнісного самовизначення, яким особистість виявляє і формує свої ставлення до суспільства, людей, самої себе, природи, діяльності, мистецтва.

Гуманізація виховного процесу — організація виховання на засадах людяності, визнання цінностей людської особистості, її права на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей.

Диспозиція — готовність особистості до певної соціальної поведінки, до дій у певній послідовності тим чи іншим способом.

Духовні цінності — витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва.

Життєва компетентність — здатність молодої людини ефективно розв'язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, діяти адекватно вимогам соціуму та у відповідності із власною природою.

Моральність — об'єктивована мораль, особливий вид практичної діяльності особистості, який мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

Морально-духовний розвиток — процес оволодівання особистістю гуманістичними моральними цінностями, які становлять стрижень її духовної культури.

Норма особистісна — умовний культурно-історичний стандарт припустимої індивідуальної своєрідності вихованця, який передбачає

певну форму його буття, стиль життя, міру самореалізації; визначається життєвою позицією, її рухом до осягання власної сутності, свого призначення.

Особистість — суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийняті суспільством цінності.

Позиція — система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка, основана на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях.

Професійне виховання — поєднання професійних знань з професійною мораллю. Передбачає формування громадянської відповідальності майбутніх конкурентоспроможних робітників.

Розвиток особистості — послідовні кількісні зміни свідомості та поведінки особистості від народження і до кінця життя, становлення людини як суб'єкта культури і життєтворчості.

Самовиховання — активізація особистістю власних зусиль, спрямованих на зміну і вдосконалення моральної свідомості та поведінки.

Соціально-правовий захист дітей — система організаційно-правових, фінансово-економічних, соціально-культурних, інформаційно-просвітницьких заходів органів державної влади, громадських організацій, що спрямовані на забезпечення соціально-виховної опіки над дітьми-сиротами, на зменшення впливу на дитину негативних факторів соціального ризику, створення для неї гарантованих, мінімально достатніх умов життєдіяльності.

Соціалізація — процес соціального розвитку особистості, формування її соціальних якостей; результат виховання дітей та учнівської молоді, який здійснюється в ході їхньої діяльності та спілкування з іншими людьми.

Стиль життя — індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху; сукупність зразків поведінки, які фіксують стійкі риси, манери, звички, смаки, схильності і способи здійснення життя.

Цінність — опосередкований культурою еталон належного в досягненні актуальних потреб.

Ціннісна система — складно побудований регулятор особистості, який відображує у своїй структурі та змісті особливості її духовно-практичної діяльності.

Ціннісні орієнтації — спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей; способи диференціації нею об'єктів та явищ за їх значущістю для себе.

4. Мета, завдання, принципи виховання

Метою виховання є становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої обов'язки і права, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентноспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури.

Мета виховання конкретизується через систему таких **виховних завдань**:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог;

- реалізація індивідуального підходу до особистості, відмова від уніфікації в процесі виховання, від орієнтації на «усередненого» вихованця;
- сприяння набуттю дітьми та учнівської молоддю соціального досвіду, успадкуванню ними духовних надбань українського народу;
- виховання національної свідомості, любові до рідної землі, родини, свого народу, держави;
- формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших за себе, турбота про молодших і хворих;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- культивування кращих рис української ментальності — працелюбності, свободи, зв'язку із природою, поваги до жінки, толерантності;
- формування почуття господаря: господарської відповідальності, підприємливості, ініціативності, свідомого ставлення до життя в умовах ринкових відносин;
- охорона й зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я;
- забезпечення базової культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;
- формування екологічної культури, гармонізація відносин особистості з природою;
- спонукання зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Основними принципами **виховання** є:

- ***принцип національної спрямованості виховання***, який передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- ***принцип культуровідповідності***. Базуючись на набутому впродовж історії морально-етичному досвіді людства, вихованець і педагог стикаються з проблемами, розв'язання яких вимагає творчого підходу. Проблематизація моральної культури є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення нею загальнокультурних надбань. Виховання здійснюється як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості;
- ***принцип гуманізації*** виховного процесу означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості і можливості, не форсує її розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини (у розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;
- ***принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії*** передбачає, що учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; рахується з його психічним станом, життєвим

досвідом, системою звичок та цінностей; вдається до продуктивних виховних дій; виявляє професійну творчість та індивідуальність;

- ***принцип цілісності*** означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу; передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється в різних соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності;

- ***акмеологічний принцип*** вимагає від вихователя орієнтації виховного процесу на найвищі морально-духовні досягнення й потенційні можливості вихованця; створення умов для досягнення життєвого успіху особистості, розвитку її індивідуальних здібностей. Напрями виховної роботи втілюються у відповідних результатах — міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, стратегії життя, яка передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів;

- ***принцип особистісної орієнтації*** означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожної дитини своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючої особистості почуття самоцінності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей; надає їй право почуватися індивідуальністю; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, відповідальної поведінки;

- ***принцип життєвої смислотворчої самодіяльності*** передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

- ***принцип полікультурності*** передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- ***принцип технологізації*** передбачає послідовні науково-обґрунтовані дії педагога у виховному процесі та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проективності і гарантує позитивну розвивальну динаміку;

- ***принцип соціальної відповідності*** обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання виховання зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачають формування у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем. Умовами реалізації даного принципу є: взаємозв'язок виховних задач і задач соціального розвитку демократичного суспільства; координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги і захисту дітей;

орієнтація педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, врахування його найрізноманітніших чинників;

- ***принцип превентивності*** вимагає, щоб виховні впливи держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовувалися на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. При цьому має забезпечуватися система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямована на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок здорового способу життя, культури статевих стосунків.

Указані принципи складають певну систему, вони є важливою її складовою і взаємопов'язані між собою. Їх органічне поєднання виступає запорукою ефективності виховного процесу.

5. Виховний потенціал навчального процесу

Умовою повноцінного становлення особистості виступає доцільно організований навчальний процес. Виховання і навчання є двома взаємопов'язаними сторонами єдиного педагогічного процесу, які доповнюють одна одну. Виховання, як діяльність, спрямоване, передусім, на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, має узгоджуватися з навчанням як процесом збагачення пізнавальних можливостей особистості. Єдність виховання і навчання обумовлена спрямованістю обох процесів на формування соціальної зрілості особистості, реалізацію її творчих здібностей.

Освітній процес організовується таким чином, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно поєднувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей та учнівської молоді.

Доцільно організоване за змістом і формою навчання містить у собі потужний виховний потенціал: вводить особистість у світ світоглядних ідей, формує соціальні настанови та ціннісні орієнтації, розвиває гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби: знайомить із зразками моральної поведінки, формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом.

Доцільно організований і гуманістично спрямований виховний процес сприяє реалізації навчальних завдань — формуванню цілісної картини світу, збагаченню морального досвіду дитини, уявлень про зв'язок навколишнього світу і внутрішнього життя особистості.

Центральним механізмом формування конструктивної та гуманістично спрямованої педагогічної взаємодії виступає ***особистісне спілкування*** вихователя з вихованцем. Воно спрямовується на організацію продуктивної спільної діяльності, зближення ціннісно-смислових позицій учасників діалогу.

Моральний розвиток особистості в процесі навчання, насамперед, пов'язується з оптимальним використанням навчального змісту. При цьому зміст навчальних курсів виступає як проекція духовної культури, а не як розчленовані на гуманітарний і природничо-науковий цикли предметів з виявленням міри морально розвивальних можливостей кожного.

Ідею навчального змісту як засобу морального розвитку учнів доцільно реалізовувати через створення особистісної форми у контексті організації навчальної діяльності розвиненої особистості.

За особистісної форми навчального предмета він подається як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань творців певних культурних цінностей. При цьому ті чи інші ідеї, закономірності, поняття пропонуються не у формально-абстрактному вигляді, а через життя особистостей — творців цих культурних здобутків. Учень, вступаючи у спілкування з конкретною історичною постаттю, за відповідного педагогічного керівництва оволодіває, поряд із науковими знаннями та вміннями, системою морально-духовних цінностей.

Педагог, як розвинена особистість, постійно здійснюючи виховуючий діалог засобами морально збагаченого знання, культивує міжособистісну навчальну взаємодію з учнями, ставиться до них справедливо, поважає особистість кожного, незалежно від навчальних невдач чи вчинкових прорахунків; виявляє почуття любові до них, поступово виховує відповідне емоційне переживання щодо тієї чи іншої особи. У процесі особистісно-комунікативної взаємодії вихователь і вихованець спільно розв'язують моральні задачі, мета яких — свідоме прийняття зростаючою особистістю певних морально-духовних цінностей, її самовдосконалення.

Високим виховним потенціалом володіє колектив однолітків. Унікальні виховні можливості такого колективу виявляються у блокуванні агресивних проявів вихованців, в емоційному захисті особистості, у створенні вихованцю простору для самореалізації, у сприянні особистісній ідентичності, у презентації себе іншим. Педагог, враховуючи цей фактор, інтенсивно впроваджує різні варіанти спільної навчальної діяльності однолітків: від постановки спільних завдань і знаходження способів їх розв'язання — до взаємодопомоги у закріпленні способів дій, взаємоконтролю і взаємооцінки.

Дієвим засобом виховання особистості у навчальному процесі виступає цілеспрямоване створення ситуацій, за яких в учнів виникає стійка орієнтація на продуктивні діяльнісні чи поведінкові взаємини. Вони виникають за умови глибокого і різнобічного пізнання учнем однолітка як особистості з усією різноманітністю й індивідуальністю його схильностей, очікувань, почуттів та інтересів. Пізнання цих складових внутрішнього світу дитини відбувається у контексті її навчальної діяльності. Систематичне вправляння учнів у такому підході до пізнання й оцінювання один одного та в особистісній взаємодопомозі призводить до виникнення у них спрямованості на іншу людину як значущу особистість.

Діяльність учасників навчального процесу, що так організований, спрямовується на забезпечення сприятливих умов різнобічного та гармонійного розвитку особистості, її соціально-педагогічної підтримки, зміцнення фізичного й психологічного здоров'я, реалізації творчого потенціалу, формування ціннісного ставлення до світу та до самої себе.

6. Зміст виховання

Сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості

розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів *особистості* — вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; *суспільства* - саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; *держави, нації* — діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків.

Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою.

Національна самосвідомість включає особисту ідентифікацію із своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади.

Політична культура включає формування політичної компетентності, лояльного й, водночас, вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади; здатність брати активну участь у політичному житті України.

Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння йти на компроміси з різними етнічним та релігійними групами заради соціального миру.

Реалізація мети і завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави передбачає орієнтацію на особистість як прогресивну систему ціннісних стосунків.

У *дошкільному* та *молодшому шкільному* віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання, як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

У *підлітковому* віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У *старшому шкільному* віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; бережно ставитися до етно-етичної культури народу України; володіти рідною та державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Ціннісне ставлення до людей виявляється у моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; вмінні працювати з іншими; здатності прощати і просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. Показником моральної вихованості особистості виступає єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова і діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У *старшому дошкільному* та *молодшому шкільному* віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди, попередження і мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів і опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального арбітра.

У *підлітковому віці* зростає цінність дружби з однолітками, відбуваються емансипація від безпосереднього впливу дорослих, розширюється сфера соціального спілкування, засвоюються соціальні цінності, формуються соціальні мотиви поведінки, виникає критичне ставлення як регулятор поведінки.

В *юнацькому віці* збільшується кількість виконуваних старшокласником соціальних ролей, зростають вимоги до відповідальності за дії та вчинки, формуються мотиви самовизначення, вдосконалюється вміння керуватися свідомо поставленою метою, зростає роль самостійних форм діяльності; формуються ціннісні орієнтації на суспільну активність.

Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції і передбачає сформованість у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил.

Ціннісне ставлення до свого фізичного «Я» характеризує вміння особистості позитивно оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, швидке відновлення сил після фізичного навантаження, статеву належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан власного здоров'я, турботу про безпеку власної життєдіяльності, здоровий спосіб життя, активний відпочинок, вольові риси особистості.

Процес формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя передбачає врахування вікових особливостей вихованців. Основним завданням виховання *дошкільників* та *молодших учнів* є формування у них уявлень про здоров'я, здоровий спосіб життя, руховий режим, корисні звички, особисту гігієну, правильну поставу, загартування, регулярні заняття фізичними вправами, фізичні навантаження, розвиток фізичних якостей.

Основними завданнями виховання учнів *середнього шкільного віку* є формування свідомого ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, розвиток зібраності, фізичної готовності до навчання, володіння рухами, задоволення особистою фізичною підготовленістю, вміння цікаво проводити вільний час; формування високої рухової активності, позитивних звичок.

Основним завданням фізичного виховання учнів *старшого шкільного віку* є формування умінь і навичок зміцнення власного здоров'я,

вміння вести здоровий спосіб життя, розвивати свої фізичні якості, попереджувати шкідливі звички, дотримуватися оптимального рухового режиму, повноцінно відпочивати, самостійно займатися фізичними вправами.

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає виховання у дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу — думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити зростаючу особистість приймати себе такою, якою вона є, орієнтуватися у своїх позитивних і негативних якостях, сприяти формуванню у неї реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності. У *дошкільному* та *молодшому шкільному віці* основним завданням є виховання у дітей інтересу до свого внутрішнього життя, здатності концентрувати на ньому свою увагу; у *підлітковому віці* в учнів виховується вміння спостерігати за собою, аналізувати перебіг своїх думок і переживань, зіставляти з ними свої вчинки; у *старшому шкільному віці* актуалізується виховання самоповаги, звички адекватно оцінювати власні стани, настрої, мрії, плани, стратегії, вміння регулювати їх.

Виховуючи зростаючу особистість, педагог бере до уваги, що її *ціннісне ставлення до свого соціального «Я»* виявляється у здатності орієнтуватися у нових умовах життя, пристосовуватися і конструктивно на них впливати; у визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками, вмінні попереджувати конфлікти, виходити із них з найменшими втратами; справедливому і людяному поводженні стосовно партнерів у спілкуванні.

Характер ціннісного ставлення особистості до свого соціального «Я» суттєво змінюється з віком. У *дошкільному* віці актуальними завданнями соціального розвитку є гармонізація процесів адаптації та первинної соціалізації, формування комунікативних навичок, виховання елементарних форм відповідальної поведінки особистості. Організуючи процес виховання, педагог враховує, що у *молодшому шкільному* віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін. У підлітковому віці інтенсивно розвивається прагнення до самоствердження, з'являється хворобливе переживання неуспіху, зростає роль самооцінки в регуляції поведінки. *В юнацькому віці* актуалізується потреба у самовизначенні (у тому числі й професійному), оцінці своїх здібностей і можливостей; виникає свідоме ставлення до визначення смислу життя та свого місця у ньому. У процесі виховання педагог бере до уваги вікові особливості соціального розвитку особистості.

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатність особистості гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активна участь у практичних природоохоронних заходах; здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посильне екологічне просвітництво. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологіч-

на культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

У виховному процесі слід врахувати, що ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості.

Для *дошкільного* віку характерне прагматичне ставлення до природи, обумовлене бажанням привласнити об'єкти природи, які, водночас, сприймаються як суб'єкти, наділені власним внутрішнім світом. *Учням початкової школи* властиве непрагматичне ставлення до природи. Природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», вони прагнуть до спілкування з ними. Ставлення до природи *учнів основної школи* характеризується суперечливістю. У молодшому і середньому підлітковому віці природа розглядається як об'єкт охорони, а не користі; ступінь психологічної близькості з об'єктами природи вищий, ніж з усіма «значущими іншими». У *старшому підлітковому віці* з'являється установка користі, однак прагматичні установки нерідко поєднується з природоохоронними мотивами. *Старшокласникам* властиве сприйняття природи як об'єкта; ставлення до неї обумовлене більше естетичними мотивами, аніж настановами користі. У цьому віці остаточно складається структура ставлення до природи, властива дорослим. Під впливом виховання у старшокласників природа займає вищі позиції в ієрархії цінностей, ніж у дорослих.

Важливою складовою змісту виховання особистості є розвиток ***ціннісного ставлення до праці***, яке передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості.

Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності. Високий рівень її розвитку передбачає оволодіння особистістю загальними основами наукової організації праці, умінням визначати мету, розробляти реальний план її досягнення, організовувати своє робоче місце, раціонально розподіляти сили і засоби з метою досягнення бажаного результату з мінімальними затратами, аналізувати процес і результат власних трудових зусиль, вносити необхідні корективи.

Завданнями трудового виховання *дошкільника* є формування елементарних форм цілепокладання, вміння планувати свої дії, долати труднощі на шляху до мети, діяти самостійно та цілеспрямовано, радіти результатам індивідуальної та спільної з іншими діяльності, виявляти працелюбність як базову якість особистості. До основних виховних завдань *початкової школи* відносяться: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівнику; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що вимагає значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкільній ділянці, з благоустрою території класної кімнати, школи, вулиці тощо. Трудове виховання учнів *основної школи* спрямовується на розвиток свідомого ставлення до праці, знайомство з працею людини у різних галузях економіки; формування вміння працювати

у колективі, становлення професійних інтересів, формування реального образу «Я». Одним із результатів трудового виховання і професійної орієнтації на цьому етапі є вибір учнем напряму майбутньої трудової діяльності та профілю навчання у старшій школі. У *підлітковому віці* формується свідоме ставлення до власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії та свого місця у суспільстві; виховується ставлення до майбутньої професійної діяльності як засобу апробації власних сил, розкриття своїх можливостей, самореалізації, формування адекватного образу «Я»; систематизуються знання щодо сучасних професій та потреб суспільства. Головними завданнями навчально-виховної роботи із *старшокласниками* є формування у них здатності до усвідомленого вибору майбутньої професії, розвиток загальнотрудових і професійно важливих якостей особистості.

Специфічними формами трудового виховання є взаємодія загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, спрямована на підготовку випускників шкіл до набуття професій, які вимагають вищої освіти; залучення до педагогічно доцільної та суспільно корисної продуктивної праці (участь у трудових об'єднаннях, шкільних малих підприємствах та кооперативах, самообслуговуванні тощо).

Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве таке ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути і виразити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямовується на розвиток у зростаючої особистості здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання довкілля як естетичної цінності; ерудиція у галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність в мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти — як ознаки духовної зрілості.

Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог враховує вікові особливості дітей: інтерес *дошкільників* до різних видів мистецтва, вміння передавати свої життєві враження художніми образами, диференціювати твори за їх характером; відкритість *учнів початкової школи* до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання; концентрацію *підлітків* на пізнанні свого внутрішнього світу, а отже, використанні мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичний дій; усвідомлення *старшокласниками* того факту, що мистецтво безпосередньо пов'язано з життям народу, його культурою.

7. Технологія виховного процесу

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом.

Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проектуються дії педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності.

Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості, — процедура технологічна.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний підхід уможливлює процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети у педагогічній системі та її підструктурах. Спроба вихователя «внести» у вихованця моральні норми, минаючи власну діяльність вихованця, підриває основи морального виховання особистості, а залучення дітей до самодіяльності перетворює їх на суб'єктів виховної діяльності. Педагог створює умови, за яких моральна цінність продукує рефлексивний процес, надає цінності високої значущості, особистісного смислу через емоційні переживання, емпатію.

Складовими виховних технологій є **форми організації** (індивідуальні, групові, колективні), **методи** як способи впливу на дітей та учнівську молодь, **прийоми та засоби** виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивно-вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання), які апелюють, насамперед, до самосвідомості та творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (відносно того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв'язання виховних проблем, які вважаються інноваційними, прогресивними. Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системоутворювальних чинників взаємодії вихователя і вихованців, а також вибором тактики та стилю виховної роботи з ними. Високий суб'єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

До найбільш ефективних відносяться інтерактивні технології, за допомогою яких педагог у ході спілкування з вихованцем інтерпретує життєві події, впливає на конструювання ним своїх особистісних дій, сприяє активізації діяльності вихованця, вправляє його у самоконтролі та саморегуляції. У навчально-виховному процесі все ширше використовуються активні форми і методи роботи: тренінги, рольові ігри, мозкові штурми, диспути, дебати, аналіз ситуацій, різноманітні вправи тощо.

Використання інтерактивних технологій створює соціально-педагогічні умови, сприятливі для позитивних змін у знаннях, навичках і вчинках вихованців, їхньому ставленні до соціальних явищ, здоровому способі життя, правовому захисті; для активізації просвітницької роботи, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі через надання повноважень неповнолітнім, виявлення серед них позитивних лідерів, спонукання осіб з «груп ризику» до переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні, підвищення їх соціальної компетентності у питаннях попередження та подолання негативних явищ,

формування відповідальної поведінки. Ефективним є застосування інтерактивних технологій для профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом.

Впровадження інтерактивних технологій здійснюється за такими напрямами:

- у процесі викладання предметів гуманітарного та природничого циклів;
- у процесі позакласної, позашкільної виховної діяльності, у роботі з батьками;
- через загальноосвітні, позашкільні навчальні заклади, соціальні служби, спеціальні заклади;
- через взаємодію з дитячими і молодіжними громадськими організаціями;
- через діяльність органів учнівського самоврядування;
- через законодавчу політику у галузі освіти, охорони здоров'я, соціальної діяльності щодо виховної роботи з учнівською молоддю.

8. Виховання у різних соціальних інституціях

8.1. Родинно-сімейне виховання

Виховання в сім'ї здійснюється специфічними форми і методами впливу і спрямовується на особистісний розвиток дитини, її соціалізацію. У родині як першому мікросоціальному середовищі визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, виникає прихильність до рідних, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів, естетичного смаку, уподобань, соціальної поведінки, трудових навичок.

Сім'я покликана створити сприятливі умови для розвитку емоційного життя дитини, становлення в неї почуття самоцінності, впевненості у собі, компетентності у різних сферах життєдіяльності.

Усталеними ***цінностями сімейного життя*** є: гуманне ставлення до людей (доброзичливість, піклування про молодших і старших членів сім'ї, бажання надавати допомогу слабим і хворим), працелюбність, поважне ставлення до праці людей та її результатів, демократичність відносин, гармонійність стосунків представників різних поколінь.

Важливим аспектом родинно-сімейного виховання є формування пошани до предків, дотримання народних звичаїв, збереження і збагачення традицій, посилення національно-ціннісних орієнтирів: національна свідомість та самосвідомість, любов до рідної землі, народу, відданість Україні; толерантне ставлення до всіх народів, що проживають в Україні; виховання мовної культури.

Сім'я *виховує дітей на релігійних цінностях*, які виступають універсальними моральними орієнтирами, невід'ємною частиною культури української сім'ї; тими гуманістичними засадами, значення і сутність яких розкриваються завдяки виховному впливу батьків на духовний світ дитини через її почуттєво-емоційну сферу.

Виховання громадянина у сім'ї здійснюється специфічними для родини формами і методами, в яких поєднується особистісний приклад батьків, усвідомлення і розуміння дітьми приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду; дотримання традицій і звичаїв, відповідальності за долю своєї країни, примноження добробуту. Виховання громадянина в сім'ї досягається розвитком патріотичних почуттів, знаннями Конституції України, Законів України, бажанням бути корисним своїй Батьківщині.

Устроєм свого життя *сім'я запобігає негативному ставленню дітей до праці*, проявам безвідповідальності і безгосподарності, порушенню трудової дисципліни, утриманству і лінощам, крадіжкам, нівеченню суспільної і приватної власності, варварському, нецивілізованому ставленню до природних багатств. Сім'я забезпечує дітям *повноцінний фізичний розвиток*, міцне здоров'я, фізичну досконалість; привчає їх до свідомого ставлення і зміцнення власного здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільної корисної праці, захисту Батьківщини.

Родина притаманними їй засобами *формує у дітей розуміння та особистісне ставлення до сенсу і мети життя*, виховує толерантне ставлення до інших культур і традицій; розвиває моральні якості, спонукає дітей до самовдосконалення; залучає синів і доньок до мистецтва та світової культури; *формує моральну свідомість* через включення у педагогічно доцільне родинне спілкування, у життя, наповнене доброчинністю; виховує у дітей готовність до творчої праці; формує бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Вплив сім'ї на виховання особистості залежить від вікових особливостей дитини. У ***молодшому шкільному віці*** батьки спрямовують свої зусилля на формування здатності дитини до емпатії, засвоєння нею морально-етичних правил поведінки, виховання базових якостей особистості, найпростіших форм соціальної компетентності. Важливу роль відіграють батьки у статевому та гендерному вихованні дітей підліткового віку, формуванні у дівчат цнотливості, дівочої гідності, уміння володіти своїми почуттями; у хлопців чоловічої гордості, мужності, великодушності, поваги до жінок, готовності оберігати дівочу честь і гідність. У ***юнацькому віці*** особливу увагу батьки приділяють проблемі самовизначення особистості, розвитку її професійних інтересів, свідомому ставленню до життєвих виборів, активній за формою та моральній за змістом громадянській позиції.

8.2. Виховання у дошкільних навчальних закладах

Дошкільний вік є періодом первинного становлення особистості, зародження дитячого світогляду, виникнення етичних новоутворень, формування довільної поведінки та моральних якостей, появи особистісної свідомості, розвитку елементарних знань, життєвих навичок.

Життя дошкільника характеризується відносною свободою, відсутністю серйозного кола обов'язків, шанобливим і турботливим ставленням до нього оточуючих. У цей період переважають емоційно насичені види діяльності, які сприяють розвитку творчої уяви, вільному вияву ставлення до навколишнього світу, до самого себе. Взаємини з дорослими й однолітками будуються, як правило, на особистісних контактах. Знання, дії, здібності мають загальний, неспеціалізований характер. Розвиваються образні форми пізнання навколишнього світу, засвоюються суспільно вироблені сенсорні еталони, наочні моделі, формуються моральні почуття — прихильність, співпереживання, співчуття, чуйність.

Модернізація змісту і форм виховного процесу в системі дошкільної освіти потребує розв'язання таких завдань:

- широка пропаганда педагогічно доцільних ігор, іграшок як найважливішого засобу виховання дітей дошкільного віку;

- розвиток системи виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; збереження специфіки змісту, форм і методів їх виховання;

- розробка і реалізація комплексних програм надання консультативно-діагностичної, методичної, корекційно-педагогічної допомоги сім'ям з питань виховання дошкільників;

- створення при дошкільних навчальних закладах постійно діючих «шкіл молодих батьків», які сприяють формуванню їх педагогічної компетентності у вихованні дітей в сім'ї;

- інформаційне забезпечення розвитку системи виховання у дошкільних навчальних закладах України.

8.3. Виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Шкільні роки є періодом становлення інтелектуальної та особистісної зрілості дитини, набуття нею соціального досвіду, життєвої компетентності. Центральною ланкою реалізації цих завдань, фундаментальною соціокультурною базою виховання і розвитку особистості виступають загальноосвітні навчальні заклади.

Оптимізація виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності передбачає:

- гармонійне поєднання національного і полікультурного виховання, формування культури міжнаціональних відносин;

- збалансованість інтелектуального з фізичним, психічним, соціальним, естетичним розвитком;

- збагачення морального досвіду учнів, розвиток потреби у морально-духовному самовдосконаленні;

- формування в учнівської молоді життєвої компетентності, системи смисложиттєвих координат, уміння створювати і реалізовувати власні життєві проекти;

- виховання особистості у колективі, формування умінь налагоджувати взаємодію, співпрацю, вміння гармонійно виходити з конфліктів;

- використання можливостей дитячих громадських організацій, об'єднань, учнівського самоврядування у вихованні активної соціальної позиції учнів, розвитку їх уміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення;

- удосконалення трудового виховання, сприяння професійному самовизначенню учнів, формування готовності до праці у ринкових умовах;

- впровадження здоров'язберігаючих технологій, виховання в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя;

- створення ситуацій успіху, забезпечення взаємозв'язку процесів виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку;

- гармонійний розвиток особистості у різноманітних видах позакласної діяльності;

- гуманізація системи оцінювання життєвих досягнень учнів, визнання їх здатності до самореалізації, самоосвіти, прийняття самостійних рішень;

- здійснення випереджувального науково-методичного супроводу проектування і впровадження сучасних виховних систем у педагогічну практику.

У сучасних умовах особливої уваги освітян вимагає ***організація навчально-виховного процесу у закладах інтернатного типу***, основне призначення яких — соціально-педагогічний захист учнівської молоді з малозабезпечених та дисфункційних родин; створення умов для розвитку їх здібностей і талантів; компенсація вад, які пов'язані з повною або частковою відсутністю сімейного виховання; попередження

бездоглядності і безпритульності; формування соціальної компетентності особистості, виховання у неї громадянської позиції, розвиток потреби у безперервній освіті; забезпечення рівних можливостей в оволодінні знаннями; розвиток творчих здібностей засобами літературної, музичної, образотворчої, технічної, громадської діяльності, гри, спорту; корекція девіантної поведінки, попередження правопорушень неповнолітніх, їх правовий захист.

Трансформація закладів інтернатного типу, наближення умов виховання і навчання в них до родинних — важливе завдання сьогодення. Потребує державної підтримки досвід функціонування нових форм суспільного виховання — напівінтернатів, дитячих будинків сімейного типу, дитячих будинків змішаного типу, шкіл-клубів. Умовами оптимізації виховного процесу в закладах інтернатного типу є:

- розширення повноважень дитячого колективу, надання йому більшої самостійності;
- створення різновікових об'єднань учнів у позаурочній діяльності;
- відкриття профільних класів для обдарованих дітей;
- впровадження системи комплексної соціально-педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів для відновлення порушених зв'язків з соціальним середовищем;
- розробка і впровадження системи соціального і психолого-педагогічного супроводу випускників закладів інтернатного типу як засобу їх успішної соціалізації та інтеграції у соціум.

8.4. Виховання у позашкільних навчальних закладах

Суттєву роль у вихованні відіграють позашкільні навчальні заклади, де задовольняються інтереси, індивідуальні запити дітей та учнівської молоді у сфері культури, мистецтва, наукових знань, техніки, природи, виробництва, життєвої практики; створюються сприятливі умови для розвитку творчої особистості.

Навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах забезпечує:

- вільний розвиток особистості, розширення ступенів її самостійності;
- умови для здобуття знань, формування умінь і навичок відповідно до соціокультурних і освітніх потреб дітей, учнівської молоді;
- задоволення потреб у творчій самореалізації, професійному самовизначенні;
- формування ціннісного ставлення до суспільства і держави, людей, до себе, природи, мистецтва, праці;
- соціальний захист, організацію змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців;
- вирішення проблеми соціальної адаптації дітей і учнівської молоді до нових умов життя; становлення їх соціального досвіду.

У навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє вирішенню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки. Важливим аспектом виховної роботи позашкільних навчальних закладів є розвиток у дітей, учнівської молоді здатності розв'язувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результати своєї

діяльності. У сучасних умовах особливого значення набуває виховання у зростаючої особистості морально-трудових якостей, необхідних для життя і праці в ринкових умовах.

У системі позашкільних навчальних закладів виховання здійснюється за художньо-естетичним, туристсько-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, фізкультурно-спортивним, військово-патріотичним та іншими напрямами. Вихованцями є діти різних вікових груп — від дошкільників до старшокласників.

Виховна діяльність з дітьми *дошкільного* та *молодшого шкільного віку* здійснюється у гуртках та секціях загальнорозвиваючого характеру; спрямовується на виявлення здібностей, обдарувань, розвиток інтересів вихованців і має пропедевтичний характер. Пріоритетними є ігрові форми та методи виховної роботи.

Для учнів *підліткового віку* створюються диференційовані гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби, розвивають пізнавальні інтереси. У процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У них розвиваються морально-етичні, трудові, художньо-естетичні якості.

Виховання учнів *старшого шкільного віку* базується на їх уподобаннях, творчих здібностях, інтересах до експериментальної, науково-дослідницької діяльності і пов'язується з вибором майбутньої професії.

8.5. Виховання у професійно-технічних навчальних закладах

Професійно-технічна освіта забезпечує реалізацію потреб молоді в оволодінні робітничими і обслуговуючими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до інтересів, здібностей, нахилів, стану здоров'я кожної молодої людини; виховує молодих громадян нової формації, які володіють професією, є конкурентноспроможними на ринку праці, оснащені знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, необхідними для відповідальної і компетентної участі в житті країни.

Складовою цілісного освітнього процесу у цих закладах ***є професійне виховання***, яке є основою формування і розвитку професійної культури учнів, їх підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя. З огляду на прагнення України інтегруватися у європейський ринок праці метою ***професійного виховання*** є формування особистості фахівця, розвиток його професійних якостей, потреби в продуктивній праці, поваги до людей праці, професійної етики, комунікативності, мобільності, здатності працювати «в команді»; особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, культури праці, відповідальності, почуття власної гідності, творчої професійної спрямованості, підприємливості й самодостатності.

До професійного виховання відноситься також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висуваються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

Основними напрямами виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів є:

- інтелектуалізація професійно-технічної освіти, врахування наукових досягнень у різних галузях економіки, еколого-культурологічний підхід до її здійснення;

- розвиток творчих можливостей і здібностей учнів;

- формування в учнівських колективах престижності праці, підвищення ролі робітничих професій, розуміння їхнього значення в особистісному розвитку та місця у соціально-економічному розвитку держави;

- збереження національної культури, традицій та звичаїв народів, що проживають в Україні, підтримка почуття національної самосвідомості у поєднанні з розумінням місця і ролі свого народу і країни в розвитку світової культури;

- створення умов для формування моральної свідомості, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, громадянської позиції, виховання патріотизму майбутніх фахівців;

- розвиток культури міжетнічних і міжособистісних стосунків учнів.

На сучасному етапі розвитку професійно-технічної освіти увага педагогічних колективів спрямовується на:

- підвищення соціального статусу виховання у системі професійно-технічної освіти;

- забезпечення взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з усіма соціальними інститутами, відповідальними за виховання;

- посилення взаємозв'язку сім'ї і педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів;

- активне впровадження новітніх виховних форм і методів у педагогічну практику;

- створення системи психолого-педагогічної, медико-соціальної адаптації і реабілітації учнівської молоді;

- сприяння розвитку системи учнівського самоврядування, самодіяльної технічної, художньої творчості, створення різноманітних громадських учнівських об'єднань;

- профілактику і подолання негативних явищ в учнівському середовищі;

- гуманізацію взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу;

- забезпечення потреб учнів в особистісній і професійній самореалізації.

9. Взаємодія навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями

Дитячі та молодіжні громадські організації і об'єднання є важливими суспільними інституціями, що здійснюють завдання виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Взаємодія з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями є одним із пріоритетів у виховній роботі навчальних закладів. Така взаємодія обумовлена спільністю цілей, прагненням розвивати самодіяльність, ініціативу дітей і підлітків; єдиним часовим простором, у якому здійснюється така діяльність; новою соціально значущою роллю, яку відіграють дитячі та молодіжні громадські організації та об'єднання.

Дитячі та молодіжні громадські організації та об'єднання є суб'єктами виховного процесу. Участь у їх діяльності сприяє вияву самостійності дітей та учнівської молоді, посильної реальної участі у житті суспільства, задоволення потреб у спілкуванні з однолітками, самоствердження у суспільно значущій діяльності.

Полем спільної виховної діяльності навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями є широке та різнобічне включення особистості до системи громадських суспільних зв'язків; організація життєдіяльності, яка задовольняє основні потреби у розвитку особистості; захист від імовірних негативних впливів соціального середовища.

Напрямами взаємодії, актуальними для даного етапу розвитку суспільства, є:

- допомога учневі в адаптації до інтенсивних суспільних змін, у знаходженні надійної життєвої опори, що базується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця в житті, набутті впевненості у своїх силах;

- сприяння в отриманні дітьми та учнівською молоддю доступу до знань, навичок, поза якими вони дистанціюються від інформаційного і технічного прогресу;

- виховання у зростаючої особистості почуття власної причетності до розвитку суспільства, держави;

- створення умов для усвідомлення дітьми та учнівською молоддю значущості індивідуальної ініціативи;

- допомога в оволодінні навичками співробітництва з представниками інших культур, різних статево-вікових груп;

- надання інформації щодо шляхів вирішення проблеми особистих взаємин, пов'язаних із вживанням тютюну, алкоголю, наркотиків.

10. Виховання у територіальній громаді

Основна мета виховної роботи у територіальній громаді — створення цілісного виховуючого середовища, підвищення його виховного потенціалу, активізація процесу виховання особистості як суб'єкта життєтворчості.

Виховна робота у територіальній громаді спрямовується на профілактику соціального сирітства, основною причиною й умовою поширення якого є нестабільна і недієздатна у соціальному і психолого-педагогічному аспектах сім'я.

Педагогічна неспроможність певної частини сімей виявляється у низькому рівні культури, втраті традицій, послабленні або відсутності зв'язків поколінь, бездоглядності дітей, порушенні їхніх прав та жорстокому поводженні з ними. Індиферентне ставлення громади до таких явищ значною мірою зумовлено порушенням функції соціального контролю, процесами урбанізації й глобалізації, фактичною відсутністю системи виховної роботи за місцем проживання.

Технології виховної роботи у територіальній громаді передбачають:

- профілактику правопорушень і злочинності у дитячому і молодіжному середовищах;

- корекцію і реабілітацію педагогічно занедбаних, безпритульних дітей, жертв різних видів насилля;

- соціально-педагогічну роботу з неблагополучними сім'ями і молоддю;

- соціальну підтримку дітей-сиріт та учнівської молоді з особливими потребами;

- розширення і зміцнення інституту прийомних сімей і будинків сімейного типу;

- соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей із багатодітних сімей;

- соціально-педагогічний патронат молодих сімей;
- соціальну адаптацію і соціальну реабілітацію особистості, формування її життєвої компетентності, ресоціалізацію неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі.

Процес ресоціалізації передбачає формування законослухняної поведінки, становлення активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції, відновлення і розвиток соціально-корисних якостей і відносин, гармонізацію процесу соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з пенітенціарних установ, попередження рецидивної злочинності.

Активізація виховної роботи у територіальній громаді піднімає престиж соціальних педагогів, соціальних психологів, соціальних працівників і посилює відповідальність за її результати. Для забезпечення різних напрямків виховної роботи у територіальній громаді створюються спеціальні програми, в яких чітко окреслено цілі, завдання, зміст і форми.

Потребують поширення перевірені практикою ефективні форми виховної роботи у територіальній громаді, зокрема: центри соціальних служб для молоді; служби соціального супроводу неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі; служби соціальної підтримки сімей «Родинний дім», інші родинні клуби; школи молодих батьків; консультативні пункти; служби психологічної допомоги, у тому числі «Телефон довіри»; кризові й реабілітаційні центри; школи правових знань; громадські приймальні; культурно-розважальні заходи, які пропагують духовні цінності і здоровий спосіб життя.

Організація такої роботи потребує глибокого вивчення сім'ї та її проблем, а також молодіжного середовища, його субкультури; застосування інтерактивних методів виховної роботи; реалізації комплексного підходу. Спеціально організована виховна робота у територіальній громаді охоплює не лише батьків і дітей, але й спрямовується на підвищення фахового рівня спеціалістів. Їх навчання здійснюється за спеціальними тренінговими програмами в майстер-класах фахівців з проблем виховання, на семінарах, конференціях, «круглих столах».

До створення й реалізації виховних програм у територіальній громаді залучаються:
- управління освіти, керівники загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів;
- управління у справах захисту населення;
- органи місцевого самоврядування;
- служби у справах неповнолітніх;
- управління охорони здоров'я та Червоного Хреста;
- засоби масової інформації;
- диспансери (наркологічний, психоневрологічний, венерологічний);
- громадські організації;
- благодійні фонди;
- підприємства, розміщені на території громади;
- інші зацікавлені юридичні та фізичні особи.

11. Забезпечення умов реалізації Програми

11.1. Розвиток нормативно-правової бази

Недостатня орієнтація законодавства України на виховання дітей та учнівської молоді актуалізує необхідність розширення його змістовного наповнення та правового забезпечення. Законодавство має визначати

правові межі сфери виховання дітей та учнівської молоді (стратегію і принципи виховних систем; баланс сімейного і суспільного виховання; співвідношення релігійного і світського виховання; характер експертизи і контролю процесу та результатів виховання; розмежування повноважень у розробці й реалізації програм виховання підростаючого покоління тощо). Важливо законодавчо визначити напрями впливу на дітей та учнівську молодь, які шкодять їхньому благополуччю, захистити особистість від руйнівної інформації.

Доцільно створити нову концепцію превентивного виховання дітей та учнівської молоді, розробити основи законодавства про виховання підростаючого покоління в Україні; здійснити соціально-правову експертизу рішень органів державної влади з точки зору їх впливу на процеси виховання дітей та учнівської молоді.

11.2. Робота з керівними і педагогічними кадрами

Забезпечення готовності фахівців системи освіти до розв'язання сучасних проблем виховання дітей та учнівської молоді є ключовим питанням реалізації даної Програми.

Підготовка керівних і педагогічних кадрів до організації виховної діяльності вимагає певного удосконалення. Необхідно поліпшити якість викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу у педагогічних навчальних закладах, розробити сучасне програмно-методичне забезпечення виховного процесу, а також удосконалити систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів, класних керівників, вихователів, педагогів-організаторів.

11.3. Наукове забезпечення

Наукове забезпечення Програми здійснюється Академією педагогічних наук України та її підрозділом — Інститутом проблем виховання у співпраці з Науково-методичним центром середньої освіти Міністерства освіти і науки України. АПН України і МОН України спільно окреслюють напрями фундаментальних досліджень і прикладних проектів, спрямованих на реалізацію Програми, визначають шляхи розв'язання завдань, основними з яких є:
- здійснення послідовного системного аналізу реальної практики виховання дітей та учнівської молоді у різних регіонах, яка враховує їхні етнокультурні особливості;
- розробка прогностичної моделі особистості випускника 12-річної школи;
- визначення теоретичних засад проектування вірогідних стратегій соціальної й індивідуальної поведінки людини у ситуації невизначеності;
- створення програми спільної діяльності державних і громадських організацій;
- визначення теоретико-методологічних основ виховання дітей та учнівської молоді в сучасних умовах;
- здійснення моніторингу рівня розвитку виховних систем;
- визначення стратегії здійснення соціально-педагогічної експертизи стану виховання особистості у сучасному освітньому просторі;
- створення інноваційного комплексу технологій оптимізації виховного процесу на різних освітніх рівнях;

- створення моделі комп'ютерної інформаційно-аналітичної системи «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні»;

- забезпечення підтримки інноваційної виховної практики навчальних закладів різних типів і форм власності, розробки й реалізації ефективних виховних систем.

Виконавці проектів визначаються на конкурсній основі.

11.4. Програмно-методичне та інформаційне забезпечення

На виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні в усіх навчальних закладах створюються і впроваджуються конкретні програми розвитку системи виховання, її інформаційного і методичного забезпечення.

Основними напрямами цієї роботи є:

- розробка навчально-методичного супроводу становлення і розвитку виховних систем, окремих напрямів виховання у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і позашкільних навчальних закладах, дитячих та молодіжних громадських організаціях і об'єднаннях;

- створення програмно-методичних комплексів психолого-педагогічної підтримки розвитку особистості, процесів її соціальної інтеграції;

- підготовка програм підвищення кваліфікації керівників і організаторів виховної діяльності у навчальних закладах;

- здійснення експертизи змісту програм виховання особистості, виховного потенціалу підручників і проектів виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів;

- розширення видавничої діяльності щодо випуску інформаційно-методичної літератури з проблем виховання дітей та учнівської молоді;

- проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень питань виховання особистості у сучасних умовах;

- формування інформаційно-аналітичного банку даних з усіх аспектів виховання дітей та молоді, що включає: інноваційні програми, конкретні приклади досвіду реалізації програм виховання; рекомендації щодо взаємодії навчальних закладів з сім'єю, іншими соціальними інститутами; аналіз результатів соціально-педагогічних і психологічних досліджень з проблем виховання.

11.5. Взаємодія органів управління освітою з неурядовими і громадськими організаціями

Взаємодія органів управління освітою із зацікавленими неурядовими і громадськими організаціями з питань виховання дітей та учнівської молоді здійснюється шляхом:

- розробки комплексних міжвідомчих програм з питань виховання дітей та учнівської молоді;

- підтримки виховних ініціатив неурядових організацій, громадських дитячих і молодіжних спільного проведення конференцій, семінарів з різних напрямів виховання;

- створення міжвідомчих комісій як засобу становлення державної системи виховання юних громадян;

- створення регіональних волонтерських центрів виховання дітей та учнівської молоді.

З метою урізноманітнення та інтенсифікації культурного і творчого життя дітей і учнівської молоді управління освіти державного, регіонального та місцевого рівнів, навчальні заклади всіх типів і форм власності налагоджують співробітництво з міжнародними організаціями, які функціонують на території України, зокрема з:

- Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), який сприяє суттєвим змінам в уявленні про виживання і розвиток дітей, спрямовує зусилля на досягнення прогресу і миру, благополуччя дітей, задоволення їхніх інтересів;

- Християнським Дитячим Фондом, діяльність якого сприяє поліпшенню становища дітей та молоді в Україні шляхом розробки і реалізації програм, надання соціальних послуг, навчання спеціалістів та волонтерів соціальної роботи, розвитку міжнародного співробітництва в партнерстві з державними та недержавними структурами;

- іншими недержавними організаціями і фондами, діяльність яких спрямовується на вирішення завдань виховання дітей та учнівської молоді.

12. Шляхи та очікувані результати реалізації Програми

На державному рівні:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань виховання;

- консолідація зусиль органів державної влади у вихованні морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал;

- здійснення управління процесом виховання і контролю за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

- подальша демократизація державного управління процесом виховання;

- підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних працівників з виховної діяльності;

- модернізація вищої і післядипломної педагогічної освіти з урахуванням сучасних вимог і потреб виховання підростаючої особистості;

- організація системного моніторингу динаміки розвитку змін в організації й оцінці ефективності процесу виховання дітей та учнівської молоді.

На рівні місцевих органів управління освітою:

- піднесення ролі виховання у педагогічному процесі навчальних закладів усіх типів і форм власності;

- організація навчально-методичного забезпечення учасників виховного процесу, вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників, їх соціальний захист;

- залучення й координація зусиль різних соціальних інституцій у процес виховання дітей та учнівської молоді;

- створення необхідних умов для виховання дітей та учнівської молоді, розвитку їх здібностей, професійного самовизначення;

- кадрове забезпечення, фінансування і сприяння реалізації державних і регіональних програм виховання дітей та учнівської молоді;

- координація дій педагогічних колективів, сім'ї, громадськості з питань виховання учнів;

- правове, психологічне забезпечення виховного процесу з дітьми-сиротами, дітьми з дисфункційних сімей;

- забезпечення ефективності профілактики девіантної поведінки дітей та учнівської молоді, дитячої безпритульності, правопорушень,

попередження та подолання тютюнокуріння, вживання наркотичних речовин, профілактики ВІЛ/СНІДу;

- сприяння створенню й розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як осередків самореалізації особистості;
- розвиток регіональних, інших систем виховання, які враховують територіальні, соціальні, національні особливості, які спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості.

На рівні навчального закладу:

- підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;
- активізація творчого потенціалу педагогів у виборі методів, форм, засобів, технологій виховання;
- розширення спектра суб'єктів виховання;
- наукове й організаційно-методичне забезпечення процесу виховання;
- посилення відповідальності суб'єктів виховання за здійснення даного процесу;
- забезпечення єдності навчання й виховання як двох взаємозалежних складових системи освіти;
- посилення ролі сім'ї у вихованні дітей, зміцнення взаємодії сім'ї і навчального закладу;
- поєднання організаційно-педагогічної, родинно-сімейної, національно-культурної, просвітницької діяльності вчителів, батьків, учнів, місцевої громади.

13. Організація, координація і контроль

Організація, координація і контроль виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні покладено на Міністерство освіти і науки України, органи управління освітою різних рівнів. Спільно з Академією педагогічних наук України вони:

- розробляють заходи, спрямовані на реалізацію Програми;
- здійснюють системний моніторинг динаміки змін в організації й оцінці ефективності виховної діяльності у навчальних закладах у різних регіонах України;
- аналізують хід виконання розробленої програми дій з реалізації Програми і вносять пропозиції щодо її корекції;
- здійснюють організаційне, навчально-методичне, науково-методичне, кадрове забезпечення реалізації Програми;
- забезпечують взаємодію зацікавлених міністерств, відомств, організацій у здійсненні завдань виховання дітей та учнівської молоді.

Програма реалізується за рахунок коштів поточного фінансування системи освіти України в межах бюджетів відповідних рівнів.

Розділ IV

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРО СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИХОВАННЯ

Технологія психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі *(за навчально-методичним посібником «Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі», авт. Коберник О. М., — К «Науковий світ», 2001)*

Загальні підходи до розроблення психолого-педагогічного проекту виховної діяльності

Педагогічна технологія — це послідовний і неперервний рух взаємозв'язаних між собою компонентів, етапів, станів виховного процесу і дій його учасників. Виховний процес організовується з метою фізичного, інтелектуального, соціального і духовного розвитку взаємозв'язаних суб'єктів виховання. Проектувати виховний процес — значить створювати розвивальні ситуації, усувати негативні чинники або такі, що заважають цьому процесу. Психолого-педагогічне проектування, якщо воно професійне, завжди пов'язане із прагненням педагога створити для своїх вихованців таке середовище виховання, таку виховну ситуацію, в якій би вони найбільш повно розкрили свій внутрішній світ, були вільними, досягли успіху і відчули себе комфортно.

У процесі і завдяки проектуванню створюється педагогічна технологія, яка забезпечує розвиток учасників виховного процесу. Адже в залежності від історичних, соціальних, економічних, психологічних чинників педагогічна технологія змінюється. За період професійної діяльності педагога відбувається зміна двох, а то й трьох технологій виховання й навчання. В подальшому це буде здійснюватися ще частіше. Оволодіння психолого-педагогічним проектуванням допоможе педагогу не тільки змінити застарілу технологію, але й, можливо, створити свою, новаторську.

З цією метою нами розроблена загальна програма дій вчителя й керівника школи під час розробки та здійснення психолого-педагогічного проекту. Вона складається з трьох частин: 1) підготовча робота, 2) розроблення проекту, 3) контроль за якістю проекту, 4) реалізація проекту. Кожна частина включає в себе певний зміст.

Підготовча робота. Теоретичне забезпечення проектування. Методичне забезпечення проектування. Просторово-часове забезпечення. Матеріально-технічне забезпечення. Правове забезпечення проектування.

Розроблення проекту. Вибір об'єкта і форми проектування. Вибір системоутворюючого фактора. Цілепокладання. Психолого-педагогічна

діагностика. Прогнозування. Визначення і обґрунтування педагогічних задач. Моделювання, планування, програмування. Встановлення зв'язків і залежностей між компонентами системи проектування. Написання документа.

Контроль за якістю проекту. Експертна оцінка проекту. Коректування проекту.

Реалізація проекту. Організація життєдіяльності учнів. Педагогічний моніторинг. Регулювання і корекція шляхів управління виховним процесом. Підсумкова діагностика. Аналіз результативності проектування. Прогнозування майбутнього стану об'єкта.

Підготовча робота передбачає, перш за все, пошук інформації а) про досвід діяльності подібних загальноосвітніх шкіл; б) про досвід проектування подібних об'єктів; в) про сутність та процедуру проектування. Найголовніше тут — вивчення сучасних теоретичних основ виховання, ознайомлення з новою парадигмою виховання, новими технологіями, на які можна спертися під час психолого-педагогічного проектування. Методичне забезпечення проектування має на меті засвоєння педагогами методів і методик діагностування, організації та стимулювання життєдіяльності учнів тощо. Теоретичне та методичне забезпечення у значній мірі визначатиметься творчим підходом до процесу проектування.

Просторово-часове забезпечення пов'язане з тим, що будь-який проект тільки тоді має реальну цінність і може бути реалізований, коли при його розробленні враховувався конкретний час і певний простір. Просторове забезпечення означає визначення (підготовку) оптимального місця для реалізації даної моделі, програми або ж проекту. Часове забезпечення проектування — це співвідношення проекту з часом за обсягом, за темпом реалізації, послідовності, швидкості і т. ін. Адже потрібно знати тривалість реалізації проекту, певного заходу, впливу, стадій розвитку тих або інших педагогічних явищ (систем, процесів, ситуацій). Кожний метод, вид діяльності теж вимагає певного часу, розрахований на якусь тривалість. На підготовчому етапі важливо оволодіти педагогу часом як чинником психолого-педагогічного проектування.

Матеріально-технічне забезпечення виконує декілька функцій під час проектування. По-перше, воно забезпечує педагогічною технікою і засобами для здійснення самого процесу проектування. По-друге, оскільки матеріально-технічна база загальноосвітніх шкіл створюється з різних джерел фінансування, то вона теж має бути об'єктом прогнозування і моделювання. По-третє, навчально-матеріальна база завжди виступала засобом вирішення навчально-виховних завдань. Під час проектування потрібно добиватися достатньо повного матеріально-технічного забезпечення педагогічних систем, процесів, концентрації коштів на головних напрямах діяльності, мобільне та раціональне їх використання.

Правове забезпечення проектування — це створення юридичних основ або ж їх урахування під час розробки проекту, організації діяльності педагогів і вихованців. Кожен проект повинен розроблятися на основі законодавчих та нормативних документів.

Етап розроблення проекту включає в себе насамперед вибір об'єкта та форми, а також системоутворюючого фактора, що є основою цілісного проекту, його головною ланкою. Ця головна ланка називається системоутворюючою, бо вона слугує стрижнем, віссю для об'єднання компонентів.

Системоутворюючу функцію може виконувати будь-який компонент педагогічної системи або процесу. Однак найчастіше таку роль виконують, як ми зазначали, цілі та педагогічні задачі виховання. У цьому випадку весь процес підбору та взаємозв'язку компонентів спрямовується на їх досягненні. Проводиться також попередня психолого-педагогічна діагностика, прогнозується виховна ситуація, моделюється, програмується і планується життєдіяльність об'єкта управління. Складання документа, як правило, передбачає написання загального плану, концепції тощо.

На етапі реалізації проекту здійснюються в логічній послідовності всі структурні елементи підсистеми реалізації психолого-педагогічного проекту, зміст яких буде описаний нами в подальшому.

Особливе місце в програмі дій як вчителів, так і керівників шкіл займає ***етап контролю*** як за якістю розробленого проекту, так і за якістю його здійснення. Він має на меті дати оцінку і самому проекту, і результатам його реалізації. Оцінка ефективності проекту дається на основі експертних даних, а ефективність його здійснення — під час підсумкового психолого-педагогічного діагностування фізично-оздоровчої, психічної, соціальної, духовно-катарсичної активності учнів.

І вчителі, і керівники шкіл мають оволодіти повною мірою алгоритмом дій, пов'язаних з психолого-педагогічним проектуванням, проявляти при цьому творчість. Адже реалізація даної програми дій, як показали наші дослідження, дає можливість подолати найголовніші соціально-психологічні методичні та інші бар'єри на шляху проектування виховного процесу, домогтися найкращих результатів під час здійснення проекту в загальноосвітній школі.

На основі загальної процедури проектування нами розроблені конкретні модулі і субмодулі розроблення і реалізації психолого-педагогічного проекту.

Розроблення проекту має спиратися на наявність єдиної концептуальної моделі, загальних принципів організації виховного процесу, а всі його модулі повинні складати чітку, комплексну систему, доповнювати один одного, сприяти вирішенню виховних завдань, які стоять перед конкретним класом та школою.

У процесі розроблення проекту виховної діяльності необхідно:

- спиратися на результати стратегічного аналізу виховних проблем, які стоять перед конкретним колективом;
- визначити коло осіб, які будуть відповідати за розроблення та реалізацію кожного конкретного модуля;
- кожний модуль повинен складатися з двох частин. Перша частина — навчання учасників реалізації модульних програм з метою підвищення їх психолого-педагогічної компетентності; друга частина — власне проектування;
- до процесу розроблення проекту слід залучати безпосередніх учасників виховної діяльності;
- враховувати специфіку навчального закладу, демографічні особливості регіону, де він розташований;
- у зміст проекту обов'язково вносяться заходи психолого-корекційного та профілактичного характеру.

З урахуванням загальних вимог проектування складається генеральний план організації виховного процесу, як форми проекту, для всієї школи. Крім того, можуть також складатися локальні плани стосовно окремих напрямів виховної роботи. У відповідності з генераль-

ним (або локальним) планом педагогами складаються плани роботи з класним колективом. Для виключення механічності виконання «на радість начальству» загальних для шкіл планових завдань у виховному процесі рекомендується надавати вчителям достатньої свободи в процесі планування власної педагогічної діяльності.

Основними модулями проектування виховного процесу є:

1. Цілепокладання.

Ядром в проектуванні виховного процесу є постановка та визначення виховних задач. Для цього необхідно конкретизувати виховні цілі.

Субмодуль 1.1.

Аналіз та конкретизація виховних цілей. Етапи конкретизації:

- за віковими періодами;
- за соціально-психологічними умовами навчального закладу;
- за раніше реалізованими цілями виховання.

Субмодуль 1.2.

Виявлення основних суб'єктів виховного впливу через:

- аналіз особливостей соціальної ситуації розвитку учнів (об'єктивні умови онто- і соціогенезу, соціальний статус дитини тощо).

Субмодуль 1.3.

Визначення педагогічно доцільної форми виховного впливу (стилю педагогічної діяльності) для різних груп вихованців в залежності від віку, особливостей розвитку, особливостей життєдіяльності поза школою та ін.

Субмодуль 1.4.

Таксономія та ранжування виховних задач за:

- типологічними ознаками;
- мірою терміновості розв'язання;
- ступенем готовності до їх вирішення основних суб'єктів виховного впливу.

Субмодуль 1.5.

Планування основних видів життєдіяльності школи на основі:

- структурування, персоналізації, нормування та моделювання основних видів діяльності;
- пошуку нових форм організації взаємодії.

Субмодуль 1.6.

Визначення основних напрямів психокорекційної роботи з різними віковими групами на основі:

- результатів психолого-педагогічної діагностики;
- аналізу виховних ситуацій.

Субмодуль 1.7.

Залучення (в разі необхідності) спеціалістів-консультантів.

2. Організація необхідної психолого-педагогічної діагностики.

Субмодуль 2.1.

Створення психологічної служби у школі (якщо її нема) та орієнтація її на реалізацію цілей і задач, визначених при проектуванні.

Субмодуль 2.2.

Визначення основних напрямів діагностичної роботи:

- діагностика рівня розвитку учнів;
- діагностика особливостей соціальної ситуації розвитку учнів та особливостей виховуючого середовища;

- діагностика готовності учнів до навчання в школі;
- діагностика психологічного клімату в педагогічному колективі та ін.

Субмодуль 2.3.

Вирішення питань матеріально-технічного забезпечення діагностичних процедур.

Субмодуль 2.4.

Вирішення питань організації та проведення діагностики.

Субмодуль 2.5.

Оцінка необхідності залучення до проведення діагностики спеціалістів-психологів ззовні.

Субмодуль 2.6.

Організація навчання педагогів елементарних навичок діагностики.

Субмодуль 2.7.

Організація взаємодії основних суб'єктів виховного впливу з психологічною службою школи через визначення форм співробітництва:

- педагогів з психологічною службою;
- батьків з психологічною службою;
- учнів з психологічною службою.

Субмодуль 2.8.

Налагодження контактів шкільної психологічної служби з дитячими дошкільними закладами, професійними та вищими навчальними закладами регіону.

3. Прогнозування виховних ситуацій.

Субмодуль 3.1.

Прогнозування можливих кризових виховних ситуацій:

- прогнозування ситуацій-відхилень в окремих сферах розвитку учнів;
- прогнозування конфліктних ситуацій в окремих педагогічних ситуаціях;
- прогнозування конфліктних ситуацій у педагогічному колективі;
- прогнозування дисфункцій у взаємодії педагогічних систем тощо.

Субмодуль 3.2.

Визначення основних факторів виникнення кризових ситуацій.

Субмодуль 3.3.

Передбачення корекційних та профілактичних заходів для подолання кризових виховних ситуацій.

Субмодуль 3.4.

Прогнозування ступеня відповідності психолого-педагогічної компетентності педагогів для вирішення кризових ситуацій. Організація навчання педагогів з метою підвищення психолого-педагогічної компетентності.

4. Організація виховної діяльності шкільного колективу.

Субмодуль 4.1.

Визначення комплексу соціально-психологічних умов для обґрунтування основних видів діяльності учнів (з урахуванням регіональної специфіки).

Субмодуль 4.2.

Підготовка матеріально-технічної бази для організації фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної та оцінно-орієнтаційної діяльності учнів

(з урахуванням регіональної специфіки, актуальних вимог суспільства в цілому).

Субмодуль 4.3.

Визначення основних форм організації діяльності учнів у рамках навчального процесу та позакласної організації дозвілля.

Субмодуль 4.4.

Забезпечення можливостей для підвищення психолого-педагогічної компетентності основних суб'єктів виховного впливу (педагогів, батьків).

Субмодуль 4.5.

Налагодження співробітництва з батьками, позашкільними соціальними інститутами при організації життєдіяльності шкільного колективу.

Субмодуль 4.6.

Розробка додаткових форм організації діяльності учнів (створення шкільного театру, гуртків, проведення шкільного КВК, фестивалів тощо).

5. Контроль ефективності діяльності педагогів.

Субмодуль 5.1.

Визначення характеру їх творчої активності, професійної мотивації.

Субмодуль 5.2.

Оцінка результатів професійної діяльності за критеріями:

- ріст активності їх вихованців в основних сферах життєдіяльності (за результатами моніторингу активності);
- динаміка фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку учнів (за результатами психодіагностики);
- ріст професійної компетентності педагогів (за результатами спостережень за педагогічною діяльністю та результатами періодичної атестації);
- за формальним (але не в першу чергу) академічним успіхом учнів і ін.

Контроль за ефективністю діяльності педагогів необхідно здійснювати для оцінки передумов успішності виконання педагогічних цілей і завдань, що стоять перед шкільним колективом в найближчій та віддаленій перспективі; урахування можливостей педагога у вирішенні виховних завдань; визначення необхідності підвищення кваліфікації та психолого-педагогічної компетентності педагогів в конкретних напрямках.

6. Регулювання життєдіяльності шкільного колективу.

Субмодуль 6.1.

Визначення адекватності соціально-психологічних умов цілям і задачам виховного процесу.

Субмодуль 6.2.

Визначення відхилень у характері розвитку учнів.

Субмодуль 6.3.

Робота зі створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі.

Субмодуль 6.4.

Коректування зусиль основних суб'єктів виховного впливу (сім'я, педагоги, самі учні).

Субмодуль 6.5.

Організація психолого-педагогічної корекції дезадаптивних та конфліктних вихованців.

Субмодуль 6.6.

Складання індивідуальних програм самокорекції для учнів, педагогів.

Субмодуль 6.7.

Організація психо корекційної роботи у сім'ях вихованців.

Субмодуль 6.8.

Розробка запобіжних та профілактичних заходів.

Цей перелік базових модулів проектування виховної діяльності в школі може бути доповнений з урахуванням специфіки навчального закладу та реальних особливостей.

У разі реалізації інноваційної виховної стратегії рекомендується включення у план модуля створення «стартового майданчика».

Для прикладу розглянемо основні модулі проекту виховної діяльності з учнями початкових класів.

Модуль 1. Обґрунтування основних психолого-педагогічних цілей, що ставляться у виховній роботі з молодшими учнями щодо особливостей їх вікового розвитку.

Субмодуль 1.1. Аналіз та конкретизація виховних цілей.

Для першокласників основною психолого-педагогічною метою буде забезпечення соціально-психологічних умов для шкільної адаптації. Для інших учнів молодшого шкільного віку загальною ціллю буде створення соціально-психологічних умов для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку.

Субмодуль 1.2. Виявлення основних суб'єктів виховного впливу.

Основними суб'єктами виховного впливу для цієї вікової групи учнів будуть:

- сім'я (батьки, дідусь, бабуся, брати та сестри);
- вчитель.

Субмодуль 1.3. Визначення педагогічно доцільної форми виховного впливу (стилю педагогічної діяльності).

Найбільш доцільною формою виховного впливу на молодших школярів є діалогічний стиль взаємодії вчителя з учнями. Велике значення мають емпатичні здібності вчителя, позитивне сприймання ним вихованців.

Субмодуль 1.4. Таксономія та ранжування виховних задач.

Для першокласників основні психолого-педагогічні завдання, що стоять перед вчителем, передбачають:

- визначення загального рівня готовності учнів до школи;
- забезпечення умов для подолання труднощів, які пов'язані з формуванням довільної регуляції поведінки учнів;
- встановлення контакту з учнями для подолання можливих дисфункцій у взаємодії;
- встановлення контакту з батьками вихованців для подолання можливих труднощів, які пов'язані зі зміною домашньої ситуації учнів;
- залучення учнів у навчальну діяльність тощо.

Для інших молодших учнів основні психолого-педагогічні завдання, які стоять перед вчителем, мають такий зміст:

- визначення основних тенденцій у розвитку індивідуально-особистісних рис учнів;
- забезпечення індивідуально-диференційованого підходу до окремих учнів або груп учнів;
- вибір загальнолюдських та національно-культурних цінностей, які мають бути виховані в учнів у процесі життєдіяльності;
- регулювання взаємовідносин учнів у класному колективі;

- реалізація диференційованих програм у роботі з обдарованими дітьми тощо.

Субмодуль 1.5. Визначення основних напрямів психо корекційної роботи з дітьми.

Основні напрями психо корекційної роботи з першокласниками:

- вирішення проблеми щодо шкільної адаптації;
- корекція сфери довільної регуляції;
- корекція структури навчальної діяльності учнів;
- корекція характеру мотивації навчання учнів;
- корекція темпової організації діяльності учнів.

Значна частина корекційних напрямів зберігає свою актуальність протягом усього періоду навчання учнів у молодших класах.

У разі потреби, до них можна додати ще кілька напрямів:

- корекція відхилень у фізичному, інтелектуальному, соціальному та духовному розвитку учнів;
- корекція педагогічної запущеності тощо.

Модуль 2. Організація психолого-педагогічної діагностики.

Основними напрямами діагностичної роботи з першокласниками є:

- визначення інтелектуальної готовності дітей до школи;
- визначення особистісної та соціально-психологічної готовності до школи;
- діагностика особливостей емоційно-вольової сфери;
- діагностика затримки психічного розвитку тощо.

Крім того, предметом діагностики у дітей молодшого шкільного віку можуть бути:

- діагностика характеру розвитку учнів;
- діагностика обдарованості;
- діагностика особливостей соціальної ситуації розвитку учнів.

Проведення основних діагностичних заходів для оцінки готовності дітей до навчання у школі доцільне до початку навчально-виховного процесу. Це дозволить підвищити якість діагностичної інформації, а також одержати додаткові повідомлення від батьків та працівників дошкільних навчальних закладів. Найкращий час для проведення діагностики з 10 до 12 години дня,

Модуль 3. Організація життєдіяльності класного колективу.

Основний вид діяльності учнів молодшого шкільного віку — навчально-пізнавальна діяльність, що спрямована на розумовий, соціальний і духовний розвиток дітей, засвоєння ними системи ціннісних орієнтацій. Як свідчать дослідження психологів, результативність вирішення виховних завдань молодшими учнями залежить від їх організації. Можна порадити педагогам застосовувати в організації навчального процесу колективні форми, що забезпечить більш широке співробітництво однокласників. За такої організації процесу навчання можна буде почергово надавати учням роль консультанта-контролера, що підвищує адекватність їх дій, розвиває функції контролю та самоконтролю. При цьому додатковим завданням може виступати навчання дітей навичок ділового спілкування. Виконання головних ролей слід частіше відводити дітям менш впевненим, не схильним до лідерства.

Навчання впливає на розвиток молодших учнів ще й всією своєю організацією. У класному колективі складаються певні взаємовідносини, формується суспільна думка, що впливає на розвиток молодшого учня. Цю обставину необхідно врахувати при організації позакласної

і позашкільної роботи, яку слід використовувати для залучення в життєдіяльність класу соціально пасивних дітей.

Крім урочної та позакласної навчально-пізнавальної діяльності, необхідно також визначити форми і види організації фізично-оздоровчої роботи як необхідної передумови психічного розвитку особистості, яка здійснюється шляхом формування ціннісних орієнтацій та через вироблення звички щоденно займатися фізичною культурою; предметно-перетворювальної діяльності, яка включає працю із самообслуговування, сімейно-побутову, працю в природі, сільськогосподарську, технічно-конструкторську, образотворчу, декоративно-прикладну тощо; соціально-комунікативної діяльності як організації міжсуб'єктних взаємодій, а також орієнтаційно-оціночної діяльності, яка передбачає інтерналізацію загальнолюдських і культурно-національних цінностей і здійснюється шляхом ознайомлення учнів з досягненнями світової і національної культури, збереження і примноження народних традицій, звичаїв, обрядів і ін., а також у процесі занять художньою самодіяльністю.

Модуль 4. Регулювання і корекція життєдіяльності класного колективу.

Під час організації та проведення психо корекційної роботи з молодшими учнями слід приділяти увагу:

- перевірці можливих порушень пізнавальних процесів;
- перевірці здатності до навчання дітей, сформованості навчальної діяльності;
- аналізу навчальної мотивації, рівню домагань, інтересам;
- перевірці навчальних навичок;
- перевірці емоційно-вольової сфери;
- аналізу типових видів допомоги з боку батьків;
- аналізу соціальних ситуацій розвитку, характеру взаємодії в основних педагогічних системах.

Основні види корекційної роботи з молодшими учнями:

- психологічне консультування учнів, педагогів, батьків;
- рольові ігри, психотренінг;
- зміни в організації, взаємодії у навчально-виховному процесі.

Модуль 5. Аналіз виховних ситуацій.

Серед кризових ситуацій, що найбільш часто зустрічаються у виховній практиці дітей молодшого шкільного віку, можна означити такі типологічні групи:

а) ситуації, пов'язані з проблемою поганої успішності: погана успішність з усіх предметів, погана пам'ять, неуважність, неорганізованість, страх відповідати перед аудиторією, погане читання, тривала підготовка домашнього завдання, низька самооцінка, відсутність бажання вчитися, загальна пасивність, відсутність бажання ходити в школу;

б) ситуації, які групуються навколо індивідуально-особистісних рис: сповільненість, інертність, швидка втомлюваність, впертість, некомунікабельність, егоїстичність і ін.;

в) ситуації, які можна об'єднати навколо особливостей міжособистісної взаємодії: замкнутість, відсутність друзів, непорозуміння з однокласниками, невміння поводити себе з дорослими і ін.;

г) ситуації, які згруповуються навколо загальної особистісної спрямованості: відсутність всіляких інтересів, схильностей, нетерпимість, брехливість, відсутність потреби в самоствердженні у колективі і ін.

Усі ці ситуації так чи інакше свідчать про наявність відхилень у різноманітних сферах розвитку дітей. Вони вимагають детального аналізу, різнобічної діагностики для організації та проведення корекційних та профілактичних заходів.

Деякі модулі і, зрозуміло, їх субмодулі не знайшли відображення в цьому орієнтовному проекті. Основна наша мета — вичерпно описати алгоритм створення проекту, який дає змогу педагогові, з одного боку, максимально уявити психолого-педагогічний зміст своєї діяльності (тобто свідомо відповісти собі на ряд запитань: «Що необхідно робити?», «Чому це необхідно робити?», «До яких наслідків це може призвести?»). Іншими словами, проектування забезпечує усвідомлене, обґрунтоване та можливе прогнозування педагогічної діяльності. Крім цього, наявність такого проекту як на рівні усього навчального закладу, так і на більш низьких рівнях, дає змогу конкретизувати процес організаторської та управлінської діяльності адміністрації школи, а також уникнути пошукових дій, що вносять хаос у роботу загальноосвітньої школи.

Визначення та обґрунтування виховних задач

В історії виховання, мабуть, немає жодної суттєво значимої теорії, в якій би не визнавалося велике значення цілеспрямованості в житті людини і суспільства. Адже проблема мети і завдань виховання підростаючого покоління така ж давня, як і саме поняття виховання, а категорія мети — одна з вихідних категорій педагогіки. Вона є першоосновою процесу виховання. Тільки тоді, коли педагогічний колектив, вихователь зокрема, спрямовує свій погляд уперед, бачить у всій повноті й конкретності образ нової людини і неухильно керується завданнями її формування — лише тоді можна визначати напрями, зміст, організацію і методи педагогічного процесу, уклад життя школи, класу, всіх виховних осередків і закладів.

Ефективність виховної роботи, дієвість проектування педагогічної взаємодії та управління розвитком вихованців залежать, насамперед, від глибини усвідомлення педагогами мети та завдань національного виховання. Розуміння мети та завдань виховання дає педагогу можливість свідомо визначити наперед свою діяльність і діяльність вихованців, обґрунтовувати найкращі умови і способи розв'язання конкретних практичних виховних задач. Однак аналіз досліджень, присвячених педагогічній діяльності, свідчить, що в більшості з них етап цілепокладання у виховному процесі, визначення виховних задач пропущено взагалі або розглядається поверхово. Цей факт тим більше парадоксальний, адже в усіх концепціях учитель визначається суб'єктом педагогічної діяльності. А це особливо важливо тепер, коли в зв'язку з широкою диференціацією типів навчальних закладів виникає питання про прийняття вчителем тієї чи іншої системи педагогічних цілей, визначення змісту і послідовності педагогічних задач.

Аналізуючи різні погляди на виховання: **адаптаційно-інформаційний, нормативний, абстрактно-невизначений та гуманістичний**, О. Я. Савченко підкреслює, що кожен з них по-різному визначає способи та цілі їх досягнення. Зокрема, **адаптаційно-інформаційний** образ виховання, що є найбільш поширеним і для якого характерне перебільшення значення слова, а виховання повністю спирається на свідомість, розглядає учня як об'єкт впливу педагога, якого він підкоряє своїм цілям і волі. Для **нормативного** образу виховання жорстко визначені цілі, а учень як об'єкт впливу підганяється під еталон вимог, життя дитини розуміється як повністю регламентована діяльність. **Абстрактно-невизначений** образ виховання характерний для вчителів, які прямо трансформують соціально задані цілі на виховний процес, не уявляючи, як їх конкретизувати на рівні школи, класу. Ідеалом виховання для цього погляду є «зручна дитина», що не турбує дорослих.

Гуманістичний образ виховання — це організація спільної життєдіяльності, створення умов для саморозвитку, цілі виховання мають бути спрямовані на успішну соціалізацію учнів у суспільстві.

Недостатнє розроблення методології та методики формування мети виховання і освіти в національній школі негативно позначається на практичній діяльності, оскільки суттєві недоліки у визначенні цілей виховної роботи допускають керівники шкіл і класні керівники.

З огляду на те, що важливу роль відіграють засоби досягнення виховних цілей, нами проаналізовано ряд річних планів загальноосвітніх шкіл. Встановлено, що в річних планах середніх шкіл визначається від 90 до 180 заходів, які в основному передбачають: удосконалення, проведення, перевірку, здійснення, розробку, вивчення тощо. Майже 75% запланованих дій не спрямовані на реалізацію поставлених цілей і завдань. Тому результат реалізації плану важко передбачити, бо його не сформульовано, не визначено мети діяльності.

А відтак, безперечно, першим і, можливо, найістотнішим рішенням під час планування є вибір цілей організації виховного процесу, а обґрунтування мети виступає одним з головних чинників, що визначає ефективність управління виховною діяльністю в закладі освіти.

Ціль (мета) — майбутній стан предмета, якого маємо досягти або до якого прагнемо. Останнє ґрунтується на гіпотезах, припущеннях; передбачає зміст, властивості, параметри результату, якого ще не отримано; визначає метод і характер дій, вчинків, поведінки людини взагалі, а також те, чому людина має підкорити свою волю; породжується індивідуальними або суспільними потребами (біологічними, захисту, успіху, влади, самоствердження, самовдосконалення тощо) людини або соціальної системи. Отже, постає питання щодо формування цілей у виховному процесі.

Ціль, усвідомлена вчителем, виключає з педагогічної діяльності випадковість та стихійність. Як і в усіх видах людської діяльності, так і у вихованні діяльність педагога має починатися з визначення та усвідомлення конкретної мети. Виховна діяльність є важливою діяльністю, вона не може відбуватися без усвідомлення цілі. Завдяки меті виховна діяльність стає цілеспрямованою, цілеспланованою і перспективною.

Метою визначаються зміст і методи виховання і навчання. Ціль лежить в основі практичного планування навчально-виховної роботи в школі. Про потребу усвідомлення самим педагогом цілі виховання писав ще К. Д. Ушинський: «Віддаючи вихованню чисті та вразливі душі дітей, віддаючи для того, щоб воно привело в них перші, а тому і найглибші риси, ми маємо повне право запитати вчителя, які цілі він буде переслідувати у своїй діяльності, і повинні вимагати на це запитання чіткої відповіді».

Аналізуючи психологічні моделі цілепокладання, Ю. М. Швалб виділяє загальні ознаки мети: а) мета завжди характеризується ус-

відомленістю і в цьому розумінні є феноменом свідомості; б) мета спрямовує й регулює діяльність; в) мета реалізується в діяльності і через неї втілюється в результат; г) здійснення мети відбувається як розгортання в послідовну систему цілей, яка утворює послідовність «мета — засіб — результат»; д) мета є специфічною формою уявлення майбутнього в свідомості.

Короткий аналіз методологічних засад категорії «мета виховання» дозволяє стверджувати, що вона на теоретико-методологічному рівні залишається недостатньо розробленою: відсутній, перш за все, консенсус у понятійно-термінологічному плані. Це вимагає деталізації основних понять, якими ми будемо користуватися у рамках нашого дослідження. До таких ми відносимо: ціль, цілеспрямованість, цілеутворення (цілепокладання), задача.

Мета (ціль) — форма відображення необхідного можливого майбутнього, яка є одним із центральних елементів структури діяльності людини.

Мета виховання — це усвідомлене уявлення про кінцевий результат певної діяльності.

Цілеспрямованість — найважливіша характеристика виховного процесу, яка будується на передбаченні і здійснюється відповідно до поставленої мети.

Утворення мети — процес, що веде до поставлення мети суб'єктом діяльності. Найбільш вживаним терміном є цілеутворення або цілепокладання.

Задача — форма суб'єктивної конкретизації мети як задуму дії у відповідності з усвідомленими умовами ситуації діяльності.

Є необхідність розвести терміни «завдання» і «задача». Якщо під завданням розуміють об'єктивну ситуацію діяльності, що задається ззовні, то задача розглядається як психологічне відображення цієї ситуації, що виконує функції психолого-педагогічного регулятора діяльності.

Визначення мети — провідний, визначальний компонент системи проектування виховного процесу. За своєю природою мета завжди суб'єктивна, оскільки її визначають люди, проте вона не довільна. Процес виховання відповідає певним об'єктивним закономірностям розвитку суспільства та законам розвитку індивіда. Пізнаючи ці закономірності, є змога визначити конкретні завдання, через розв'язання яких і досягаються цілі. Отже, усяка розумна мета є усвідомленою об'єктивною потребою.

Як ми вже відмічали, процес утворення проекту включає ряд етапів, що забезпечують його обґрунтованість. Якщо уявити діяльність навчального закладу як підсистему більш широкої системи, якою виступає соціум, тоді етап цілепокладання є першим у побудові проекту. Його суть полягає в тому, що визначаються зовнішні щодо системи освіти, але детермінуючі соціально-економічні фактори, які обумовлюють соціальну необхідність вирішення тих чи інших завдань та соціально-економічну і соціально-історичну можливість досягнення бажаних результатів. Водночас з цим визначення системи цілей діяльності має пов'язуватися зі специфікою умов діяльності самого закладу — соціальними категоріями населення, з якими він працює, особливостями життєвого устрою в регіоні, де знаходиться заклад, ступенем доступності культурних зразків та джерел інформації, матеріальними можливостями як мешканців регіону, так і інших соціально-економічних структур, що в цьому регіоні

функціонують. Отже, визначення цілей є засобом співвідношення бажаного, можливого та необхідного.

Аналіз сутності та видів цілей у теорії виховання й управління дає можливість виділити такі види:

а) ***місія*** — причина існування об'єкта, найзагальніша його мета; зазвичай, місія — це потреби суспільства, що реалізуються організаціями та людьми;

б) ***ідеал*** — результат, якого завжди прагнуть;

в) ***загальна ціль*** — майбутній стан об'єкта або суб'єкта в умовах і часі, які не є постійними і можуть змінюватися в певних межах;

г) ***конкретна (часткова) ціль*** — завдання, яке розглядається як конкретний кінцевий стан об'єкта, реально досяжний у визначений час та за певних умов, результат діяльності.

Оскільки в основі проектування виховної діяльності лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія, то цілі такої взаємодії розглядаються не як щось зовнішнє щодо відношення до процесу виховання, а як такі, що входять у його структуру.

Існують об'єктивні цілі, цілі — соціальні ідеї та цілі суб'єктивні, цілі — ідеали, цілі — мотиви, цілі як внутрішні детермінанти життєдіяльності кожної людини, адже мета може мати два значення: об'єктивне явище, якого треба досягти, і психічне явище — суб'єктивний образ бажаного результату дій або спілкування (К. К. Платонов). Отже, за джерелом виникнення цілі діяльності можуть бути внутрішніми (формуються людиною самостійно, ініціативно) та зовнішніми (задаються ззовні і відображають суспільну потребу). З психологічного погляду для внутрішньої цілі властиво трансформувати мотив у ціль, а для зовнішньої — ціль має стимулювання. Ступінь прозорості та розуміння цілі визначає власне судження щодо співвідношення необхідності досягнення цілі і думкою про можливість її досягнення. Це співвідношення характеризується: уявою щодо очікуваних і одержаних результатів (потреби, мотиви, власний досвід); судженням про об'єктивні та суб'єктивні умови реалізації цілей; думкою щодо досяжності мети з погляду внутрішніх і зовнішніх можливостей суб'єкта діяльності. Цей чинник можна розглядати як суб'єктивну реакцію на зовнішню ціль.

Етап цілепокладання в проектуванні виховного процесу дає можливість задати загальний напрям послідовної виховної діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети, визначити коло конкретних дослідницьких і практичних задач, що вимагають системного підходу до їх вирішення. Щодо проблеми психолого-педагогічного проектування, то це означає першочергове виявлення зовнішніх по відношенню до системи освіти соціально-економічних чинників, які визначають суспільну потребу проектування в багатоплановій педагогічній діяльності. Далі слід проникнути в суть проблеми, визначити найважливіші відношення та умови, які створюють принципові можливості розв'язання відповідних завдань, досягнення бажаних результатів. У колі різноманітних чинників та відношень, супутніх педагогічному проектуванню, центральними є взаємодія суб'єктів виховання та виховуюче середовище, які взаємопов'язані з виховною ситуацією.

Тому важливо оцінити виховну ситуацію з точки зору визначених цілей. Ця процедура потрібна тому, що загальна мета сама собою не реалізується, вона може бути здійснена в часткових цілях; крім того, загальна мета підвищує значущість всієї роботи, дає можливість бачити її в системі.

Формування цілей певним чином прогнозує діяльність, дає змогу бачити перебіг і результати праці. Відсутність ясної кінцевої мети, яка об'єднує ідеї, може відволікти від виконання головного, суттєвого, затримати увагу на другорядному, унеможливити встановлення зв'язків між частинами цілого.

Визначення системи конкретних цілей полегшує формування системи дій, вибір доцільних методів, засобів. Якщо загальна мета не розчленована на часткові цілі й завдання, це ускладнює виховну діяльність, робить її стихійною.

За Б. П. Бітінасом можливе виділення ***трьох етапів конкретизації цілей виховання***:

1) за *віковими ступенями*, що здійснюється теорією виховання, при цьому мета залишається єдиною за своїм соціальним змістом для всіх етапів вікового розвитку, встановлюється лише міра посильності і визначається найкраща для певного вікового ступеня психологічна форма її вияву;

2) за *соціально-психологічними умовами* того чи іншого виховного закладу. Цей вид конкретизації визначається регіональними особливостями, національним складом населення, багатоманітністю макро- і мікросередовища навчальних закладів тощо. Єдина система цілей виховання при цьому є предметом тактичного аналізу;

3) за *раніше реалізованими цілями виховання*. Він полягає у виборі напряму в конкретній виховній роботі на основі досягнення певного рівня саморозвитку суб'єктів педагогічної взаємодії, їх фізичних, психічних, соціальних і духовних потенцій. Здійснюється зазначений етап конкретизації під час планування виховної роботи на рівні класу, вікової групи учнів, навчального закладу.

Масштаб і час характеризують багатовекторність цілей, їх кількість у просторі і часі: стратегічні — довгострокові, тактичні — середньострокові, оперативні — короткострокові.

Параметри цілей — це їх якісні і кількісні характеристики, за якими оцінюють ефективність досягнення проміжних та кінцевих результатів діяльності. Кількісні та якісні характеристики результату визначають норму цілі. Без нормування не може існувати конкретна ціль; ціль — завдання, операціоналізована ціль. Встановлення норм цілей передбачає: а) перелік властивостей, ознак очікуваного результату; б) ранжування цього переліку за їх відносною важливістю (наприклад, методом експертної оцінки); в) встановлення абсолютних значень виділених властивостей та ознак майбутнього результату.

Конкретність та вимірювальність цілей передбачає наявність таких їх описів, що дають змогу контролювати результат. Конкретність цілі передбачає однозначність її формулювання. Вимірювальність цілі — це така її властивість, за якою можна визначити — цілі досягнуто чи ні. Саме ця властивість є невід'ємним атрибутом управління, що є підставою для прийняття обґрунтованого рішення.

Як правило, зазначає О. В. Киричук, мету виховання формулюють у вигляді «всебічно розвиненої особистості». Таке формулювання, на його думку, правильне, коли виховання трактується як суспільне явище, поза його функціонуванням у вигляді виховного процесу. В реальному житті потрібне більш конкретне уявлення не стільки про всебічний розвиток (змістову сторону цього процесу), скільки про саморозвиток, що передбачає наявність розвинених форм самосвідомості і здатності до

оволодіння нею соціально адекватними засобами й способами їх реалізації. Якщо виходити саме з такого розуміння, підкреслює вчений, то ***мета виховання повинна***:

а) *відповідати потребам і умовам* сучасного стану соціального розвитку суверенної України; б) *бути єдиною і загальною* для всіх ланок і ступенів системи виховання; в) у конкретизованому вигляді *виступати критерієм ефективності виховного процесу* на кожному з вікових етапів саморозвитку індивіда.

За О. В. Киричуком такою загальною метою є виховання життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина України, який у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими та культурно-національними цінностями.

У загальному плані кінцевою метою виховання є переведення його в самовиховання, в самостійну реалізацію вихованцем своїх життєвих програм, у життєтворчість.

Цілі загальної середньої освіти, що визначені в Законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», де мова йде про всебічний розвиток дитини, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння обсягу знань, екологічне виховання, фізичне вдосконалення, конкретизуються в завданнях загальної середньої освіти, уточнюються в нормативних актах, зокрема в Положенні про загальноосвітній навчальний заклад.

Більшість з визначень не репрезентують мету (якщо її розуміти як кінцевий, бажаний результат), а характеризують процеси: розвиток, виховання, формування, створення, засвоєння тощо.

На нашу думку, оскільки місія виступає найзагальнішою метою виховання, то її потрібно формулювати в термінах, що описують процес.

Важливою умовою досягнення місії (загальної мети) мають бути конкретні цілі — завдання. Для з'ясування суті поняття «завдання» та діалектики категорій мети й завдань виховання звернемося до співвідношення цих понять у філософії. Таке звернення показує, що, за загальним визначенням, мета (ціль) виховання знаходить втілення в конкретних завданнях, які розв'язуються на всіх рівнях організації суспільства. Тому завдання, конкретизуючи мету, дійсно відіграють вже згадувану вище диференціюючу функцію щодо неї. У педагогічній науці, на жаль, ще не вироблено єдиного підходу до розв'язання питання про те, яка кількість опосередковуючих ланок достатня для відображення на рівні педагогічних понять усіх можливих ступенів змістової конкретизації мети національного виховання в його завданнях.

Три найважливіших ступені такої конкретизації позначаються за допомогою термінів «загальні завдання виховання» (загальне), «особливі завдання виховання» (особливе) та «конкретні завдання виховання» (одиничне).

Загальні завдання національного виховання є змістовою конкретизацією мети національного виховання у вигляді вимог, що відображають потребу формування таких якостей виховуваного, які характеризують його особистість з усіх найважливіших сторін життєдіяльності.

Особливі завдання національного виховання — наступний (порівняно з загальними завданнями) рівень змістової конкретизації мети виховання. У той час, як загальні завдання вказують на певні групи якостей особистості, особливі завдання виражають потребу формування якостей учнів певного типу навчального закладу, який знаходиться

у відповідному регіоні України, з характерним соціокультурним, природним середовищем тощо.

Особливі завдання вважаються досить неоднорідними, насамперед за рівнем їх узагальненості, сформульованістю в них вимог, групою завдань. Оскільки змінюється система освіти та виховання, то це веде до збільшення кількості рівнів завдань.

Основними виховними завданнями загальноосвітньої школи передбачається забезпечити:

- *філософсько-світоглядну підготовку учнів*, формування у них наукового світогляду; озброєння учнів знаннями закономірностей розвитку природи і суспільства, народного світорозуміння та світосприймання, національної психології і характеру; формування політичної культури учнів, цілісних уявлень у них про історію розвитку суспільства і національної культури; розвиток творчого мислення та пізнавального інтересу до ідейно-моральної спадщини, культурно-історичних традицій, міфології, фольклору, вірувань, прикмет української нації;

- *розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці*, вироблення уміння самостійно здобувати знання, застосовувати їх у своїй практичній діяльності; патріотичне виховання як основа духовного розвитку особистості, складова частина національного світогляду і поведінки дитини щодо ставлення до рідної країни, до всіх націй і народів. Патріотичне загартування як могутній стимул у боротьбі за розбудову нової незалежної України, духовне оновлення суспільства, формування високої етики міжнаціональних стосунків;

- *розвиток моральних почуттів і рис поведінки*, а саме: любові до Батьківщини, відданості їй, активної праці, спрямованої на примноження трудових традицій, звичаїв свого народу; шанобливе ставлення до історичних пам'яток, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави; активна патріотична діяльність учнів, яка поліпшує умови життя в рідній місцевості, підвищує матеріальний і духовний рівень народу, розвиває його духовну культуру;

- *виховання моралі, громадської і соціальної відповідальності* — формування в учнів розуміння загальнолюдської і народної моралі, набуття та усвідомлення історичних знань; вивчення і пропаганда культурних надбань свого народу та світового духовного розвитку; оволодіння знаннями про пріоритети загальнолюдських цінностей, ознайомлення з проблемами, які набувають життєвого значення для долі цивілізації — збереження природи, охорона навколишнього середовища, атомне роззброєння, готовність жити і діяти за принципами гуманізму; оволодіння народною мораллю, етикою, цілісною народною культурою; ознайомлення з родинною та батьківською педагогікою; виховання поваги до Батька, Матері, Бабусі, Дідуся, свого роду;

- *розвиток національної правосвідомості і самосвідомості* — оволодіння рідною і державною мовами, визнання Конституції, прав і обов'язків громадян України; повага та дотримання народних символів і національної символіки, родинних звичаїв, обрядів, державного Герба, Гімну, Прапора; формування правової культури, формування поваги до законів і норм співжиття у суспільстві; вироблення вмінь і навичок організаторської роботи з відродження традицій національної духовності та їх історичних коренів; формування національного менталітету;

- *вироблення свідомого ставлення до праці* як вищої цінності людини і суспільства, активної позиції кожної особистості; розвиток потреби в творчій праці, діловитості, підприємництві; виховання дисциплінованості, організованості, вміння включатись у виробничі відносини;

- *формування екологічної культури*, оволодіння учнями знаннями про природу свого краю, залучення молоді до активної екологічної діяльності, виховання дбайливого ставлення до природних багатств України;

- *формування основ естетичної культури*, розвиток естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей; оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового і народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти і цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу і багатство природи; здібність до творчої діяльності в різних видах мистецтва;

- *фізичне вдосконалення*, розвиток потреби у здоровому способі життя — озброєння знаннями про роль фізичної культури в житті людини, фізичне і психологічне загартування, вироблення відповідального ставлення до свого здоров'я; гармонійний розвиток духовного, фізичного та психологічного здоров'я;

- *статеве виховання учнів*, підготовка їх до сімейного життя; формування культури сімейних відносин.

Конкретні завдання виховання визначаються для певної школи з урахуванням особливостей регіону, в якому знаходиться навчальний заклад, соціокультурного, природного і предметного середовища, педагогічної ситуації, суб'єктів взаємодії, результатів психолого-педагогічної діагностики та інших чинників.

Конкретні виховні завдання школи перетворюються у виховні задачі, які визначаються і обґрунтовуються вчителями у реальному виховному процесі. Іншими словами, відбувається перетворення заданих об'єктивних цілей у реальну суб'єктивну ціль виховної діяльності. Адже всі цілі та завдання досягаються тільки через вирішення низки виховних задач.

На нашу думку, виховна задача є результатом усвідомлення вчителем мети і завдань виховання, а також умов і проблем її здійснення. Те, які саме виховні задачі ставить учитель, в якій послідовності і які при цьому використовує засоби, форми і види діяльності, визначає конкретну ситуацію виховання.

На думку І. Д. Беха, доцільно розглядати два класи педагогічних задач, які розрізняються за їх місцем у процесі виховання. Це, по-перше, задачі, які виховують, їх розв'язують вихованці, тобто ті, за допомогою яких здійснюється їхня виховна діяльність (самодіяльність). І, по-друге, педагогічні задачі, які розв'язує педагог, тобто завдання, що керують цією діяльністю.

Суть розв'язку педагогічної задачі, на думку вченого, полягає в забезпеченні переходу від деякого вихідного стану системи особистісних смислів і соціально-моральних цінностей до передбачуваного стану цієї системи, причому цей перехід має бути здійснений за дотримання певних обмежень, які накладаються на часові параметри і організаційні форми процесу виховання і виховних дій.

Одна із особливостей педагогічних задач полягає в тому, що процес їх розв'язання розгортається як суб'єкт-суб'єктна взаємодія, розвиток.

Педагогічні задачі умовно можна розглядати як стратегічні і тактичні. Стратегічна педагогічна задача має за мету суттєві зміни об'єкта виховання і навчання, досягнення певного педагогічного ідеалу протягом тривалого часу. Тактична педагогічна задача — це задача, що має на меті формування необхідних якостей вихованця (групи, колективу) безпосередньо в конкретній, спеціально для цього організованій діяльності. Вирішення задач тактичних є певними етапами, що забезпечують розв'язання стратегічної педагогічної задачі.

В часовому просторі педагогічні задачі можуть бути визначені на півріччя, рік та на інші терміни, в залежності від складності та глобальності завдань.

Іноді формулювання педагогічних задач у річних планах деяких шкіл має надто загальний, абстрактний характер. Важливо, визначаючи виховні завдання, враховувати конкретні умови організації виховання, рівень вихованості.

У міру розвитку шкільного або класного колективу задачі, як правило, ускладнюються, але здебільшого зводяться до трьох видів, що передбачають:

1) засвоєння системи знань про загальнолюдські та культурно-національні цінності, норми ставлення до оточуючих, способи і правила культури поведінки;

2) формування суспільно значущих ціннісних орієнтацій особистості, її моральних почуттів;

3) формування способів і досвіду діяльності, спілкування, правил поведінки тощо.

Реалізація задач, тобто ефективність психолого-педагогічного проектування визначається ступенем узгодженості застосовуваних педагогами засобів з актуальною лінією розвитку особистості учня. Задача має включати в себе образ того, яким хоче бачити педагог учня в майбутньому (більш або менш віддаленому — за цією ознакою і задачі діляться на мікро- і макротактичні, стратегічні і т. д.), а вибір засобів реалізації задачі буде залежати від наявної ситуації і актуального рівня розвитку учня. Якщо задачі сприймаються учнем, якщо вони набувають для нього особистісного смислу, то їх реалізація і призведе до розвитку і вихованості його. Педагог повинен знати, які саме якості і в яких видах діяльності закономірно можуть бути реалізовані педагогічні задачі.

Розробка виду діяльності як системи задач — це свого роду великоблочне програмування. Послідовність дій визначається уже в процесі виявлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими задачами та їх побудовою. Вона уточнюється в процесі вибору форм, методів, засобів діяльності.

Тому важливо, аби в процесі планування не тільки створювалася із роз'єднаних частин (задач) цілісна виховна система, але й обмежувався її розмір певними рамками, розраховувалася робота в часі та просторі, враховувалися всі можливі чинники. Система роботи в часі являє собою встановлення затрат часу на кожен конкретний вид діяльності. Відносно простору, то тут також необхідний суворий облік та розрахунок.

Як зазначалося, педагогічні задачі в проекті навчально-виховного процесу мають бути визначені на основі психолого-педагогічної діагностики.

Цілі, педагогічні задачі визначені на основі діагностування, якщо:

а) дано настільки точний і обґрунтований опис особистісних якостей, які необхідно сформувати, що їх можна віддиференціювати від інших якостей;

б) наявний спосіб, «інструмент» для вияву діагностованої якості;

в) є можливість вимірювання інтенсивності, активності прояву властивостей особистості, колективу;

г) існують оптимальні форми і методи організації виховного процесу (життєдіяльності учнів).

Отже, етап формування мети і завдань є надзвичайно складним, бо існують об'єктивні умови функціонування та розвитку педагогічної системи школи та суб'єктивне уявлення суб'єкта або суб'єктів управління про засоби досягнення цієї мети. Для визначення мети діяльності школи перш за все необхідно знати її стан, численні чинники, що можуть сприяти або заважати її функціонуванню та розвитку. І вже на цьому етапі виникає суперечність між загальними та індивідуальними інтересами, особистісними і колективними цінностями, бажаннями і можливостями тих людей, яким призначено вирішувати задачі.

Прогнозування виховної ситуації

Для керівника загальноосвітнім навчальним закладом і вихователя під час психолого-педагогічного проектування процесу педагогічної взаємодії важливим структурним компонентом, крім здійснення діагностики, визначення цілей та завдань виховання, є ще й прогнозування, яке полегшує добір раціональних, педагогічно ефективних засобів впливу, нерідко дає змогу передбачити перебіг і перспективу розвитку особистості вихованця, групи, колективу.

Сучасне розуміння прогнозування визначається як «ймовірно обумовлене судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища в майбутньому і (чи) альтернативні шляхи і способи його здійснення».

Прогнозування сьогодні перетворилося в самостійну сферу наукового пізнання, яка має свій власний набір понять і категорій. Якщо до 70 років воно активно розвивалося в економіці, то зараз вклинюється в усі сфери життя суспільства.

Для вирішення проблем виховання і навчання необхідно вміти передбачити їх результати, можливі наслідки педагогічних процесів.

Цій меті служить самостійний напрям, що зародився на перетині соціології, психології і математики, — педагогічне прогнозування, яке розробляє загальні принципи, методи, прийоми пізнання і передбачення результатів педагогічного процесу, в якому головними діючими особами є учень і вчитель. Цей напрям оснований на діагностичних даних, через це його можна розглядати як продовження педагогічної діагностики.

Здійснюючи прогнозування, ми заглядаємо в майбутнє для того, щоб визначити, що нам потрібно робити в даний момент. Отже, прогноз як інформація передбачення стає регулятором поточної поведінки людини або системи.

Прогнозування виховної ситуації, як і виховного процесу в цілому, дає можливість оцінити на основі науково обґрунтованих даних чи досвіду перспективи його розвитку.

Для того щоб науково достовірно передбачити розвиток виховного явища, ми повинні зафіксувати (продіагностувати) і чітко уявити собі внутрішні і зовнішні впливи і чинники, які тою чи іншою мірою визначають зміни нинішнього стану.

Правильність прогнозування виховного процесу залежить від:

1) повноти інформації, на якій базується прогноз;

2) вірогідності виділених тенденцій.

Під прогнозуванням виховної ситуації розуміється процес свідомого передбачення спрямованості та наслідків вчинків (своїх чи інших людей) з позиції узгодженості соціокультурних цінностей і особистісних смислів суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Прогнозування може здійснюватись в реальній ситуації (за прогнозуванням безпосередньо слідує вчинок) чи в уявній ситуації. При виникненні моральної колізії учень, перш ніж довільно діяти, має прогнозувати наслідки власної поведінки, вибирати з кількох альтернативних вчинків один, який відповідає його мотивам і меті.

Прогнозування може виконувати кілька **функцій**: 1) передбачення і усунення конфлікту між старими і новими стереотипами поведінки; 2) попереджувально-корекційної роботи, спрямованої на подолання відхилень, труднощів, які виникають під час педагогічної взаємодії в системі «вихователь — вихованець».

Педагогічне прогнозування дає можливість вихователю визначити соціально-психологічі передумови, за яких найбільш успішно відбуватиметься діалогічна взаємодія між суб'єктами виховного впливу; психічний, фізичний, соціальний та духовний розвиток груп чи окремих вихованців у режимі міжсуб'єктної взаємодії; зовнішнє та внутрішнє стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної і орієнтаційно-оціночної активності; як здійснюється розв'язання внутрішніх суперечностей «Я — концепції» особистості між «Я — реальним» і «Я — ідеальним», «Я — унікальним» і «Я — типовим» тощо.

Основними об'єктами прогнозування є: рівень фізичного, інтелектуального, соціального і духовного розвитку особистості учня, поведінка і діяльність учнів, виховні впливи у зоні природного, предметного та соціокультурного середовища, можливості і особливості розвитку родинного, класного й загальношкільного колективу, зміст і ефективність виховних ситуацій, виховного процесу і виховної системи.

Для здійснення прогностичного вирішення виховної ситуації необхідно: встановлення причинно-наслідкових зв'язків, перетворення уявлень згідно з поставленою метою, висунення і аналіз гіпотез, планування. В педагогічному процесі педагог стикається з необхідністю вирішувати ситуації, мета яких визначити наслідки, змоделювати майбутнє, сформувати гіпотезу чи скласти план. Наприклад, передбачення наслідків виховного впливу — як встановлення причинно-наслідкових зв'язків між оцінкою вчинку учня і виховним впливом, який вибрав педагог.

Педагогічна ситуація іноді вимагає застосування оперативного прогнозу, який обговорюється за дуже короткий часовий інтервал. Це прогноз можливої реакції учня на слова вчителя, на дії вчителя, на дії інших суб'єктів педагогічної ситуації.

Таким чином, у педагогічній ситуації закладені об'єктивні можливості для виявлення здібностей до прогнозування, оскільки вирішення подібних задач передбачає оволодіння професійними знаннями і відповідного рівня розвитку певних якостей мислительних процесів.

У прогнозуванні поведінки учнів можна виділити дві основні складові частини: прогнозування способу поведінки і прогнозування можливих його результатів.

Процес прогнозування способу поведінки здійснюється за трьома етапами: 1) визначення всіх можливих в даній ситуації вчинків; 2) виділення із всіх можливих вчинків тих, на які здатна в даній ситуації людина, поведінка якої прогнозується; 3) вибір з кількох альтернативних вчинків одного, найбільш ймовірного в даній ситуації для суб'єкта прогнозування.

У прогнозуванні результатів вчинку виділяються дві частини:

1) прогнозування наслідків для суб'єкта вчинку (будуть задоволені чи ні його особисті потреби; позитивне чи негативне ставлення до нього виникне з боку інших учасників ситуації);

2) прогноз наслідків для інших учасників ситуації.

Для вивчення здатності молодших учнів, підлітків і старшокласників до прогнозування поведінки у виховних ситуаціях варто використати наступні параметри:

- широта (кількість варіантів поведінки, спрогнозованих у одній ситуації);

- точність (ступінь відповідності реального вчинку раніше спрогнозованому);

- аргументованість (повнота і адекватність причин, якими прогнозуючий пояснює свій прогноз);

- модальність прогнозу одночасно співвідноситься з модальністю поведінки. Поведінка буває позитивна (яка відповідає нормам і правилам), негативна (що відповідає особистим інтересам суб'єкта вчинку і йде врозріз з інтересами інших людей, нормами поведінки); компромісна (коли учні намагаються узгодити вчинки в особистих інтересах з нормами поведінки).

Аргументованість тісно пов'язана з точністю прогнозування: чим повніше і адекватніше використовується для побудови прогнозу наявна інформація (характеристика ситуації і особливості об'єкта прогнозування), тим точнішим буде прогноз.

З метою розвитку в учнів здатності до прогнозування поведінки у виховних ситуаціях, потрібно вчителю проводити з ними індивідуальну та групову роботу, а для підвищення рівня прогнозування в учнів необхідно активніше включати їх у спілкування та взаємодію з однолітками в різних видах діяльності. Варто створювати різноманітні ситуації у навчально-пізнавальній, предметно-перетворювальній, фізично-оздоровчій, соціально-комунікативній і оцінно-орієнтаційній діяльності, щоб розвивати у дітей адекватність оцінювання власної поведінки та поведінки однолітків.

Звичайно, багатство і різноманітність педагогічних дій — важливий фактор у виховній роботі. Але цього замало. Є підстави стверджувати: крім різноманіття педагогічних дій, вчителеві не обійтись і без сукупності прогнозів, тобто передбачення наслідків, до яких призводять ці дії. Запас таких прогнозів теж може бути більш-менш багатим і різноманітним й перебувати в тій чи іншій системі зв'язків з репертуаром дій. Успіх спілкування залежить і від цього. Відтак думку А. С. Макаренка можна продовжити так: педагог тоді стає майстром, коли він може сказати «іди сюди» з 15—20 відтінками і передбачити стільки ж варіантів реакції вихованців на ці слова і, до всього, досить точно визначити ймовірність кожної реакції. Очевидно, доцільно виділити ще одну функцію передбачення — інструментальну, яка допомагає вчителеві користуватись арсеналом своїх засобів впливу на вихованців.

Але яким би багатим і різноманітним не був репертуар типових педагогічних дій учителя, його все ж не досить для успішного виховного процесу. Взаємодія педагога з дитиною відзначається наявністю в ній не тільки типових, а й нестандартних ситуацій, на які неможливо зреагувати порівняно простим відтворенням попереднього досвіду.

Саме в таких ситуаціях процес прогнозування набуває найбільш розгорнутого вигляду і достатньо чітко усвідомлюється. Якщо в простих актах спілкування з учнем рішення приймається майже автоматично, підсвідомо або не підсвідомо, то в складних ситуаціях педагогічні дії опосередковуються більш тривалим міркуванням. У цьому разі перш ніж здійснити ту чи іншу педагогічну дію, вчитель «прокручує» її спочатку у свідомості, часто уявно «програючи» майбутній процес спілкування. Це дає змогу відкинути нераціональні або навіть заздалегідь шкідливі варіанти ще на стадії їх планування. Доцільність тієї чи іншої педагогічної діяльності перевіряється шляхом прогнозування реакції вихованців під її впливом.

Прогнозування педагогом виховної ситуації є важливим і багатофункціональним процесом діяльності вчителя. Прогноз ситуації може виступати і у формі передбачення потрібної поведінки з урахуванням ймовірності її досягнення — спрямовуюча або цільова функції; і в формі випереджуючого реагування, що дає змогу вчителю реагувати на поведінку учня ще до того, як вона здійснюється. Цей процес реалізується в підготовчій функції, у формі ймовірного результату педагогічних дій, виявом яких є інструментальна і контрольна функції. При цьому можна скористатися такою розробленою нами схемою самоаналізу вчителем своїх прогностичних умінь, що відображена в таблиці.

№	Запланована виховна ситуація	Педагогічні дії вчителя	Прогноз поведінки учня	Реальна поведінка учня

Перші три колонки педагог заповнює до проведення виховного заходу, а четверту — після. Потім порівнює, наскільки його прогнози відповідають реальній поведінці учня, аналізує свої помилки і робить висновки, як їх уникнути у майбутньому. Такий варіант самоаналізу здійснюється після проведення виховного заходу.

Таким чином, учитель може тренувати свої прогностичні вміння регулярно, час від часу, використовуючи дану таблицю. Вона відтворює взаємодію вчителя і учнів у певній ситуації, дає змогу співставити свої прогнози з реальною поведінкою учня. За допомогою таблиці можна не тільки поліпшити свої уміння прогнозувати, а й краще пізнати й оцінити кожного учня, а також ефективніше здійснювати виховний процес.

Керівник, прогнозуючи результати виховного процесу на рівні школи, оцінює на основі науково обґрунтованих даних перспективи розвитку суб'єктів педагогічної взаємодії, визначає майбутній стан об'єкта педагогічного управління (виховного процесу), передбачає соціальні умови, за яких відбудеться найбільш повноцінний фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток учнів.

Але, як підкреслює О. В. Киричук, тільки при системному підході враховується частка кожного з суб'єктів виховного впливу у розвитку

вихованця, з'являється можливість надійніше прогнозувати виховні ситуації та їх розвивальний ефект за віковими ступенями, соціально-психологічними умовами конкретного навчального закладу, раніше реалізованими завданнями виховання. При цьому, прогнозуючи виховні ситуації, педагог повинен мати на увазі наступне:

1. У системі «батьки — дитина» необхідною умовою формуванні життєвої активності особистості, вироблення духовних цінностей є характер взаємодії у сім'ї, зокрема між матір'ю (батьком) і дитиною, що визначається теплом (неформальним спілкуванням, довір'ям, чуйністю, увагою до дитини, педагогічним тактом) і динамічністю стимулювання — гальмування активності дитини (від повної заборони до індиферентного дозволу). Такий характер взаємодії передбачає виключення з арсеналу педагогічних засобів стимулювання — гальмування активності фізичних покарань, які принижують гідність дитини і гальмують процес її самоактуалізації; увагу до її потреб і інтересів; задоволення потреби в спілкуванні з батьками як найнеобхіднішої умови саморозвитку.

2. Ефективність розвивальної взаємодії вихованця із засобами масової інформації і комунікацій забезпечується лише за умови, коли останні відкривають можливість сприйняття чогось нового; коли щастить побачити і відчути «третій вимір» як результат діалогу, зустрічі вихованця з улюбленими образами, особистостями; коли функціонує «плюралізм» позицій дійових осіб, зразків для наслідування, змісту духовних цінностей; коли є змога розібратися у складному навколишньому світі, «шукати» себе за допомогою змісту прочитаного, почутого чи побаченого.

3. Необхідно пам'ятати: спрямованість і сила виховного впливу референтних груп, неформальних об'єднань залежить від того, наскільки вихованець має змогу реалізувати в них свої потенції, розкрити власну індивідуальність, одержати допомогу і підтримку, уявлення про реальне життя і своє місце в ньому; задовольнити соціальні потреби у визначенні, самовизначенні, самоутвердженні.

Спілкування в референтній групі, що ґрунтується на добровільності і симпатії, являє реальну можливість для самоутвердження (через самореалізацію) дає змогу відчувати себе незалежним і самостійним. Саме ці умови в основному притаманні неформальним об'єднанням. Останнє забезпечує децентрацію — необхідну умову для саморозвитку.

4. Виховний вплив шкільного класу, як колективу, реальний, якщо вихованець перебуває у сприятливому становищі, має позитивний неофіційний статус, а сам колектив виступає своєрідним фільтром на шляху руйнівних впливів на особистість негативного соціального середовища.

5. Вихователь, який є одним із учасників міжсуб'єктної взаємодії, безпосередньо, особистісно впливає на розвиток і активність вихованця.

Разом з тим, він є першим організатором педагогічної взаємодії сім'ї, шкільного класу, референтних груп і неформальних об'єднань, засобів масової інформації і комунікацій. У зв'язку з цим далеко не останнє місце посідає стиль керівництва виховним процесом, під яким розуміють певну систему методів (способів виконання виховних функцій), засобів і прийомів організації життєдіяльності вихованців.

Ця система може базуватися як на безпосередньому впливі за допомогою вимог до вихованця, заохочень і покарань, так і на опосеред-

кованому, через організацію вихователем розвиваючої взаємодії між вихованцями та іншими учасниками виховного процесу, з широкою опорою на учнівське самоврядування, утвердження форм безпосередньої демократії. В іншому плані — ґрунтуватися на тісному емоційному контакті педагога з учнями, довір'ї (доброзичливість, співчуття, повага до особистості вихованця, відкритість, щедрість і т. ін.) та на відокремленні, певній соціальній дистанції (індиферентне ставлення до потреб та інтересів учнів, жорстока вимогливість, недовір'я, «авторитет відстані», часте використання покарань тощо).

І, нарешті, система може характеризуватися активним ставленням педагога до виконання своїх обов'язків, прагненням до професійної самореалізації (глибоке проникнення у внутрішній світ вихованця, тенденцій його фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку, пошук методів і прийомів стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, оцінно-орієнтаційної активності).

Планування виховної діяльності в школі

За результатами психолого-педагогічної діагностики, попереднього прогнозування та на основі визначених завдань складається план виховної діяльності.

План у його найбільш загальному вигляді — це наперед накреслений порядок, послідовність у здійсненні процесу, замисел, що є основою для тієї чи іншої діяльності. На нашу думку, планування — це процес розробки плану, який передбачає визначення і виділення з великого арсеналу засобів виховної взаємодії найбільш ефективних завдань, їх багатосторонню оцінку, відбір найбільш доцільних завдань і визначення послідовності педагогічних впливів.

Незважаючи на те, що питання планування виховного процесу в загальноосвітній школі широко висвітлено в публікаціях науковців, у практиці роботи закладів освіти спостерігаємо серйозні вади при складанні планів роботи школи. Аналіз планів виховної роботи 275 загальноосвітніх шкіл Черкаської, Житомирської та Вінницької областей показав, що більшість з них становлять собою безсистемний конгломерат, набір заходів, як повторюються з року в рік без істотних змін. У практиці планування не завжди враховуються реальні умови школи, рівень розвитку і вихованості учнів.

Бесіди з керівниками шкіл показали, що часто вони, включаючи до плану ті чи інші заходи, керуються такими міркуваннями: треба провести все, що рекомендують методичні служби, інші органи (протипожежної безпеки, санітарної освіти, внутрішніх справ тощо); підпорядкувати планування різноманітним календарним датам; запланувати якомогабільше заходів, а що буде виконано — то життя покаже.

Досить часто плани однієї школи мало чим відрізняються від планів іншої, бо в них не враховується реальний стан виховного процесу в школі, рівень вихованості та розвитку певного колективу, наявність виховуючого середовища, умови, стиль спілкування та управління. Звідси — їх неконкретність і не цілеспрямованість. Лише поодинокі керівники шкіл аналізують досягнуті результати, ефективність виховних заходів, їх спрямованість на досягнення поставлених педагогічних завдань.

Як бачимо, проблема планування виховного процесу є складною та багатоаспектною.

Планування, як відмічено в ряді досліджень, саме по собі є системою. Ця система має призначення (досягнення бажаної мети), функції (дослідити середовище, ситуації, структуру, вибрати альтернативи та оцінити дії), потоки (інформації між спеціалістами з планування та користувачами) і структуру (загальний план, в межах якого спеціаліст з планування зближує найбільш ймовірний та бажаний результати, використовуючи прямий та зворотний зв'язок у формі суджень і даних для переоцінки результатів).

Розглянемо три принципових питання, важливі для розгляду даної проблеми.

1. Різні погляди на планування. Планування розглядається в термінах загальнополітичного, соціального, економічного і культурного середовища та залежить від рівня деталізації.

2. Визначення планування. Воно ґрунтується на аналітико-синтетичному підході і забезпечує охоплення всіх взаємовідносин між залученими до планування процесами інтелектуального мислення, політикою та діями, які потрібні для подолання розходжень між тим, що найбільш ймовірно, і тим, що бажано.

3. Філософія планування. Відзначено три філософії планування — формальну, інкрементальну та системну — у відповідності з їх використанням для структурування проблем, ідентифікації та оцінки альтернатив, здійснення планів.

Обґрунтоване планування виховного процесу можливе лише за умови знання теорії й ретельної підготовки, розуміння не тільки змісту діяльності, але і принципів її організації.

Сутність планування, як вихідного положення педагогічної діяльності та важливого елемента структури проектування виховного процесу, полягає в реалізації певних закономірностей:

- розумове випередження процесу та результату діяльності;
- формування системи діяльності складає основу розробки науково обґрунтованого плану;
- планування виховної роботи полягає в побудові системи виховної роботи з урахуванням усіх факторів, що впливають на її результативність.

Аналіз досліджень, в яких розкривається особливість планування виховного процесу, дає змогу виділити основні етапи розробки плану:

- спочатку необхідно визначити потрібну сукупність елементів, виявити основні складові цілісної діяльності. Число елементів у системі повинно бути мінімальним, але достатнім для успішного функціонування. Вирішується це завдання в процесі постановки цілей. Кожна задача (часткова ціль) цілісної виховної діяльності є вузловим питанням плану, елементом системи;
- другий етап полягає в тому, щоб розкрити функціональні властивості кожного елемента, оскільки кожний елемент системи повинен виконувати відносно самостійну функцію. Якщо в плановій системі певних функцій не вистачає або певні функції дублюються, потрібно повернутися до першого етапу. Другий етап також органічно пов'язаний з визначенням цілей та їх обґрунтуванням;
- третій етап пов'язаний із встановленням причинно-наслідкових зв'язків і створенням їх внутрішньої структури (способу організації).

Планування виховної діяльності — процес творчий, і, як кожний вид педагогічної праці, має свою специфіку. Однак з точки зору систем-

ного підходу можна виділити доцільні складові методики планування, які використовуються в будь-якій педагогічній діяльності. До таких належить:

- оцінка педагогічної ситуації з точки зору основної мети;
- обґрунтоване передбачення перебігу та результатів діяльності і пов'язане з ним визначення безпосередніх, конкретних цілей та задач;
- розроблення програми заходів, системи послідовних дій, вибір доцільних форм, методів, засобів їх реалізації;
- точний розрахунок роботи в часі та просторі;
- визначення процедури аналізу та контролю результатів діяльності.

Під час планування виховної діяльності слід враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, фактично існуючі умови та виховуюче середовище, можливості їх використання. В процесі планування по кожному виду життєдіяльності необхідно передбачити не тільки врахування всіх факторів та обставин, які позитивно можуть впливати на процес спільної діяльності та спілкування, але і контроль та аналіз (по можливості, на кожному етапі) за процесом і результатами розвитку й вихованості, до того ж такий, що забезпечуватиме інформацію про фактичний стан справ та даватиме змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Високий рівень планування дає можливість зробити виховний процес більш економічним та ефективним. Реальний план, створений на основі системного підходу, в процесі діяльності виконує функцію управління — керує дітьми. Наявність чіткого та ясного плану полегшує працю, підвищує творчий потенціал педагога.

Приступаючи до складання планів виховного процесу, педагоги аналізують діяльність шкільного та класного колективів, оцінюють її ефективність за пройдений період, оцінюють вплив, здійснений на формування колективу та окремих учнів. Такий аналіз дає можливість під час визначення задач акцентувати увагу саме на тих, які є найбільш актуальними.

План, на думку О. В. Киричука, повинен задовольняти ***ряд вимог***:

1) *усі види діяльності* учнів, форми роботи вчителя, батьків (мається на увазі допомога в організації виховання) повинні мати чітку, комплексну, логічну схему, *доповнювати одна одну*, сприяти вирішенню педагогічних завдань;

2) *значне місце* у плані має бути відведено *груповій роботі*, метою якої є здійснення тих чи інших навчально-виховних завдань. Плануючи таку роботу, слід мати на увазі групи прихильності і відчуженості, що утворюються у сфері індивідуального спілкування. У знанні й використанні з педагогічною метою неофіційних стосунків у колективі і поза ним - важливий резерв невикористаних можливостей для стимулювання саморозвитку учнів;

3) *до планування діяльності класного колективу* з розв'язання педагогічних задач треба *залучати учнів*, спонукати їх до внесення пропозицій;

4) *у плані діяльності класного колективу*, творчої групи має здійснюватися *індивідуальна та профілактична корекційна робота*, завдання якої — не допустити перетворення випадкових відхилень у поведінці окремих учнів у стійкі вади їхнього фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку.

Попередження соціально-педагогічної занедбаності охоплює систему не лише тактичних, а й стратегічних дій, що передбачають усунення конфлікту між старими і новими стереотипами поведінки. Тут мають бути попереджувально-корекційні та корекційно-реабілітаційні заходи, спрямовані на подолання відхилень, труднощів, які виникають під час педагогічної взаємодії. М. Ю. Красовицький доповнює вище вказані вимоги ще й такими:

а) виділення головної ланки, в основі якої — врахування конкретних умов, цілей та завдань школи;

б) оптимальний розрахунок часу, необхідного для реалізації плану, для того щоб план служив керівництвом до дії, він має бути якомога конкретнішим;

в) у ньому мають бути чітко зазначені дії, строки, виконавці.

На його погляд, це забезпечить високу результативність виховної роботи з найменшими затратами зусиль та часу. Необхідно враховувати реальні можливості учителів та учнів, тобто рівень підготовки педагогів, їхніх знань, вікові можливості та інтереси учнів.

Плануючи виховну роботу, треба керуватися принципами науковості системності, перспективності, наступності та конкретності.

Принцип науковості планування передбачає опору на закони суспільного розвитку, дані сучасної науки, психолого-педагогічні закономірності навчання та виховання, сучасні вимоги щодо наукової організації праці, передовий педагогічний досвід.

Принцип системності планування реалізується здійсненням системного, комплексного підходу до складання планів, доцільним співвідношенням перспективного та поточного планування, скоординованістю планів усіх рівнів.

Принцип перспективності планування має на меті моделювання перспектив розвитку, окреслення завдань щодо залучення колективу до творчих пошуків, всебічний аналіз досягнутого, визначення шляхів розв'язання проблем.

Планування виховної роботи має забезпечити вчасне використання вже набутих перспектив і поступову зміну їх більш цінними й практично значущими. Принципово важливою тут має бути організація нових перспектив, значення яких у житті людини неодноразово підкреслював А. С. Макаренко. У центрі уваги мають бути перспективи цілого колективу, доведені до перспектив усієї країни, які наповнюватимуть пульс індивідуальних перспектив, робитимуть їх реальними і життєвими.

Принцип наступності планування забезпечує послідовність у діяльності педагогічного колективу, врахування досягнутого та недоліків, які мали місце в минулому.

Принцип конкретності планування полягає в чіткому, без декларативності та загальних фраз, формулюванні завдань, визначенні для розв'язання питань, які були б актуальними в конкретних умовах. Обов'язковим є встановлення термінів виконання заходів, визначення виконавців, передбачення систематичного аналізу результатів.

Плани, як ми підкреслювали, мають бути максимально конкретними, оскільки планування виховної роботи школи передбачає певний комплекс планів, тому виникає загроза дублювання, безсистемності, нагромадження великої кількості заходів.

Складність полягає в тому, щоб, з одного боку, забезпечити єдину цілеспрямованість усіх планів, відображення в них загального для

всіх, з другого — вирішення специфічних завдань кожної окремої ділянки виховної роботи. Вивчення досвіду роботи директора Сахнівської середньої школи Черкаської області О. А. Захаренка дає можливість визначити певні етапи у розробці плану навчально-виховного процесу:

- інструктаж відповідальних за підготовку плану (класних керівників, бібліотекаря, педагога-організатора, керівників гуртків) про основні напрями виховної роботи, загальні цілі й завдання, найважливіші загальношкільні заходи;

- корекція планів керівниками школи для забезпечення їх узгодженості і внутрішньої єдності.

Якість планування виховної роботи, вказує М. Ю. Красовицький, забезпечується його правильною організацією, яка передбачає максимальне включення всього педагогічного й учнівського колективів у розробку планів, всебічне стимулювання творчості, фантазії, вигадки кожного. Для залучення якнайбільшої кількості вчителів та учнів до підготовки планів, пропозицій до них варто обговорити це питання на робочих нарадах, методичному об'єднанні класних керівників, в органах самоуправління тощо. Перед цим запропонувати учням провести розвідку корисних справ, а вчителям, батькам і учням заповнити анкети, в яких висловити свої критичні зауваження про плани минулого року і внести пропозиції щодо їх удосконалення.

Планування виховної роботи має здійснюватися на найближчий час і на віддалену перспективу і відображати результати розв'язання професійних, прогностичних завдань, перспективу розвитку особистості учня. Модель розвитку особистості учня, колективу може мати різну часову перспективу: чверть, навчальний рік, кілька років і т. д.

Демократизація усіх сторін навчально-виховного процесу сприяла пошуку педагогами нової структури планування роботи класного колективу та школи в цілому. Аналіз планів цілого ряду класних керівників, загальноосвітніх шкіл Черкаської, Житомирської, Миколаївської областей показав, що в практиці нині існує майже три десятки різних схем планування. Поряд із традиційно прийнятою схемою і структурою планування, яка включає в себе певні виховні заходи за напрямами виховання, все частіше використовується планування за народним календарем, шляхом проведення місячників, в яких, знову ж таки, домінує інформаційно-просвітницька діяльність педагога. Проведені нами дослідження підтвердили високу ефективність календарно-графічного планування виховного процесу за видами життєдіяльності. Нижче наводимо схему такого плану.

Дана схема плану, як свідчить досвід її використання в загальноосвітніх школах, є найбільш вдалою і зручною у користуванні, бо дає змогу бачити охоплення учнів різними видами життєдіяльності, що забезпечують розвиток тієї чи іншої сфери особистості, домогтися цілісності в організації виховної діяльності упродовж певного часового відрізку. У структурі такого планування значна увага приділяється індивідуальній та груповій корекційній та профілактичній роботі з різними категоріями учнів, які виявляються під час психолого-педагогічної діагностики.

Місяць	Тижні	Види діяльності					Індивідуальна і групова профілактична і корекційна робота	Робота з батьками
		Фізично-оздоровча	Навчально-пізнавальна	Предметно-перетворювальна	Соціально-комунікативна	Оцінно-орієнтаційна		
	1-й							
	2-й							
	3-й							
	4-й							

Педагогічне моделювання та організація життєдіяльності учнів

План виховної діяльності реалізовується в процесі навчання і спеціальної виховної роботи, яка проводиться з учнями.

Навчання і виховання — це дві взаємопов'язані сторони єдиного педагогічного процесу, але ні оволодіння знаннями, ні формування особистісних якостей не можуть проходити успішно без прагнення самого учня до самореалізації, без прояву ним життєвої активності і цілеспрямованої роботи над фізичним, інтелектуальним, соціальним і духовним розвитком себе як індивідуальності.

Тому важливим завданням виховного процесу є залучення підростаючого покоління до найрізноманітніших видів діяльності, вміле внутрішнє стимулювання активності особистості в цих видах діяльності з метою розвитку та вдосконалення її інтелекту, здібностей, задатків, нахилів, інтересів тощо. Ця робота обумовлюється і стимулюється спеціально організованою життєдіяльністю учнів.

Основна функція вихователя — в процесі організації виховної діяльності (життєдіяльності) створити умови для самореалізації дитини, набуття нею достатнього життєтворчого потенціалу, який би забезпечив успішне досягнення нею особистісно-розвивальної мети, оскільки вона спрямована на усвідомлення вихованцем себе як особистості.

Сутність самого поняття «діяльність» у науковій літературі ще як слід не з'ясована. У філософській, соціологічній, психолого-педагогічній літературі феномен «діяльність» розглядається в самих різних проекціях. Діяльність визначають як: певний реальний процес, що складається із сукупності дій та операцій (О. М. Леонтьєв); як взаємозв'язок протилежних, але взаємообумовлених акцій — опредмечування і розпредмечування (Г. С. Батіщев); як силу, що породжує культуру (Є. С. Маркарян); як сукупність певних видових форм, які необхідні в реальному житті кожного індивіда (гра, навчання, праця) і відіграють почергово провідну роль в онтогенезі в цілому (Б. Г. Ананьєв).

На нашу думку, життєдіяльність учнів можна розглядати як систему п'яти **основних видів діяльності**: *фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, оцінно-орієнтаційної.*

Розробленню конкретної програми організації цих видів життєдіяльності передує етап моделювання, який дає змогу інтегрувати розмаїття форм і видів фізичної, психічної, соціальної і духовної активності учнів в умовах школи в єдину систему. Логіка побудови моделі підпорядковується характеристикам «ідеального» об'єкта навчально-виховного процесу. Ним, як ми вже зазначили, є життєвоактивна, самоактуалізуюча особистість.

Створення моделі системи життєдіяльності учнів певного класу або навчального закладу на основі визначених педагогічних завдань є дійовим засобом перевірки доцільності і необхідності тих чи інших форм, видів діяльності, засобів і методів виховання.

Педагогічне **моделювання фізично-оздоровчої діяльності** в загальноосвітній школі, яка виступає дієвим засобом формування потреби в здоровому способі життя і передумовою психічного здоров'я, вирішує ряд завдань, а саме: виховання в учнів любові до життя в усіх його проявах і усвідомлення того, що чогось значнішого й ціннішого за життя і здоров'я людина не має; формування у вихованців потреби фізичного самовдосконалення і загартування на основі їх відповідального ставлення до свого здоров'я; забезпечення профілактичного і реабілітаційного захисту учнів, охорони їх життя, здоров'я, настрою, гідності і честі; здійснення статевого виховання; вироблення в учнів навичок і умінь збереження та зміцнення власного здоров'я тощо.

До того ж, ***модель змісту фізично-оздоровчої діяльності*** має відповідати таким педагогічним вимогам:

- бути спрямованою на формування в учнів таких якостей, як: свідоме ставлення до свого здоров'я і фізичного розвитку; інтерес до фізичної культури і спорту, вміння ними займатися; потреби в регулярних фізичних вправах, виховання спритності, сили, витривалості, гнучкості в різних видах фізичної роботи; оволодіння технікою рухових дій, рішучість, наполегливість та інші вольові якості;

- до занять фізичною культурою і оздоровленням мають бути залучені всі учні. Кожен має вибрати такий вид, який відповідає його нахилам, інтересам, здібностям, рівню фізичного розвитку. Допомогти учням у визначенні характерних рис їх фізичного і психічного здоров'я, здібностей, показати перспективи подальшого вдосконалення, правильно відібрати і використати різні види фізично-оздоровчої діяльності — це важлива умова успішної реалізації змодельованої програми фізичного розвитку учнів.

Навчання учнів здоровому способу життя засобами фізкультурно-оздоровчої роботи має здійснюватися відповідно до таких засад: цілісності в охопленні різних сфер життєдіяльності дитини; системності; планомірності та регулярності. Це дає змогу шляхом використання різноманітних видів і форм фізично-оздоровчої роботи не лише зміцнити здоров'я учнів, а й стимулювати їх оздоровчу активність, формувати в них навички самоконтролю і самооцінки власного здоров'я. Важливим організаційно-педагогічним принципом в організації фізично-оздоровчої діяльності має бути диференційоване використання засобів фізичної культури (ігор, гімнастики, спорту, туризму тощо) на заняттях з учнями різної статі та віку з урахуванням стану здоров'я, ступеня фізичного розвитку та активності, рівня фізичної підготовленості.

Педагогічна модель фізично-оздоровчої діяльності має включати в себе такі напрями: діяльність з формування санітарно-гігієнічних умінь

і навичок; діяльність з попередження травматизму, порушень у здоров'ї дітей; діяльність з впровадження національної системи фізичного загартування і самовдосконалення; туристсько-краєзнавчу роботу; роботу з батьками (роз'яснювальну, залучення до різних видів спортивно-оздоровчої діяльності тощо); консультативну та профілактичну роботу медпрацівників і т. д.

Реалізація в єдності всіх напрямів фізично-оздоровчої діяльності забезпечуватиме: формування переконань у необхідності ведення здорового способу життя через озброєння учнів знаннями про роль фізичної культури в житті людини і значення фізичного, психічного та морального здоров'я; розвиток потреби у веденні здорового способу життя; самоаналіз стану свого здоров'я, рівня фізичної підготовки та пошук шляхів їх поліпшення; формування навичок фізичного самовдосконалення з урахуванням психофізичних особливостей учнів; озброєння учнів оздоровчими знаннями, вміннями й організаційними навичками з опорою на ідеї народної системи здорового способу життя; використання різних форм і засобів фізичного виховання під час активного відпочинку, що сприяє підвищенню розумової та фізичної працездатності учнів.

Спеціальними дослідженнями встановлено, що найбільш ефективною системою організації фізично-оздоровчої діяльності в загальноосвітній школі, що відповідає логіці педагогічної моделі і є результативним засобом стимулювання фізично-оздоровчої активності учнів, виховання в них здорового способу життя, є: охорона здоров'я учнів, їх фізичний розвиток у навчальному процесі; охорона здоров'я, фізичний розвиток учнів у позакласній роботі; валеологічний моніторинг.

Перша підсистема включає в себе наступні компоненти: *уроки* фізичної культури, курси валеології, «Здоров'я» та інші навчальні предмети, що визначені навчальним планом і сприяють стимулюванню фізичної активності учнів.

Демократизація діяльності шкіл значно збільшує і творчі можливості вчителів, в тому числі і в питаннях організації спортивно-оздоровчої роботи в *позаурочний час*. Шляхи для досягнення поставленої мети вчитель може вибирати сам, в залежності від місцевих і кліматичних умов, традицій, матеріального забезпечення школи, підготовленості і бажання учнів, найбільш ефективного впливу на фізичну загартованість учнів того чи іншого заходу. Завдання полягає в тому, щоб спланувати оптимальну кількість видів і форм фізично-оздоровчої роботи. До основних форм позакласної фізично-оздоровчої діяльності в школі варто віднести: групи загальної фізичної підготовки, спортивні секції, спортивні свята, ігри, конкурси, турніри, туристичні походи тощо.

Третя підсистема — це *валеологічний моніторинг*. До нього входять: діагностичні огляди, профілактичний та реабілітаційний моніторинги. На початку навчального року виникає потреба проводити поглиблений медичний профілактичний огляд учнів. Результати діагностичного огляду та індивідуального рівня фізичного розвитку є основою для розробки індивідуальних програм оздоровлення. Програма оздоровлення кожного учня містить рекомендації з режиму руху, харчування, відпочинку, а в разі необхідності — амбулаторного лікування.

Особистість учня, як ми підкреслювали, формується в процесі активної взаємодії з природним, предметним і соціокультурним оточенням.

Виходячи з цього, необхідно забезпечити кожному вихованцеві умови для самостійної, творчої предметно-перетворювальної діяльності, для включення його у виховний процес як суб'єкта.

Предметно-перетворювальна діяльність спрямована на перетворення предметів навколишнього фізичного світу. Цей вид діяльності характеризується насамперед тим, що завершується предметним результатом, матеріальним продуктом. Саме через результат, продукт праці людина опосередковано спілкується з іншими, що й зумовлює зміст і форми ставлення її до них.

Тільки в умовах предметно-перетворювальної діяльності учень здатний до дії, до усвідомлення своєї свободи творити світ, ставити мету, обирати способи поведінки і спілкування з оточуючими, взаємозбагачуючи досвід діяльності. Її структура має двоєдину природу: суб'єкт пізнає і перетворює себе не тільки у світі предметів, а й у світі людей.

Моделюючи зміст предметно-перетворювальної діяльності учнів загальноосвітньої школи, необхідно дотримуватися наступних принципів її організації, що визначені видатним українським педагогом В. О. Сухомлинським й які залишаються актуальними і для сучасної національної школи. До таких відносяться: раннє залучення учнів до продуктивної праці, висока моральна основа і суспільно-корисна значущість трудової діяльності учнів; максимальне наближення праці дітей до праці дорослих; творчий характер праці; наступність змісту трудової діяльності, відповідних умінь і навичок; постійність продуктивної праці для дітей.

Виходячи з цих принципів, надзвичайно важливим є забезпечення основних завдань організації предметно-перетворювальної діяльності: 1) оволодіння учнями основними сферами життєдіяльності сучасної людини; 2) турбота про здоров'я і домашній побут; 3) виховання бережливого ставлення до результатів праці людей; 4) уміння переборювати труднощі, доводити розпочату справу до завершення; 5) формування звички щоденно виконувати певні трудові доручення; 6) охорона природи і навколишнього середовища; 7) збереження і примноження художніх, наукових, технічних цінностей; 8) ознайомлення з масовими професіями.

Найбільш ефективною предметно-перетворювальна діяльність, як показали дослідження, буде тоді, коли вона характеризуватиметься комплексністю, достатньою складністю, спиратиметься на особливості й можливості кожного вихованця.

Організовуючи предметно-перетворювальну діяльність, насамперед слід включати учнів в діяльність високого рівня труднощів, бо діяльність, позбавлена фізичних, інтелектуальних, моральних, психологічних утруднень, гальмує розвиток самостійності, ініціативи, творчості, гасить діяльні інтереси учнів. Водночас, організація діяльності, що вимагає в розумній дозі напруження фізичних і психічних сил учнів, зіштовхує їх з реальними життєвими труднощами — створює умови для випробування своїх сил, стимулює виявлення їхніх прихованих можливостей.

Важливо в процесі педагогічного моделювання змісту і під час безпосередньої організації предметно-перетворювальної діяльності забезпечити наступність різних її видів і форм, щоб зміст праці дітей молодшого віку поглиблювався і розширювався в основній і старшій школі, бо це даватиме їм змогу опанувати нові й більш складні трудові вміння та навички.

Великий виховний вплив на учнів справляє праця, яка має багато спільного з продуктивною працею дорослих. А урізноманітнення видів праці не тільки відповідає природі дитини — прагнення до змін, — а й сприяє кращій підготовці учнів до свідомого вибору професій. Разом з тим різноманітна трудова діяльність учнів сприяє фізичному, психічному і духовному розвитку.

Можливо виділити такі ***основні напрями трудової діяльності*** учнів:

1. *Трудова діяльність в сім'ї*: самостійне прибирання в будинку; самостійний поточний ремонт будинку; прання і прасування білизни; пошиття простих виробів; догляд за меблями і побутовими електроприладами (холодильник, пилосос, пральна машина й ін.); готування їжі для буденного і святкового столу; заготівля та переробка овочів, фруктів; виконання всіх видів робіт на присадибній ділянці, в саду; догляд за домашніми тваринами і птицею; участь разом з батьками в усіх видах домашніх справ, систематична допомога їм у догляді за меншими дітьми, престарілими родичами, дідусями, бабусями.

2. *Трудова діяльність у школі*: прибирання класних приміщень, майстерень школи (миття підлоги, панелей); оформлення класних кімнат і кабінетів; виготовлення посібників, їх ремонт; чергування в класі, школі, їдальні, організація чергування молодших учнів; ремонт господарського інвентаря і меблів (стільців, столів, парт, шаф і ін.); виготовлення і ремонт різних навчальних посібників, підручників, моделей, макетів, обладнання для навчальних майстерень, кабінетів, навчально-дослідної ділянки; участь у ремонті школи: масляне фарбування підлоги, панелей; допомога дорослим у спорудженні навчально-господарських будівель: теплиць, парників, кролеферм, спортмайданчиків і ін.; виконання замовлень підприємств, організацій, установ; благоустрій шкільного подвір'я: розбиття доріжок, їх бетонування, огородження квітників та інших ділянок.

3. *Предметно-трудова діяльність на пришкільній ділянці*, в полі та на фермі: насадження кущів та дерев; розбиття клумб; вирощування овочевих та плодово-ягідних культур, квітів; участь в опорядженні очисних споруд біля тваринницьких ферм; внесення органічних добрив; ведення дослідницької роботи; участь у підготовці сільськогосподарської техніки до виконання сільськогосподарських робіт; догляд за тваринами, птицею; заготівля кормів; прибирання тваринницьких приміщень тощо.

Форми організації предметно-перетворювальної діяльності можуть бути різними: уроки, гурткова і клубна робота, трудові об'єднання учнів, суспільно-корисна, продуктивна праця, дослідництво та технічна творчість тощо.

Важливими напрямами предметно-перетворювальної діяльності учнів є природоохоронна та благочинна діяльність, яка передбачає надання допомоги слабшим, людям похилого віку, хворим, догляд за малюками тощо.

Важливим засобом впливу на фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток особистості учня є продумана й цілеспрямована організація навчально-пізнавальної діяльності, що вважається найважливішою суспільною діяльністю дітей шкільного віку.

Як відомо, навчання неоднаково здійснюється різними учнями. Найбільш сприятливим цей процес є в учнів, які успішно оволодівають

знаннями. Досвід переконливо засвідчує, що педагогічно змодельована **програма організації навчально-пізнавальної діяльності** як під час уроків, так і в процесі позакласної і позашкільної роботи з різними групами учнів робить педагогічно важливий вплив не лише на збагачення обсягу знань, а й на формування і розвиток особистості учня в цілому.

Навчально-пізнавальна діяльність має на меті засвоєння учнями нових знань, умінь і навичок творчої діяльності (пошук нової інформації, оволодіння знаннями про природу, людину і суспільство).

Основними завданнями, на основі яких розробляється педагогічна модель змісту, що реалізується під час організації навчально-пізнавальної діяльності, є:

- формування в учнів розуміння суспільної ролі наукових знань, освіти в умовах науково-технічної революції і ринкових відносин;
- розвиток в учнів пізнавальних інтересів і здібностей, потреби глибокого і творчого оволодіння знаннями, навчання емоційного набуття знань;
- виховання позитивних мотивів навчальної діяльності, відповідального ставлення до навчання;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів, забезпечення умов для самореапізації учнів;
- засвоєння змістової сторони загальнолюдських і культурно-національних цінностей;
- оволодіння основами наукової організації розумової праці, елементами культури розумової діяльності.

Створення моделі навчально-пізнавальної діяльності учнів певного класу на основі визначених педагогічних завдань є дієвим засобом перевірки тих чи інших форм і видів діяльності, засобів і методів навчання і виховання. На основі педагогічної моделі є можливість уявити перспективи розвитку інтелектуальної активності учнів, з'ясувати можливі труднощі, що можуть виникнути в процесі реалізації задуманого, та знайти способи їх усунення.

Організаційно-педагогічними умовами успішної реалізації виховного потенціалу навчально-пізнавальної діяльності, що враховуються в процесі педагогічного моделювання і мають бути дотримані при навчанні, виступають:

- реалізація принципу організації успіху в навчанні кожної дитини; створення умов для самореалізації її особистісних потенцій у навчальному процесі;
- організація пізнавальної діяльності учнів, за якої навчальний матеріал ставав би предметом активних розумових і практичних дій кожного (приведення його у відповідність до рівнів навчально-пізнавальної активності). Створення ситуацій, в яких діти самостійно формулюють мету навчальної діяльності, планують дії для розв'язання навчальних задач, контролюють їх хід, результат, вчаться працювати з підручником;
- організація проблемно-пошукової діяльності, яка завчасно повинна бути спланованою відповідно до групової диференціації учнів, а проблема — усвідомлена кожним учнем; створення ситуацій, в яких би діти самі відчували потребу в порадах і допомозі з боку вчителя;
- врахування в навчальному процесі індивідуальних характеристик когнітивної сфери учнів, рівня їх емоційно-вольової активності;

- широке використання на уроках парної та групової форм організації навчальної діяльності учнів — такої системи організації навчальної роботи, яка враховує їх індивідуальні особливості;
- гуманізація взаємодії вчителя і учнів, міжособистісного спілкування між однокласниками, підтримання стосунків відвертості, довір'я, поваги один до одного, створення соціально-педагогічних умов для самоствердження кожної дитини в класному колективі.

Зміст програми навчально-пізнавальної діяльності учнів загальноосвітньої школи реалізується в таких ***основних напрямах***: 1) урочні форми навчання і виховання; 2) масові позаурочні види, в яких беруть участь всі або більшість учнів; 3) спеціальні групові форми позакласної роботи; 4) індивідуальна позаурочна робота з обдарованими учнями; 5) позашкільна навчально-пізнавальна діяльність.

Виховну ефективність уроку забезпечує, перш за все, зміст навчального матеріалу, що вивчається, моральна спрямованість особистості вчителя, організація навчально-пізнавальної роботи учнів на занятті, стиль взаємин педагога з учнями.

Оволодіння учнями змістом навчального матеріалу має здійснюватись не стільки шляхом передачі готових висновків, скільки шляхом розвитку творчих задатків, здібностей, спрямованих на створення цінностей, знань і умінь, прилучення учнів до самостійних узагальнень. Пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи повинні органічно поєднуватися з проблемними методами, які ставлять учня в умови самостійного набуття знань.

У навчально-виховному процесі школи, крім уроку, використовуються й інші форми навчальних занять: лекції, семінари, навчально-практичні заняття, дидактичні ігри, колоквіуми, факультативи тощо шляхом поєднання їх у раціональній системі.

Логічним продовженням урочної навчально-пізнавальної діяльності є позакласна, яка спрямована на задоволення інтересів і запитань дітей. При її організації, крім загальнодидактичних, необхідно керуватися і такими специфічними принципами, як добровільність, ініціатива учнів, самодіяльність, заняття за інтересами.

До *масової позаурочної роботи* необхідно віднести ті види і форми, які охоплюють велику кількість учнів, а саме: предметні тижні, екскурсії, конференції, конкурси, вікторини, виставки творчих робіт, свята знань, усні журнали і т. ін.

Спеціальні групові форми позакласної роботи включають предметні гуртки, олімпіади, наукові товариства, творчі об'єднання, літературні студії тощо.

Здатність вихованців до спілкування, а водночас формування комунікативних потреб і можливостей реалізується через **організацію соціально-комінукативної діяльності**.

Під час моделювання та організації соціально-комунікативної діяльності педагоги мають знати, що міжособистісне спілкування в навчально-виховному колективі — динамічна структурована система, що характеризується певним змістом зв'язків між кожним вихованцем зокрема і колективом у цілому, виконує на тому чи іншому етапі розвитку особистості свої соціально-психологічні та педагогічні функції.

На початковому етапі свого розвитку міжособистісне спілкування в класному колективі є складовим елементом діяльності (навчально-пізнавальної, суспільно-корисної, культурно-масової, спортивно-ігро-

вої, художньо-естетичної, конструктивно-дослідної), її атрибутом. За цих умов спілкування в основному виконує інформаційну, мотиваційну, регулюючі функції, які перебуваючи між собою в діалектичному взаємозв'язку, так чи інакше впливають на розгортання процесу діяльності, її предметний і виховний результат.

Далі спілкування в навчально-виховному колективі більше виступає як специфічна комунікативна діяльність, що має свою мету, засоби та результати й виконує предметно-перетворювальну функцію в сфері суб'єкт-суб'єктних відносин. Предметно-перетворювальна функція виявляється в піклуванні про однолітків, старших і молодших за себе. На ґрунті комунікативної активності, в основі якої і лежить піклування про інших, формується почуття товариськості й дружби, чуйність, такт, утверджується культура спілкування та культура бажань. На основі цього виникають і розвиваються високі гуманні, громадянські, національні почуття й переконання, тобто відбувається осмислення й усвідомлення цих понять, і комунікативна діяльність переходить у стадію соціально-комунікативної.

Основними завданнями соціально-комунікативної діяльності, що мають лягти в основу розробки педагогічної моделі, програми її змісту, є:

- підвищення загальної культури особистості (культури мислення, мовлення, спілкування);
- включення учнів у процес взаємодії з оточуючими людьми для задоволення їх потреби у спілкуванні;
- розвиток техніки спілкування і взаємодії, здібностей, почуттів, переконань, умінь утверджувати довірливі взаємовідносини як вищу цінність спілкування;
- формування риторичних знань, умінь і навичок (культури високого красномовства) на базі підвищення їх мовленнєвої культури (Г. М. Сагач).

Для того, щоб актуалізувати комунікативні можливості учнів, учителю необхідно дотримуватися певних соціально-психологічних та педагогічних умов, за яких найбільш успішно відбуватиметься процес спілкування. Реалізація цих умов дасть змогу зробити міжособистісне спілкування учнів змістовним, корисним, соціально цінним. Для цього вчитель повинен розв'язати три проблеми: створити в колективі можливості для інтенсивного, змістовного спілкування; вчити дітей спілкуватися; встановити довірливий контакт із учнями. Такими умовами є:

а) організація життя та діяльності колективу на основі поєднання управління, самоуправління та саморегуляції;

б) проблемність запропонованого змісту, що вимагає від учнів самостійних рішень під час обміну думками;

в) забезпечення суб'єктивної значущості змісту для колективу, групи, особистості, для чого акцент робиться на тих його аспектах, які можуть стати суб'єктивно значимими в зв'язку з віком, інтересами, конкретним періодом життя учнів;

г) використання творчих можливостей учнів в організації, реалізації та оформленні діяльності.

Основою змісту соціально-комунікативної діяльності учнів можуть стати національні свята, традиції мовленнєвого етикету українського народу, спеціально впроваджені курси, заняття. У роботі з учнями початкових класів доцільно якнайбільше використовувати народні казки, кращі

зразки української пареміографії (короткі фольклорні жанри — прислів'я, приказки), інші навчальні тексти. Інсценізація казок дає можливість дітям засвоїти прекрасні зразки живої народної мови, мовленнєвого етикету. А через мову у вигляді мовних етикетних формул передається учням народна мораль, традиції і правила суспільної поведінки.

Необхідною формою організації мовленнєвого спілкування молодших учнів є створення конкретних комунікативних ситуацій, близьких до природних, під час проведення сюжетно-рольових ігор.

Важливо при цьому кожну дитину залучити в дійство, запропонувати певну роль, допомогти розкрити свої потенційні можливості. Включення дітей в ігрову діяльність дає можливість їм швидше ознайомитися з правилами та нормами спілкування, з оточенням — із світом природи, з людьми; швидше опанувати навички й звички культурної поведінки.

Добрими засобами стимулювання соціально-комунікативної активності є різного роду конкурси (знавців історії рідного краю і мови), диспути, літературні ситуації, клуби за інтересами; рольові ігри «Батьки і діти»; вечори і ранки поезії, пісні, танцю; свята рідної мови, фестивалі дитячої творчості; суспільно-громадські клуби «Відродження», «Ми і час», «Дні родини» тощо.

Набувають поширення такі нові курси, як риторика, ораторське мистецтво, майстерність спілкування, культура спілкування, орлетики та ін.

Завданням вивчення цих курсів у школі є підвищення як загальної культури, так і культури мислення, мовлення, спілкування особистості — формування риторичної особистості на базі підвищення її мовленнєвої культури (монологічне та діалогічне мовлення).

Організація соціально-комунікативної діяльності та її ускладнення має здійснюватися наступним шляхом — від міжособистісного спілкування у вузькому колі однолітків, сім'ї до опосередкованого спілкування в межах макросередовища; від організації спілкування в навчально-виховному колективі педагогом до самоорганізації життєдіяльності вихованців.

Сучасна школа має навчити учнів ще й глибоко розуміти і оцінювати явища, події, вчинки людей і свої власні, художні твори, орієнтуватися в світі думок, суджень, понять, робити об'єктивний аналіз тих чи інших фактів, подій, явищ. Це важливе завдання має вирішуватися в процесі організації оцінно-орієнтаційної діяльності учнів, яка трактується нами як процес творчого засвоєння оточуючого світу.

В умовах демократизації суспільного життя, його відкритості і толерантності надто важливим завданням національної школи є ***формування в учнів умінь творчо оцінювати соціальні проблеми***, орієнтуватися в світі речей, подій, людей, фактів, вчинків тощо.

Педагогічна **модель організації оцінно-орієнтаційної діяльності учнів** має забезпечувати реалізацію таких завдань:

1) формування в учнів стійкого прагнення до раціональної оціночної діяльності;

2) засвоєння вихованцем системи нормативних знань: питань, правил, норм, оцінок, цінностей;

3) формування оціночних умінь, під якими розуміється здатність здійснювати комплекс упорядкованих дій і операцій, що мають на меті визначення цінності того чи іншого об'єкта;

4) розвиток умінь і здатності до соціальної орієнтації у стосунках з людьми.

Запорукою успішного вирішення завдань організації оцінно-орієнтаційної діяльності є визначення основних напрямів її змісту, до яких ми відносимо:

- ознайомлення вихованців з досягненнями світової і національної культури;
- збереження і розвиток народних звичаїв, обрядів, традицій, участь у різних народних святах, фестивалях тощо;
- заняття мистецтвом і художньою самодіяльністю;
- оцінка і самооцінка вчинків у соціальній групі, колективі, суспільстві;
- створення умов, які дозволяють учневі здійснити моральний вибір поведінки, форми спілкування, джерела світогляду, самовизначитися;
- засвоєння знань, які сприяють усвідомленню сутності і закономірностей самопізнання, самооцінки, самоставлення тощо.

Процес організації оцінно-орієнтаційної діяльності проходитиме більш успішно при дотриманні наступних організаційно-педагогічних умов: 1) в міжсуб'єктній взаємодії реалізується гуманістичий підхід до особистості — повага унікальності і своєрідності кожної дитини, підлітка, старшокласника, визнання їх прав і свобод; 2) ставлення до вихованців як до суб'єкта власного розвитку, вільного у виборі цінностей; 3) педагог має виступати в ролі порадника, старшого товариша, більш досвідченого, мудрого, який прагне поділитися своїми цінностями; 4) учень має самостійно прийти до оцінки соціальних явищ і процесів, зорієнтуватися в людях і відносинах з ними.

При моделюванні та організації оцінно-орієнтаційної діяльності необхідно враховувати моральні позиції, цінності і норми, моральні ідеали і установки учня, а також стосунки, які склалися з оточуючими учнями. Моральні цінності вихованця проявляються в поведінці, адже вона багато в чому залежить від того, що суттєве в житті для вихованця, які цілі він перед собою ставить і якими засобами їх досягає. Основою поведінки є виділення особистістю значущих для неї феноменів культури — цінностей та організація свого морального ставлення з урахуванням орієнтацій на них.

Основною формою роботи, звичайно ж, залишається урок. А особливо помітних результатів можна досягти на уроках української і зарубіжної літератури, історії, правознавства, українознавства, історії і культури рідного краю, фольклору та етнографії України, людини і суспільства та інших предметів.

Важливими засобами стимулювання учнів до оцінно-орієнтаційної діяльності, формування в них особистісної оцінки є читання та обговорення художньої літератури, під час яких створюється відповідна оціночна ситуація; розв'язування проблемних ситуацій; перегляд і обговорення кінострічок; проведення уроків-диспутів, а також занять, під час яких вчитель спонукає учнів до висловлювання власної думки, до оцінювання та аналізу своєї відповіді та відповідей товаришів. Тобто безперервно, послідовно і у зв'язку із реальним життям має йти процес формування таких особистісних якостей особистості, як самооцінка, самоставлення.

Елементи оцінно-орієнтаційної діяльності містяться в усіх видах і формах діяльності учня: і на уроці, і під час шкільного сніданку,

і в спектаклях шкільного театру, і в репліках педагога, і в ситуаціях перерви, прогулянки, екскурсії тощо. Але в цих ситуаціях основний об'єкт уваги — предметна діяльність, що має матеріалізований результат. У процесі оцінно-орієнтаційної діяльності результатом виступає творче засвоєння світу через призму оціночного ставлення до оточуючих, їх думок, ідей, переживань, дій, вчинків, результатів діяльності.

Практика сучасної школи збагачується різноманітними яскравими формами оцінно-орієнтаційної діяльності. Ці форми не вимагають тривалої підготовки, вони в основі своїй гуманістичні, а за своєю організацією дуже прості. До таких можна віднести ігри: «Чарівний стілець», «Презентація світу», соціодрама, «Розкид думок» та інші.

Важливо під час організації життєдіяльності учнів відійти від традиційних масових форм виховання, забезпечити оптимальне поєднання колективної, групової та індивідуальної видів роботи, здійснювати індивідуально-диференційований підхід у вихованні.

Індивідуальний підхід у виховному процесі передбачає вибір такої виховної стратегії, яка б максимально сприяла розвитку особистості. Стратегія включає систему визначених тактичних прийомів. Педагог повинен шукати ті специфічні для кожного, несхожі, неповторні умови, які вплинули б на формування визначеної риси характеру, прояв будь-яких відхилень у поведінці.

Після виявлення причини, яка викликала дану поведінку дитини, перед учителем в організації дії стоять такі завдання: забезпечити правильне ставлення учня до своєї поведінки і діяльності; сформувати в нього необхідні потреби і мотиви; допомогти йому знайти способи і прийоми реалізації тих цілей, які перед ним стоять; здійснювати допомогу і контроль.

Виховання у дитини певних якостей особистості залежить від того, як побудована її діяльність, який характер вона носить. Визначальними при цьому є потреби дитини в даній діяльності, її мотиви, пов'язані з нею, емоційні переживання і взаємовідносини, які складаються в учня з дитячим колективом і з оточуючими його дорослими людьми.

Здійснення індивідуального підходу можливе до декількох учнів одразу, коли перед ними ставиться одне і те ж завдання (наприклад, змінити своє ставлення до обов'язків або до праці).

У практиці виховання повинні мати місце обидва види роботи: і робота з окремими учнями, і робота з дитячим колективом або групою учнів. При цьому робота з колективом, перед членами якого стоїть однакове виховне завдання, як показує досвід, складає основу педагогічної діяльності вихователя і дає змогу більш правильно здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня. Це пояснюється тим, що більшість видів виховних заходів і дій, які повинні бути спрямовані на окремого учня, не можуть проводитися ізольовано, окремо від дитячого колективу.

На індивідуальній роботі з дітьми ґрунтується диференціація. Диференціація виховання не буває і не може бути абсолютною. При використанні будь-яких форм і методів виховання та навчання в масовій школі не можна врахувати всі індивідуальні особливості дітей. До уваги беруться лише ті їх риси, які виявляються важливими в процесах виховання та навчання. Отже, реально використовуються риси не окремого учня, а групи учнів, які мають подібні особливості.

Диференціація виховання передбачає активізацію пізнавальної і мотиваційної сфери учнів, що передбачає відбір змісту, форм і ме-

тодів виховання, врахування специфічних позицій дітей і дорослих, перш за все батьків і педагогів у виховному процесі, по-перше, у відповідності з етнічними і регіональними культурно-історичними, соціально-економічними і соціально-психологічними умовами; по-друге, в зв'язку з особливостями номінальних і реальних груп; по-третє, у відповідності з провідними функціями інститутів виховання; по-четверте, з урахуванням унікальної неповторності учасників виховного процесу.

Диференціація учнів має відповідати умовам групової, парної та індивідуальної форм організації виховного процесу. Суттєвим тут є знання психологічних та особистісних відмінностей учнів для утворення типологічних груп, які організовуються на основі різного рівня розвитку дітей.

Для прищеплення кращих рис особистості диференційований підхід передбачає створення так званих групових програм виховання, які містять єдину методику виховання дітей, об'єднаних за ознакою однорідності властивостей і якостей.

Групові програми потрібні для закріплення і розвитку позитивних якостей особистості, які явно не виражені (наприклад, активність, ініціатива). Можуть бути створені диференційовані групи для фізичного, морального, естетичного чи трудового виховання.

Диференційований підхід передбачає досягнення дітьми однакової мети, проте різними шляхами. Завдання педагога — перевести учня на більш високий рівень розвитку та вихованості. На цьому шляху учню потрібно запропонувати ціннісні орієнтири (самостійна організація діяльності, регулювання поведінки і відносин, спонукання до активних дій своїх товаришів), дати поради.

Безперечно, весь зміст шкільного життя повинен давати учневі можливість для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку. Проте спеціально виділений час та спеціально організована справа, в ході якої відбуваються дискусії, діалоги, повідомлення, виступи, дебати, виводять учнів прямо на вільний вибір поглядів, думок, суджень, оцінок, ідеалів.

Таким чином, діяльність набуває характеру так званого виховного заходу, під яким розуміється колективна, групова справа, що організована педагогом з метою виховних корекцій розвитку особистості.

Викинувши «виховний захід» як термін, школа не може відкинути педагогічну традицію систематичних різноманітних групових справ як необхідного елементу виховного процесу.

Можна назвати немало шкіл, педагогів, які шукають і вносять суттєві зміни в підбір нових форм навчально-пізнавальної, оцінно-орієнтаційної, соціально-комунікативної, фізично-оздоровчої та предметно-практичної діяльності.

Проте діяльність, який би характер вона не носила, сама по собі не забезпечує ефективності розвитку та виховання. Без педагогічного продуманого інструментування участі в ній кожного учня не може бути й мови про її позитивний вплив. Таке інструментування передбачає: включення учня в діяльність, яка найбільше відповідає потребам його розвитку, вихованню на даному етапі; стимулювання суспільно значущих мотивів участі в конкретній роботі; конструювання відповідних стосунків з іншими учасниками діяльності.

Регулювання і корекція шляхів управління виховним процесом на основі педагогічного моніторингу

Психолого-педагогічне проектування передбачає не лише визначення педагогічних задач, планування та організацію життєдіяльності учнів, а й відповідну роботу, що пов'язана з регулюванням і корекцією самого виховного процесу, усуненням тих відхилень, які виявляються у фізичному, психічному, соціальному і духовному розвитку учнів, їх поведінці під час педагогічного моніторингу.

Як не важко помітити, поняття «корекція» і «регулювання» по-різному трактуються науками. Найчастіше регулювання і корекція в педагогіці пов'язані з поведінкою і розвитком, вони є важливими структурними компонентами системи проектування виховного процесу.

Дотримуючись визначення корекції та регулювання, запропонованого О. В. Киричуком, необхідно зазначити, що корекція — це здійснення психолого-педагогічних заходів, використання таких методів впливу на особистість, які сприяють усуненню відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці, схильності до правопорушень.

Регулювання — це здійснення психолого-педагогічного впливу на об'єкт та суб'єкт виховного процесу, щоб стабілізувати їх розвиток, оптимізувати функціонування, спрямувати їх розвиток за певною програмою; спрямування розвитку, руху особистості з метою приведення її до певного порядку. Як ми бачимо, регулювання і корекція — це поняття, які дуже тісно пов'язані одне з іншим. Можна навіть стверджувати, що вони взаємообумовлені.

Слід підкреслити, що суть регулювання і корекції поведінки полягає не в тому, щоб регулювати і коректувати розвиток особистості, а в тому, щоб усувати деякі відхилення у виховному процесі, а в результаті цього — взагалі уникнути регулювання і корекції. Коли цього не спостерігається, ми стверджуємо, що виховання відбувається не так, як було запроектовано. Процес регулювання і корекції повинен базуватися на доцільності, відбуватися таким чином, щоб дійсно відрегулювати і відкоректувати розвиток, активність особистості.

Суть міжсуб'єктної взаємодії під час здійснення корекції відхилень у розвитку і поведінці зводиться до:

а) коригування дій і зусиль суб'єктів виховного впливу (сім'ї, референтних груп, шкільного класу як колективу та ін.) щодо конкретних вихованців;

б) стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-пертворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної та оціночно-орієнтаційної;

в) допомоги окремим вихованцям, завдяки добору найбільш ефективних методів самовиховання, у складанні індивідуальних корекційних програм;

г) створення соціально-психологічних ситуацій, які вимагають від учня здатності співвідносити між собою завдання вчорашнього, сьогоднішнього і завтрашнього дня, близькі і далекі перспективи.

Очевидно, що без цілеспрямованого коректування існуючих виховних тенденцій процес розвитку особистості буде характеризуватися однобічністю, низьким рівнем активності.

Коректувати педагогічні відносини та дії — це вносити потрібні зміни в їх систему. Корекція відображає, з одного боку, діалектичну рухливість виховання особистості та колективу, а з другого — швидку змінюваність вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Зокрема, основними напрямами психокорекційної роботи з молодшими учнями є: розв'язання проблеми адаптації в колективі; корекція сфери довільної регуляції; корекція структури навчальної діяльності учнів; корекція характеру мотивації навчання учнів; корекція темпової організації діяльності учнів.

Значна частина корекційних напрямків зберігає свою актуальність протягом всього періоду навчання учнів.

У роботі з підлітками до названих можна додати ще декілька напрямів:

- корекція відхилень у фізичному, психічному, соціальному та духовному розвитку учнів;

- корекція педагогічної запущеності тощо.

Отже, ***регулювання і корекція*** — це ті ***процеси, які включають в себе мобільність, швидкість, рухливість у вихованні***. Чим швидше буде скоректоване відхилення від проекту у вихованні учнів, тим результативніше й ефективніше буде здійснюватися реалізація самого проекту. Поки не буде проведено корекції і регулювання, сам проект існуватиме лише на папері, до цього часу ним не можна скористатися, бо в ньому не передбачено даної ситуації. А коли в процесі розвитку учнів не звертати уваги на відхилення від проекту, тоді не буде досягнуто мети проектування виховного процесу. Регулювання і корекцію в переносному розумінні можна назвати «військами швидкого реагування» у вихованні. Слід підкреслити, що корекція і регулювання вимагають великої відповідальності педагога перед своїми вихованцями. Якщо до початку виховного процесу можна зважити всі аспекти проектування, вивірити кожен етап його здійснення, то в практичній реалізації, коли виникають непередбачувані ситуації, діяти треба інколи дуже швидко. Вчитель часто не має часу на аналіз усіх форм і методів корекції, якими можна вплинути на даний об'єкт виховання. Доводиться коректувати і регулювати миттєво, слідкуючи за тим, щоб процес виховання не вийшов з-під контролю. А коли вчитель неправильно відреагував на дії учнів, проект теж може залишитися тільки непотрібним папером. У такому разі мета виховання також не буде досягнута.

Психолого-педагогічна наука вважає, що основним у педагогічній практиці має бути не корекція, а ***попередження відхилень у розвитку і поведінці учнів***. Для попередження негативних відхилень необхідно перш за все встановити причини, які до цього призводять. Причини негативних проявів передусім криються у фізіолого-соматичних, соціально-психологічних та педагогічних джерелах, які, виступаючи у взаємозв'язку, зумовлюють ті чи інші відхилення у поведінці вихованця.

З. Г. Зайцева вважає, що утворенню негативних відхилень сприяють також різні тимчасові й місцеві умови, які виникають *у процесі розвитку суспільства* (господарські труднощі, деякі негативні наслідки урбанізації, міграції населень, послаблення організаторської та виховної роботи у навчально-виховних закладах тощо). Серйозні недоліки в організації вільного часу учнів також є причиною утворення негативних відхилень.

Поряд із соціально-економічними й соціально-політичними на виникнення відхилень у поведінці учнів впливають й *психологічні фактори*.

Характерними рисами сучасного підростаючого покоління є прагнення до самоутвердження, до дорослості, підвищена емоційність, так

званий юнацький максималізм, намагання виявити самостійність у різних галузях суспільного життя, заявити про себе, виділитися, показати свою неординарність, знайти смисл життя, своє місце в суспільстві. Якщо ці прагнення, потреби, запити, пошуки не задовольняються в суспільному житті, вони атрофуються або спрямовуються в негативне русло.

До формування в учнів негативних відхилень призводять складні умови життя, несприятливі умови сімейного виховання, хоча учні з негативними відхиленнями можуть бути і в зовні благополучних сім'ях внаслідок педагогічної неосвіченості батьків, помилок, прорахунків у системі сімейного виховання.

Негативні відхилення значною мірою, на нашу думку, виникають також через *упущення у навчально-виховній діяльності школи*. До основних з них ми можемо віднести:

1) *незнання педагогами індивідуально-психологічних особливостей учнів*, у поведінці яких спостерігаються негативні відхилення, неврахування цих особливостей в організації навчально-виховної роботи з учнями;

2) *недостатні знання причин виникнення негативних відхилень*, а тому й недоцільний вибір засобів виховного впливу;

3) *відсутність системи в роботі школи з учнями*, в яких спостерігаються негативні відхилення, та їхніми батьками;

4) *формалізм, адміністрування в роботі школи*, бездіяльність органів самоврядування, несамостійне вирішення питань шкільного життя самими учнями;

5) *вади в організації діяльності учнівського колективу* щодо роботи з учнями, які мають відхилення;

6) *вади в організації навчально-виховної роботи школи* у навчальний та позанавчальний час;

7) *однобокість виховної роботи школи*, недостатня увага до розвитку духовності учнів, виховання таких морально-етичних якостей, як доброта, милосердя, чуйність, взаємодопомога, товариськість;

8) *незнання умов сімейного виховання*, недиференційований підхід у роботі з батьками важковиховуваних учнів, упущення в педагогічній пропаганді серед цієї категорії батьків;

9) *недостатнє залучення до роботи з учнями*, які мають негативні відхилення та їхніми батьками, громадськості, трудових колективів;

10) *відсутність спеціальної підготовки педагогічних працівників* шкіл до роботи з такими дітьми та їхніми сім'ями, одноманітність, однобічність виховних впливів, невміння враховувати інтереси, потреби учнів у процесі виховної роботи, організовувати спілкування в класних колективах між однолітками, а також невміння спілкуватися з учнями та їхніми батьками.

Досить часто соціально-економічні і соціально-політичні, психолого-педагогічні і медико-біологічні причини виникнення негативних відхилень у учнів, як правило, діють у тісному зв'язку. Випадки ж «чистої» педагогічної занедбаності або чистого неврозу трапляються рідко.

Аналіз основних факторів, які сприяють утворенню відхилень, свідчить, що вони в загальному впливають на всю навчально-виховну роботу, на розвиток особистості, соціальної групи.

В індивідуально-психологічних особливостях учнів з негативними відхиленнями у розвитку й поведінці, як зазначає З. Г. Зайцева, на пер-

ший план виступають такі, як прогулювання уроків, порушення загальношкільної дисципліни, бійки. У сфері неформального спілкування перевага віддається вуличним компаніям, де збираються підлітки з негативними тенденціями в поведінці. Керівну роль в такій поведінці відіграє небажання вчитися, а тому й створюється негативне ставлення до школи. Внаслідок цього рівень їхнього інтелектуального розвитку відстає від однолітків, вони втрачають інтерес до знань або цей інтерес утилітарний, примітивний. Вони мають великі прогалини в знаннях з кількох або й багатьох навчальних предметів. Особливо важко засвоюють дисципліни математичного циклу, мови, зокрема іноземні. Стійка неуспішність сприяє закріпленню в цих учнів байдужого, негативного ставлення до інтелектуальної праці, школи взагалі. На уроках вони, як правило, байдикують, домашніх завдань не виконують, байдуже ставляться до вимог вчителів і поступово взагалі втрачають розуміння змісту навчання. Усе це призводить до того, що загальний розвиток таких учнів у багатьох випадках нижчий за середній. Загальну спрямованість особистості, тобто мету життя, потреби, інтереси, ідеали, визначає негативна лінія поведінки. Спостерігається перевага матеріальних потреб над духовними. Для цих підлітків характерна своя система мотивів — самовтіха, звинувачення в усіх невдачах інших тощо.

За даними численних досліджень, в учнів з негативними відхиленнями спостерігаються відставання або відхилення у розвитку функцій (пам'яті, мовлення, уваги, сприймання, мислення), а також недорозвиток духовних почуттів і емоцій, брехливість та егоїзм, впертість, агресивність, неорганізованість, лінощі, неслухняність, неврівноваженість, грубість, скритність, часто неохайність тощо. Вольові зусилля мають негативну спрямованість (наприклад, вони можуть проявити ініціативу, спритність, кмітливість, настирливість для досягнення згубної мети).

Інтереси, що роблять людину духовно багатшою, у більшості з них розвинуті недостатньо. Такі учні майже нічого не знають про події зовнішнього і внутрішньополітичного життя; їх мало цікавлять література, мистецтво та наука, вони обмаль читають. Про послаблення інтересів свідчить і небажання займатися в гуртках художньої самодіяльності чи технічних гуртках. Навпаки, вони надають перевагу тим видам діяльності, які не потребують великих розумових зусиль, певних знань, а носять примітивний, розважальний характер, викликають гострі відчуття. Ці учні надають перевагу телепередачам, кінофільмам, які мають бойовий, насильницький або детективний характер. Та й сприймають вони все поверхово, некритично (сприймають зовнішній бік подій, відносин, те, що викликає загострені емоції, розважає, не заглиблює в зміст і психологічну спрямованість того, ще відбувається).

До фізичної праці учні з негативними відхиленнями, як правило, ставляться позитивно, але внаслідок того, що здатності працювати, любові до праці, стійкості уваги, вміння долати труднощі в них немає, то доводити справу до кінця і тривалий час систематично, цілеспрямовано працювати не можуть. До результатів праці інших людей ставляться споживацьки. Самообслуговування їх також не приваблює: вони намагаються уникнути його або виконати абияк.

Як правило, такі учні не мають громадських доручень, а якщо і мають, то систематично й сумлінно їх не виконують, бо безвідповідально ставляться до них, не вміють самостійно планувати роботу, залучати інших до її виконання, не впевнені у своїх силах.

Статус у класному колективі в учнів з негативними відхиленнями в розвитку неблагополучний: вони ізольовані від однолітків або виконують роль неформальних лідерів, ватажків. Деякі з таких учнів бувають похмурими, повільними, мало розмовляють, погано спілкуються з товаришами. З ними, як правило, не хочуть дружити, сидіти за однією партою. Іноді вони стають мішенню для глузування, знущання. Нерідко, щоб завоювати авторитет, не додержуються дисципліни, завойовують його силою, пустощам, хамськими вибриками, дезорганізаторськими діями тощо.

Стосунки з дорослими в учнів з негативними відхиленнями також конфліктні. Вони грубі у ставленні до вчителів, батьків, нехтують їхніми порадами, не вірять у справедливість і доброзичливість. Свої невдачі пов'язують не з негативними якостями свого характеру, не з відсутністю знань, а з недоброзичливістю дорослих, особливо тих, хто ставить перед ними певні вимоги. Тому вони протидіють виховним впливам, неправильно реагують на них, що поглиблює конфліктні стосунки з дорослими. Такі діти особливо потребують дружнього, довірливого ставлення з боку дорослих.

Негативні прояви спостерігаються в духовному світі частини учнів. Для них характерне неправильне, примітивне уявлення про такі моральні поняття, як дружба, товариська взаємодопомога, принциповість, чесність, відповідальне ставлення до дорученої справи, сміливість, правдивість, вдячність, щирість, сила волі, самостійність, незалежність, повага, дисциплінованість, ввічливість, почуття обов'язку тощо. Це, як правило, і визначає їхні вчинки. Дружба розглядається як кругова порука; ввічливість — як відсутність почуття власної гідності; впертість — як настирливість і принциповість; грубість — як показник незалежності, самостійності; чуйність — як прояв безхарактерності та ін. Додержання правил поведінки вони не вважають позитивною якістю особистості. Проте егоїзм, бажання жити як заманеться оцінюють як одну з необхідних якостей. Часто негативний життєвий досвід є для них зручнішим, ніж додержання морально-етичних норм.

У результаті недостатньо розвинутої вольової сфери такі підлітки не вміють стримувати себе, управляти своїми емоціями, настроєм, контролювати поведінку. Деякі з них агресивні, роздратовані, демонстративно не підкоряються вимогам, надто образливі тощо.

До негативних відхилень З. Г. Зайцева відносить імпульсивність і нестриманість, поєднані із слабким самоконтролем або й безконтрольністю, що є основою для різних конфліктів. Правова свідомість учнів з негативними відхиленнями спотворена, вони не знають вимог закону, не визнають моральних норм співжиття, не мають правильних уявлень про правомірність і неправомірність поведінки, про покарання за протиправні дії, і тому не задумуються над відповідальністю. Наприклад, у них немає чіткого уявлення про те, що таке хуліганство, правопорушення, вони не знають, що виготовлення і носіння холодної, вогнепальної зброї є злочином, не уявляють, з якого віку людина несе кримінальну відповідальність за протиправні дії тощо. Деякі підлітки не завжди можуть зіставити свої дії з вимогами закону.

Багатьма дослідженнями встановлено, що в учнів з негативними відхиленнями вільного часу значно більше, ніж у інших, через пропуски уроків, невиконання домашніх завдань тощо. Проте раціонально його організувати вони, як правило, не вміють, і тому вільний час перетворюється у цих учнів не у фактор розвитку особистості, а у фактор

її деморалізації. Вони віддають перевагу беззмістовним розвагам, видовищам, які не збагачують їх, а лише заповнюють вільний час, швидко переходячи від одного заняття до іншого.

Не претендуючи на створення повної класифікації, О. В. Киричук виділяє **найпоширеніші відхилення у розвитку особистості учня.**

У ***фізичному розвитку***: деформованість постави, слабкі зір і слух, заїкання; малорухливість, швидка втомлюваність, фізична слабість, порушення координації рухів, депресія, астенія, слабкий тип нервової системи, постійно діючий стрес; низькі адаптивні можливості до високих фізичних, розумових, емоційних навантажень; невміння «слухати» і «чути» свій організм, відсутність потреб у здоровому способі життя, інтересу до занять фізичною культурою, вживання наркотиків, транквілізаторів і стимуляторів; порушення режиму дня і харчування.

У ***психічному розвитку***: бідність емоційно-чуттєвої сфери, емоційна мобільність (нестійкість), сором'язливість; невеликий об'єм пам'яті, нестійкість уваги, недорозвиненість способів мислительної діяльності; недорозвиненість (бідність) словникового запасу; знижений темп психічної діяльності; недорозвиненість рефлексії і самосприйняття, здатності до самостійної оцінки дій, результатів діяльності; низькі показники самоконтролю і саморегуляції; відхилення при психопатіях і акцентуаціях характеру; низький вольовий потенціал, нерішучість, нетерпеливість, імпульсивність, недисциплінованість та інше.

У ***соціальному розвитку***: низькі показники соціальної адаптивності, відчуження від учителів, школи; незадоволення становищем у системі формальних і неформальних стосунків соціальної групи; звичка добиватися результатів діяльності за рахунок чи з допомогою тільки дорослих, однолітків; нелояльність у стосунках з товаришами, брехливість, інтриги, доноси, лихослів'я, переслідування, бойкот і елітаризм, замкненість, самоізоляція, недовір'я; егоїзм, жадібність, злодійство; прояв вседозволеності; цинізм, агресивність; жорстокість, неготовність жити у вільному суспільстві в дусі взаєморозуміння; свідома підготовка себе до ролі повії (інтердівчинки), карного злочинця, бойовика мафіозних організацій.

У ***духовному розвитку***: відхилення в розвитку духовних потреб — самовизначенні, самоутвердженні, самореалізації, невизначеність, розмитість життєвих цілей і цінностей, розгубленість, втрата ідеалів, песимістичне сприйняття життя, містицизм; схильність до суїцидної (самогубство) поведінки; несприйняття таких цінностей, як милосердя, терпимість, честь, совість, людська гідність; безвідповідальне ставлення до свого здоров'я і життя; відсутність установки на самовизначення щодо духовних цінностей.

Щоб здійснювати регулювання і корекцію, необхідно, перш за все, провести педагогічний моніторинг, тобто оперативне відстежування рівнів активності учня та його розвитку в цілому. Сутність педагогічного моніторингу полягає в організації збирання, збереження, обробки та аналізу інформації про діяльність об'єкта управління, яка передбачає безперервне спостереження за його станом і прогнозуванням розвитку. Саме завдяки моніторингу педагог може своєчасно та оперативно одержати інформацію про зміни, які відбуваються в фізичному, інтелектуальному, соціальному, духовному розвитку як окремих учнів, так і колективу в цілому, спостерігати динаміку, приймати управлінські рішення.

Ефективними **методами педагогічного моніторингу** є: групова експертна оцінка (самооцінка) учнями класу рівнів активності кожного за стандартними характеристиками (пасивність-активність, ситуативність-сталість, зовнішня-внутрішня мотивація тощо). Одночасно проводиться і соціометричне тестування.

Метрична, індексна, графічна, статистична обробка даних, одержаних на основі експертної оцінки і соціометричного тесту, дає змогу:

- диференціювати учнів класу за рівнями активності-пасивності і відповідно до цього стимулювати їх через створення відповідних виховних ситуацій;
- встановлювати динаміку місця кожного вихованця в системі взаємовідносин класу; стежити за становленням, розвитком, розпадом груп взаємного співвідношення, рівнем диференціації й інтеграції шкільного класу як колективу;
- визначити соціально-психологічні умови формування активної життєвої позиції кожного окремого вихованця під впливом міжособистісних взаємодій;
- спостерігати динаміку емоційних контактів (симпатій-антипатій) у навчальній групі;
- у загальному плані давати характеристику змісту ціннісних орієнтацій колективу в сфері пізнання, праці, спілкування;
- інтенсифікувати просторові, психологічні і соціальні контакти у класі учнів, які перебувають у ньому в психічній ізоляції, тощо.

Побудова координатно-соціограмної моделі шкільного класу як колективу на початку навчального року створює сприятливі соціально-психологічні передумови для проведення профілактичної і корекційної роботи як з боку вихователя, психолога, так і з боку окремих вихованців.

Прийняття рішення про психолого-педагогічне регулювання та корекцію і шляхи їх здійснення визначаються уявленням педагога про процедуру цієї роботи.

Педагог користується психолого-діагностичною інформацією для співвідношення її з теоретичними даними про закономірності вікового розвитку і складає програму регулювання та корекції з конкретним учнем або групою учнів. Іншими словами, психолог, вчитель, який здійснює регулювання і корекцію, працює за такою схемою: а) що є? б) що повинно бути? в) що ще потрібно зробити?

Одержання індивідуалізованої психологічної інформації для організації регулювання та корекції здійснюється в двох напрямах: 1) побудова нормативів і 2) вивчення відповідності індивідуальних характеристик внутрішнього світу людини цьому нормативу.

Інші напрями корекційної роботи, наприклад, корекція емоційних процесів у учнів, передбачає побудову нормативів не тільки на основі збору статистичних матеріалів, виведення деяких закономірностей, а самостійну побудову типології, яка дає змогу визначити симптоми і синдроми відхилень і побудувати відповідним чином програму корекції.

Використання психологічної інформації під час проведення психолого-педагогічного регулювання і корекції опирається на можливості самого учня в здійсненні ним впливу на свій внутрішній світ.

Для того, щоб здійснити цей важливий принцип, практичний психолог або педагог повинен орієнтуватися у своїх можливостях на встановлення відповідних взаємовідносин з учнями.

Здійснення корекційної роботи відбувається таким чином:

1) «Роби як я» — педагог показує учню ефективний спосіб і вивчає його виконання, бере на себе відповідальність за даний спосіб дії;

2) «Давай зробимо разом» — педагог ділить відповідальність за пошук і знаходження ефективного способу разом з учнем;

3) «Давай поміркуємо, як зробити краще» — педагог перекладає відповідальність за пошук способу дії на учня; максимально розширюючи йому можливість самостійного вибору.

Цілеспрямованість кожної позиції визначається конкретними задачами корекції, але слід зазначити, що коли психолог або педагог використовує тільки одну з них, то працює стереотипно, а це ускладнює диференціацію задач корекції.

Таким чином, використання різноманітної інформації для організації психолого-педагогічної корекції передбачає орієнтацію на дискретні, відносно незалежні характеристики внутрішнього світу людини, які сприймаються педагогом або психологом як загальні психолого-педагогічні закономірності.

Доцільність проведення регулювання та корекції визначається розвитком теоретичних уявлень про предмет впливу чи то емоційний стан учня, рівень його активності, склад дій, характер цілей і т. ін. Крім того, характер регулювання і корекції залежатиме від того, які норми психічного, фізичного, духовного і соціального розвитку буде прагнути реалізувати в своїй роботі педагог.

Необхідно підкреслити, що ефективність регулювання і корекції не визначається її інтенсивністю, кількістю здійснених впливів, які обґрунтовано певною метою. Ефективність цієї роботи перш за все в її відповідності тенденціям розвитку як окремих якостей внутрішнього світу учня, так і його загальних, інтегральних характеристик.

Вчитель, класні керівники — основна виконавча ланка в системі роботи з учнями, які характеризуються відхиленнями у розвитку. Дуже важливо, щоб у корекційній роботі забезпечувалася наступність, що сприятиме глибшому вивченню особистості, а значить, і добору найефективніших засобів впливу. У 1-х класах треба підтримувати тісний зв'язок з дошкільними навчальними закладами, з яких діти прийшли до школи. Вихователь може допомогти швидше пізнати учня, особливості його родинного виховання.

На кожного учня з негативними відхиленнями класний керівник заводить спеціальний щоденник спостережень, до якого записує насамперед соціально-психологічну характеристику учня. У ній, зокрема, відзначає причини виявлення негативних відхилень, у чому вони виявляються, виділяє позитивні та негативні якості учня, особливості сімейного виховання. Потім намічає засоби корекційного впливу на учня, контролює їхню ефективність. Раз на півріччя робить висновок про досягнуті результати корекційної роботи й намічає план подальшої роботи з кожним із таких учнів.

Уся корекційна робота з учнями, що мають відхилення у поведінці і розвитку, проводиться з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних можливостей. Лише поступово, долаючи елементи педагогічної занедбаності, вчитель підтягує учня з відхиленнями до рівня загальних вимог. Проте до цього веде шлях індивідуально дозованих завдань і вимог, зорієнтованих на можливості учня.

Початковий етап корекційної роботи передбачає встановлення тісного контакту вчителя з учнем, вивчення його особистості з метою виявлення потенційних можливостей, позитивних якостей, які стануть на наступному етапі роботи основою для побудови корекційної роботи. Програма вивчення особистості учня з певними відхиленнями в розвитку має на меті допомогти вихователю вивчити його ставлення до різних видів діяльності: навчально-пізнавальної, предметно-перетворювальної, фізично-оздоровчої, суспільно- корисної, соціально-комунікативної тощо, а також визначити особливості спілкування учнів з однолітками, вчителями, батьками, дорослими та ін. При цьому педагог повинен враховувати, що не можна обмежуватися частковим вивченням особистості, наприклад, вивчити лише ставлення до певного виду діяльності, ігноруючи участь учня в інших видах роботи, спосіб проведення вільного часу, особливості спілкування тощо. Як уже відзначалося, основна мета вивчення особистості — визначення її потенційних можливостей і позитивних якостей, тобто вивчати її слід різнобічно.

Учитель повинен намагатися одержати якомога повніші дані з кожного пункту програми. Лише тоді психолого-педагогічна характеристика буде об'єктивною.

Таким чином, найважливішою умовою успішного здійснення індивідуального підходу є віра педагога в можливість виправлення відхилень. Без оптимістичної гіпотези (треба лише знайти шлях до розкриття потенційних можливостей учня) неможлива ніяка корекційна робота. Довіра до учня, віра в те, що в нього є багато позитивного, викликає бажання стати таким, виправдати довір'я.

На жаль, у педагогічній практиці є випадки, коли класні керівники, вчителі, не знаючи глибоко індивідуально-психологічних особливостей своїх вихованців, не можуть виділити позитивних якостей особистості. Анкетне опитування 280 класних керівників показало, що вчителі, відповідаючи на запитання «Які негативні якості особистості вони можуть назвати у того чи іншого учня з негативними відхиленнями?», назвали цілу низку таких якостей (недисциплінованість, лінощі, неуважність, розбещеність, брехливість, замкнутість, небажання вчитись, роздратованість, відчуженість від класного колективу, несамостійність, забіякуватість тощо). Водночас на прохання виділити позитивні якості особистості, майже 38% учителів або взагалі не відгукнулись або відповіли таким чином: «Не має позитивних якостей», «Не бачу в ньому нічого позитивного», «Поки що не помітила» і т. ін.

Ці відповіді свідчать про наявні прогалини у фаховій підготовці педагогів, у їхній виховній роботі з учнями, про незнання індивідуальних особливостей своїх вихованців, без чого не може бути й мови про раціональний корекційний процес у розвитку та поведінці учнів.

Ще А. С. Макаренко звертав увагу на те, що основою в корекційному процесі є опора на позитивне. Виставлення назовні недоліків учня в надії, що він зможе критично оцінити свою поведінку і змінити її, може лише вразити його самолюбство, принизити почуття власної гідності.

У корекційній роботі з учнями, що мають відхилення в розвитку та поведінці, важливим моментом є також пробудження в їхній свідомості почуття розкаяння в тому, що вони скоїли, щирого засудження свого вчинку.

При цьому потрібно систематично контролювати виконання поставлених перед учнем навчальних і трудових завдань, його поведінку; своєчасно оцінювати досягнуті успіхи; доброзичливо допомагати долати труднощі. І обов'язково всі засоби заохочення (й покарання)

повинні бути об'єктивними, об'єктивність має бути зрозумілою, добре роз'ясненою кожному учневі. Ще В. О. Сухомлинський звертав увагу на те, що справжній педагог і спонукає, і примушує, але все це робить так, що в дитячому серці ніколи не згасає цей дорогоцінний вогник бажання бути хорошим.

Для учнів, в яких причиною виникнення негативних відхилень є несприятлива сімейна обстановка, крім індивідуальної корекційної роботи, потрібна корекція сімейних стосунків або повна ізоляція їх від негативного впливу сім'ї. Духовний розвиток підлітка, його вміння організовувати свій вільний час багато в чому залежить від загального духовного рівня сім'ї. Низький морально-культурний та освітній рівень батьків впливає на соціальні запити й культурні потреби учня. Тому корекційна робота з учнями з таких сімей повинна полягати в компенсації духовної, культурної недостатності сім'ї. Якщо така робота не проводиться, в учнів виникає хронічний культурний дефіцит, відповідно з'являються знижені культурні потреби, невміння змістовно організовувати свій вільний час тощо.

Соціально-педагогічна занедбаність може поглиблюватися внаслідок накладання відхилень у розвитку нервової системи, затримок психічного розвитку, тимчасових психофізичних станів збудження або пригнічення, граничної інтелектуальної недостатності на несприятливі умови вихованні.

Основою корекції життєвої активності учнів з відхиленнями від норм поведінки є цілеспрямоване залучення їх до різних видів діяльності, спілкування, де б вони могли виявити себе з найкращого боку, мали змогу показати свої знання, вміння, прагнення, тобто відчуття успіху повинно стати рушійною силою в організації корекційної роботи. Це сприяє закріпленню та вихованню позитивних якостей особистості. Як зазначалося, існування суперечностей між свідомістю й поведінкою пояснюється тим, що практичний досвід набувається повільніше, ніж знання про норми поведінки, тим більше — для учнів з негативними відхиленнями: потрібні тривалі вправи, в процесі яких вони набувають і закріплюють практичний досвід поведінки.

Проведені нами дослідження показали, що в роботі з учнями, які потребують корекційного впливу з метою задоволення їхніх інтересів, недостатньо використовуються позашкільні заклади. Майже повністю не задовольняються потреби підлітків в технічній творчості, радіо- та авіамодельному спорті.

Опитування класних керівників і самих учнів дало нам змогу визначити, що ця група учнів з більшим бажанням займається предметно-практичною, фізично-оздоровчою діяльністю, тому що вони їм легше даються; вони там почувають себе впевненіше. Важче залучити їх до участі в гуртках художньої самодіяльності, тих видів діяльності, які потребують тривалих розумових зусиль. Наприклад, серед учнів з негативними відхиленнями є значна кількість відповідальних за збирання макулатури, членів трудового сектора (23%), фізоргів класів, членів спортсектора, тих, що відвідують спортивні секції (43%). Певна частина учнів з негативними відхиленнями залучається до роботи санкомісій. Деякі учні взагалі виявляють бажання займатися будь-яким видом громадської діяльності (8%). Відповідно і вдома вони з більшою зацікавленістю допомагають дорослим у виконанні домашніх робіт (52%), з меншим бажанням займаються приготуванням уроків (лише

16% цих учнів назвали це улюбленим заняттям), відвідують музичні, хореографічні гуртки лише 4% учнів; 24% учнів з негативними відхиленнями відповіли, що взагалі нічого не хочуть робити вдома і основним заняттям вважають гуляння на вулиці.

По-різному учні з негативними відхиленнями ставляться до виконання громадських доручень.

Сумлінно їх виконують 16% учнів, не завжди сумлінно — 36%, несумлінно — 15%, зовсім не виконують — 33%. Самі ці учні дещо інакше розуміють своє ставлення до виконання громадських доручень, і їх оцінка виконання порівняно з оцінкою класних керівників значно завищена. Приміром, 35% учнів вважають, що виконують дані їм доручення самостійно, сумлінно, а 30% — навіть виявляють під час їх виконання ініціативу. І тільки 10% учнів сказали, що виконують доручення після нагадувань класного керівника. При цьому деякі учні з негативними відхиленнями (35%) зазначили, що вони не завжди виконують дані їм доручення, бо їм важко, вони не знають, як це робити, у них нічого не виходить, і тому їм потрібна допомога вчителів, батьків, товаришів.

Дещо спрощено уявляють собі учні з відхиленнями в розвитку взаємини між однолітками в класному колективі. У класах, які педагогічний колектив, а також деякі учні характеризували як недружні через відсутність доброзичливих стосунків між дівчатами та хлопцями, учні з негативними відхиленнями вважали, навпаки, дружними, більше того, були переконані, що саме вони запобігають конфліктам, сприяють встановленню товариськості. Правда, 20% учнів відповіли, що вважають свої класи недружними і взагалі неможливо, щоб клас був дружним.

Таким чином, на основі наших досліджень можна зробити висновки, що для учнів з відхиленнями характерна певна пізнавальна пасивність, вони краще сприймають те, до чого не треба докладати особливих розумових зусиль, хоча і цікавляться моделюванням, конструюванням, окремими навчальними дисциплінами. Проте навчальна діяльність не стала для неї основою, порівняно із звичайними учнями вони менше читають, але більше цікавляться спортом, беруть участь у трудовій діяльності. Не завжди адекватно розуміють деякі моральні поняття, по-своєму оцінюють особливості життя і свої прагнення. Вони не можуть наполегливо, цілеспрямовано працювати, не знають, як керувати своїм самовихованням, що їм робити, щоб позбутися негативних якостей.

Тому важливим фактором регулювання і корекції відхилень у розвитку є стимулювання учнів до самовиховання, формування позитивних якостей і переборення недоліків власної поведінки. Тут серйозне значення мають самодіагностика фізичного, психічного, духовного та соціального розвитку, допомога вихованцям в організації пізнавальної, предметно-перетворювальної та соціально-комунікативної діяльності, створення умов для роботи над собою, допомога у виборі найбільш ефективних, педагогічно доцільних методів і прийомів самовиховання.

Враховуючи позитивні інтереси учнів з відхиленнями, їхні прагнення до самостійності, застосовуючи цікаві форми роботи з ними, потрібно систематично й цілеспрямовано залучати їх до таких видів діяльності, які сприяють підвищенню міри адекватності їхніх оцінних суджень, вчать долати труднощі, спілкуватися з товаришами, допомагають оволодіти культурою спілкування, формують працелюбність, сумлінність, почуття обов'язку й відповідальності, гордості за успіхи колективу тощо.

Отже, певні відхилення в поведінці та розвитку окремої частини учнів, що виявилися в процесі педагогічного моніторингу їх активності, вимагають безпосереднього регулювання і корекції, негайного втручання в хід виховної діяльності, щоб не допустити перетворення випадкових відхилень у стійкі вади поведінки, фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку. При цьому корекції підлягають педагогічне моделювання змісту, форм і методів організації життєдіяльності учнів, стилю взаємовідносин, способів впливу на особистість учня тощо.

Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді

(За книгою Т. Д. Дем'янюк, Т. Ф. Умурзакова, Л. В. Манюк, І. П. Яремчук «Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді»: Науково-методичний посібник. — К: НМЦ середньої освіти МОН України, 2003)

Орієнтири на нові виховні технології

Сучасний період соціально-економічного розвитку суспільства докорінно змінив вимоги до рівня вихованості, озброєності знаннями, формування характеру молодої людини, яка вступає у самостійне життя. Яким шляхом вести дитину до удосконалення власного «Я»? Як організувати процес виховання учнів? Яким змістом його наповнити? Такі й подібні запитання хвилюють учителів-практиків, вихователів, науковців, управлінців освіти, які знаходяться у постійному пошуку найефективніших технологій виховання. Психолого-педагогічна наука наполегливо шукає енергоємні точки зіткнення, оптимальні форми співпраці. Так, кафедра теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету, тісно співпрацюючи з Рівненською державною гуманітарною гімназією, розглядає її як навчальний заклад, що сприяє духовному збагаченню особистості, створенню умов для самореалізації учнів у різних видах творчої праці, задоволенню їх потреб та інтересів.

Інноваційна діяльність Рівненської державної гуманітарної гімназії обґрунтована **стратегічними напрямами розвитку освіти**, серед яких:

- тенденція щодо ***створення нової філософії освіти і виховання*** на основі прогресивних концепцій, інноваційної організаційно-педагогічної діяльності, впровадження сучасних педагогічних технологій;
- тенденції щодо ***змін в управлінні системою освіти***, її демократизації, гуманізації та технологізації;
- ***перехід*** від авторитарно-дисциплінарної педагогіки ***до особистісно зорієнтованої, гуманістичної***;
- ***пріоритетність громадянського та патріотичного виховання***;
- ***пошуки принципово нових механізмів взаємодії*** всіх учасників навчально-виховного процесу;
- ***розвиток гімназиста*** як цілісної особистості;
- ***підвищення рівня творчого розвитку дітей***;
- покращення рівня ***збереження та зміцнення здоров'я учнів***;

- ***психодіагностика*** навчання і виховання;
- ***раціональна життєдіяльність гімназиста***.

Щоб забезпечити цілісний підхід до виховання, ми значну увагу приділили розробці цільової творчої програми розвитку особистості гімназиста. Ґрунтуючись на структурі особистості, виділили такі її складові: «Я — особистість», «Я і Україна», «Я і Природа», «Я і Ми», «Я, Земля, Всесвіт». Пропонуємо зміст кожного розділу цієї програми:

Розділ 1. «Я — особистість».

Пам'ятка гімназисту: пам'ятай: у кожної людини є таланти, здібності. Зумій знайти їх у себе; знайдеш — розвивай. Тільки так ти зможеш бути корисним для свого народу; поважай себе, тоді інші будуть поважати тебе.

Класний керівник: викликає бажання займатися самовихованням, якнайповнішої реалізації закладених природою задатків; допомагає гімназисту у самовизначенні, формуванні його духовного обличчя; спонукає дітей цікавитися своєю природою, відкривати самих себе, розкривати свої реальні, доти незнані можливості; допомагає розвивати уміння давати вірну самооцінку; озброює вихованців системою сучасних психологічних знань про розвиток особистості, форми і механізми самовдосконалення у трьох сферах: фізичній, інтелектуальній, моральній; формує практичні уміння і навички самовиховання; спонукає дітей до усвідомлення себе як особистості; орієнтує на правильний вибір свого місця в суспільній діяльності людей; спрямовує вихованців на пошук власного шляху самотворення; сприяє виробленню власної життєвої філософії.

Від самоаналізу через самовиховання і самовдосконалення до самореалізації.

Учні 5–7 класів: «Я себе вивчаю. Про тебе для тебе. (Я пізнаю і оцінюю себе)». ***Програмні тези***: Внутрішній світ людини і душевні властивості. Риси характеру, вольові якості, ідейні та духовні прагнення, моральні принципи. Індивідуально-типологічні особливості (темперамент, характер, здібності). Психологічні процеси (пам'ять, воля, почуття, емоції), можливість їх розвитку за допомогою вправ. Життєвий досвід (знання, вміння, навички), його вплив на розвиток особистості. Спрямованість особистості (інтереси, переконання, мотиви поведінки, світогляд).

Психодіагностика як шлях пізнання себе. Загальна талановитість. Безталанних немає, є лише зайняті не своєю справою. Якщо у вас щось виходить погано, гірше ніж у інших, це означає, що щось повинно виходити краще. Шукайте! Неминучість перемін. Жодне судження про людину не може вважатися остаточним. Якщо сьогодні у вас є можливість дізнатися про що-небудь нове — завтра ви вже будете іншим.

Види діяльності: *психологічні практикуми*: «Що таке «Я»?», «Основні функції «Я»», «Структура «Я»», «Структура мого власного «Я»», ««Я» — центр духовного світу людини», «Удосконалення і розвиток «Я»», класні години: «Що таке «Я» людини?», «Структура «Я», «Я» — центр духовного світу людини», «Азбука здоров'я», «Це треба знати» (вікові фізіологічні та психологічні особливості, ритми життя, використання часу); твої особливості («Ці різні, різні обличчя»); «Стань сильним»; «Широкий світ захоплень»;» «Я» власними очима»; *усні журнали* «Дзеркало», ««Я» — ідеальне»; презентація книги С. Жарікова, Крушельницького «Для тебе і про тебе», *написання міні-творів* «Моє майбутнє»; *тестування* вихованців з метою діагностики художнього

і мислительного типу особистості, темпераментної структури особистості, психологічних типів мислення, емоційних проявів і мотивів поведінки, психологічного типу у відношенні до оточуючих; *ігри-вправи* «Хто Я», «Моє ім'я», «Я не такий, як всі», «Чому так сталося?», «Намалюй себе».

Учні 8–9 класів: Я себе знаю, самовиховую, самовдосконалюю. Твої здібності — у твоїх руках.

Програмні тези: Я себе розвиваю, оволодіваю собою. Розвиток розумових здібностей. Турбота про здоров'я та фізичні можливості. Типи нервової системи і стиль поведінки. Фізичне і моральне здоров'я. Внутрішній комфорт. Корекція своєї зовнішності, емоцій. Пошук занять до душі. Всі перемоги починаються з перемоги над собою. Пізнавати самого себе. Ніхто не залишиться тим, ким він є.

Види діяльності: *психологічні практикуми*: «Розвиток впевненості у собі», «Розвиток творчого потенціалу особистості», «Уміння перебарювати себе», «Знайти себе», «Віра в себе»; *години спілкування*: «Розкажи мені про мене», «Від природи і від себе»; «Навіщо, власне, вдосконалюватись?», «Допоможи собі» (Чи усяку роботу ми любимо? Як змінити установку? Де витоки інтересу?), «Навчити себе» (Чи вмієш ти читати? Чи легко навчатися розмовляти? Як вивчати іноземні мови і навіщо?); *класні години*: «Як щоденники допомагають вдосконалюватися великим людям»; складання *індивідуальних програм самовдосконалення*, плану свого розвитку; «Хлопчик—підліток—юнак», «Дівчинка—підліток—дівчина»; «Захист самохарактеристик»; *презентація книг* Іржі Томана «Як удосконалювати самого себе», Віктора Пекеліса «Як знайти себе», Олександра Горбовського «Через віки»; *ігри-вправи*: «Хто я», «Чому так сталося», «Мої плюси і мінуси», «Приємні спогади», «Я вільний».

Учні 10–11 класів: Знайти себе. Я себе вдосконалюю, реалізую, шукаю своє місце в житті.

Програмні тези: Внутрішній світ людини і система уявлень про себе. Самооцінка та її роль у самовизначенні особистості. Самодіагностика власного «Я». Самооцінка рівня самореалізації, стійкості моральних та духовних домінант, системи мотивів діяльності, спрямованості ціннісних установок та орієнтирів, власного характеру, рівня розвитку самостійності, ставлення людей до себе, потенційної професійної спрямованості: професійні інтереси та нахили; природні властивості нервової системи: темперамент, риси характеру та їх вплив у професійній діяльності; психологічні процеси та їх роль у професійній діяльності; вимоги професії до людини; особливості ціннісних орієнтацій як основа самовизначення особистості.

Види діяльності: *психологічні практикуми*: «Формування навичок самостійно-критичної оцінки», «Самостійний аналіз життєвого шляху і розробка особистісного плану життя», «Формування звички планувати своє життя», «Без кого і без чого я не можу існувати»; *години спілкування*: «Знайди себе», «Коли не все гладко»; аутотренінги «Формула успіху», «Будь особистістю», «Я кохаю» чи «Мені подобається?», «Що таке стиль життя?», «Життєвим проблемам — творче вирішення», «В чому щастя людини?», «Основи добрих взаємин у сім'ї»; ігри-вправи: «Мій ідеал», «Фантастичне «Я»», «Ідеальне «Я»», «Моє майбутнє», «Я вільний», «Мої плюси і мінуси»; *тестування* на визначення профорієнтації (за Є. Климовим) «людина — техніка», «людина — природа», «людина — людина», «людина — знакова система», «людина — художній образ», на виявлення та оцінку просторових уявлень, пам'яті, уваги, мислення, темпераменту, на визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій: «Чи будете ви хорошим господарем в домі?», «Чи будете ви добрим сім'янином?», «Якою ви будете мамою?»; *презентації книг*: Г. Дмитрієва «Людина в світі професій»; Є. Климова «Школа, а далі?», І. Карцева «Шукай свою професію».

Розділ 2. «Я і Україна»

Пам'ятка гімназисту: пам'ятай, українці живуть на території України дуже багато років; вивчай минуле народу; бережи свій дім, батьків, рід, народ, Батьківщину.

Класний керівник: допомагає гімназистам усвідомити себе як частину нації; спонукає до самовдосконалення громадянина-патріота, вироблення громадянського обов'язку, готовності стати на захист Батьківщини; прискорює процес кристалізації і шліфування громадянськості; почуття господаря держави.

Учні 5–7 класів.

Програмні тези: Моя країна — Україна. Історія, територія, мова, віра, пісні, танці українців. Народне мистецтво і промисли. Народний устрій українців. Народна мораль, етика. Народна символіка і символи. Звичаї та обряди, традиції. Народні знання і виховання. Українська кухня. Сім'я. Родина. Рід. Господарська культура українців. Мій край — моя історія жива. Ти в моєму серці, Україно.

Види діяльності: *уроки українського народознавства*: «Велика родина — рідна Батьківщина»; *уроки громадянськості, Пам'яті, Матері, Історії, Рідного краю; пошукові експедиції*: «Люби і знай свій рідний край», «Твоя країна — Україна», «Рід, родина, рідня»; *пошуково-краєзнавча, індивідуальна і колективна діяльність; збір архівних матеріалів, альбомів, фотографій, документів, складання дерева родоводу, проведення фольклорних та етнографічних розвідок, турнірів-вікторин; виконання творчих доручень*: «Друзі книги», «Господарі», «Журналісти», «Наймудріші»; *виставка сімейних реліквій, тематичних альбомів; збір зразків народної творчості, фольклору, предметів народного побуту; особиста участь в роботі Малої академії народних мистецтв, класні години*: «Україні — нашу турботу», «Вічна пам'ять і слава», «Національні герої України», «От де, люди, наша слава, слава України», «Ти наше диво калинове, кохана материнська мово!», «Не розгубіть скарбів душі», «Україна — суб'єкт міжнародного права», «Україна — суверенна держава», «Живий подих історії», «Народ України — єдине джерело державної влади»; *години спілкування*: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину»; *колективні творчі справи* (просвітницького, національно-культурного характеру); *засідання за «круглим столом»*: «Історія української національної символіки»; *добродійна діяльність: акції милосердя; дні науки, спартакіади, змагання* «Козацькі забави», *народні ігри*.

Учні 8–9 класів.

Програмні тези: Козацькому роду — нема переводу. Вірні сини землі української. Етнічна історія українського народу. Українці — європейська нація. Українська діаспора. Українці — гілка слов'янського народу. Релігія в житті українців. Обрядовість і звичаєвість. Календарна і родинна обрядовість. Мій рідний край, моя земля — земля моїх

батьків. Рідна мова пісня солов'їна. Культура та духовність. Майбутнє України в наших руках.

Види діяльності: *факультативні заняття*: «Народна дидактика», «Народна педагогічна деонтологія»; *краєзнавчо-туристичні походи* з метою вивчення рідного краю; зустрічі з членами Рівненської спілки краєзнавців України; викладачами і студентами Острозької академії; участь у краєзнавчо-просвітницькій роботі; *випуск фотогазет* «Моя земля — земля моїх батьків»; *свята української мови; свята сили, мужності* «Сини землі української»; *години спілкування*: «Українці — європейська нація», «Витоки української діаспори», «Слов'яни! Хто вони?», «Пересопницьке Євангеліє», «Світ уявлень та вірувань», «Народні знання», «Старовинна обрядовість у сучасному житті українців»; *круглі столи*: «Я і Україна», «Я і Гімназія», «Моральні заповіді українців», «Звичаї і традиції у житті українців», «Козацька педагогіка», «Народне дитинознавство»; *розмова-зустріч*: «Дружна сім'я — першоджерело людського духу, високоморальності народу»; *уроки мужності, духовності, уроки-обряди*; «І народжується чудо»; година театру; театральний КВК; *конференції*: «Українці — гілка слов'янського народу», «Майбутнє України в наших руках», «Обрядовість і звичаєвість українців»; *поетичні свічки*: «Поезія української діаспори», «Українське слово із-за кордону»; розмови: «Релігія в житті українців», «Панорама культурних надбань української діаспори»; інтелектуальні ігри: «Що? Де? Коли?», «Поле чудес», *вікторини, історичні бої; добродійна діяльність; журнал-естафета цікавих краєзнавчих розвідок; ЛНП* (лабораторія невирішених проблем) діяльнісна гра; конкурс знавців рідного краю; музичний ринг: «Від народної до сучасної»; *вечори цікавої історії рідного краю; телеміст* «Рівне-діаспора»; *турнір майбутніх сімей*.

Учні 10–11 класів.

Програмні тези: До глибини віків. Дослідження історико-культурного розвитку України. Українська першокнига. Волинські Афіни. Ми родом з України. Мій край Волинське Полісся. Гетьмани України. Роде наш красний, роде наш прекрасний. Традиційна культура українців. Український одяг. Фольклор і етнографія України. Народи світу. Сім'ї та групи мов. Україна у спільності європейських народів.

Види діяльності: *факультативні заняття*: «Рідна Україна», «Фольклор України», «Етнографія України», «Літературними стежками Волині і Полісся», «Українські самоцвіти»; *уроки українського народознавства,* Вітчизни, громадянськості; *діалоги про культуру*, традиції, звичаї, історію України, про етикет, моральні цінності; *класні години*: «Людина. Доля. Душа», «Демонологія», «Походження українського народу», «Козацькі клейноди», «Космогонія і астрономія», «Історичні типи і форми української сім'ї»; *соціальні ринги*: «Молодь і політика», «Молодь. Віра. Мораль», «Молодь і армія»; *поетичні свічки*: «Перлини душі народної», «Поезія і романс», «Україно, зоре, моя», «Красо, моя, поезіє…», «Літературна світлиця»; особиста участь в роботі клубу «Юний парламентар», *вечори запитань і відповідей*: «Закони України», «Вивчаємо Конституцію України»; *інтелектуальні ігри*: «Поле чудес», *брейн-ринги*: «Гетьмани України», «Пісні січових стрільців», чарівна регата; *вечорниці, історичні розповіді, аукціон знань, бліц-конкурси, виставки родинних реліквій, вечори творчого портрету; активно-творча патріотична діяльність; творчі справи*: ігри-вікторини, «бабусина скриня»; зустріч з фольклорно-етнографічним гуртом «Весснянка»; *родинне свято* «Мово рідна, слово рідне», «Народ крізь призму мови»; конкурс народних традиційних страв; *фольклорний фестиваль*; аукціон народної мудрості; *турнір знавців; екскурсії*: у краєзнавчий музей, музей мистецтв, смт. Корець, Дубно, Козацькі могили, с. Дермань, смт. Острiг; *заочна екскурсія*: «Вулиця, на якій я живу», «Старі вулиці міста»; свято «Полісся і поліщуки»; *виставки* народного одягу, дитячих творчих робіт; декоративно-прикладного мистецтва; *години спілкування*: «Вивчення геральдики нашого краю»; *класна година* «М. Грушевський, історик, етнограф»; диспути: «Громадянином бути зобов'язаний», «Ми громадяни вільної України», «Соціальна зрілість старшокласника»; *вечори* Пам'яті: визначні дати історії, забуті сторінки історії, історичний календар; *конференції*: «Походження держави і права», «Наш закон», «Держава та особа», «Право і мораль», «Громадянин України»; *випуск бюлетенів* «Ти і Закон».

Розділ 3. «Я і Природа»

Пам'ятка гімназисту: пам'ятай, що ти частина природи; вчись її пізнавати, любити і захищати; вчись жити в злагоді з природою.

Класний керівник: забезпечує екологізацію навчально-виховного процесу; допомагає вихованцям пізнати навколишній та власний духовний світ; забезпечує екологічну освіту і виховання, формування екологічної свідомості; забезпечує пропаганду та практичну реалізацію здорового способу життя гімназистів; прилучає гімназистів до практично-природоохоронної діяльності; організовує підготовку та проведення інформаційно-просвітницької діяльності гімназистів.

Учні 5–7 класів: «Я і довкілля»

Програмні тези: Любити природу, охороняти її, оволодівати знаннями з екології, розкривати, що природа — це те, що при Роді, при Народі, при Батьківщині. Моя участь в природоохоронній діяльності. Особиста гігієна. Я і моє довкілля. Я і моє здоров'я. Гармонія людини з природою.

Види діяльності: *гра* «Цікаве довкілля»; *конкурс* «Природа засобами образотворчого мистецтва»; *збір матеріалів* про флору і фауну рідного краю; екскурсії в природу; *інтелектуальні ігри*: «Ми в гостях у Природи»; «Фольклор і природа», «Людина і світ у пам'ятках духовності княжої доби», «Думки про географію»; *усний журнал* «Червона Книга України»; *екоабевегедейка* «Заповідні об'єкти України і Рівненщини»; *години спілкування* «Я — частина Природи», «Моє довкілля», *випуск мальованих фільмів* «Мальовнича Рівненщина»; *оповідання* на фенологічні та екологічні теми; *походи* «Картини рідної природи»; *екологічні конкурси*, відвідування музеїв, спостереження, догляд за зеленими насадженнями школи, озеленення школи; *діалоги*: «Твоє здоров'я — багатство Батьківщини», «Я і довкілля», «Сонце, повітря і вода — наші кращі друзі», «Потреба спілкування з природою»; участь в МАН, екологічних гуртках.

Учні 8–9 класів. «Пізнаю себе в природі»

Програмні тези: Екологія людини. Внесок українців у розвиток різноманітних форм природокористування та екології. Формування екологічної думки в Україні. Зразки народної творчості, які репрезентують специфіку українського довкілля, розкривають характер народу, його ментальність. Зміни в природі від прадавніх до постчорнобильських днів. Використання досягнень мистецтва для пізнання природи,

життя людей, самого себе. Сенс життя. Життя у місті: екологія, демографія. Мій внесок в охорону природи. Я і мої потреби в природоохоронній діяльності.

Види діяльності: *еколого-краєзнавчі читання; ековікторина* «Література і довкілля»; робота «Зеленої студії», «Зеленої вітальні»; *літературні читання*: «Довкілля і поезія», «Поезія довкілля», «Поетично-образне втілення ідеалів гармонії людини і довкілля»; *конференції*: «Природа і народність стародавньої України у пам'ятках писемної культури римської доби», «Екологічні проблеми України»; *лекторій* «Пізнаю себе в природі»; брейн-ринг «Екологія: поняття і терміни»; *комплексна гра* «Екологічна стежина»; екобій «Екологічний дивосвіт»; *екокрос*; створення альбому «Річки області»; *зустріч* з членами природоохоронних організацій; *екологічні КВК, прес-конференції*, наукові та читацькі конференції; *інтелектуальні екологічні ігри* «Місто майстрів», «Депутати», «Що? Де? Коли?», *екологічні ринги* «Я і природа», вечори, благодійні марафони «Дзвони Чорнобиля».

Учні 10–11 класів. «Людина і Природа».

Програмні тези: Усвідомлення феномена людської природи і духовності, впливу природнього довкілля на менталітет людини, на природу. Зразки філософських, наукових, політичних пам'яток, які розкривають взаємовплив людської духовності і довкілля. Честь і гідність особистості. Становлення «Я» як процес становлення екологічної культури гімназиста. Природні і культурні передумови становлення людини. Людина — самотворча істота. Людина — духовна особистість. Я і Природа (земна і космічна).

Види діяльності: *брифінги*: «Екоситуація в Україні», «Стан водоймищ Рівненщини»; *диспути*: «Чому так сталося?, «У світі Екології»; *робота консультпункту* «Екоосвіта»; *анкета думок* «Людина і Природа», «Постреволюційний розвиток природничих ідей в Україні», *ділова зустріч* з керівниками підприємств, забруднювачів середовища; відверта розмова «Організм людини та навколишнє середовище»; *конференція* «Ноосфера — що це таке?», «Геополітичне становище України»; *усні журнали* «Сьомий клімат», «Екологічні проблеми Рівненщини»; *екомітинг* «Багатостраждальне Полісся»; *години спілкування*: «Я та моє місце в світі», «Людина — особистість духовна», «Я і Природа» (земна і космічна); *екологічні акції*: «Зелена весна», «Ялинка», «Чисті джерела»; конкурс творців екологічних казок; турнір художників «Співавтор природа»; *осінній бал*; написання наукових *рефератів* «Що таке людина?», «Цінність людини», «Смерть і безсмертя»; *захист наукових проектів* «Людина і світ природи. Про що розповідають календарі?»; *тренінги; конкурс* «Природа: майстерність, фантазія»; *конкурс-захист* «Пори року»; КВК, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи; *конкурс* умільців аранжування квітів «Фантазії осені», «Зимові сюжети»; конкурс художників-графіків природоохоронного плакату; просвітницька робота членів клубу «Екосвіт».

Розділ 4. «Я і ми»

Пам'ятка гімназисту: дій разом — станеш сильнішим; подумайте разом, що можна змінити на краще в оточуючому світі; роби добрі справи.

Класний керівник: допомагає розкритися особистісному «Я» в учнівському колективі; сприяє формуванню і згуртуванню класного колективу; використовує методи товариської виховної турботи; захоплює

цікавими творчими справами, згуртовує однодумців, розвиває почуття взаємодопомоги; використовує особистісно-гуманний підхід до виховання у здійсненні виховного процесу; створює сприятливі умови для міжособистісних взаємовідносин, подолання скутості, сором'язливості, невпевненості окремих учнів; формує почуття честі власного «Я» гімназиста та класного колективу.

Учні 5–6 класів.

Програмні тези: Духовне багатство людини — стати проникливою, чуйною до людей, вчинків, подій, взаємин між людьми. Любов до людини — родючий ґрунт, на якому розквітають квіти патріотичного змужніння Батьківщини. Допомога іншому — обов'язок кожної людини. Всі в класі діють разом, об'єднуючись спільною метою, спільними життєвими турботами. Діяти — це проявляти турботу про Україну, оточуючих людей, один про одного, про самого себе.

Види діяльності: *творчі справи* (пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, суспільно-гуманістичні, фізкультурно-оздоровчі, організаторські); *презентації класних колективів* «Я і Ми»; *відверті розмови*: «Дружній колектив, який він?», «Я і мій ідеал», «Моє «Я» — в «Я» моїх друзів», «Мої друзі в моєму «Я»», «Моя школа в моєму «Я»»; *класні збірання* та *збори учнівського активу*: «Скарбниця наших ідей», «Відповідь на потреби класу, школи»; *твори-мініатюри* «Мій найкращий друг у класі»; *турнір КВК* «Ми — гімназисти»; написання літопису класу; *виставка-конкурс* «Я і Ми — світ наших захоплень»; *тестування* на виявлення лідера в колективі; *класні години*: «Кодекс честі гімназиста», «Азбука громадянина: права і обов'язки», «Місце мого «Я» у класному колективі», «Особистісне «Я» складає наш колектив»; *відкритий мікрофон*: «Увага! В класі з'явилися проблеми»; *години спілкування*: «Добрі справи красять людину», «Для чого бути чесним, порядним?», «Азбука ввічливості»; *день творчості* в класі; банк ідей, думок і пропозицій.

Учні 8–9 класів.

Програмні тези: Початок формування єдності колективу, розуміння понять: що таке добре, що таке погано. Людська краса пізнається в колективі. Честь і гідність колективу; поєднання власного «Я» і колективного «Ми». У спільній діяльності людина пізнає людину, і в неї народжується потреба допомогти їй. Людські взаємини розкриваються в спільній діяльності, коли один щось створює для іншого. Утверджувати добро в колективній діяльності. Самоврядування в класі — реалізація єдності «Я» і «Ми». Традиції класного колективу, гімназії.

Види діяльності: *посвята у гімназисти; презентація класних колективів*: свято «Ми»; *дискусії*: «Що я значу для однокласників, друзів, України?», «Без кого і без чого я не в змозі існувати?», «Контроль і самоконтроль. З чого вони розпочинаються?»; *відверта розмова*: «Мої плани і плани мого класу», «Я в житті класу»; *класні години*: «Мої друзі в моєму «Я»», «Моя гімназія в моєму «Я»»; *години спілкування*: «Формула спілкування», «Що таке духовність», «Знайти заняття до душі», «Мистецтво розуміти себе і колектив»; *єралаш* «Один день із життя мого класу»; *анкети* «Я і колектив мого класу», «Чому я такий (така)?», «Моє внутрішнє «Я»»; *конкурс ерудитів, інтелектуальні ігри; міні-твори* «Друг — це означає другий «Я», «Скажи мені, хто ти, і я скажу, хто твій друг», «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти»; *традиції класу*: День народження колективу, Свято знань, честь

школи, День іменинників, вчитися у людей похилого віку, *виставка* квітів.

Учні 10–11 класів.

Програмні тези: Усвідомлення того, що перш ніж володарювати над іншими, людині потрібно навчитися керувати собою, бути чуйним до добра, бачити безліч людських взаємин. Пізнання радощів боротьби зі злом відбувається тільки в спільній діяльності за щось красиве і добре. Утвердження особистісного ««Я» в колективі. Нероздільність «Я» і «Ми» в колективі» Гуманно-демократичний підхід у створенні системи самоврядування. Становлення особистісного «Я» в колективній діяльності, яка носить характер загальної, товариської, громадянської турботи. Єдність життєво-практичної і виховної турботи. Творча діяльність. Активна громадянська позиція гімназиста. «Я» і «Ми» — злиття трьох сторін діяльності класного колективу: громадянської, моральної, трудової. Співробітництво, співдіяльність, співтворчість вихователя і вихованця.

Види діяльності: Свято повноліття, посвята в громадяни; *години спілкування*: «У чому сенс життя і щастя», «Громадянином бути зобов'язаний», «Свобода і відповідальність в колективі»; *презентація класних колективів*, день творчості, *свято* «Ми»; *діалоги*: «Честь і гордість гімназії», ««Я» і «Ми» — єдине ціле нашого-колективу», «Моральні переконання та вчинки у житті нашого класу»; *круглі столи* «Ідеал сучасної людини», «Художній смак і мода», «Делікатність і тактовність поруч зі мною»; естафета улюблених занять; *класні години*: «Людина — невичерпне ціле. Знайти можна форми розкриття, вираження, розвитку цього цілого тільки в одному колективі», «Освічена людина — людина, в якій домінує образ людський», «Я» — не просто остання буква в алфавіті, а й підсумок всього алфавіту»; *дискусії*: «Що означає «бути оптимістом» у відносинах з однокласниками?», «Що означає «безкорисливо переживати радість і горе із своїми друзями»?»; *відзначення традицій класу, школи*: свята першого і останнього дзвоника, честі школи, Днів знань, працівника освіти, людей похилого віку, гімназиста, іменинника, народження колективу; *вахти пам'яті*: «Дзвони Чорнобиля», *виставки* квітів «Світ моїх захоплень», тижнів шкільної науки; *розмови при свічках*: «Хто і де був, кого і що бачив?», «Загадай і відгадай», «Що я думаю про себе?», «Що думає клас про мене?», «Що я зроблю для людей?»; *творчі справи*: «Наш телевізор», *конкурс* ікебани, *брейн-ринги*, циркове ревю, «Прикрасимо землю» та інші (пізнавальні, суспільно-гуманістичні, трудові, фізкультурно-оздоровчі, художньо-естетичні, організаторські); *аукціони, благодійні акції, марафони, робота «бюро добрих послуг»*.

Розділ 5. «Я. Земля. Всесвіт».

Пам'ятка гімназисту: на Планеті живе багато народів і народностей. Поважай їх; вивчай мови, щоб краще пізнати життя народів світу; дій разом з дітьми та молоддю інших народів. Бережи спільний дім — Землю; пізнай себе — і пізнаєш Світ.

Класний керівник: допомагає гімназистам зрозуміти мету і сенс життя, замислитися над таємницями вічності і нескінченості життя і смерті; необмеженості світу, космосу, Всесвіту; виховує повагу до національної і світової культури, загальнолюдських цінностей, гідності особистості; сприяє пізнанню кожним гімназистом себе, своєї Землі та Всесвіту; вчить любові до істини, не боятися новизни і несподіваних рішень; вчить поважати людей, мистецтво, співпереживати радість

і горе; розвиває культуру міжнаціонального спілкування; допомагає у вивченні української, англійської, німецької, французької, іспанської, польської і російської та інших мов.

Учні 5–11 класів.

Програмні тези: Кожна людина не існує сама по собі у світі. Пізнати себе, свій рід, народ, землю. Далі — інші народи і землі, Всесвіт в цілому. Пізнання від рідного до чужого, від близького до планетарного, світового. Пізнання кожним гімназистом самого себе як індивідуальності і частки своє нації, а через неї і всього людства. Гармонійне злиття Народу і Космосу. Загальнолюдські та національні культури і моралі, які відображають прогресивні цінності та ідеали: прагнення до соціальної гармонії і справедливості; захист індивідуальних прав і свобод; пошана до національних цінностей інших народів; висока повага до Закону; обов'язки, що виражаються в повазі до людського життя, прав людини, до державної демократично обраної влади, національних меншин та їх культур; толерантне ставлення до всіх націй і народностей. Рівність всіх людей: права і свободи людини; обов'язок перед іншими людьми; ідеї соціальної гармонії. Загальнолюдські цінності. Осмислення таких істин: Вітчизна — єдина, унікальна для кожної людини Батьківщина, що дана їй предками; Земля — загальний дім для людини; світовий спокій і злагода між людьми, державою — головна умова існування землі і людства; людина — абсолютна цінність, міра всіх речей. Розкриття проблем духовності в контексті діалогу культур народів світу.

Види діяльності: *пошукова експедиція* «На планеті живе багато народів: пізнай їх»; *фестиваль* традицій народів світу; *ігри* народів світу (практикум); *Олімпійські ігри*; ярмарки народних ремесел; написання наукових рефератів, участь гімназистів в роботі МАН; *інтелектуальні ігри*; робота *клубів* «Парламентар», «Мир»; *діалоги про культуру* «Панорама століть»; *бесіди* про дозвілля народів світу; *науково-пізнавальні екскурсії*, брифінги; *класні години*: «Біблія — пам'ятка духовності людства», «Вічні цінності очима гімназиста», «Правила міжнародного етикету», «Етикет народів світу: традиції і сучасність»; *години спілкування, круглі столи*: «Світогляд. Вітчизна, патріотизм», «Декларація прав дитини», «Свобода», «Моральні ідеали і їх місце в житті», «Обов'язок. Відповідальність. Совість», «Шанувати і цінувати святині інших народів»; *експрес-інформації*: «У нації немає заборонених питань, як і не має раз і назавжди абсолютних істин»; *турнір-вікторина* «Міжнародна мозаїка», *мандрівки* країнами Америки, Азії, Європи; особиста участь гімназистів у *факультативних заняттях* з поглибленого вивчення іноземних мов; *наукова конференція* «Я. Земля. Всесвіт»; *лекторій* «Я і світ»; *аукціони економічних знань; брейн-ринг*: «Діти та їх права»; *прес-центр* «Планета»; *конкурс-огляд* «Сьогодні у світі», «Спортивний тиждень», «Театральне життя»; *ділові ігри* «Естрадний калейдоскоп»; *конкурси-репортажі*; рубрика новин «Прес-експрес»; *інтелектуальна гра* «Що? Де? Коли?»; *конкурс наукових рефератів* «Людина — невід'ємна частина природи, Всесвіту в цілому».

Ця програма увібрала досвід роботи колективу, розкриває напрями пошуку і орієнтує на перспективи у розвитку особистості і колективу.

Технологія виховного процесу

У період становлення та розбудови незалежної України перед педагогічним колективом постають складні і відповідальні завдання, сут-

ність яких полягає у формуванні громадянина-патріота, творчої особистості з високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку.

Стратегічними напрямками виховання в гімназії є:

- створення *нової філософії громадянського виховання* на основі прогресивних концепцій, інноваційних, організаційно-педагогічних основ діяльності закладу нового типу, впровадження сучасних технологій навчання і виховання;

- *модифікація системи управління навчально-виховним процесом*, демократизація, гуманізація шкільного життя, технологізація освіти;

- *пошуки принципово нових механізмів педагогічної взаємодії* всіх учасників навчально-виховного процесу;

- *підвищення рівня морально-духовного розвитку особистості*, збереження і зміцнення здоров'я, національної життєдіяльності учня та інше.

Дослідження показують, що сьогодення висуває на передній план питання оновлення парадигми громадянського виховання, підвищення продуктивності педагогічної праці, вироблення інноваційного стилю діяльності класного керівника при одночасному створенні умов для становлення, самоствердження і самореалізації особистості гімназиста.

Громадянське виховання - складний і багатогранний процес, оновлення змісту якого залежить від таких факторів, як: мета виховання взагалі; політика держави і завдань, що стоять перед суспільством в даний історичний період і в перспективі; система громадянського виховання, в основу якої покладено весь комплекс суспільно-політичного та соціально-економічного життя України; час, відведений на проведення позаурочної діяльності; наявність якісної матеріально-технічної бази в школі, її обладнання та оснащення; вікові особливості учнів, їх інтереси і нахили; науково-теоретичний рівень і педагогічна компетенція класних керівників; зв'язок виховного процесу школи з практикою сучасного життя.

Аналіз педагогічної практики свідчить, що вплив на особистість за схемою —вимога — сприймання — дія» сьогодні вже не спрацьовує. Чому? Тому, що вона не розкриває особливостей морального розвитку особистості, не враховує творчого освоєння нею моральних цінностей, не розкриває позитивної мотивації вчинків. Отже, сутність поняття виховання сьогодні підлягає переосмисленню, зокрема: від примусу, що йде ззовні, від іншої людини, виховання має переходити до розуміння «примусу» внутрішнього, тобто до «самопримусу», до становлення в людині механізму саморегуляції і саморегламентації на основі віри та почуття обов'язку.

З огляду на це — педагог є особою, яка здійснює корекцію виховних впливів. Переломлюючи ці впливи, він приводить їх у відповідність з тими індивідуальними особливостями, які відрізнять клас, кожного учня зокрема і безпосередньо підводить особистість вихованця до переходу від одного стану до іншого: від вимоги «Ти мусиш» до стану «Я хочу». І щоб це відбулося — педагоги виробляють у себе інноваційний стиль діяльності, визначають пріоритети, механізми їх практичної реалізації.

Нинішній варіант виховання у Рівненській державній гуманітарній гімназії значною мірою базується на гуманістичній педагогіці та психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та симпатії до неї, врахування її індивідуальності. В основі виховання лежать — гуманістична філософія Григорія Сковороди та «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

Організація виховного процесу будується так, що в центр уваги ставиться особистість як суб'єкт виховання, розвиток її внутрішнього «я», формування індивідуального стилю життя, відповідального ставлення до себе, суспільства, природи, Батьківщини — України.

Педагоги усвідомлюють, що в доцільно організованому виховному процесі дитина, підліток, юнак, дівчина свідомо оволодіває здобутками культури, розвиває свої сутнісні сили, стає повноцінною особистістю. Дорослий виступає посередником між культурою і особистістю учня. У такому процесі забезпечується узгоджена взаємодія вчителя і підростаючої особистості.

Ключовими поняттями нової парадигми громадянського виховання в гімназії є: *людяність, милосердя, доброта, чесність, порядність*; виразна роль вселюдських і національних цінностей; стимулювання активності учня; індивідуалізація виховання і спрямування кожного на самовиховання; широке прилучення учнівської молоді до матеріальної і духовної культури нації; гуманізація середовища, в якому перебуває учень, та інше.

Ми розробили модель громадянського становлення особистості гімназиста.

Таблиця 1.

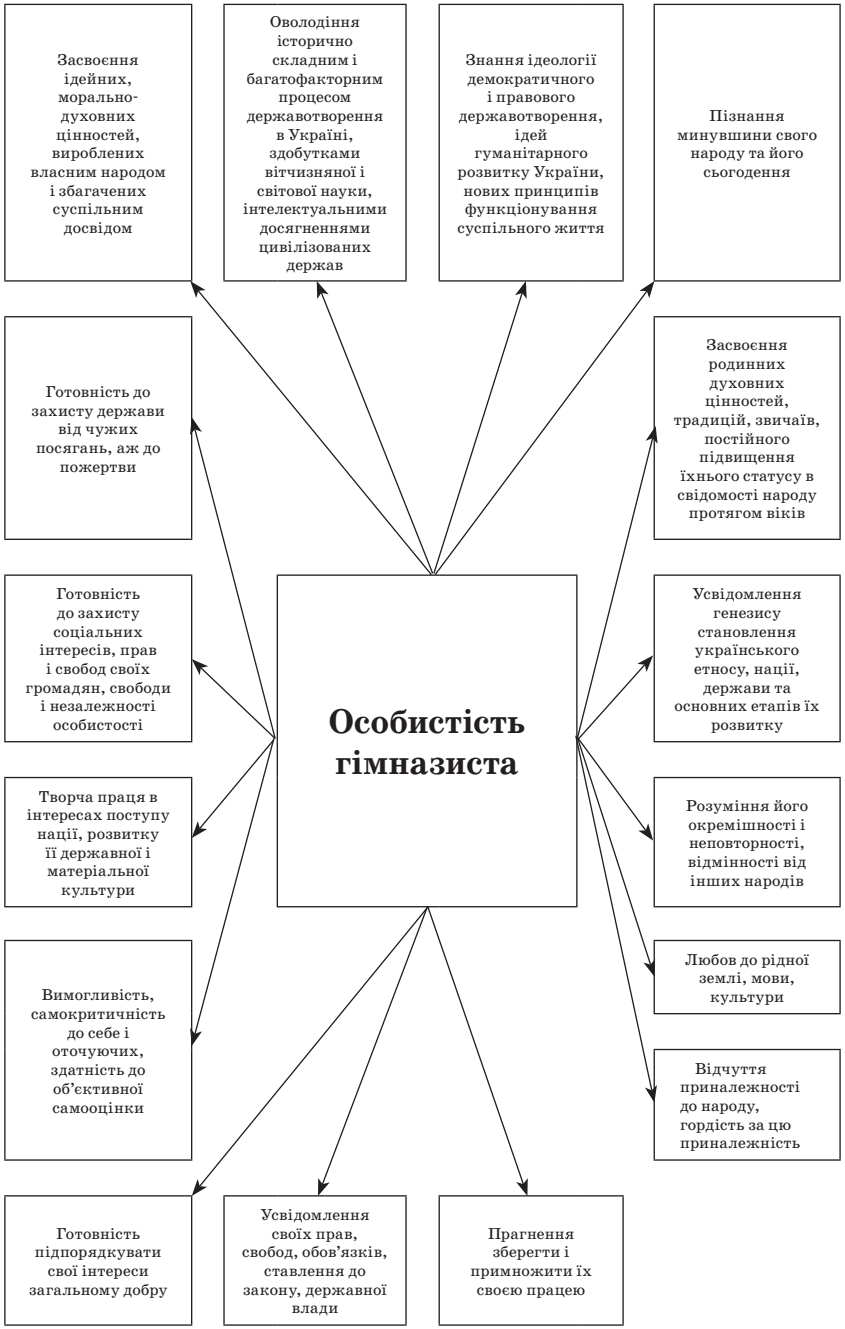

Як бачимо, процес громадянського становлення особистості передбачає пізнавальний, почуттєвий і поведінковий компоненти.

У виховному процесі ми виділяємо п'ять компонентів: перший — ***мотиваційно-цілісний***. Шляхом стимулювання, усвідомлення значимості різноманих видів діяльності гімназист виховує в собі захопленість, яка є однією з передумов творчості. У центрі уваги дослідження шляхів розвитку особистості є ті її риси, які посилюють мотивацію інтересів і потреб, почуття обов'язку, відповідальності та усвідомлення творчого саморозвитку. Другий — ***змістовно-технологічний***, основною частиною якого є метрологічна, теоретична, дискусійна та інша інформація. Формування змісту виховання базується на діяльнісно-творчому підході — забезпеченні педагогічних умов для особистісного самовизначення учня, спираючись на його досвід. Велика увага приділяється моральному вихованню, яке базується на розвитку і вихованні почуттів, на єдності виховання, звичок, волі, виховання і самовиховання. Третій — ***процесуальний***, реалізація якого сприяє розвитку і вихованню особистості без фізичних і психічних перенапружень; дає можливість створити таку інфраструктуру школи, яка забезпечує емоційно-психологічний комфорт, душевний спокій особистості учня, його оптимістичне ставлення до життя. Четвертий — ***організаційно-управлінський*** — передбачає моделювання організаційно-функціональної системи процесу виховання та залучення учнів до управління. П'ятий — ***навчально-матеріальний*** — це створення матеріальної бази для проведення різних видів діяльності учнів.

Зрозуміло, що оновлення змісту виховання неминуче передбачає, перш за все, перебудову його організаційних структур і роботи органів самоврядування. Тому доцільно розглядати в процесі виховання поряд з превалюючими змістовно-цільовим, мотиваційно-ціннісним ще й управлінський та організаційний аспекти.

Важливим в організації виховного процесу є розробка структурно-логічної його моделі **Таблиця 2**.

Таблиця 2
Структурно-логічна модель виховного процесу
Рівненської державної гуманітарної гімназії

Як бачимо, в структурно-логічній моделі чітко визначена мета, завдання, основні педагогічні умови та шляхи підвищення ефективності виховання, а також його науково-методичне забезпечення і практична

реалізація. Принципова новизна її в тому, щоб відійти від примусу до реалізації змісту без психічних перенавантажень.

Розвиток особистості проходить шляхом поєднання однаково важливих частин виховного процесу, постійного вдосконалення змісту її діяльності відносно внутрішніх можливостей та ступеня гармонізації цієї діяльності з цінностями суспільства, в якому вона живе. Виховний процес спрямований на створення умов для творчої самореалізації особистості та засвоєння нею моральних правил життя у людському суспільстві.

Зміст громадянського виховання в школі розглядається у зв'язку з такими поняттями, як права людини, демократія, свобода, рівність, мир, соціальна відповідальність та інші. Серцевиною змісту є формування світогляду громадянина України, становлення державно-громадянської свідомості і самосвідомості, його інтелектуальної, духовно-моральної, емоційно-вольової сфери. Отже, **технологія виховного процесу** в школі виходить із концепції цілісного виховання людини і передбачає модифікацію цілей, форм і методів, що використовуються педагогами, а також передбачає:

а) організацію виховуючої діяльності педагога;

б) організацію виховуючо-розвиваючої діяльності учнів;

в) оновлення змісту діяльності, спілкування, способу життя гімназистів шляхом запровадження педагогічних інновацій, формування у них здатності до культурної самореалізації, саморганізації, саморозвитку і самовиховання.

Об'єктивно процес громадянського виховання будується так, що педагоги разом з учнями у змісті використовують базовий і варіативний компоненти. Базовий — становить методологічний аспект. Варіативний — цільова творча програма, яка спрямована на формування і розвиток громадянина-патріота, його особистісних орієнтацій.

Модифікація змісту, форм, методів виховання здійснюється шляхом переосмислення і переоцінки власного досвіду, нового розуміння цінностей.

Розвиток виховної системи школи розглядається як взаємодія освітньо-виховних, організаційно-педагогічних, методичних та матеріально-технічних компонентів, які створюють умови для розвитку особистості, становлення громадянської свідомості і самосвідомості гімназиста.

Використовуючи метод системного підходу, в гімназії визначена організаційно-функціонально структура громадянського виховання гімназистів, якою передбачено можливість ефективної організації позаурочного педагогічного процесу, де відповідним чином розставляються у педагогічній взаємодії об'єкти і суб'єкти, забезпечуються суб'єкт-суб'єктні відносини, а також визначається діяльність основних учнівських об'єднань.

Водночас вважаємо, що за своїм змістом її не можна охарактеризувати однозначно. Тут не може бути будь-якої регламентації.

Під організаційно-функціональною структурою виховного процесу ми розуміємо взаємозв'язок, взаємодію, взаємозалежність таких компонентів:

а)організаційно-управлінського (координація управління всіма структурними підрозділами школи);

б)змістовно-цільового (забезпечення самореалізації гімназиста в різних учнівських об'єднаннях за інтересами);

в) мотиваційно-ціннісного;

г) навчально-матеріального;

д) науково-методичного.

Розглянемо її на **Таблиці 3**.

Таблиця 3
Організаційно-функціональна структура громадянського виховання в гімназії

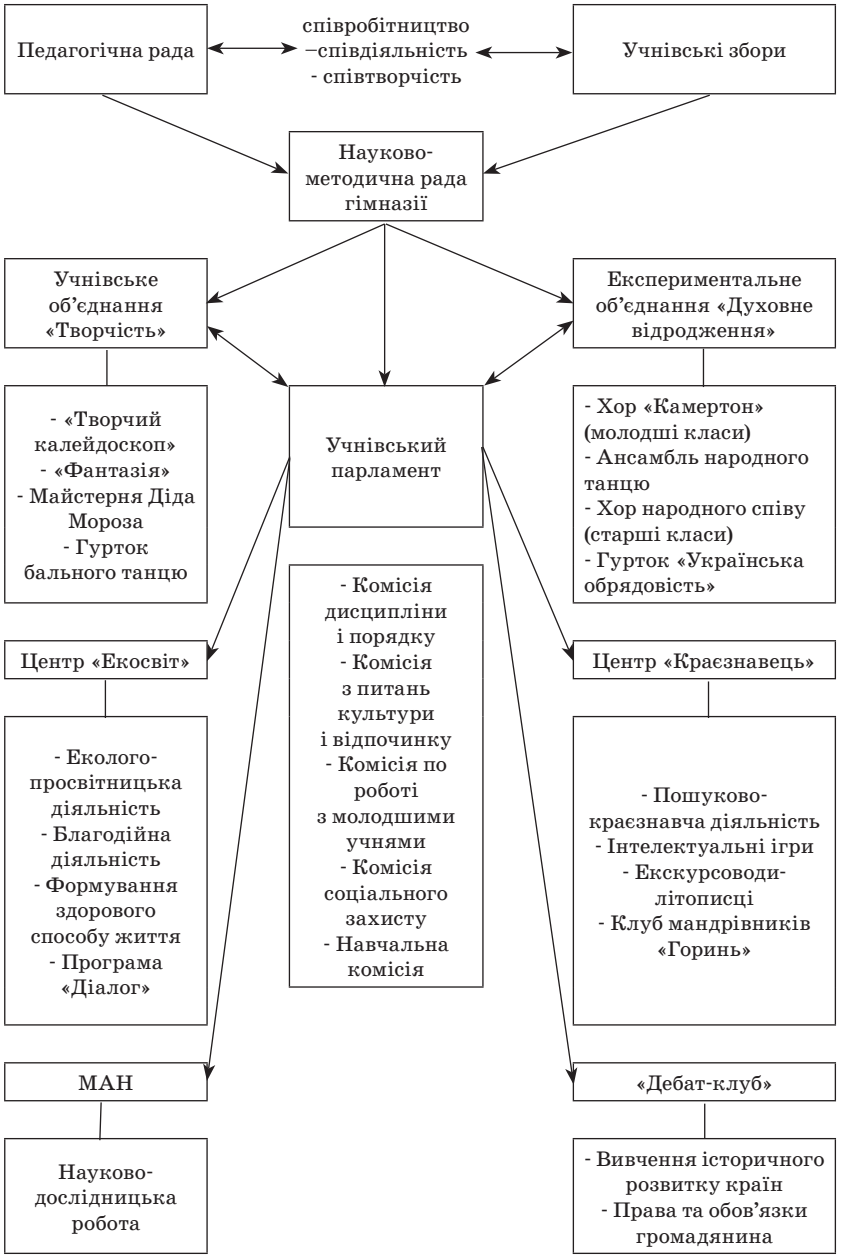

Організаційно-функціональна структура показує, що формування ініціативної, здатної приймати нестандартні рішення особистості не-

можливе без широкого її залучення до участі в управлінні гімназійними справами.

Самоврядування — громадянська цінність, головною метою якого є виховання соціально-активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою активною громадянською позицією. Це форма демократичної побудови життя учнівського колективу.

Учнівське самоврядування — це спосіб організації, принцип організації учнівського колективу, що забезпечує комплексний підхід до виховання учнів шляхом їх залучення до усвідомленої систематичної участі в справах школи, класу, до вирішення важливих питань життя колективу.

Головними завданнями роботи органів учнівського самоврядування в гуманітарній гімназії визначені:

- *формування та розвиток особистості* з високим рівнем національної свідомості і самоорганізації;
- *виховання організаторських умінь і навичок* шляхом поступового розширення діапазону громадських доручень, під час виконання яких учні виступають в ролі організатора;
- постійне *виховання* в них *інтересу до знань;*
- *виховання творчого підходу до вирішення проблем* навчально-виховного процесу;
- *розвиток відносин «учитель-учень», «учень-учень».*

Розвиток самоврядування не зводиться тільки до розробки його структури. Важливою функцією є реалізація *провідних принципів*, які лежать в основі шкільного самоврядування, а саме *виборності, звітності, самостійності і довіри*. Шкільне самоврядування поступово стає значним фактором педагогічної організації життя учнівського колективу, розвитку соціальної активності учнів, формування в них почуття власної гідності, можливостей проявляти себе в соціально значущих справах.

Дослідження показують, що самоврядування — це ознака колективу, його функція. Чим воно дієвіше, тим дієвіший колектив. Саме участь в роботі органів самоврядування дає можливість учням набувати соціального досвіду громадянської поведінки. Педагоги гімназії поділяють думку А. С. Макаренка в тому, що самоврядування інколи може виявитися єдиним фактором, що створює особистість. Характеризуючи свій виховний ідеал, він стверджував: *«Він (учень-організатор) повинен вміти підкорятися товаришу і вміти товаришувати. Повинен бути ввічливим, суворим, добрим і безкомпромісним — залежно від умов його життя і боротьби. Він має бути активним організатором. Він має бути наполегливим. Він має володіти собою і впливати на інших; якщо його покарає колектив, він має поважати і колектив, і покарання».*

Складність і багатогранність виховних завдань, які вирішує школа, обґрунтовані необхідністю якісних змін процесу управління шкільними справами, подальшого вдосконалення функцій, форм і методів роботи органів учнівського самоврядування.

Практика показує, що відносини учнів у колективі не можуть розвиватись без чітко організованого самоврядування, яке виводить їх на найвищу ступінь взаємовідносин, створює міцний саморегулятор діяльності колективу. Розвиток учнівської самодіяльності виховує у дітей почуття відповідальності, творчості, самостійності.

Педагогічно доцільна організація самоврядування сприяє виробленню в учнів почуття господаря гімназії, набуттю навичок співпраці на принципах рівності, гласності, демократизму, а також позитивно впливає на формування в учнів таких моральних якостей, які неможливо набути за допомогою лише словесних впливів. Вищим органом самоврядування є учнівська конференція, яка проводиться двічі на рік — у вересні та травні. Аналіз досвіду роботи парламенту показує, що на конференції для визначення напрямів роботи секцій та підведення підсумків роботи доцільно обирати

представників від класних органів учнівського самоврядування. Це сприяє залученню більшої кількості гімназистів до участі у справах гімназії.

Таблиця 4
Структура самоврядування в гімназії

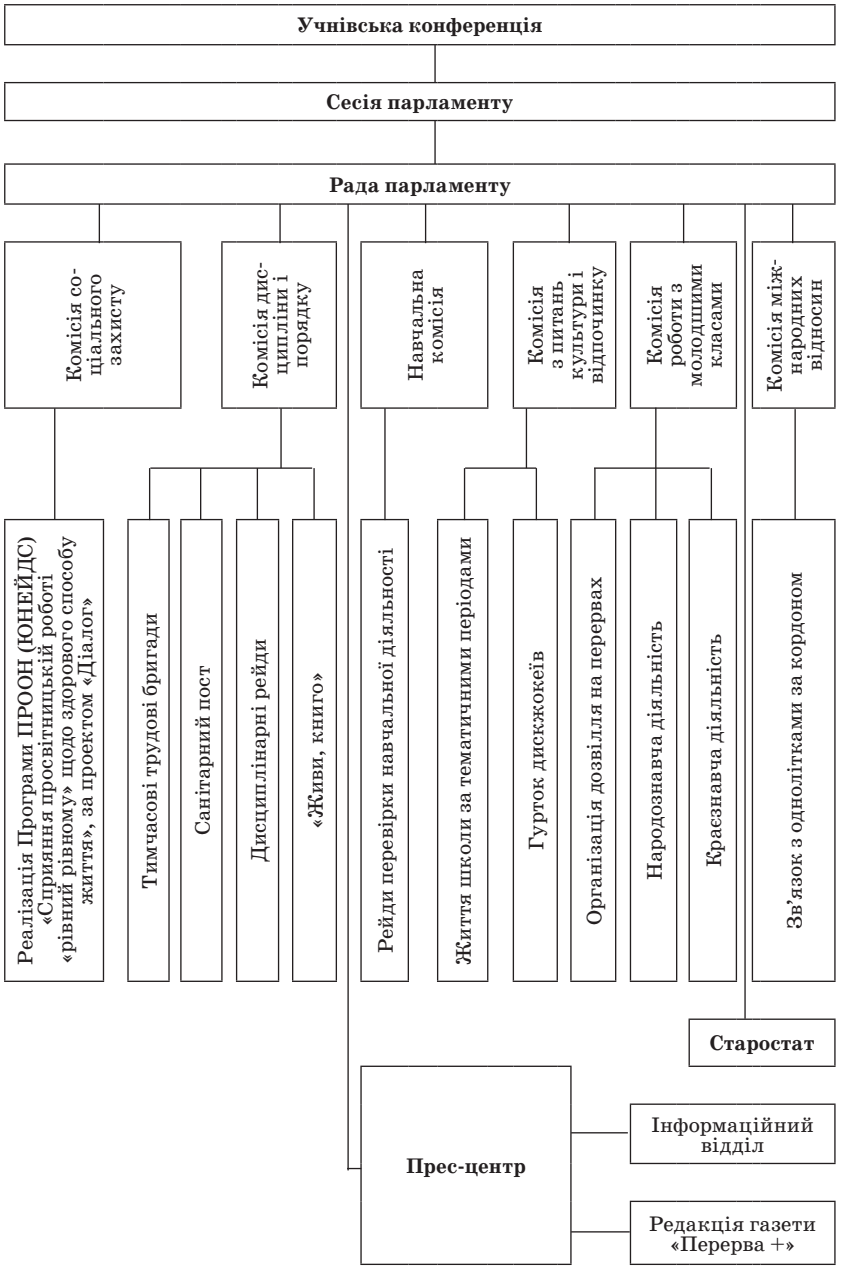

Зазначимо, що учнівський парламент не дублює структуру дорослих органів управління. Педагоги тут є консультантами, які спрямовують спільну діяльність на розвиток самоврядування в первинних колективах.

Розвиток самоврядування в первинних учнівських колективах дає можливість з'являтися новим формам більш тісної взаємодії дорослих і вихованців; розвиватися самодіяльності та ініціативи учнів, які пов'язані зі структурою самоврядування у творчих об'єднаннях; підвищується відповідальність дорослих за розвиток самостійності і творчої активності гімназистів; підвищується роль вчителя в наданні науково-методичної допомоги учнівським колективам та об'єднанням за інтересами, органам їх самоуправління.

Взаємодія спрямована на забезпечення активної участі кожного гімназиста в управлінні навчально-виховним процесом, зростання рівня самостійності, відповідальності, розвиток їх організаторських здібностей.

Сутність інноваційної технології педагогічної взаємодії класного керівника, педагога-організатора та учнівських колективів щодо розвитку самоврядування полягає в активному включенні кожного учня у виховуючу діяльність, оволодінні ним наукою управляти.

Головна позиція педагога — висловлення повної довіри учням, надання їм дійсних прав і обов'язків, постановка відповідальних завдань. Технологія включення всіх учнів у життя школи, класу передбачає певну поетапність. Кожен етап характеризується цілями і конкретними завданнями.

На *першому етапі* основна увага приділяється *організаторській роботі, вивченню індивідуальних особливостей вихованців, визначенню мікроколективів за інтересами*. У цей період йде процес опрацювання літератури, проведення педагогічних рад, нарад, анкетування учнів з приводу доцільності створення відповідних органів управління. Вивчається позиція адміністрації, вчителів, учнів щодо створення парламенту гімназії. Кожен учень одержує свою сферу діяльності, ставиться в ситуацію відповідальності за її виконання. За участю дорослих учні планують свою діяльність, організовують, аналізують її наслідки, звітують перед колективом. На цьому етапі перед дорослими стоїть завдання — відпрацювати управлінський цикл: аналіз справи; постановку нових цілей; планування; формування умінь і навичок виконання; аналіз і вихід на нові цілі; розробляється нова структура самоврядування в школі, класі. Завершальним кроком на даному етапі є обрання активу.

Другий етап полягає в *організації безпосередньої діяльності учнівського самоврядування*. У ході його реалізації організовується практична діяльність учнів, визначаються функції кожного виконавчого органу, його членів, виходячи з їх прав та обов'язків, проводиться систематичне навчання активу щодо планування, проведення засідань, рейдів, чергувань тощо. Головним на цьому етапі є формування відповідальності активу учнівських об'єднань, первинних колективів, а також підготовка умов для виховання в учнів свідомої дисципліни, проводиться навчання членів органів самоврядування.

Третій етап характеризується *постійним вдосконаленням організаційної діяльності учнів*. На цьому етапі розширюється роль учнівського самоврядування в житті гімназії по мірі нагромадження дітьми

організаторського досвіду, створюються нові структури, визначаються відповідальні за доручені певні ділянки роботи тощо. У ході реалізації поставлених завдань радою парламенту підводяться підсумки роботи учнівського колективу. Наведемо для прикладу параметри, за якими визначається рейтинг класних колективів гімназії, на **Таблиці 5**.

Таблиця 5

Параметри загального рейтингу класних колективів гімназії

Клас	Відвідування занять	Зовнішній вигляд	Участь у конкурсах	Участь в олімпіадах	Участь в різних видах діяльності: трудовій, ціннісно-орієнтаційній, суспільно-гуманістичній, художньо-естетичній	Загальна кількість балів	Місце

Визначення рейтингу класного колективу свідчить про дієвий контроль за виконанням рішень учнівської конференції, дотриманням прав та обов'язків гімназиста.

З розвитком самоврядування розширюються, поглиблюються права і обов'язки учнів. Педагог зосереджує увагу членів органів самоврядування на досить широкий спектр їхньої організаторської, управлінської діяльності в колективі.

Необхідною умовою розвитку самоврядування в школі є наявність єдиної мети. Другою умовою є співробітництво вчителів і учнів. Успіху в роботі сприяє врахування організаційно-управлінських принципів: регулярна почергова змінність виборного активу; розширення реальних прав і повноважень органів самоврядування; доброзичлива вимога; конкретизація колективних творчих справ; диференціація (створення умов для повного прояву і розвитку здібностей кожного члена колективу).

Таким чином, ***під учнівським самоврядуванням ми розуміємо цілеспрямовану, конкретну, систематичну, організаційну і прогнозовану за наслідками діяльність вихованців, у процесі якої реалізуються функції управління, спрямовані на вирішення завдань, які стоять перед колективом.***

Діяльність учнівського самоврядування, на відміну від інших видів діяльності, має свою **специфіку**, яка проявляється, по-перше, у тому, що в цій діяльності *враховуються* не тільки вікові та організаторські можливості вихованців, але й *інтереси колективу чи будь-якого об'єднання*. По-друге, *управлінська діяльність здійснюється учнями, які не досягли ще соціальної зрілості*, не оволоділи управлінськими вміннями та навичками. Саме тому вчителі приділяють особливої уваги педагогічному забезпеченню діяльності учнівського самоврядування в дитячих колективах та наставництву. Зважаючи на те, що діяльність органів учнівського самоврядування перш за все практична, вчителі: методично вірно готують учнів до самоврядування, співпрацюють з ними, розвивають і передають організаторський досвід; вивчають разом з ними систему органів самоврядування; розробляють разом з колекти-

вом учнів завдання, функції, права, обов'язки і міру відповідальності кожного за доручену справу; включають в систему самоврядування всіх членів колективу; узгоджують зміст роботи органів самоврядування з діяльністю учнівських об'єднань за інтересами; налагоджують тісну взаємодію органів самоврядування з батьківським комітетом; надають повсякденну допомогу; сприяють розвитку гуманності, створенню атмосфери взаємодопомоги, відвертості, щирості, людяності, милосердя, чуйності.

Самоврядування в гімназії має ***двоступеневу структуру — загальношкільну і класну***. Безперечно, що структура учнівського самоврядування не може бути стабільною, бо вона існує завжди в колективі, який постійно розвивається, вдосконалюється, формується. Нагромаджується позитивний досвід і традиції, підвищується рівень розвитку колективу, розширюються права органів самоврядування.

Усі органи учнівського самоврядування працюють у тісній взаємодії. У класах **вищим органом управління** є ***класні збрання*** (збори), на яких приймаються рішення з важливих питань життєдіяльності колективу, вибирають актив, старосту. Староста підтримує зв'язок класу з шкільним парламентом, забезпечує підготовку і проведення зібрань (зборів), чергувань по класу та інше. У класах обираються відповідальні за різні ділянки колективної діяльності. Для організації колективних творчих справ у класах створюються тимчасові групи активу тощо.

Відомо, що одна з головних фігур, яка сприяє розвитку учнівського самоврядування у класі, є класний керівник. Він безпосередній наставник, вихователь, консультант учнівської молоді. Саме ***класний керівник*** працює над тим, щоб розвивати громадянськість, соціальну активність учнів, виховувати в них почуття власної гідності, надавати їм можливість самореалізовуватись.

Нині в школах розширюється мережа ***учнівських об'єднань за інтересами***. Це клуби, гуртки, факультативи, козацькі республіки тощо.

Саме на виявлення, плекання й примноження власних духовних багатств як певних потенцій та інтенцій спрямована робота Дебат-клубу, центрів «Краєзнавець», «Екосвіт», «Творчість», «Духовне відродження» у Рівненській державній гуманітарній гімназії.

Свою діяльність вони будують на гуманістичних засадах, а саме:

- у центр уваги ставиться учень, який розглядається як суб'єкт виховання, задовольняються його потреби, інтереси і запити;
- йде пошук оптимальних активних форм роботи, спрямованих на виховання милосердя, доброти, людяності;
- опора на позитивні риси учня, соціальний досвід, захоплення, його контакти в нетрадиційному спілкуванні;
- визначення ролі кожного учасника в реалізації завдань і змісту роботи об'єднання;
- орієнтація на встановлення глибоко гуманних відносин з однолітками і дорослими всередині об'єднання і поза ним;
- формування культури спілкування, шанобливе ставлення до людей різних націй і народностей, етнічних та релігійних груп тощо.

Як показує аналіз практичної діяльності ***центру «Краєзнавець»***, найкращими формами роботи з учнями і видами діяльності, могутніми засобами спрямування їхніх думок та енергії в потрібне русло, розумної організації дозвілля учнів є екскурсії, походи і подорожі по рідному краю, пошукова і дослідницька робота, в процесі яких виховується

в учнів почуття колективізму, взаємодопомоги, відповідальності, чесності, взаємної поваги, любові до свого краю, розвиваються почуття громадянськості.

Так, наприклад, діяльність секції «Пізнай свій рідний край» спрямована на виховання всебічно розвиненої особистості, зумовлює в собі активізацію таких факторів цього процесу, які допомагають успадковувати і збагачувати культурні та історичні надбання свого народу. З огляду на це зростає роль краєзнавства у навчально-виховній роботі. Програмою роботи передбачено ознайомлення дітей середнього і старшого шкільного віку з історичним минулим, культурою та традиціями свого краю.

Діяльність центру «Краєзнавець» передбачає виховання особистості, якій не байдужі історія свого краю та народу, його сьогодення та майбутнє. Навчально-виховний процес базується таким чином, щоб дати такі знання, які викличуть зацікавлення вихованця від пізнання свого регіону до розширення своїх пізнавальних інтересів, до вивчення особливостей інших регіонів нашої держави. Цьому сприяють не лише теоретичні, а й практичні заняття. Адже пізнаючи своє коріння, душею зближуючись з рідною природою, людина не може залишитись байдужою до своїх витоків та середовища, яке її оточує.

Цільовий зміст занять спрямований на вивчення таких тем:

- краєзнавство на сучасному етапі;
- природозаповідна Україна: історія, сучасний стан, перспективи;
- екологічна культура людства і стан навколишнього середовища;
- рідне місто моє;
- Полісся — земля, на якій ми живемо;
- історико-краєзнавчі пам'ятки нашого краю;
- мій край — моя історія жива.

На теоретичних заняттях учнів знайомлять з місцем краєзнавства у розвитку історико-географічних наук. Вони проводять краєзнавчі дослідження, в ході яких вивчають історичне минуле рідного міста, краю. Організовують зустрічі з представниками методичного центру краєзнавчого музею, на яких учні мають можливість розширити свій світогляд та поповнити знання про заповідні території краю, історичні місця та архітектурні пам'ятки, геологічну спадщину регіону. Пізнати минуле та пройнятись духовною спадщиною свого народу допомагають дітям творчі зустрічі з письменниками, дослідниками рідного краю.

Традиційними стали екскурсійні подорожі, походи у природозаповідну зону Вишнева Гора (Рівненщина).

Цікаво, змістовно організовуються туристично-спортивно-краєзнавчі свята «Форт Знань», під час яких діти ознайомлюються з історією славетного містечка Дермань, відвідують місцевий краєзнавчий музей, вшановують пам'ять Уласа Самчука та відвідують Дерманський монастир.

Постійними є екскурсійні подорожі «Стежками рідного краю». Учні відвідують безліч цікавих своїм історичним минулим місць та вивчають їх безцінні сторінки життя. Найбільш популярними є такі екскурсії:

- «Рівне — місто семи віків» (оглядова екскурсія по місту);
- «Волинські Афіни» (оглядова екскурсія по м. Острог);
- «Шлях на Берестечко» (музей-заповідник «Козацькі могили», с. Пляшева);
- оглядова по м. Дубно, Тараканівський форт;
- «У гості до волинян» (м. Луцьк);

- «Стежками «Лісової пісні»» (музей-садиба Лесі Українки, с. Колодяжне);
- «Велич замків України» (Одеський та Підгорецький замки, художня галерея);
- «До міста Лева» (м. Львів);
- «До першоджерел» (м. Почаїв);
- «Стара фортеця» (м. Кам'янець-Подільський);
- «До столиці України» (м. Київ).

Екскурсія, на відміну від уроку, дає можливість вивчити предмети і явища в місцях їх природного знаходження, в динаміці, взаємозв'язку і взаємозалежності, власними очима бачити громадську і трудову діяльність людей, одержувати нові і яскраві враження, бачити прекрасне в простому і звичайному, яке знаходиться навколо нас, і брати посильну участь в його охороні. Її проведення дає можливість використати одержані враження в подальшому навчанні, здійснювати не тільки розумове виховання, а й моральне, трудове, національне, естетичне. Педагогічна спрямованість екскурсій сприяє розвитку громадянськості, почуття власної гордості за свою Україну, любов до неї, виробленню умінь застосовувати свої знання у практичній діяльності.

Учні-краєзнавці випускають газету «Краєзнавець», яка знайомить з історією міста, рідного краю. До знаменних та пам'ятних дат готують тематичні випуски.

Традиційними стали проведення мітингу-реквієму «Крути, Крути...», лінійки-пам'яті, експрес-інформацій до Дня визволення міста Рівного від німецько-фашистських загарбників, вітання ветеранів з Днем Перемоги.

На заняттях вивчається історія рідного міста та його передмість. Для молодших учнів проводяться міні-екскурси «Із глибини віків». Для учнів 5—6 класів організовуються «Свята нашого міста».

Вивчаючи рідний край, оволодіваючи пошуково-дослідницькими навичками, здійснюючи свої маленькі відкриття, краєзнавці ознайомлюються з досвідом складних взаємовідносин природи і суспільства. Це сприяє самопізнанню і самовизначенню, моральному становленню особистості. Аналіз діяльності учнівського об'єднання «Краєзнавець» показує, що використання різноманітних форм і методів роботи дає необмежені можливості патріотичного, історико-інтернаціонального, естетичного, екологічного та фізичного виховання підлітків, формування їх історичної пам'яті.

Секція екскурсоводів створена з метою розвитку у дітей інтересу до пізнання історії рідного краю. На заняттях вчать дітей вмінню систематизувати та узагальнювати інформацію, вільно володіти отриманими знаннями. У роботі секції передбачено практичне закріплення теоретичного матеріалу у процесі відвідування музеїв, екскурсійних подорожей.

Значною віхою у роботі є дослідження та вивчення історії рідної гімназії, що сприяє вихованню почуття більшої поваги та любові до своєї школи, спонукає до збереження та продовження її традицій.

Шкільні екскурсоводи активно співпрацюють з працівниками Рівненського краєзнавчого музею, які допомагають своїми консультаціями, навчають основам професії екскурсовода. На базі музею щорічно проводиться міський конкурс екскурсоводів. З 2000 року учениця гімназії

Гладун Лілія бере участь у конкурсі, на якому представляє свою дослідницьку роботу з історії передмістя Воля м. Рівного та рідної гімназії.

Для поглибленого вивчення історії школи, її становлення та розвитку учні спілкуються з вчителями — ветеранами праці. Готуються шкільні екскурсоводи, які представляють свою гімназію, розповідають її історію не тільки учням, а й численним гостям школи. Щорічно проводиться конкурс-гра «Юний гід» на кращу міні-екскурсію з обраної експозиції. На традиційному конкурсі «Гімназист року» є обов'язковим завдання: «Чи знаєш ти історію рідної гімназії?», і шкільні екскурсоводи проводять консультації для всіх учасників цього конкурсу. Традиційним є випуск вітальних газет до Дня народження гімназії.

Свою майстерність та вміння екскурсоводи вдосконалюють під час проведення екскурсій для учнів початкової школи. Так, були проведені екскурсії по експозиції «Мальована книга Конвенції прав дитини», яку виготовили гімназисти 5–11 класів.

Учні збагачують свої знання з народної скарбниці, відвідуючи музеї у різних визначних місцях та подорожуючи рідним краєм.

Туристсько-краєзнавча секція дає можливість педагогам проводити роботу цілеспрямовано, поєднувати групові форми з індивідуальними, розвивати соціальну та громадянську активність учнів. Щоб підвищити зацікавленість дітей, використовуються різні прийоми і методи, чергуються заняття теоретичного і практичного плану.

У наші дні туризм став явищем, яке ввійшло в повсякденне життя мільйонів людей у світі. Сьогодні туризм є одним з пріоритетних напрямів у процесі виховання. Пізнання рідної землі, всі далекі і великі подорожі починаються з порога рідного дому, з околиць свого міста, з походу вихідного дня. Саме в них починається формування туриста — людини, всебічно й гармонійно розвиненої, справжнього громадянина й патріота своєї Батьківщини. Туризм, походи задовольняють прагнення до нового, незвичного, пошуків, романтики, до самопізнання і самовдосконалення особистості.

Діяльність туристичного гуртка базується на вихованні фізично здорової, витривалої, інтелектуально розвиненої особистості. В умовах відродження української нації та в рамках боротьби за здоровий спосіб життя розвиток туристичного напрямку в шкільних закладах вкрай необхідний.

Програмою роботи туристичної секції передбачено розвиток пізнавальних інтересів учнів до історії рідного краю, природних багатств нашої країни в поєднанні з розвитком вмінь та навичок щодо організації туристичних походів.

У процесі різноманітних занять з дітьми середнього та старшого шкільного віку учні прилучаються до туристичного руху, оволодівають опорними поняттями та одержують необхідну інформацію щодо організації походу, а саме: якими бувають туристичні походи, до чого треба бути готовим на їх маршрутах, яке спорядження необхідне в поході, чого можна навчитися в ньому. Учнів вчать, як орієнтуватись на місцевості, та акцентують увагу на техніці безпеки в поході. Поєднуючи теорію з практикою, фізично загартовують учнів у походах та подорожах, виховують у них дбайливе ставлення до оточуючого середовища та природи. Члени туристичної секції беруть участь у проведенні комплексних екологічних експедицій, у збиранні краєзнавчих матеріалів природничого та історичного характеру.

Цілеспрямована організація роботи дає можливість здійснити оздоровчу, навчально-пізнавальну діяльність та передбачає виконання таких функцій, як освітньої, креативної, виховної. Учні пізнають світ, накопичують досвід, формують свій світогляд. За допомогою подорожей вони поліпшують своє здоров'я, отримують нові враження, що позитивно впливає на їх психічне та фізичне здоров'я. Вони не тільки набувають певного досвіду, а й вчаться терпляче долати незручності, загартовувати тіло й дух, любити свій край, цінувати його.

Під час обласного зльоту туристів спільно зі станцією юних туристів були організовані 2-х і 3-х денні походи в с. Новостав, де учні гімназії виступали в ролі спостерігачів, здобуваючи досвід у більш досвідчених товаришів. Також за підтримки станції туристів гімназисти брали участь у подорожі в Тернопільську область і поході до Кришталевої печери (с. Кривча).

Туристичні походи — необхідний компонент зміцнення та збереження здоров'я дітей. Помірні фізичні навантаження, розмаїття вражень в умовах подорожі в екологічно чисті рекреаційні зони є джерелом позитивних емоцій, набуття нових знань, вражень, що поліпшують і збагачують психоемоційний стан, сприяють фізичному і духовному розвитку дитини. Підготовка до туристської подорожі для дитини є очікування позитивних емоцій, які в перспективі вплинуть і на інші види діяльності, в тому числі на навчання.

Краєзнавча діяльність має високий потенціал як засіб виховання, формування громадянської свідомості, почуття патріотизму, дає необхідний комплекс знань та уявлень про Батьківщину і відповідає навчальним потребам дитини, її природній цікавості, емоційності, прагненню до самостійного пізнання світу.

У гімназії створено і працює учнівське ***об'єднання інтелектуальних ігор***, програмою якого передбачається розвиток інтелектуальних здібностей гімназистів. Тематичний матеріал охоплює різні галузі знань — історію, географію, культуру, математику, фізику. На заняттях учні беруть участь та вчаться організовувати різні конкурси, вікторини та інші популярні інтелектуальні ігри. Учні проявляють свою винахідливість та кмітливість, розв'язуючи ребуси, кросворди, шаради, логічні задачі. Дотепні задачі-жарти розвивають у дітей почуття гумору. Крім того, подібне дозвілля — корисна розумова гімнастика, що тренує пам'ять, розвиває спостережливість, уміння аналізувати, краще пізнати себе.

На заняттях учні тренують свою спостережливість, винахідливість, увагу, дотепність, уяву, логічне мислення, що дає їм можливість розкрити свій індивідуальний потенціал. Формується справжнє самооцінювання особистості, яке з часом перетворюється в почуття власної гідності, у здатність поважати себе як особистість, а в іншій людині бачити особистість з її власним неповторним світосприйняттям.

Діяльність ***центру «Екосвіт»*** підпорядковується головній меті — виховання екологічної свідомості особистості громадянина України, громадянина світу, формування екологічної культури дітей, батьків, виховання почуття обов'язку та відповідальності за майбутнє.

Розроблена програма діяльності, в якій виділені основні завдання:

- формування екологічної культури, оволодіння знаннями про навколишній світ, природу, довкілля, Всесвіт, основні закономірності розвитку людини і природи;

- розвиток екологічного мислення, залучення учнів до активної екологічної діяльності;
- виховання дбайливого ставлення до природних багатств України;
- вироблення інтелігентного та відповідального ставлення до свого здоров'я;
- розвиток потреби у здоровому способі життя, гармонійний розвиток духовного і психологічного здоров'я;
- формування культури сімейних відносин;
- забезпечення усвідомлення впливу природного середовища на здоров'я людини;
- пропаганда нових форм екологічної освіти серед гімназистів та їх батьків;
- практичне застосування набутих знань.

Реалізація завдань здійснюється шляхом організації таких видів діяльності:

Освітньо-виховної:

- проведення семінарів, інформаційних конференцій, розвиваючих екологічних ігор, тренінгів, вікторин з екологічних проблем регіону;
- залучення батьків до роботи центру, робота батьківського лекторію;
- екоосвіта, озброєння учнів знаннями закономірностей розвитку природи і суспільства, народного розуміння і світосприйняття;
- виховання дбайливого ставлення до природних багатств України.

Природоохоронної:

- організація та робота екологічних екскурсбюро, проведення екологічних туристичних походів та експедицій;
- практична робота в природничих заказниках, зоопарку та парку відпочинку;
- сприяння отриманню навичок практичного вирішення екологічних проблем, наданню можливостей для активної праці у цьому напрямку;
- проведення відновлювальних заходів захисту довкілля, акцій з упорядкування територій;
- практичне застосування набутих знань.

Пропагандистсько-просвітницької:

- модифікація змісту екологічної освіти серед гімназистів та їх батьків;
- екоосвіта молодших учнів через діяльність секції «ЕкоАБВГДейка»;
- вироблення інтелігентного та відповідального ставлення до власного здоров'я;
- розвиток потреби у здоровому способі життя, гармонійний розвиток духовного і психологічного здоров'я;
- випуск інформаційних, бюлетенів, газет, листівок, фотофільмів;

Науково-дослідницької:

- співпраця з науково-дослідницькими закладами, науковцями щодо проведення науково-дослідної роботи;
- дослідження природних територій, явищ, істот тощо; впорядкування набутого досвіду, написання наукових робіт екологічної спрямованості;
- впровадження результатів досліджень в практичну природоохоронну роботу.

Благодійної:

- організація та проведення благодійних концертів, виступів, лекторіїв, марафонів, фестивалів;

- збір коштів та їх використання на допомогу дітям-сиротам, малозабезпеченим, дітям з особливими потребами, вчителям-пенсіонерам.

Діяльність в екологічних громадських організаціях:

- співпраця з закладами освіти, управлінням екобезпеки, іншими державними установами, екологічними молодіжними організаціями міста, області, України;

- участь у природоохоронних заходах, акціях ВДС «Ековарта».

Членам центру «Екосвіт» притаманне прагнення до того, щоб їх практична діяльність сприяла збереженню довкілля.

Традиційним в роботі стало проведення декадників ОБЖД, акцій «Безпека понад усе», днів Здоров'я, днів Землі, боротьби зі СНІДом, куріння, екологічних декадників. Популярними видами діяльності серед учнів є:

- розвідки справ, захист наукових проектів «Людина і світ природи», «Цінність людини»;

- еколого-краєзнавчі, літературні читання «Стежками рідного краю», «Література і довкілля»;

- лекторій «Пізнаю себе в природі»;

- наукові прес-конференції «Екологічні проблеми України»;

- круглі столи з науковцями, брифінги, диспути «Чому так сталося», «У світі екології»;

- діалоги «Я і довкілля», «Потреба у спілкуванні з природою»;

- анкета думок «Людина і природа»;

- усні журнали «Червона книга України», «Сьомий клімат»;

- ековікторини, екологічні ринги «Я і природа», «Екологія — поняття і терміни»;

- тренінги, робота консультпункту «Екоосвіта»:

- інтелектуальні екологічні ігри «Ми в гостях у природи», «Фольклор і природа»;

- екокрос, екоАБВГДейка «Заповідні об'єкти України і Рівненщини»;

- екомітинг «Багатостраждальне Полісся»;

- екологічні акції «Зелена весна», «Ялинка», «Чисті джерела», озеленення гімназійної території;

- екологічні конкурси, турнір юних художників «Збережи планету», конкурс-захист «Пори року»;

- випуск мальованих фільмів, фотозвіти;

- походи «Картини рідної природи»;

- аукціон екознань;

- ековітальня «Сучасний стан екології Рівного»;

- конкурс-гра «Вторинна сировина»;

- екоконгрес «Місто Рівне у третьому тисячолітті. Екологія: проблеми, пошуки».

Своєрідним річним підсумком діяльності центру «Екосвіт» є проведення квітневої природничої акції «Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє». Для успішного її проведення розроблено положення та складено програму дій.

Під час акції до діяльності залучаються усі учні гімназії, кожен відчуває власну причетність до вибору майбутнього. Для прикладу наведемо Положення та програму дій.

ПОЛОЖЕННЯ
про природничу акцію
«Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє»

I. Загальні положення

Сучасний період розвитку людства відзначається різким збільшенням екологічних проблем і посилення ролі громадськості в пошуку шляхів їх вирішення.

З кожним роком зрозумілішою стає істина, що зберегти навколишнє природне середовище можна лише тоді, коли на захист природи виступить все населення Землі, від політика до домогосподарки, від малої дитини до людини похилого віку.

Сьогодні школа стає місцем формування особистості та виховання екологічно свідомої людини, організатором цікавої роботи з дітьми, їх участі у природоохоронних акціях.

Учні, які власними руками створюють чудовий живий природний оазис, свідомо закладають в душі справжні високі людські почуття, персональну відповідальність за долю природи.

Ми прагнемо, щоб в Україні нова екологічна свідомість стала невід'ємною причетністю до справи збереження довкілля.

Центр «Екосвіт» виступив з ініціативою провести природничу акцію «Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє».

II. Мета та завдання природничої акції:

- виховання екологічно свідомої особистості, громадянина України, громадянина світу;

- формування екологічного світогляду молодої людини, здобуття знань про походження і сенс життя, еволюцію природи, про загальнолюдські цінності, про співтворчість з природою на шляху одержання людиною здоров'я;

- формування екологічної культури дітей та батьків;

- активізація практичної природоохоронної діяльності молоді і дорослого населення;

- проведення конкурсів, пізнавальних та ділових зустрічей з науковцями, встановлення зв'язків з ентузіастами природоохоронної діяльності, громадськими та недержавними організаціями екологічного змісту.

III. Учасники акції:

- учнівська молодь 5–11 класів гуманітарної гімназії, шкіл міста, первинних осередків дитячої екологічної організації «Екологічна варта»;

- батьки, громадські організації.

IV. Організація та керівництво

Організацію та керівництво природничою акцією «Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє» здійснює центр «Екосвіт» Рівненської державної гуманітарної гімназії.

V. Здійснення акції:

- акція проходить з 1 по 30 квітня поточного року;

- під час акції будуть проходити заходи за планом дій.

VI. Підведення підсумків

Підсумки будуть підводитися на заключній лінійці з оголошенням та нагородженням переможців у проведених заходах та природничих конкурсах. Звіт про проведення акції буде висвітлено в засобах масової інформації та матеріалах центру.

План дій на час проведення акції «Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє»

№ п/п	Зміст діяльності
1	Проведення конкурсів екологічного спрямування:
	- написання фенологічних оповідань, поезій, казок;
	- головоломок/кросвордів, ребусів, шарад, чайнвордів;
	- коміксів;
	- емблем та девізів «Ековарти» Рівненської області;
	- мальованих, фото-фільмів «Мальовнича Україна», «Рівненщина», «Моє місто»;
	- екологічних знаків в галузі охорони навколишнього середовища.
2	Засідання центру «Екосвіт»: «Пріоритетні напрямки розвитку діяльності».
3	Відеофільм «Аборт — узаконене вбивство» (служба планування сім'ї).
4	День здоров'я:
	- ігри на свіжому подвір'ї «Граймося з нами»;
	- «Веселі старти»;
	- зустрічі із спеціалістами центру здоров'я;
	- відеофільм «Наркоманія — проблеми і наслідки»;
	- змагання санпостів.
5	ЕкоАБВГДейка
6	Поїздка в печери м. Тернопіль
7	Акція «Дерева року»
8	Аукціон екознань
9	Ековітальня «Сучасний стан екології Рівного» (інсценізація екоказки)
10	ЕкоКВК «Ми обираємо екологічно чисте майбутнє»
11	Виставка «Розмаїття видів в природі» (краєзнавчий музей)
12	Конкурс-гра «Вторинна сировина»
13	Благодійний фестиваль-марафон «Ми діти твої, Земле»
14	День Землі. Екомітинг «Земля — мій дім» (благоустрій гідропарку)

15	Акція «Зони еколиха Рівного у фотооб'єктиві»
16	Уроки пам'яті з дня трагедії на ЧАЕС
17	Екоконгрес «Місто Рівне у ІІІ тисячолітті. Екологія: проблеми, пошуки»
18	Засідання Клубу миру «Екологічні проблеми планети»
19	Бесіди «Здоров'я планети. Факти та коментарі»
20	Випуск друкованих матеріалів газети «Екосвіт»:
	- збірки за матеріалами акції;
	- інформаційні листівки «Запрошуємо до співпраці»

Змістовно і з великою активністю учнів пройшла акція «Чисте екологічне майбутнє не гарантується — все залежить від нас».

Природнича акція «Чисте екологічне майбутнє не гарантується - все залежить від нас» План дій

№п/п	Зміст діяльності	Дата
1	Конкурс «Мій голос я віддаю на захист природи» за номінаціями:	До 15. 04
	- проза (фенологічні оповідання, казки, новели, есе);	
	- поезія;	
	- плакат;	
	- малюнок.	
2	Конкурс-виставка екологічних мальованих фото фільмів: «Скривджена земля», «Краса і біль рідного краю», «Моє місто», «Мальовнича Рівненщина»	
3	Операція «Чисте подвір'я»	Щочетверга
4	Засідання центру «Екосвіт»: «Чисте екологічне майбутнє формується кожним із нас»	5. 04
5	Всесвітній День Здоров'я:	7. 04
	- «Граймося разом» (ігри народів світу);	
	- «Веселі старти»;	
	- зустрічі з лікарями, спеціалістами центру Здоров'я, міської служби молоді, Центру планування сім'ї;	
	- змагання санпостів.	
6	Усний журнал «Хімія та екологія»	9. 04
7	Тренінг «Шкідливі звички та їх вплив на підлітковий організм»	10. 04
8	Хімічна вікторина	11. 04

9	«Перший мільйон»	12. 04
10	Усний журнал «Людина і природа»	12. 04
11	Акція «Посади своє дерево»	До 13. 04
12	ЕкоАБВГДейка «Здоровенькі були»	17. 04
13	Екологічна регата	18. 04
14	ЕкоКВК	19. 04
15	День Землі. Мітинг «Земля — мій дім»	21. 04
16	Конкурс малюнків на асфальті «Я малюю довкілля»	23. 04
17	Благодійний фестиваль-марафон «Ми діти твої, Земле»	24. 04
18	Екскурсія в краєзнавчий музей на виставку «Рідкісні рослини нашого краю»	25. 04
19	Уроки пам'яті до дня трагедії на ЧАЕС	26. 04
20	Подорож у природу	29. 04
21	Випуск інформаційних друкованих матеріалів:	Впродовж акції
	- екобюлетень «Екологічний бумеранг»;	
	- газета «Екосвіт»;	
	- збірки матеріалів акції.	
22	Цікавими, змістовними є конференції і тренінги, розширені засідання «Екоцентру» та інші форми і види діяльності.	

Так, ***на конференції «Щоб мати райдугу на небі, потрібно мати райдугу в душі»*** були присутні гості з обласного товариства охорони природи, обласного управління екобезпеки міста. Обговорювались питання про сучасний стан водойм Рівненщини, забрудненість питної води та її вплив на організм людини.

У своїх виступах учасники наголошували, що в останній час вплив людей на навколишнє середовище значно посилився, внаслідок чого відбувається виснаження природних багатств, рослинних і тваринних ресурсів, забруднення відходами промислових підприємств, побутовими викидами, хімічними речовинами. Це викликає серйозне занепокоєння всього людства і все гостріше постає проблема охорони природи, все загрозливіше назріває екологічна катастрофа.

На ***тренінгах-семінарах «Пріоритетні напрями діяльності з розділу «Скривджена Земля»»*** відбувається узагальнення та розширення знань учнів про екологічні проблеми регіону в цілому та шляхи їх вирішення, формуються навички практичного вирішення екологічних проблем, здійснюється виховання відповідального ставлення до природи.

Під час роботи семінарів-тренінгів учасники висувають ряд цікавих пропозицій та ідей, зокрема:

- очищення та благоустрій зони відпочинку Басівкутське озеро (Рівненщина);
- озеленення шкільної території;
- природоохоронні акції.

Напрацювання учасників семінарів-тренінгів узагальнюються та передаються в обласне управління екобезпеки.

В гімназії практикуються розширені засідання центру «Екосвіт» на тему: «Дбаючи про свою рідну землю, ти дбаєш про планету».

З ініціативи ВДС «Екологічна варта» було проведено ***Всеукраїнський урок екологічних знань***. Члени центру «Екосвіт» провели в цей час розширене засідання «Дбаючи про свою рідну землю, ти дбаєш про планету» за участю Веремеєнка Сергія Івановича, професора, доктора сільськогосподарських наук.

У виступах дорослих зазначається, що майбутнє планети — в руках юних, яким потрібно жити так, щоб не кривдити рідну землю.

Члени центру розповідають про свою практичну діяльність в експедиційних загонах, природоохоронних акціях та освітніх заходах, спрямованих на збереження та відновлення навколишнього середовища.

Інформація про засідання центру «Екосвіт» демонструється у програмі Рівненського телебачення «Новини Рівного» на каналі «Рівне-1».

При Центрі працює ***ековітальня «Сучасний стан екології м. Рівного»***.

В рамках ***акції «Молодь обирає екологічно чисте майбутнє»*** для учнів 5–6 класів проводяться зустрічі з працівниками обласного товариства природи. Регіональні проблеми «скривдженої землі» учні 5–6 класів відображають шляхом інсценізації казок «Рівненська річечка», «Андрійко та його нові друзі», «Казка про двох гусей на новий лад» та ін. Діти за допомогою театрального мистецтва проймаються проблемами рідного краю.

Під час подорожей у природу, учні проводять роботу по ліквідації наслідків «відпочинку» несвідомих туристів, які залишають на гармонійній палітрі природи свої брудні сліди. Проводять очищення не тільки території для наметового містечка, а й найближчої зони відпочинку. Зібране сміття сортують, яке частково спалюють, інше закопують.

Під час проведення природничо-туристичної експедиції проводиться практична допомога лісництву у збереженні лісонасаджень, досліджується місцева флора та фауна. Юні екологи записують свої дослідження у похідний журнал. Матеріали спостережень за природою використовуються як членами експедиційного загону, так і іншими членами центру «Екосвіт» при написанні наукових робіт, підготовці рефератів, експрес інформацій.

Експедиційний загін членів центру «Екосвіт» здійснює свої подорожі у різні регіони України: лісову зону біля с. Козлин Рівненського району, Рівненської області; заповідну зону м. Хуста Закарпатської області; беруть участь в роботі літнього табору «Екологічна варта» в заповіднику «Мис Айя» (м. Севастополь).

Під час експедиційного походу в лісництво с. Козлин юні екологи живуть в наметовому туристичному містечку «Салют», створеному самостійно. Що бачать, що чують, що спостерігають — все записують до похідного журналу.

Похід «Картини рідної природи» — це знайомство та спілкування з живою природою у заповідній зоні м. Хуст Закарпатської області. Разом із працівниками лісництва учні проводять заготівлю кормів для косуль, здійснюють прибирання місць перебування тварин. У вечірній час юні екологи проводять цікаві розважально-пізнавальні програми: брейн-ринги «Земля — мій дім», вікторина «Чи знаєш ти, що...», спортивні ігри та розваги.

Під час роботи в літньому таборі «Екологічна варта» знайомляться з природним ландшафтом заповідника «Мис Айя», дізнаються про вплив на нього людського вторгнення, зустрічаються зі спеціалістами інституту океанології.

В рамках ***природничої акції «Учнівська молодь обирає екологічно чисте майбутнє»*** проводяться експедиції «Зони еколиха Рівного у фотооб'єктиві». В об'єктив потрапляють забруднені вулиці міста, береги р. Устя та Басівкутського озера, міські довгобуди та ін. Щоб звернути увагу своїх однолітків на проблему забруднення міста та залучити їх до практичної роботи по очищенню зон стихійних сміттєзвалищ, створюється фотофільм «Скривджена земля Рівного». Члени експедиційного загону разом із працівниками ЖЕКу працюють на території продуктового базару м. Рівного, за місцем проживання. Цікаво проходять заняття в секції «ЕкоАБВГДейка». Для молодших учнів в ігровій формі розповідається про екологічні проблеми, шкідливий вплив хімічної промисловості, зокрема, ВАТ Азот, на сільське господарство. Під час учням дається інформація про здоровий спосіб життя, правила безпечної поведінки.

Привернути увагу до проблеми «скривдженої землі», глобальних екологічних катастроф, закликати до бережливого ставлення до рідної землі, природи намагаються члени центру «Екосвіт» у своїх виступах ***агітбригади «Ойкумена»***, які є лауреатами конкурсу екологічних агітбригад.

Ідеям здорового способу життя приділяється надзвичайно велика увага. Думки щодо здорового майбутнього нації хвилюють екологів центру «Екосвіт». Розуміючи важливість та актуальність цієї проблеми, члени центру беруть участь у реалізації Програми Міністерства освіти і науки України ПРООН ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницькій роботі «рівний — рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» та Комплексної програми щодо формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків (за проектом «Діалог»). В гімназії організовані тренінг-групи за віковими категоріями, які працюють за такими модулями: спілкуємось та діємо; прояви турботу та обачливість; знаємо та реалізуємо свої права; твоє життя — твій вибір та інші.

Однією з ефективних форм роботи Центру «Екосвіт» є ***конкурс на кращий проект озеленення гімназійної садиби «Красу і затишок — рідній оселі»***. Головна мета конкурсу — виховання любові до рідної землі, до гімназії, бажання працювати задля її розвитку, формування духовної єдності поколінь, екологічної, естетичної і трудової культури, розширення і поглиблення знань з природничих дисциплін.

Перед учасниками конкурсу, окремими учнями, їх родинами ставляться завдання:

- широко залучити гімназистів до покращення санітарного стану довкілля, озеленення шкільної садиби;
- набути знання про різноманітність декоративних дерев, кущів і трав'янистих рослин; які використовуються в озелененні, з їх особливостями та декоративними якостями;
- вивчення історії зеленого будівництва і садово-паркового мистецтва в Україні, традицій природокористування;
- 0розробити проекти озеленення гімназійної садиби або окремих елементів («зелених воріт», «зелених класів», лав, квітників, газонів, алей тощо).

На конкурсі представляються проекти і відбувається їх захист. Проекти вивчаються вчителями-біологами гімназії. Кращі проекти були використані для реалізації в практичній діяльності.

Усвідомлення власної причетності до навколишнього середовища, індивідуальної відповідальності за нинішній і майбутній стан рідної землі дало поштовх членам експедиційного загону до ідеї створення екологічної моди, створення одягу з предметів, які віджили своє звичне життя.

Творча група екологів Центру пропагує стиль «Екомода XXI ст.» Ця ініціатива була підтримана Всеукраїнською дитячою громадською організацією «Ековарта» і включена в номінацію екологічних фестивалів дитячої екологічної творчості.

Науково-дослідницька робота членами центру «Екосвіт» здійснюється разом з кафедрою природничих наук гуманітарної гімназії. Зацікавлені учні пишуть семестрові роботи, які зачитуються на засіданні кафедри. Кращі роботи представляються на щорічній учнівській науково-практичній конференції. Вдосконалені семестрові роботи, поглиблені та доповнені науковими дослідженнями, представляються на засідання МАН.

Аналіз діяльності центру «Екосвіт» показує, що ефективним є проведення благодійного фестивалю-марафону дитячої екологічної творчості «Ми діти твої, Земле». За час проведення фестивалів збираються благодійні кошти, які використовуються для допомоги хворим.

З ініціативи гімназистів у м. Рівне щорічно проводиться міський благодійний фестиваль-марафон «Ми діти твої, Земле».

Своє продовження ідея фестивалю знайшла на республіканському рівні і вилилась у ***фестиваль «Свіжий вітер»***, який проводиться у м. Хмельницькому.

Питання та проблеми особистого життя, здоров'я, навколишнього середовища нерозривно пов'язані і їх неможливо вирішити у вузькому колі, тому центр «Екосвіт» здійснює співпрацю з органами державної виконавчої влади і державними організаціями та установами, громадськими організаціями, а саме:

- Обласним Товариством Природи;
- Обласною організацією Українського Товариства охорони природи;
- Обласним управлінням екобезпеки;
- Міським управлінням у справах сім'ї та молоді;
- Міською службою молоді;
- Волинським ресурсним центром;
- Екологічною школою Палацу дітей та молоді м. Рівного.

За матеріалами конкурсів дитячої екологічної творчості виготовлено книгу про природу, видано збірку фенологічних творів «Світ природи очима дітей» (творчі доробки гімназистів), «Збірник екологічних пісень» (тексти пісень, написані учнями на мелодії відомих творів), книгу «Формування екологічно свідомого громадянина в гуманітарній гімназії» (з досвіду роботи центру «Екосвіт»).

Основи дбайливого ставлення до навколишнього світу, бережливого ставлення до природи закладається в сім'ї, родині. Оскільки, вагомий вплив на особистість гімназиста здійснюють батьки, важливою ланкою виховання екологічно свідомого громадянина є ***робота з батьківською громадськістю***. Це, перш за все, екологічний всеобуч батьків; батьківські збори (конференції); батьківський університет.

Форми роботи з батьківською громадськістю у екологічному вихованні: лекції, бесіди, прес-конференції, усні журнали, диспути, зустрічі «за круглим столом», читацькі конференції, подорожі у природу тощо.

Важливою складовою системи роботи центру «Екосвіт» є екологічна освіта батьків. В школі діє еколекторій для батьків. Наведемо для прикладу тематику засідань: Особиста гігієна членів родини. Я і моє здоров'я. Шкідливі звички та їх вплив на дитячий організм. Природні і культурні передумови становлення людини. Роль сім'ї у становленні «Я» дитини як процес становлення екологічної її культури. Екологічний стан довкілля в місті. Усвідомлення батьками феномена людської природи і духовності. Вплив природного довкілля на менталітет людини та природу.

Управління виховним процесом

Важливою умовою та ефективним засобом удосконалення громадянського виховання є **модифікація системи управління**.

Процес управління виконує ***координаційно-інформаційну, аналітико-узагальнюючу, контрольно-коригуючу, психо-гігієнічну, стимулюючо-гальмуючу функції***.

Система управління виховним процесом розглядається у Рівненській державній гуманітарній гімназії як взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємопідпорядкування основних його понять та їх реалізація в єдності (мета і завдання, зміст, організація, відбір оптимальних форм, методів, засобів діяльності, аналіз стану виховної роботи та рівня вихованості учнів). Розглянемо систему управління на таблиці (стор.).

Як бачимо, система управління виховним процесом в гімназії має чотири етапи: чітке визначення мети і завдань; діагностика і всебічний психолого-педагогічний аналіз діяльності учнівсько-педагогічного колективу; планування виховуючої діяльності учнів; керівництво і контроль.

Управлінський цикл починається і закінчується аналізом, сутність якого полягає в тому, щоб встановити причинно-наслідкові зв'язки між метою, змістом, формами, методами, умовами і його наслідками, а також прослідкувати вплив навчально-виховного процесу на рівень вихованості учнів.

Головне, що відрізняє гімназію від інших типів навчальних закладів, — це особлива філософія виховання, цінності, мета і підготовленість випускника.

У сфері цієї діяльності ***пріоритетними факторами***, що впливають на якість роботи навчального закладу, є: *створення надійної системи інформаційного забезпечення; поліпшення прогностично-планової діяльності; втілення в практику вимог наукової організації праці; контрольно-аналітична робота на основі діагностичних методів; вдосконалення управлінських структур.*

Таблиця
Система управління виховним процесом
в Рівненській державній гуманітарній гімназії

Недостатня результативність в роботі будь-якого навчального закладу пов'язана з відсутністю управління інноваційними технологіями. Тому **першим кроком нововведень в управлінні гімназії є** *чітке визначення мети, прогнозованість бажаного результату*. Це відбувається на основі діагностики та аналізу стану справ у навчальному закладі, виявлення сильних і слабких сторін, що дозволяє зробити зміни в роботі педагогів, учнів, адміністрації. Важливим етапом є оцінка оточення навчального закладу (позитивного і негативного), прогнозування можливого впливу на результат нововведення.

Наступним етапом є *формування мети, розробка програм розвитку гімназії, розвиток виховної її системи*, що передбачає пошук та аналіз вже існуючих, створення власних наукових, методичних розробок, технологій, які впроваджуватимуться і сприятимуть досягненню таких позитивних змін, які відповідали б поставленій меті.

Важливим є *складання плану дій* щодо апробації та впровадження нововведень, визначення засобів, методів, виконавців, часу, створення необхідних умов. При цьому забезпечується надходження інформації, належний контроль, самоконтроль, зворотній зв'язок. Управління нововведеннями передбачає використання модернізованих методів управління: вербальних — індивідуальні (консультації, бесіда), групові (інструктаж, нарада, збори); дослідницьких — вивчення передового досвіду, анкетування, порівняння досягнень, друкування напрацювань; ілюстративно-показникових — моделювання структури організації навчально-виховного процесу (побудова графіків, таблиць, вивчення рівня знань і вихованості учнів); технічно-технологічних — активне застосування технічних засобів.

Інноваційна діяльність з учнями в гімназії здійснюється шляхом диференціації навчально-виховної діяльності; індивідуалізації процесів навчання і виховання; створення сприятливих умов для розвитку нахилів і здібностей кожного вихованця; комфортності навчально-виховної діяльності; психологічної безпеки, захисту вихованців; віри в учня, його творчі сили і можливості; прийняття його таким, яким він є; забезпечення успішності навчання і виховання; обґрунтування рівня розвитку кожного учня; зміна цільових установок гімназії.

У центрі концепції розвитку виховної системи є творча особистість, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, які вирізняються підвищеним рівнем розумового розвитку. Вони різко виділяються в середовищі однолітків високим інтелектом. Організовуючи виховний процес з такими дітьми, вчителі використовують різноманітні методи, які передбачають надання їм допомоги в отриманні знань; врахування рівня інтелектуального та соціального розвитку, різних можливостей, виявлення основних та послідовних варіантів у розвитку здібностей дитини, перехід від перцептивного рівня пізнання до розуміння вищих понятійних рівнів.

Акцентується увага на використанні творчих методів виховання, які спрямовані на вивчення раніше не визначених або не використаних можливостей; повагу до бажання дітей самостійно працювати; вміння стримуватися від втручання в процес творчої діяльності; надання дитині свободи вибору; індивідуалізація навчальних програм, залежно від особливостей учня; створення умов для конкретного втілення творчої ідеї; заохочення роботи над проектами, пропозиціями самих учнів; уникнення будь-якого тиску на дітей; підкреслення позитивного значення

індивідуальних відмінностей; схвалення результатів діяльності учнів; надання можливості загального внеску в роботу групи; повагу до учнів, які висловлюють власну думку; демонстрацію ентузіазму; надання авторитетної допомоги дітям, які відстають; організацію безпосереднього спілкування звичайних дітей із обдарованими; отримання максимальної користі від захоплення дітей; терпимість (хоча б тимчасову) до безладдя; вміння переконувати та пропагувати; здібність до самоаналізу.

Забезпечуючи виховний процес, учитель має бути доброзичливим і чуйним, знати психологічні особливості дітей, розуміти їхні потреби та інтереси; мати досвід роботи в закладах для дітей молодшого та дошкільного віку (зокрема й з власними дітьми), з високим рівнем інтелектуального розвитку; широким колом інтересів і вмінь; готовим до виконання найрізноманітніших обов'язків, пов'язаних із навчанням обдарованих дітей; володіти почуттям гумору (але без нахилу до висміювання); самокритичним, готовим до перегляду своїх поглядів і постійно самовдосконалюватися; творчою особистістю; мати добре здоров'я і життєздатність; спеціальну та післявузівську підготовку до роботи з дітьми й бути готовим до подальшого оволодіння спеціальними знаннями.

У кожного керівника свій стиль управління, який випливає з власного бачення проблеми, з особливостей навчального закладу.

Але кожен переслідує одну мету — ефективно управляти навчальним закладом.

Дирекція Рівненської державної гуманітарної гімназії в аналітичній діяльності керується такими **принципами**, як:

- *Системність* аналітичної роботи, передбачає аналіз результатів навчально-виховного процесу, змісту роботи та умов його ефективності.
- *Науковість*. Приступаючи до аналізу будь-якого аспекту діяльності, визначається чіткий алгоритм вивчення даного питання, який базується на досягненнях психолого-педагогічної науки.
- *Поєднання перспективного та щоденного аналізу*. Дирекція прогнозує розвиток гімназії, а для цього проводить аналіз багатьох чинників, які впливають на розвиток навчально-виховного процесу.

Проводиться аналіз результатів діяльності класного колективу, роботи вчителя-предметника, класного керівника, позаурочного виду діяльності, уроку, результативності, діяльності та взаємодії *класний колектив — учитель — класний керівник — вчитель-консультант учнівського об'єднання*, ведення документації, стану викладання предмету, факультативу, умов навчально-виховного процесу.

Матеріали аналізу зберігаються, систематизуються і використовуються учителями в кабінеті контрольно-аналітичної роботи.

Адміністрація гімназії поділяє точку зору автора М. М. Поташника щодо використання трьох **основних типів організованих структур управлінських систем**: лінійної, функціональної, лінійно-функціональної.

Лінійно-функціональна структура характеризується як субординацією, так і координацією, тобто, як горизонтальними зв'язками, так і вертикальними. Якщо за горизонтальні зв'язки прийняти функціональні обов'язки, то за вертикальні — рівні, на яких розглядаються ці функціональні обов'язки.

У лінійно-функціональній структурі виділяється 4 рівні: дирекції, предметних кафедр, психолога і класного керівника, учня.

У гімназії постійно працюють над удосконаленням структури управління в режимі розвитку її роботи.

Аналіз результатів навчальної діяльності за семестр проводиться *на рівні дирекції* таким чином: збір даних, аналіз (графік успішності), педрада — наказ по гімназії (управлінське рішення). *На рівні кафедр*: результати контрольних зрізів з предметів (збір даних), аналіз результатів (порівняння оцінок (таблично), аналіз помилок), засідання кафедри (рекомендації вчителю). *На рівні психолога, класних керівників*: збір даних (анкетування, тестування, збір оцінок), аналіз ситуації (таблиці успішності, таблиці діагностики), класні збори, батьківські збори. *На рівні учня*: збір даних через комісії парламенту, аналіз на засіданні комісії, інформація в шкільній пресі і на сесії парламенту. Аналіз уроку: 1-й рівень. Дирекція. Відвідування, аналіз, графік, 2-й рівень. Заступник директора з методичної роботи кафедри (аналіз стану, робота на кафедрі), 3-й рівень. Психолог. Аналіз ситуації з психологічної точки зору (анкетування, діагностування), 4-й рівень. Учні. Анкетування.

Відповідно до структури контрольно-аналітичної діяльності використовуються такі технології.

Технологія аналітичної діяльності

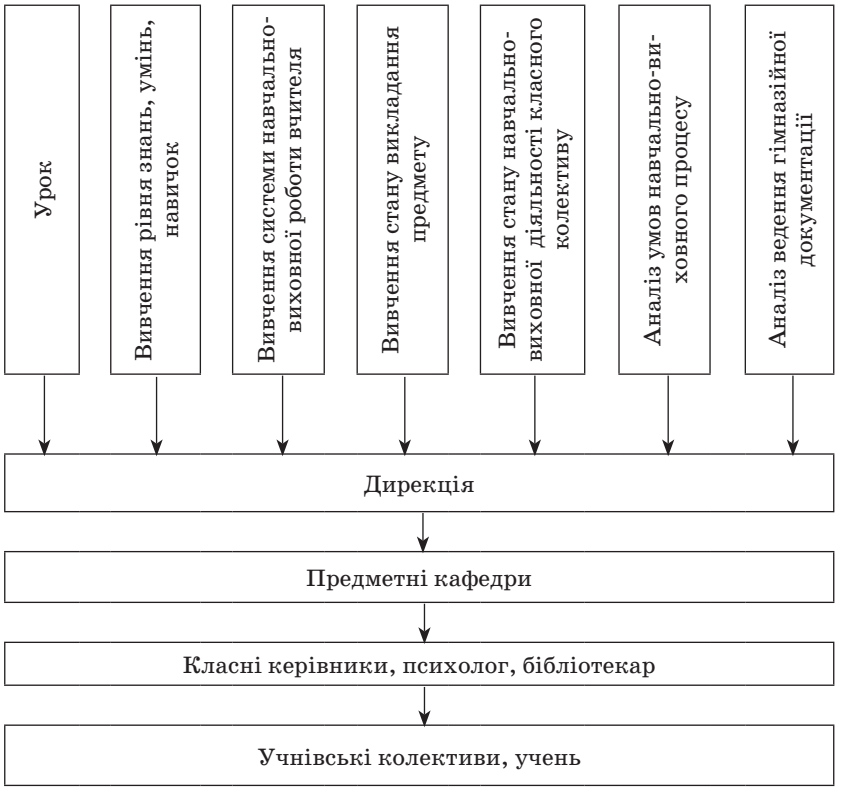

Системний аналіз роботи школи передбачає:

Аналіз результатів навчально-виховного процесу	Аналіз умов	Аналіз змісту роботи
- рівень моральної вихованості; - рівень навченості учнів; - рівень навичок самостійної навчально-пізнавальної праці; - рівень творчого розвитку; - рівень інформованості; - моральна вихованість; - рівень громадянськості; - фізичний розвиток; - вираження рівня навченості і вихованості в практичній діяльності.	- підготовленість учителя; - психологічні; - організаційно-педагогічні; - матеріально-технічні; - санітарно-гігієнічні; - організаційно-педагогічні.	- підготовка і проведення уроків, позакласних видів діяльності; - спрямування навчальної та виховуючої діяльності на реалізацію мети навчання і виховання; - учительсько-учнівська документація; - система виховання, співробітництво з самоврядуванням; - реалізація основних функцій управління школою.

Програма фронтальної перевірки роботи вчителя

№ п/п	Зміст перевірки	Методи і форми перевірки
1.	Виконання вчителем Статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку	Спостереження уроків, виховних заходів. Аналіз навчально-виховної роботи вчителя.
2.	Підготовка вчителя до уроків і позакласних видів діяльності.	Перевірка планів роботи вчителя.
3.	Виконання вчителем навчальних програм, форми контрольних, практичних і письмових робіт.	Аналіз класного журналу, зошитів учнів, планів виховної роботи класного керівника.
4.	Якість уроків, їх навчальна, розвивальна та виховна роль.	Відвідування і аналіз 8–10 уроків. Аналіз успішності за класним журналом.
5.	Стан знань, умінь і навичок учнів. Уміння застосовувати ці знання на практиці.	Спостереження на уроках, вивчення зошитів, журналів, щоденників. Проведення контрольних робіт, усне опитування.

6.	Виховання інтересу до предмета.	Анкетування, співбесіда з учнями, тестування.
7.	Виявлення обдарованості учнів, розвиток здібностей, талантів.	Анкетування, співбесіда з учнями, тестування.
8.	Як вчитель навчає вчитись?	Завдання типу: скласти план, зробити аналіз відповіді, статті, скласти тези, робота з довідниковою літературою.
9.	Виховання учнів у ході навчання, позакласна робота з предмета.	Спостереження на уроках, відвідування гуртків, факультативів.
10.	Виховання свідомої дисципліни. Робота над правилами для учнів.	Спостереження на уроках, відвідування гуртків, факультативів.
11.	Виконання єдиних вимог до усної і письмової мови, організація позакласного читання.	Перевірка всіх зошитів учнів, техніки читання, вивчення читацьких формулярів.
12.	Робота вчителя з попередження неуспішності.	Індивідуальна робота з учнями. Проведення додаткових занять. Вивчення причин неуспішності. Аналіз додаткових знань. Аналіз класного журналу.
13.	Робота вчителя з батьками учнів, громадськістю.	Співбесіда з батьками, анкетування.
14.	Самоосвіта вчителя.	Співбесіда з вчителем, класним керівником.
15.	Результати навчально-виховної роботи вчителя.	Підсумки опитування, контрольних робіт. Бесіда з активом класу, загальне враження.

Види контролю: оперативний, плановий, самоконтроль.

Види контролю за обсягом: фронтальний, тематичний, оглядовий, вибірковий. ***Види контролю за метою***: попереджувальний, поточний, підсумковий. ***Види контролю за об'єктом***: персональний, класно-узагальнюючий, предметно-узагальнюючий. ***Основні види контролю за функціями***: констатуючий, навчальний.

Технологія здійснення контролю, що відповідає констатуючій і навчальній функції: I етап — *діагностуючий*: вивчити матеріали попереднього контролю; діагностика результатів, змісту роботи та умов на теперішньому етапі (самоаналіз, контрольні зрізи, бесіди тестування, анкетування); розробка програми надання допомоги; II етап — *методично-корегуючий*: взаємовідвідування уроків, консультації, творчі відрядження; цільові курси, семінари-практикуми, інші групові форми; самоосвіта; III етап — *підсумково-оцінювальний*: ознайомлення з результатами; прийняття рішення (наказ, який дає можливість бачити творчий ріст учителя).

Система підсумкового аналізу успішності за семестри, контрольні зрізи в графіках з глибоким аналізом дають змогу контролювати рівень знань та стан викладання предметів, виявляти рівень розвитку інтелектуальної, емоційно-вольової, духовно-моральної сфери особистості.

Особлива увага надається аналізу стану громадянського виховання та діяльності класного керівника, рівня громадянської вихованості учнів.

Заздалегідь розробляється **пам'ятка**, в якій визначаються:

І. *Організаційна робота з поліпшення виховного процесу в гімназії* (наявність та науковий рівень системно-цільового планування виховного процесу, цільової творчої програми розвитку особистості і учнівських колективів. Психолого-педагогічне проектування виховуючих відносин в колективі):

1) відображення в планах роботи положень Конституції України, державних, нормативних документів про освіту і виховання, міжнародних правових актів, Декларації прав людини, Конвенції про права дитини; врахування досягнень психолого-педагогічних наук, передового педагогічного досвіду, реальних умов і можливостей учнівського та педагогічного колективів, особливостей психофізіологічної самобутності кожної вікової групи учнів, їх інтересів, нахилів і здібностей; людинознавчого, народознавчого, особистісно-гуманного підходів. Як визначено завдання кожного з учасників виховного процесу);

2) підбір та розстановка педагогічних кадрів (аналіз якісного складу класних керівників за освітою, педагогічним складом, фахом; рівень їх інноваційної діяльності; планування роботи. Якість виконання планів, впровадження нових технологій; робота методичного кабінету школи);

3) організаційно-педагогічне забезпечення виховного процесу (розгляд стану громадянського виховання на педагогічних радах, виробничих нарадах, зборах трудового колективу, рішення педагогічних рад, рівень та організація їх виконання, здійснення педагогічного керівництва органами учнівського самоврядування).

ІІ. *Здійснення громадянського виховання*:

1) якість викладання суспільно-гуманітарних дисциплін (використання у викладанні державних документів, зв'язок з життям області, міста; громадянська спрямованість уроків; оновлення парадигми їх змісту; наповнення національним змістом, висвітлення загальнолюдських цінностей, їх спрямованість на формування громадянських якостей особистості учня; навчально-матеріальна база);

2) участь вчителів суспільно-гуманітарних предметів в організації громадянського виховання учнів у позаурочній діяльності, керівництво предметними гуртками, творчими об'єднаннями, науковими товариствами, МАН, клубами, тощо. Забезпечення міжпредметних зв'язків. Окреслення елементів шкільних предметів та об'єднання їх в єдину систему знань. Розробка засобів і прийомів організації різноманітних видів діяльності учнів: створення мотиваційної готовності до сприймання інформації; єдність свідомості і діяльності; організація навчально-виховного процесу, який постійно розвиває громадянськість;

3) якість знань учнів із суспільно-гуманітарних предметів (наслідки успішності за минулий рік; поточна успішність; зв'язок вчителя-предметника з класним керівником, шкільним психологом, батьками; організація роботи з обдарованими дітьми; використання методів стимулювання, заохочення; участь в роботі МАН);

4) організація самоосвіти і самовиховання учнів (рівень роботи факультативів «Самовиховання особистості», «Пізнай себе»; рівень оволодіння учнями загальною побудовою навчальної діяльності, способами самостійного переходу від одного виду дій до іншого (від орієнтаційних навчальних дій до виконавчих, а потім оцінювальних), що є основою самореалізації навчальної діяльності; оволодіння методами наукового пізнання, пошуково-дослідницької роботи, раціональної організації розумової праці;

5) система громадянського виховання: а) використання вчителем соціально-психологічних механізмів та загально-педагогічних чинників громадянського виховання; використання принципу гармонії (сукупність гідностей громадянина — зовнішність, вчинки, висловлювання, створювані речі); забезпечення процесу соціалізації особистості, надання допомоги у самовихованні учнів; індивідуальний підхід; роль учнівського колективу; б) використання у виховному процесі ідентифікаційної та цілеутворюючої функцій громадянського виховання; в) реалізація цільової творчої програми громадянського виховання; г) рівень роботи виховних осередків в гімназії; д) формування громадянських якостей особистості в процесі позаурочної діяльності, аналіз роботи учнівських об'єднань, громадянської освіти учнів; е) робота класного керівника (вивчення рівня громадянськості учнів і учнівського колективу; організація його життєдіяльності; співробітництво і співтворчість в колективі; співпраця з вчителями-предметниками, батьками; активні форми роботи, рівень їх підготовки і проведення, залучення всіх учнів; особистісно-гуманний підхід в роботі; рівень планування виховної роботи; соціальний захист учнів; розвиток самоврядування; системна організація виховного процесу; використання інноваційних виховних технологій; організація здорового способу життя; мотивація діяльності педагогів і учнів; взаємодія із зовнішнім соціокультурним і природним середовищем; духовні орієнтири суспільства і школи).

Виявлення результатів виховання та їх оцінка передбачає вивчення розвитку та рівня вихованості учнів. Всебічне вивчення особистості гімназиста, проникнення у його внутрішній світ допомагає творчо підійти до вибору найбільш ефективних форм, методів і видів діяльності, виявляти та усувати недоліки, забезпечити особистісно зорієнтований підхід. Вивчення особистості учня йде паралельно з вивченням виховного процесу. Головне завдання управління полягає в тому, щоб спочатку визначити цілі, для їх виконання зміст, форми і методи, технології, механізми реалізації, а лише тоді виміряти те, що одержали: ціль-процес-результат — така логіка управління виховним процесом у гімназії.

Впроваджуючи досягнення педагогічної науки (близького зарубіжжя (Росії)), адміністрація гімназії основними об'єктами, на які спрямована управлінська діяльність, визначила педагогічні кадри, учнівський колектив, зовнішнє середовище, дослідницьку роботу, діяльність шкільної бібліотеки, батьківської громадськості, соціального педагога та психологічної служби.

Плануючи управлінську діяльність визначають мету, зміст, основні форми, методи роботи та прогнозують кінцевий результат.

Розглянемо технологію управлінської діяльності на прикладі роботи з педагогічними кадрами.

Технологія управлінської діяльності з педагогічними кадрами

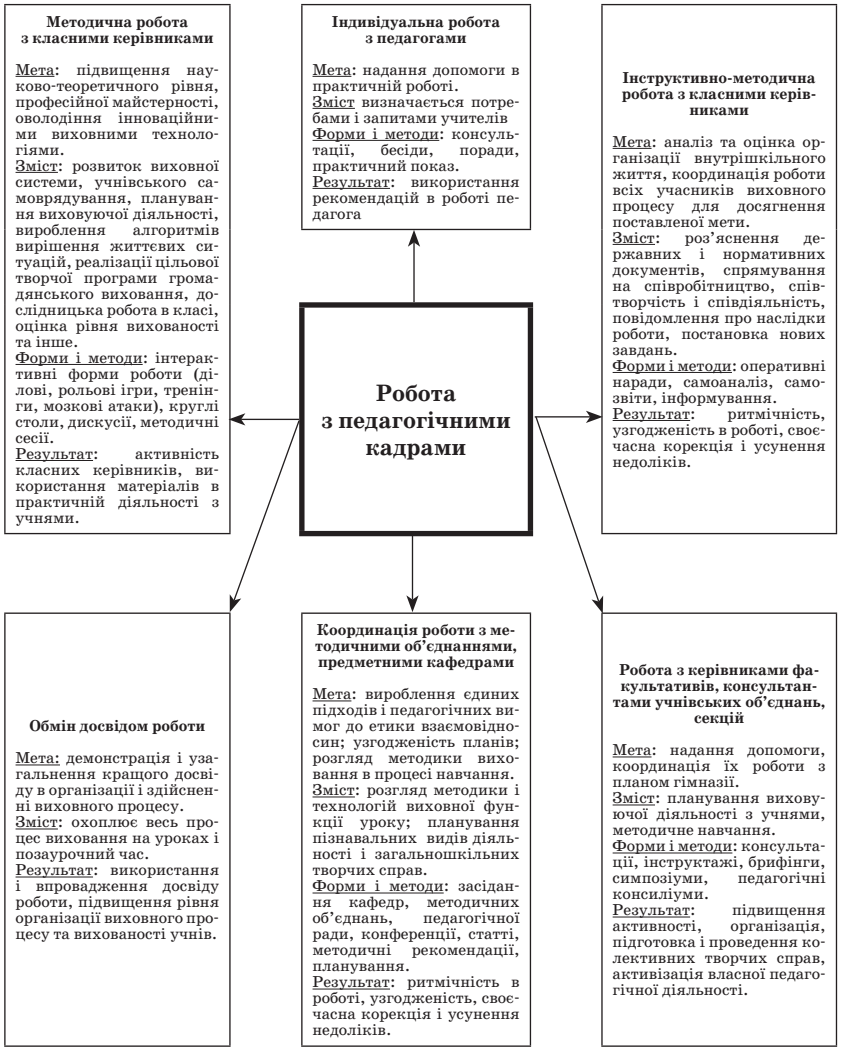

Як бачимо, робота з педагогічними кадрами спрямована на якісне підвищення їх професійної компетентності, на забезпечення та розвиток творчого потенціалу колективу. Відповідно до конкретного педагога, класного керівника методична робота спрямована на збагачення знань, розвиток мотивів творчої діяльності, сучасного стилю мислення, педагогічної техніки. Стосовно педагогічного колективу — робота з учителями, класними керівниками спрямована на його згуртування, залучення до науково-дослідної та експериментальної діяльності з метою розробки інноваційних технологій громадянського виховання учнівської молоді.

Особливістю методичної роботи в гімназії є її **науковий характер.** Усі форми внутрішньошкільної науково-методичної роботи за умов ре-

формування змісту загальної освіти передбачають розбудову української національної школи, що спрямована на встановлення раціонального співвідношення між гуманітарними та природничо-математичними складовими, належне науково-теоретичне, методичне та інформаційне забезпечення; широке впровадження досягнень науки та культури, нових технологій навчання; запровадження системи варіативного навчання та виховання відповідно до особистих потреб і здібностей учнів; реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичним надбанням українського народу.

Головними вимогами до науково-методичної роботи визначені такі: *відповідність системи* внутрішньошкільної науково-методичної роботи сучасному соціальному замовленню суспільства і держави, школи за умов її національної розбудови; *науковість* науково-методичної роботи; *системність; комплексний характер, послідовність, наступність, безперервність, масовість; творчий характер, максимальна активізація діяльності педагогів; конкретність*, врахування особливостей гімназії, кожного вчителя, *диференційований підхід до педагогів*; спрямованість її на виділення головного, суттєвого в підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів; *єдність теорії та практики; оперативність*, гнучкість, мобільність, розумне співвідношення загальношкільних, групових і індивідуальних форм і видів методичної роботи та самоосвіти педагогів; створення сприятливих умов для ефективної роботи, творчих пошуків педагогів, вироблення у них інноваційного стилю діяльності.

У гімназії діє **програма підготовки педагогів** до здійснення інноваційної діяльності за **чотирма модулями:**

перший — *виховання духовної культури*, формування національної свідомості і самосвідомості;

другий — *посилення особистісно-гуманного підходу*, спрямованого на розвиток інтелектуальної, духовно-моральної, емоційно-вольової, психологічної сфери особистості;

третій — *використання прогресивних концепцій* у виховному процесі на основі демократизації і гуманізації шкільного життя, переорієнтації внутрішнього світу дітей, підлітків та юнацтва на збагачення індивідуального досвіду самопізнання, самооцінки, саморозвитку, самоорганізації;

четвертий — *побудова такої моделі виховного процесу, яка відповідає національним і загальнолюдським цінностям*, інтересам особистості і держави, є саморозвиваючою та носить творчий характер.

Методична робота складає цілісну систему взаємопов'язаних дій і заходів, спрямованих на всебічне підвищення професійного рівня педагогічного колективу в цілому, на розвиток ініціативи і творчості кожного вчителя зокрема і в кінцевому наслідку — на підвищення результативності навчально-виховного процесу, досягнення оптимальних результатів у навчанні, вихованні, розвитку.

Аналіз таблиці (стор.) показує, що всією науково-методичною роботою в гімназії керує науково-методична рада, до складу якої входять науковці ВНЗ, керівники творчих груп, дирекція, завідувачі кафедр. Основними завданнями ради є: вивчення діяльності гімназійних кафедр і пропаганди досвіду кращих з них; вивчення й аналіз стану навчально-виховної роботи, методичної майстерності педагогічних кадрів і на цій основі визначення основних напрямків методичної роботи з ними; аналіз результатів вивчення стану викладання і якості знань, умінь і навичок учнів, рівня їх вихованості, внесення відповідних коректив і рекомендацій у навчально-виховний процес; аналіз підсумків шкільних, міських, обласних, республіканських олімпіад, конкурсів, змагань тощо; вивчення і пропаганда досвіду кращих учителів у досягненні стабільних, позитивних результатів у навчально-виховному процесі; надання допомоги кращим учителям в організації дослідницько-експериментальної роботи.

Структура науково-методичної роботи Рівненської державної гуманітарної гімназії з поглибленим вивченням іноземних мов

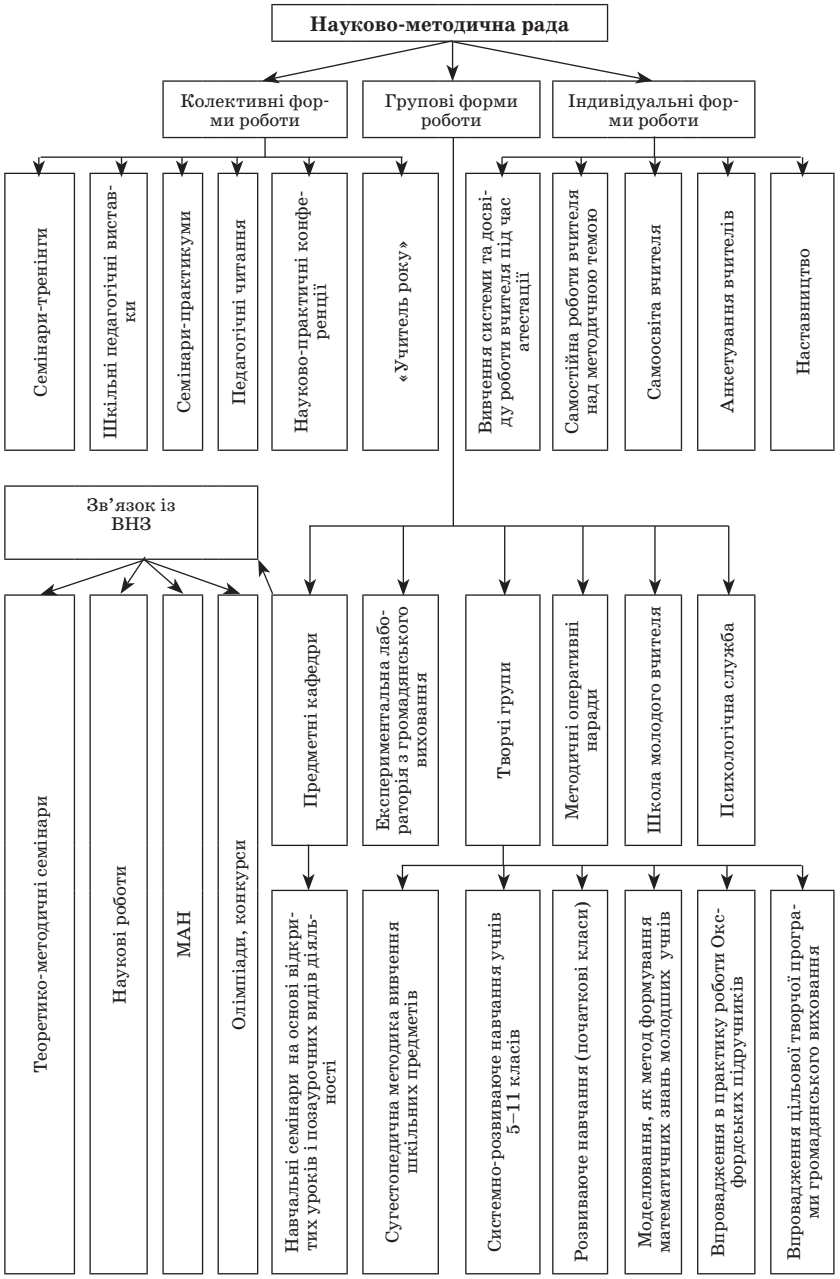

Важлива ланка методичної роботи відводиться творчим групам. На базі гімназії працюють 4 творчі групи за темами: «Розвиток виховної системи школи в контексті самореалізації особистості гімназиста»; «Розвиток аналітичного мислення учнів в умовах системно-розвиваючого навчання»; «Застосування сугестопедії у навчально-виховному процесі»; «З основ школознавства». Такий підхід дає можливість в комплексі підходити до розв'язання проблеми громадянського виховання, реалізації цільової творчої програми розвитку особистості гімназиста.

Важлива ланка в системі науково-методичної роботи — робота кожного педагога над науково-методичною темою «Самовираження, самоствердження, самореалізація особистості».

Науково-методична тема
«Самовираження, самоствердження, самореалізація особистості гімназиста»

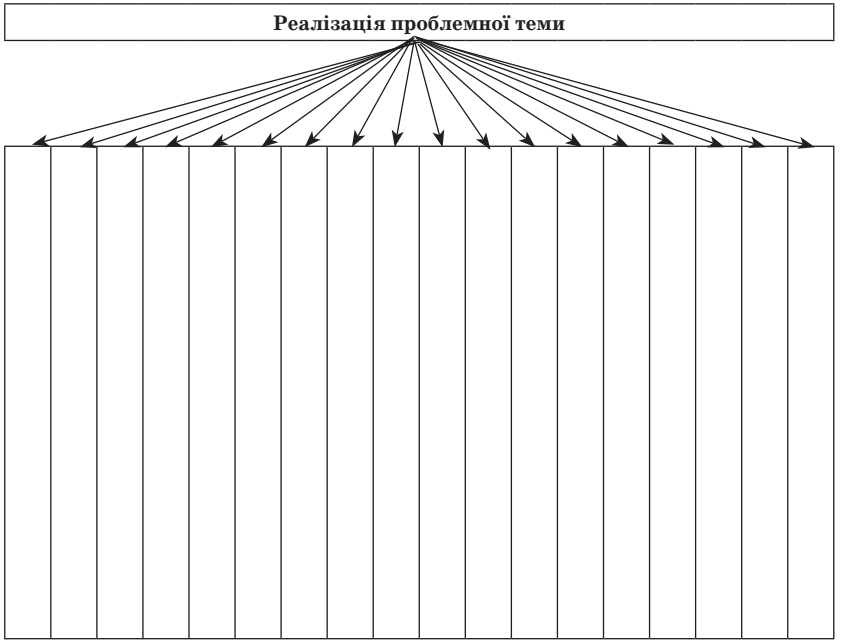

Відповідно до проблемної теми гімназії, кожна кафедра має свою проблемну тему, яка підпорядкована гімназійній, зокрема:

- Словесників: «Розвиток творчих здібностей учнів у процесі вивчення мови та літератури».
- Зарубіжної літератури та мистецтва: «Особистісно-орієнтований підхід у викладанні зарубіжної літератури та предметів естетичного циклу».
- Англійської мови: «Психологічні особливості іншомовної комунікації в умовах гімназії гуманітарного профілю».
- Німецької мови: «Самовираження, самореалізація особистості учня в процесі оволодіння фоновими знаннями та культурою народу, мова якого вивчається».

- Природничих наук: «Самовираження, самореалізація гімназистів на уроках природничих наук».
- Суспільних наук: «Самовираження, самореалізація гімназистів на уроках суспільних наук».
- Трудового навчання: «Мотивація навчально-пізнавальної діяльності та самовираження особистості в процесі творчості».
- Фізичного виховання: «Самовираження, самореалізація особистості на уроках фізичного виховання».
- Точних наук: «Самовираження, самореалізація особистості вчителя та учня».
- Початкового навчання: «Формування творчої особистості, її самовираження та самореалізація в умовах навчально-виховного процесу».

Планується робота за такими **розділами**:
- Короткий аналіз роботи за попередній рік.
- Основні напрями роботи в новому навчальному році.
- Організація самоосвіти вчителів.
- Тематика засідань кафедри.
- Результативність роботи кафедри.
- Графік проведення позакласних форм і видів діяльності учнів.
- Організація роботи з обдарованими дітьми.

Кожен учитель теж працює над власною самоосвітньою темою. **Основними напрямами самоосвітньої роботи вчителів** гімназії є:

- виховання в учнів громадянськості;
- особистісно орієнтоване навчання та виховання;
- модульно-рейтингове оцінювання знань, вмінь та навичок учнів;
- гармонізація сімейно-шкільної діяльності в системі громадянського виховання.

Отже, розвиток виховної системи школи передбачає гармонізацію роботи всіх членів педагогічного колективу.

Новий зміст навчання та виховання, апробація зарубіжних та вітчизняних виховних технологій, створення авторських посібників і програм, нетрадиційний підхід до викладання і здійснення виховного процесу, пошук оригінальних методик викладання і виховання спонукало педагогів, директора та його заступників до творчої дослідницької діяльності, тісної співпраці з науковою кафедрою теорії і методики виховання, науково-дослідною лабораторією інноваційних виховних технологій Рівненського державного гуманітарного університету.

У грудні 1999 року на базі гімназії створено ***шкільну філію науково-дослідної лабораторії інноваційних виховних технологій РДГУ***, до складу якої увійшли досвідчені вчителі, педагоги-експериментатори, заступники директора, науковці кафедри теорії і методики виховання та співробітники науково-дослідної лабораторії Рівненського державного гуманітарного університету. *Головна мета*: реалізація державної політики в галузі освіти і виховання, використання ідейного багатства українського народу, його морально-етичних, національних та загальнолюдських цінностей, досягнень вітчизняної, світової наукової і народної педагогіки. *Цілі*: дослідження, впровадження та методичний супровід змісту, методів, технологій та засобів виховання учнівської молоді. *Напрями дослідження*: фундаментальний — громадянське виховання гімназистів в умовах суверенної України; прикладний — національно-патріотичне, художньо-естетичне виховання, інноваційні

технології методичної роботи, розвиток самоврядування. *Види діяльності*: науково-дослідна і навчально-методична; науково-консультативна; видавничо-інформаційна. *Функції*: виконання наукових досліджень, та науково-дослідних робіт з проблеми; науково-методичне та програмно-нормативне забезпечення громадянського виховання; проведення методологічних, науково-теоретичних, проблемно-цільових семінарів, занять школи молодого класного керівника, симпозіумів, науково-практичних конференцій, педагогічних читань; інформаційно-аналітичне забезпечення дослідно-експериментальної роботи.

Програмою дослідно-експериментальної роботи щорічно передбачається поглиблення змісту громадянського виховання учнів гімназії, виділяються найбільш актуальні аспекти формування і розвитку особистості як громадянина, який має гуманістичний світогляд, толерантний, веде здоровий спосіб життя. Так, планом роботи шкільної філії НДЛ інноваційних виховних технологій РДГУ на 2001/2002н. р. передбачено такий зміст роботи:

№п/п	Зміст роботи
1.	Розширити програму дослідно-експериментальної роботи відповідно до Національної доктрини розвитку освіти та Декларації принципів толерантності
2.	Розробити моніторинг з педагогіки толерантності та миротворчої діяльності учнів
3.	Засідання лабораторії: - лекція-консультація «Теоретико-методичні основи педагогіки толерантності та миротворчої діяльності учнівської молоді»
4.	- Круглий стіл «Шляхи реалізації Програми ПРООН/ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницький роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя»; - Концепція освіти «рівний-рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України; - суть методу освіти «рівний-рівному»; - технології методу освіти «рівний-рівному»; - тренінг «Знаємо та реалізовуємо свої права»
5.	Наукова консультація з теми «Духовно-моральний розвиток гімназиста»
6.	Теоретико-методичний семінар «Психологія педагогічної діяльності» - психологія взаєморозуміння; - спілкуватись і діяти; - психолого-педагогічні основи педагогіки співробітництва
7.	Засідання лабораторії: 1) Про діяльність психологічної служби творчої лабораторії; 2) Діалог: Шляхи удосконалення роботи творчих об'єднань учнів - презентація учнівських творчих об'єднань за інтересами

8.	Засідання лабораторії: 1. Обговорення матеріалів формуючого експерименту (робота класних керівників, керівників учнівських об'єднань, система управління та самоврядування в школі)
9.	2. Обговорення матеріалів моніторингу щодо формування культури толерантності учнів в системі діяльності класного керівника
10.	3. Обговорення аналітичного наукового звіту про проведення формуючого етапу експерименту
11.	Круглий стіл: «Розвиток виховної системи школи в контексті Національної доктрини розвитку освіти»

Така організація діяльності школи дає можливість модифікувати зміст, форми і методи виховного процесу, створювати і використовувати нові способи досягнення цілей, впроваджувати нові технології та системи у практику своєї роботи.

Пріоритетним у дослідницькій роботі є:

- *експериментальна апробація концепції* громадянського виховання особистості гімназиста;
- *розробка методології розвитку виховання*;
- *впровадження цільової творчої програми* розвитку і виховання громадянина-патріота;
- *створення нових моделей виховної діяльності* учнів та учителів;
- *розробка нових принципів управлінської діяльності*, спрямованої на розвиток виховної системи школи.

Великого значення надається впровадженню педагогічних методик та інноваційних виховних технологій в системі методичної роботи.

Адміністрація гімназії розглядає роботу з педагогічними кадрами як цілеспрямований процес часткових змін, які ведуть до модифікації її цілей і появі нових технологій. Впровадження педагогічних методик та інноваційних виховних технологій є однією із педагогічних умов підвищення ефективності громадянського виховання і передбачає поєднання та функціонування таких складників методичної системи: а) впровадження передового педагогічного досвіду, нових концепцій виховання і розвитку особистості; б) дослідно-експериментальна робота; в) апробація експерименту; г) науково-методичне забезпечення; д) діяльність школи педагогічної майстерності; е) діяльність психологічної служби тощо.

Впровадження педагогічних методик та інноваційних виховних технологій в практичну діяльність педагогів гімназії

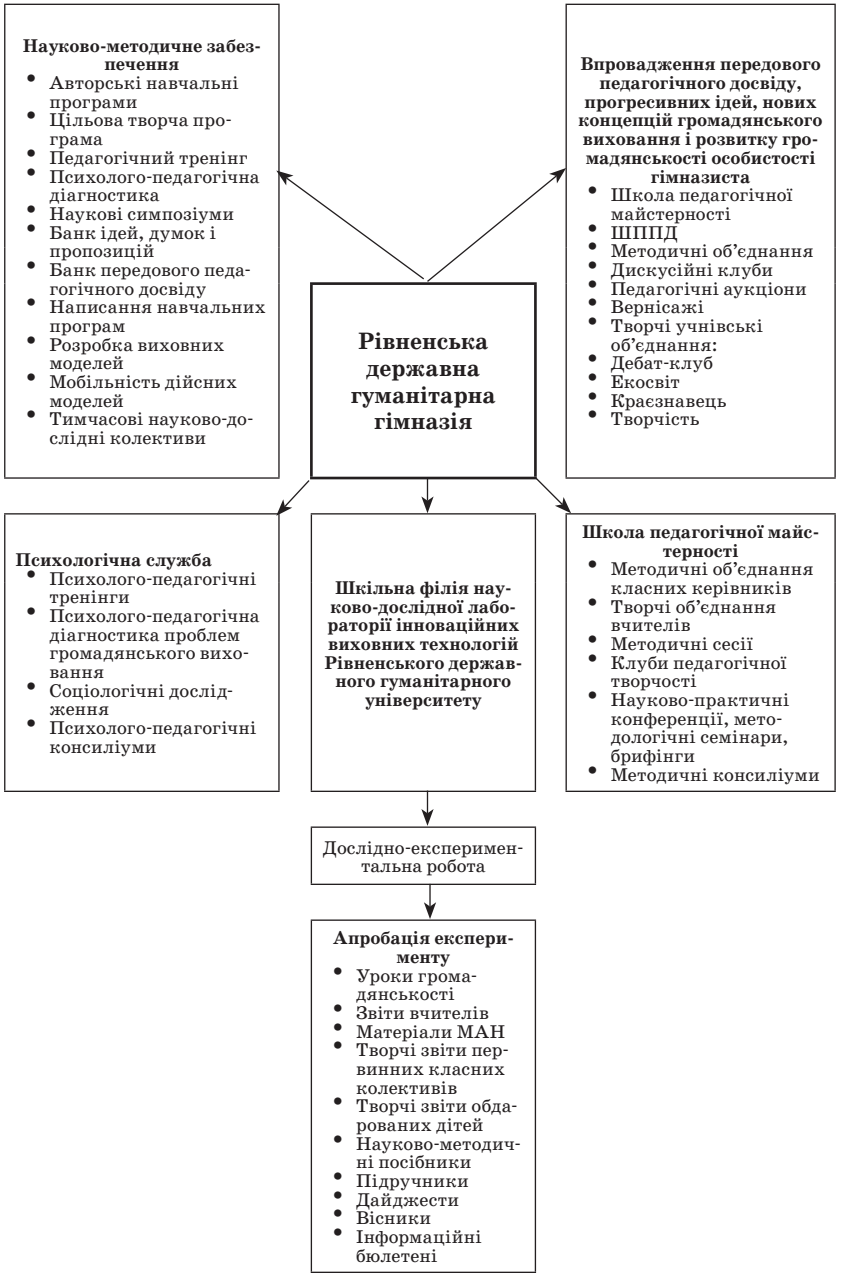

Така організація методичної роботи дає можливість формувати інноваційний стиль діяльності класних керівників, усього педагогічного колективу.

У гімназії надається великого значення вихованню педагогічної культури кожного педагога.

Педагогічна культура вчителя

Вершина	ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА	постійна спрямованість до самовдосконалення	педагогічного методичного морального духовного	
Мірило		педагогічна майстерність	єдність знань, методичних вмінь, мовної культури, особистих якостей, педагогічної техніки, такту і оптимізму	
Грані		культура спілкування	соціальний	аспекти педагогічної культури
		духовне багатство	діяльнісний	
		педагогічна етика	особистий	
Стрижень		любов до дітей	педагогічний такт	ознаки педагогічної культури
База		професійна підготовленість	культура мови	
Фундамент		світогляд	наукова ерудиція	

Аналіз таблиці показує, що *вершиною педагогічної культури* учителя є постійна спрямованість до самовдосконалення, *мірилом* є педагогічна майстерність, *грані* — це культура спілкування, духовне багатство, педагогічна етика; *стрижень* — любов до дітей; *базою* є професійна підготовленість, а *фундаментом* — світогляд учителя.

Зважаючи на це, всі **форми методичної роботи** (масові, групові, індивідуальні) спрямовані на збагачення інтересів, духовних і професійних потреб педагогічних кадрів, сприяють виробленню активної життєвої позиції, забезпечують єдність знань, методичних вмінь, особистих якостей, мовної культури, педагогічної техніки, такту, оптимізму, виступають як форми розвитку їх наукової ерудиції.

Серед найбільш поширених та ефективних форм виділимо: ***науково-практичні конференції, педагогічні читання, тренінги, педагогічні та методичні консиліуми, наукові симпозіуми, методичні сесії, наставництво, ділові ігри*** та інші. У процесі підготовки і проведення активних форм методичної роботи велика увага приділяється залученню до участі в них кожного педагога. Всі вони детально готуються.

Для прикладу наведемо план-схему ділової гри.

План-схема ділової гри

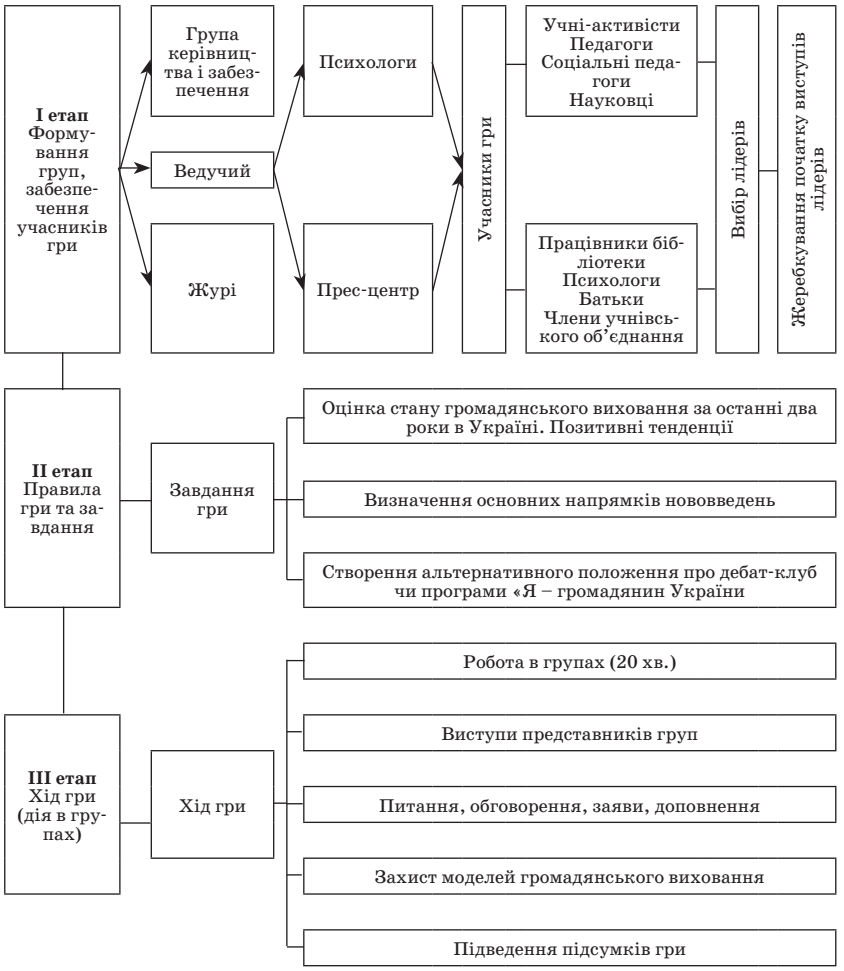

Удосконалення педагогічної майстерності класних керівників і підвищення їхньої компетентності сприяє їх участь у **проблемно-цільових шкільних семінарах** «Соціально-психологічні механізми громадянського виховання», «Конституційні засади громадянського виховання», «Громадянська спрямованість уроків та позаурочних видів діяльності», «Громадянськість як психологічне утворення» та інші.

Мета таких семінарів — удосконалити знання учителів, навчити орієнтуватися в педагогічних інноваціях, володіти сучасними методами, виробити уміння організовувати процес громадянського виховання на основі наукових досягнень і передового педагогічного досвіду.

Заздалегідь повідомляється тема, питання для обговорення, складаються списки рекомендованої літератури. За темою семінарського заняття підбираються педагогічні задачі, вправи, ситуації.

Обговорюючи ті чи інші питання, класні керівники, вчителі-предметники глибоко аналізують шляхи удосконалення та оновлення змісту, форм, методів роботи з учнівською молоддю в умовах гімназії. В процесі проведення занять ведучі-науковці задають педагогам питання, різні за складністю пізнавальних завдань, створюють проблемні ситуації. Весь хід занять спрямований так, щоб активізувати класних керівників в пошуку вирішення складних проблем громадянського виховання учнів, підвести їх до вірного методологічного обґрунтування, виробити в них уміння і навички висловлювати власні думки і судження.

Крім цього, проводяться ***практичні заняття***. Основне місце у їх змісті відводиться формуванню у педагогів умінь і навичок аналізувати стан виховної роботи і рівень громадянської вихованості учнів.

Удосконаленню методичної роботи з педагогічними кадрами сприяє запровадження активних форм і видів їх діяльності. Ми дбали, щоб на всіх етапах нашої дослідно-експериментальної роботи оновлювався зміст методичної роботи, проводились різні форми навчання і види діяльності педагогів.

На першому етапі дослідження серед форм і видів діяльності класних керівників були *лекції, семінарські заняття, конференції з обміну досвідом, самостійна робота з вивчення документів, теоретичної спадщини педагогів, групові та індивідуальні консультації*. На другому — форми і види першого етапу доповнювалися практикумами з моделювання творчих справ учнів, діалогами, психологічними тренінгами, педагогічними консиліумами. На третьому етапі ми запропонували *лекції-бесіди, лекції-консультації, колоквіуми, наукові симпозіуми*, наприклад: «Г. Ващенко. Людина. Педагог. Державний діяч», *ділові ігри, особистісно-рольові ігри, засідання за «круглим столом», дискусії, педагогічні читання, науково-практичні конференції, педагогічні мости, методичні сесії* тощо.

Важлива роль в організації методичної роботи належить ***методичному центру***. Тут зосереджені фахові журнали, газети; створено картотеку методичної літератури домашніх бібліотек вчителів, роботи над проблемною темою гімназії та кафедр, відкритих уроків учителів гімназії, зібраний інформаційний каталог передового педагогічного досвіду вчителів гімназії. Оформлено матеріали: «Нові інформаційні технології», «Сучасний урок», «Вчителю-початківцю» тощо. У кабінеті підібрано матеріали з практики роботи творчих груп, атестаційні матеріали, зразки уроків, матеріали науково-практичних конференцій, посібники, монографії, наукові доробки вчителів.

Таким чином, цілеспрямована робота з педагогічними кадрами сприяє: а) оперативному і більш глибокому вивченню класними керівниками теоретичних основ громадянського виховання, досягнень педагогічної і психологічної наук, застосування знань на практиці; б) удосконаленню її професійно-педагогічної майстерності; в) підвищенню рівня громадянського виховання.

Модель професійної компетенції заступника директора з виховної роботи

Кваліфікаційні вимоги

І. Повинен знати:

1. Основи загальнокультурної підготовки:

— основні концентри українознавства: українство як етнос, його історія, природу, ментальність, рівень світосприйняття, джерела матеріальної і духовної культури, діалектику і принципи розбудови української державності;

— основи соціальної філософії (суспільство, природа, економіка, соціальна, політична і духовна сфери суспільного життя світових цивілізацій);

— основи комп'ютерної грамотності.

2. Основи психолого-педагогічних засад функціонування систем виховної роботи школи:

а) вікову, педагогічну і соціальну психологію:

- сутність і закономірності рушійних сил розвитку особистості;
- анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові особливості вихованців;
- діагностику і методику вивчення рівнів вихованості дітей;
- основи формування в учнів уміння міжособистістного спілкування;
- методи аналізу ефективності педагогічного управління процесом всебічного формування особистості;
- закономірності і функціонування груп і колективів, їх специфіки (дитячих, підліткових і молодіжних);
- зміст, форми і методи управління самовихованням учнів;
- зміст, форми і методи самореалізації учнів, їх адаптації в умовах перехідного періоду до ринкових відносин;
- психолого-педагогічне проектування виховного процесу і розвитку особистості: психолого-педагогічна діагностика фізичного, психологічного, соціального і духовного розвитку особистості учня; організація діяльності вихованців, моніторинг динаміки рівнів соціальної активності; регулювання і корекція відхилень у фізичному, психологічному і духовному розвитку і поведінки учнів; аналіз і прогнозування виховних ситуацій міжсуб'єктної взаємодії на індивідуальному та груповому рівнях;

б) педагогіку (наукову, народну, соціальну; народознавства; співробітництва):

- основи методології педагогіки;
- сутність процесу виховання, його загальних і конкретних цілей, завдань, організаційних форм, засобів і методів;
- теорію і методику національного виховання;
- науково-теоретичні основи формування активно-творчої особистості громадянина України;
- засоби формування у молоді і дітей світогляду, ідей, переконань, ідеалів на основі досягнень науки, традицій, звичаїв інших соціально-значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури;
- сутність процесу морального виховання, вироблення свідомої дисципліни і культури поведінки учнів;
- основ формування естетичної культури;
- особливостей статевого виховання учнів і їх готовності до сімейного життя;
- основ формування екологічної культури особистості, гармонії її відносин з природою;
- змісту і форм правового виховання учнів;
- форм спілкування школярів і педагогів;
- педагогічних основ учнівського самоврядування;
- зміст, форми і методи діяльності заступника директора з виховної роботи;
- специфіку роботи класного керівника, вчителя початкових класів, вихователя групи продовженого дня, педагога-організатора, керівника гуртка, об'єднання за інтересами, клубів, шкільної бібліотеки;

- принципи та основний зміст діяльності дитячих та юнацьких громадських організацій;
- зміст, форми і методи освітянського менеджменту.

3. Методологія новаторсько-оригінальних дій:
- наукові основи інноваційних технологій виховання;
- моделі виховних систем шкіл нового типу;
- педагогічні інновації в зарубіжній теорії і практиці, використання в навчальних закладах новітніх світових технологій з проблем виховання;
- гуманітарний потенціал нових інформаційних технологій. Шлях и вирішення їх засобами сучасних завдань виховної роботи;
- комп'ютерні засоби та інформаційні технології в організації та управлінні навчально-виховним процесом.

4. Законодавчо-нормативне забезпечення:
- Декларація прав людини;
- Декларація прав дитини;
- Конвенція прав дитини;
- Конституція України;
- Закони України
- «Про освіту»;
- «Про загальну середню освіту»;
- «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;
- «Про свободу совісті та релігійні організації»;
- «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;
- «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;
- «Про захист суспільної моралі»;
- «Про об'єднання громадян»;
- «Про Національну доктрину розвитку освіти»;
- Основи трудового законодавства.
- Концепції:

1) виховання дітей та молоді в національній системі освіти;

2) національного виховання учнівської молоді;

3) виховання підростаючих поколінь суверенної України;

4) виховання творчої особистості;

5) виховного процесу в контексті самореалізації особистості учня.

- Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад України.
- Положення про рух учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків»;
- Регіональна програма національного виховання.
- Орієнтовні посадові обов'язки заступника директора школи з виховної роботи (Інструктивно-методичний лист Міністерства освіти України);
- Положення про методичну роботу.

II. Повинен володіти вміннями:

1. Загально-педагогічними:

а) Діагностико-прогностичними:
- здійснювати аналіз нормативних документів, педагогічної літератури і визначити на цій основі конкретну мету і завдання виховної роботи;
- вести соціально-педагогічні дослідження з проблем виховання;

- визначити програму, напрями і шляхи реалізації виховних завдань школи;
- визначити рівень загальної вихованості учнів і їх окремих якостей;
- аналізувати інформацію про стан виховного процесу і робити діагностико-прогностичні висновки про можливі тенденції і напрямки розвитку учнівського і педагогічного колективів;
- визначити місце кожного вчителя у виховній роботі на основі врахування його можливостей;
- визначити основні напрями самоосвітньої роботи класних керівників і створення перспективного досвіду з питань виховання;
- планувати виховну роботу школи і надавати методичну допомогу працівникам школи в складанні ними планів.

б) Організаційно-регулятивними:
- формувати і підтримувати сприятливий соціально-педагогічний і психологічний клімат в колективі;
- вивчати, узагальнювати і організовувати впровадження в практику роботи педколективів перспективний досвід з питань виховання;
- направляти роботу методичного об'єднання класних керівників, вихователів груп продовженого дня;
- надавати допомогу в плануванні роботи органів самоврядування, гуртків, об'єднань за інтересами, клубів, батьківського комітету, ради школи;
- координувати дії позашкільних навчальних закладів в організації виховної роботи в школі;
- керувати роботою з педагогічно занедбаними дітьми.

в) Контрольно-корегуючими:
- створювати в школі стійку і постійнодіючу систему збору інформації про стан виховного процесу;
- аналізувати виховні заходи;
- готувати підсумкові документи за результатами стану виховної роботи;
- контролювати основні ділянки виховної роботи школи: стан виховної роботи в окремих класах, виконання Правил поведінки, Єдиних педагогічних вимог, роботу учнівських організацій, гуртків, організацію роботи з батьками в класах, організацію відпочинку учнів;
- здійснювати поточний, періодичний і підсумковий аналізи основних тенденцій в організації виховної роботи і вносити необхідні корективи.

г) Організаційно-технологічними (фаховими):
- технології управління виховною роботою школи;
- методика соціально-педагогічних досліджень в сфері інформацій про виховний процес;
- методики діагностування і прогнозування процесу виховання учнів;
- зміст, форми і методи, технології планування виховної роботи в школі;
- методики педагогічної взаємодії педагогічного і учнівського колективів;
- методики підготовки, проведення і аналізу виховних заходів;
- методики роботи з класними керівниками;
- методики вивчення рівня виховної роботи в школі і в класах.

Змістовий аспект моделі

І. Соціокультурна підготовка.

1.1. Українознавство.

1.1.1. Україна в контексті світової історії та культури.

1.1.2. Актуальні проблеми історії України.

1.1.3. Україна в міжнародних відносинах.

1.1.4. Культура ділового мовлення.

1.2. Філософія і соціологія освіти і виховання.

1.2.1. Філософія і соціологія освіти і виховання — методологія педагогічної діяльності.

1.2.2. Культурологія як інтегрально-суспільствознавча дисципліна.

1.2.3. Релігієзнавство: філософсько-соціологічний аспект.

1.3 Соціологія екології.

1.3.1. Екологія в суспільному житті. Взаємозв'язок екологічного та соціального просторів.

ІІ. Функціональна підготовка.

2. 1. Проблеми навчального процесу в сучасній школі.

2.1.1. Інноваційні технології навчання в сучасній школі.

2.1.2. Проблеми єдності освіти і культури в розвитку особистості.

2.2. Психологія виховного процесу.

2.2.1. Особистість учня в психологічній закономірності її розвитку в сучасних умовах. Психологічні основи індивідуальної роботи з дітьми.

2.2.2. Психологічні проблеми розвитку творчої особистості.

2.2.3. Міжособові взаємини та спілкування в педагогічному та учнівському колективі як об'єкти управління.

2.2.4. Шляхи формування сприятливого психологічного клімату між всіма учасниками навчально-виховного процесу.

2.3. Наукові основи технології виховання.

2.3.1. Впровадження сучасних технологій виховання у педагогічну діяльність.

2.3.2. Моделі виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів.

2.3.3. Педагогічні інновації в зарубіжній теорії і практиці. Використання в навчальних закладах новітніх світових технологій з проблем виховання.

2.4. Інформаційні технології.

2.4.1. Гуманітарний потенціал нових інформаційних технологій. Шляхи вирішення сучасних завдань виховної роботи.

2.4.2. Комп'ютерні засоби та інформаційні технології в організації та управлінні навчально-виховним процесом.

2.5. Методологічні основи національного виховання підростаючого покоління.

2.5.1. Завдання та пріоритетні напрями національного виховання у відповідності з Національною доктриною розвитку освіти.

2.5.2. Діяльність заступника директора з виховної роботи щодо реалізації Національної доктрини розвитку освіти.

2.5.3. Шляхи і засоби відродження народних традицій, звичаїв, обрядів.

2.5.4. Індивідуальний стиль і творча діяльність сучасного керівника з відродження і створення національної системи виховання.

2.5.5. Проблеми формування світоглядної культури учнівської молоді.

2.5.6. Спільна робота школи з позашкільними навчальними закладами, державними та громадськими організаціями, батьками щодо формувань в учнів соціального досвіду.

2.5.7. Організація краєзнавчо-пошукової роботи учнів як засіб виховання їх національної свідомості.

2.5.8. Розвиток духовності учнів на основі соціокультурних досягнень вітчизняної і світової культури.

2.5.9. Проблеми морально-етичного виховання підростаючого покоління в сучасному світі.

2.5.10. Шляхи забезпечення високої художньо-етичної освіченості і вихованості особистості.

2.5.11. Виховання творчої, працелюбної особистості в умовах демократизації економічних відносин в Україні.

2.5.12. Методичні і соціальні проблеми здоров'я населення України на сучасному етапі. Шляхи повноцінного фізичного розвитку дітей та молоді.

2.5.13. Родинне виховання — необхідна умова забезпечення духовної єдності поколінь.

2.5.14. Координація роботи з батьками, методичними працівниками та правоохоронними органами щодо антиалкогольного та статевого виховання учнів.

2.5.15. Демократизація та гуманізація виховного процесу — основа національного виховання.

2.6. Основні напрями діяльності заступника директора з виховної роботи.

2.6.1. Основні завдання та зміст діяльності заступника директора з виховної роботи.

2.6.2. Діяльність заступника директора з виховної роботи з вивчення соціально-педагогічних умов діяльності школи.

2.6.3. Методика вивчення соціально-педагогічних умов виховання учнів в мікрорайоні.

2.6.4. Прогнозування розвитку учнівського колективу школи.

2.6.5. Спільна робота з сім'єю, державними, громадськими, релігійними та іншими організаціями щодо змістовного дозвілля учнів.

2.6.6. Організація діяльності учасників навчально-виховного процесу щодо радикального оновлення змісту, форм і методів виховання підростаючого покоління. Моделювання засідання педагогічної ради.

2.6.7. Зміст роботи педагогічного колективу школи з дитячими та юнацькими організаціями.

2.6.8. Соціальний захист учнів в системі роботи заступника директора з виховної роботи. Організація соціально-педагогічної допомоги учням і сім'ям, які потребують особливої уваги.

2.6.9. Спільна робота заступника директора школи з виховної роботи, колективу вчителів, сім'ї та громадськості, правоохоронних органів щодо правового виховання учнів, профілактики їх девіантної поведінки.

2.6.10. Вивчення професійної компетентності педагогічних кадрів як важлива умова формування сучасного змісту методичної роботи.

2.6.11. Використання активних форм і методів, прийомів методичної роботи з педагогічними кадрами з проблем національного виховання.

2.6.12. Діяльність заступника директора з виховної роботи щодо впровадження в практику роботи традицій народної педагогіки, сучасних досягнень психолого-педагогічної науки та перспективного досвіду.

2.6.13. Методика вивчення, узагальнення та впровадження перспективного досвіду виховання.

2.6.14. Аналіз результативності виховної роботи школи, окремих педагогічних працівників.

2.6.15. Методика вивчення результативності педагогічної діяльності заступника директора з виховної роботи.

Аналіз діяльності заступника директора школи з виховної роботи

I. Організаторська робота в педагогічному та учнівському колективах школи

1. Допомога в плануванні та організації роботи органів учнівського самоврядування (література відповідного змісту, підбір відповідних інструктивно-методичних матеріалів Міністерства освіти і науки України, Законів України, Указів Президента, Постанов Верховної Ради, Уряду про освіту і виховання; пам'ятки; зразки планів виховної роботи класних керівників, органів учнівського самоврядування; записи в книзі внутрішньошкільного контролю і керівництва).

2. Організація систематичного навчання учнівського активу. Допомога у загальношкільних заходах (плани навчання різних категорій активу; методичні розробки позакласних творчих справ; план позакласної та позашкільної виховної роботи на півріччя, місяць; особистий план роботи заступника директора з виховної роботи на тиждень; графіки гурткової та клубної роботи).

3. Участь у діяльності шкільних учнівських об'єднань, гуртків, клубів, товариств, секцій. Журнали гурткової і секційної роботи, зведений облік гурткової та секційної, клубної роботи в розрізі кожного класу, плани роботи суспільно-гуманістичних клубів «Духовність», творчих об'єднань «Відродження», «Вчись вчитися». План роботи учнівського наукового товариства. Плани-сценарії загальношкільних творчих справ, що їх організовують гуртки, клуби, секції. Записи наслідків внутрішньошкільного контролю. Висновки і пропозиції щодо удосконалення роботи цих учнівських об'єднань.

Примітка: Заступник директора з виховної роботи здійснює контроль і керівництво, надає методичну допомогу в роботі гуртків технічного профілю, туристичного, натуралістичного, художньої самодіяльності.

4. Організація культурного дозвілля учнів (графік проведення загальношкільних вечорів; плани роботи клубів, об'єднань за інтересами; плани роботи на канікули).

5. Організація роботи шкільного радіовузла, стінної преси (план передач шкільного радіовузла на місяць, цикли радіопередач на різноманітні теми громадянського, національно-патріотичного характеру та інше; графік випуску стіннівок).

6. Організація роботи з превентивного виховання (важковиховуваними підлітками). Облік (картотека) учнів, схильних до правопорушень та тих, що стоять на обліку в правоохоронних органах. Списки наставників з числа кращих учнів-активістів, вчителів, батьків, закріплених за цими категоріями дітей. План роботи ради профілактики.

7. Особисте керівництво одним з напрямів виховної роботи (записи в книзі внутрішньошкільного контролю і керівництва; аналіз відвіданих заходів; рекомендації вчителям; підготовка питань на педагогічну раду, виробничі наради, збори трудового колективу з даного питання.

II. Методична робота в педагогічному колективі школи

1. Визначення спільно з директором школи та його заступниками форм і змісту роботи методичних об'єднань класних керівників, вихователів, вчителів початкових класів (плани роботи методоб'єднань, тематика засідань; протоколи; реферати; тексти виступів з досвіду роботи, в т. ч. впровадження інноваційних виховних технологій, плани-проспекти виховних творчих справ; фонозаписи; картотека рекомендованої літератури з різних напрямів національного виховання).

2. Надання допомоги педагогам у плануванні та реалізації цільових творчих програм розвитку особистості і колективу (плани інструктивних нарад з питань планування; зразки кращих планів виховної роботи вчителів 1–4 класів, класних керівників 5–11 класів, вихователів, матеріали «На допомогу класному керівнику, вихователю»; картотеки передового педагогічного досвіду класних керівників, вихователів; матеріали з вивчення системи роботи класних керівників, вихователів).

3. Надання методичної допомоги керівникам учнівських об'єднань. Контроль та облік їх роботи (зразки планів учнівських об'єднань; записи наслідків внутрішньошкільного керівництва і контролю; рекомендації, література на допомогу керівникам-консультантам учнівських об'єднань; облік роботи учнівських об'єднань: у формі фотоальбомів, альманахів, підшивок стіннівок, плакатів тощо).

4. Вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду (картотеки ППД, керівників учнівських об'єднань, товариств, вихователів, шкільного бібліотекаря; плани семінарів з впровадження досвіду роботи; матеріали педрад, виробничих нарад, на яких узагальнювався і схвалювався той чи інший досвід).

5. Організація самоосвіти класних керівників, вихователів (матеріали «На допомогу класному керівнику»; картотеки літератури з питань виховання учнів; звіти класних керівників про самоосвіту, матеріали методичного об'єднання класних керівників, творчих клубів вчителів).

III. Встановлення зв'язків з позашкільними та культосвітніми закладами, громадськими організаціями, трудовими колективами

1. Залучення учнів до участі в роботі позашкільних навчальних закладів (облік учнів, які охоплені гуртками в позашкільних навчальних закладах, графіки відвідування класними керівниками, бібліотекарем занять гуртків в позашкільних навчальних закладах).

2. Використання методичної допомоги позашкільного закладу в організації виховуючої діяльності вчителів (наявність в школі методичних матеріалів на допомогу учнівському активу, класним керівникам, які надсилає в цьому відповідний позашкільний заклад).

3. Встановлення зв'язків з творчими спілками, культосвітніми закладами, об'єднаннями, спортивними товариствами (плани виховної роботи школи в мікрорайоні; списки учнів за місцем проживання, вивчення соціокультурного середовища).

4. Організація літнього відпочинку. П'ята трудова чверть (відповідний розділ плану роботи школи на рік; план роботи школи на літо; план роботи оздоровчих таборів; відомості про охоплення учнів школи іншими видами літнього відпочинку).

IV. Робота з батьками

1. Надання допомоги членам батьківського комітету, які відповідають за певні ділянки роботи (наявність у методичному кабінеті школи, бібліотеці, літератури з питань педагогіки, психології, сімейного виховання; графік консультацій для членів батьківського комітету; методичні розробки позакласних творчих справ, матеріали для бесід з учнями та батьками; зразки планів роботи батьківського комітету).

2. Організація індивідуальної виховної роботи з батьками дітей, що стоять на обліку та схильних до правопорушень (графіки консультацій для батьків; дні відкритих дверей; примірна тематика з батьками; план роботи батьківського лекторію, університету педагогічних знань для батьків).

3. Залучення батьків до виховної роботи в школі. (список батьків-наставників, помічників класних керівників, керівників гуртків, секцій; зразки колективних творчих справ, проведених батьками).

4. Організація вивчення і поширення кращого досвіду сімейного виховання (картотека ППД, класних керівників з питань організації сімейного виховання; матеріали конференцій з обміну досвідом сімейного виховання).

V. Результативність і якість роботи заступника директора з виховної роботи

Якщо в системі діяльності заступника директора з виховної роботи мають місце всі вищезгадані напрями роботи, наявна відповідна документація і при цьому учні школи беруть участь в районних, обласних, Всеукраїнських олімпіадах, конкурсах, змаганнях, виставках:

- значна частина випускників школи продовжують навчання у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації;
- всі учні школи охоплені різноманітними громадськими дорученнями — тимчасовими і постійними;
- в школі змістовно і естетично оформлені і діють виховні осередки, музеї, кімнати народознавства тощо;
- всі учні залучені до роботи в різноманітних гуртках, секціях, інших учнівських об'єднаннях в школі, заняттями в позашкільних навчальних закладах;
- учні 1–11 класів охоплені різними формами трудової діяльності і оздоровлення;
- батьки охоплені різними формами педагогічного всеобучу;
- всі учні, які схильні до правопорушень взяті на облік, і з ними проводиться відповідна робота, жоден учень не стоїть на обліку в правоохоронних органах;
- аналіз складу випускників школи за останні 5 років показує, що серед них є відзначені, депутати місцевих рад народних депутатів;
- школа отримує подяки від командування військових частин, де проходять службу її випускники.

Це говорить про високий рівень професійної компетентності та якість роботи заступника директора з виховної роботи.

Модель професійної компетентності класного керівника

Класний керівник повинен знати:

- сутність і закономірності розвитку особистості учня, анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові особливості вихованців;
- діагностику і методи визначення рівнів вихованості дітей;
- методи аналізу ефективності педагогічного управління процесом всебічного формування особистості;
- теорію і методику виховання у національній системі освіти, діяльність громадських дитячих і молодіжних організацій, позашкільних навчальних закладів;
- принципи, форми та методи організації виховного впливу на дітей різних вікових груп;
- принципи організації різних дитячих об'єднань і керівництва ними.

Класний керівник повинен вміти:

- визначити конкретні завдання виховного впливу, виходячи із загальної мети виховання у національній системі освіти, рівнів вихованості дитячого колективу;
- реалізувати принципи народознавчого, людинознавчого і особистісного підходів у вихованні учнів;
- володіти методами і формами педагогічної діагностики та педагогічного прогнозування, рівня вихованості учнів, колективу і особистості в їхній єдності;
- визначити мету виховання у відповідності з рівнем вихованості дітей, будувати виховний процес на основі глибокого і систематичного вивчення їх інтересів, запитів, можливостей, на принципах добровільності та співробітництва;
- регулювати і коректувати міжособистісні стосунки в дитячих та юнацьких колективах, проводити в них профілактику розмежування, дезінтеграції та конфронтації;
- на практиці застосовувати принципи наукової організації праці, володіти методами управління дитячим колективом:
- робити учнівське самоврядування найефективнішим виховним засобом, звертаючись до громадської думки, бути обережним, не викликати відчуженості і замкнутості учня;
- формувати гуманні співвідносини з учнями на рівні співробітництва і співтворчості з урахуванням національних традицій, соціального оточення;
- об'єднувати виховні зусилля вчителів і вихователів, що працюють у класі;
- налагоджувати постійні педагогічні стосунки з батьками вихованців; знаходити розумні методи впливу, нести батькам радість, попереджуючи такі заходи впливу з боку батьків, які заважатимуть добрим взаєминам;
- вести педагогічну пропаганду, домагаючись єдності виховної діяльності школи, позашкільних навчальних закладів, сім'ї та громадськості;
- організовувати з дітьми, підлітками, молоддю різні види виховної роботи: навчальну, трудову, ігрову, природоохоронну; дозвілля дітей;

гуртки художньої діяльності, спортивні секції; попереджувати дитячий травматизм, працювати з дітьми, які потребують підвищеної педагогічної уваги;

- сприяти самовихованню учнів, саморозвитку їх суспільно цінних якостей і створенню умови для самореалізації дитини як неповторної індивідуальності;

- вміло використовувати у виховній роботі духовні надбання рідного народу, усну народну творчість, культурно-історичні, національні традиції української етнопедагогіки;

- аналізувати, узагальнювати і використовувати передовий педагогічний досвід. Систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію. Застосовувати регіональні прийоми пошуку, відбору і використання педагогічної інформації.

Актуальні проблеми самоосвіти класних керівників.

1. Завдання і зміст роботи класного керівника виховання учнів.

2. Форми і методи виховної роботи в класі. Методика фронтальної, групової та індивідуальної роботи з учнями класу.

3. Робота класного керівника по розвитку учнівського самоврядування.

4. Форми і методи виховання в учнів свідомої дисципліни і високої культури поведінки.

5. Основні вимоги до методики організації колективної громадсько-корисної діяльності учнів.

6. Спільна робота класного керівника з активом класу.

7. Методика підготовки і проведення класних зборів, годин класного керівника.

8. Виховання доброти, чесності, скромності, людяності, порядності, — одне із завдань морального виховання учнів.

9. Перспективи в житті колективу і методика їх визначення.

10. Індивідуальна робота з учнями.

11. Шляхи взаємодії класного керівника і батьків з підготовки учнів до життя і праці.

12. Планування виховної роботи з учнями.

Діагностико-прогнозуючі вміння:

1. Аналізувати нормативні документи, педагогічну літературу і визначити на цій основі мету і завдання виховної роботи в класі.

2. Прогнозувати розвиток особистості у процесі індивідуальної роботи з ними, визначити конкретні проблеми виховання учнівського колективу та окремих учнів.

3. Організовувати роботу щодо впровадження у практику передового педагогічного досвіду з виховання учнів, досягнень теорії і методики виховання, різні види колективної та індивідуальної діяльності учнів, розвивати їх активність, відповідальність кожного за доручену справу, залучати до такої діяльності, яка збагачує позитивний досвід особистості, розвиває товариські, гуманні відносини.

4. Формувати громадську думку в учнівському колективі. Організовувати самовиховання учнів, приймати оптимальні рішення у складних педагогічних ситуаціях.

5. Здійснювати спільну роботу з органами охорони здоров'я, внутрішніх справ, батьками з профілактики і подолання пияцтва і алкоголізму, наркоманії, токсикоманії серед учнів.

6. Керувати роботою батьківського комітету. Використовувати ефективні форми і методи роботи з батьками.

Контрольно-корегуючі уміння:

1. Контролювати ділянки виховної роботи в класі: виконання Правил для учнів, єдиних вимог і доручень, організовувати чергування в класі, хід підготовки та проведення колективних творчих справ, виконання шкільного режиму, домашніх завдань, самоосвіту та самовиховання учнів.

2. Аналізувати стан розвитку пізнавальних інтересів учнів, результати індивідуальної роботи з ними, дотримання режиму їх розумової і фізичної діяльності.

3. Аналізувати виконання плану виховної роботи (виконання поставлених завдань, що сприяли б отриманню позитивного виховного ефекту в роботі); проміжний аналіз результатів діяльності, вихованості учнів і розвитку класного колективу.

Професіограма класного керівника
(основні уміння та навички)

І. Для вивчення особистості учнів та ступеня розвитку класного колективу

1. Визначити зміст роботи з вивчення вихованості учнів:

- соціальну спрямованість особистості;
- громадську активність, характер виконання обов'язків;
- рівень сформованості моральних якостей;
- місце учня в колективі та в системі колективних міжособистісних відносин;
- сферу спілкування, в якій знаходиться учень у позаурочний час;
- сім'ю учня (умови життя, інтереси, орієнтації);
- домінуючі позитивні та негативні якості в моральному розвитку учнів;
- результати діяльності учня;
- встановити дружні контакти з учнем, навчитись його розуміти;
- вміти допомогти учню в реалізації себе як особистості;
- створити умови для реалізації інтересів, нахилів, здібностей та уподобань учнів.

2. Застосувати методи визначення вихованості учнів:

- психолого-педагогічні спостереження;
- анкетування;
-тестування;
-метод соціометрії, колізійних та конфліктних ситуацій;
- узагальнення незалежних характеристик;
- вивчення шкільної документації, громадської думки учнівського колективу, відгуків учителів, батьків.

3. Вивчити та визначити рівень розвитку учнівського колективу:

- мобільність учнів класу під час виконання колективних справ та доручень;
- прагнення до творчого виконання завдань, рівень активності кожного учня у їх виконанні;
- рівень розвитку самостійності, ініціативності у виборі форм і методів досягнення мети;
- рівень розвитку відповідальності за колективне виконання справи;

- морально-психологічний клімат колективу;
- колектив як соціальне середовище.

ІІ. Для формування, організації і розвитку класного колективу.

1. Висувати суспільно значущі перспективи, зацікавлювати і об'єднувати учнів, при цьому враховувати:

а) завдання, які стоять перед загальношкільним колективом;

б) перспективи, пов'язані з життям класу;

в) вікові й індивідуальні запити учнів;

г) рівень згуртованості класного колективу.

2. Організовувати виховуючу і розвиваючу діяльність учнів, залучаючи до неї кожного члена колективу;

- визначити виховні завдання;
- допомогти краще організовувати і проводити колективні справи, визначити алгоритм дій;
- визначити ролі, функції, обов'язки кожного учня; створювати первинні об'єднання (групи, бригади, ланки) для виконання певної частини роботи;
- зосередити увагу учнів на результатах діяльності;
- контролювати й оцінювати виконання справи;
- надавати будь-якій діяльності суспільно значущу направленість;
- вчити учнів творчому ставленню до справи, стимулювати їх діяльність;
- володіти формами і методами профорієнтації учнів;
- розвивати художню творчість учнів тощо.

ІІІ. Для розвитку пізнавальної активності, підвищення рівня знань учнів:

- стимулювати, корегувати за допомогою учнів та батьків позаурочну пізнавальну діяльність;
- підбирати найбільш активні форми залучення учнів до пізнавальної діяльності, виховувати почуття відповідальності за навчальну працю;
- готувати й проводити усні журнали, конкурси, турніри, олімпіади, конференції, лекторії тощо;
- підвищувати культуру навчальної праці;
- залучати слабовстигаючих і недисциплінованих учнів до справ класу, давати їм відповідальні доручення;
- підтримувати контакт та координувати дії вчителів-предметників;
- залучати батьків до роботи з підвищення якості знань учнів.

ІV. Для зміцнення трудової, навчальної і громадської дисципліни:

- застосовувати педагогічно доцільні форми і методи виховання дисципліни;
- роз'яснювати норми і правила дисциплінарної поведінки;
- застосовувати методи стимулювання і корекції поведінки;
- виховувати культуру поведінки;
- сприяти поліпшенню правової освіти;
- здійснювати профілактичну роботу з учнями, схильними до правопорушень.

V. Для підготовки учнів до самоврядування:

- методично правильно готувати учнів до самоврядування;
- педагогічно грамотно керувати їх діяльність;
- поступово розширювати функції самоврядування у різних сферах діяльності учнів;
- рекомендувати органам самоврядування суспільно значущі і цікаві колективні справи;

- чітко визначити обов'язки, створювати первинні об'єднання;
- включати в систему самоврядування якомога більше число учнів;
- налагодити тісний взаємозв'язок всіх органів самоврядування колективу;
- складати плани роботи з врахуванням віку учнів;

продумувати форми заохочення за активну участь у громадських справах класу і школи;

- погоджувати зміст роботи органів учнівського самоврядування з планом роботи школи;
- зміцнювати і розвивати колективні традиції;
- організовувати постійний контроль за виконанням єдиних педагогічних вимог до учнів за допомогою органів учнівського самоврядування;
- організовувати навчання органів самоврядування, критично оцінювати свою діяльність;
- будувати взаємини між органами самоврядування, колективом і вчителями на ідеях педагогіки співробітництва.

VI. Для попередження правопорушень та злочинів:

- широко пропагувати знання про негативний вплив алкоголізму, куріння, наркоманії, токсикоманії на організм людини, на сім'ю, суспільство;
- включати в діяльність класу, школи важковиховуваних дітей;
- розвивати гуманні почуття учнів;
- створювати в колективі атмосферу доброзичливості;
- формувати правильно громадську думку про негативні якості і вчинки учнів;
- поширювати нові традиції, які цементують учнівський колектив;
- формувати в учнів потребу в здоровому способі життя; виховувати в учнів прагнення і готовність до позбавлення негативних рис характеру шляхом самовиховання;
- проводити індивідуальну роботу з педагогічно занедбаними дітьми;
- здійснювати спільну роботу з органами охорони здоров'я, внутрішніх справ, батьками та широкою громадськістю з профілактики правопорушень та злочинів.

VII. Для планування виховної роботи в класі:

1. Складати план роботи, визначати систему конкретних виховних справ та засобів впливу на учнів і колектив.

2. Аналізувати результати виховної роботи за попередній період.

3. Виявляти фактори, що перешкоджають ефективності виховної роботи.

4. Дотримуватись основних вимог до плану:

- цілеспрямованість;
- наявність короткої характеристики та основних виховних завдань;
- різноманітність запланованих видів діяльності (пізнавальної, трудової, громадської, ціннісно-орієнтаційної, художньо-естетичної, соціально-комунікативної тощо);
- різноманітні форми організації виховної роботи (масові, групові, індивідуальні, практичні, словесні тощо);
- продуманість матеріально-технічного оснащення виховного процесу;

- відповідність плану стану справ в колективі, традиціям, індивідуальним можливостям учнів;

- зв'язок з життям; погодження плану з учнями.

VIII. Для забезпечення ефективності виховного процесу:

- виробляти єдині педагогічні вимоги до учнів;

- здійснювати психолого-педагогічне діагностування виховного процесу;

- готувати і проводити педагогічні консиліуми, «малі» педради за участю учнів;

- вивчати вікові та індивідуальні психологічні особливості учнів, рівні їх вихованості;

- координувати роботу з учителями-предметниками, вихователями груп продовженого дня, керівниками учнівських об'єднань;

- на основі виявлених інтересів та здібностей учнів залучати їх у гуртки, клуби, секції тощо;

- вирішувати проблему вільного часу учнів, організації їх дозвілля;

- вивчати соціальний статус сім'ї, учнів, активно залучати батьків до виховної роботи з учнями.

IX. Для організації роботи з батьками:

1. Забезпечити єдність виховних впливів на учнів з боку школи і сім'ї.

2. Надавати допомогу батькам у сімейному вихованні.

3. Підвищувати педагогічну культуру батьків, організовувати педагогічні практикуми для батьків на матеріалі класу, здійснювати педагогічний всеобуч.

4. Вивчати умови виховання дітей у сім'ях, відвідувати дітей удома.

5. Провести бесіди з батьками, проводити індивідуальні та групові консультації.

6. Практикувати такі сучасні форми роботи з батьками: відзначення Дня сім'ї, проведення веселих стартів («Тато, мама і я — весела сім'я»), «батьківського трикутника», «творчого портрета сім'ї», «щасливого випадку», вивчення сімейного родоводу тощо.

7. Проводити батьківські конференції, збори, пропагувати кращий досвід сімейного виховання тощо.

8. Організовувати роботу батьківського комітету, ради батьків та ін.

Модель професійної компетентності соціального педагога

Кваліфікаційні вимоги

I. Повинен знати:

1. Основи загальнокультурної підготовки:

- народ України як етнос;

- основні віхи історичного та культурного розвитку України;

- літературну українську мову;

- основи соціальної філософії (суспільства; економічна, соціальна, політична і духовна сфери суспільного життя);

- основи наукової методології;

- основи комп'ютерної грамотності.

2. Дисципліни психолого-педагогічного циклу:

- основи методології соціальної педагогіки;

- сутність процесу виховання, його загальних і конкретних цілей, завдань, організаційних форм, засобів, методів;

- підходи, форми і методи формування громадянина України;

- суть процесу навчання; інноваційні педагогічні технології;

- психологічні основи навчання та виховання;

- анатомо-фізіологічні особливості вікових і психологічних особливостей учнів;

- зміст, форми і методи самореалізації учня, його адаптації в умовах перехідного періоду до ринкових відносин;

- основи етнопедагогіки.

3. Функції соціального педагога:

- *діагностична*: соціальний педагог реально оцінює ступінь і спрямованість впливу умов життя, соціуму, кола спілкування сім'ї, засобів масової інформації тощо на окрему особистість, вникає у світ інтересів, потреб;

- *прогностична*: соціальний педагог бере участь у створенні регіональних програм соціального виховання, проектування і модернізації соціальної сфери мікросоціуму, цільових комплексних програм роботи з сім'єю, дитиною, молоддю, групами «соціального ризику»;

- *виховна*: соціальний педагог спільно з педагогічним колективом, широкою громадськістю організовує процес соціального виховання, сприяє його проходженню в сім'ї, за місцем проживання, в дитячому та молодіжному формуваннях; бере участь у створенні виховного потенціалу мікросоціуму, впливає на поведінку дітей і молоді, а також на дії і вчинки дорослих; поширює педагогічні знання в галузі виховання серед різних категорій населення;

- *організаторська*: соціальний педагог виступає організатором соціально значущої роботи, розвиваючи при цьому ініціативу, творчий потенціал і самодіяльність як самої особистості, так і колективу; впливає на організацію відпочинку, здорового способу життя; сприяє працевлаштуванню, професійній орієнтації; організовує взаємодію різних соціальних інститутів, які б сприяли соціальному становленню особистості;

- *комунікативна*: поважає людську гідність будь-якої особистості, будує з нею відносини на основі діалога, налагоджує контакти з сім'єю, педагогами, а також з різними інститутами, які займаються загальноосвітньою роботою; організовує добровільну і безповоротну допомогу тим, хто її потребує;

- *соціально-терапевтична*: організовує і здійснює соціально-терапевтичну, психолого-педагогічну, корекційну допомогу; займається профілактикою і подоланням негативних явищ в діях, вчинках і поведінці особистості;

- *охоронно-захисна*: соціальний педагог захищає інтереси і права дитини, сім'ї на основі законодавчих актів; сприяє реалізації юридичної відповідальності по відношенню до осіб, які допускають їх порушення; нейтралізує антипедагогічні дії на особистість, навчає їх засобам самозахисту.

4. Методологію і методику соціально-педагогічної роботи:

- основні закономірності (вікові, індивідуальні, психологічні) розвитку особистості;

- соціально-педагогічні, демографічні, етнокультурні, екологічні особливості середовища, в якому проводиться соціально-педагогічна робота;

- специфіку потреб, інтересів, установок дітей і молоді, ступінь їх задоволеності, особливості соціально-педагогічної роботи в різних со-

ціальних середовищах (сім'ї, навчальному закладі, за місцем проживання, дитячих і молодіжних об'єднаннях тощо);

- стан і тенденції розвитку дитячо-юнацьких рухів, формувань, об'єднань і їх вплив на соціалізацію особистості, методики діагностики особистості, сім'ї, соціального середовища;

- систему соціально-педагогічної роботи з сім'єю, особами девіантної поведінки;

- організацію відпочинку і вільного часу, здорового способу життя;

- структурування матеріалу з соціально-педагогічної роботи, виділення мети, завдань, змісту, організації технології та корекції у реалізації навчальної, виховної і розвиваючої мети;

- систему планування і організацію роботи соціального педагога;

- методи і прийоми майстрів педагогічної праці і шляхи впровадження їх ідей в практику;

- прогресивний досвід і практику соціально-педагогічної роботи в країні і за кордоном.

5. Методологію новаторсько-оригінальних дій (узагальнення, альтернативні програми, рекомендації для соціальних педагогів, творчі групи, авторські школи та ін.).

6. Законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання.

II. Повинен володіти вміннями:

1. Загально педагогічними:

а) діагностико-прогностичними:

- адаптувати науковий матеріал в навчальну інформацію в межах системи соціально-педагогічної роботи;

- розробляти необхідне навчально-методичне забезпечення заходів (структурно-логічні схеми, комп'ютерні навчальні програми, наочні посібники, тести);

- володіти методикою педагогічних досліджень та експерименту;

- здійснювати аналіз методичної та іншої літератури і визначати найбільш оптимальні прийоми проведення соціальної роботи;

- вміти аналізувати результати своєї роботи і робити діагностико-прогностичні висновки щодо її вдосконалення;

- вміти визначати оперативні, тактичні та стратегічні цілі соціальної роботи.

б) організаційно-регулювальними:

- раціонально добирати зміст та ефективні прийоми розвитку особистості, її пізнавальної та розумової діяльності;

- застосовувати ефективні технології соціально-педагогічного захисту;

- реалізувати концептуально нові підходи для реалізації завдань виховання;

- володіти прийомами розвитку творчих здібностей учнів;

- уміти здійснювати методичний відбір і розробку педагогічної інформації;

- вміти виявити причини недоліків у соціальній роботі та проводити відповідну корекцію;

- володіти методами позитивного впливу на дітей та управління дитячим колективом;

- формувати гуманні відносини з учнями на рівні співробітництва і співтворчості;

- організовувати з учнями різні види діяльності;

- сприяти самовихованню, самоосвіті, самореалізації, саморозвитку учнів;

- проводити структурування матеріалу, систематизацію та узагальнення соціально-педагогічних заходів;

- вміти визначити ступінь досягнення поставленої педагогічної мети;

- формувати власний стиль організації соціально-педагогічного захисту дітей і підлітків;

- розробляти навчальний план та методичний матеріал, рекомендації для вчителів, учнів, батьків;

- очолити творчу групу, школу молодого вчителя, соціального педагога, школу прогресивного досвіду тощо.

в) контрольно-коригуючими:

- вміти визначати програму свого професійно-педагогічного самовиховання і самоосвіти, програму зміни своєї діяльності, якщо потрібно виправити помилки;

- вміти використовувати результати аналізу виконуваної педагогічної роботи для того, щоб ставити і вирішувати нові завдання соціально-педагогічного спрямування та вносити необхідні корективи.

г) фаховими:

- аналізувати явища і процеси, які відбуваються в оточуючому житті, і їх вплив на розвиток, виховання і соціалізацію особистості;

- організувати процес соціального виховання, використовуючи можливості соціуму;

- підтримувати соціальні ініціативи особистості, групи, колективу, об'єднання, одночасно виступати і самому в ролі організатора соціально значимої діяльності;

- забезпечити міжінституційні зв'язки, виконуючи при цьому роль посередника, зв'язуючої ланки у відносинах між особистістю і суспільством, особистістю і сім'єю, особистістю і особистістю, турбуватися про формування в соціумі моральних, загальнолюдських відносин;

- надавати консультаційну соціально-педагогічну допомогу тим категоріям дітей, молоді і дорослих, хто її потребує;

- розвивати і впливати на спілкування, відносини між колективами, групами і окремими людьми;

- привернути до себе будь-яку людину, домогтись довіри, активізуючи при цьому її особистісний потенціал на вирішення проблем, які виникають, залишаючись порадником і помічником;

- працювати в умовах неформального спілкування, не привертаючи до себе уваги, при цьому сприяючи проявленню ініціативи, активності суб'єктивної позиції самої людини;

- пропагувати і розповсюджувати педагогічні знання, вчити умінням і навичкам побудови відносин в сім'ї, колективі, між людьми, розв'язувати конфлікти і конфліктні ситуації, тим самим сприяючи гуманізації відносин в оточуючому середовищі;

- будувати відносини на основі діалогу, взаєморозуміння, співпереживання, не принижуючи особистості і не розголошуючи її таємниці;

- проводити корекційно-реабілітаційну роботу з групами і окремими особами, які мають в цьому потребу;

- захищати, відстоювати інтереси і права дитини, визначати методи допустимого педагогічного компетентного втручання у вирішення її проблем;

- виявляти особисті, міжособистісні і внутрішньосімейні конфлікти, факти поведінки, що відхиляються від норми, сім'ї соціального ризику;
- сприяти досягненню максимуму в навчальних можливостях учня.

ІІІ. Змістовий аспект моделі

Соціокультурна підготовка.

Актуальні питання історії України.

Становлення української державності.

Мова і духовний розвиток українського народу.

Соціально-психологічний тренінг спілкування.

Філософія освіти. Основні стратегічні напрямки її реформування.

Економіко-географічна характеристика України та Рівненської області.

Формування екологічної свідомості і культури особистості як фактор взаємодії людини з природою.

Світогляд основоположників української духовної культури.

Формування художньо-естетичних смаків учнів в процесі соціально-педагогічної роботи.

Культура ділового мовлення.

Формування в учнівської молоді основ християнської моралі.

Загальноосвітня підготовка

Шляхи оновлення змісту освіти в національній школі відповідно нормативних актів освітньої галузі.

Актуальні питання соціальної педагогіки і психології.

Основи наукової організації педагогічної праці.

Педагогічні інновації у соціальній роботі.

Психологічні аспекти сімейного виховання (взаємодія вчителя і батьків).

Запровадження сучасних технологій соціальної роботи в педагогічній діяльності класного керівника.

Атестація педагогічних працівників.

Соціально-педагогічний захист і проблеми соціалізації дітей і підлітків.

Дотримання правил техніки безпеки та санітарно-гігієнічного режиму в школі.

Хто ми? Чиї сини? Яких батьків? (Про походження української мови, її розвиток і роль у формуванні національної свідомості українців).

Організаційно-педагогічна діяльність вчителя по створенню національної системи виховання в сучасній школі.

Проблеми соціально-правового захисту учнів та педагогічних працівників.

Актуальні питання соціально-педагогічної роботи

Становлення та розвиток національної системи освіти. Національна доктрина розвитку освіти.

Функції, права системи державних інститутів, установ, громадських, релігійних організацій в галузі виховання підростаючого покоління.

Цілі, принципи, зміст, форми, методи, засоби соціальної роботи в соціумі, школі, сім'ї.

Місце та роль соціально-психологічної служби в організації роботи навчального закладу.

Економічні, демографічні, екологічні, культурні особливості соціального середовища, в якому організовується робота.

Становище дітей, їх соціальний захист, створення сприятливих умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, майбутньої повноцінної життєдіяльності.

Соціально-педагогічний захист і проблеми соціалізації дітей і підлітків.

Робота з соціальної адаптації учнів.

Робота з соціального захисту учнів та організації соціальної допомоги.

Різноманітність форм, методів, прийомів соціальної роботи.

Робота з неповнолітніми, які залишились без піклування батьків, та дотримання законів України про охорону їх прав та особистих інтересів.

Робота обласних служб у справах неповнолітніх із забезпечення координації дій державних і громадських організацій в роботі з дітьми, які залишились без піклування батьків.

Законодавство та нормативні акти, що регламентують усиновлення неповнолітніх.

Проблеми пошуку моделей адаптації дітей відповідно до соціального устрою.

Цілеспрямованість управління соціально-виховним процесом, наявність цілісної системи соціальної роботи.

Уміння об'єктивно на науковій основі провести діагностування рівня сформованості соціальної поведінки вихованців.

Робота з батьками щодо вирішення проблем навчально-виховного процесу.

Створення умов для формування доброзичливих взаємовідносин та ділових стосунків у соціумі.

Уміння встановити контакт з дитячим колективом і кожною окремою дитиною.

Організація індивідуальної роботи.

Індивідуалізація роботи з дітьми на основі психолого-педагогічної діагностики особистості.

Виявлення особистих, міжособистісних і внутрішньосімейних негараздів і конфліктів, фактів поведінки, що відхиляються від норми, сімей соціального ризику.

Робота з сиротами, дітьми і підлітками у проблемних сім'ях.

Організація профілактики правопорушень.

Облік дітей та молоді, які відчувають потребу в соціалізації, мають потребу в опікунстві, потрапили в екстремальні ситуації. Надання їм соціально-педагогічної допомоги і підтримки.

Представлення інтересів тих, хто потребує допомогу.

Здійснення впливу на органи влади і керівництво з метою підвищення якості соціального захисту.

Консультування батьків, педагогів, співробітників інших установ з соціально-педагогічних питань.

Створення механізмів захисту прав дитини і системи цілеспрямованої громадської і державної допомоги дітям, молоді в період їх входження в соціальне життя.

Гуманізація виховного процесу — основа національного виховання.

Духовна спрямованість кожного заходу і всієї діяльності соціального педагога.

Авторитет серед вихованців.

Забезпечення умов для збереження життя і здоров'я дітей.

Валеологічний аспект навчально-виховного процесу.

Основні закономірності становлення особистості.

Вікова, педагогічна, сімейна, соціальна психологія.

Сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій, їх вплив на особистість дитини, підлітка.

Структурні компоненти варіативної моделі соціального організму навчального закладу (внутрішня ідеологія, управління, педагогічний процес, колектив закладу, матеріально-технічна та інформаційно-методична база).

Основи наукової організації праці.

Зміст, форми і методи освітянського менеджменту.

Фахова підготовка

Закони України в галузі освіти та охорони дитинства, підзаконні і нормативно-правові акти та документи з питань навчання, виховання, соціальної роботи, основи трудового законодавства.

Цілі, принципи, зміст, форми, методи, засоби соціальної роботи в школі, сім'ї, соціумі.

Функції, права соціального середовища, в якому організовується робота.

Функції, права державних інститутів, установ, громадських, релігійних організації в галузі виховання підростаючого покоління.

Основні закономірності становлення особистості, соціальна педагогіка, теорія і методика виховання; вікова, педагогічна, сімейна, соціальна психологія; етика, естетика.

Економічні, демографічні, екологічні, культурні особливості соціального середовища, в якому організовується робота.

Сучасний стан і тенденції розвитку дитячих організацій.

Нормативно-правові акти та документи з питань соціально-правового захисту дітей.

Профілактика правопорушень.

Шляхи розвитку, формування соціальної зрілості, творчої особистості.

Основні завдання, функції та посадові обов'язки соціального педагога.

Методика планування роботи.

Поглиблення і розширення знань учнів з основ наук в позаурочний час.

Організація роботи з обдарованими дітьми.

Система роботи з дітьми, які мають прогалини в знаннях, які часто хворіють, мають фізичні і розумові вади.

Формування в учнів політичних, економічних і правових знань.

Питання соціально-педагогічної допомоги учням і сім'ї.

Ідеї народознавства та етнопедагогіки; сім'я та родинна обрядовість нашого краю.

Основні принципи та методи діагностики здоров'я.

Правила охорони праці, техніка безпеки, дорожнього руху, пожежної безпеки.

Проблеми профілактики найбільш небезпечних інфекційних хвороб серед підлітків та молоді.

Робота по виявленню та попередженню девіантної поведінки, її вплив на здоров'я дітей і суспільства.

Формування духовно та фізично розвинутих поколінь в системі національної освіти.

Національні звичаї, традиції, ритуали та обряди.

Здійснення психолого-педагогічного обстеження підлітків з метою виявлення особливостей їх розвитку і визначення адекватних умов навчання, виховання, працевлаштування.

Організація соціально значимої роботи серед населення за місцем проживання — серед дітей, підлітків, молоді і дорослих.

Питання попередження і подолання негативних проявів у шкільних осередках.

IV. Критерії кваліфікаційних вимог

Соціальний педагог — спеціаліст вищої категорії, має відповідну освіту з спеціальності «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», «Психологія і соціальна педагогіка», відповідні усвідомлені схильності до роботи з людиною і до її виховання, життєвий і професійний досвід, володіє необхідними особистісними якостями, таким, як гуманізм, любов і повага до дитини, в цілому до людини, духовна теплота і щедрість, комунікативність, толерантність, делікатність. Він володіє організаторськими здібностями, високою моральною і професійною культурою.

Соціальний педагог вищої категорії має вищу освіту із спеціальності «Соціальна педагогіка» чи «Соціальний педагог», виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіє ефективними формами, методами організації соціально-педагогічної роботи, забезпечує результативність найбільш складних педагогічних проблем в соціумі, відзначається загальною культурою, високими моральними якостями, веде здоровий спосіб життя, служить прикладом для наслідування, виконує кваліфікаційні вимоги в межах не менше 86%. Стаж педагогічної роботи — не менше 3 років.

Соціальний педагог I категорії має вищу освіту із спеціальності «Соціальна педагогіка», чи пройшов підготовку на базі пединституту з присвоєнням кваліфікації «Соціальний педагог»; має вищу освіту і курси підвищення кваліфікації із спеціальності «Соціальна педагогіка», виявляє ґрунтовну професійну компетентність, добре володіє ефективними формами, методами організації соціально-педагогічної роботи, досягає результативності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, веде здоровий спосіб життя, служить прикладом для наслідування, виконує кваліфікаційні вимоги в межах 75–85%. Стаж педагогічної роботи — не менше 3 років.

Соціальний педагог II категорії має вищу освіту із спеціальності «Соціальна педагогіка», чи пройшов підготовку на базі пединституту з присвоєнням кваліфікації «Соціальний педагог»; має вищу освіту і курси підвищення кваліфікації із спеціальності «Соціальна педагогіка», виявляє достатній професіоналізм, володіє сучасними формами, методами організації соціально-педагогічної роботи, досягає результативності у педагогічній роботі, відзначається загальною культурою, моральними якостями, веде здоровий спосіб життя, служить прикладом для наслідування, виконує кваліфікаційні вимоги в межах 67–74%. Стаж педагогічної роботи — не менше 2 років.

Соціальний педагог має вищу або середню педагогічну освіту, пройшов відповідні курси підвищення кваліфікації із спеціальності «Соціальна педагогіка», компетентний, забезпечує вимоги до соціально-педагогічної роботи у соціальному осередку, відповідає загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників, веде здоровий спосіб життя.

Модель професійної компетентності педагога-організатора щодо роботи з дитячими об'єднаннями та організаціями

Кваліфікаційні вимоги

І. Педагог-організатор повинен знати:

1. Основи загальнокультурної підготовки:

- Народ України як етнос.
- Основні віхи історичного та культурного розвитку України.
- Державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.
- Основи соціальної філософії (суспільство, тенденції розвитку; природа, економіка, соціальна, політична і духовна сфери суспільного життя).
- Основи наукової методології.
- Історію релігії.
- Основи комп'ютерної грамотності.

2. Основи психолого-педагогічних засад функціонування системи виховної роботи школи:

- основи методології педагогіки;
- сутність процесу виховання, його загальних і конкретних цілей, завдань, організаційних форм, засобів, методів;
- підходи, форми і методи виховання громадянина України;
- анатомо-фізіологічні, вікові і психологічні особливості учнів;
- зміст, форми і методи роботи з батьками, громадськістю;
- зміст, форми і методи організації дозвілля дітей та молоді;
- соціально-психологічні основи профілактики правопорушень;
- зміст, форми і методи роботи педагога організатора;
- принципи та основний зміст діяльності дитячих та юнацьких громадських організацій.

3. Методологію новаторсько-оригінальних дій.

- Наукові основи інноваційних технологій виховання.
- Моделі виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів.
- Нові моделі діяльності педагога-організатора.
- Педагогічні інновації в зарубіжній теорії і практиці. Використання в навчальних закладах новітніх світових технологій з проблем виховання.
- Гуманітарний потенціал нових інформаційних технологій. Шляхи вирішення їх засобами сучасних завдань виховної роботи.

4. Законодавчо-нормативне забезпечення.

- Загальна декларація прав людини.
- Декларація прав дитини.
- Конвенція прав дитини.
- Конституція України.
-Закон України «Про освіту».
- Основи трудового законодавства.
- Соціально-правовий захист населення в умовах ринку.
- Концепція національного виховання учнівської молоді.
- Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад України.
- Інструктивно-методичний лист Міністерства освіти «Орієнтовні посадові обов'язки педагога-організатора».
- Положення про рух учнівської молоді «Моя земля — земля моїх батьків».

- Регіональна програма національного виховання.
- Статутні засади діяльності дитячих та юнацьких громадських організацій.

ІІ. Педагог-організатор повинен володіти вміннями:

Загально-педагогічними:

а) діагностико-прогностичними:

- ефективно застосувати теоретичні професійні знання в практичній педагогічній діяльності;
- здійснювати аналіз методичної та іншої літератури і визначати найбільш оптимальні прийоми організації позанавчальної діяльності учнів;
- розробляти необхідне методичне забезпечення позаурочних виховних заходів;
- вміти визначити загальні і конкретні цілі, завдання виховного впливу;
- вміти аналізувати результати своєї роботи і робити діагностико-прогностичні висновки щодо їх вдосконалення;
- прогнозувати та вдосконалювати правильні педагогічні відносини з дітьми і підлітками різних громадських організацій, об'єднань.

б) організаційно-регулятивними:

- надавати допомогу у створенні та організації життєдіяльності дитячих організацій, об'єднань, рухів на основі співробітництва, співтворчості, співдіяльності;
- надавати допомогу у проведенні організаційно-масової та культосвітньої роботи дитячих організацій, дозвілля та відпочинку дітей за місцем проживання;
- планувати і організовувати позаурочну виховну роботу з дітьми, підлітками в освітніх установах та за місцем проживання;
- координувати діяльність об'єднань, організацій в школі та поза нею;
- спільно з педагогічним колективом, громадськими об'єднаннями, творчими спілками, колективами установ культури, мистецтва, спортивними товариствами; розвивати мережу гуртків, клубів, об'єднань за інтересами, залучити до них дітей, підлітків;
- вживати заходи щодо попередження бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх.

в) контрольно-коригуючими:

- створювати в школі стійку і постійно-діючу систему збору інформації про організацію позаурочної виховної діяльності;
- вміти визначити програму свого професійно-педагогічного самовиховання і самоосвіти, програму удосконалення своєї діяльності;
- вміти використовувати результати аналізу виховної педагогічної діяльності для того, щоб ставити і вирішувати нові вдосконалені цілі.

г) фаховими:

- володіти методикою організації позаурочної діяльності учнів;
- володіти методикою підготовки, проведення і аналізу виховних заходів;
- розвитку активно-творчої діяльності вихованців, їх інтелектуальних здібностей;
- форм і засобів національно-культурного відродження школи і впровадження в життя народних традицій, звичаїв, обрядів, свят рідної мови, народної пісні, музики тощо;
- передачі знань методики роботи дитячих та юнацьких громадських організацій, об'єднань колегам, представникам громадськості, батькам.

Змістовий аспект моделі

І. Соціокультурна підготовка.

1.1 Українознавство.

1.1.1. Україна в контексті світової історії та культури.

1.1.2. Актуальні проблеми історії України та її культури.

1.1.3. Україна в міжнародних відносинах.

1.1.4. Культура ділового мовлення.

1.2. Філософія і соціологія освіти.

1.2.1. Філософія і соціологія освіти і виховання — методологія педагогічної діяльності.

1.2.2. Екологія в суспільному житті. Взаємозв'язок екологічного і соціального просторів.

ІІ. Функціональна підготовка.

2.1. Психологія виховного процесу.

2.1.1. Особистість учня, психологічні закономірності її розвитку.

2.1.2. Психологічні аспекти здійснення індивідуального підходу до учнів.

2.1.3. Актуальні проблеми психогігієни дітей та підлітків.

2.1.4. Культура міжособистісного спілкування.

2.2. Інформаційні технології.

2.2.1. Комп'ютер як засіб нових інформаційних технологій в організації виховного процесу.

2.3. Наукові основи теорії та методи виховання:

2.3.1. Впровадження сучасних технологій виховання в педагогічній діяльності.

2.3.2. Моделі виховних систем нового типу.

2.3.3. Педагогічні інновації в зарубіжній теорії і практиці. Використання в навчально-виховних закладах новітніх світових технологій з проблем виховання.

2.3.4. Завдання та пріоритетні напрями національного виховання у відповідності з Національною доктриною розвитку освіти. Діяльність педколективів по створенню української національної системи виховання.

2.3.5. Шляхи та засоби відродження народних традицій, звичаїв, обрядів.

2.4. Основні напрямки діяльності педагога-організатора:

2.4.1. Основні завдання та зміст діяльності педагога-організатора.

2.4.2. Планування роботи педагога-організатора.

2.4.3. Теоретико-методологічні принципи створення та організації діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій, рухів, об'єднань.

2.4.4. Закономірності і функціонування груп та колективів. Специфіка дитячих та молодіжних колективів.

2.4.5. Засади діяльності Пласту. Закони Пластового життя. Співпраця педагога-організатора з Пластом.

2.4.6. Засади діяльності Козацького Товариства. Співпраця педагога-організатора з ДКТР.

2.4.7. Засади діяльності Спілки піонерів Рівненщини.

2.4.8. Демократизація та гуманізація шкільного життя. Діяльність педагога-організатора по залученню учнів до активно-організаторського шкільного життя.

2.4.9. Співпраця педагога-організатора з батьківською громадою.

2.4.10. Концепції естетичного виховання учнів. Роль педагога-організатора в її реалізації.

2.4.11. Організація ігрової діяльності учнів.

2.4.12. Наукова організація праці педагога-організатора.

2.4.13. Організація краєзнавчої пошукової роботи. Організаторська діяльність педагога-організатора по краєзнавству.

2.4.14. Робота педагога-організатора з дітьми з нестандартною поведінкою та профілактика правопорушень серед неповнолітніх.

2.4.15. Діяльність педагога-організатора з формування національної самосвідомості учнів, виховання їх громадських якостей.

2.4.16. Методика організації творчої діяльності учнів позаурочний час.

2.4.17. Охорона життя дітей та профілактика травматизму.

Програма самоосвітньої роботи заступників директорів з виховної роботи (функціональна підготовка) *(розроблено Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти)*

І. Кваліфікаційні характеристики

1. Заступник директора (новопризначений):

повинен знати:

- основи методології виховання;
- теорію і методику національного виховання;
- науково-теоретичні основи формування громадянської культури особистості;
- основи педагогіки (наукової, народної, родинної; соціальної, народознавства);
- педагогічне проектування виховної роботи і розвитку особистості;
- психолого-педагогічну діагностику фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку особистості учня;
- організацію діяльності вихованців, корекцію відхилень у фізичному, психічному і духовному розвитку та поведінці учнів;
- специфіку виховної діяльності класного керівника, класовода, педагога-організатора, керівника гуртка, об'єднання за інтересами, клубу;
- законодавчо-нормативне забезпечення виховного процесу;
- державну мову згідно з чинним законодавством про мови України;
- принципи та основний зміст діяльності дитячих та юнацьких організацій;

повинен уміти:

- ефективно застосовувати теоретичні знання в практиці виховної, методичної та управлінської діяльності;
- здійснювати аналіз нормативних документів, педагогічної літератури, на цій основі визначати мету, завдання та зміст виховної роботи;
- аналізувати інформацію про стан виховного процесу і робити діагностико-прогностичні висновки про можливі тенденції і напрями розвитку учнівського, педагогічного, батьківського колективів;
- визначати місце кожного педагога у виховній роботі на основі врахування його можливостей;
- визначати основні напрями самоосвітньої роботи класних керівників;

- вивчати, узагальнювати і організовувати впровадження в практику роботи педагогів перспективний досвід з виховної роботи;
- спрямовувати роботу методичних структур класних керівників, вихователів груп продовженого дня, керівників дитячо-юнацьких об'єднань;
- надавати допомогу в плануванні роботи органів самоврядування, гуртків, клубів, об'єднань за інтересами, батьківського комітету, ради навчального закладу;
- координувати діяльність позашкільних навчальних закладів в організації виховної роботи;
- створювати в навчальному закладі чітку систему, збору інформації про стан виховного процесу;
- аналізувати виховні заходи;
- готувати підсумкові документи за результатами вивчення стану виховної роботи;
- контролювати основні ділянки виховної роботи;
- здійснювати поточний, періодичний, підсумковий аналіз основних тенденцій в організації виховної роботи.

2. Заступник директора з виховної роботи з досвідом роботи понад 5 років (додатковий зміст освіти щодо новопризначеного заступника)

повинен знати:

- діагностику і методику вивчення рівня вихованості учнів, сформованості навичок здорового способу життя;
- основи моніторингу ефективності педагогічного управління процесом всебічного формування особистості;
- зміст, форми та методи управління самовихованням учнів;
- основи педагогічного керівництва процесом розвитку учнівського колективу, органів самоврядування;
- пріоритетні напрями і шляхи реформування і модернізації виховання;
- наукові основи інноваційних технологій виховання;
- моделі виховних систем навчальних закладів;
- педагогічні інновації в теорії і практиці, передовий педагогічний досвід виховної роботи;
- комп'ютерні засоби та інноваційні технології в організації та управлінні навчально-виховним процесом;
- суть та зміст науково-дослідницької роботи;

повинен уміти:

- вести соціально-педагогічні дослідження з проблем виховання;
- визначати програму, напрями і шляхи реалізації виховних завдань навчального закладу;
- розробляти цільові творчі програми виховання дітей і молоді;
- впроваджувати ефективні технології управління виховною системою;
- використовувати сучасні методики соціально-педагогічних досліджень з проблем виховання;
- застосовувати інноваційні методики проведення моніторингу якості виховного процесу;
- впроваджувати активні і інтерактивні форми і методи виховної роботи, взаємодії педагогічного і учнівського колективів.

ІІ. Фахова підготовка

Актуальні проблеми вдосконалення навчально-виховного процесу в сучасній школі

Виховання — складова частина ідеології суспільства. Переосмислення завдань виховної діяльності школи в сучасних умовах.

Основні шляхи реформування та модернізації виховання. Формування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу. Створення і розвиток виховної системи. Впровадження нових підходів, форм, методів виховання творчої особистості.

Виховні технології як спосіб педагогічної діяльності

Суть і зміст виховання та його основні етапи. Особливості сучасного виховання та його закономірності.

Принципи виховання особистості. Засоби виховання.

Поняття про методи виховання, їх класифікація.

Нетрадиційні методи, що базуються на принципах народної педагогіки.

Інноваційні технології в сучасному навчальному закладі

Інноваційні технології навчання і виховання. Основний зміст і завдання перебудови організаційних форм і методів виховання.

Самоактуалізація педагога й учня — основа впровадження нових технологій виховання учнівської молоді. Управління процесом впровадження нових технологій.

Нові підходи у вихованні дітей і молоді

Людинознавчий підхід, його сутність.

Народознавчий підхід у процесі виховання дітей і молоді.

Реалізація системного підходу.

Особистісно зорієнтований підхід, особливості його реалізації.

Функції виховного процесу:

Реагування і корекція виховних впливів.

Аналіз педагогічних ситуацій проектування виховних впливів.

Підсумковий контроль і облік виховної діяльності.

Конструювання і реалізація виховного процесу.

Сутність виховання

Виховання — цілеспрямований і свідомо здійснюваний педагогічний процес організації і стимулювання активної діяльності особистості з оволодінням нею соціальним досвідом: знаннями, практичними вміннями та навичками, засобами діяльності, соціальним і духовним ставленням.

Закономірності і принципи виховання

Засоби виховання (учіння, трудова, суспільно-гуманістична, фізкультурно-оздоровча, ціннісно-орієнтаційна, організаторська, художньо-естетична, ігрова діяльність, спілкування, творча праця).

Специфіка виховання. Фактори впливу (школа, сім'я, оточуюче середовище).

Методи виховання

Методи як засіб взаємозв'язаної діяльності вихователя і вихованця, який спрямований на вирішення завдань виховання.

Класифікація (угрупування за ознаками) *методів*:

- інформаційні (візуально-слухові, словесні, пошукові);
- сугестії (навіювання, приклад, авторитет);
- організації практичної діяльності;
- гальмування негативної поведінки (вправи, громадські доручення, заохочення, покарання, громадська думка);

- формування суспільної свідомості (пояснення, навіювання);
- стимулювання (заохочення, схвалення, покарання);
- самовиховання (змагання, критика, самокритика, приклад).

Нетрадиційні методи, що базуються на принципах народної педагогіки:

- народно-педагогічні методи нагромадження життєвого досвіду;
- методи виховання словом рідної мови;
- методи стимулювання, спонукання та заохочення дітей;
- народні методи покарання за проступки різної значимості;
- методи самовиховання.

Нові підходи у вихованні дітей і молоді:

- людинознавчий підхід, що сприяє здійсненню демократизації шкільного життя;
- народознавчий підхід, що забезпечує всебічне і глибоке засвоєння учнями всього культурно-історичного розвитку рідного народу та інших народів, що проживають в Україні;
- системний підхід, який забезпечує єдність, взаємозв'язок і взаємозалежність основних понять педагогічного процесу та їх реалізацію в єдності;
- особистісно зорієнтований — створює умови для всебічного впливу на людину, глибокого знання педагогом рівня сформованості якостей характеру, компонентів світогляду тощо.

Функції виховного процесу:

- аналіз педагогічних ситуацій, проектування виховних впливів;
- педагогічний діагноз;
- оцінка рівня вихованості;
- прогнозування рівня розвитку особистості учня і колективу;
- визначення і прогнозування конкретного педагогічного завдання та визначення умов його розв'язання;
- обґрунтований вибір засобів і методів виховання;
- планування діяльності об'єктів і суб'єктів виховання;
- передбачення характеру відповідних реакцій учнів на заплановану систему педагогічних впливів.

Підсумковий контроль і облік:

- аналіз отриманого результату в співставленні з вихідними даними;
- визначення сфери ефективності застосованих методів;
- встановлення причин виникнення непередбачених і небажаних явищ у розвитку і поведінці дітей;
- вивчення досвіду інших педагогів з метою впровадження раціональних елементів у практику власної роботи;
- вміння співвідносити практичний досвід з педагогічною теорією, висувати і обґрунтовувати чергове виховне завдання.

Конструювання і реалізація виховного процесу:

- доцільне розділення педагогічної діяльності на певні етапи і дії;
- педагогічне керівництво різноманітними видами діяльності учнів;
- вміння зацікавити їх суспільно-цінними перспективами;
- встановлення вірних взаємовідносин із окремими учнями, колективами, малими групами;
- вміння бачити в учнів прояв психічних процесів, властивостей, станів, соціально-психологічних установок і мотивів поведінки;
- знаходити індивідуальний підхід до учнів.

Система виховної роботи.

Мета і завдання виховання. Принципи виховання дітей і молоді. Суб'єкт-суб'єктні відносини між педагогами і учнями. Зміст, форми і методи виховної роботи. Педагогічні умови, організація процесу виховання. Наслідки (результати) виховання.

Українська національна система виховання.

Підсистема народних (національних) ідей, традицій, звичаїв та інших засобів виховання.

Підсистема створених державою і громадськістю навчальних закладів, установ.

Загальна мета і завдання національного виховання.

Функціональні принципи національного виховання.

Особистість (рівень вихованості, потреби, інтереси).

Конкретизовані завдання і цілі виховання громадян-патріотів України.

Зміст національного виховання: система цінностей (абсолютні), вічні (загальнолюдські), національні, громадянські (демократичні), родинні цінності, цінності особистого життя; українознавство; виховний потенціал змісту освіти.

Інтегровані суб'єкти виховної взаємодії (сім'я, учні, педагоги, громадськість).

Методи, засоби, форми національного виховання.

Фактори соціальної взаємодії: соціальне середовище, церква, інформаційні чинники, громадські організації, події та акції.

Управління національною системою виховання.

Цілісна особистість — громадянин України — як результат національного виховання.

Впровадження сучасних прогресивних технологій виховання в педагогічній діяльності

Поняття «виховна технологія». Філософія змісту виховних технологій, їх сутність. Вітчизняні виховні системи, їх зміст, сутність, принципи функціонування. Виховна система української національної школи-родини.

Сучасність і перспективність навчально-виховних систем В. Сухомлинського, О. Захаренка, В. Струманського. Засоби їх реалізації.

Досвід функціонування виховних систем шкіл Хмельниччини: результати і перспективи.

Місце і роль заступника директора з виховної роботи в функціонуванні виховних систем.

Моделі виховних систем шкіл нового типу.

Засади функціонування шкіл нового типу. Принципи організації виховного процесу, змістові і методичні підходи до організації виховання. Управління виховною роботою. Специфіка моделі виховної системи школи нового типу Реалізація особистісного підходу до розв'язання виховних проблем в Українському національному коледжі. Особливості використання нових форм і технологій у виховному процесі.

Форми і методи виховної роботи в школах нового типу.

Педагогічні інновації в зарубіжній теорії і практиці. Використання новітніх світових технологій з проблем виховання.

Світові виховні технології і системи. Їх зміст, сутність, принципи функціонування. Засоби реалізації концепцій «Педагогіка цілісного виховання», «Комунікативна педагогіка». Виховні аспекти Вальдорфської школи. Виховні системи зарубіжних шкіл XXI ст. (пілотна школа

завтрашнього дня). Спільне і відмінне у виховних системах зарубіжних та вітчизняних шкіл. Мета виховання в педагогічних концепціях загальноосвітніх шкіл країн ЄС.

Методика колективного творчого виховання І. П. Іванова, шляхи її реалізації в школах області.

Методологічні основи національного виховання

Мета, пріоритети і принципи розвитку освіти. Національний характер освіти.

Суть і значення національного виховання в розбудові української державності.

Особливості національного-виховання.

Головна мета, завдання та принципи. Провідні напрями національного виховання; формування особистості — суб'єкта громадянського суспільства, виховання свідомості і самосвідомості особистості, її духовності, утвердження загальнолюдської моралі, художньо-естетичний розвиток; виховання фізичної, валеологічної, екологічної, політичної і правової культури особистості; формування творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря; розвиток індивідуальних здібностей; створення умов для вільного вибору світоглядної позиції учнівської молоді.

Діяльність заступника директора щодо реалізації завдань Національної доктрини розвитку освіти, Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти.

Розробка організаційно-функціональної структури виховного процесу школи: визначення пріоритетів з організації виховуючої діяльності педагогів і учнів; створення суб'єкт-суб'єктних відносин у колективах (учнівських, педагогічних). Конкретизація мети, завдань на основі діагностики виховуючого процесу, врахування реальних умов і можливостей школи, учнівських і педагогічних колективів, батьківської громадськості; відбір змісту з оптимальних форм, методів, засобів національного виховання, інтеграція діяльності всіх соціальних інститутів виховання.

Науково-методичне забезпечення національної системи виховання.

Шляхи і засоби відродження національних традицій, звичаїв, обрядів

Педагогіка народознавства про відродження традицій, звичаїв, обрядів.

Завдання відродження в позакласній виховній роботі нетрадиційних заходів, спрямованих на виховання патріотизму, національної свідомості та почуття поваги до народів, які мешкають на Україні та Хмельниччині зокрема.

Засоби національного відродження, використання потенціальних виховних можливостей педагогіки народного календаря. Залучення батьків до проведення календарно-обрядових свят.

Діяльність заступника директора щодо створення системи роботи школи з відродження і розвитку національних традицій, звичаїв, обрядів.

Індивідуальний стиль і творча діяльність сучасного керівника щодо створення виховної системи школи

Демократизація і гуманізація виховного процесу в школі, реалізація особистісно зорієнтованої технології виховання.

Діяльнісно-гуманістичний характер організації виховання учнів різних вікових груп.

Науково-педагогічний пошук основних шляхів підвищення ефективності виховної системи школи.

Діагностика рівнів досягнення мети виховного процесу. Реалізація системних технологій виховання.

Проблеми філософсько-світоглядної підготовки учнів. Шляхи формування їх національної свідомості

Світогляд як узагальнена система поглядів людини на світ та місце людини в ньому. Вплив світогляду на формування ціннісних орієнтацій людини, її потреб та поривань. Залежність особистої орієнтації та ставлень до сучасних соціальних явищ від глибини, міцності та спрямованості принципів, переконань, світосприйняття. Педагогічні вимоги до методики формування переконань. Структура переконання (єдність інтелектуального, емоційного та дійового компонентів). Вироблення в учнів інтересу до історії свого народу, до символів та ритуалів держави — важливий елемент формування національного світогляду.

Передача від покоління до покоління сукупності суспільних зв'язків, соціального та історичного досвіду — основа формування національної самосвідомості. Діяльність педагогів щодо формування інтелектуального, ціннісно-орієнтаційного, дієво-вольового та інших компонентів національної самосвідомості.

Формування громадянської свідомості учнівської молоді

Виховання громадянської і соціальної відповідальності, моральних переконань і почуттів, що відбивають ставлення до Батьківщини, суспільства, праці, до людей і самих себе.

Виховання культури відносин людини і нації-народу, людини і держави, людини і Батьківщини, а також культури міжнаціональних зв'язків.

Формування шанобливого ставлення до Конституції України, державної символіки та права.

Основні напрями та зміст діяльності щодо забезпечення системи формування громадянськості в учнів

Виховання громадянина України — головна мета національного виховання. Суть поняття «громадянин», «громадянськість». Компоненти громадянськості як інтегрованої якості особистості. Соціальні фактори формування громадянськості. Фактори формування учня як громадянина. Зміст процесу виховання громадянськості в школі. Формування в учнів національного світогляду, громадянських поглядів і переконань на основі українознавчих дисциплін та упорядкування впливу соціального середовища. Державна символіка як фактор формування громадянськості. Основні напрями діяльності класного керівника щодо виховання в учнів громадянськості.

Формування правової культури особистості

Виховання поваги до багатовікової правової традиції, Конституції держави, законодавства України, національної та державної символіки, глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Виховання поваги до національних надбань у сфері права, народної правосвідомості, яка стверджує права на свободу, землю, власність, працю. вільне господарювання, житло.

Формування правосвідомості за законами народної правотворчості, в основі якої знаходиться глибока людяність, спрямована на збереження гідності, честі, високого благородства, утвердження у віках моральної чистоти народу, нації.

Зміст, провідні принципи та критерії морального виховання учнів навчального закладу

Національні традиції в моральному вихованні учнів. Роль і значення козацьких морально-виховних традицій у формуванні патріотичних почуттів юних громадян України.

Методи і форми морального виховання

Позитивний приклад як метод виховання. Метод вправ у вихованні. Поєднання вимог з методами стимулювання: заохочення і покарання.

Самовиховання як наслідок і умова ефективності виховного процесу. Форми організації виховного процесу: індивідуальні, парні, групові, колективні. Інтерактивні форми виховної роботи: спір, диспути, полеміка, дискусія, тренінг.

Гуманістичне виховання

Роль класного керівника, вихователя в гуманістичному вихованні дітей. Негативні моделі спілкування педагога і дітей: «Монблан», «Китайська стіна», «Локатор», «Роботи», «Глухар», «Гамлет», «Керівник». Шляхи їх уникнення.

Проблеми морально-етичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі

Виховання на засадах загальнолюдської культури та моралі — важливе завдання морально-етичного виховання.

Зміст, форми і методи роботи з морально-етичного виховання. Забезпечення єдності морально-етичної освіти, морально-етичного досвіду учнів, доцільність поєднання словесно-інформаційних і практичних методик організації діяльності учнів і формування досвіду суспільної поведінки.

Виховання гуманізму, доброти, доброзичливості як педагогічна проблема.

Шляхи виховання свідомої дисципліни і культури поведінки учня. Значення самовиховання і морального самовдосконалення особистості.

Розвиток духовності учнів на основі соціокультурних досягнень вітчизняної і світової культури

Формування духовних основ особистості — пріоритетні завдання виховної діяльності школи.

Суть поняття «духовність». Духовні цінності в системі виховання. Формування духовності учня засобами національної культури. Використання потенціалу рідної мови, народної педагогіки, родоводу, педагогіки народного календаря, народної міфології і символіки, народного побуту.

Форми і методи розкриття проблеми духовності в контексті діалогу західного і східного типів світової цивілізації. Формування потреби в спілкуванні з культурою, розкриття в змісті навчальних курсів філософії, теорії та історії світової цивілізації.

Організація краєзнавчо-пошукової роботи учнів як засіб виховання патріотичних почуттів

Формування національної свідомості, патріотичних почуттів учнів засобами краєзнавства. Прилучення учнів до історії та культури рідного краю, його традицій у мистецтві, побуті, звичаях, національному одязі та ремеслах.

Наукова та науково-дослідницька колективна та індивідуальна робота з архівними краєзнавчими матеріалами.

Координаційна діяльність заступника директора школи щодо організації краєзнавчо-пошукової роботи. Напрямки краєзнавчо-пошукової роботи. Збір матеріалів, їх класифікація та обробка.

Форми активно-творчої та краєзнавчо-патріотичної діяльності, робота пошукових груп.

Краєзнавчо-пропагандистська діяльність в учнівських колективах.

Роль заступника директора в створенні системи правовиховної роботи

Роль і місце правовиховної роботи в системі національного виховання учнівської молоді. Сутність вихованості, невихованості і важковиховуваності. Чинники, ще зумовлюють важковиховуваність дитини. Соціально-педагогічна підтримка дітей, схильних до правопорушень. Форми, засоби та методи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Індивідуальна робота з важкими підлітками.

Методичні і соціальні проблеми здоров'я дітей і учнівської молоді на сучасному етапі

Стан та актуальні проблеми здоров'я дітей. Шляхи реалізації завдань Указу Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності в суспільстві та утвердження здорового способу життя».

Активні форми і методи фізичного виховання дітей і молоді.

Організаційно-методичні засади формування художньо-естетичної культури учнів

Суть художньо-естетичного виховання, його основні поняття, роль і місце народного мистецтва в формуванні особистості. Зв'язок естетичного виховання з різними напрямками національного виховання: трудовим, моральним, патріотичним тощо. Засоби прилучення учнів до надбань світової та вітчизняної культури.

Виховання творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря в умовах демократизації економічних відносин в Україні

Завдання і шляхи вдосконалення трудового виховання учнів, формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря в умовах життя сьогоднішнього суспільства.

Розширення трудового досвіду дітей, формування в них навичок самообслуговування.

Формування економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією.

Ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності. Використання досвіду народної педагогіки, залучення учнів до вивчення народних ремесел, створення умов для органічного включення їх у трудову діяльність.

Проблеми статевого виховання учнівської молоді. Підготовка до сімейно-шлюбних відносин

Теоретичні засади статевого виховання дітей. Відхилення в статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини. Становлення дитячої особистості в сімейних відносинах.

Методичні аспекти формування статевої свідомості вихованців. Сексуальна просвіта в розвитку статевої свідомості учнівської молоді. Шляхи формування уявлень про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу.

Залучення батьків, медичних працівників, працівників правоохоронних органів до статевого виховання молоді.

Роль заступника директора з виховної роботи в демократизації шкільного середовища. Розвиток учнівського самоврядування

Демократизація як важливий принцип організації шкільного життя.

Прогнозування розвитку учнівського колективу і вдосконалення різних форм самоврядування в педагогічному й учнівському колективах.

Зміст методичної роботи в галузі учнівського самоврядування.

Інноваційні технології, передовий педагогічний досвід з питань демократизації шкільного середовища.

Координація роботи з батьками, медичними працівниками та правоохоронними органами щодо профілактики алкоголізму, наркоманії, СНІДу.

Завдання і зміст роботи щодо антиалкогольного, антинаркотичного виховання, попередження СНІДу.

Своєчасне виявлення неповнолітніх, схильних до вживання нікотину, наркотиків і алкоголю, проведення з ними індивідуальної роботи.

Формування потреби в здоровому способі життя.

Залучення батьків, медичних працівників, правоохоронних органів до організації здорового способу життя учнівської молоді.

Шляхи використання методу «рівний-рівному» в попередженні шкідливих звичок учнів.

Методичні основи естетичного виховання

Аналіз теоретичних основ естетичного виховання. Естетичні цінності. Прекрасне, красиве, потворне, комічне, трагічне.

Естетичне ставлення людини до дійсності. Естетичне сприймання. Естетичний смак і оцінювання. Естетичні почуття і судження. Естетично перетворююча діяльність.

Основні питання теорії і практики естетичного виховання.

Сутність естетичного виховання. Мета, завдання, засоби, методи, форми роботи з художньо-естетичного виховання. Соціальні функції естетичного виховання.

Організаційні основи естетичного виховання учнів

Учнівський колектив і його можливості в естетичному вихованні. Робота позакласних естетичних об'єднань. Гуртки, учнівські товариства, МАН, університети культури, клуби.

Дитячо-юнацькі об'єднання, організації художньо-естетичного спрямування.

Формування в учнів естетичних знань

Естетично-освітня робота на уроках музики, образотворчого мистецтва, світової культури, естетики.

Позакласні естетично-освітні заходи: бесіди, лекції, інформаційні форми, диспути, дискусії, вікторини.

Розвиток естетичного сприймання

Організація естетичного сприймання дійсності. Екскурсії, уроки милування, тематична художня композиція.

Методика розвитку художньо-естетичного сприймання. Бесіда про художній твір. «Подорожі» за творами. Художні екскурсії. Колекціонування. Культпоходи.

Формування естетичних здібностей учнів

Формування естетичної мети. Педагогічне керівництво формуванням творчих задумів і їх реалізацією.

Сучасні технології організації естетичної діяльності учнів.

Моніторинг якості діяльності педагогічних колективів (окремих педагогів) щодо художньо-естетичного виховання учнів

Мета і завдання моніторингового дослідження.

Методика проведення.

Технологія обробки даних дослідження.

Формування родинно-побутової культури, традицій безперервності родоводу, духовної єдності поколінь, зв'язок минулого, сучасного, майбутнього нації.

Виховання на традиціях української родинно-побутової культури: любові батьків до дітей, шанобливого ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів, прив'язаність до батьківської домівки; розуміння українцями краси і затишку садиби, хати, гуманного ставлення до природи.

Формування розуміння того, що родинно-побутова культура збагачується і поглиблюється завдяки поліпшенню сімейних стосунків, пізнанню духовної спадщини батьків, дідів, прадідів, а також здобутків сучасної науки, досвіду інших родин з питань виховання дітей, побуту.

Ш. Управління виховною роботою школи

Управлінська діяльність заступника директора школи з виховної роботи.

Основні завдання та зміст діяльності заступника директора з виховної роботи. Орієнтовні посадові обов'язки. Вивчення соціально-педагогічних умов діяльності школи. Визначення виховної мети і завдань, планування та розробка основних напрямків виховної роботи школи. Організація діяльності педагогічного колективу за пріоритетними напрямками роботи. Організація соціально-педагогічної допомоги учням і сім'ям, які потребують особливої уваги. Організація методичної роботи з педагогічними кадрами. Контроль за станом позаурочної виховної роботи, діяльністю педагогів, що її здійснюють. Аналіз результативності виховної роботи школи, окремих педагогічних працівників.

Діяльність заступника директора щодо вивчення соціально-педагогічних умов функціонування школи

Використання доцільних методів і прийомів вивчення активності і культури поведінки учнів, зайнятості в гуртках, клубах, об'єднаннях за інтересами, виявлення учнів, які потребують особливої уваги.

Вивчення якісного складу, рівня знань і професійних умінь педагогічних працівників школи для здійснення виховної роботи.

Вивчення мікрорайону школи, залучення батьків, громадськості до виховної роботи.

Вивчення матеріально-технічної бази для здійснення виховної роботи.

Соціальний захист учнів у системі роботи заступника директора з виховної роботи

Організація соціально-педагогічної допомоги учням і сім'ям, які потребують особливої уваги.

Взаємодія з адміністративними органами, відділами внутрішніх справ, інспекціями в справах неповнолітніх, прокуратурою, медичними та наркологічними службами.

Створення системи заходів з соціального захисту дітей і молоді.

Технологія педагогічного проектування виховного процесу

Визначення виховної мети і завдань, планування та розробка основних напрямків роботи. Педагогічне проектування виховного процесу. Форми залучення педагогів та учнівського активу до розробки плану виховної роботи. Організація, збір та узагальнення пропозицій учнів, педагогів, батьків щодо перспектив роботи школи, визначення змісту позакласної і позашкільної діяльності учнів, узгодження планів робо-

ти з педагогічними працівниками школи, позашкільними закладами, громадськими організаціями.

Планування гурткової, клубної роботи за інтересами, загальношкільних заходів, змісту контролю і керівництва, методичної роботи з питань виховання.

Система аналізу річного плану виховної роботи школи.

Вивчення професійної компетентності педагогічних працівників як важлива умова формування сучасного змісту методичної роботи

Суть педагогічної майстерності та шляхи оволодіння нею. Завдання, зміст і структура методичної роботи в школі. Глибокий і всебічний аналіз досягнень педколективу, проблем і недоліків. Ознайомлення з елементами передового педагогічного досвіду.

Діагностування класних керівників, педагогів школи. Аналіз діагностичних карт, анкет, шкільної документації, відвідування й аналіз уроків і позакласних заходів.

Охоплення класних керівників різними формами методичної роботи. Вивчення можливостей вчителів, їх творчого потенціалу.

Раціональне планування методичної роботи.

Використання активних форм, методів, прийомів методичної роботи з педагогічними працівниками з проблем виховання

Використання традиційних і нетрадиційних форм методичної роботи з проблем національного виховання.

Педагогічна рада — центр методичної роботи в школі. Роль шкільних методичних об'єднань у підвищенні майстерності класних керівників; особливості планування їх роботи.

Характеристика нетрадиційних активних форм методичної роботи.

Моделювання засідання творчої групи (лабораторії).

Аналіз результативності виховної роботи школи, педагогічних працівників

Педагогічний аналіз як важлива функція управлінського циклу. Завдання та зміст аналізу результативності виховної роботи школи, педагогічних працівників.

Організаційно-педагогічні умови підвищення якісного рівня виховного процесу

Рівень організації системи національного виховання.

Якість організації і проведення виховного процесу. Спільна робота школи з позашкільними закладами, державними та громадськими організаціями, батьками щодо формування в учнів соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу.

«Паблік рілейшнз» в управлінні виховною системою школи.

Функції «Паблік рилейшнз». Педагогічна іміджологія як новий напрям школознавства. Психологічні і педагогічні аспекти іміджу навчально-виховного закладу. Технологія, формування привабливого образу закладу, його виховної системи.

IV. Список рекомендованої літератури

1. Бойко А. Оновлена парадигма виховання. Шляхи реалізації. — К., 1996.

2. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників молоді і батьків. Том 1. Видав. 3. — Полтава, 1994.

3. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник. — К., 1997.

5. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. // Науково-методичний збірник. — К., 1996.

6. В гармонії з природою // Збірник еколого-натуралістичних заходів, шкільних свят. — Хмельницький, 1999.

7. Веселкове дитинство (технології виховної роботи з молодшими школярами). — Кам.-Под: Абетка, 2002.

8. Декларація прав дитини. Проголош. Генеральною асамблеєю ООН 20. 11. 1959 / Відродження. — 1999. — п. 1.

9. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист. / (Зб. док.) У 2ч. Укр. ін-т соц. дослідж. — К. 1998.

10. Довідник класного керівника: Збірник документів. — К., 1996.

11. До джерел духовності народу: Методичні рекомендації. — Хмельницький, 1995.

12. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти. — К., 1996.

13. Зазуліна Л. В. Сучасні педагогічні технології та їх впровадження в практику роботи. — Хмельницький, 1997.

14. Закон України «Про освіту». // Освіта. — 1991. — 25 червня.

15. Закон України «Про загальну середню освіту» // Початкова школа. — 1999. — №8.

16. Запрошуємо в Подільський Дивограй: Збірник методичних рекомендацій щодо організації літнього відпочинку дітей та ігрових програм. — Хмельницький, 1998.

17. Здоров'я дітей — здоров'я націй (1–4, 5–11 класи): — Кам. -Под., Абетка: 2002.

18. Ігнатенко П, Крицька Л. Громадянське виховання: Історичний аспект // Шлях освіти. — 1997. — №1.

19. Киричук О. Проблеми національно-громадянського виховання молоді: З виступу на другому Всесвітньому форумі українців // Педагогічна газета. — 1997. — №3.

20. Класний керівник в сучасній школі: Методичний посібник. — К., 1996.

21. Коваленко Є., Конончук А., Пінчук І., Солова В. Методика роботи в літньому оздоровчому таборі. — К., 1997.

22. Кононенко П. Система національної освіти // Українознавство: концепції, програми, документи. — К., 1995.

23. Конституція України. - К., 1996.

24. Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти. // Інформаційний збірник МО України. — 1996. — №13.

25. Концепція формування світогляду громадянина України: Проект // Освіта. — 1996. — 20 листоп. — №63, 64.

26. Косарєва Н. І. Виховання громадянськості учнів на ідеях української державності // Педагогіка і психологія. — 1996. — №3.

27. Кодекс про шлюб та сім'ю України: Офіц. текст із змінами станом на 1. 03. 2001 — К., 2001.

28. Крицька Л. Громадянське виховання учнів у світлі Конституції України // Рідна школа. — 1997. — №3,4.

29. Культура спілкування :Навчально-методичний посібник. — К., 1997.

30. Максимова Н. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. — К., 1997.

31. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок: Методичний посібник. — К., 1995.

32. Методичні поради до проведення занять з морального виховання. — Хмельницький, 1992.
33. Наказ МО України «Про вдосконалення керівництва виховною роботою в навчально-виховних закладах МО України» // ІЗ МО України. — 1994. — №2.
34. Народознавство Поділля в питаннях і відповідях: Навчальний посібник. — Хмельницький, 1995.
35. На шляху громадянської зрілості: Навчально-методичний посібник. — Хмельницький,1999.
36. На терезах Феміди: Посібник з питань формування правової культури учнівської молоді. — Хмельницький, 1997.
37. Оржеховська В. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі // Педагогіка і психологія. — 1996. — №4.
38. Оржеховська В. Пріоритети тому, що творить громадянина землі своєї // Шкільний світ. — 1998. — №1.
39. Орієнтовні посадові обов'язки заступника директора з виховної роботи // ІЗ МО України. — 1992. — №23.
40. Орієнтовні посадові обов'язки педагога-організатора по роботі з дитячими об'єднаннями та організаціями // ІЗ МО України. — 1992. — №23.
41. Основні напрями діяльності класного керівника: Методичні рекомендації. // ІЗ МО України. — 1992. — №23.
42. Права дитини: від витоків до сьогодення (Зб. текстів, метод. та інф. матеріалів) — К.: Либідь, 2002.
43. Педагогічні основи організації здорового способу життя учнівської молоді: Навчально-методичний посібник. — Хмельницький, 1997.
44. Планування виховної роботи в середніх закладах освіти: Методичні рекомендації МО України. // ІЗ МО України. — 1998. — №14.
45. Подільський Сонцеграй: Збірник ігрових програм та методичних рекомендацій з питань організації літнього відпочинку й оздоровлення дітей. — Хмельницький, 1999.
46. Подорож у Дивосвіт / Збірник ігрових конкурсних програм, свят, театралізованих дійств. — Хмельницький, 1997.
47. Порадник в роботі з батьками. // Посібник. — Хмельницький, 1996.
48. Про проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник: крок у XXI століття» // ІЗ МО України. — 1999. — №12.
49. Психологія і педагогіка життєтворчості. — К., 1996.
50. Робочий зошит класного керівника. — Хмельницький, 1999.
51. Сім'я і діти / Програма родинно-національного виховання та навчально-тематичний план педагогічної освіти. — К., 1997.
52. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. — К., 1996.
53. Струманський В. Народознавство Поділля: / Хрестоматія. — Кам'янець-Подільський, 1995.
54. Струманський В. Основи національного виховання. — Київ.
55. Положення про класного керівника загальноосвітнього навчального закладу // ІЗ МО України — 2000. — №19.
56. Українські народні звичаї, традиції, обряди в шкільному та сімейному вихованні. — Хмельницький, 1995.
57. Фіцула М. Правове виховання учнів — К., 1997.
58. Чарівний калейдоскоп // Збірник традиційних шкільних свят та імпрез. — Хмельницький, 1999.

59. Формування правової культури на засадах духовності — Кам.-Под., 2002.
60. Формування громадянської культури особистості. — Кам.-Под., Абетка, 2002.

V. Тематика індивідуальних творчих робіт

1. Пріоритетні напрями і шляхи оновлення виховної роботи в навчальному закладі.
2. Відродження в позакласній роботі школи нетрадиційних заходів, спрямованих на виховання патріотизму, національної свідомості учнів.
3. З досвіду реалізації завдань громадянського виховання дітей і молоді.
4. Педагогічні умови формування громадянської культури учнів старшої школи у позакласній роботі.
5. Методичне забезпечення процесу формування громадянськості учнів.
6. З досвіду управлінської діяльності щодо створення умов для розвитку громадянської культури особистості.
7. Впровадження у виховний процес кращих народних звичаїв, обрядів, традицій.
8. Наповнення змісту виховної роботи культурно-історичними надбаннями українського народу.
9. Педагогічні виховні інновації в практиці роботи навчального закладу.
10. Шляхи, засоби формування національної свідомості дітей і молоді.
11. Система військово-патріотичного виховання учнівської молоді.
12. Ефективні форми і методи формування правової культури учнів.
13. Діяльність педагогічного колективу щодо утвердження загальнолюдської моралі.
14. Система морально-етичного виховання.
15. Досвід формування творчої працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря.
16. Проблема формування духовної культури учнів. Шляхи її розв'язання.
17. Досвід роботи щодо виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної символіки.
18. Організація краєзнавчо-пошукової роботи, прилучення учнів до історії і культури рідного краю.
19. Статеве виховання учнів у системі виховної роботи.
20. Створення умов для самореалізації особистості учня, його художньо-естетичної освіченості й вихованості.
21. З досвіду економічного виховання учнів, підготовки їх до життя в умовах ринкової економіки.
22. Спільна робота школи, сім'ї і громадськості щодо попередження алкоголізму, наркоманії, СНІДу серед дітей і молоді.
23. Форми і методи превентивного виховання учнів.
24. Досвід роботи щодо формування фізичної культури учнів.
25. Система екологічного виховання дітей у школі.
26. Педагогічне керівництво самовихованням учнів.
27. Досвід співпраці заступника директора з виховної роботи з органами учнівського самоврядування.
28. Діяльність щодо вивчення соціально-психологічних умов діяльності школи.

29. З досвіду планування виховної роботи в школі.

30. Робота педколективу школи щодо організації літнього оздоровлення учнів.

3І. Система роботи педколективу школи з батьками.

32. Організація роботи педколективу школи щодо охорони життя, профілактики травматизму серед дітей і молоді.

33. Проблеми і досвід функціонування дитячих і юнацьких об'єднань за інтересами в школі.

34. Структура, зміст методичної роботи в школі.

35. З досвіду вивчення професійної компетентності педагогів школи.

36. Шляхи впровадження у виховну діяльність передового педагогічного досвіду, сучасних досягнень психолого-педагогічної науки.

37. З досвіду використання методики КТД у роботі з педкадрами.

38. Організація самоосвітньої роботи з проблем виховання дітей і молоді.

Концепція виховання гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості

Друкується за науково-методичним посібником
«Виховна система гуманітарної школи
художньо-естетичної спрямованості»;
кол. авт. Кириленко С. В., Сібіль О. І., Овдієнко Л. К.

Гуманізація навчально-виховного процесу школи здійснюється через перегляд усіх педагогічних позицій, сфер діяльності, взаємин у школі, укладу шкільного життя і змісту колективних справ, що складають значну частину життя учня.

Соціальна перебудова суспільства відкрила можливість розвитку вільної особистості, не скованої тоталітарним режимом. Воля стала однією з провідних ідей суспільного розвитку і шкільного виховання. Практична реалізація цієї ідеї надзвичайно тонка і складна.

Виховання, побудоване на принципі вільної особистості, обов'язково містить у собі цілеспрямоване формування в учня здібності бути суб'єктом власного життя, робити життєвий вибір зі знанням справ; його наслідків і впливу рішення на долі інших людей, брати на себе відповідальність за зроблений вільний вибір.

Проблема волі неминуче ставить педагогів школи перед питанням духовності учня. Істинно вільною може бути тільки духовно розвинена особистість, що піднялася у своєму духовному розвитку на рівень загальнолюдської культури.

Теорія і практика виховання підказують кілька можливих підходів до перетворення виховного процесу. Один з них припускає проведення і творчий розвиток гуманістичних і демократичних принципів і технологій у рамках традиційно сформованої системи виховання, на ідеях (принципах) співробітництва. Другий реалізується в рамках пошуку, експериментально-дослідницької діяльності педагогічних колективів. Він являє собою нові авторські проекти шкільних виховних систем, створюваних на основі власної теоретичної концепції.

Одним з таких перспективних напрямків виховання може стати **виховна система гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості.**

Практика доводить життєздатність таких виховних систем, в основу яких покладені ***ідеї гуманної педагогіки*** як сучасної ідеології виховання:

- прилучення вихователів і вихованців до цінностей культури;
- соціальний захист і охорона дитинства, життя, здоров'я дітей, їхньої гідності, прав людини та ін. ;
- створення умов для розвитку дитини як суб'єкта культури і власного життя;
- надання допомоги дитині в розвитку творчого потенціалу, прихильностей і здібностей, у життєвому самовизначенні, самореалізації в родині, школі, навколишньому середовищі.

Розбудова виховної системи гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості спирається на ***головні підходи*** до організації виховного процесу:

системно-структурний підхід до виховання, який означає знання і використання в системі, у тісному взаємозв'язку структурних елементів виховного процесу — від мети до кінцевого результату;

організаційно-діяльнісний підхід, в основі якого лежить єдність свідомості й діяльності, що передбачає таку організацію діяльності колективу та особистості, коли кожен учень виявляє активність, ініціативу, творчість, прагне до самовираження;

комплексний підхід до виховання, який включає об'єднання зусиль усіх виховних інститутів для успішного рішення цілей і задач виховання. Відповідно до цих підходів сам процес виховання стає цілеспрямованим, цілісним, технологічним, індивідуально-творчим, а комплексний підхід, забезпечуючи, у свою чергу, зв'язок і взаємодію всіх підходів до організації виховання, забезпечує його ефективність;

особистісно-зорієнтований підхід означає визнання дитини Вищою цінністю виховання, активним суб'єктом виховного процесу. Визнання того, що кожна особистість унікальна, і тому головним завданням виховної роботи є розвиток особистості. Цей розвиток визначається, з одного боку, соціокультурними цінностями (ідеалізованими зразками особистого і суспільного буття), з іншого — соціокультурними нормами (правилами і стандартами особистого і суспільного буття).

Реалізація виховного впливу здійснюється як у короткотерміновому епізоді взаємодії з дитиною, так і на протяжному етапі цілеспрямованої спільної діяльності вихователів і вихованців і ґрунтується на принципах (Концепція національного виховання):

- *єдність національного і загальнолюдського* — формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, і прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини; традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури;
- *природовідповідність виховання* — врахування у процесі виховання багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, їх психологічних, національних і релігійних особливостей;
- *культуровідповідність виховання* — органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та прогресивними родинно-побутовими і релігійними традиціями, з народним мистецтвом, традиціями і культурами інших народів світу, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь, зв'язок виховання з життям;

- *активність, самодіяльність і творча ініціатива* учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

- *демократизація виховання* — розвиток різноманітних форм співробітництва і встановлення довіри між вихователями й вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів;

- *гуманізація виховання* — пріоритет завдань самореалізації особистості вихованця, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної;

- *безперервність і наступність виховання* — досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини; нероздільність навчання та виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання, формування особистості;

- *єдність навчання і виховання* — розвиток та формування особистості, опанування нею національної й світової культури здійснюється як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які у кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини;

- *диференціація та індивідуалізація* виховного процесу — врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного;

- *гармонізація родинного і суспільного виховання* — організація педагогічного всеобучу батьків, об'єднання та координація зусиль усіх суспільних інституцій.

Мета і завдання

Сучасна школа як соціально-педагогічна система покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, що відповідали б цілям розвитку особистості учня і сучасним соціальним вимогам.

З позицій сучасних вимог **метою освіти** є формування рівня соціальної зрілості учнів, достатнього для забезпечення їхньої автономності і самостійності в різних сферах життєдіяльності (професійно-трудовій, суспільно-правовій, сімейно-побутовій, культурно-дозвіллєвій).

З позицій цілей розвитку самої особистості учнів вони можуть бути визначені на основі психосоціальних потреб дитини, у ході освоєння яких вона навчається жити: потреби бути здоровим, у захищеності і безпеці; у визнанні, повазі, певному соціальному статусі в колективі; у спілкуванні, фізичній активності, творчій діяльності як умові людського розвитку; у сенсі життя і самореалізації.

Таким чином, **метою виховання** гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості є сформування здорової (фізично, психічно, духовно), компетентної, соціально адаптивної і творчої особистості, з розвиненою потребою в самореалізації й самовдосконаленні, з гуманістичним світосприйманням та почуттям відповідальності за долю України, її народу, людства.

Виховний процес — це цілеспрямований процес взаємодії педагогів і вихованців, сутністю якого є створення умов для самореалізації суб'єктів цього процесу.

Реальний виховний процес, що організується школою, може бути представлений як єдність і взаємозумовленість його складових, цільових настанов, змістом і формами виховання, результатом виховної роботи.

Основна мета виховного процесу гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості — створення умов для найбільш повного розвитку людини, здатної до духовного і фізичного саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації.

Виховний процес є сукупністю закономірних виховних взаємовпливів, що забезпечують формування і розвиток особистості вихованця в єдності ***навчально-пізнавальної та позаурочної*** виховної роботи школи.

Основні завдання виховного процесу школи:

1. Забезпечити збереження і зміцнення здоров'я (психічного і фізичного), соціальний захист дітей.

2. Сформувати систему моральних цінностей, орієнтовану на досягнення особистісного благополуччя, тісно пов'язаного з благополуччям інших людей і суспільства в цілому.

3. Забезпечити досягнення заданого рівня освіченості, що відповідає ступеню освіти, потенціалу дитини, потребам його особистісного розвитку:

- сформувати готовність *дошкільника* до навчання у школі на основі його фізичного, інтелектуального, психологічного, соціального розвитку (рівень освіченості — дошкільна підготовка);

- забезпечити фізичне, психологічне, соціальне становлення особистості *молодшого учня*, міцне засвоєння ним базових знань, умінь і навичок, оволодіння елементарними засобами пізнавальної діяльності (рівень освіченості — грамотність);

- сформувати у *підлітків* фундамент освіти, забезпечити оволодіння ними пізнавальними і практичними засобами основних видів життєдіяльності (рівень освіченості — функціональна грамотність);

- забезпечити особистісне і професійне самовизначення *старших учнів*, оволодіння ними теоретичними і практичними засобами пізнавальної і практичної діяльності (рівень освіченості — компетентність).

4. Забезпечити індивідуальний розвиток дітей, найбільш повне задоволення і розвиток їхніх інтересів та схильностей, проби сил та одержання досвіду особистих досягнень у різних видах творчої діяльності.

Зміст та основні напрями виховання

Змістом виховання гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості є формування уявлень та засобів самореалізації вихованців в основних сферах життєдіяльності: готовності до безперервної освіти, професійно-трудовій, суспільно-правовій, сімейно-побутовій, культурно-дозвіллєвій, особистісно-етичній, психолого-фізіологічній сферах. Характеристики компетентності, особистісної зрілості представлені у Моделі випускника початкової, основної та старшої школи.

Реалізація основних завдань, принципів і змісту у виховній системі гуманітарної школи здійснюється у ряді пріоритетних напрямів:

Суспільно-гуманістичне, патріотичне виховання — раціональне осмислення загальнолюдських і соціальних цінностей світу та усвідомлення особистісної причетності до світу у всіх його проявах, усвідомлення свого «я». Ствердження принципів загальнолюдської моралі з опорою на народну мораль, вивчення традицій, звичаїв, обрядів українського

народу. Формування патріотичних почуттів, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання української держави.

Громадсько-правове виховання — сприйняття сучасної епохи, процесу розбудови самостійної, незалежної держави, активна роль людини в перебудові суспільства; формування правової культури — прищеплення поваги до прав і свобод людини і громадянина, Конституції, державних символів; знання й дотримання у поведінці Законів України; негативне ставлення до беззаконня і правопорушення.

Моральне виховання, комунікативна культура — прищеплення й розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві. Опанування духовною культурою людства, нації, найближчого соціального оточення. Наслідування кращих моральних зв'язків своєї родини, українського народу; загальнолюдських моральних цінностей. Взаємозбагачувальне спілкування з «іншою людиною» як цінністю.

Пошуково-пізнавальне виховання — збагачення уявлень учнів про оточуючу дійсність, формування потреби в освіті, створення умов інтелектуального розвитку, залучення до наукової діяльності.

Професійно-трудове, економічне виховання — формування творчої, працелюбної особистості, умілого господаря, що володіє відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку може самостійно знайти застосування власним здібностям у системі виробництва, науки, освіти.

Екологічне виховання — формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на Землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.

Культурно-естетичне виховання — створення умов спільного з Дитячою школою мистецтв №3 дошкільним навчальним закладом №107 для безперервного естетичного виховання учнів; художньо-естетична освіченість і вихованість особистості, її естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній естетиці, на кращих надбаннях цивілізації, знайомство з культурно-мистецьким надбанням народу, розвиток індивідуальних нахилів і талантів.

Спортивно-оздоровче виховання — утвердження здорового способу життя як невід'ємного елемента загальної культури особистості. Повноцінний фізичний розвиток особистості, формування її фізичних здібностей, зміцнення здоров'я, гармонії тіла і Духу, витривалості, пластичності й краси людського тіла.

Розглянуті напрями виховання тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, утворюють цілісну систему виховання гуманітарної школи художньо-естетичної спрямованості.

Види і форми організації виховного процесу

Педагогічно доцільний вибір видів, форм і методів виховної роботи здійснюється відповідно до потреб, інтересів і можливостей учнів.

1. Забезпечення можливостей задоволення **пізнавальних потреб** учнів через:

- корекцію проблем навчальної діяльності, в якій мають труднощі (додаткові індивідуальні заняття, консультації вчителів, фахівців);
- розширення, поглиблення завдань з предмету (предметні гуртки, факультативи, спецкурси, участь в предметних тижнях);

- науково-дослідницьку роботу з предмету (наукові товариства, лабораторії, самостійна дослідно-експериментальна робота та інше);
- організацію і проведення колективних, творчих справ пізнавального напряму;
- участь в олімпіадах, оглядах знавців, інтелектуальних турнірах, організації персональних виставок тощо.

2. Забезпечення можливості задоволення ***комунікативної*** потреби учнів через:

- організацію діяльності, де спілкування є самостійністю (спілкування на дозвіллі, дискусійні клуби, тренінг по спілкуванню та ін.);
- організацію діяльності, де спілкування — засіб організації колективного суб'єкта (групи, класу, ліцею), обговорення проблем колективу, приймання рішення, організація діяльності, аналіз її результатів;
- організацію спілкування на уроці, в гуртках, клубах як засобу пізнання;
- стимулювання спілкування в ході проведення різноманітних творчих справ як засобу суспільної діяльності учнів.

3. Забезпечення можливості задоволення потреб у ***творчій*** діяльності через організацію діяльності, спрямованої на розвиток:

- технічної творчості (технічні гуртки, майстерні, конструкторське бюро тощо);
- художньо-естетичної творчості (клуби любителів літератури, поезії, живопису, кіно, театру, музики; концерти, свята, фестивалі, показ особистих досягнень, персональні виставки та ін.);
- народної творчості (фольклорного, народного промислу).

4. Забезпечення можливості задоволення потреб **у фізичній активності** через діяльність, яка:

- є обов'язковою складовою частиною здорового способу життя;
- задовольняє одночасно потребу у фізичній активності і спілкуванні (спортивні змагання, конкурси, дискотеки і танцювальні свята, туризм);
- спрямована на самоактуалізацію суб'єкта через фізичну активність, спортивні досягнення (мала олімпіада, змагання з різних видів спорту, спортивні акції);
- спрямована на побудову свого фізичного організму, його розвиток (аеробіка, заняття в тренажерній залі, культуризм).

5. Забезпечення можливості задоволення **потреби у красі** (зовнішній, духовній, відносин) через організацію турботи учнів про:

- свій зовнішній вигляд (гігієна, культура одягу, зачіски);
- дотримання високої культури стосунків, спілкування в колективі;
- сенсорне багатство навчального закладу, його приміщень, території, дизайну, естетичності засобів навчання — книжок, наочності, особистих зошитів.

6. Забезпечення можливості задоволення потреби **самоактуалізації** в соціально важливій діяльності через:

- участь у підготовці і проведенні колективних творчих справ;
- участь у суспільно важливій (трудовій, екологічній) діяльності, неформальному об'єднанні;
- участь у роботі шкільних органів управління, виконання громадських доручень.

Організаційне, науково-методичне забезпечення виховного процесу

1. Створення банку діагностичних методик, програм дослідження: інтересів, потреб і можливостей учнів в різних видах виховної діяльності; стану здоров'я, системи моральних цінностей, рівня сформованості учнівського колективу; результативності виховної діяльності.

2. Створення соціально-педагогічних, матеріально-технічних умов організації виховної взаємодії:

- добір висококваліфікованих педагогічних кадрів (кураторів, керівників шкільних об'єднань);
- залучення батьків, використання можливостей оточуючого середовища (позашкільні навчальні заклади, соціально-культурні центри, суспільні інститути) в організації виховної роботи з учнями;
- створення матеріально-технічної бази для проведення виховної роботи з учнями.

3. Організація роботи у відповідності до системоутворюючої діяльності (провідною у гуманітарній школі є пізнавальна та художньо-естетична діяльність):

- системи ***виховних центрів*** (музеї, клуби, гуртки за інтересами, секції, майстерні, наукові товариства та лабораторії тощо);
- системи ***виховних комплексів*** (збори, конференції учнівського колективу);
- кола традиційних, суспільних справ, свят, конкурсів;
- системи учнівського самоврядування.

4. Створення системи найбільш повного обліку особистісних досягнень учнів, морального та матеріального стимулювання досягнень учнів.

5. Визначення системи взаємовідносин у шкільному колективі, що забезпечує формування моральних цінностей, культури спілкування і поведінки учнів:

- вироблення разом з учнями принципів, правил взаємовідносин у колективі;
- створення суспільного органу (Рада честі, Рада наймудріших або справедливих) з числа найбільш шановних вчителів, батьків, учнів, що буде забезпечувати дотримання прав та обов'язків учасників педагогічного процесу, принципів і правил взаємовідносин в колективі, попередження і розв'язання конфліктних ситуацій;
- формування «поживного середовища»(громадської думки) в колективі, що базується на повазі особистості кожного, вимогливості один до одного;
- формування демократичного стилю відносин (дотримання прав і обов'язків учасників освітнього процесу), залучення учнів, батьків до керівництва школою, до вирішення найбільш важливих проблем її життєдіяльності.

6. Дотримання санітарно-гігієнічних норм, положень по охороні праці в організаційній роботі школи, створення умов для поліпшення стану здоров'я учнів та педагогів:

- проведення періодичного огляду стану здоров'я учнів, організація медичного обслуговування, профілактики захворювань (Програма «Школа і Здоров'я»);
- зв'язок з родиною учнів з метою з'ясування хронічних, спадкових захворювань, причин існуючих або можливих відхилень у здоров'ї, психічному стані; заповнення медичних карт або листків здоров'я учнів;
- надання соціально-матеріальної підтримки дітям-сиротам, дітям з багатодітних, неповних сімей.

Науково-методична підготовка педагогів, кураторів школи передбачає високий рівень професійної компетентності у питаннях:

- методологічних засад виховання учнів, організації особистісно-розвиваючої діяльності;
- діагностики і використання її результатів у подальшій роботі з учнями;
- методики організації і проведення виховних заходів (різних форм і методів колективних творчих справ);
- технології організації діяльності учнівського колективу як засобу виховання особистості;
- технології корекційної діяльності, спрямованої на формування позитивних змін окремих якостей особистості, характеру і поведінки учнів;
- психологічних засад спілкування, сутності демократичного стилю стосунків і вміння застосовувати ці знання на практиці;
- формування культури ставлення дитини до самої себе, а через це і до інших людей, суспільства;
- надання права учневі на самоутвердження своєї особистості, повагу власної гідності в різних галузях діяльності;
- надання допомоги учням в оволодінні засобами самоутвердження без утиску інтересів інших людей із дотриманням моральних норм, прийнятих у суспільстві.

Критерії та показники результативності виховного процесу

1. Динаміка характеристик особистісного розвитку учнів у відповідності зі сферами самовизначення (безупинне утворення, суспільно — правова, професійно — трудова, сімейно-побутова, культурно — дозвіллєва; етико-естетична, психолого — фізіологічна).
2. Результативність участі учнів в олімпіадах, оглядах, конкурсах, як у школі, так і поза школою.
3. Формування суб'єктності учнів через визначення рівня оволодіння структурою діяльності (орієнтація, цілепокладання, планування, організація, реалізація, оцінка, корекція).
4. Особистісна значимість навчання для учнів, виражена в динаміці й структурі мотивів освітньої діяльності.
5. Результативність індивідуально — корекційної роботи з учнями, виражена в динаміці особистісних диспозицій учнів (системи цінностей, показників настановчого поля особливостей акцентуацій характеру).
6. Динаміка внутрішньогрупових процесів, у тому числі рівень сформованості учнівського колективу, характер взаємин між групами, положення учнів у колективі однолітків.
7. Характер взаємин між основними суб'єктами освітнього процесу: учнями, педагогами, батьками, адміністрацією школи.
8. Загальний рівень здоров'я, динаміка захворюваності учнів.
9. Рівень нервово-психічного, фізичного навантаження учнів і педагогів.
10. Показники наявності шкідливих звичок учнів.
11. Стан реабілітації та літнього відпочинку.
12. Динаміка продовження освіти, працевлаштування, подальшого життєвого шляху випускників.
13. Якісні і кількісні показники правопорушень серед дітей та молоді.
14. Закріплення старих, виникнення нових традицій школи.

Основні поняття теорії і практики виховання сучасної школи

Поняття виховання

Виховання — основна категорія педагогічної науки. Однією із складних проблем педагогіки вважається визначення самого поняття «виховання». Складність визначення поняття полягає в тому, що виховання розглядається **в двох аспектах**:

Виховання	
Соціальне явище (у широкому значенні) — об'єкт і предмет вивчення багатьох наук: Філософія вивчає онтологічні та гносеологічні основи виховання, формулює найбільш загальні світоглядні уявлення про вищі цілі та цінності виховання. Соціологія вивчає соціальні проблеми розвитку особистості. Етнографія розглядає закономірності виховання у народів світу.	Явище педагогічної теорії і практики (у вузькому значенні) — розділ педагогіки, що розкриває сутність, закономірності, рушійні сили виховання, його основні структурні елементи. Теорія виховання будується на основі філософських чи психологічних теорій дитячого розвитку, таких як: Психоаналітична теорія (А. Гезелл, З. Фрейд, Э. Эріксон); Когнітивна теорія (Ж. Піаже, Н. Кольберг, Д. Дьюі);
Психологія виявляє індивідуальні, вікові, групові особливості, закони розвитку і поведінки людей. Соціальна педагогіка — розглядає вплив на особистість суспільства в цілому.	Поведінкова теорія (Д. Локк, Д. Уотсон, Б. Скіннер); Біологічна (генетична) теорія (К. Лоренц, М. Клаус, Д. Кеннел); Соціоенергетична теорія (культурородова) (Е. Вільсон, Л. С. Виготський, П. А. Флоренский, Д. Радьяр); Гуманістична теорія розвитку (Ж. -Ж. Руссо, А. Маслоу, Э. Берн, К. Роджерс, В. О. Сухомлинський).

Два напрями у підходах щодо визначення поняття «виховання» у вітчизняній теорії виховання:

Соціоцентричний підхід	Гуманістичний підхід
Дитина — об'єкт виховання	Дитина — суб'єкт виховання
Цей погляд на виховання як управління, вплив характерний для традиційної педагогіки. У цьому випадку найважливішими факторами в розвитку людини стають зовнішні впливи, що формують особистість	Цей підхід у педагогіці відображає еволюцію у філософських поглядах сучасної європейської спільноти, у відповідності з яким у центр наукової картини світу висувається людина
У рамках цього підходу ціль розвитку особистості — її соціалізація з позиції максимальної суспільної корисності, гармонійно і всебічно розвинена особистість відповідно до зовні заданих нормативів	У світі ідей гуманізму виховання є цілеспрямованим процесом культуроємкого розвитку людини у певних соціально-економічних умовах

У цьому випадку навчально-виховний процес ігнорує фактор саморозвитку особистості	У цьому випадку дитина не тільки активний суб'єкт життя, але й активний суб'єкт виховання

Згідно з **соціоцентричним підходом** виховання розглядається як:

- цілеспрямоване, систематичне управління процесом формування особистості в цілому чи окремих її якостей відповідно до потреб суспільства (Н. Е. Ковальов);
- процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки в суспільстві (Ю. К. Бабанський);
- планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтації, що забезпечують необхідні умови для його розвитку, підготовки до громадського життя і продуктивної праці (О. В. Петровський);
- цілеспрямована діяльність, покликана формувати в дітей систему якостей особистості, поглядів і переконань (А. В. Мудрик).

У світі ідей **гуманістичного підходу** — виховання є цілеспрямованим процесом **культуроємкого** розвитку людини в певних соціально-економічних умовах.

Виховання і соціалізація особистості

Соціалізація особистості — двосторонній процес засвоєння людиною системи соціальних знань, норм, цінностей та активного відтворення системи соціальних зв'язків, самореалізації себе в основних сферах життєдіяльності.

Засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм і цінностей, інтеграція його в систему соціальних відносин	як об'єкт соціалізації	Л Ю Д И Н А	як суб'єкт соціалізації	Людина бере активну участь у процесі соціалізації, впливає на самого себе і свої життєві обставини

У процесі соціалізації відбувається формування культури особистості дитини через:

- оволодіння культурою суспільства, її духовними цінностями — **інтеріоризація** — перетворення внутрішніх структур психіки людини завдяки засвоєнню структур соціальної діяльності;
- освоєння культури, активне збагачення її кожним суб'єктом виховання — **екстеріоризація** — перетворення внутрішніх структур психіки в певну поведінку (дію, висловлення і т. п.).

Фактори і механізми соціалізації

Макрофактори	**Л Ю Д И Н А**	**Мезофактори**
Умови, що впливають на соціалізацію всіх жителів планети чи дуже багатьох людей: космос, планета, світ, країна, суспільство, держава		Умови соціалізації великих груп людей, що виділяються: за національною ознакою, за місцем поселення, за належністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації

Мікрофактори
Умови, безпосереднього впливу: родина, групи однолітків, мікросоціум, організації (навчальні, професійні, суспільні тощо)

Класифікація механізмів соціалізації

Традиційний	через родину і найближче оточення
Інституціональний	через різні інститути суспільства
Стилізований	через субкультури
Міжособистісний	через значимих осіб
Рефлексивний	через переживання й усвідомлення

Три сфери, у яких відбувається процес становлення особистості

Діяльність	Спілкування	Самопізнання
У діяльності особистість має змогу освоювати все нові її види, орієнтуватися у системі зв'язків, що притаманні кожному виду діяльності. У діяльності відбувається освоєння нових соціальних ролей і осмислення їхньої значимості	Спілкування як сфера соціалізації людини нерозривно зв'язана з діяльністю. При цьому розширення спілкування можна розуміти як множення контактів людини з іншими людьми. Контакти специфічні на кожнім віковім рубежі	Самопізнання особистості як третя сфера соціалізації припускає становлення в людині «образу свого «Я»», що виникає у нього не відразу, а складається протягом його життя під впливом чисельних соціальних факторів

Джерела і фактори виховання особистості

Культура суспільства	Культура іншої особистості	Здатність людини до саморозвитку
Вона визначає характер, цілі і зміст виховання. Виховання як елемент культури має всі основні ознаки національної культури, його зміст детерміновано культурою народу і суспільства	Культура кожного учасника виховного процесу створює те насичене соціокультурне середовище, яке плекає особистість, що розвивається, і створює умови для її самореалізації	Потенційні можливості розвитку людини, закладені природою. Саморозвиток детерміновано потребами і мотивами особистості

У дитячому віці формується **базова культура особистості** — це гармонія культури знання, культури почуттів і культури творчої дії (О. С. Газман), зміст якої складається з:

- культури життєвого самовизначення;
- інтелектуальної культури;
- фізичної культури;
- культури спілкування;
- культури відносин в основних сферах життєдіяльності (суспільно-правовій, професійно-трудовій, культурно-дозвіллєвій, сімейно-побутовій).

Ядром культури особистості є **її духовність**. Духовний розвиток характеризується:

- розвиненим інтелектуальним і емоційним потенціалами особистості;
- високим моральним розвитком, що веде до гармонії ідеалів людини з загальнолюдськими цінностями;
- високоморальними вчинками, в основі яких лежить потреба служити людям і добру, постійне прагнення до самовдосконалення.

Закономірності і принципи виховання

Педагогічні закономірності виховання — це адекватне відображення об'єктивної, тобто незалежної від волі суб'єкта, дійсності виховного процесу, що володіє загальними стійкими властивостями при будь-яких конкретних обставинах.

Закономірності виховного процесу — істотні зовнішні і внутрішні зв'язки, від яких залежить спрямованість процесу й успішність досягнення педагогічних цілей. Виділення тієї чи іншої закономірності обумовлено як тенденціями розвитку суспільства, так і тенденціями розвитку педагогічної науки.

Закономірності виховання	Постулати, що обумовлені закономірністю
Виховання дитини як формування в структурі її особистості соціально-психологічних новотворів відбувається тільки шляхом активності самої дитини	Організувати виховання — це організувати життя дитини у відповідності вимогам культури на кожний даний момент життя і діяльності
Зміст діяльності дітей у процесі їхнього виховання обумовлений потребами дітей, що змінюються, і тому варіативно визначається актуальними потребами на кожен даний момент розвитку дітей	Необхідно враховувати нові потреби й інтереси вихованця на кожен момент його розвитку, пред'являючи дітям нову діяльність і новий об'єкт для взаємодії в згоді з реальними їхніми інтересами
Розвиток особистості здійснюється через діяльність і тільки через діяльність самої особистості	Початковий етап культуровідповідної діяльності необхідно забезпечувати власними зусиллями педагога як центрального суб'єкта діяльності
Вирішальним для сприятливого розвитку особистості при найінтенсивнійший її діяльності буде внутрішній стан дитини, що визначає його ціннісні ставлення до об'єктів діяльності	Необхідно зовні виявляти повагу, доброзичливість і любов до дитини, незалежно від здійснення позитивної або негативної її дії, оцінка має бути направлена не на адресу дитини, а на адресу вчинених нею дій
Психологічна емансипація дитини, її автономія обумовлюють так званий «схований характер» виховання	У роботі з дітьми необхідно педагогічно інструментувати увагу і турботу про розвиток дитини, але ні в якому разі не на професійну турботу про досягнення мети виховання

Закономірності обумовлюють **принципи виховного процесу** і виражають основні вимоги до змісту, визначенню форм і методів виховної роботи.

Принцип — загальне керівне положення, що вимагає послідовності дій, не в значенні «почерговості», а в значенні «сталості» при різних умовах і обставинах.

Принцип виховання — положення, що виникає з мети виховання і з природи, закономірностей виховання; принцип установлює відповідність того, що планує педагог, і того, що можливо в умовах соціальної ситуації розвитку дитини.

Принцип гуманістичної орієнтації виховання вимагає розгляду дитини як головної цінності в системі людських відносин, головною нормою яких є гуманність.

Принцип соціальної адекватності виховання вимагає відповідності змісту і засобів виховання в соціальній ситуації, у якій організується виховний процес.

Принцип індивідуалізації виховання учнів припускає визначення індивідуальної траєкторії соціального розвитку кожного учня, виділення спеціальних задач, що відповідають його особливостям, надання можливості кожному учню для самореалізації і саморозкриття.

Принцип соціального загартування дітей припускає включення вихованців у ситуації, що вимагають вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення певних способів цього подолання.

Принцип створення виховного середовища вимагає створення в навчальному закладі таких відносин, які б формували соціальність дитини.

Засоби і методи виховання

Засоби виховання — це те, за допомогою чого здійснюється виховання (набір явищ і об'єктів, предметів навколишньої дійсності, досягнення духовної і матеріальної культури свого народу і народів світу).

Засоби виховання, що найбільш сприяють розвиткові дитини

Різні види діяльності (гра, праця, спорт творчість, спілкування): • навчання; • трудова; • суспільно-гуманістична; • фізкультурно-оздоровча; • ціннісно-орієнтаційна; • організаторська; • художньо-естетична		Провідний тип діяльності у кожному конкретному віці вихованця: • ігрова діяльність (дошкільний вік); • навчальна діяльність (молодший); • інтимно-особистісне спілкування (підлітковий); • учбово-професійна; • (старший шкільний вік)
Особистість вихователя: його слово, рівень культури, приклад поведінки		Технічні засоби (відео, телебачення, кіно, комп'ютер)

Поняття «метод виховання»:

- спосіб педагогічного управління діяльністю вихованців (пізнавальною, трудовою, суспільною, моральною, спортивною, художньо-естетичною, екологічною), у процесі якої здійснюється самореалізація особистості, її соціальний і фізичний розвиток (П. І. Підкасістий);
- спосіб взаємозалежної діяльності вихователів і вихованців (В. О. Сластьонін);
- шлях, спосіб, упорядкована, перевірена на практиці сукупність прийомів, що вказує, як треба діяти, відносно до загальної і конкретної цілі (І. П. Раченко).

Педагог будує виховний процес і відбирає систему методів, їхню послідовність і комбінації з урахуванням цілого комплексу **факторів і умов:**

- вікові особливості дітей, їх соціокультурний, духовно-моральний розвиток;
- рівень актуального розвитку кожного і зону найближчого розвитку, здібності, потреби, інтереси дітей;
- соціокультурне оточення, рівень розвитку первинного колективу і характер шкільного колективу, самооцінка дитини, її соціальний статус і т. д.;
- облік загальних і конкретних цілей виховання і самовиховання, їхнього змісту і засобів, а також з урахуванням професіоналізму, майстерності, культури педагога.

Класифікація методів виховання в традиційній педагогіці

Методи оперативного обміну інформацією, формування свідомості та переконань	Методи організації діяльності вихованців, дитячого колективу, формування суспільного досвіду	Методи корекції та стимулювання поведінки дітей, їхньої самооцінки та самовиховання
• словесне пояснення • переконання • вимога • дискусія • бесіда • диспут • метод прикладу • навіювання	• приучення • вправа • показ • наслідування • педагогічна вимога • суспільна думка • доручення • створення виховної ситуації	• оцінка, взаємооцінка • похвала • заохочення і покарання • змагання • критика і самокритика • приклад авторитетної людини

У **гуманістичній** педагогіці, де вихованець бере активну участь і усвідомлено здійснює саморозвиток, переважають методи, що сприяють цьому процесові. Природно, педагоги використовують методи традиційної педагогіки, однак переважають **методи співробітництва**, що дозволяють педагогу і вихованцю бути партнерами в процесі самотворення.

Педагогіка співробітництва запровадила в практику виховання ряд методів, що дозволяють створювати атмосферу співтворчості і взаємодії, що створюють умови суб'єкт-суб'єктних відносин:

- метод відкритого діалогу;

- метод вільного вибору;
- метод колективного аналізу й оцінки;
- метод «мозкового штурму»;
- метод самоаналізу і самооцінки;
- метод імпровізації.

І. П. Іванов (концепція колективного виховання) запропонував методи:

Товариського переконання	Товариського спонукання	Товариського привчання
• роз'яснення • розповідь • роздуми • бесіда — роздуми • переконання на власному досвіді • товариська дискусія	• захоплення перспективою, доброю справою, творчим пошуком • заохочення, схвалення, нагорода • нагадування, вимога, контроль • обговорення, довіра, прохання	• оптимальний режим життя • творче доручення, творча гра, змагання • традиції • особистий приклад

Система виховання, виховна система

Система виховання — стійкий соціально-педагогічний механізм, що володіє властивостями цілісності, який з достатнім ступенем імовірності реалізує в досвіді і практиці задані цілі виховання. Система виховання забезпечує соціально визнаний, прогнозований результат у виді визначених особистісних властивостей, якостей особистості вихованця.

Виховна система (освітнього закладу) — створюється в рамках структури педагогічної установи чи організації для цілеспрямованого розгортання в часі і просторі виховних процесів. Виховна система відображає специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації).

Виховна система школи — це упорядкована сукупність компонентів, взаємодія й інтеграція яких обумовлює наявність у школи чи її структурного підрозділу здатності цілеспрямовано й ефективно сприяти розвитку особистості дитини.

Структура виховної системи

Підсистема цілей і ідей	Спільність людей, що реалізують цілі й ідеї	Підсистема діяльності і спілкування	Соціальне і природне середовище, освоєне шкільним колективом

Підсистема цілей і ідей — сукупність ідей, що відображають уявлення суб'єктів (учасників виховного процесу) про цілі, принципи і умови розвитку особистості:

- цільові орієнтири виховної діяльності (ближні, середні, дальні цілі);

- ідеї і принципи побудови виховного процесу;
- заповіді і закони життєдіяльності шкільного колективу.

Спільність людей, що реалізують цілі й ідеї — сукупний суб'єкт виховного процесу, у якості якого виступають члени співтовариства дітей і дорослих, реалізуючи разом і роздільно цілі виховання і спільної життєдіяльності:

- ядро єдиного шкільного колективу — педагоги й учні;
- батьки;
- друзі школи — люди, громадські організації.

Підсистема діяльності і спілкування — системоутворюючий фактор, завдяки якому створюється і підтримується цілісність, стабільність і неповторність системи.

- ***Системоутворюючий вид*** (напрям) діяльності — трудова, клубна, пізнавальна діяльність, краєзнавство тощо.
- ***Системоінтегруючі форми*** організації виховного процесу:

виховний комплекс — це форма інтеграції виховних впливів на особистість у процесі спільної діяльності дітей і дорослих (наприклад: ключова справа, табірний комунарівський збір);

виховний центр — це міжвікове об'єднання учнів, педагогів і батьків, що виникає на основі якогось спільного інтересу, що проводить різноманітну діяльність не тільки усередині свого об'єднання, але і з іншими членами шкільного колективу (наприклад, клуб);

соціально-педагогічний проект — це сукупність спільних справ педагогів, учнів і їхніх батьків, направлених на реалізацію якогось соціально значущого проекту (наприклад: участь у будівництві благоустрою своєї школи, розчищення парку, відродження народних ремесел і звичаїв);

тематична програма — це спільна діяльність дітей і дорослих, проведена по певній тематиці в рамках розробленої програми (наприклад: екологічна програма; програма «Гра — справа серйозна»).

- Удосконалення стилю, форм і способів ділового і міжособистісного спілкування.

Соціальне і природне середовище, освоєне шкільним колективом - життєвий простір, у якому реалізуються основні цілі, задачі і задуми учасників виховного процесу. Навколишнє середовище стає частиною виховної системи через:

- ознайомлення учнів з навколишнім середовищем;
- соціально значущу діяльність;
- педагогізацію навколишнього середовища за допомогою підтримки будь-яких корисних ініціатив соціуму у вихованні дітей;
- персоналізацію середовища — практична взаємодія з конкретними людьми й об'єктами;
- формування в учнів адекватного ставлення до позитивних і негативних явищ навколишнього середовища.

Виховний процес, виховна технологія, виховна робота

Виховний процес — це педагогічний, цілеспрямований процес взаємодії педагогів і вихованців, сутністю якого є створення умов для самореалізації суб'єктів цього процесу.

Ціль виховного процесу в гуманістичній педагогіці — найбільш повний розвиток людини, здатної до духовного і фізичного саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації.

Організація виховного процесу як створення і підтримка умов для саморозвитку здійснюється в тісній взаємодії з вихованцем, на основі його доброї волі.

Структура виховного процесу

Цільовий компонент (цілі і завдання виховання)	**Змістовний компонент** (основні напрями виховання, їх зміст)
Операційно-діяльнісний компонент (технології виховної роботи)	**Аналітико-результативний компонент** (моніторинг виховного процесу)

Цільовий компонент передбачає визначення педагогами й учнями цілей виховання. Визначення цих цілей можливо, з одного боку, на основі більш повного урахування інтересів дитини, з іншого боку — з урахуванням тенденцій суспільного розвитку і вимог, що пред'являє суспільство до навчальних закладів.

Змістовний компонент містить у собі основні напрями виховання учнів, реалізовані цілісно. Мета і зміст виховання в гуманістичній педагогіці виходять з основного положення — визнання здатності людини до саморозвитку. Зміст виховання відображає мету і задачі виховання, забезпечує готовність людини до реалізації комплексу соціальних ролей у різних сферах соціальних відносин. Він зорієнтований на розвиток особистості, передбачає формування тих якостей у людині, що становлять основу його взаємин з іншими людьми, із суспільством, державою і світом у цілому.

Змістом виховання є культура особистості:

- внутрішня (духовність);
- зовнішня (культура спілкування, поведінки);
- здібності кожної людини, її самовизначення, саморозвиток, самореалізація.

Операційно-діяльнісний компонент визначає комплекс педагогічних засобів, що реалізуються педагогом, певну роботу по рішенню виховних задач на основі поставлених цілей. Процес, як відомо, характеризується рухом, зміною і т. д. Виховний процес у цьому зв'язку розглядають як взаємодію суб'єктів і об'єктів виховання, що розвивається. Звідси процесуальними компонентами є мета, задачі, зміст, методи, засоби і форми взаємодії педагогів і вихованців, результати, що досягаються. Це універсальні характеристики будь-якої діяльності, що цілком притаманні і виховному процесу.

Аналітико-результативний компонент передбачає відстеження ефективності виховного процесу, що характеризується змінами в рівні вихованості учнів.

Вихованість учня — це ступінь (міра) відповідності його розвитку вимогам, пропонованим суспільством. Про вихованість можна судити як по зовнішніх ознаках (поведінка дитини), так і по непрямих ознаках (самооцінка, тестування і т. п.). Аналітико-результативний компонент передбачає визначення особливо важливих причин недоліків

і успіхів у роботі педагогів, що дозволяє потім більш вдало проектувати нові етапи удосконалення виховного процесу. Виділення основних причин допомагає вибрати головну ланку в діяльності.

Виховні технології — це система науково обґрунтованих прийомів і методик, що сприяють установленню таких відносин між вихователем і вихованцями, при яких у безпосередньому контакті досягається поставлена мета.

Структурні компоненти виховної технології

Діагностично поставлена мета	Проектування (конструювання)	Змістовний компонент	Покроковий аналіз

Спілкування з вихованцями й організація діяльності

Діагностично поставлена мета — головний компонент, що визначає успіх виховної технології. Діагностично поставлені цілі виховання відображають результати, що очікує одержати педагог:

- Результати як ***відображення цілей і завдань виховання***; вони пов'язані з формуванням уявлень, цінностей, особистісних смислів, конкретних вмінь та навичок учнів.
- Результати, пов'язані з ***індивідуально-корекційними*** завданнями педагога, щодо змін у рівні сформованості певної якості особистості (дисциплінованості, акуратності) чи комплексу якостей і умінь (уміння встановлювати стосунки з людьми в колективі, уміння самовиховання, саморозвитку та ін.).

Проектування (конструювання) — другий компонент виховної технології, що складається в розподілі педагогічного процесу на компоненти (елементи, ланки, складові частини), що дозволяють здійснювати виховання на технологічному рівні. Він містить у собі добір змісту, форм, прийомів і методів виховання.

Змістовний компонент поряд із правильно поставленою діагностичною метою визначає успішність і характер виховної технології. Змістовний компонент передбачає відтворення ***виховного ланцюжка***:

1. Підготовчий етап (попереднє формування ставлення до справи, інтересу до нього, підготовка педагогом необхідних матеріалів).
2. Психологічний настрій, чи початок виховної справи (вступне слово педагога, музичний супровід, вітання тощо).
3. Змістовна (предметна) діяльність.
4. Завершення, чи «фінальний акорд».
5. Проекція на майбутнє.

Покроковий аналіз — оперативний контроль і корекція змісту діяльності, прийомів і методів відповідно до діагностично поставленої мети. Складність і неоднозначність виховного впливу, різноманіття факторів, що впливають на формування особистості вихованця, не дозволяють здійснити повний контроль і на його основі зворотний зв'язок. Але досвідчений педагог позитивні зміни в особистості вихованця помітить відразу з його ставлення до справи, у пропозиції до педагога, до інших дітей.

Спілкування з вихованцями й організація діяльності — ключові елементи виховної технології, її окремих компонентів.

Успішність виховних технологій певною мірою залежить від урахування педагогом специфіки ситуативних умов, які називають **соціальною ситуацією розвитку**:

- вік та індивідуальні особливості дітей;
- характер і майстерність педагога;
- психологічний клімат у школі і класі;
- наявність колективу і рівень його розвитку;
- самопочуття і психічний стан дітей і дорослих на даний момент та інше.

Слід відрізняти педагогічну технологію і педагогічну техніку. Технологія педагогічної взаємодії нерозривно містить у собі педагогічну техніку.

Педагогічна техніка розглядається як сукупність прийомів, спрямованих на рішення педагогічних задач. Виділяють **дві групи** таких прийомів:

Уміння педагога керувати собою	Уміння педагога впливати на особистість і колектив
• володіння своїм організмом (мімі-ка, пантоміміка); • управління емоціями, настроєм (створення творчого самопочуття); • управління своєю увагою, техніка мовлення	• організаторські, конструктивні, комунікативні здібності педагога; • техніка пред'явлення вимог; • управління педагогічним спілкуванням; • організації колективних творчих справ тощо

Принципи здійснення виховної технології. Технологія виховного процесу спирається на загальні принципи педагогіки, однак є і такі положення, що допомагають педагогу здійснювати педагогічний процес на технологічному рівні, уникати ряду помилок. Зупинимося на цих принципах:

Педагогічна орієнтованість на відносини	Цей стратегічний принцип вимагає від педагога постійно пам'ятати, що він має справу з відносинами особистості і що в кожному даному моменті стратегічною підсумковою метою є відношення вихованця.
Облік рівня вихованості	Є тактичний принцип — це не ліберальне ставлення до вихованця, а знання його особливостей, рівня вихованості на даний момент, його життя.

Принцип міри	Диктує необхідність «не переграти», не звести педагогічну техніку до рівня маніпулювання. Це міра частки емоційного і раціонального виховного впливу, в ігрових і неігрових формах діяльності, традиційних і нових формах роботи з дітьми і т. д.
Принцип компенсаторності	Означає можливість відшкодування відсутньої в педагога якості уміння. У педагогічній діяльності складно опанувати всім різноманіттям педагогічної технології, і тоді якість уміння робить діяльність і спілкування конкретного педагога яскравими і неповторними.
Принцип оригінальності і новизни впливу	Педагог повинен постійно піклуватися про свій професійний ріст і використання в педагогічній діяльності нових форм, що збагатить його особистість і підніме майстерність вихователя.
Принцип професійних аналогій і запозичень	Цей принцип носить культурологічний характер. У першу чергу таке запозичення здійснюється зі сфери акторської майстерності.

Система виховної роботи існує на рівні досвіду діяльності конкретних суб'єктів виховання, відображаючи специфіку цілей, змісту, методики, оцінки результативності роботи, змістом якого стає виховання людини. Ця система пронизує весь освітній процес (урочну і позаурочну діяльність); упорядковує дії педагога, пов'язані з реалізацією виховних цілей.

Виховна робота є найважливішим компонентом виховного процесу, його основною складовою. Від того, як цю роботу проводять педагоги, наскільки вона адекватна актуальній педагогічній ситуації, залежить успіх педагогічної діяльності школи. Це — взаємодія педагога з вихованцем, вплив педагога на учня в рамках реалізації своїх професійних функцій.

Функції виховної роботи

Безпосередня взаємодія педагога і вихованця	Створення виховного середовища	Корекція впливу різних суб'єктів соціальних відносин дитини
• вивчення індивідуальних особливостей розвитку вихованця, його оточення, інтересів; • проектування виховних ситуацій; • реалізація комплексу методів і форм індивідуальної роботи з учнем; • аналіз ефективності виховної взаємодії	• згуртування колективу; • формування сприятливої емоційної атмосфери; • включення учнів у різноманітні види соціальної діяльності; • розвиток дитячого самоврядування	• психолого-педагогічна допомога родині; • взаємодія з педагогічним колективом; • корекція впливу засобів масової комунікації; • нейтралізація негативних впливів соціуму; • взаємодія з ін-шими педагогами й освітніми установами

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белухин Д. А. Основы личностно-ориентированной педагогики. В 2-х частях. — Москва—Воронеж, 1996, 1997.
2. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания //Педагогика. — 1995. — №4.
3. Бочарова В. Г. Социальная педагогика. — М, 1995.
4. Дем'янюк Т. Д. Опорні схеми з теорії і методики виховання. — Київ — Рівне, 2000
5. Еремкина О. В. Воспитательные технологии // Классный руководитель. — 5. — 1998
6. Иванов И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел. — М., 1989.
7. Караковский В. А. Воспитательная система школы: педагогические идеи и опыт формирования. — М, 1992.
8. Караковский В. А., Новикова Л. И., Селиванова Н. Л. Воспитание? Воспитание... Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем. — М, 1996.
9. Кацинська Л. Л., Кривко М. П., Рабчинюк Т. С. Управління виховною діяльністю школи. — Рівне, 1995
10. Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник. — К.,1996.
11. Маленкова Л. И. Воспитание в современной школе. Книга для учителя-воспитателя. — М., 1999
12. Методика воспитательной работы: Учебное пособие /Авт. сост. Л. А. Байкова, Е. В. Известнова, Л. К. Гребенкина и др. — Рязань, 1993.
13. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время». — М., 1991.
14. Новикова Л. Самоуправление в школьном коллективе. — М., 1988.
15. Педагогика: Учебное пособие для студентов педвузов // Под ред. П. И. Пидкасистого. — М., 1998.
16. Робоча книга вихователя. —Тернопіль, 2000.
17. Рожков М. И., Байборода Л. В. Организация воспитательного процесса в школе. — М., 2000.
18. Теория и практика воспитания: Учебное пособие //Под ред. Л. А. Байковой, Л. К. Гребенкиной, О. В. Еремкиной. — Рязань, 1997.
19. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников. — М., 1990.
20. Щуркова Н. Е. Вы стали классным руководителем. — М.,1986; Новые технологии воспитательного процесса. — М., 1994; Воспитание детей в школе. — М.,1997; Воспитание: Новый взгляд с позиции культуры. — М., 1997; Программа воспитания школьников. —М.,1998.
21. Щуркова Н. Е., Питюков В. Ю. и др. Новые технологии воспитательного процесса. — М., 1994.

Виховна система школи-комплексу естетичного навчання і виховання №9: ідеї і досвід формування

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення парадигми виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення сприятливих умов для самореалізації його сутнісних сил у різних видах творчої діяльності.

Сьогодні особливої актуальності набувають питання формування творчої особистості, виховання молодої людини як громадянина України на основі оволодіння гуманістичними цінностями, нормами демократичної культури. Як зазначила Софія Русова, «виховання є передання найкращих моральних заповітів і знання попередніх поколінь для того, щоб із дитини виробилася людина у найкращому значенні слова, найкраще фізично й інтелектуально пристосована до умов життя».

З цього погляду наукового та практичного значення набуває аналіз, осмислення різних типів виховних систем, їх значення для формування духовної культури учня.

На наш погляд, значний інтерес для дослідників та практичних працівників може представляти досвід становлення гуманістичної виховної системи, який накопичив у процесі експериментально-пошукової діяльності педагогічний колектив школи-комплексу №9 м. Запоріжжя. Мова йде, перш за все, про розробку та апробацію концептуальних, змістовних засад, технологій виховання до вирішення складних питань оновлення виховного процесу на основі реалізації особистісно зорієнтованого підходу.

Головну увагу педагогічний колектив зосередив на формуванні пріоритетності дитини, становлення її морального, психічного та фізичного здоров'я.

У процесі становлення гуманістичної виховної системи педагогічний колектив всебічно вивчав світовий і вітчизняний педагогічний досвід, долаючи стереотипне бачення виховних проблем. Особлива увага зверталась на пошук своїх оригінальних підходів.

Школа-комплекс №9 — це, передусім, виховний заклад, що сприяє духовному становленню особистості учня, створенню умов для самореалізації творчих сил у різних видах творчої діяльності, задоволенню його потреб та інтересів.

Конструктивним є розуміння педагогічним колективом сутності виховання як процесу розвитку дитини — суб'єкта культури та власної життєтворчості, передачі їй творчих і соціокультурних цінностей у процесі особистісного впливу педагога на виховання та діалогічного спілкування з нею.

Виховна система навчального закладу відрізняється від звичного поняття — система виховної роботи. Це формулювання відображає суть виховання не як спеціально придуманої певної кількості заходів, а як спосіб життя колективу з певними законами, традиціями, з чітко визначеною структурою прав й обов'язків. Включення особистості в таку систему сприяє її розвитку й вихованню високих моральних якостей.

Виховна система навчального закладу — це спосіб життя учнівського колективу, всі аспекти якого підлягають тій чи іншій меті й забезпечують у процесі свого функціонування досягнення заданого результату — певних меж розвитку й вихованості.

Виховна система школи не задається «зверху», а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: учителями, батьками, дітьми. У процесі їх взаємодії формуються її цілі і завдання, визначаються шляхи їх реалізації, організується діяльність.

Досвід показує, що виховна система школи проходить у своєму розвитку три основних етапи.

Перший етап — становлення системи. Головною важливою складовою цього етапу слід виділити прогностичну стадію. Саме тут здійснюється розробка теоретичної концепції майбутньої виховної системи, моделюються її структура і зв'язки між її елементами. На цьому етапі формуються стилі відносин між всіма учасниками навчально-виховного процесу, нароблюються технології, зароджуються традиції.

Другий етап — відпрацювання системи. На цьому етапі відбувається розвиток шкільного колективу, органів самоврядування і співуправління, утверджуються системоутворюючі види діяльності, пріоритетні напрями функціонування системи, йде відпрацювання найбільш ефективних педагогічних технологій.

Третій етап — кінцеве оформлення системи. На даному етапі шкільний колектив — це співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною метою, загальною діяльністю, відносинами співробітництва, творчості. В центрі уваги — виховання вільної, гуманної, духовної, творчої, практичної особистості.

Отже, заслугою педагогічного колективу школи-комплексу є переведення теоретичного розуміння сутності виховної системи гуманітарної школи у площину педагогічної практики. Педагогічний колектив, на основі реалізації особистісно зорієнтованого підходу до навчання та виховання, послідовно дбає про розкриття внутрішнього потенціалу особистості кожного учня, через створення необхідних умов реалізації його інтересів і запитів, надання права учню на свободу вибору видів навчальної та позакласної діяльності.

Виховна система навчального закладу (школи-комплексу) має такі складові:

- комплекс виховних цілей;
- спільність людей та їхню діяльність, спрямовану на реалізацію цілей,
- мережу стосунків, що складаються між учасниками цієї діяльності,
- навколишнє середовище, яке навчальний заклад засвоїв для реалізації визначених цілей.

Для вирішення завдань щодо забезпечення кожній дитині якісного особистісного розвитку у максимальному в наявних умовах діапазоні його можливостей, побудова основ гуманістичного виховання спирається на:

1. ***Особистісний підхід*** — визнання особистості дитини вищою соціальною цінністю, прийняття його таким, яким він є.

2. ***Гуманізація міжособистісних відносин*** передбачає поважне ставлення до дитини, до його думки, доброти і розуміння.

3. ***Діяльнісний підхід*** до виховання: дитина не готується в школі до майбутнього життя — він вже живе реальним сьогоденням. І йому потрібна цікава, відповідна до його потреб діяльність: ігрова, трудова, благодійна, творча, розважальна.

4. ***Середовищний підхід*** — школа не може захистити дітей від негативного впливу середовища, але може включити у діяльність дітей турботу і проблеми соціуму, найближчого оточення. У цьому випадку сім'я займає особливе місце і вимагає особливої уваги.

5. ***Комплексний підхід*** передбачає виховання і розвиток актуальних якостей особистості дитини паралельно, а не по черзі. Треба так організувати діяльність учня, щоб людина в ній розкрилася з різних сторін

і розвивала всі свої особистісні якості. Комплексний підхід передбачає поєднання базової і додаткової освіти, єдність виховання і навчання.

Виховна робота школи-комплексу розглядається в ***двох аспектах***:

1. Як цілеспрямована, взаємозв'язана сукупність позаурочних заходів, що організують дозвілля учнів. Структурними основами цієї системи є різноманітні клуби, гуртки, об'єднання за інтересами, послуги додаткової освіти, де знаходять задоволення своїх потреб більшість учнів нашої школи, а також набір колективних творчих справ, яскраві традиції, які об'єднують дітей і дорослих в колектив однодумців.

2. Як цілісний освітній процес, що обіймає та інтегрує навчальні заняття і позаурочне життя дітей, різнобічну діяльність та спілкування за межами школи, вплив соціального, природного, предметно-естетичного середовища.

Виховна система нашої школи — не додаток до навчального процесу, а найважливіша умова розвитку школи в цілому і виконує в ній особливу, стрежневу роль.

Саме примат особистісного підходу до виховних проблем відрізняє школу-комплекс від інших навчальних закладів міста. Ми розглядаємо свою школу передусім як виховний заклад, що сприяє духовному збагаченню особистості, створенню умов для її самореалізації у різних видах творчої праці, задоволенню потреб та інтересів.

На наш погляд, усе, що робиться в школі, повинно мати глибокий моральний зміст. Школа керується інтересами і потребами дітей, прагне стати улюбленим місцем, де вони могли б жити повноцінним духовним життям.

Формуючий етап експерименту (1998–2004р.р.) передбачав апробацію і послідовне впровадження нових виховних технологій, методів творчої діяльності колективу, виховання обдарованих, здібних дітей, а також тих, що потребують особливої уваги. Виховна робота здійснюється на основі комплексного вивчення особистості учнів. Цьому сприяє створення комплексу комп'ютерних психодіагностик та банку даних про рівень вихованості і розвитку учнів школи. Педагоги школи-комплексу під керівництвом науковців Подмазіна С. І., Сібіль О. І. важливу роль відводять розробці індивідуальних програм розвитку і саморозвитку особистості учнів школи-комплексу як основи організації позакласної виховної діяльності.

Науково-методичне забезпечення експерименту здійснює кафедра кураторів виховної роботи, соціальна, психологічна та медична служби школи. Ця творча лабораторія аналізує і прогнозує становлення виховної системи, творчо використовуючи зарубіжний і вітчизняний досвід; добирає психолого-педагогічні методики вивчення особистості, створює умови формування духовної, інтелектуальної, психічної та фізичної культури учнів; займається оновленням змісту, форм і методів виховання, здійснює інформаційно-бібліографічне забезпечення виховного процесу.

Що ж змінилось у нашому навчальному закладі у процесі експериментально-пошукової роботи? Вже перші кроки дають підстави для деяких узагальнень. Насамперед, змінився наш погляд на мету, призначення виховної роботи.

Визначаючи мету виховання, ми враховуємо реалії переходу української держави до ринкових відносин. А це передбачає підвищення

конкурентоспроможності кожної людини. Тому навчання і виховання підпорядковані розвитку зусиль кожного учня, його особистій відповідальності за успіх у житті. Учні мають навчатися самостійно планувати своє життя, обирати способи самореалізації в основних сферах життєдіяльності, відповідати за свої вчинки.

Головна мета діяльності гуманітарної школи, яка зафіксована у Статуті і концепції виховання, — це створення системної сукупності умов, які б максимально сприяли формуванню здорової (фізично, психічно, духовно), компетентної, соціально-адаптивної та соціально-творчої особистості випускника школи з потребою у самореалізації та самовдосконаленні з гуманістичним світосприйняттям і почуттям відповідальності за долю України, її народу, людства.

Реалізація концепції і змісту виховання спрямована у кінцевому рахунку на плекання базової культури, культури життєвого самовизначення, спілкування та сімейних відносин.

Базова культура сприяє розвитку у дитині цілісного «я», формуванню внутрішньої культури. Один із напрямів виховної системи школи-комплексу — виховання культурою і культура виховання. Ми поглиблюємо культуротворчу функцію школи-комплексу, дбаючи про те, аби освоєння учнями духовних цінностей набувало активного характеру. Пріоритетні напрями поглиблення культурологічної спрямованості школи:

1. Залучення кожного учня школи до навчання у Дитячій школі мистецтв №3 (на музичному, хоровому, художньому та хореографічному відділеннях).

2. До навчальних планів внесено такі предмети, як риторика (5–11кл.), етика (1–9 кл.), психологія спілкування (10–11кл.), журналістика (10–11кл.), історія мистецтв (6–9кл.), історія світової культури (10–11кл.)

3. Створення умов для неперервного естетичного виховання засобами позакласної та позашкільної роботи. При школі працюють художні колективи: хорові, танцювальні, ансамблі скрипалів, домристів, оркестр баяністів, духовий оркестр, джаз-бенд, відомий у Хортицькому районі м. Запоріжжя та за його межами. Так, за 1999, 2000 роки було проведено 209 концертів у школах, установах, лікарнях, на підприємствах міста та області. Серед учнів школи багато призерів, лауреатів та дипломантів міських, обласних, республіканських та міжнародних конкурсів. У школі діє постійна виставка дитячого малюнка за різними темами.

4. Естетизація середовища, яка прийшла на зміну так званій наочній агітації, — у школі-комплексі все прекрасно: люди (вчителі та учні), взаємини між ними. Висока естетична інфраструктура школи створює стабільно діючий фактор виховання благородних почуттів, відносин і поведінки.

Виховна система школи — явище динамічне, воно народжується, удосконалюється, оновлюється.

Управління виховною системою здійснюється через конкретизацію цілей виховання, розширення провідних видів діяльності, запровадження новацій у виховний процес, діяльність кураторів і працівників соціально-психологічної служби, для забезпечення коригування та удосконалення відносин, розширення взаємодії з середовищем. Організація взаємодії дитячих колективів у школі-комплексі включає ряд етапів:

1. Вивчення відносин, інтересів і потреб.

2. Формування системи взаємодії, відносин, організаційних форм.

3. Організація спільних форм дозвілля, взаємодії класів, гуртків і клубів, зустрічей з цікавими людьми, запрошення творчих колективів, взаємодії з батьками шляхом створення асоціацій, батьківських клубів, презентацій класів.

4. Консультування: психологічне — дітей, педагогічне — батьків, органів самоврядування учителів та учнів.

Триватиме робота над створенням комп'ютерного інформаційного банку даних про кожну дитину. Творчою групою кураторів школи-комплексу розроблені види і форми виховної діяльності, річне коло свят і традицій.

Методична рада школи схвалила проведення позакласних заходів з різних предметів протягом навчального року під час проведення місячників: у жовтні — кафедра виховної роботи, листопаді — кафедра природничих наук, грудень — мистецьких, січень — кафедра початкових класів та іноземних мов, лютий — кафедра точних наук, березень — гуманітарних.

Ефективність діяльності школи-комплексу значною мірою залежить від досягнення інтегрованості, комплексності виховного процесу, конкретизації педагогічних зусиль на системних, організаційних формах (інформаційно-консультативних центрах, центрах за інтересами, колективних творчих справах, тематичних програмах тощо). Річний план виховної роботи побудовано відповідно центрам Учнівської Ради. Така система передбачає всебічний розвиток учнів. Так, на кожен місяць науково-дослідницький центр, центр дисципліни і порядку, центр здорового способу життя, інформаційний центр та центр молодіжного дозвілля мають конкретні завдання, спрямовані на досягнення спільної мети. Особливу роль у забезпеченні духовного розвитку дітей та молоді, задоволенні їх творчих і допоміжних освітніх потреб у сфері духовної культури відіграє Центр духовної культури «Надія», створений у 2000 році на базі школи-комплексу. Так, протягом 2000–2001 навчального року учнями школи були проведені 8 тематичних лекцій-концертів для старшокласників Хортицького району за темами: «Разом грати веселіше», «Про джаз», «В гостях у Терпсихори», «Романса трепетные звуки». Концерти відвідали біля 500 учнів загальноосвітніх шкіл №40, №45, №49, №51 та 490 учнів нашої школи. У лютому 2001 року на базі Центру була відкрита міжнародна виставка дитячого малюнка, присвячена Дню пам'яті загиблих у фашистських концентраційних таборах «Наш пестрий мир». У ній брали участь учні Гданська, Оберхаузена, Запоріжжя. Виставку відвідали 560 учнів шкіл Хортицького району.

З метою забезпечення реальних умов для виявлення, розвитку і реалізації потенціальних можливостей кожного учня у школі-комплексі практикуються колективні творчі справи. Сьогодні однією з найважливіших проблем є формування активної громадянської позиції, стимулювання інтересу молодого покоління до рішення актуальних завдань. У школі розроблено проект «Громадянин», в якому будуть брати участь учні з 1 по 11 клас. Колективна творча справа учнів у проекті «Громадянин» має на меті не тільки наше спільне сприяння розв'язанню сучасних суспільних проблем. Він також допоможе юним громадянам навчитися:

- критично оцінювати дійсність;
- чітко та аргументовано висловлювати свої думки;
- вміти впливати на рішення владних структур;

• грамотно, відповідно до норм законодавства України, знаходити шляхи розв'язання суспільних проблем.

У школі-комплексі зародилися добрі традиції: презентації класів, творчі звіти перед батьками, бенефіс випускників, День школи, конкурс «Обдарованість» та інші. День школи — це велике свято, до якого готуються всі: і дорослі, і малі. Працюють ярмарки, виставки. До цього свята з'являються вірші, присвячені школі. Школа прикрашена газетами, рекламами, оголошеннями. Дитячі голоси, сміх стихають тільки надвечір.

Досягнення нової якості виховання, його спрямованість на розвиток і саморозвиток творчої особистості учня значною мірою залежить від актуалізації змісту виховного процесу, освоєння діалогічних форм спілкування. Постійний, конструктивний діалог, культура дискусії, врахування громадської думки — невід'ємні риси шкільного життя.

Одним із найважливіших завдань виховання творчої особистості є ***оздоровлення дітей***. Цей напрям медико-педагогічної діяльності — головний. Враховуючи сучасні актуальні проблеми щодо збереження здоров'я учнів, адміністрація, медична, психологічна служби школи спільно з дитячою поліклінікою №5, кафедрою педіатрії Дитячої багатопрофільної лікарні №5 розробили і впроваджують ***програму «Школа і здоров'я»***.

Програма розкриває технологію діагностично-оздоровчої роботи у школі та лікарсько-педагогічний контроль за її результатами. 1998 року на базі школи-комплексу відкрився реабілітаційний центр, в якому оздоровлюються учні та вчителі школи. У центрі працюють кабінети електросвітлолікування, ЛФК, УВЧ, масажу, аромафітотерапії, охорони зору. Результати профілактично-оздоровчої роботи відстежуються медичною та психологічною службами за програмою моніторингу освітньої системи (медико-екологічний критерій). У школі планується відкриття Молодіжної інформаційної агенції у складі Центру духовної культури «Надія», яка випускатиме різноманітну продукцію: газету «Зміни своє життя», журнал «Формула здоров'я», відео- і аудіозаписи, пропагнуючи здоровий спосіб життя. Розповсюдження цієї продукції буде проводитися через мережу Інтернет, безкоштовні акції, продаж.

Розвиток ***учнівського самоврядування***, стимулювання громадської активності учнів — важливе завдання школи. Учнівське самоврядування — це спосіб, принцип організації учнівського колективу, що забезпечує комплексний виховний вплив на учнів, залучаючи їх до усвідомленої, систематичної участі в справах школи, класу, до розв'язання важливих питань життя навчального закладу.

Діяльність органів самоврядування в школі сприяє згуртуванню шкільного колективу, розвитку громадської думки, ефективнішому входженню у доросле життя. Створення і згуртування дитячого колективу в умовах класу, школи потрібні для підтримання нормальної робочої дисципліни, порядку, захищеності особистості. Розгорнута система учнівського самоврядування у школі дає можливість розвивати в учнів такі якості: демократичну культуру, відповідальність, почуття господаря своєї школи, солідарність, здатність висловлювати власні думки; нетерпимість до тоталітарної ідеології. Органи самоврядування забезпечують організаційну цілісність колективу, налагоджують спільну діяльність його членів, регулюють особисті стосунки, які виникають між учнями.

Слід визначити, що у становленні виховної системи значну роль відіграють ***куратори — духовні наставники учнівської молоді***. Цьому допомагає зміна орієнтирів їхньої діяльності. Сьогодні вони добре знають своїх учнів, їх здоров'я, взаємовідносини в сім'ї. Новими підходами в роботі куратори оволодівають на постійно діючому семінарі. Крім того, практикуються творчі звіти кураторів, презентації класів, тренінги, дискусії із гострих питань виховної роботи, ***конкурси «Кращий куратор школи»***.

Сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечивши їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим, сучасна сім'я і сама потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. Ось чому перед школою постає завдання педагогізації домашнього середовища, в якому розвивається особистість учня, завдання створення єдиного, педагогічно доцільного впливу сім'ї та школи, залучення батьків до цілеспрямованого процесу виховної роботи школи. Усвідомлюючи це, творчою групою кураторів, психологів школи розроблена ***програма «Школа і сім'я»***, метою якої є подальший всебічний індивідуальний розвиток кожного учня шляхом гармонійного поєднання та взаємодії шкільного і сімейного виховання. Програма має такі розділи:

1. Ознайомлення батьків зі змістом і методами навчально-виховного процесу.
2. Психолого-педагогічна просвіта батьків.
3. Залучення батьків до спільної з дітьми діяльності.
4. Корекція виховання в сім'ях окремих учнів.
5. Взаємодія з громадськими організаціями батьків.

Цінні методичні розробки *Батьківського клубу* накопичила кафедра виховної роботи за 3 роки. Корисним є те, що розроблена система наступності в діяльності цього клубу і методичні наробки передаються за ступенями навчання.

Організація процесу виховання забезпечує кваліфіковане управління, яке починається з розподілу функцій та відповідальності між керівниками навчального закладу, викладачами та кураторами. Головним педагогом організатором і вихователем є *директор*. Провідна роль належить *заступнику директора з виховної роботи, педагогу-організатору позакласної роботи, керівникові кафедри з виховної роботи*.

У становленні виховної системи школи беруться до уваги такі критерії оцінки результативності:

1. Упорядкованість діяльності школи-комплексу: відповідність запиту, обсягу і характеру виховної роботи можливостям і умовам школи; координованість усіх шкільних виховних заходів, їх педагогічна доцільність, необхідність і достатність, узгодженість планів, чіткий ритм і чітка організація шкільного життя.
2. Інтегрованість виховних впливів у комплексі, системні організаційні форми (інформаційно-консультативні центри, клуби, колективні творчі справи школи, цільові творчі програми).
3. Адекватність виховної системи поставленим цілям, реалізація педагогічної концепції. Спільність основних цінностей.
4. Загальний психологічний клімат школи, стиль відносин у ній, соціальна захищеність дитини, внутрішній комфорт, емоційна насиченість життя колективу.

5. Здатність до творчості — важлива якість сучасної людини, суспільна потреба.

6. Інтелігентність, високий рівень загальної культури. Наявність мікрокультури — культурної автономної школи.

7. Традиції, які становлять духовну власність школи-комплексу.

Таким чином, ми маємо цілком оригінальне авторське бачення вирішення неординарних проблем формування духовної культури особистості, яке збагачує практику національного виховання в Україні. Головне, що в школі-комплексі забезпечено єдність виховання та життя дітей, організацію виховання не як сукупності заходів, а як цілісної системи творчої діяльності дітей, відкритість виховної системи оточуючому соціуму, нерегламентований зміст виховання, насичення його реальними проблемами дитячого життя.

Технологія організації і проведення особистісно орієнтованого виховного заходу

Перший етап — цілеспрямування (постановка цілей і задач).

На цьому етапі визначається роль виховної справи в житті колективу; висуваються конкретні виховні завдання, намічаються різні варіанти справи, що будуть запропоновані вихованцям на вибір у настановчій бесіді з ними. Іншими засобами визначення можливої колективної справи можуть бути розвідка цікавих справ, проведення анкети — пропозицій.

Зміст діяльності вихованців.

1. Обговорення цілей майбутньої діяльності: Навіщо? Що це нам дасть?

2. Висування й обговорення варіантів майбутньої справи (запропонованих учителем або учнями): Що і для кого зробимо? Коли? Кому краще брати участь? З ким разом зробити?

Зміст діяльності і позиція вихователя.

1. Аналіз даних психолого-педагогічної діагностики: потреб особистісного розвитку (інтересів і прихильностей) учнів; проблеми психосоціальної дезадаптації учнів, їхнє положення в системі міжособистісних відносин.

2. Визначення цілей і задач виховного впливу:

- відкриті цілі (що ставляться перед учнями) — особистісно значущі для учнів, пов'язані з їхніми інтересами;
- приховані цілі (педагогічні), пов'язані з формуванням окремих якостей, корекцією дезадаптивної поведінки учнів.

Другий етап — колективне планування виховного заходу.

Сутність колективного планування — здійснити добір доцільних варіантів (різних форм) виховного заходу; колективне обговорення цих варіантів, вибір майбутньої творчої справи. Планування проходить на загальних зборах колективу.

Зміст діяльності вихованців.

1. Учні розбиваються на мікрогрупи (5–7 осіб). Підстава для такого розподілу може бути різною: хто з ким спілкується, за сферами інтересів, дозвіллєвих заняттях; за кольором очей; за місяцем народження, за жетонами тощо.

2. Робота учнів у мікроколективах з висування ідей, пропозицій до змісту майбутньої справи: Як краще її організувати? Кому брати участь

(усьому колективу, окремим мікрогрупам чи зведеній бригаді добровольців)? Хто буде керувати (Рада колективу, спеціальна рада справи з представників усіх мікрогруп, командир зведеної бригади)? Де і коли краще провести цю справу?

3. Добір найцікавіших і найвдаліших пропозицій мікроколективом у ході загального обговорення.

4. Визначення плану проведення творчої справи: З яких частин складатиметься? Які конкурси, сторінки, розділи включатиме? У яких ролях будемо брати участь?

5. Вибори Ради справи: хто відповідатиме за підготовку і проведення заходу?

У результаті колективного планування, по-перше, продумується вся справа від початку до кінця, по-друге, створюється актив, що очолює підготовку проведення справи. Колективне планування може здійснюватися у формі «мозкового штурму».

«Мозковий штурм» при плануванні колективної виховної справи.

Колектив учнів поділяється на мікрогрупи за бажанням. Дається завдання всім мікрогрупам: протягом декількох хвилин продумати відповідь на питання «Як краще провести задуману справу?»

Після обговорення кожна мікрогрупа висловлює свій варіант справи. Спільно вирішують, який варіант краще, чи комбінуються висунуті ідеї, створюючи новий варіант. Потім усі мікрогрупи послідовно продумують інші завдання.

При «мозковому штурмі» варто дотримуватися ряду правил:

- забороняється критикувати ідеї;
- заохочуються ідеї сміливі, навіть фантастичні;
- заохочується комбінування й удосконалення висунутих ідей.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь чи ведучий зборів ставлять додаткові питання, зіставляють різні думки, пропонують їх обґрунтувати, підхоплюють і розвивають найбільш цікаві, корисні пропозиції, а наприкінці зборів зводять воєдино й, у разі потреби, організують вибір Ради справи чи командира зведеної бригади.

Третій етап — організація (підготовка) виховного заходу.

На цьому етапі відбувається уточнення, конкретизація плану підготовки і проведення колективної справи, організується безпосереднє виконання цього плану, заохочується ініціатива кожного учасника.

Зміст діяльності вихованців.

Підготовка майбутньої справи здійснюється у мікроколективах, кожний з яких має свою ділянку роботи, своє завдання відповідно до розробленого плану.

Керує підготовкою виховного заходу обрана із представників мікроколективів Рада справи. Рада керує діяльністю колективу в цілому, координує роботу мікроколективів.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Учитель пропонує можливі варіанти проведення заходу (якщо учні мають утруднення в їхньому визначенні), керує добором кращих варіантів.

Учитель бере участь у процесі підготовки заходу, тактовно вникаючи в діяльність мікроколективів:

- вносить пропозиції, радить, підказує варіанти рішення задач, що виникають;

- надає підтримку у випадку утруднень, позитивно оцінює кожний успіх учнів.

Четвертий етап — безпосереднє проведення виховного заходу.

На цьому етапі здійснюється розроблений керівним органом конкретний план із усіма корективами, що були внесені його учасниками при підготовці.

Зміст діяльності вихованців.

Цей етап здійснюється відповідно до плану (сценарію) проведення виховного заходу.

Учні беруть участь у заході у певній ролі, яка має сприяти формуванню окремих особистісних якостей, корекції дезадаптивної поведінки учнів.

Зміст діяльності і позиці вихователя.

Учитель створює позитивний емоційний настрой під час проведення заходу.

Головне для вихователів — будити й зміцнювати в дітях мажорний настрій, дух бадьорості, впевненості у своїх силах, у своїй здатності нести людям радість, прагнення перебороти будь-які труднощі.

Виявляються корисними для учнів також і відхилення від задуму, що виникають під час проведення заходу, що складаються з різних непередбачених обставин і помилок, допущених учасниками заходу — це теж необхідна школа життя.

Важливо! Не підмінювати собою дітей, стимулювати їхній самостійний пошук виходу з утруднень, складних ситуацій.

П'ятий етап — підведення підсумків, оцінка результатів заходу.

Ведучі направляють колективний пошук на краще рішення цих питань, підхоплюють і розвивають цінне, систематизують і узагальнюють у сказані думки і пропозиції.

Участь кожного вихованця в оцінці КТС забезпечується й іншими засобами: бесідами й анкетами, стіннівкою чи лінійкою з творчими рапортами.

Вихователі підводять підсумки виконання власне виховних задач на нараді педагогів, що беруть участь у даному КТС, на зборах вожатих, на нараді батьківського активу, на батьківських зборах.

Зміст діяльності вихованців

Аналізуючи підсумки проведеної колективної справи (у мікроколективах чи на загальних зборах), учні відповідають на питання:

- Що було добре? Що вдалося виконати з наміченого? Завдяки чому? Кому ми повинні висловити подяку? (називаються конкретні імена).
- Що в нас не вийшло і чому? (аналізуються відхилення від первісного плану, невдачі).
- Що варто використовувати й надалі? Перетворити в традиції? Які уроки маємо врахувати на майбутнє?

Підведення підсумків може здійснюватися в різних формах: анкети-оцінки, «блискавки», стінні, радіо-, фото-, «живі» газети, присвячені підсумкам зробленого; лінійки з творчими рапортами.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь навчає учнів оцінювати й аналізувати результати своєї діяльності; розробляє разом з учнями критерії такої оцінки.

Важливо! Учити дітей зауважувати навіть невеликий успіх інших і позитивно його оцінювати.

Негативний зворотний зв'язок використовується у процесі діяльності, що виходить за межі встановлених норм, наносить збиток іншим, невдач у реалізації задуманої (планованої) діяльності.

Шостий етап - організація післядії.

На цьому етапі виконуються рішення, прийняті загальними зборами, вносяться зміни у творчі доручення, учні пишуть статті за матеріалами колективної творчої справи, задумується нова справа тощо. Колективна творча діяльність різноманітна за формами і змістом. Вона стає центром цілої серії колективних творчих справ різних видів.

Зміст діяльності вихованців.

На основі проведеного аналізу учні разом із учителем визначають і вносять необхідні корективи, зміни в наступну діяльність колективу

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь навчає вносити корективи у діяльність, вказує на необхідність використання досвіду при організації і проведенні аналогічних виховних справ.

Програма аналізу і самоаналізу результативності виховного заходу

Шкала оцінки:
3 бали — характеристика виявляється на високому рівні
2 бали — виявляється на достатньому рівні
1 бала — виявляється частково
0 балів — не виявляється

	Характеристики оцінювальної діяльності	Кількість балів	
		Самоаналіз	Аналіз
1.	Етап постановки цілей і задач		
1.1	Діагностико-аналітична основа визначення педагогом змісту виховного заходу		
1.2	Соціальна і педагогічна значимість мети, її конкретність і чіткість: • уміння визначати і ставити перед учнями особистісно значимі цілі, їхня відповідність інтересам учнів; • ступінь зацікавленості учнів у проведеному заході; • уміння вихователя визначати цілі, пов'язані з корекцією дезадаптивної поведінки учнів; • реальність і досяжність цілей у даних умовах, за конкретний відрізок часу		

1.3	Компетентність педагога у визначенні варіантів майбутньої діяльності: • володіння педагогом арсеналом форм виховного заходу, що відповідають його цілям і змісту; • уміння педагога включити учнів у процес висування ідей і пропозицій; • обговорення варіантів майбутньої творчої справи		
2.	Етап колективного планування виховного заходу		
2.1	Організаторська діяльність педагога з формування мікроколективів		
2.2	Готовність педагога до висування варіантів плану проведення заходу		
2.3	Ступінь активності учнів у розробці плану проведення заходу		
2.4	Чіткість уявлень учнів про їхню роль у майбутньому заході		
3.	Етап організації виховного заходу		
3.1	Чіткість і визначеність завдань мікро-колективам у процесі підготовки заходу		
3.2	Активність вихованців у процесі підготовки заходу		
3.3	Ступінь сприяння і допомоги вихованцям на етапі підготовки заходу		
4.	Етап безпосереднього проведення заходу		
4.1	Оцінка основних характеристик і поведінки вихованців: • активність вихованців у процесі проведення заходу; • зацікавленість учнів у процесі всього часу проведення; • ступінь ініціативності і творчості вихованців; • рівень самостійності учнів; • ступінь емоційності вихованців; • ступінь дисциплінованості і відповідальності; • загальний стиль і культура спілкування учнів між собою		

4.2	Оцінка змісту виховного заходу: • гуманістична спрямованість, науковість змісту заходу; • доступність змісту виховного заходу для дітей даного віку; • ступінь актуальності (зв'язок із життям) змісту заходу; • доцільність і пізнавальна цінність змісту; • новизна й оригінальність змісту; • естетичність, дієвість оформлення		
4.3	Оцінка способів діяльності вихователя: • компетентність вихователя при проведенні заходу, рівень його ерудиції; • ступінь демократичності в спілкуванні з вихованцями; • емоційність педагога, виразність його ставлення до того, що відбувається; • виразність, дохідливість мови педагога, позитивна оцінка і підтримка успіху учнів; • зовнішній вигляд вихователя, його мімі-ка і жести; • ступінь раціональності й ефективності використання часу		
5.	Етап підведення підсумків, оцінки результатів заходу		
5.1	Активність вихованців у процесі оцінки результатів проведеної справи		
5.2	Поєднання позитивної персональної оцінки учнів з детальним розбором, негативною оцінкою недоліків проведеного заходу		
5.3	Співвідношення цілі (задач) і результату виховного заходу		
5.4	Ступінь виховного впливу заходу		
5.5	Ступінь навчального і розвиваючого значення заходу		
6.	Етап організації післядії		
6.1	Оцінка набутого колективом досвіду		
6.2	Визначення необхідних корективів, змін щодо наступної діяльності колективу		
Загальна ефективність діяльності			
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ			

Модель випускника початкової школи

Готовність до безперервної освіти	1. Допитливість, пошук додаткової інформації з питань, що цікавлять. 2. Відповідальне ставлення до навчання, прагнення одержувати гарну оцінку за роботу на уроці. 3. Сумлінність у виконанні домашніх завдань. 4. Любов до читання. 5. Самостійність у вирішенні пізнавальних задач.
Професійно-трудова компетентність	1. Позитивне ставлення до праці. 2. Готовність допомагати іншим у навчальній та позаурочній діяльності класу. 3. Дбайливе ставлення до результатів людської праці. 4. Звичка до самообслуговування, робити все акуратно і красиво. 5. Дотримання правил безпеки при виконанні трудових завдань.
Суспільно-правова компетентність	1. Знання символіки держави. 2. Знання прав і обов'язків учнів. 3. Дотримання правил внутрішньошкільного життя. 4. Активна участь у справах класу і школи. 5. Сумлінність у виконанні доручень у класі.
Сімейно-побутова компетентність	1. Наявність уявлень про найближчих родичів, сімейні свята і традиції. 2. Участь в обговоренні планів і проблем родини. 3. Звичка ділитися подіями особистого і шкільного життя в родині. 4. Володіння навичками самообслуговування. 5. Виконання постійних доручень у сім'ї.
Культурно-дозвіллєва компетентність	1. Здатність помічати прекрасне в навколишньому житті. 2. Почуття краси і міри у виконанні тієї чи іншої роботи. 3. Наявність улюблених занять і захоплень. 4. Відвідування культурних центрів (бібліотеки, кінотеатру, музеїв, виставок). 5. Постійні заняття в школах мистецтв, гуртках, секціях.
Особистісно-етична зрілість	1. Уважне і дбайливе ставлення до інших людей (однокласників, вчителів, знайомих). 2. Дбайливе ставлення до землі, рослин і тварин. 3. Прагнення зберігати природу в повсякденній життєдіяльності і праці. 4. Культурні звички в повсякденнім житті. 5. Уміння організувати свій час, керувати собою і своєю поведінкою.

Психолого-фізіологічна компетентність	1. Дотримання правил особистої гігієни, негативне ставлення до шкідливих звичок. 2. Уміння організувати і дотримуватися режиму дня. 3. Акуратність і охайність. 4. Регулярність занять фізкультурою і спортом. 5. Активна участь у спортивних змаганнях класу і школи.

Модель випускника основної школи

Готовність до безперервної освіти	1. Наявність уявлень про систему безперервної освіти, освітніх послуг навчальних закладів області, України, зарубіжжя. 2. Готовність вибирати сферу освітньої діяльності у відповідності зі своїми здібностями і можливостями. 3. Уміння використовувати теоретичні знання на практиці, у конкретних життєвих ситуаціях. 4. Уміння самостійно ставити перед собою навчальні задачі, планувати їхнє рішення, оцінювати результати. 5. Готовність до самоосвіти, використання довідкової літератури, інших інформаційних джерел.
Професійно-трудова компетентність	1. Чіткість уявлень про світ сучасних професій, про свої можливості в оволодінні різними видами професійної діяльності. 2. Правова грамотність з питань праці, професійної діяльності. 3. Інформованість про загальну ситуацію на ринку праці, тенденції трудової зайнятості, труднощі професійної адаптації на початку трудової діяльності. 4. Володіння навичками практичної професійної діяльності. 5. Володіння комп'ютером, уміння самостійно користатися інформаційними джерелами з питань професійного самовизначення.
Суспільно-правова компетентність	1. Знання основних положень Конституції України, чіткість уявлень про політичну структуру держави. 2. Володіння інформацією про основні політичні партії, що діють у країні, їхні програми, позиції лідерів. 3. Знання законів України, що регламентують участь громадян у суспільно-політичній діяльності, проведенні й участі у виборах. 4. Уявлення про основні міжнародні громадські організації, напрями їхньої діяльності, способи звертання приватних осіб у ці організації. 5. Досвід суспільної, організаторської діяльності через участь у роботі виборних органів учнівського самоврядування.

Сімейно-побутова компетентність	1. Чіткість уявлень про сутність родини, функції батьків (соціальні функції сім'ї, фізіолого-гігієнічні основи сімейного життя, труднощі становлення сім'ї). 2. Знання етичних і правових аспектів сімейного життя. 3. Контролювати свою поведінку і вчинки у взаєминах з оточуючими. 4. Володіння навичками самообслуговування, господарсько-побутової, економічної діяльності сім'ї. 5. Активна участь у заходах класу і школи з проблем шлюбу і родини.
Культурно-дозвіллєва компетентність	1. Наявність уявлень про вільний час як спосіб розвитку особистості, про творчі і споживчі форми, раціональні способи реалізації дозвілля. 2. Інформованість про культурно-дозвілєві можливості соціуму. 3. Володіння навичками ведення діалогу, встановлення контактів з іншими людьми з дотриманням етичних норм спілкування. 4. Раціональне використання дозвілля, наявність занять, що сприяють особистісному розвитку. 5. Наявність досвіду досягнень у різних видах художньо-естетичної, творчої діяльності.
Особистісно-етична зрілість	1. Гуманістична спрямованість системи особистісних цінностей і поведінки. 2. Усвідомленість ролі людини в перетворенні навколишнього середовища і діяльності щодо охорони природи. 3. Уміння оцінювати явища навколишньої дійсності, свою поведінку й інших людей з морально-гуманістичних позицій, почуття краси і міри. 4. Володіння способами самоствердження своєї людської гідності, захисту себе культурними способами. 5. Наявність необхідної самодисципліни (організованість, терпіння і терпимість), самоконтролю і самокритичності.
Психолого-фізіологічна компетентність	1. Наявність уявлень про свої психофізіологічні особливості. 2. Володіння способами захисту власного здоров'я (від вірусних та інфекційних захворювань, негативне ставлення до шкідливих звичок). 3. Збереження і зміцнення здоров'я через заняття фізкультурою і спортом, правильне харчування, дотримання правил гігієни. 4. Психологічна готовність керувати своїм емоційним станом і поведінкою в стресових, конфліктних ситуаціях. 5. Наявність досвіду особистих досягнень у спортивній діяльності, з корекції фізичного стану, зовнішнього вигляду.

Модель випускника старшої школи

Готовність до безперервної освіти	1. Начитаність, глибокі пізнання в окремих галузях науки і практики. 2. Культура мови, обґрунтованість і доказовість суджень. 3. Уміння використовувати теоретичні знання на практиці, у конкретних життєвих ситуаціях. 4. Самостійність і регулярність навчальної діяльності. 5. Використання додаткових джерел у вирішенні пізнавальних задач.
Професійно-трудова компетентність	1. Наявність уявлень про свої інтереси і можливості щодо майбутньої професійно-трудової діяльності. 2. Знання основних положень законодавства про працю, прав і обов'язків неповнолітніх у трудовій сфері. 3. Володіння навичками самообслуговування. 4. Дбайливе ставлення до продуктів людської діяльності. Дотримання правил безпеки в роботі й естетики праці. 5. Володіння практичними навичками професійно-трудової діяльності.
Суспільно-правова компетентність	1. Знання основних положень Конституції України, чіткість уявлень про політичну структуру держави. 2. Чіткість уявлень про права й обов'язки учнів у школі, їхня реалізація. 3. Дотримання норм і правил людського співжиття в школі і поза нею. 4. Активна участь у житті класу й школи. 5. Наявність досвіду організаторської діяльності, роботи у виборних органах учнівського самоврядування.
Сімейно-побутова компетентність	1. Прояв турботи, милосердя і терпимості у ставленні до рідних і близьких. 2. Дотримання етичних, правових, фізіологічних, гігієнічних аспектів статевих взаємин. 3. Наявність чітких уявлень про різні аспекти подружнього життя. 4. Виконання постійних господарсько-побутових функцій у сім'ї.
Культурно-дозвіллєва компетентність	1. Наявність уявлень про можливості школи, району в проведенні дозвілля відповідно до особистісних потреб. 2. Наявність улюблених занять у вільний час. 3. Відвідування культурних центрів (бібліотеки, кінотеатру, музеїв, виставок). 4. Володіння навичками ведення діалогу, дискусій, обґрунтування своїх думок і життєвих позицій. 5. Наявність досвіду досягнень у різних видах художньо-естетичної творчої діяльності.

Особистісно-етична зрілість	1. Перевага гуманістичної орієнтації в системі особистісних цінностей. 2. Здатність оцінювати явища оточуючої дійсності, свою поведінку й інших людей з позицій моральності, почуття краси і міри. 3. Дбайливе ставлення до живої природи, прагнення зберігати природу в повсякденній життєдіяльності і праці. 4. Організованість і відповідальність, терпимість до недоліків інших людей. 5. Самоповага, самодисципліна, самокритичність.
Психолого-фізіологічна компетентність	1. Наявність уявлень про особливості свого темпераменту і характеру, пізнавальних процесів, стану здоров'я. 2. Дотримання правил особистої гігієни, захист від вірусних і інфекційних захворювань, негативне ставлення до шкідливих звичок. 3. Уміння організувати і дотримуватися режиму дня. 4. Регулярність занять фізкультурою і спортом, раціональне харчування. 5. Наявність досвіду особистих досягнень у спортивній діяльності, з корекції свого фізичного стану, зовнішнього вигляду.

Положення про куратора

Загальні положення

1. Робота куратора спрямована на вивчення особистості учнів, створення умов для роботи вчительського та учнівського колективу, сім'ї.

2. Куратор призначається директором школи-комплексу з числа педагогічних працівників (бажано з учителів, що працюють у класі).

3. Робота куратора базується на ***принципах***:

- демократизації;
- гуманізації;
- психологізації виховного процесу;
- індивідуалізації естетичного виховання та навчання.

4. Основні напрями роботи куратора:

а) психолого-педагогічна діагностика:

- вивчення особистості дитини, її характеру, інтересів, здібностей;
- вивчення дитячого колективу;
- вивчення сімей учнів;

б) керівництво навчальним процесом:

- координація діяльності вчителів, працюючих у класі;
- проведення педконсиліумів;
- прогнозування результатів навчальної діяльності, художньої, соціальної та інших видів творчої діяльності;
- створення умов для розвитку творчих пізнавальних інтересів, розширення світогляду учнів;
- озброєння учнів методами самовиховання та саморозвитку творчих здібностей;
- контроль за відвідуванням уроків учнями;
- розвиток умінь науково організувати свою розумову працю;

в) організація виховного процесу:

- формування учнівського колективу;
- допомога в організації органів самоврядування класу;
- сприяння всебічному розвитку творчих здібностей учнів;
- формування гуманних стосунків між педагогами та учнями;
- турбота про здоров'я та життя дитини;
- допомога у спілкуванні і навчанні, організації дозвілля;
- створення умов захисту прав дитини;

г) робота з батьками:

- проведення тематичних засідань Батьківського клубу;
- вивчення умов виховання дитини в сім'ї;
- індивідуальна робота з батьками;
- залучення батьків до організації позакласної діяльності класу.

Права куратора

1. Брати участь в плануванні роботи школи.

2. Вносити пропозиції щодо заохочення учнів за успіхи в навчанні та вихованні.

3. Представляти та захищати інтереси дитини в державних органах (з дозволу батьків).

4. Проводити науково-дослідницьку, пошукову роботу.

5. Залучати батьків, психолога, соціолога, медичних працівників до вирішення завдань виховання та розвитку дітей.

6. Обирати форму підвищення педагогічної кваліфікації.

7. Відвідувати уроки та позакласні заходи в своєму класі.

8. Брати участь в конкурсі «Куратор року».

Обов'язки куратора

1. Поважати гідність учнів, батьків, учителів та всіх працівників школи.

2. Організувати вчителів на створення умов для навчання, виховання та розвитку творчих здібностей учнів.

3. Разом з психологом, соціологом, медпрацівниками та навчально-методичною частиною школи планувати і реалізувати план всебічного розвитку та виховання учнів.

4. На підставі вивчення індивідуальних особливостей виявляти обдарованих дітей, сприяти розвитку творчих здібностей, їх талантів в майбутній професійній та громадській діяльності.

5. Працювати над формуванням органів самоврядування класу.

6. Надавати консультативну допомогу батькам та педагогічним працівникам в організації виховання та навчання дітей, які потребують особливого підходу.

7. Виконувати правила техніки безпеки, санітарно-гігієнічні та протипожежні вимоги, забезпечувати охорону життя та здоров'я учнів.

8. Систематично підвищувати свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

9. Вести документацію: класний журнал, план виховної роботи з учнівським колективом, особові справи учнів, картки розвитку особистості вихованця, протоколи батьківських зборів, щоденники учнів, папки з розробками виховних заходів, з підсумками соціопсихологічних досліджень у класі, з дитячими роботами тощо.

Орієнтовні виховні завдання у 1–3 класах

1. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів, здібностей, потреб.

2. Виховування пізнавальних інтересів та активного ставлення до суспільного життя.

3. Розширення, поглиблення і систематизація розуміння дітьми моральних норм і правил.

4. Формування практичних вмінь і навичок культурної поведінки, турботливе ставлення до людей, природи, всенародних надбань.

5. Розвиток вміння учнів справедливо оцінювати свої і чужі вчинки, формування емоційно-цінувального ставлення до них.

6. Навчання учнів працювати за планом, ставити перед собою конкретні завдання, виконувати їх.

7. Розкриття перед кожним учнем можливостей його особистої посильної участі в суспільно-корисних справах.

8. Виховання позитивних рис характеру: старанність, організованість, обов'язковість, співпереживання, шанобливе ставлення до старших, чесність, доброту, щирість, дисциплінованість.

9. Залучення дітей до скарбниць української культури на основі традицій, звичаїв, обрядів свят українського народу.

10. Навчання учнів турбуватися про своє здоров'я, вивчати з ними правила особистої гігієни.

11. Вивчення інтересів і потреб сім'ї, вдосконалення зв'язків з нею.

Орієнтовні виховні завдання у 5–6 класах

1. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів та потреб.

2. Формування дружнього, організованого колективу через активізацію форм індивідуального впливу та колективної виховної роботи.

3. Орієнтація кожного учня на розвиток його нових психологічних можливостей, проектування особистості, організація та управління процесом її розвитку.

4. Прищеплення учням навичок планування діяльності на день, тиждень, місяць; навчання самозвітуватися, дотримуватися виконання свого плану, брати самозобов'язання.

5. Поглиблення розуміння учнями змісту етичних норм і правил.

6. Виховання позитивних рис характеру: обов'язковості, чесності, організованості, доброти, щирості, поваги до старших, співпереживання, вимогливості до себе.

7. Сприяння розвитку мовної культури учня, вміння спілкуватися, висловлювати свою думку.

8. Розвиток інтересу до навчання, формування потреби постійно активізувати свою пізнавальну діяльність.

9. Формування потреби у громадській діяльності.

10. Виховання бажання бачити прекрасне у природі, творах мистецтва, в людських взаєминах.

11. Виховання свідомої дисципліни, бережливого ставлення до державного і власного майна.

12. Навчання методів підтримки доброго здоров'я, особистої гігієни.

13. Залучення учнів до скарбів української народної творчості.

14. Допомога у подальшому становленні органів класного самоврядування, розвиток їхньої самостійності.

15. Залучення до виховання учнів їхніх батьків, громадськості.

Орієнтовні виховні завдання у 7–8 класах

1. Продовження вивчення індивідуальної особистості учнів, їхніх інтересів та потреб.

2. На основі результатів діагностики допомога учням у пізнанні власного характеру, у боротьбі зі своїми негативними рисами, у зміцненні позитивних якостей.

3. Нявчання учнів аналізувати власні дії, планувати свою роботу, прийомів самоконтролю.

4. Виховання в учнів позитивних рис характеру: воля, чесність, самокритичність, альтруїзм, повага до старших, взаємодопомога, гідність, принциповість.

5. Формування вміння спілкуватися, стисло висловлювати свою думку, збагачувати свій словниковий запас, підготовка учнів до публічних виступів.

6. Розвиток навчально-пізнавальних потреб і здібностей учнів, допомога їм у науковій орієнтації навчальної діяльності.

7. Сприяння виробленню в учнів на основі загальнолюдських цінностей норм етики, моральної самооцінки, формування їхніх моральних переконань.

8. Формування вміння і навичок використовувати мистецтво для пізнання природи, життя людей, самого себе, прищеплення бажання берегти і примножувати навколишню красу.

9. Виховання поваги до держави, її символів, законів; до праці; до людей.

10. Робота над підвищенням самостійності учнівського самоврядування щодо планування, організації та аналізу повсякденної діяльності.

11. Залучення до соціально значущої діяльності, формування потреби в громадській роботі, розширення зв'язків з трудовими і громадськими колективами.

12. Виховування потреби до взаємовдосконалення на ґрунті знань, традицій, свят, обрядів і звичаїв свого народу, фольклору.

13. Встановлення ділових зв'язків з батьками у вихованні особистості.

14. Формування учнівського колективу, міжособистісних взаємин та ціннісно-орієнтаційної єдності в ньому.

Орієнтовні виховні завдання у 9–11 класах

1. Продовження роботи над створенням згуртованого і дієздатного колективу.

2. Сприяння тому, щоб зміст і форми колективної творчої діяльності та індивідуального впливу допомагали кожному учневі знайти себе, самовизначитися.

3. Максимальне використання у роботі з класом досвіду самовиховання, здатності до самоаналізу, самооцінювання.

4. Забезпечення виховання позитивних рис: скромності, діловитості, ініціативності, самостійності, гідності, сміливості, правдивості, поваги до старших, бережливості, організованості, старанності, непримиренності до егоїзму, жорстокості.

5. Виховання вміння розумно планувати та організовувати свій час, долати «штурмівщину» у своїй діяльності.

6. Сприяння вихованню демократичної культури, вміння аналізувати об'єктивну дійсність, обстоювати свою точку зору, поважати позиції інших.

7. Стимулювання самостійності учнів під час навчання, мотивація їхнього інтересу до науки.

8. Виховання високої моральності у взаєминах юнаків і дівчат, ознайомлення їх із законодавством України про сім'ю.

9. Прищеплення високої правової культури, поваги до законів держави, до державних символів.

10. Підготовка учнів до свідомого вибору професії, визначення свого місця у суспільстві.

11. Виховання майбутнього захисника Батьківщини.

12. Залучення учнів до духовної культури, до скарбів українського народу та кращих зразків світової культури.

13. Сприяння розвитку організаторських умінь і навичок учнів, становлення їхнього іміджу, залучення їх до виконання громадської роботи.

14. Визначення ролі органів учнівського самоврядування у зміцненні дисципліни і порядку, безумовному виконанні Статуту школи.

15. Забезпечення злагодженості дій школи та сім'ї у самовизначенні особистості.

Форми роботи з батьками

1. Прес-конференції «Підготовка дитини до сімейного життя. Хто цим повинен займатися?», «Наші діти. Які вони — хороші чи погані?», «Мамо, чому тато живе не з нами?..»

2. Дні колективного відпочинку (екскурсії, подорожі, спортивні змагання тощо).

3. День сім'ї (виставки малюнків, виставка-продаж солодких виробів, дитячих доробок тощо).

4. Диспути.

5. Узагальнення досвіду сімейного виховання.

6. Конкурси «Не боги столи накривають», «Поле чудес», «Батько і син», аранжування квітів.

7. Обговорення фільмів.

8. Батьківські вечорниці.

9. Усний журнал.

10. Сімейні свята «Візитна картка сім'ї», «Сімейний альбом розповідає», «Від усієї душі» (виступи сімейних ансамблів, сімейних будинків мод тощо), «Хобі моєї сім'ї», «Під знаком Зодіаку», «Сімейні кулінари».

Завдання до сімейних свят:

написати історію, оповідання у будь-якому жанрі про когось із членів сім'ї; створити герб сім'ї; створити родинне «дерево»; намалювати колективний малюнок «Моя сім'я».

Форми виховної роботи (індивідуальні, групові, масові)

1. Класні години: «Духовна краса людини», «Здорові звички — здоровий спосіб життя», «Совість, воля, егоцентризм», «Посієш звичку — пожнеш характер», «Про дівочу гордість і чоловічу гідність», «Художній смак і мода», «Закон і право», «Про честь людини», «Про зовнішність, мову і духовну культуру», «Совість і самокритика», «Самоорганізація, самодисципліна, відповідальність. Як виховати ці якості», «Праця — найголовніше у моєму житті», «Наполегливість і впертість», «Краса справжня і штучна», «З чого починається дорослість».

2. Анкета думок з приводу профілактики вживання наркотичних речовин, захворювань на СНІД.

3. Брифінги з приводу урядових рішень, про результати переговорів, проблеми роззброєння.

4. Диспути «Я серед людей — це проблема», «Любов'ю цінувати вмійте. Що це означає?», «Емоції і характер. У чому їх взаємозв'язок?», «Про мету життя і шляхи її здійснення», «Портрет нашого сучасника».

5. Тематичні конференції «Злочин і покарання»; «Свобода і відповідальність».

6. Відверті розмови «У мене такий характер...», «Хотів би мати такого друга, як я сам», «У житті я частіше ведучий чи той, кого ведуть», «Чи можу я стати іншим для себе, для людей?», «За якими критеріями визначати вихованість людей», «Який я?»

7. Години спілкування «Презентую нову книгу, кінофільм, виставу», «Мої захоплення», «Наші молодші друзі» (знайомство з домашніми тваринами), «Світ моєї родини», «Скромність прикрашає людину», «Культура зовнішнього вигляду».

8. Конкурси «Моє інтерв'ю», «Стаття до газети».

9. Ділові зустрічі з людьми різних професій.

10. Лекції лікарів для хлопчиків, дівчаток.

11. Ярмарки солідарності.

12. Бесіда-роздум «Мій слід у житті»; **операції** «Милосердя», «Турбота».

13. Рольові ігри «Чарівний стілець», «Біля дзеркала», «Відкрита кафедра».

14. Етичний тренінг «Телефонна розмова», «Телефон довіри», «У гостях», «Під час суперечки».

15. Сократівські бесіди «Треба відстоювати істину?», «Чи слід вранці робити зарядку?», «Чи добре бути багатим?», «Чи добре живеться на світі егоїсту?»

16. Турнір ораторів «Добро», «Тварини в житті людини».

17. Філософський стіл «Істина і добро», «Щастя і сенс життя», «Людина і природа», «Свобода і обов'язок».

18. Турнір знавців етикету.

19. День добрих сюрпризів.

20. Виставка - конкурс «Світ моїх захоплень».

21. Операція «Пам'ять».

22. «Дерево, посаджене тобою...»

23. Бенефіс випускників.